

**Journal of
Humanities and Tourism
Research**

Year : 2020
Volume : 10
Issue : 4

ISSN: 2717-7092

**JoHUT
FOR
JOURNALS**

Journal of Humanities and Tourism Research

ISSN: 2717-7092

Cilt: 10

Sayı: 4

2020

Vol.10

No.4

<http://johut.karabuk.edu.tr/>

DERGİ HAKKINDA

Journal of Humanities and Tourism Research (JoHUT) açık erişimli, hakemli, yılda dört kere Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayımlanan bilimsel bir dergidir. Karabük Üniversitesi yayını olan dergi 2010 yılından beri yayımlanmaktadır. 2020 yılı 10 cilt itibarıyla eski adı Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Karabük University Journal of Institute of Social Sciences / JOISS) olan derginin adı Journal of Humanities and Tourism Research olarak değiştirilmiştir. JoHUT uluslararası bir dergi olup uluslararası endekslerde taranmaktadır. Beşeri bilimler ve turizm alanında yapılan araştırmaları yayımlama ve bilim insanlarının hizmetine sunmayı amaçlayan JoHUT, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın yapmaktadır.

ABOUT THE JOURNAL

The Journal of Humanities and Tourism Research (JoHUT) is an open-access, refereed scientific journal published quarterly in March, June, September and December. The Journal, which is a periodical of Karabük University, has been published since 2010. Starting from the 10th volume of 2020, the Journal has changed its name from Karabük University Journal of Institute of Social Sciences (JOISS) to Journal of Humanities and Tourism Research. JoHUT is an international journal and indexed internationally. JoHUT, which aims to distribute research in humanities and tourism for the service of scientists, publishes manuscripts in Turkish and English.

EDITOR

Prof. Dr. Nuray TÜRKER nturker@karabuk.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Cenk Murat KOÇOĞLU cmkocoglu@karabuk.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Önder DENİZ (Uşak University) onder.deniz@hotmail.com.tr

YAYIN KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU (Van Yüzüncü Yıl University)

Prof. Dr. Rainer M. CZICHON (Uşak University)

Prof. Dr. Dilşen İnce ERDOĞAN (Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ (İstanbul Gelişim University)

Prof. Dr. Ilze IVANOVA (University of Latvia/Latvia)

Prof. Dr. Iveta KOVALCIKOVA (University of Presov/Slovakia)

Prof. Dr. Karl KUNST (Vienna Institute for Archeological Science/Austria)

Prof. Dr. Voon Chin PHUA (Gettysburg College/USA)

Prof. Dr. Dirk WICKE (Goethe University/Germany)

Assoc. Prof. Dr. Eka DEVIDZE (European University/Georgia)

Dr. Maria PRODROMOU (European University/Cyprus)

DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR

Jesse E. SHIRCLIFF

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Nedim Bakırcı

Prof. Dr. Suat Çabuk

Prof. Dr. Serkan İlden

Prof. Dr. Ömer Say

Prof. Dr. Hakan Uşaklı

Assoc. Prof. Dr. Önder Deniz

Niğde Ömer Halisdemir University

Tekirdağ Namık Kemal University

Kastamonu University

Marmara University

Sinop University

Uşak University

Assoc. Prof. Dr. Taşkın Deniz	Karabük University
Assoc. Prof. Dr. Oğuz Diker	Çanakkale 18 Mart University
Assoc. Prof. Dr. Erol Duran	Çanakkale 18 Mart University
Assoc. Prof. Dr. H. Vehbi İmamoğlu	Sinop University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa İnce	Karabük University
Assoc. Prof. Dr. Ruhi Konak	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Ali Korkmaz	Erciyes University
Assoc. Prof. Dr. Fatih Türkmen	Karabük University
Assoc. Prof. Dr. Kemal Yaman	Karabük University
Dr. Mehmet Alptekin	Kilis 7 Aralık University
Dr. Seda Atasoy	Giresun University
Dr. Köksal Bilirdönmez	Kastamonu University
Dr. Evrim Çağlayan	Karabük University
Dr. Ata Kahveci	Tarsus University
Dr. Ayşe Kurtlu	Karabük University
Dr. Cengiz Şahin	Ankara Yıldırım Beyazıt University
Dr. Muhammet Ali Yetgin	Karabük University
Mehmet Uçar	Karabük University

Printing Assistants

Mehmet UÇAR - R.A İbrahim YILMAZ

Journal of Humanities and Tourism Research

ISSN: 2717-7092

Cilt: 10

Sayı: 4

2020

Vol.10

No.4

<http://johut.karabuk.edu.tr/>

İçindekiler / Contents

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

Teacher Views on Coronavirüs Epidemic and Distance Education Process: Şehit Bülent Yalçın Sport High School and Şehit Ertan Yılmaz Fine Arts High School (Sinop) Example

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU, Fatma SIYIMER İMAMOĞLU 742-761

Toplumsal Yaşamda ve Sosyal Medyada Kötülüğün Konumlandırılması: Konya Örneği

The Positioning of Evil in Social Life and Social Media: Konya Sample

Mevlüt Can KOÇAK, Özden TOPRAK, Olgun KÜÇÜK 762-774

Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses Written on Geographical Indications

Hasan KÖŞKER 775-787

Mutluluk Düzeyinin Atılganlık ve Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi

The Effect of the Level of Happiness on Assertiveness and General Procrastination Behavior

Altan AYAN 788-805

Alışveriş Merkezlerindeki Mevcut Eksiklik ve Olumsuzlukların Mekânsal Tasarım Açısından İncelenmesi: Karabük Halkı Üzerine Bir Araştırma

Investigation of Existing Deficiencies and Disadvantages in Shopping Centers in Terms of Spatial Design: A Study on Karabük People

Mehmet Nuri YILDIRIM 806-834

Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Wall Paintings and the Current Conservation Status of Daday Elmayazı Village Mosque

Muhammet BILGEN, İ.M.V. Noyan GÜVEN 835-853

How Does Consumer Materialism Relate with 4-Factor INDCOL?

Tüketici Materyalizmi 4-Faktörlü INDCOL ile Ne Denli İlişkilidir?

Ulvi Cenap TOPÇU 854-862

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

The Usage of Color and Color in Typograph

Köksal BİLİRDÖNMEZ 863-883

Sapkınlık Sosyolojisi'ne Sinemasal Bir Yaklaşım: A Clockwork Orange

A Cinematic Approach to the Sociology of Deviance: A Clockwork Orange

Mesut YILMAZ 884-900

Kastamonu (Daday) Ertuş Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu

Kastamonu (Daday) Ertuş Village Mosque Wall Paintings and Current Conservation Status

İ.M.V.Noyan GÜVEN, Muhammet BILGEN 901-918

Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Factors Affecting Resource Choice in Electricity Generation

Mustafa GÖZEN, Hüseyin AKGÜL 919-938

I. Alâeddin Keykubad Dönemi (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbîler Arasındaki Elçilik İlişkileri

During I. Alâeddin Keykubat's Sovereignty (1220-1237) The Relationship of Embassies between the Turkey Seljuk State and Ayyubids

Seçil KÖSALI MUŞ 939-951

Postmodern Sanatta Nesnenin Görevi

Position of Object in Postmodern Art

Serkan İLDEN, Merve Mehtap TUFAN 952-965

Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

Investigation of the Relationship between Tourism Activities and Economic Growth and Income Inequality: The Example of Developed and Developing Countries

Hikmet AKYOL 966-977

Alışverişte Seni Kim Yönlendiriyor? Testosteron Mu Östrojen Mi?

Who Guides You in Shopping? Testosteron or Estrogen?

Esma Ebru ŞENTÜRK, Havva TARAKÇI 978-994

Şirketlerin Sahiplik Yapısı ile Sermaye Yapısı Arasındaki İlişki: BIST İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama

The Relationship between Ownership Structures and Capital Structures of Corporations: An Application on BIST Manufacturing Sector

Hüseyin TAŞBAŞ, Muhammet BELEN 995-1009

Çeşitlilik Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kimya Endüstrisinde İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between Diversity Management and Organizational Commitment in the Chemical Industry

Halime GÖKTAŞ KULUALP, Aynur DEMİR 1010-1026

Türkistan Kam/Şamanlarından Anadolu Halay Başlarına

From Khams/Shamans of Turkestan to Heads of Halay

Fahri DAĞI 1027-1045

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

*Teacher Views on Coronavirus Epidemic and Distance Education Process: Şehit
Bülent Yalçın Sport High School and Şehit Ertan Yılmaz Fine Arts High School
(Sinop) Example*

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU¹, Fatma SİYİMER İMAMOĞLU²

¹Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Sinop, Türkiye

²Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi,
Sinop, Türkiye

ORCID:

H.V.İ.: 0000-0002-7182-4627

F.S.İ.: 0000-0003-3656-4046

Corresponding Author:

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU

Email:

hvimamoglu@sinop.edu.tr

Citation: İmamoğlu, H. V. ve
Siyimer-İmamoğlu, F. (2020).
Coronavirüs Salgını ve Uzaktan
Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen
Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor
Lisesi Ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel
Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği.
*Journal of Humanities and Tourism
Research*, 10 (4): 742-761

Submitted: 26.07.2020

Accepted: 29.11.2020

Özet

Bu araştırmanın amacı Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşlerinin -Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (SİNOP) Örneği- belirlenmesidir. Coronavirüs salgını, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiş ve çok önemli bir problemdir. Bu salgın dolayısıyla diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de eğitime ara verilmiş ve tehdit geçinceye kadar uzaktan eğitim verilmesi konusunda tedbir alınmıştır. Hastalığın insan sağlığı konusundaki tehditleri bir yana eğitim üzerinde de ciddi sonuçları vardır. Eğitim gibi önemli bir konunun göz ardı edilemeyeceği gerçeğinden hareketle planlanan uzaktan eğitim konusunda gerek altyapı sorunları gerekse de süre konusunda birtakım tereddütler mevcuttur. Tehlikenin boyutları dikkate alındığında, eğitim hususunda sürecin nasıl işleyeceği, ne kadar süreceği ve olası sonuçları hakkında eğitimin bir paydaşı olan öğretmenlerin görüşleri son derece önemli olacaktır. Bu araştırma söz konusu risklerin giderek arttığı gerçeğinden hareketle, eğitimcilerin etkin konumu ve uzaktan eğitim konusundaki farkındalıkları hakkında bir tespit yapmak adına yapılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin coronavirüs salgını ve uzaktan eğitim hakkında bilgi sahibi olup olmadığı, coronavirüs salgınının neden olduğu problemlerin farkındalık oranı, coronavirüs salgınıyla mücadele konusunda mevcut eğitim politikaları hakkında bilgi düzeyleri, uzaktan eğitimin uygunluğu veya uygulanabilirliği hakkındaki görüşleri ile öğretmenler arasında uzaktan eğitimin öğretmen ve eğitim sistemi açısından sonuçları ve öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlar konusunda aralarında anlamlı bir fark olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Coronavirüs, Covid-19, Salgın, Pandemi, Uzaktan Eğitim, Sağlık

Abstract

The aim of this study is to find out teachers' views on the coronavirus epidemic and the distance education process, taking the case of Şehit Bülent Yalçın Sport High School and Şehit Ertan Yılmaz Fine Arts High School (SİNOP). The coronavirus epidemic has been declared as a pandemic by the World Health Organization, and it is a very important problem. Due to this epidemic, education was interrupted in

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi Ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

our country as in other countries and measures were taken to provide distance education until the threat has passed. The disease has serious consequences in education apart from its threats to human health. Based on the fact that an important issue such as education cannot be ignored, there are some hesitations regarding both the infrastructure problems and the duration of distance education. Considering the dimensions of the hazard, the opinions of teachers, who the stakeholders of education are, how the process will work, how long it will take and what its possible consequences will be is extremely important. Based on the fact that these risks are gradually increasing, the present study was conducted to find out the effective position of educators and their awareness about distance education. In order to achieve this aim, a semi-structured interview form prepared with expert opinions was used in relation to the coronavirus epidemic and the distance education concept and process. The scope of the study consists of teachers at Sinop Şehit Bülent Yalçın Sport High School and Şehit Ertan Yılmaz Fine Arts High School. The study tried to find out whether teachers have information about the coronavirus epidemic and distance education, their awareness rates of the problems caused by the coronavirus epidemic, their level of information about the existing education policies on the fight with the coronavirus epidemic, their opinions about the suitability or applicability of distance education and also whether there are significant differences between teachers in terms of the consequences of distance education and the problems faced during the distance education process.

Keywords: Coronavirus, Covid-19, Epidemic, Pandemic, Distance Education, Health

1. GİRİŞ

Coronaviruslar (CoV), soğuk algınlığı kaynaklı Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV) gibi çeşitli hastalıklara neden olan büyük bir virüs ailesidir. Coronavirüsler, hem hayvanlarda hem de insanlarda hastalığa neden olabilecek türden bir virüs ailesidir. En son keşfedilen coronavirüs, COVID-19 adı verilen bir hastalığına neden olmuştur. Covid-19 veya bilinen diğer adıyla yeni k(c)oronavirüs hastalığı, ilk olarak 2019 Aralık ayında Çin'in Vuhan Eyaleti'nde ortaya çıkmış ve yayılma hızıyla pandemi özelliği kazanmış bir virüstür. Virüsün ilk belirtileri ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi solunum yoluyla ilgili sorunlardır. Dünya sağlık literatürüne ise, 13 Ocak 2020'de tanımlanarak girmiştir.

Salgın başlangıçta Çin'in Vuhan eyaletindeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere, Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin eyaletleriyle diğer dünya ülkelerine yayılmıştır.

Hastalıkla ilgili temel bilgiler, Sağlık Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu sitede şu şekilde verilmiştir (2020):

Bilinen ve en yaygın olan belirtiler, ateş, öksürük ve nefes darlığıdır. Ancak bunların dışında da semptomlar olabileceği ortaya konulmuştur. Hatta kimi hastalarda belirtisiz olgular gelişebileceği belirtilmiştir. Hastalık belirtisi gösteren hastalar, birbirlerinden farklı hastalık süreçleri geçirebilmektedir. Şiddetli olgular söz konusu olduğunda zatürre, ağır solunum yetmezliği, böbrek yetmezliği ve ölüm gelişebilmektedir.

Virüs genel olarak solunum yoluyla bulaştığı için hasta bireylerin öksürmeleri ve aksırmaları sonucu etrafa saçılan damlacıkların bireyler tarafından solunması ile bulaşmaktadır. Ancak solunum dışında hasta bireylerin ortama bulaştırmış oldukları virüslere temas edilmesi sonucu, ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağıza götürülmesi vesilesiyle de virüs alınabilir.

Covid-19 enfeksiyonuna ilişkin tespit edilen vakalarda risk durumunun farklı olduğu ortaya konulmuştur. Şimdiye kadar görülen vaka analizleri sonucu, vakaların %80'i hastalığı hafif şekilde atlattığıdır. Vakaların %20'si ise nispeten ağır seyretmekte ve tedaviye ihtiyaç duymaktadır. Yaş olarak bakıldığında ise, genel ortalamanın 60 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Ancak yaş faktörünün yanı sıra kalp, hipertansiyon, diyabet, kanser ve kronik solunum rahatsızlığı gibi birtakım ciddi kronik hastalığı olan insanlar ile virüs taşıyan insanlarla muhtemel temas etme oranı yüksek olan sağlık çalışanları daha fazla risk altındadır. Bununla birlikte yaş ve kronik

rahatsızlık oranı düştükçe risk faktörünün azaldığı ve özellikle çocuklarda nadir görüldüğü veya hafif seyrettiği ve dolayısıyla ölüm oranının da az olduğu görülmüştür. Gebelik durumunda hastalığın seyri ile ilgili henüz yeterli araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla hastalık şiddetinin diğer yetişkin vakalar gibi olup olmadığı ve hamilelik sırasında virüsün fetüste olumsuz etkisinin boyutu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda enfeksiyonun hamilelik sırasında anneden bebeğe bulaştığına dair (birkaç vaka dışında) yeterli bir kanıt da bulunmamaktadır.

Covid-19 enfeksiyonu tanısı, yapılan testler sonucu konulmaktadır. Tanı testi ise, yalnızca Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Ulusal Viroloji Referans Laboratuvarında ve belirlenmiş Halk Sağlığı Laboratuvarlarında yapılmaktadır.

Enfeksiyondan korunma yollarıyla ilgili pek çok tedbir alınmış ve basın-yayın yolu, kitle iletişim araçları, kamu spotları vb. yollar ile idari birimlere gönderilen genelgelerle vatandaşlara bildirilmiştir. Buna göre öncelikle yurtdışı seyahat yapılmaması önerisiyle başlayan, vakalar arttıkça birtakım yasaklamalara dönüşen tedbirler alınmıştır. Ancak virüsün kişiden kişiye bulaşmasının önünü kesebilmek için kişisel hijyen kurallarına vurgu yapılmıştır. Buna göre;

- El temizliğine dikkat edilmeli ve eller en az 20 saniye boyunca sabun ve suyla yıkanmalı, sabun ve suyun olmadığı durumlarda alkol bazlı el antiseptiği kullanılmalıdır. Antiseptik veya antibakteriyel içeren sabun kullanmaya gerek yoktur, normal sabun yeterlidir.
- Eller yıkanmadan ağız, burun ve gözlerle temas edilmemelidir.
- Hasta insanlarla temastan kaçınılmalıdır (mümkün ise en az 1-1,5 m uzakta bulunulmalı).
- Özellikle hasta insanlarla veya çevreleriyle doğrudan temas ettikten sonra eller sık sık temizlenmelidir
- Hastaların yoğun olarak bulunması nedeniyle mümkün ise sağlık merkezlerine gidilmemeli, sağlık kuruluşuna gidilmesi gereken durumlarda diğer hastalarla temas en aza indirilmelidir.
- Öksürme veya hapşırma sırasında burun ve ağız tek kullanımlık kâğıt mendil ile örtülmeli, kâğıt mendilin bulunmadığı durumlarda ise dirsek içi kullanılmalı, mümkünse kalabalık yerlere girilmemeli, eğer girmek zorunda kalınıyorsa ağız ve burun kapatılmalı, tıbbi maske kullanılmalıdır.
- Çiğ veya az pişmiş hayvan ürünleri yemekten kaçınılmalıdır. İyi pişmiş yiyecekler tercih edilmelidir.
- Çiftlikler, canlı hayvan pazarları ve hayvanların kesilebileceği alanlar gibi genel enfeksiyonlar açısından yüksek riskli alanlardan kaçınılmalıdır.
- Seyahat sonrası 14 gün içinde herhangi bir solunum yolu semptomu olursa maske takılarak en yakın sağlık kuruluşuna başvurulmalı, doktora seyahat öyküsü hakkında bilgi verilmelidir.

Sağlık Bakanlığı coronavirüsle mücadele konusunda halkı bilinçlendirmek için kurmuş olduğu sitede, hastalığın seyri ile ilgili güncel verilere (toplam test, vaka, vefat, yoğun bakım hasta, entübe hasta, iyileşen hasta sayısı), sağlık kurumlarında enfeksiyon kontrol önlemleri, toplumda salgın yönetimi, kurum ve işletmelere yönelik kontrol önlemleri, Covid-19'la ilgili açıklayıcı bilgiler, salgın yönetimi ve çalışma rehberi ve afişleri ile hastalıkla ilgili sunum, broşür, kitapçık, algoritma, rehber, form ve billboard-CLP ve videolar hazırlamış ve Türkçe dışında Arapça ve İngilizce olarak da yayınlamıştır. Sitede ayrıca tedavi yöntem ve çeşitleri, vaka sorgulama kılavuzu, numune gönderilecek iller listesi, Covid-19 Acil Anestezi Hizmeti kılavuzu ile COVID-19'a Yönelik Kamu, Kurum ve Kuruluşların Alacağı Önlemler başlığı altında sekmeler oluşturulmuştur. Bu haliyle ülkenin dört bir yanından ulaşılabilir ve virüsle etkin bir şekilde mücadelede edilmesi amaçlanmıştır. Bunun dışında Koronavirüs Danışma Hattı (SABİM) 184 kurulmuş, 81 ile ait psikososyal destek birimleri oluşturulmuş ve yetkilendirilmiş tanı laboratuvar

listesi hazırlanmıştır. Böylece günlük verilerle güncel bir şekilde halkın aydınlatılması planlanmıştır.

Coronavirüsün pandemi ilan edilmesinden sonra sağlıkla birlikte her alana etkisi olmuş ve dünya genelinde yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Yaşanan değişimden doğrudan etkilenen alanlardan biri de hiç şüphesiz eğitimidir. Salgın nedeniyle yüz yüze eğitime ara verilmiş ve açık ve uzaktan eğitim yoluyla eğitim vermeye başlanmıştır. Coronavirüsün neden olduğu pedagojik yansımalar, açık ve uzaktan eğitim hizmetlerinin önemini artırırken bir yandan da açık ve uzaktan eğitim sisteminin altyapı, erişim, güvenlik, içerik, tasarım, uygulama, kalite, mevzuat ve pedagojik açıdan sorgulanmasına da neden olmuştur. Bu araştırmada uzaktan eğitim süreci hakkında lise düzeyinde öğretmenlerin görüşleri değerlendirilmeye alınmıştır.

Uzaktan eğitim, zamandan ve mekândan tamamen bağımsız bir şekilde öğrencinin ve öğretim üyesinin okula gelme zorunluluğu olmaksızın mevcut var olan bilgisayar teknolojileri vasıtası ile tamamen sanal ortamda canlı, görüntülü, sesli olarak derslerin işlendiği, katılımcının istediği zaman bunları tekrar izleyebileceği ve görüntüleyebileceği, günümüz şartlarında eğitim ve öğretimin hızla bilgisayar ortamında geçtiği akılcı, çağdaş, yenilikçi bir eğitim sistemidir (<http://uzem.cbu.edu.tr/tr/uzaktan-egitim-nedir>).

Uzaktan eğitim aynı zamanda öğrencilere eğitsel materyallerini yapılandırabilmeleri açısından uygun ve esnek fırsatlar sunmakta ve onları gerektiğinde güncelleyebilme ve farklı teknolojilerle zenginleştirebilme imkânı sağlama gibi özellikler de taşımaktadır (Yamamoto ve Altun, 2020: 30). Bu haliyle uzaktan eğitimin özellikle virüs nedeniyle evde kalma zorunluluğunun ortaya çıktığı bugünlerde eğitimin aksamamasına verdiği katkı yadsınamaz. Bununla birlikte eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesinde maliyet sorununun en aza indirgenmesine de yardımcı olabilir. Öte yandan modern toplumlarda teknoloji destekli eğitim modeline geçiş sürecinde de kısmen zorunlu da olsa kurumlara ve öğrencilere entegre olma fırsatı tanımaktadır (Emin, 2020: 2). Eğitimin yanı sıra çocuklara evde verimli zaman geçirmede destek olması da beklenen uzaktan eğitim içerikleri, cinsiyet, erişilebilirlik, azınlık, dil, din vb. konularda eşitlik şansı da kazandırmaktadır (Kurubacak ve Yüzer, 2004: 2365). Ancak bu eşitliğin sağlanabilmesi için internet bağlantısının kesintisiz ve hızlı olması da çok önemlidir. Öte yandan öğrencilerin dijital okuryazarlık seviyeleri de ciddi bir problemdir (Anderson, 2020: 113). Dolayısıyla uzaktan eğitimin avantajları olduğu kadar riskleri de bulunmaktadır. Söz konusu avantaj ve risklerin öğretmenler tarafından nasıl algılandığı da bilinmelidir. Geçiş süreci içinde nispeten hazırlıksız denebilecek bir zamanda gündeme gelen uzaktan eğitim, ilerleyen süreçte eğitimin hangi aşamasında, ne ölçüde kullanılacağı konusunda fikir verebilir.

Türkiye’de uzaktan eğitim konusunda Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2012 yılında oluşturduğu Eğitim Bilişim Ağı (EBA) önemli bir avantaj sağlamıştır. EBA, öğrenci ve öğretmenlerin ders içeriklerine ulaştıkları, okula yardımcı kaynakların yer aldığı çevrimiçi sosyal eğitim platformudur. Coronavirüs’ün hızlı bir şekilde yayılmasının ardından ani bir kararla kapanan eğitim kurumları, eğitimin geleceği konusunda mümkün olan en hızlı biçimde karar alınıp uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Eğitim kurumlarında yüz yüze eğitime ne zaman geçileceği sorunu tartışılırken, eğitimin aksamaması için zaman kaybetmeden uzaktan eğitime geçilmiştir. Bakanlığın oluşturmuş olduğu EBA, içeriği zenginleştirilerek TRT EBA TV kanalının açılmasıyla televizyona da taşınmıştır. Gönüllü öğretmenlerin ders anlatım videolarıyla tüm öğrencilere ulaşma idealini taşıyan Bakanlık, öğrencilere sınırlı da olsa ücretsiz internet erişimi de sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında risk faktörünün yüksek olduğu bir ortamda, bir şekilde eğitimin devam ettirildiği söylenebilir. Ancak sürecin etkililiğini artırmak için eğitimcilerin mesleki yeterlik ve nitelikleri de oldukça önemlidir. Öğrenciler kadar öğretmenler de sürece hazırlıksız yakalanmış ve benzer sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Altyapı sorunu öğrenciye göre daha az olan öğretmenler

için mesleki yönden bir destekleme söz konusu olabilir. Öte yandan velilerin de sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. Zira sürecin uzamasıyla MEB ve ÖSYM tarafından yapılan sınav tarihlerinin yaklaşması ve sınıf geçme veya telafi eğitimi gibi konuların nasıl çözümleneceği gibi hususlar, bireylerde ve taraflarda kaygı düzeyini artırmaktadır (Emin, 2020: 3). Süreçle ilgili her geçen gün yeni açıklamaların yapılması ve yeni problemlerin ortaya çıkması, uzaktan eğitimin niteliğini de etkilemektedir. Beklentilerin yanı sıra tedbirlerin de alınması zorunluluğu, paydaşların üzerlerine düşen sorumlulukları da artırmaktadır. Bununla birlikte sayıları milyonları bulan mülteci/sığınmacı/özel statülü misafir öğrenciler ile dezavantajlı konumda bulunan öğrencilerin durumları meselenin bir diğer boyutudur. Her ne kadar sürecin geçici olduğu varsayılıyorsa da sözü edilen sınav ve sınıf geçme gibi konuların nihai anlamda nasıl çözümleneceği ve yürütüleceği son derece acil bir sorun teşkil etmektedir.

Gerek salgın hakkındaki bilinmezlikler ve tehditler, gerekse de uzaktan eğitim gibi toplumun büyük bir kesiminin hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı bir olgunun ortaya çıkmış olması, eğitim sektöründe pek çok sorunu gündeme getirmiştir. Toplumun her kesiminin başta sağlık ve güvenlik olmak üzere, ihtiyaçlarının belirlenip giderilmesi için devlet yetkilileri ve uzmanların çözüm üretmeleri beklenmektedir. Bu nedenle eğitim söz konusu edildiğinde, öğretmenler gibi önemli bir paydaşın konuyla ilgili yaklaşımlarının bilinmesi önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmanın nitel bir araştırma olup, model olarak tümevarım analizi esas alınmıştır. Pandemi döneminde verilerin toplanmasının zorluğu ve aynı zamanda konunun derinlemesine bilgi toplanmasını gerektiren nitelikte olması, nitel bir araştırma yapmayı zorunlu kılmış; veriler, belli bir süre dâhilinde ve farklı değişkenlere bağlı olarak sanal ortamda toplanmıştır. Diğer taraftan konunun önemi ve etraflıca analizi için katılımcıların kendi görüşlerini detaylı bir şekilde ifade edebilmeleri için uygun sorular hazırlanmış ve değerlendirme için nitel çalışmayı tercih etmeyi gerektirmiştir. Bu yönüyle nitel araştırmaya uygun olan veriler; derinlemesine görüşme, gözlem, katılımcı gözlem ve günlük incelemesi gibi farklı tekniklerle toplanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 289). Bu araştırmada ise veriler, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle online olarak toplanmıştır.

Coronavirüs salgını ve uzaktan eğitim süreci hakkında öğretmenlerin görüşlerinin araştırıldığı bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- Öğretmenler coronavirüs salgını hakkında bilgi sahibi midir?
- Öğretmenler uzaktan eğitim hakkında bilgi sahibi midir?
- Öğretmenler coronavirüs salgınının neden olduğu problemlerin farkında mıdır?
- Öğretmenler coronavirüs salgınıyla mücadele konusunda mevcut eğitim politikaları hakkında bilgi sahibi midir?
- Öğretmenlerin uzaktan eğitimin uygunluğu veya uygulanabilirliği hakkındaki görüşlerinde anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğretmenler arasında uzaktan eğitimin öğretmen ve eğitim sistemi açısından sonuçları konusunda anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlar konusunda aralarında anlamlı bir fark var mıdır?

Araştırmada Sinop Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesinde görev yapan 20 öğretmenin görüşleri alınmış ve toplanan veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın evrenini, Sinop Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Sinop Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi öğretmenlerinden online olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veri toplanmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle online olarak toplanmıştır. Verilerin analiz edilmesinden önce verilerin dökümü daha sonra tümevarım yoluyla analiz edilmesi yolu izlenmiştir. Gerçekleştirilen işlemler ve özellikleri şöyledir:

Verilerin dökümü aşamasında öğretmenlerden yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemi ile online şekilde alınmış görüşler iki araştırmacı tarafından veri dökümü dosyası oluşturularak karşılaştırılmıştır. Her bir araştırma sorusu için ayrı bir anahtar kavram listesi hazırlanmıştır. Veri analizinden önce anahtar kavram listesiyle ilgili güvenilirlik çalışması yapılmıştır (Kvale, 1996: 132). Güvenirlik çalışmasından önce iki araştırmacının yaptığı listeler yan yana getirilmek suretiyle araştırmacılar arasında tutarlılık sağlanmıştır. Tümevarım yöntemiyle analiz edilen veriler, sırasıyla kategori oluşturma, kodlama yapma ve temaları tümüyle verilerden oluşturma basamakları takip edilmiştir. Analiz esnasında araştırmacılar, verilerle ilgili kategoriler ve temalar oluşturmuştur (Patton, 1990: 192). Araştırmada, görüşmede kullanılan sorular göz önünde bulundurularak kategoriler oluşturulmuştur. Bu aşamalar sonunda veri analizi tamamlanmış ve araştırmanın bulgularına ulaşılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmada elde edilen bulgular, (1) Coronavirüs salgınıyla ilgili bilgilerin değerlendirilmesi (2) Uzaktan eğitim sistemine ilişkin değerlendirmeler olmak üzere iki ana başlık altında sunulmuştur.

3.1. Coronavirüs Salgınıyla İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

Bu araştırmanın amacı, coronavirüs salgını ve uzaktan eğitim süreci hakkında öğretmenlerin görüşlerini belirleyerek, uzaktan eğitim sürecinin öğretmenler tarafından nasıl algılandığı noktasında bir fikir edinebilmektir. Bundan sonra sürece ilişkin öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda uzaktan eğitimle ilgili varsa eksiklikleri tespit etmek ve daha iyi bir eğitim verilebilmesi için önerilerde bulunmak hedeflenmiştir. Bu nedenle her şeyden önce, öğretmenlerin coronavirüs hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını görmek gerekmektedir. Yakın zamanda böyle bir salgınla karşılaşmamış ve salgın gibi bir tehdit durumunda ne yapılması gerektiği konusunda bir tecrübe yaşamamış öğretmenlerin sosyo psikolojik ve eğitim faaliyetlerine ilişkin tutumlarını anlamlandırma çabası içinde olunacaktır. Bunun için sosyo psikolojik incelemelere yer verilecektir. Çünkü sosyal psikoloji, *insanların düşüncelerinin, duygularının ve davranışlarının, diğer insanların gerçek, hayali veya ima edilen durumları tarafından nasıl etkilendiğine dair bilimsel araştırmalara odaklanmaktadır* (Allport, 1954: 5). Öğretmenler her şeyden önce bir birey olarak yaşanan süreçten diğer bireyler gibi etkilenmektedir. Öte yandan yaşanan salgın hastalık, insanları izole bir hayata sürüklerken, sosyal çevreye karşı çok farklı bir davranış geliştirmeye de sevk etmiştir. Dolayısıyla hem bireysel hem de sosyal hayatın bir parçası olarak insan davranışlarının ve psikolojisinin süreçten nasıl etkilendiğini ortaya koymak gerekecektir. Bunu anlayabilmek için öncelikle öğretmenlerin coronavirüs hakkındaki bilgi düzeylerine bakılmıştır. Aşağıda öğretmenlerin coronavirüse ilişkin görüşleri ayrı ayrı çıkartılmıştır.

Tablo 1’de öğretmenlerin coronavirüsle ilgili bilgileri kategorileştirilmiştir:

Tablo 1. Öğretmenlerin Coronavirüs Tespitleri

Coronavirüs	(f)	(%)
Soğuk algınlığı gibi öksürük ve hapsirme yoluyla bulaşan bir hastalıktır	11	55
Bir salgın hastalıktır	7	35
Hayvanlar arasında yaygın bir virüs grubudur, insana da bulaşan bir hastalıktır	1	5
Temas yoluyla bulaşan bir hastalıktır	1	5

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmenlerin coronavirüsle ilgili bilgilerinin literatürdeki bilgilerle neredeyse tamamen örtüştüğünü göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, gerek basın yayın-kanalları, gerekse de kitle iletişim araçlarında bu konunun sürekli işlenmesidir. Artık hayatın bir parçası haline gelen hastalıkla mücadele, tüm diğer bireylerde olduğu gibi görüşleri sorulan öğretmenlerde de mutlak bir bilinç düzeyi ortaya çıkarmıştır. Salgın gibi problem, tüm bireylerin mücadelesini gerektirdiği için hastalıkla ilgili bilinçli olmak son derece önemlidir. Bireylerin böyle zor durumlarda psikolojik olarak etkilenmeleri son derece doğaldır. Bireylerde ortaya çıkabilecek stres, kaygı, korku, depresyon, uyum problemleri vb. psikolojik sorunlarla başa çıkmak için her şeyden önce yaşadığı sorunu tanıma ya da bir başka deyişle bilinçli olma durumu gelir (Özkan, 1996: 22).

Diğer taraftan coronavirüs salgını uzmanlar tarafından sürekli olarak kısa sürede ortadan kalkmayacak bir hastalık olarak tanımlanmaktadır. Bunun anlamı salgınla mücadelenin bir süreci kapsayacak olmasıdır. Dolayısıyla eğitim alanına etkisinin de uzun süreli olacaktır. Uzun süreli bir mücadelenin bireylerin psikolojilerini hastalığın tehdit etmesi kadar tehlikeli sonuçları olacak bir faktör olması muhtemeldir. Sürecin bireyler üzerinde kaçınılmaz şekilde psikolojik etkisi olacağı gerçeği bir yana, öğretmenlerin kişisel bilinç düzeylerinin yüksek olması hem kendileri için hem de öğrencileri için olumlu bir veri olarak değerlendirilebilir.

Öğretmenlerden birinin coronavirüs tespiti şöyledir:

“Diğer solunum yolu hastalıkları gibi hasta bir kişinin hapsirmesi, öksürmesi ya da konuşurken etrafa saçılan damlacıklar yoluyla insanlara bulaştığı düşünülen bulaşıcılığı yüksek bir hastalıktır.” (Ö: 8)

Coronavirüsle ilgili İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden veya okul yönetiminden herhangi bir bilgi/bilgilendirme aldınız mı? Sorusuna öğretmenlerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların %80’i (16 öğretmen) bilgi aldığını ifade etmiştir. Ancak bu bilgilendirmenin Milli Eğitim kanalıyla değil, okul yönetimi tarafından oluşturulan WhatsApp grubu üzerinden broşür veya Bakanlık tarafından pandemiye ilişkin paylaşılan bilgilerin aktarılmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun en önemli nedeninin ülke gündeminin aylarca pandemiye meşgul olması ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla sürekli bilgi paylaşımında bulunulması olduğu düşünülmektedir. Haricinde Milli Eğitim Bakanlığı’nın süreçle ilgili herhangi bir gelişme olduğunda veya bir karar alındığında, kurumları bilgilendirme yoluna gitmesi dikkate alınmalıdır. Öte yandan sürecin hemen başında uzaktan eğitime geçilmiş olması ve öğretmenlerin yüz yüze eğitim vermek zorunda bırakılmaması, iletişim noktasında da birtakım eksikliklerin yaşanmasına ortam hazırlamış olabilir. Bir kez daha ifade etmek gerekirse, bütün ülkenin hatta dünyanın pandemiye odaklandığı ve pandemiye ilişkin sürekli bilgi akışının yaşandığı bir ortamda, eğitimin nasıl devam edeceği sorununun teknik açıdan cevaplanması haricinde, coronavirüse ilişkin başta Bakanlığın uyarıları olmak üzere, yalnızca uyarı ve önlemlerden oluşan bilgi veya broşürlerin paylaşılması şeklinde bir bilgi alışverişi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi Ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

Bir sonraki soru olan “Coronavirüsle mücadele konusunda mevcut eğitim politikaları hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu, öğretmenlerin coronavirüsle olan mücadeleye bakış açılarını göstermesi açısından biraz daha net bilgi vermektedir. Tablo 2’de öğretmenlerin mevcut eğitim politikaları hakkındaki görüşleri sunulmuştur:

Tablo 2. Öğretmenlerin Mevcut Eğitim Politikaları Hakkındaki Görüşleri

Mevcut Eğitim Politikaları	(f)	(%)
Uzaktan Eğitim politikası uygun ve yerinde	13	65
Daha sıkı önlemler alınmalı	5	25
Umursamayanlar denetlenmeli	2	10

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin önemli bir bölümünün (%65) alınan tedbirleri ve uygulanan sistemi destekleyip ve beğendiklerini göstermektedir. Salgın sürecinde en önemli tedbirin Sağlık Bakanlığı tarafından izolasyon olduğunun vurgulanması, eğitim alanında da uzaktan eğitime geçilmesini zorunlu kıldığı gerçeğinden hareket edilmiş olup, özellikle EBA TV uygulamalarına destek verilmiştir. Öte yandan uzaktan eğitim politikasını olumlu bulan öğretmenler, sürecin çok hızlı geliştiğinden bahisle, yapılabilecek daha iyi bir uygulamanın olmadığı hususunda da hemfikirdirler. Bununla birlikte daha sıkı önlemler alınması gerektiği üzerinde görüş bildiren bir kısım öğretmen, uzaktan eğitim sisteminin denetlenme sorunu taşıdığını belirtmişlerdir. Öğrencilere verilen ödevler ile konu anlatımlarının izlenip izlenmediği hususları başta olmak üzere, sistemin öğrenci-veli-öğretmen üçlemesinde yeterince denetlenmediği üzerinde fikir beyan etmişlerdir. Uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yanlarını ilerleyen sorularda değerlendirecek olmakla birlikte, mevcut eğitim politikalarının temelinde, eğitimin kesintisiz olarak sürdürülmesi ve mümkün olduğunca fırsat eşitliğine dayanan bir sistemin kullanılması yer aldığı için, öğretmenlerin vurgusu da bu noktaya olmuştur. Uzaktan Eğitimin temelini oluşturan EBA sistemi ise şu amaçlara dönük hizmet vermektedir (<https://www.iha.com.tr/haber-eba-nedir-eba-ne-ise-yarar-eba-nasil-kullanilir-523444/>):

- Farklı, zengin ve eğitici içerikler sunmak,
- Bilişim kültürünü yaygınlaştırarak eğitimde kullanılmasını sağlamak,
- İçerikle ilgili ihtiyaçlarınıza cevap vermek,
- Sosyal ağ yapısıyla bilgi alışverişinde bulunmak,
- Zengin ve gittikçe büyüyen arşiviyle derslere katkı sağlamak,
- Bilgiyi öğrenirken aynı zamanda yeniden yapılandırabilmek ve bilgidan bilgi üretmek,
- Farklı öğrenme stillerine (sözel, görsel, sayısal, sosyal, bireysel, işitsel öğrenme) sahip öğrencileri de kapsamak,
- Bütün öğretmenleri ortak bir paydada buluşturarak eğitime el birliğiyle yön vermelerini sağlamak,
- Teknolojiyi bir amaç olarak değil, bir araç olarak kullanmak amacıyla tasarlanan sosyal bir eğitim platformudur.

Söz konusu amaçlar incelendiğinde, eğitimin sürdürülmesinin yanı sıra birtakım başka avantajlar da içerdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu avantajların somut bir hale getirilebilmesi için teknik altyapının yeterli ve uygun olmasının gerekliliği tartışılmazdır. Bu nedenle sisteme yapılan eleştirilerin başında, özellikle öğrencilerin erişim olanakları, kalitesi ve becerisi gelmektedir. Girginer ve Özkul’un 2004 yılında “Uzaktan Eğitimde Teknoloji Seçimi” başlığını taşıyan araştırmalarında, konu hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapmışlardır. Eğitimin kalitesi için dersin sunumuna ilişkin karar verilen teknolojinin çok büyük önem taşıdığına değinen araştırmacılar, kullanılacak teknolojinin eğitimin etkinliğini, kalitesini ve kapasite kullanım oranını

doğrudan etkileyeceğini savunmuşlardır (Girginer ve Özkul, 2004: 156). Konu hakkında fikir beyan eden iki öğretmenin görüşü şöyledir:

“Böyle bir bulaşıcı pandemi sürecinde “uzaktan eğitim” uygulaması mantık çerçevesinde alınmış bir karar, evet. Ama öğrencileri yüklenen ödevleri yaptırmaya veya konu anlatımlarını izlemeye zorlayabilecek bir uygulama maalesef ki yok. Bu aşamada dosya yükleyen öğretmenler yeterli olabilir fakat öğrenciler yetersiz kalıyor; sisteme girip yüklenen dosya, ödev sayısını kontrol eden öğrenci neredeyse yok. Televizyondan da tabii.” (Ö: 13)

“Acil olarak, tedbir olarak okulların kapatılması doğru bir davranıştı, herşeyden önce sağlık gelir. Bu salgının aşısının hemen bulunamayacağı ihtimaline karşı farklı eğitim ortamları düşünülmeli. Bu dönem için en hızlı ve iyi bir kriz yönetimi yaptıklarını düşünüyorum. Ancak bir dönem için değil, yıllar süreceğini düşünürsek, önümüzdeki seneler için farklı hazırlıklar yapılmalı, tam gün eğitim yapan okullar ikili hatta üçlü eğitime geçerek sınıf mevcutlarını yarıya düşürmeliler. Hatta sınıflar 12 ile sınırlı sayıda yeniden şube oluşturulmalı. Sınıflarda 12 şer sıra aralıklı konulmalı. Sınıflara özel havalandırmalı şeffaf kapsüller projelendirilmeli öğrenciler kapsül içinde tabletleri ile ders işlemeli hava teması olmamalı. Dersler her şube için 4 ders olarak 3 saat işlenmeli tenefüsler izinle ve sınıf sınıf farklı saatlerde yapılmalı. Sportif faaliyetler ve benzeri gurup faaliyetleri kaldırılıp bireysel faaliyetler programa alınmalı. Virüs tehlikesi kalkmazsa okulları açmanın yolu böyle fiziksel tedbirler alınmalı.” (Ö: 9)

Öğretmenlerin verdikleri yanıtlardan konuya hassasiyet duydukları açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle salgının devam etmesi halinde eğitimin nasıl sürdürülebileceğine ilişkin çözüm önerisi sunan öğretmenin görüşü, uzaktan eğitimin yanı sıra başkaca çözümler düşündüklerini göstermektedir. Nitekim normalleşme adımları çerçevesinde kontrollü bir yaşam öngörüsü, gelecek dönemler için eğitim alanında da benzer adımlar atılabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

3.2. Uzaktan Eğitim Sistemine İlişkin Değerlendirmeler

Görüşme formunda yer alan “Coronavirüs nedeniyle yapılmakta olan uzaktan eğitim hakkındaki görüş veya önerileriniz nelerdir?” sorusu, uzaktan eğitimin uygunluğu veya uygulanabilirliği hakkında öğretmenlerin bakış açılarını daha derinlemesine sorgulama amacını taşımaktadır. Böylece hem uzaktan eğitimle ilgili mevcut uygulamaya ilişkin algılarının nasıl olduğunu tespit etme imkânı elde edilecek hem de uzaktan eğitime ilişkin önerilerini alarak, konuya ilişkin bilgi düzeylerini analiz etme fırsatı yakalanacaktır. Tablo 3’te uzaktan eğitim hakkındaki görüş veya önerilerini bildiren öğretmenlerin sayısı ve yüzdesi sunulmuştur:

Tablo 3. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüş Veya Önerileri

Uzaktan eğitim	(f)	(%)
Tüm öğrenciler erişim sağlayamadığı için yetersiz	10	50
Verimli ve güzel bir uygulama	5	25
Altyapı eksiklikleri olsa da başarılı	4	20
Öğrencilerin ritmini bozmaya yönelik bir çaba	1	5

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan eğitim konusunda hemen hemen ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Birinci grupta yer alanlar, uzaktan eğitimi yetersiz olarak görürken; ikinci grupta yer alanlar bütün eksikliklerine rağmen başarılı bir uygulama olarak değerlendirmektedirler. Ancak çoğunlukla uzaktan eğitimin teknik altyapı sorunlarına işaret edilmiş ve bu sorunlardan kaynaklanan eksiklikler dile getirilmiştir. Nitekim uzaktan eğitime erişim sağlanabilmesi için öncelikle internet ağının yaygınlığı ilk olması gereken şart olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada kırsal kesime doğru gidildikçe sorun yaşandığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bütün öğrencilere erişimin sağlanamaması gibi kendiliğinden ortaya çıkan teknik bir

sorun akla gelmektedir ki, öğretmenlerin %50'si bu soruna dikkat çekmişlerdir. Uzaktan eğitime erişim ile ilgili yapılan bir araştırmada, öğrencilerin sosyoekonomik şartlara bağlı olarak avantaj elde ettikleri ortaya konulmuştur (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52488827>). Bu nedenle özel okulların, bu açığı kapatmak için teknik altyapılarını daha da geliştirdiği ve öğrencilerine canlı dersler verdiği görülmüştür. Diğer taraftan erişim sorunu olmasa bile, internete bağlanma ücreti konusunda da sorunlar yaşanabileceği takdir edilerek, öğrencilere internet desteği sağlanması yoluna gidilmiştir. Bu ve benzeri sorunların, eğitim sistemindeki eşitsizliği büyüteceği, özellikle dezavantajlı konumda olan bireyler için uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabileceği ve dolayısıyla öğrencilerin sosyal strese maruz kalabileceği yapılan yorumlar arasındadır (Can, 2020: 15). Örneğin bir öğretmenin konuyla ilgili görüşü şöyledir:

“Yeterli olmadığını düşünüyorum. Bir öğrenci Ebadan ders almak istediğinde giriş saatini beklemek zorunda kalıyor. Her istediği an girişini yapabilmeli yoğunluktan şikayetçiler bu durumda eba tek başına yetmiyorsa ilkokul eba, ortaokul eba, ortaöğretim eba olmak üzere ayrı ayrı internet siteleri kurulmalı yine de yoğunluk oluyorsa sınıf sınıf siteler oluşturulmalı. Televizyon kanalları ayrı ayrı ancak aynı evde tek televizyona bakan 3 çocuk olduğunu düşününün biri lisede biri ortaokulda diğeri ilkokulda televizyonda hangisi dersini dinleyecek.”
(Ö: 9)

Şüphesiz ifade edilen durum gibi sorunlar artırılabilir. Evinde birden fazla televizyonu veya internet erişimi olmayan öğrenciler olabileceği gibi, bazı teknik dersler için EBA gibi uzaktan eğitim kanallarının istenilen işlevi yerine getirmede eksik kalacağı düşünülebilir. Nitekim benzer bir düşüncüyü dile getiren bir öğretmen *uzaktan eğitimin kültür dersleri için teoride uygun olabileceğini fakat belirli bir atölye araç gereç gerektiren pratiğe dayalı özellikle mesleki derslerde kesinlikle uygulanmasının çok zor olduğunu* ifade etmiştir (Ö: 11).

Bununla birlikte uzaktan eğitimin her şeye rağmen verimli ve güzel bir uygulama olduğunu belirten öğretmenler de sürecin zorluğuna ve şartların mecbur bıraktığına olan vurguları ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda teknolojinin sağladığı imkânlar doğru kullanıldığı takdirde, sınıf ortamında yapılamayan veya sekteye uğrayan bazı hedeflere de ulaşılabileceği iddia edilmiştir. Yapılan araştırmalarda da buna benzer değerlendirmeler bulmak mümkündür. İnternet ve teknoloji kullanımı sayesinde bireylerin daha girişimci ve yenilikçi oldukları, takım çalışmalarına daha kolay uyum sağlayabildikleri ve kalabalık sınıf ortamından öğrencileri kurtararak daha verimli bir çalışma ortamı ve özgüven sağladığı gibi faydalar dile getirilmiştir (Taşpınar ve Tuncer, 2008: 133). Bu açıdan uzaktan eğitimin eğitim sistemine olan katkısı veya zararı tartışma konusudur. Bu nedenle bir sonraki soruda bu sistemin olumlu ve olumsuz yönleri sorgulanmıştır. Tablo 4'te uzaktan eğitim sisteminin öğretmen ve eğitim sistemi açısından olumlu ve olumsuz yönleri hakkında görüş bildiren öğretmenlerin sayısı ve yüzdesi sunulmuştur:

Tablo 4. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimin Öğretmen ve Eğitim Sistemi Üzerine Olumlu ve Olumsuz Etkilerine İlişkin Görüşleri

Olumlu Yönleri	(f)	(%)	Olumsuz Yönleri	(f)	(%)
Kesintisiz eğitimi sağlamıştır	10	50	Denetim ve motive sorunu oluşturmuştur	12	60
Toplum sağlığını korumuştur	4	20	Her öğrenciye erişim sağlanamamıştır	4	20
Okul ve öğretmenin kıymeti anlaşılmıştır	4	20	Öğretmene soru sorulamamıştır	3	15
Evde aktivite fırsatı sunmuştur	1	5	Sosyalleşme sorunu ortaya çıkarmıştır	1	5

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan eğitimin öğretmen ve eğitim sistemi üzerine olumlu yönleri hususunda, çoğunlukla eğitimin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi noktasında işlev gördüğünü düşünmektedirler. Daha önce de ifade edildiği gibi, insan sağlığını tehdit eden bir salgında her şeyden önce sağlık önemsendiği için, uzaktan eğitimin tercihten öte bir zorunluluk olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu nedenle uzaktan eğitime geçilmiş olmasını hiç olmazsa eğitimi bir şekilde devam ettirme noktasında işlev görmesi açısından son derece mantıklı bulduklarını ifade eden birçok öğretmen, bununla birlikte sürecin eğitim sistemi üzerindeki etkilerini genellikle olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Olumlu yönleri olarak belirtilen maddeler, kısmen okul ve öğretmenin değeri cümlesinde toplanırken, eğitim sistemine yönelik katkı olarak sunulabilecek bir dönüt verilmemiştir. Dolayısıyla olumsuz yönleri olan vurgu ön plana çıkmıştır. Yapılan değerlendirmelerde daha çok denetim ve motivasyon sorununa işaret edilirken, teknik sorunlar yine dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, uzaktan eğitimden ve uzaktan eğitime yönelik hizmet veren EBA TV'nin amaç ve beklentilerinden uzak bir algının oluştuğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu algının oluşmasında, genellikle teknik altyapı sorunları zikredilirken, uzaktan eğitim sisteminin eksiklikleri de etkili olmuştur. Bir öğretmenin konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

"Olumlu yanları; eğitim açısından eksik kalınmamasının desteklenmesi ve böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesi. Olumsuz yanları; hayata geçirilen bu sistemin öğrenciler tarafından pek de önemsenmiyor olması." (Ö: 2)

Tablo 4'te yer alan maddeleri özetleyen bir görüş olarak öne çıkan bu değerlendirme, eğitimin devam ettirilmesi için sistemin mecburen hayata geçirilmesine atıfta bulunurken, öğrenciler üzerinde istenen motivasyonu sağlayamadığı gerekçesiyle olumsuz veya eksik yönlerine gönderme yapmaktadır. Uzaktan eğitime ilişkin yapılan değerlendirmelerin başında altyapı eksiklikleri gelmektedir. Ancak iyi bir teknik altyapı ile desteklenmiş uzaktan eğitimin klasik eğitim sisteminin bütün avantajlarından yararlanabileceği gibi, çeşitli medya araçları yoluyla çok daha zengin ve etkili bir eğitim verilebileceği savunulmuştur (Distance Education in Higher Education Institutions, 1997: 27). Öğretmenlerin uzaktan eğitimle ilgili diğer sorulara verdikleri cevaplar da dikkate alındığında, mevcut aksaklıkları kabul etmekle birlikte, mevcut uygulamaya önyargı derecesinde bir direnç gösterdikleri de göze çarpmaktadır. Geleneksel bir eğitim sisteminin halen daha varlığını koruduğu bir ülkede, her ne kadar modern eğitim sistemine geçilmiş olduğu söylemine yer verilip eğitim araç ve gereçlerinden faydalanma imkânı elde edilmiş olmasına rağmen, eğitim-öğretim faaliyetleri klasik düzende sürdürülmektedir. Türk eğitim sistemine yönelik yapılmış olan bir araştırmada, Türk eğitim sisteminin zayıf yönleri olarak, sürekli değişen istikrarsız bir sistem olduğu, yeterli olmadığı, sürekli deneme yanılma yoluna gidildiği, uygun olmayan binalarda eğitim verildiği, öğretmene fazla rol düştüğü, amaçların uygulama noktasında zor olduğu, nitelikten çok niceliğe bakıldığı, milli bir eğitim politikasının olmadığı, ezbere dayalı bir sistem olduğu, bir eğitim geleneğinin oluşturulmadığı, performans

değerlendirme sisteminin bulunmadığı ve teoride iyi ancak uygulamada kötü bir sistem olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır (Güven ve Güven, 2019: 413). Sıralanan bütün bu olumsuzluklar, henüz modern bir eğitim yapısına tam anlamıyla kavuşmamış bir sistemi çağrıştırmaktadır. Böyle bir sistemde, uzaktan eğitim gibi bir sistemin beklenen etkiyi yaratması gerçekçi olmayacaktır. Bununla birlikte Türk eğitim sisteminin halen daha geleneksel anlayışla sürdürüldüğü iddia edilebilir. Dolayısıyla geleneksel anlayışa pek de uymayan uzaktan eğitimin öğretmenler tarafından kabul edilebilirliği düşmektedir. Nitekim uzaktan eğitime yönelik olumsuz eleştiri getiren öğretmenlerin mesleki deneyim ortalamalarına bakıldığında, 15 yıl üstü çıktığı görülmüştür. Öte yandan uzaktan eğitime son derece hızlı bir geçişin yaşandığı salgın sürecinde, sistemin yeterince anlatılamadığı ve haliyle anlaşılamadığı da düşünülebilir. Ancak bu durumda bile uzaktan eğitime yabancı bir eğitim kadrosu söz konusu olur.

Bir sonraki soru ise, uzaktan eğitimin öğrencilerin gelişimi açısından olumlu ve olumsuz etkileri üzerinedir. Bir önceki soruyla doğrudan bağlantılı olan bu soruda, öğretmenlerin “Z kuşağı” olarak adlandırılan günümüz gençliğinin klasik sistemde yetişmiş öğretmenlerden daha farklı düşünebileceği ve buna bağlı olarak uzaktan eğitime sistemine de farklı bir bakış açısıyla bakılabileceği varsayımından hareket edilmiştir. Zira dijital ortamın çok hızlı geliştiği bir ortamda dünyaya gelen ve dijital teknolojiyi hayatlarının bir parçası haline getiren bir neslin, bu ortamdan etkilenmesi ve bir önceki kuşakla farklı düşüncelere sahip olması kaçınılmazdır (Taş, Demirdöğmez ve Küçükkoğlu, 2017: 1033). Tablo 5’te uzaktan eğitimin öğrencilerin gelişimi açısından olumlu ve olumsuz yanları hakkında görüş bildiren öğretmenlerin sayısı ve yüzdesi sunulmuştur:

Tablo 5. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Gelişimi Üzerine Olumlu ve Olumsuz Etkilerine İlişkin Görüşleri

Olumlu Yönleri	(f)	(%)	Olumsuz Yönleri	(f)	(%)
Kesintisiz eğitimi sağlamıştır	10	50	Fırsat eşitsizliği yaratmıştır	6	30
Eksiklerini tamamlama fırsatı sunmuştur	5	25	Öğrencileri asosyalleştirmiş, internet bağımlılığını artırmıştır	6	30
Psikolojik açıdan olumlu etkilemiştir	3	15	Mesleki ve pratik gerektiren derslerde uygulama zorluğu doğurmuştur	3	15
Dikkat, sorumluluk ve aile ortamı kazandırmıştır	1	5	Sisteme yüklenen videolar olumsuz içeriğe sahiptir	2	10
Fikrim yok	1	5	Öğrencilerin bireysel farklılıkları göz ardı edilmiştir	2	10
			Fikrim yok	1	5

Tablo 5 incelendiğinde, olumlu yönler olarak yarı yarıya oranla uzaktan eğitimin kesintisiz eğitimi sağladığına olan inanç ifade edilmiştir. Her ne kadar uzaktan eğitime geçiş hızlı ve hazırlıksız olsa da eğitim sürecinin bir şekilde devam edebilmesi, öğretmenler tarafından öğrenciler için olumlu bir etki olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin derslerinden geri kalmamaları noktasında eksiklerini tamamlama fırsatı sunması açısından da olumlu olarak değerlendirilen uzaktan eğitimin, öğretmenler tarafından bütün amaçlarının tam olarak anlaşılmadığı veya gerçekleşme imkânı bulunamadığı bir sistem şeklinde değerlendirdiklerini düşünmek mümkündür. Nitekim öğretmenler uzaktan eğitimle ilgili sürekli aynı vurguyu yapmakta ve özellikle altyapı eksikliğinden kaynaklanan erişim problemi oluşturduğundan bahsetmekte ve bu durumun da fırsat eşitsizliği yarattığını düşünmektedirler. Erişim altyapısının

geliştirilmesi ve her öğrenciye bu fırsatın sunulması sistemin başarısının ve temel hedeflerinin gerçekleştirilmesinin ön şartı olmakla birlikte, özellikle EBA TV imkânının sunulmuş olması, bu şartı kısmen de olsa yerine getirmiş sayılabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde zaman ve mekân sınırlaması olmadan, nispeten daha az masraflı ve video, animasyon ve simülasyon gibi teknik materyaller aracılığıyla öğrenme fırsatı sunması gibi (Gülbahar, 2009) özellikleriyle uzaktan eğitim, klasik eğitim sistemine göre önemli avantajları da olan bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Ancak öğretmenlerden 6'sının da dile getirdiği gibi, internet, televizyon, telefon ve tablet gibi teknolojik alet ve edevata bağımlılık geliştirmesi ve bunun sonucunda da asosyalleşme gibi olumsuz bir getirisinin olması (Arısoy, 2009: 58) bakımından da eleştirilebilir. Ancak bu bağımlılığı geliştiren yegâne unsur uzaktan eğitim olmadığı gibi, uzaktan eğitim süresinin bağımlılık yapacak ve bireyi teknoloji kullanımının önüne geçmemesi şeklinde patolojik bir sorun oluşturacak kadar bir zaman dilimini kapsamadığı da iddia edilebilir. Bununla birlikte mesleki ve pratik gerektiren derslerde uzaktan eğitimin eksik kaldığı yönündeki görüşler de öğrencinin gelişimi açısından olumsuz bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bir öğretmenin EBA TV'de yayınlanan videoların içerikleri hakkındaki olumsuz eleştirisi ise, gündeme de yansıyan spesifik bir örnek olarak durmaktadır. Her halükârda uzaktan eğitime geçilmesi durumunda, sistemin eksik yönleri ve uygulamadan kaynaklanan bazı hatalı kısımları, teknolojik altyapı gibi geliştirilmesi gereken özelliklerdir.

Bu konuda görüş bildiren iki öğretmenin açıklamaları şöyledir:

“Öğrencilerin her durumda önemli ve değerli olduklarını ve onların akademik gelişimlerinin önemsendiği vurgulanmıştır. Öğrenmeye istekli olanlar bu süreçte imkânlar ölçüsünde desteklenmiş fakat kişilerin özkontrol becerileri ile paralel bir eğitim süreci oluşmuştur. Tıpkı sınıf ortamında bedenen bulunan fakat öğrenme istek ve becerisine sahip olmayan, hazırbulunuşlukları yeterli olmayan öğrenciler gibi.” (Ö: 10)

“Sınavlara yönelik ortak dersler baz alındığında bunların konu tekrarlarının yapılması ve soru çözümleri bugünlerde özellikle öğrencilerin derslere yönelik bağımlı belirli ölçüde kopartmayacaktır. Bu açıdan olumlu ancak mesleki ve pratik gerektiren derslerin (örneğin piyano, orkestra vs.) uygulama zorluğu açısından düşünüldüğünde olumsuzdur.” (Ö: 13)

Bir sonraki soru, öğretmenlerin uzaktan eğitime bakışları ve mevcut uygulama hakkındaki görüşlerini sorgulamaya yöneliktir. “Uzaktan eğitimin süresi ve/veya olası sürekliliği hakkındaki görüşleriniz nelerdir?” sorusuyla bir anda geçilen ancak kalıcı olma ihtimalinde veya sistem değişikliği halinde öğretmenlerin uzaktan eğitimle ilgili daha belirgin düşünceleri alınmak istenmiştir. Konu hakkında görüşleri istendiğinde şöyle bir tablo ile karşılaşılmıştır:

Tablo 6. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimin Süresi ve/veya Olası Sürekliliği Hakkındaki Görüşleri

Uzaktan Eğitimin Süresi	(f)	(%)
Devam etmesi gereken bir uygulama	12	60
Daha fazla uzamaması gereken bir uygulama	5	25
Süresi belli olmayan ancak gerekli bir uygulama	3	15

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin ağırlıklı olarak uzaktan eğitimin devam etmesi gereken bir uygulama olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Daha önceki sorularda uzaktan eğitimle ilgili mevcut uygulamaya bir direnç gösterdikleri görülürken, genel anlamda uzaktan eğitime karşı olmadıkları bu soruyla ortaya çıkmıştır. Bunun en temel sebebi olarak, virüsün öğrencilerin sağlığını tehdit etmesini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte uzaktan eğitim sisteminin iyileştirildiği takdirde öğrencilere faydalı olabilecek bir uygulama olduğu görüşünü de savunmaktadırlar. Aynı şekilde bir kısım öğretmen de süresini kestirememekle birlikte faydalı bir uygulama olduğunu dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin uzaktan eğitimle ilgili

genel anlamda olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını ancak mutlak suretle geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Daha önceki sorulara verilen cevaplarla nispeten örtüşen bir yanıt verdikleri anlaşılan bu soruda, uzak eğitimin mevcut durumda eğitimin devamı noktasındaki işlevine vurgu yapılmakta ve uzaktan eğitimle ilgili literatürde yer alan hedeflerin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Uzaktan eğitimin devamlılığından yana olan öğretmenlerden bazıları, mevcut durum ortadan kalksa dahi, uzaktan eğitim uygulamalarından yararlanmaya devam edebileceğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla uzaktan eğitim sisteminin başladığı yıllarda sıkça dile getirilen değişime ayak uydurma çabası, özellikle internet gibi bir buluşun eğitim sektöründe kullanılmaya başlamasıyla yarattığı değişim ve dönüşümün sonucu olarak değerlendirilmelidir.

İnternetin insanlık tarihine yaptığı katkı, eğitim alanında da fark edilir bir gelişme yaşatmıştır. İnternetin eğitimde kullanılmaya başlamasıyla birlikte pek çok soruna çözüm üretilmiş ve daha etkin ve verimli bir eğitim imkânı elde edileceği ortaya konulmuştur (Odabaş, 2003: 22). Hatta internetle birlikte bilgisayarın ev ve okullara girmesi, klasik yöntemleri ve bakış açılarını değiştirmiş ve zenginleştirmiştir. Bilgiye kolay ve hızlı ulaşılabilir olmak, pek çok avantajı beraberinde getirirken, aynı zamanda dünyayla entegre olma imkânını doğurmuştur. Öte yandan internet kullanımı, eğitimde çok önemli sayılan bazı problemlerin ortadan kaldırılmasında da etkin bir şekilde rol oynamıştır. Bunların başında fırsat eşitsizliğinin azaltılması, kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması ile eğitimin niteliğinin artırılıp yaygınlaştırılması gelir (Turan ve Barış, 1999: 153).

Uzaktan eğitimin daha fazla uzamaması görüşünü savunan öğretmenler, mevcut altyapı eksikliğine ve öğrencilerin sistemden yararlanma olasılıklarının düşüklüğüne vurgu yapmışlardır. İnternet erişiminin yanı sıra sistemin mevcut haliyle denetimden uzak oluşunun beklenen faydanın ötesinde bir fırsat eşitsizliği oluşturduğu/oluşturacağı tezini savunarak, akabinde öğrenci ve öğretmenlerde motivasyon kaybına neden olabileceği fikrini belirtmişlerdir. Uzaktan eğitimle ilgili soruların tüm sorularda bu ihtimal üzerinde hareket edildiği görülmüştür. Gelişen salgın sonrasında ani bir kararla geçilen uzaktan eğitim sistemi, haliyle birçok eksiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu soruya yanıt veren bir öğretmenin görüşü şöyledir:

“Akademik başarı, gelişim amaçlı derslerin daha sade, yalın ve ders sayılarının azaltıldığı bununla birlikte evde sağlıklı yaşam becerisini destekleyen aktivitelerin artırılarak desteklenmesi etkili olur” (Ö: 11)

Genel itibarıyla uzaktan eğitimin sürdürülmesi gerektiğine inanan öğretmenler, hem yaşanan süreçte mecbur kalındığına hem de uzaktan eğitim sisteminin sunmuş olduğu avantajlara işaret etmişlerdir. Öğretmenlere son olarak uzaktan eğitim sisteminde karşılaştıkları sorunlar sorulmuş ve çözüm önerileri sunmaları istenmiştir. Dolayısıyla uygulamadan kaynaklanan problemlerin varlığı tespit edilmeye çalışılarak, bizzat öğretmenlerin/uygulayıcıların vasıtasıyla söz konusu problemlerin nasıl giderilebileceği tartışmaya açılmıştır. Bir anda gündemimize giren ve milyonlarca insanı etkileyen virüsün neden olduğu sorunların üstesinden gelebilmek için tüm paydaşların fikirlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim camiası içinde sürecin nasıl yürüdüğü ve uzaktan eğitim sisteminin geleceği hakkında nasıl bir bakış açısına sahip olduğunun anlaşılması adına yöneltilen soru, mevcut durum hakkında da en net fotoğrafı çekecektir. Tablo 7’de öğretmenlerin uzaktan eğitim sisteminde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri yer almaktadır:

Tablo 7. Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim Sisteminde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri

Karşılaşılan Sorunlar	(f)	(%)	Çözüm Önerileri	(f)	(%)
Sistemde yeterince etkinliğin olmaması	4	20	Daha fazla etkinlik ve görsellik katılabilir	4	20
Erişim problemi	4	20	Konu anlatımları ve testler yüklenebilir	3	15
Soru bankası eksikliği	3	15	TV üzerinden verilen eğitimler çoğaltılabilir	2	10
Bağlantı hızının yavaş olması	2	10	Kontrol ve denetim sağlanabilir	2	10
Öğrencinin kontrol ve denetim yapılamaması	2	10	EBA farklı saatlerde kullanılabilir	2	10
Uygulama derslerinin yapılamaması	2	10	Çoklu görüntü destekli sınıf ortamı oluşturulabilir	1	5
Elektronik materyal eksikliği	1	5	Yüz yüze eğitime geçilebilir	1	5
Öğrencilerin sürekli soru sormaları	1	5	Cevap yok	5	25
Sürekli evde kalma zorunluluğu getirmesi	1	5			

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan eğitim hakkında pek çok sorun tespit ettikleri görülmektedir. Ancak pek çok sorun sisteme ani geçişten kaynaklanan ve daha önce de belirtilen altyapı eksikliğiyle ilgilidir. Bununla birlikte uzaktan eğitim sisteminin gerekliliği konusunda olumsuz sayılabilecek eleştiriye çok az yer verilmesi, sistemi benimsemiş olduklarını göstermektedir. Sisteme geçişin hızlı oluşu beraberinde birtakım sorunları getirirken, hazırlık safhası denebilecek bir dönemde öğretmenler de henüz hazır olmadıklarını belli edip sorunların çözümü için belirgin öneriler getirmekte zorlanmışlardır. Aynı zamanda uzaktan eğitimin etkililiği konusunda net bir veri elde edilememiştir. Bu nedenle klasik eğitimin yerini alıp alamayacağı, bu sistemde öğretmen ve öğrencilerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği, iletişim ve ilişkilerin nasıl gelişeceği ve sistemin maliyeti gibi noktalarda herhangi bir tespit yapabilmek imkânı bulunmamaktadır. Oysa söz konusu sistemde gerekli teknolojinin giderleri, bakımı, yayın süreci, kayıt ve danışmanlık gibi hizmetlerin nasıl karşılanacağı ve görevli personel ücretleri gibi aşamalar son derece önemlidir (Distance Education in Higher Education Institutions, 1997: 27). Teknik sorunların dışında belirtilen denetim sorunu, sistemin geleceği açısından değinilmesi gereken ciddi problemdir. Zira denetim ve kontrolün olmadığı yerde, motivasyon ve katılım sorunu ön plana çıkacaktır. Ki öğretmenlerin öğrencilerin motivasyon eksiklerine vurgu yaptıkları görülmüştür. Ruksasuk (1999)'da web tabanlı eğitim programında şu özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmiştir:

- Öğrenci motivasyonunun sağlanması
- Konuların hangi takvimde öğretileceğinin belirlenmesi
- Konu tekrarının yapılması
- Öğrencilerin aktif bir şekilde katılımının sağlanması
- Öğrenci sorunlarına rehberlik edecek bir servisin bulunması
- Ölçme ve değerlendirme yapılabilir olması
- Gerektiğinde güncelleme ve düzenleme yapılması

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi Ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

- Öğretmenlerin çözüm önerileri arasında da yer verdiği bazı maddeler, sistemin faydalı olabilmesi için şart görünmektedir. Bu doğrultuda sistem iyileştirilmeli ve zenginleştirilmelidir.

Bu soruya cevap veren iki öğretmenin görüşü şöyledir:

“Uzaktan eğitim süresince mümkün olduğunca çok öğrencime ulaşısam da enstrüman yetersizliği ve ders koşullarının uzaktan oluşturulma güçlüğü adına sorunlar yaşamaktayım. Bu sorunların kısmen giderilebilmesi adına çoklu görüntü destekli sınıf ortamlarına imkan veren bir altyapı oluşturulabilir.” (Ö: 6)

“Öğrenci televizyon başında ders dinlemek zorundaydıysa öğrenciyi görsel açıdan daha doyurucu olunabilir. Örneğin tarih dersi dinledim. Düşündüm neden meydan savaşının olduğu alanı göstermiyorlar. Askerlerin hangi tepede konuşlandığını mesela. Spor lisesi dersleri zaten yok. Koyulabilirdi. Öğrencilere müsabaka izlettirebilirdi. Mesela temel spor eğitimi dersi için kuvvet konusunda bir salonda kuvvet geliştirici bireysel hareketler nelerdir hangi kas gruplarını çalıştırır ve yardım nasıl yapılır görsel olarak gösterilebilir.” (Ö: 19)

SONUÇ ve ÖNERİLER

Coronavirüs ortaya çıkıp pandemi ilan edilmesinin ardından her alanda bir değişim başlamış ve yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Yaşanan değişimden doğrudan etkilenen eğitim sektöründe, salgın nedeniyle yüz yüze eğitime ara verilmiş ve açık ve uzaktan eğitim yoluyla eğitim vermeye başlanmıştır. Süreçle birlikte uzaktan eğitim sisteminin uygulanabilirliği ve sistemin işleyişine ilişkin altyapı, erişim, güvenlik, içerik, tasarım, uygulama, kalite, mevzuat ve pedagojik faktörler sorgulanmaya başlamıştır.

Türkiye’de uzaktan eğitime geçilmesinin ardından ilk, orta ve liselerde Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2012 yılında oluşturduğu Eğitim Bilişim Ağı (EBA)’ndan yararlanılmıştır. Virüsün olumsuz etkileri ve insan sağlığını tehdit edici boyuta ulaşması nedeniyle eğitimin sekteye uğramaması adına mümkün olan en hızlı şekilde karar alınıp uygulamak zorunlu olmuştur. Bu nedenle zaman kaybetmeden uzaktan eğitime geçilmiştir.

Uzaktan eğitim öğrencilere eğitsel materyallerini yapılandırabilmeleri açısından uygun ve esnek fırsatlar sunan ve onları gerektiğinde güncelleyebilme ve farklı teknolojilerle zenginleştirebilme imkânı sağlayan bir sistem olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte sisteme ani geçiş bütün paydaşlarda tedirginlik yaratmıştır. Ancak gerek şartlar gerekse de gelişen dünya koşulları, uzaktan eğitimi gündemin merkezine oturtmuştur. Bu nedenle sistemin işleyişine ilişkin değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Bu anlamda öğretmenlerin uzaktan eğitimle ilgili görüşleri büyük önem arz etmektedir. Öte yandan konunun güncel olması, benzer çalışmalarla karşılaştırma yapma imkânını azaltmıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçların ileride yapılacak çalışmalar için örnek teşkil etmesi umulmaktadır. Bununla birlikte Yamamoto ve Altun’un “Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi” (2020) ile Can’ın “Coronavirüs (Covid-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye’de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları” (2020) çalışmalarının sonuçlarıyla birebir örtüşen tespitler ortaya çıkmıştır. Buna göre gerek pandemi gerekse de modern eğitim sistemlerinin dönüşümü çerçevesinde uzaktan eğitimin zorunlu olarak uygulanması gerektiği sonucu oluşmuştur. Ancak Türkiye’nin mevcut şartları dolayısıyla uygulamada birtakım aksaklıkların olduğu ve bu nedenle uzaktan eğitim sistemine bazı eleştiriler getirildiği görülmüştür. Yapılan bu çalışmada da teknik yetersizliklerden kaynaklanan bazı sorunlar dile getirilmiş ve bu bakımdan diğer çalışmalara benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin görüşlerini almak için kendilerine yöneltilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, eğitimcilerin hem mevcut uygulamaya hem de genel anlamda uzaktan eğitime bakış

açılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Öğretmenlerin sorulara verdikleri yanıtlardan öncelikle genel anlamda koronavirüsle ilgili bilgilerinin yeterli olduğu sonucu çıkmıştır. Yetkili mercilerden bilgilendirme yapıldığı da anlaşılmıştır. Görüşleri alınan iki okul öğretmenlerinden uzaktan eğitimin öğretmen ve eğitim sistemi açısından sonuçları ve öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlar konusunda aralarında cinsiyet ve okul türü bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bununla birlikte mesleki deneyim süresi arttıkça klasik eğitime bağlılık noktasında fikir beyan edilmiştir. Uzaktan eğitimle ilgili mevcut uygulamalarla ilgili görüşlerinden özellikle EBA TV uygulamasına destek verdikleri görülmüştür. Aynı zamanda devletin uzaktan eğitim politikasını da olumlu bulan öğretmenler, yapılabilecek daha iyi bir uygulamanın olmadığını belirtmişlerdir. Ancak daha sert tedbirler alınması gerektiği de bildirilmiş ve sistemin denetim sorunu taşıdığına vurgu yapılmıştır.

Öğretmenlerle ilgili duruma gelince, EBA alt yapısıyla ilgili öğretmenlerin sisteme etkin bir şekilde dâhil edilmesi ve yaşadıkları sorunların dikkate alınıp takip edilmesi öncelikli önem taşımaktadır. Zira öğrencilerin öğretmenlerin rehberliklerine duyduğu ihtiyaç başta olmak üzere, öğretmenlerin sistemi ne kadar etkin kullanabildiği de araştırılmalıdır. UNESCO (2020), salgının zararlarını en aza indirmeye, öğretmenlerin oynadığı kritik role dikkat çekerek, öğretmenlerin desteklenmesini önermektedir. Öğretmenlerin aktif olmadığı ve kendilerine danışılmadığı durumlarda, yalnızca kendilerine tanımlanan uzaktan eğitim yöntemleri ve araçlarını kullanma zorunluluğu getirilmesiyle başarı elde edilemeyeceği aşikârdır. Uzaktan eğitim konusunda öncelikle öğretmenlerin bilgilendirilmesi ve yaşadıkları sorunlarda desteklenmesi gerekmektedir (Can, 2020: 29). Bu anlamda açık ve uzaktan eğitim konusunda öğretmenlerin bilişim teknolojileri, içerik hazırlama ve tasarım gibi konularda ihtiyaçları belirlenerek eğitime alınabilir.

Uzaktan eğitim sistemiyle ilgili öğretmenlerin değindikleri en önemli sorun, öğrencilerin erişim problemi yaşadıklarıdır. Bununla birlikte uzaktan eğitimin her şeye rağmen verimli ve güzel bir uygulama olduğunu belirten öğretmenler, sürecin zorluğunu ve şartların mecbur bıraktığını da ifade etmişlerdir. Mevcut durumda risk altındaki öğrenciler takip edilebilir ve gerekirse telafi eğitimi verilebilir. Öte yandan uzaktan eğitim sayesinde kesintisiz eğitimin sağlandığına işaret edilmiş; ancak sürecin eğitim sistemi üzerindeki etkileri genellikle olumsuz olarak değerlendirmiştir. Şayet süreç uzayacak olursa, yalnızca EBA TV üzerinden yürütülen eğitimin yeterli olmayacağı ve bunun dışında birtakım etkinliklerle öğrencilerin motive edilebileceği ve kitap okuma listeleri hazırlanarak online platformlar oluşturulup ücretsiz indirme seçenekleri sunulabileceği belirtilmiştir (Süral, 2015: 82). Aynı zamanda velilerin de sürece katılması sağlanarak, okul-öğrenci-veli işbirliğinin oluşturulması elzem görünmektedir.

Yapılan değerlendirmelerde daha çok denetim ve motivasyon sorununa dikkat çekilmiş ve teknik sorunlar dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, uzaktan eğitimden ve uzaktan eğitime yönelik hizmet veren EBA TV'nin amaç ve beklentilerinden uzak bir algının oluştuğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sorulara verilen cevaplardan öğretmenlerin uzaktan eğitimde mevcut uygulamaya önyargı derecesinde bir direnç gösterdikleri göze çarpmaktadır. Geleneksel eğitim sisteminin halen daha geçerliliğini korumasından kaynaklandığı düşünülen bu durum, uzaktan eğitime yönelik olumsuz eleştiri getiren öğretmenlerin mesleki deneyim ortalamalarında da anlaşılabilir. Söz konusu ortalamaya bakıldığında, 15 yıl üstü çıktığı görülmüştür. Haliyle uzaktan eğitimin, öğretmenler tarafından bütün amaçlarının tam olarak anlaşamadığı veya gerçekleşme imkânı bulunmadığı bir sistem olarak değerlendirildiğini düşünmek mümkündür. Çünkü uzaktan eğitim, öğrenciye kendi ortamında anında eğitim alma şansı tanıdığı gibi, sınıf ortamında her zaman sağlanamayan teknoloji desteği de sağlaması yönleriyle öğrencinin gelişimine olumlu katkılar veren bir sistem olarak planlanmıştır. Ayrıca uzaktan eğitim, "bilgi ve becerilerin elektronik teknolojiler aracılığıyla aktarılması" olarak tanımlanan "e-öğrenme" (Gülbahar, 2009: 3)

fırsatı sunması bakımından her bireyin kendi öğrenme hızında gerçekleşen bir öğrenme etkinliği sağlayabilir (Kör, Çataloğlu, Erbay, 2013: 272). Haricinde bir yere bağlı olmadan mobil bilişim alanlarının bir arada yer aldığı, etkileşime açık ve dinamik bir öğrenme hizmeti sunan “m-öğrenme” (Korucu ve Biçer, 2017: 34) ile her yerde ve her an öğrenme olarak tanımlanan “u-öğrenme” (Bozkurt, 2015: 67) modellerinin hepsini içermesi bakımından da öğrenciye önemli katkılar verebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde uzaktan eğitim, klasik eğitim sistemine göre önemli avantajları da olan bir sistem olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan tüm bireyleri teknolojik gelişmeleri daha yakından takip etmeye zorlaması, günümüz dünyasının kaçınılmaz bir gerçeği olan teknolojiyi kullanma becerisi geliştirmelerine de olanak sağlayabilir. Aynı zamanda teknolojiyi kullanma oranı bakımından bir önceki nesle göre çok daha önde olan “Z kuşağının” sanıldığı gibi asosyal kişilikler olmadığı, aksine daha girişimci, ne istediğini bilen, özgür ve daha az takıntılı bireyler oldukları araştırma sonuçlarına yansımıştır (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017: 1039).

İnternete dayalı uzaktan eğitim sayesinde sınıf içi etkinliklerin uygulanamadığı durumlarda bile eğitim verilmeye devam edilebilmiş ve kısa sürede çok daha geniş kitlelere erişim sağlanabilmiştir. Buna ek olarak “uzaktan eğitim medyası” olarak isimlendirilen televizyon, video, telekonferans, haber grupları ve diğer kitle iletişim araçları, interaktif eğitimi başlatmış ve oluşturulan sanal sınıflarla hem maliyet bakımından hem de hız bakımından çok daha uygun fırsatlar elde edilmiştir (Ruksasuk, 1999: 2). Dünya genelinde gittikçe yaygınlaşan ve ülkemizde de hızla gelişmeye başlayan interaktif eğitim, sunduğu avantajlarla geleceğin vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Henüz yeterli altyapı imkânına sahip olmayan yerlerde istenilen verimi alabilmek çok mümkün görünmese de gittikçe gelişen ve geliştirilen uygulamalarla eğitim dünyasındaki yerini alması kaçınılmaz olacaktır.

Uzaktan eğitimin daha fazla uzamamasından yana tavır alan öğretmenler ise, mevcut altyapı eksikliğine ve öğrencilerin sisteme erişim sorunu yaşadıklarına işaret ederek, bu durumun öğrenci ve öğretmenlerde motivasyon kaybına neden olabileceği fikrini ortaya koymuşlardır. Teknik nedenler olarak öne çıkan bu eleştiriler, uzaktan eğitimin temel niteliklerine değil, uygulanış biçimine yönelik sorunlar olarak değerlendirilebilir.

İlk etapta eğitimin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi için planlanan ve herhangi bir sağlık sorununun yaşanmaması için tercih edilen sistem, dünyadaki örneklerine adapte olma sürecini de kendiliğinden hızlandırmıştır. Kaçınılmaz bir dönüşümün izdüşümü olan uzaktan eğitim sistemi, doğru kullanıldığı ve oluşturulan hedeflere uygun hareket edildiği takdirde kabullenilmesi daha kolay olacaktır. Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin uzaktan eğitimle ilgili genel anlamda olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını ancak mutlak suretle geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Bu doğrultuda sistem iyileştirilmeli ve zenginleştirilmelidir. Öte yandan sistemin yalnızca asenkron olmaması gerektiği üzerinde de durulmaktadır (Odabaş, 2003: 31). Bunun giderilebilmesi için geniş bantlı veri iletişimine ihtiyaç duyulacaktır ki, teknik altyapıya yönelik bir iyileştirme olarak üzerinde çalışma yapılmalıdır. Aksi takdirde eğitimin sürekli pasif bir şekilde yürüdüğü bir sistemde, sözü edilen sorunların daha sık yaşanacağı iddia edilebilir. Haliyle hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin teknoloji okur-yazarlığı mümkün olduğunca artırılmalıdır. Uygulama gerektiren derslerde, laboratuvar, atölye vb. mekânlar sisteme dâhil edilmelidir. İletişim konusu da en az diğer sorunlar gibi önemli bir alan olup, öğretmenlerin de belirttiği gibi öğrencilerin sorularına en hızlı şekilde cevap verebilecek bir sistem tasarlanmalıdır. Ancak iletişim yalnızca pasif bir soru-cevap şeklinde olmamalıdır. Uzaktan eğitim sisteminde de yapılandırılmış bir eğitim sistemi tercih

edilmelidir. Çünkü öğrenci ve öğretmen motivasyonunu sağlayan en önemli unsur, çift yönlü bir iletişim ağının hayata geçirilmesidir (Ruksasuk, 1999: 5).

Mevcut uygulamada geribildirim, değerlendirme, başarıyı ölçme ve değerlendirme gibi noktalarda sorun olduğu dile getirilen bir diğer unsurdur. Millî Eğitim Bakanlığı önce öğrencilerin ders başarı değerlendirmelerinin yüz yüze görmüş oldukları konulardan olacağını duyurmuştur (2020). Yapılan ikinci açıklamada ise, sınıf geçmede öğrencilerin birinci dönemde aldıkları notlar üzerinden olacağı, öğrencilerin not ortalamaları ne olursa olsun üst sınıfa geçeceği belirtilmiş ve uzaktan eğitim ile yürütülen derslere yönelik ayrı bir ölçme ve değerlendirme yapılmayacağını bildirmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Bu durum uzaktan eğitim uygulamalarında ölçme değerlendirme konusunun geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte online şekilde yürütülen sistemde dereceli puanlama anahtarı, yorumlar, geribildirimler, video veya sesli mesaj kullanılabilir (Can, 2020: 30).

Kısacası sistemin başarısı, her şeyden önce paydaşların tümünün aktif bir katılım gösterdiği ve teknik sorunların en aza indirildiği bir düzlemle ilgilidir. Sonuç olarak öğretmenlerin görüşlerinden sistemin olduğu kadar tarafların da zamana ihtiyacı olduğu sonucu çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley. Cambridge, Mass: Addison-Wesley Publishing Company.
- Anderson, J. (2020). Brave New World The coronavirus pandemic is reshaping education. <https://qz.com/1826369/how-coronavirus-is-changing-education/>, adresinden 24.05.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 55-67.
- Bozkurt, A. (2015). Mobil Öğrenme: Her Zaman, Her Yerde Kesintisiz Öğrenme Deneyimi. *AUAd*, 1(2), ss. 65-81.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye’de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *AUAd*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 11-53.
- Distance Education in Higher Education Institutions. (1997). National Center For Education Statistics. Statistical Analysis Report.
- Emin, M. N. (2020). Koronavirüs Salgını ve Acil Durumda Eğitim. *Seta Perspektif*, Sayı: 268, ss. 1-4.
- Girginer, N. ve Özkul, A. E. (2004). Uzaktan Eğitimde Teknoloji Seçimi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, Volume: 3. Issue: 3. ss. 155-164.
- Gülbahar, Y. (2018). *e-Öğrenme*. Ankara: Pegema Yay. 4. Baskı.
- Güven, S. ve Güven, B. (2019). Türk Eğitim Sisteminin Değerlendirilmesi, Sorunları, Güçlü ve Zayıf Yönlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *ULEAD 2019 Annual Congress: ICRE*, 20-22 Nisan 2019, Alanya, ss. 410-417.
- Korucu, A. T. ve Biçer, H. (2019). Mobil Öğrenme: 2010-2017 Çalışmalarına Yönelik Bir İçerik Analizi. *Trakya Eğitim Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 32-43.
- Kör, H., Çataloğlu, E., Erbay, H. (2013). Uzaktan ve Örgün Eğitimin Öğrenci Başarısı Üzerine Etkisinin Araştırılması. *JSS*, 12(2), Technology Special Issue, ss. 267-279.
- Kurubacak, G. ve Yüzer, T. V. (2004). *The Building of Knowledge Networks with Interactive Radio Programs in Distance Education Systems*. In J. Nall ve R. Robson (Eds.), *Proceedings of E-Learn 2004--World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education*, pp. 2360-2367.
- Kvale, S. (1996). *Inter Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Coronavirüs Salgını ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkında Öğretmen Görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi Ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği

- Odabaş, H. (2003). İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 17, 1 (2003), 22-36.
- Özkan M. B. (1996). Psikoönoloji. 4. *Ulusal Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisi Kongre Kitabı*, İstanbul, ss. 21-26.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. (2. Edition), Sage Publications, London.
- Ruksasuk, N. (1999). Library and Information Science Distance Education in Thailand in The Next Decade. 65. *IFLA Council and General Conference*, August 20-28 1999, Bangkok.
- Süral, İ. (2015). Açık ve Uzaktan Öğrenmede Teknolojik Altyapının Oluşturulması. *AUAd*, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 81-95.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçükoğlu, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, ss. 1031-1048.
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2008). Sanal Ortamda Eğitim ve Öğretimin Geleceği ve Olası Sorunlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1, ss. 125-144.
- Turan, M. M. ve Gürkan, B. (1999). Uzaktan Eğitim Sistemi, *Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu*, Ankara: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı, 15-16 Kasım 1999, ss. 153-158.
- Yamamoto, G. T. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Anadolu Ajansı (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/milli-egitim-bakani-selcuk-uzaktan-egitime-31-mayisa-kadar-devam-edilecek/1822357>, adresinden 25.07.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020). <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-23-martta-baslayacak-uzaktan-egitime-iliskin-detaylari-anlatti/haber/20554/tr>, adresinden 25.07.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Sağlık Bakanlığı (2020). <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>, adresinden 19.05.2020 tarihinde edinilmiştir.
- UNESCO.(2020). <https://sdg4education2030.org/sdg-education-2030-steering-committee-urges-protection-education-now-and-post-crisis>, adresinden 25.07.2020 tarihinde edinilmiştir.
- <http://uzem.cbu.edu.tr/tr/uzaktan-egitim-nedir>, adresinden 21.05.2020 tarihinde edinilmiştir.
- <https://www.iha.com.tr/haber-eba-nedir-eba-ne-ise-yarar-eba-nasil-kullanilir-523444/>, adresinden 21.05.2020 tarihinde edinilmiştir.
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-5248827>, adresinden 22.05.2020 tarihinde edinilmiştir.

Toplumsal Yaşamda ve Sosyal Medyada Kötülüğün Konumlandırılışı: Konya Örneği

The Positioning of Evil in Social Life and Social Media: Konya Sample

Mevlüt Can KOÇAK¹, Olgun KÜÇÜK², Özden TOPRAK³

¹Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, Karabük, Türkiye

²Karabük Üniversitesi, Safranbolu MYO, Karabük, Türkiye

³Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Hatay, Türkiye

ORCID:

M.C.K.: 0000-0002-9496-0541

O.K.: 0000-0002-9471-3540

Ö.T.: 0000-0002-8133-2474

Corresponding Author:

Mevlüt Can KOÇAK

Email:

mevlutcankocak@karabuk.edu.tr

Citation: Koçak, M. C., Küçük, O. ve Toprak, Ö. (2020). Toplumsal Yaşamda ve Sosyal Medyada Kötülüğün Konumlandırılışı: Konya Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 762-774.

Submitted: 20.07.2020

Accepted: 27.08.2020

Özet

Kötülük insan hayatında her zaman var olmuş ve bundan sonra da var olmaya devam edecek bir sorundur. Kötülük sorunsalı üzerine pek çok görüş ileri sürülmüştür. Kimileri kötülüğün doğuştan geldiğini savunurken kimileri ise içinde yaşanan toplumun insanı sonradan kötüleştirdiğini belirtmektedir. Günümüzün teknolojik imkânları ise kötülüğün yayılmasını hızlandırmıştır. İnternet ve sosyal medya da bu yayılmayı tetiklemektedir. İnsanlar artık daha önce hiç yüz yüze gelmedikleri kişiler hakkında internet ve sosyal medya üzerinden kötileyici, aşağılayıcı ve ötekileştirici ifadeler kullanabilmektedir. Bu çalışma Konya il merkezinde yaşayan ve sosyal medya kullanan kişilerin, toplumsal yaşamda ve sosyal medyada kötülüğü nasıl konumlandığını ortaya koymak için yürütülmüştür. Çalışmada saha araştırması yönteminden yararlanılmış olup, veriler internet ve telefon kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, kadınlar, erkeklere oranla kendilerini daha iyi bir insan olarak konumlandırmaktadır. Araştırmaya katılanların önemli bir kısmı sosyal medya üzerinden kötileyici paylaşımlarda bulunmadıklarını belirtmektedir. Yine araştırmaya katılanların önemli bir kısmı sosyal medyada en çok farklı siyasal görüşleri aşağılayan (kötüleyen) paylaşımlara rastladıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kötülük, Sosyal Medya, Toplum

Abstract

Evil has always existed in human life and is a problem that will continue to exist. Many opinions have been put forward on the problem of evil. Some argue that evil is innate, while others state that it is the society that makes people worse. Today's technological possibilities have accelerated the spread of evil. Internet and social media are triggers for this spread. People can now use abusive, derogatory and marginalizing statements about other people they have never faced through the internet and social media. This study was carried out to reveal how people living in the city center of Konya position evil by using social life and social media. In the study, a field research method was used, and the data were obtained by using the internet and telephone. According to the research results, women position themselves as better people than men. A significant number of participants stated that they do not make any malicious statements on social media. Again, a significant number of the participants in the research stated that they found posts that humiliate (denigrate) different political views.

Keywords: Evil, Social Media, Society

1. GİRİŞ

Toplumsal yaşamda insanlar kötülüğü farklı olarak konumlandırabilmekte, hatta farklı ülkelerde kötülüğe bakış farklı olabilmektedir. Yapılan bir araştırmada Kuzey İrlandalılar yüzde 90'ın üzerinde günah inancına sahipken, Danimarka'da günah inancı ise yüzde 29'dur. Eagleton'a göre Danimarkalılar ilaç şirketlerinin yalanlarını ve çocuklara karşı işlenen suçlar gibi olayları günah olarak görmemektedir. Bu durum onların günahı insana karşı işlenen bir suç olarak değil de yaratıcıya karşı işlenen suçlar olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Eagleton, 2011).

Freud, insanların istese de iyi olamayacağını söyler; ona göre insan doğası gereği yıkıcıdır. O, kişilerin birbirleriyle dost olamayacağını belirtir. İnsanın düşmanca duygular barındırdığını, bu durumun evlilik içinde dahi sürdüğünü iddia eder. Mesela, insanlar kendilerini evlendikleri kişilerden daha soylu olarak görme eğilimindedir (Freud, 1975, 44-45). Freud'a göre insanlar toplumsal yaşamda birbirlerine mecbur oldukları için nefret duygularını saklarlar. Gönüllü olmayan, mecburiyete dayalı bir gizli mutabakat yaşanır.

Freud'un bu katı determinist görüşünü paylaşmayan düşünürler de bulunmaktadır. Bu bağlamda Sokrates insanın doğuştan kötü olmadığını vurgular. Ona göre, insan bilgilenirse doğruyu yanlıştan ayırarak iyi bir insan olabilecektir. Sokrates, bütün bilimlerin amacının insanı kötülüklerden uzaklaştırmak olduğunu düşünmektedir. Sokrates, insanın bazen yanlış olan üzerinde ısrarcı olduğunu hatta doğru olmasa dahi bir düşünceyi saplantılı biçimde savunabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda ünlü savunmasında *"Kıskançlıkları, kötülükleri yüzünden bazen ilkin kendilerini bile inandırmaya varacak kadar, sizi tüm suçlamalara inandıran bu adamlar, uğraşılması en güç olanlardır, çünkü bunları ne buraya getirmek ne de söylediklerini çürütme olanaklıdır... Bu yüzden kendimi savunurken yalnızca gölgelerle çarpışmak, karşımda yanıt verecek biri olmadan savlarının yanlışlığını göstermek zorunda kalıyorum"* demektedir (Platon, 1998, 41-42).

Kötülüğün tartışıldığı yerde genellikle konu insanın iyi olarak mı yoksa kötü olarak mı doğduğuna odaklanırken, bir kısım düşünürler bunu bir mücadele alanı olarak ele almayı yeğlemiş, iyilik ve kötülüğün neye hizmet ettiğine odaklanmışlardır.

Atina'da sofistler arasında yıllarca iki düşünce çatışmıştır. Bir gruba göre insanlar doğarken iyi olarak doğarlar ve eşittirler, fakat kötü düzen onların sahip olduğu iyiliği ortadan kaldırır. Güçlüler güçsüzlere ezmekte, bunu yaparken de kanunları kullanmaktadır. Yani, kanunlar aslında güçlülerin güçsüzlere karşı kullandığı bir silahtır. Öteki düşünürlere göre insanlar doğuştan ne eşittir ne de iyidir. Yaşamın gereği, güçlü güçsüzü ezecektir. İnsan, hakkının ve iyiliğin peşinde koşmak yerine kuvvetli olmayı hedeflemelidir. Birinci görüş halkçıların, ikinci görüş ise aristokratların ve zenginlerin düşüncesine hizmet etmektedir (Platon, 1998, 22).

Kötülük konusu özellikle klasik romanların temalarında sıklıkla işlenmiş ve kötülüğün nedenleri üzerine uzun tahliller yapılmıştır.

Dostoyevski'nin "Suç ve Ceza" romanındaki Zosimov karakteri toplumda suç işleme oranlarının hem aşağı tabaka insanlar arasında hem de yüksek tabaka insanlar arasında artış göstermekte olduğunu söyler. Özellikle üniversite öğrencilerin pek çok soygun yaptığını, kimi yüksek yerde olan insanların sahte para bastığını vurgulamaktadır. Zosimov karakteri toplumdaki bu ahlaksızlığı ve kötülüğü, insanlarda kökleşmiş olan tembelliğe bağlamaktadır. Yani, insanların kötülük yapmasını sadece paraya bağlamıştır. Romanın ana karakteri Raskolnikov ise bunu daha çok ahlaka bağlar. İnsanların normalde ahlaka dikkat eden varlıklar olmadığını, daha çok korktukları ve çıkarları için ahlaklı davrandığını belirtir. Ona göre insanlar her türlü ahlaksız davranışını belli nedenlere dayandırabilir. Bunu yaparak o davranışı ahlaksız görünmekten çıkartırlar (Dostoyevski, 2006). Albert Camus ise *"ahlak" ve "kötülük" kavramlarını birbirlerinden bağımsız olarak ele almaktadır. Yani bu iki kavramı birbiriyle çok ilişkilendirmez. Camus*

“İnsanların çok ahlakla kötü davrandıklarını gördüm, dürüstlüğü kurallara gereksinimi olmadığını da” diyerek bu ikisi arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır (Camus, 2009, 71).

Freud’da insanları ahlâki açıdan güvensiz olarak konumlandırır. İnsanların ceza görmekten korktukları için ahlâklı davrandığını belirtir. İnsan ceza görmediği sürece hileye, iftiraya ve yalana başvuracaktır. Elinde imkân olduğu sürece diğer insanları tereddüt etmeden incitecektir (Freud, 2000).

Çoğu insan “iyi” ve “kötüyü” nesnel olarak görür. Yani, iyi herkes için iyi, kötü herkes için kötüdür. Fakat Nietzsche bunu çıkar üzerinden konumlandırır. Ona göre bu iki kavram çıkardan bağımsız olarak düşünülemez (Cevizci, 2014, 30). Kişinin hazzına hizmet edenler her zaman iyidir. Hazzın karşıtı olanlar kötü olarak düşünülebilir. Bu da nesnel bir iyilikten bahsetmeyi zorlaştırır. İnsanın elinde kötülük yapacak bir güç olmadığı zaman bunu yapmaması iyilik gibi algılanmasına neden olabilmektedir. Yani, kimi imkânsızlıklar insanı iyi gösterebilmektedir.

Fromm, kişinin kendisine karşı bir nefreti olabileceğinden bahseder. Bu nefret ise genellikle saklıdır. İnsanlar başkalarına karşı olan nefretlerini açıkça ortaya koyarken kendilerine karşı olan nefreti kontrol altında tutarlar. Bu nefrete sahip olan kişiler kendi kendini suçlar ve içine kapanırlar. İnsanların dışarıya karşı olan tepkileri daha çok onların özgürlüğüne ve bütünlüğüne karşı yapılan girişimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu tepkiler açık ve net olabileceği gibi sevgi ve korku maskesi altında da gerçekleşebilir (Fromm, 1994, 207-208).

İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu söylenegelmiş ve toplumla birlikte yaşamak istediği varsayılmıştır. Bazı düşünürler ise bu konuda aykırı savlar ileri sürmüşlerdir.

Zizek toplumun tek vücuttan oluştuğunu söyler. Fakat toplum aynı zamanda diğerinden ayrılma hastalığını da yakalanmıştır. Karşı tarafı kanserli hücre gibi görür ve onu yok etmek ister. Bu siyasette de sporda da böyledir. Yani, ortaklaşa bir yaşam vardır, bununla birlikte bu yaşam daha çok mecburiyettendir (Zizek, 2003, 231).

Rousseau’ya göre insan doğası gereği bir arada yaşayamaz. Doğaya dağılmak zorundadır. İnsanların bir araya gelmesi onun davranışlarını etkiler, yani insanı kötüleştirir. Ona göre kötülüklerin ortaya çıkmasında kalabalıkların rolü büyüktür. İnsanların diğer canlılara göre sürü halinde yaşamaya daha az meyilli olduklarını belirtir. Bu bakımdan şehirler daha kalabalık olduğu için kötülüğün yaygınlık gösterdiği alanlardır (Rousseau, 2011).

Schopenhauer türlerin içinde kendini koruyan bir ruhun olduğunu söyler ona göre bu ruh, bireylerin ruhlarıyla sürekli olarak savaş halindedir. Kendi menfaatleri için mücadele etmektedir. Mutluluk için verdiği mücadelede ise acımasızdır. Kötülük bu mücadele içerisinde ana güçtür. Diğer canlılar üzerinde baskı kurma ve kontrol etme istediği onu iyice kötüleştirmektedir (Schopenhauer, 2010). Bu düşünce bir yerde insanı ahlaktan uzak bir varlık olarak görmektedir. Yani insanlar imkânları olmadığı zaman ahlâklı ve iyi olurlar; fakat insanlar ellerinde imkânlar olması durumunda ahlâklı davranmayabilirler.

Adorno ise kötülüğü aklın araçsallaşması üzerinden yorumlamaktadır. Ona göre birey akla uygun davranırsa kendinden uzaklaşacak, akıl duygunun önüne geçecek, bireyin kendini korumacı anlayışı onun hayat merkezine yerleşecektir. Yozlaşan dünyada güçlü olan kazandıkça kötülük zafer gibi görülmeye başlayacak, böylece aslında yanlış olan hayat doğru olarak konumlandırılacaktır (Adorno, 2010, 162).

Kimi düşünürler ise kötülüğün temelini teknolojiye bağlamaktadır. Teknolojinin her geçen gün kültüre ve medeniyete zarar verdiğini de vurgularlar. Hatta insanların makinelerden bir farkı kalmayacağını söylerler. Özellikle 21. yüzyılda bu kötüleşmenin iyice arttığı vurgulanır. Teknoloji ahlaka da zarar vermektedir. Bunların sonuçları yabancılaşmayı da ortaya çıkarmıştır. Maddi

değerler manevi değerlerden daha fazla ön plana çıkar duruma gelmiştir. Modern teknolojinin yeri geldiğinde kimyasal silah üretimine katkı sağladığı ve milyonlarca insanın ölümüne neden olduğu vurgulanmıştır (Güngör, 1998, 191-200).

Toplumsal yaşamdaki süregiden kötülük olgusu iyiliğin önemi de bir bakıma arttırmıştır. İnsanlar uğradıkları kötülükler sayesinde iyiliğin ne kadar önemli bir şey olduğunu anlamışlardır. Bu bir anlamda insanın empati yönünün gelişmesine ön ayak olmuştur (Cevizci, 2007,261).

2. MEDYA VE KÖTÜLÜK

Medya ve özellikle sosyal medya üzerinde ötekileştirme ve nefret söylemlerine günlük yaşamdan çok daha fazla rastlanmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının bizzat aktif biçimde içeriği belirlemesi ve bu içeriğin belirli bir denetimden geçmemesi çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. (İnce ve Koçak, 2019, 88). Özellikle çoklu sosyal platformlar, kişisel web sayfaları ve çeşitli bloglar kullanıcılarına pek çok avantaj sağlasa da kötü düşüncenin hızlı bir şekilde dolaşıma girmesine de neden olur.

Toplumsal yaşamda iletişim önemli bir yere sahiptir. Özellikle kitle iletişim araçları kitleleri etkileyerek yönlendirebilmektedir. Medya zaman zaman kötülüğü meşrulaştırarak onu sıradan hale getirebilmektedir. Adorno (2000, 58) bunu "Cellat olmayı ya da cellatlara meşruluk sağlamayı hiçbir zaman, hiçbir koşulda kabul edemem" diyerek açıklamıştır.

İnternet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi ve eğlence arasındaki ayırım tamamıyla ortadan kalkmıştır. Günümüzde en ciddi olaylar dahi sosyal medyada eğlence şeklinde verilebilmektedir. Bu eğlence anlayışı kimi zaman kötülüğe dönüşmektedir. Buna en iyi örnek ise, corona virüsü nedeniyle Türkiye'de 65 yaş ve üstü kişilerin önlem amacıyla sokağa çıkmasının yasaklanmasının ardından, sokağa çıkan yaşlı vatandaşlarla dalga geçip bunları sosyal medyaya yükleyen pek çok sosyal medya kullanıcısının olmasıdır. Böylelikle, iletişim türü ne kadar değişirse değişsin kötülük aynı şekilde devam etmektedir. İletinin şekli değişmekte içerik ise aynı biçimde kalmaktadır. Bir dönem yüz yüze yapılan kötülük, günümüzde kitle iletişim araçlarıyla özellikle çevrim içi iletişim ile yapılmaktadır.

Kafka'nın "Değişim" adlı uzun öyküsü yukarıda bahsi geçen konuya en iyi örnektir. Öykü'de Gregor Samsa huzursuz rüyalar gördüğü bir sabah yatağından uyandığında bir böceğe dönüştüğü görür. Samsa'nın bedeni böceğe dönüşmüş olsa da düşünceleri aynı kalmıştır. Öykünün tematik çözümlemesinde beden değişse de aslında onun aynı kişi olduğunu vurgular (Kafka, 2001, 7- 58). Yeni medya sayesinde "kötülük" zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın her yerde yapılabilir durumuna gelmiştir. İnsanlar artık asla yüz yüze gelmediği hiç tanımadığı insanlara sosyal medya üzerinden hakaret edebilmekte hatta onları suçlayabilmektedir.

Hamelink, insanın modern çağda yaşadığı sıkıntılar üzerinden açıklar kötülüğü. Ona göre insan modern çağda pek çok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Politik, ekonomik, çevresel durumlar ona tesir etmektedir. Aynı zamanda salgınlar ve terör olayları insanların psikolojik durumlarını olumsuz etkilemektedir. İnsanlar diğer insanları kendi hayatları için tehlikeli olarak görmesi de kötülüklere neden olmaktadır (Hamelink,2016, 22). İnsanın yaşadığı bu olumsuzluklar sosyal medya kullanımına etki edebilmektedir. Özellikle terör saldırıları ve şiddet olaylarının medyada fazlasıyla paylaşılması bu olayların sıradanlaşmasına ve kanıksanmasına neden olmaktadır.

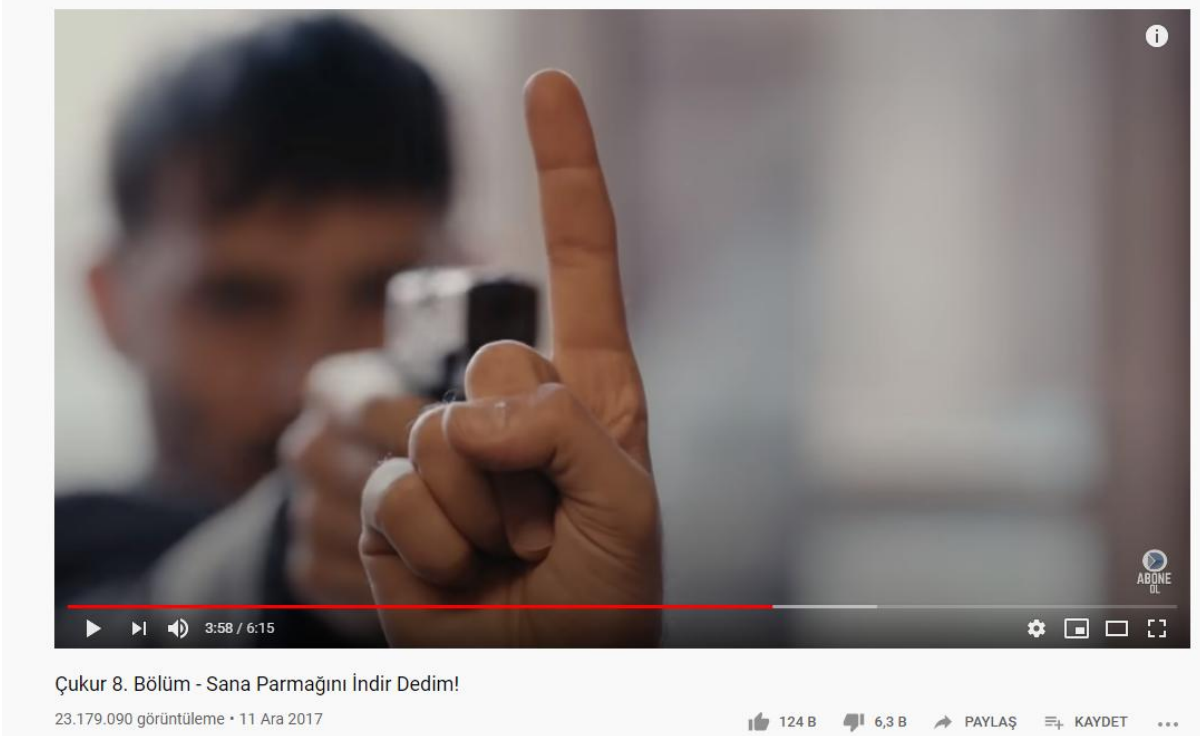
Zizek bir röportajında kötülük ile ilgili olarak Eflatun'un şu sözünü aktarır." İki tür insan vardır: Kötülük yapanlar ve kötülük yapmayı hayal edenler." Bu bağlamda internette çok özgür bir ortamın olduğunu belirtmektedir. Bu özgür ortamda ise ahlakın nasıl sağlanacağı sorunsalını özellikle vurgular (www.bbc.com/turkce).

Sosyal medyadaki dezenformasyon çok hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Sosyal medyadan önce de medyada dezenformasyon her zaman var olmuştur; yani, yeni medyanın bir unsuru olan sosyal medya ile dolaşıma girmemiştir. Fakat sosyal medya ile yayılımı çok daha hızlanmış, aynı zamanda da fazlaşmıştır (Uyanık, 2013, 6). Dezenformasyonun çoğalmasında kullanıcı kitlenin gittikçe bu alana yönelmesinin de etkisi olmuştur. Sosyal hayattan uzaklaşarak yoğun biçimde sanal âlemde vakit geçiren kitleler toplumsal gerçeklikten de uzaklaşarak yanlış ve hatalı içerikleri paylaşma eğilimine girmişlerdir. İnce ve Yılmaz (2020, 1141) tarafından internet ve sosyal medya kullanan gençler üzerinde yapılan araştırmada da gençlerin sosyal çevreleriyle ilişkilerinin sınırlı olduğunu sonucuna varılmıştır.

Medya kullandığı dil ile veya yaptığı ve yapmadığı haberlerle “biz” ve “öteki” kavramların oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Yani, kişiler veya devletler arasında “sosyal bir harita” oluşturmaktadır. Dışladıklarını gizli veya alenen hedef gösterir (Uluç, 2009,124). Özellikle sosyal medyada kötüleştirmenin ve ötekileştirmenin pek çok çeşidiyle karşılaşılabilir.

Toplumsal yaşamda kötülüğün mizah şekline dönüştürülmesi onun sıradanlaşmasına neden olabilmektedir. Kitle iletişim araçları bunda önemli rol oynayabilir. Özellikle prime zamanda yayınlanan dizilerin pek çoğunda kötü karakterlerin sistematik olarak gösterilmesi kötülüğü daha çekici hale getirmektedir.

Ülkemizdeki dizilerde şiddet sahnelerine dünyada olduğu gibi fazla yer ayrılmaktadır. Şiddetin dilinin evrensel olması, yani dünyanın her yerinde ilgi görmesi ve dizilerin pe çok ülkeye pazarlanması dizilerde şiddete fazlaca zaman ayrılmasına neden olmuştur. Televizyonlarda yayınlanan dizilerin Youtube tıklanma oranları bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin Show Tv’de her Pazartesi yayınlanan “Çukur” adlı dizinin Youtube’de en fazla izlenen sahnelerinden biri dizideki parmak uçurma sahnesi olmuş, bu sahne 22 milyondan fazla izlenmiştir (bkz. Resim 1).

Resim 1. Çukur Dizisi Parmak Sahnesi

Toplumsal Yaşamda ve Sosyal Medyada Kötülüğün Konumlandırılması: Konya Örneği

Yine aynı dizide Aras Bulut İynemli'nin canlandığı Yamaç Koçovalı karakterinin Serdar adlı karakter ile yaşadığı döğüş ve silahlı çatışma sahnesi diğer sahnelerine göre en fazla izlenen videolardan olmuştur (bkz. Resim 2).

Resim 2. Çukur Dizisi Yamaç Koçovalı - Serdar Karakteri Çatışma Sahnesi

2011 yılında Kanal D'de yayınlanan "Kuzey Güney" dizisinin Youtube'de yer alan bölümleri ve videolarına bakıldığında, yine en fazla izlenen videoların şiddet içerenler olduğu görülmektedir. Dizinin 24. bölümünde yer alan, Kuzey karakterini canlandıran Kıvaç Tatlıtuğ'un, Sümer adlı kişiyi barda dövdükten sonra kemer ile boğmaya çalıştığı video dizinin diğer videolarına göre en fazla izlenen videolar içinde yer almaktadır (bkz. Resim 3).

Resim 3. Kuzey Güney Dizisi 24. Bölüm Boğma Sahnesi

Televizyondaki yarışma programları içinde yer alan şiddet sahneleri de aynı şekilde Youtube'de en fazla izlen sahneler arasında yer almaktadır. Örneğin, TV 8'de 2018 yılında yayınlanan Survivor adlı yarışma programında yarışmacılardan Adem ile Turabi arasında yaşanan kavga izlenirliği önemli oranda artırmıştır (bkz. Resim 4).

Resim 4. Survivor Programında Yarışmacı Adem İle Turabi Arasında Yaşanan Kavga

Yukarıda yer alan bu ve buna benzer pek çok programda olduğu gibi medya reyting için ötekini her zaman kullanacaktır. Çünkü öteki izlenmede etkiyi artıracak bir unsurdur. Şiddetin ve kötülüğün dili evrenseldir. Bir şiddet sahnesi izleyiciye İran'da da İtalya'da da hemen hemen aynı duyguyu verecektir.

3. ARAŞTIRMANIN UYGULANMASI VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Araştırmanın evreni, çalışmanın yapıldığı zamanı kapsayan dönemde, Konya il merkezinde yaşayan ve sosyal medya kullanan kişilerden oluşmaktadır. Rastlantısal örneklem tekniğiyle kullanıldığı araştırmaya 400 kişi katılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler internet ve telefon yoluyla elde edilmiştir.

3.1. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Alan araştırması 21 Nisan ile 20 Mayıs 2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmada internet ve telefon üzerinden elde edilen veriler elektronik ortama aktarılmıştır. Katılımcıların cinsiyetine göre toplumsal yaşamda ve medyada kötülüğü konumlandırışını ortaya koymak amacıyla Bağımsız Örneklem T-Testi yapılmıştır. Yine araştırmaya katılanların kendisini, yakın çevresini ve toplumu ne kadar iyi veya kötü konumlandığına ilişkin ortaya konması amacıyla Frekans analizi yapılmıştır.

3.2. Bulgular ve Yorum

Araştırmada ilk olarak katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, frekans analizi yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların yüzde 50.5'i kadın, yüzde 49.5'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Kadın katılımcıların sayıları erkek katılımcılara oranla fazla olsa da, cinsiyeti açısından örnekleme önemli düzeyde bir dengesizlik görülmemektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	202	50.5
Erkek	198	49.5
Toplam	400	100.0

Yaş dağılımının betimleyici istatistikleri incelendiğinde en düşük 18, en yüksek 74 yaşında katılımcılarla görüşüldüğü ortaya çıkmaktadır. Sorularını yanıtlayanların yaş ortalaması 33.22 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Yaş İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

Katılımcı Sayısı	En Düşük	En Yüksek	Ortalama
400	18	74	33.22

Katılımcıların toplumsal yaşamda kendilerini ne kadar iyi bulduklarını tespit etmek amacıyla 1 ile 10 arasında puan vermeye yönelik bir skala (1= çok kötüyüm, 10=çok iyiyim) oluşturulmuştur. Bu skala üzerinde en düşük değer 1, en yüksek değer 10 işaretlenmiştir. Araştırmaya katılan 400 kişinin yanıtları incelendiğinde katılımcılar kendilerini yüksek düzeyde ($\bar{x}=7.61$) iyi olarak bulmaktadır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların Kendilerini İyi Bir İnsan Olarak Konumlandırma Düzeylerinin Betimleyici İstatistikleri

Katılımcıların Kendini İyi Olarak Konumlandırma Durumu	Katılımcı Sayısı	Çok kötüyüm	Çok İyiyim	Ortalama
	400	1	10	7.61

Çalışmaya katılanların cinsiyeti ile kendilerini toplumsal yaşamda iyi bulma düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem T-testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların cinsiyeti ile kendilerini iyi bir insan olarak görme düzeyleri arasında anlamlı olarak farklılaşma görülmektedir ($t=4.049$; $p>.01$). Araştırmaya katılan kadınlar ($\bar{x}=7.93$), erkeklere ($\bar{x}=7.28$) oranla kendilerini daha iyi bir insan olarak görmektedir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Cinsiyete Göre Katılımcıların Kendilerini İyi Bir İnsan Olarak Görme Düzeyindeki Farklılık

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Kadın	202	7.93	4.009	398	.000
Erkek	197	7.28			

“Yakın çevrenizdeki insanları ne kadar iyi olarak görüyorsunuz?” sorusuna cevap bulmak için 1 ile 10 arasında puan vermeye yönelik (1= çok kötü, 5 biraz iyi, 10= çok iyi) bir skala oluşturulmuştur. Araştırmaya katılanların verdikleri yanıtların merkezi eğilim istatistiklerini incelendiğinde, katılımcıların yakın çevrelerindeki insanları iyi olarak ($\bar{x}=7.07$) konumlandırmaktadır.

Tablo 5. “Yakın Çevrenizdeki İnsanlar Ne Kadar İyi” Şeklindeki Sorunun Merkezi Eğilim İstatistikleri

Katılımcıların Yakın Çevrelerindeki İnsanları Konumlandırışı	Katılımcı Sayısı	Çok kötü	Çok İyi	Ortalama
	400	1	10	7.07

Araştırmada katılımcıların cinsiyetini ile yakın çevrelerini iyi olarak konumlandırma arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklem T-Testi uygulanmıştır. Tablo 6’da da görüldüğü gibi erkekler ($\bar{x}= 7.10$), kadınlara ($\bar{x}= 7.04$) oranla yakın çevrelerini daha iyi olarak konumlandırmaktadır, fakat bu anlamlı farklılık oluşturacak düzeyde değildir. Yani araştırmaya katılan erkeklerin ve kadınların yanıtları birbirine yakın düzeydedir.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Katılımcıların Yakın Çevrelerini İyi Görme Durumu

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Kadın	202	7.04	-.268	398	.789
Erkek	197	7.10			

“İçinde yaşadığınız toplumu iyi olarak görüyor musunuz?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla 1 ile 10 arasında puan vermeye yönelik skala (1= çok kötü görüyorum, 10= çok iyi görüyorum) oluşturulmuştur. 400 katılımcının verdiği yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların genel olarak ($\bar{x}= 5.43$) yaşadıkları toplumu biraz iyi görmektedir (bkz. Tablo 7).

Tablo 7. “İçinde Yaşadığınız Toplum Genel Olarak İyi Görüyorsunuz” Şeklindeki Sorunun Merkezi Eğilim İstatistikleri

Katılımcıların genel olarak toplumu iyi olarak konumlandırma durumu	Katılımcı Sayısı	Çok kötü	Çok İyi	Ortalama
	400	1	10	5.43

Katılımcıların cinsiyeti ile genel olarak topluma bakış açısı arasında anlamlı farklılaşma görülmemektedir. Araştırmaya katılan erkekler ($\bar{x}= 5.51$), kadınlara ($\bar{x}= 5.35$) oranla yaşadığı toplum içerisindeki insanları daha iyi olarak konumlandırır da bu anlamlı farklılık oluşturacak düzeyde değildir. Yani araştırmaya katılan erkeklerin ve kadınların yanıtları birbirine yakınlık göstermemektedir (bkz. Tablo 8).

Tablo 8. Cinsiyete Göre Katılımcıların Toplumunu İyi Olarak Konumlandırma Durumu

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Kadın	202	5.35	-.730	398	.466
Erkek	197	5.51			

400 kişinin verdiği yanıtlar doğrultusunda yapılan betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde, katılımcıların çok düşük düzeyde ($\bar{x}= 5.51$), sosyal medyada kötüyü paylaşımlarda buldukları sonucuna varılmıştır (bkz. Tablo 9).

Tablo 9. Sosyal Medyada Kötüyü Paylaşımlarda Bulunma Durumunun Merkezi Eğilim İstatistikleri

Sosyal Medyada Kötüyü Paylaşımlarda Bulunma Durumu	Katılımcı Sayısı	Hiç Paylaşmam	Çok Paylaşırım	Ortalama
	400	1	10	1.88

Tablo 10’da da görüldüğü gibi katılımcıların cinsiyeti ile sosyal medyada kötüyü paylaşımlarda bulunma durumu arasında anlamlı farklılaşma görülmemektedir ($t= -2.478$; $p< .05$). Araştırmaya katılan erkekler ($\bar{x}= 2.06$), kadınlara ($\bar{x}= 1.70$) oranla sosyal medya üzerinden daha fazla kötüyü paylaşımlarda bulunmaktadır.

Tablo 10. Cinsiyete Göre Katılımcıların Sosyal Medyada Kötüleyici Paylaşımlarda Bulunma Durumundaki Farklılık

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Kadın	202	1.70	-2.478	398	.014
Erkek	197	2.06			

Çalışmanın bu kısmında ankete katılanlara sosyal medyada en çok hangi kesime yönelik olumsuz paylaşımlara rastladıkları sorulmuştur.

Tablo 11’de de görüldüğü gibi, “sosyal medyada farklı siyasal görüşleri aşağılayan paylaşımlara rastlıyorum” şikkı 4.33 aritmetik ortalama değeri ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada, 3.94 aritmetik ortalaması ile “sosyal medyada cinsiyetçi paylaşımlara rastlıyorum” , üçüncü sırada 3.75 aritmetik ortalaması ile “LGBT’leri kötüleyen paylaşımlara rastlıyorum” şikkı yer almaktadır. Diğer taraftan katılımcıların sosyal medyada en az bedensel ve zihinsel engellilere yönelik paylaşımlara rastladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 11. “Sosyal Medyada En Çok Hangi Kesime Yönelik Kötüleyici İfadelere Rastlıyorsunuz” Sorusunun Merkezi Eğilim İstatistikleri

	Katılımcı Sayısı	Hiç Rastlamıyorum	Çok Sık Rastlıyorum	Ortalama
Sosyal medyada farklı siyasal görüşleri aşağılayan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	4000	1	5	4.33
Sosyal medya da cinsiyetçi paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.94
Sosyal medyada LGBT’leri kötüleyen paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.75
Sosyal medyada sığınmacılar ile ilgili aşağılayıcı paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.69
Sosyal medyada insanların giyim tarzını olumsuzlayan ifadeler rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.65
Sosyal medya da dini konularla ilgili olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.25
Sosyal medyada insanların eğitim seviyeleriyle ilgili olumsuzlayan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.21
Sosyal medyada aşırı kilolu kişilere yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.14
Sosyal medya da çirkinlik üzerinden yapılan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	3.11
Sosyal medyada kırsal kesimde yaşayan insanlara yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	2.88
Sosyal medya da bedensel engellilere yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	2.27
Sosyal medyada zihinsel engelleri yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	400	1	5	2.17

Araştırmaya katılanların cinsiyeti ile sosyal medyada sığınmacılara yönelik olumsuz paylaşımlara rastlama sıklığı ($t = -2.461$; $< .05$), ve sosyal medyada insanların giyim tarzını olumsuzlayan paylaşımlara rastlama sıklığı ($t = 3.355$; $< .05$) arasında anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yine araştırmaya katılanların cinsiyeti ile sosyal medyada aşırı kilolu insanlara yönelik olumsuz paylaşımlara rastlama sıklığı ($t = 3.880$; $< .01$) arasında anlamlı farklılaşma görülmektedir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde kadınlar, erkeklere oranla sosyal medyada insanların giyim tarzlarına ve aşırı kilolarına yönelik olumsuzlayan ifadelerle daha sık rastladıklarını belirtirken, erkekler ise kadınlara oranla sosyal medyada sığınmacılara yönelik olumsuz paylaşımlara daha sık rastladıklarını ifade etmektedir (bkz. Tablo 12).

Tablo 12. Cinsiyete Göre Sosyal Medyada Olumsuz Paylaşımlara Rastlama Durumundaki Farklılık

	Cinsiyet		t	df	sig
	Erkek	Kadın			
Sosyal medya da çirkinlik üzerinden yapılan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.13	3.10	-.193	398	.847
Sosyal medya da dini konularla ilgili olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.15	3.34	-1.296	398	.196
Sosyal medyada sığınmacılar ile ilgili aşağılayıcı paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.54	3.83	-2.461	398	.014
Sosyal medya da cinsiyetçi paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.90	3.97	-.657	398	.511
Sosyal medyada lgbt'leri kötüleyen paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.68	3.82	-1.338	398	.182
Sosyal medyada kırsal kesimde yaşayan insanlara yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	2.89	2.87	.134	398	.893
Sosyal medyada insanların giyim tarzını olumsuzlayan ifadelerle rastlıyor musunuz?	3.83	3.47	3.355	398	.001
Sosyal medyada farklı siyasal görüşleri aşağılayan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	4.30	4.35	-.594	398	.553
Sosyal medya da bedensel engellilere yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	2.33	2.21	1.040	398	.299
Sosyal medyada zihinsel engelleri yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	2.06	2.28	-1.910	398	.057
Sosyal medyada insanların eğitim seviyeleriyle ilgili olumsuzlayan paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.24	3.18	.500	398	.617
Sosyal medyada aşırı kilolu kişilere yönelik olumsuz paylaşımlara rastlıyor musunuz?	3.40	2.88	3.880	398	.000

SONUÇ

Günlük yaşamın rutin işlerinden geriye kalan kısmını insanlar çeşitli aktivitelerle doldurmaktadır. Bu aktivitelerden birisi de medyadır. Özellikle internet insanların günlük yaşamlarının bir parçası durumuna gelmiştir. İnsanlar çevresinde ve dünyada meydana gelen olayları internet ve sosyal medya sayesinde kolayca öğrenebilmekte ve bu öğrendikleri bilgileri yayabilmektedir. İnsanlar bu bilgileri sadece tanıdığı kişilere değil tanımadığı kişilere de göndermektedir (İnce ve Koçak, 2017, 737).

Araştırma kapsamında sosyal medya kullanıcıların, toplumsal yaşamda ve sosyal medyada kötülüğü nasıl konumlandığı ele alınmıştır. Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde katılımcılar kendilerini, yakın çevrelerinden ve toplumun diğer bireylerin daha iyi olarak görmektedir. Özellikle kadınlar, erkeklere oranla kendilerinin dahi iyi bir insan olduklarını düşünmektedir.

Araştırmada ayrıca katılımcılara sosyal medyada kötüyü paylaşımlarda bulunup bulunmadıkları da sorulmuştur. Araştırmaya katılanların önemli bir kısmı, bu tür olumsuz paylaşımlarda bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise erkeklerin, kadınlara oranla sosyal medyada daha fazla ötekine yönelik kötüyü (ötekileştirici) paylaşımlarda buldukları bulgulanmıştır.

Araştırmaya katılanlar, sosyal medyada en çok farklı siyasal görüşleri aşağılayan (ötekileştiren) paylaşımlara rastladıklarını belirtirken, bunu cinsiyetçi paylaşımlar ile LGBT' lilere yönelik paylaşımlar izlemektedir. Kadın katılımcılar aşırı kilolu insanlara yönelik olumsuz paylaşımlara erkeklere oranla daha fazla karşılaştıklarını belirtmektedirler. Yine kadınlar, erkeklere oranla insanların giyim kuşamına yönelik olumsuz paylaşımlara daha sık rastladıklarını aktarmışlardır. Diğer taraftan erkekler ise kadınlara göre sosyal medyada sığınmacılara yönelik olumsuz paylaşımlara daha sık rastladığını belirtmiştir.

Sosyal medyanın herkese açık bir meca durumunda olması pek çok avantaj sağlasa da dezavantajları da bulunmaktadır. İnsanlar sosyal medya sayesinde hiç tanımadığı insanlar hakkında yorum yapabilmekte, hatta ötekileştirebilmektedir. Kuşkusuz bu da kötü bir paylaşımın geniş kitlelere yayılmasına ve kötülüğün dolaşıma girmesine neden olmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçları da ortaya koymaktadır ki, son yıllarda sosyal medya kullanıcıları arasında siyasi düşünce bakımından yoğun bir şekilde ötekileştirme yaşanmaktadır. Özellikle siyasi partilerin taraftarları sürekli öteki olarak gördüğü siyasi partiler ve onların temsilcilerini kötülemekte, adeta kendine bir düşman inşa etmektedir. Bunu gerçekleştirirken ise karikatür, resim, video gibi araçları kullanmaktadır

Kuşkusuz sosyal medyada ötekileştirici paylaşımların daha fazla ilgi görmesi bu tür paylaşımların artmasına da neden olmaktadır.

Sosyal medya kullanıcıların hem toplumda hem de sosyal medyada kötülüğü nasıl konumlandığını ortaya koyması bakımından yürütülen çalışma, kötülüğü saha araştırması üzerinden ele alan çalışmalardan biridir. Gelecekte farklı bölgelerde farklı örneklem üzerinden yapılacak çalışmalar veriler ve bulgular arasında kıyaslama yapılmasına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2000). *Minima Moralia*. (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2010). *Ahlak Felsefesinin Sorunları*.(Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları
- Camus, A. (2009). *Sisifos Söylemi*. (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul: Can Yayınları.
- Cevizci, A. (2007). *Felsefeye Giriş*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Dostoyevski, F. (2006). *Suç ve Ceza*.(Çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Kötülük Üzerine Bir Deneme*. (Çev. Şenol Bezci), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Freud, S. (1975). *Kitle Psikolojisi*. (Çev. Kamuran Şipal), İstanbul: Bozak yayınları.
- Freud, S.(2000). *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzluklar*. (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdeal Yayınları.
- Fromm, E. (1994). *Kendini Savunan İnsan*. İstanbul: Say Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hamelink, C. J. (2016). *Media and Conflict: Escalating Evil*. New York: Routledge.
- İnce, M., & Koçak, M. C. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Necmettin Erbakan Üniversitesi Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 7, 736-749.
- İnce, M., & Koçak, M. C., (2019). Gençlerin sosyal medya kullanımı ile yaşam memnuniyetleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Asos Journal - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-100.
- İnce, M, Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi . *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* , 8 (2) , 1111-1144.
- Kafka, Franz. (2001). *Seçme Öyküler*. (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Platon. (1998). *Sokrates'in Savunması*. (Çev. Niyazi Berkes), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2011). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. (Çev. Yaşar Avunç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Schopenhauer, A. (2010). *Cinsel Aşkın Metafiziği*. (Çev. Elif Yıldırım), Oda Yayınları.
- Uluç, G. (2009). *Medya ve Oryantalizm*. İstanbul: Anahtar Yayınevi.
- Uyanık, F. (2013). Sosyal Medya: Kurgusalılık ve Mahremiyet. Yeni Medya Çalışmaları:-Kuram, Yöntem, Uygulama ve Siyasa I. Ulusal Kongresi (pp. 367-382). *Kocaeli: Alternatif Bilişim Derneği*.
- Zizek, S. (2003). *Gıdıklanan Özne Politik Ontolojinin Yok Merkezi*. (Çev. Şamil Can), Ankara: Epos Yayınları.
- Uyanık, F., *Slavoj Žižek ile internetteki kurgusalılık üzerine*, bbc.com. (2020, Temmuz 13).
https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100305_superguc_zizek.shtml
- Çukur 8. Bölüm. *Sana parmağımı İndir Dedim*, (2020, Temmuz 20).
<https://www.youtube.com/watch?v=aMk4cyPYZlo>
- Çukur 9. Bölüm. *Gazapizm-Heyecanı Yok*, (2020, Temmuz 20).
<https://www.youtube.com/watch?v=nHZtCCUBv3Q>
- Kuzey Güney 24. Bölüm, *Kuzey Sümer Bar Kavga Sahnesi*, (2020, Temmuz 20).
<https://www.youtube.com/watch?v=U-Glg1vUfmg>
- Survivor 2018, 83. Bölüm, *Adem – Turabi Tartışması*, (2020, Temmuz 20).
<https://www.youtube.com/watch?v=FNAYy38-lb4>

Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses Written on Geographical Indications

Hasan KÖŞKER¹

Özet

Bu araştırma, coğrafi işaret konulu lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik özelliklerini tespit etmek ve literatüre katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma verileri Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından elde edilmiştir. Coğrafi işaret, coğrafi işaretli ve coğrafi işaretlemeler anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan araştırmada 2001-2019 yılları arasında yapılmış 45 teze ulaşılabilmektedir. Konuyla ilgisi olmayan 2 tez, değerlendirme dışı tutulmuş; 34'ü yüksek lisans, 9'u doktora tezi olmak üzere toplam 43 tez araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu tezler türü, yayımlandığı yıl, danışman unvanı, hazırlandığı üniversite, enstitüsü, anabilim dalı, konusu, kullanılan anahtar kelimeler ve araştırma yöntemine göre analiz edilerek yorumlanmıştır. Bulgular tez sayısının son yıllarda arttığını, en fazla çalışmanın 2019 (%30,2) yılında gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Araştırmada tezlerin daha çok Profesör Dr. (%46,5) unvanlı akademisyenlerin danışmanlığında hazırlandığı görülmektedir. Tezler 28 üniversite bünyesinde, 5 enstitü ve 18 anabilim dalı çatısı altında gerçekleştirilmiştir. En fazla çalışma yapan enstitüler; sosyal bilimler (%65,1) ve fen bilimleri (%27,9) olmuş, en fazla çalışma yapan anabilim dalları ise turizm işletmeciliği (%18,6) ve tarım ekonomisi (%18,6) olmuştur. Söz konusu çalışmalar coğrafi işaret tüketici algısı, coğrafi işaretler, coğrafi işaret koruması, coğrafi işaret turizm ilişkisi, coğrafi işaret gastronomi ilişkisi, coğrafi işaretin kırsal kalkınmaya etkisi ve coğrafi işaretin ekonomik etkileri gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler

Abstract

This research was carried out to determine the bibliometric properties of postgraduate theses on geographical indication within the framework of various parameters and to contribute to the literature. The research data were obtained from the database of the Higher Education Council National Thesis Center (YOKTEZ). 45 theses made between 2001-2019 could be reached in the research using the keywords of geographical indication, geographical indicated and geographical indicating. Two theses not related to the subject were excluded from the evaluation, and a total of 43 theses, 34 of which were master theses and 9 were of doctoral dissertations, were examined within the scope of the research. These types of theses were analyzed and interpreted according to the year of publication,

¹Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, Karadeniz Ereğli
Turizm Fakültesi, Zonguldak,
Türkiye

ORCID:

H.K.: 0000-0003-0662-8301

Corresponding Author:

Hasan KÖŞKER

Email:

hasankosker@yahoo.com

Citation: Köşker, H. (2020). Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 775-787.

Submitted: 06.09.2020

Accepted: 02.12.2020

the title of the advisor, the university, institute, department, subject, keywords used and the research method. The findings reveal that the number of theses has increased in recent years and the most studies were carried out in 2019 (30.2%). In the study, it is seen that the theses are mostly prepared under the consultancy of academicians with the title of Professor Dr. (46.5%). Theses were carried out within 28 universities, 5 institutes and 18 departments. Institutes with the most studies; social sciences (61.5%) and natural sciences (27.9%), and the branches that made the most studies were tourism management (18.6%) and agricultural economics (18.6%). These studies focus on issues such as geographical indication consumer perception, geographical indications, geographical indication protection, geographical indication tourism relationship, geographical indication gastronomy relationship, the effect of geographical indication on rural development and the economic effects of geographical indication.

Keywords: Geographical Indication, Bibliometric Analysis, Postgraduate Theses

1. GİRİŞ

Dünyada nüfus artışıyla birlikte küreselleşme, teknoloji ve kapitalizmin ortaya çıkardığı sağlıksız ve kaynağı belli olmayan endüstriyel ürünler, insanların geleneksel, yöresel, sağlıklı ve güvenli ürünlere olan talebini artırmıştır (Meral ve Şahin, 2013). Diğer taraftan dünyada geleneksel ve yerel ürünleri markalaştırmak ve korumak için bazı yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda coğrafi işaret; kalite, güven ve yöreselliği temsil eden bir düzenlemedir. Coğrafi işaret, belirli bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökeninin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş olan ürünü gösteren işarettir (TÜRKPATENT, 2020). Diğer bir ifade ile coğrafi işaret, ayırt edici özelliği ile öne çıkan ve bulunduğu bölge ile özdeşleşen ürünlere atılan belirgin bir imzadır (Oraman, 2015). Coğrafi işaret, fikri ve sınai mülkiyet hakkı olup, tüm üretici ve tüketici haklarını koruyan aynı zamanda kültürel mirasın ve geleneksel üretimin sürdürülebilirliğini ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir sistemdir (Zagrafos, 2008; Bowen ve Zapata, 2009; Polat Üzümcü, 2017).

Coğrafi işaret, bölgesel ve yöresel ürünlerin kalitesini korumak, sürdürülebilirliğini sağlamak (Çekal ve Aslan, 2017: 129) ve bu ürünlerin kaynağı olan yerlerde yaşayan insanların ürünün faydalarından yararlanmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır (Suratno, 2004; Yazıcıoğlu, Işın ve Yalçın, 2019). Coğrafi işaretli ürünleri önemli kılan özellik, yerel ürün ve tatların bu sistemle koruma altına alınabilmesi ve bu sistemin yerel ekonomik kalkınma aracı olarak kullanılabilecek bir olgu olmasıdır (Kan, Gülçubuk ve Küçükçongar, 2012: 94). Doğallık, geleneksellik, sürdürülebilir kalite, bölgesel kalkınma, dünya pazarında rekabet edebilme teminatı (TÜRKPATENT, 2020), küçük üreticilerin korunması, kırsal ve bölgesel kalkınma (Gökovalı, 2007), yeni istihdam olanakları ve ticari hareketlilik (Pektaş, Kahraman ve Alkan, 2018) coğrafi işaretin katma değerlerindedir. Diğer taraftan coğrafi işaretler, ürünün kökeni ile olan kuvvetli ilişki sayesinde tüketicileri, ürünün bulunduğu coğrafyaya çekerek turizmin hareketlenmesini ve bölgesel turizmin canlanmasını da sağlamaktadır (Kan vd., 2012; Jay ve Taylor, 2013; Mercan ve Üzülmöz, 2014).

Avrupa Birliği'nde yerel ürünlerin tescillenip korunabilmesi için coğrafi işaretle ilgili ilk hukuki düzenleme 1992 yılında uygulanmaya başlamıştır (Özkan, 2019). Daha sonraki yıllarda diğer ülkelerde konu ile ilgili bazı hukuki düzenlemeler şekillenmeye başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Türkiye, Avrupa Birliği'nin coğrafi işaretlere ilişkin 2081/1992 Sayılı Konsey Tüzüğü'nden etkilenecek (Oraman, 2015) coğrafi işaret sürecini 1995 yılında çıkarılan 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile başlatmıştır. Coğrafi işaretli ürünler kapsamına yöresel gıdalar, tarımsal, hayvansal ve bitkisel ürünler, el sanatları, madenler, sanayi ürünleri ve hayvan ırkları girmektedir. 5 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla Türkiye'de tescil edilmiş coğrafi işaretli ürün sayısı 507, değerlendirme sürecindeki ürün sayısı 588'dir (TÜRKPATENT, 2020). Türkiye'nin coğrafi yapısı, iklimi, toprak yapısı, kültürel geçmişi, beşeri sermayesinin çeşitliliği, özgün ürünleri ve

farklı imalat teknikleri göz önüne alındığında coğrafi işarete konu olabilecek çok sayıda ürün olabileceği beklentisi oluşmaktadır (Gökovalı, 2007: 143).

Son yıllarda coğrafi işaret, uluslararası ve ulusal literatürde araştırmacıların üzerinde çalışmaya başladığı bir konu olarak dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın amacı, coğrafi işaret konulu lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik özelliklerini tespit etmek ve literatüre katkı sağlamaktır. Araştırma literatür, yöntem, bulgular, sonuç ve tartışma bölümü ile son bulmaktadır.

2. LİTERATÜR

Bibliyometri 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan bir kavram olup belgelerin sayımından analizine kadar matematiksel ve istatistiksel tekniklerin kitaplara, yayınlara ve diğer belgelere uygulanması suretiyle yayıncılık ve iletişim kalıplarını inceleyen bir alandır (Diotado, 1994). Bibliyometri kavramı ilk olarak 1969 yılında Pritchard tarafından ortaya konulmuş, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması olarak tanımlanmıştır (Aydın ve Aksöz, 2019: 617). 1970'li yıllardan beri bibliyometrik çalışmalar iletişim, bilgisayar, ekonomi, eğitim ve psikoloji gibi disiplinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Öte yandan bibliyometri; sosyoloji, tarih, kütüphane ve iletişim bilminde bir alt disiplin haline gelmiştir (Lee, 2015: 17). Bu bağlamda turizm alanında da bildiri, makale ve lisansüstü tezler üzerine yönelik bibliyometrik çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye’de turizm alanında bibliyometrik çalışmalara 1990’lı yıllardan itibaren rastlanmaktadır (Evren ve Kozak, 2014). Lisansüstü tezler üzerine yönelik bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde turizm (Turan, 2014; Tayfun vd., 2016), turizm eğitimi (Polat Üzümcü, 2019), turizm pazarlaması (İnce, Gül ve Bozyiğit, 2017), yiyecek-içecek (Aydın, 2017; Ayaz ve Türkmen, 2018), gastronomi (Sünnetçioğlu vd., 2017; Şahin vd., 2018), destinasyon (Aydın ve Aksöz, 2019), ekoturizm (Gökkaya, Acar ve Yıldırım, 2017), sürdürülebilir turizm (Güdü Demirebulat ve Tetik Dinç, 2017), kırsal turizm (Gül ve Gül, 2018), tarım turizmi (Akkaşoğlu vd., 2019), inanç turizmi (Özçoban, 2020), sağlık turizmi (Canik ve Güneren Özdemir, 2019), termal turizm (Oğuzbalaban, 2019), medikal turizm (Çolakoğlu, Altun ve Kıykaç, 2019), iklim değişikliğinin turizme etkisi (Polat, Düzgün ve Yeşiltaş, 2019) gibi konularda çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ayrıca lisansüstü tezlerle birlikte makale ve bildirilerin bir arada değerlendirildiği engelli turizmi (Cevizkaya, İlsay ve Avcıkurt, 2014), kırsal turizm (Bozok, Kılıç ve Özdemir, 2017), turizm rehberliği (Çapar, Toksöz ve Dönmez, 2018) gibi konularda da çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda tezin türü, yayımlandığı dil, danışmanın unvanı, yayımlandığı yıl, üniversite, enstitü, anabilim dalı, konusu, araştırma yöntemi, örneklem, kullanılan anahtar kelimeler, sayfa sayısı gibi parametreler dikkate alınarak incelenmiştir.

Afifi (2009), 1975-2008 yılları arasında Mısır’daki 3 üniversite bünyesinde turizm konusunda hazırlanan 55 doktora tezini incelemiştir. Çalışmada turizm olayının ülkede çekici bir olay olmasına rağmen bu konudaki araştırmaların yetersiz olduğu, doktora tezlerinin büyük bir çoğunluğunun akademik personel tarafından üretildiği (%80), tezlerin ağırlıklı olarak turizm pazarlaması, turizm planlaması ve gelişimi, turizm ekonomisi, turizm yönetimi ve uluslararası politika konularında yazıldığı tespit edilmiştir.

Tayfun vd., (2016), 1985-2016 yılları arasında Gazi Üniversitesi bünyesinde turizm konusunda hazırlanan 367 lisansüstü tezi incelemiştir. Çalışmada yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerinden fazla olduğu, tezlerin daha çok Yrd. Doç. Dr. unvanına sahip öğretim üyelerince yürütüldüğü, tezlerin en fazla eğitim bilimleri enstitüsü çatısı altında gerçekleştirildiği, ilk dönem çalışmalarında pazarlama disiplininin ilk sırada olduğu, ikinci dönem çalışmalarında ise yönetim ve organizasyon disiplinine yönelik çalışmaların ilk sırada olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan lisansüstü tezlerin özet kurgusunda; genellikle amaç, yöntem ve sonuca değinilirken tartışma ve önerilere çoğunlukla yer verilmediği aktarılmaktadır.

Gökkaya vd., (2017), 2000-2017 yılları arasında ekoturizm konusunda yazılmış 73 lisansüstü tezi incelemişlerdir. Bunlardan 58'inin yüksek lisans, 15'nin doktora tezi olduğu, tezlerin %90'nunun 2006 yılından sonra hazırlandığı, tezlerin 24 farklı üniversite bünyesindeki sosyal bilimler, fen bilimleri ve eğitim bilimleri enstitülerinin peyzaj mimarlığı ve turizm işletmeciliği anabilim dalı tarafından hazırlandığı tespit edilmiştir.

Sünnetçioğlu vd., (2017), 1987-2017 yılları arasında turizm alanında yapılmış 33 gastronomi konulu tezi incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda konu ile ilgili ilk tezin 1987 yılında yazıldığı, 2009 yılına kadar herhangi bir teze rastlanmadığı, tezlerin 2009 yılından sonra yazılmaya başlandığı, yazılan tezlerin ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde olduğu ve genellikle pazarlama konusu kapsamında olduğu tespit edilmiştir.

Şahin vd., (2018), gastronomi ve mutfak sanatları anabilim dalı bünyesinde 2014-2017 yılları arasında yapılmış 23 lisansüstü tez çalışması üzerine yaptıkları incelemede, yazılan tüm tezlerin yüksek lisans tezi olduğu ve 6 üniversite bünyesindeki sosyal bilimler enstitüsü tarafından hazırlandığı tespit edilmiştir. Diğer önemli bir bulgu söz konusu tezlerin geçmişine bakıldığında bu tezlerin çoğunlukla turizm işletmeciliğiyle ilgili çalışmalarla literatürde yer bulduğu görülmektedir.

Aydın ve Aksöz (2019), 2003-2018 yılları arasında destinasyon konusunda yazılmış 236 lisansüstü tezi incelemişler. Çalışmada konu ile ilgili çalışmaların 2010 yılından sonra artış gösterdiği, tezlerin büyük bir kısmının sosyal bilimler enstitüsü ve turizm işletmeciliği anabilim dalı bünyesinde hazırlandığı, yine tezlerin büyük bir bölümünün yüksek lisans tezlerinden oluştuğu ve danışman unvanlarının büyük ölçüde Doç. Dr. unvanlı olduğu ifade edilmektedir.

Canik ve Güneren Özdemir (2019), 1988-2017 yılları arasında sağlık turizmi konusunda yazılmış 168 lisansüstü tezin analizini yapmışlar. Çalışmada yüksek lisans tezlerinin ağırlıkta olduğu (139) görülmektedir. En fazla tezlerin sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde, işletme ve turizm işletmeciliğini anabilim dalı çatısı altında hazırlandığı, en fazla çalışılan konunun termal turizm olduğu, en fazla tez üreten üniversitenin Dokuz Eylül Üniversitesi olduğu görülmektedir.

Çolakoğlu vd., (2019), 2008-2018 yılları arasında medikal turizm konusunda yazılmış 31 lisansüstü tezi incelemişler. Araştırmada yüksek lisans tezlerinin %92 düzeyinde olduğu, yüksek lisans tezlerinin 60-166, doktora tezlerinin ise 95-173 sayfa aralığında olduğu görülmektedir. En fazla tezin sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. ve Yrd. Doç. Dr. danışmanlığında tamamlandığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan tezlerin 21 üniversite bünyesinde hazırlandığı, tezlere en fazla katkıda bulunan üniversitelerin, Akdeniz, Balıkesir ve Beykent Üniversitesi olduğu, en çok çalışılan konuların da destinasyon potansiyeli, hizmet yeterliliği ve yönetsel sorunlar olduğu tespit edilmiştir.

Oğuzbalaban (2019), 1988-2018 yılları arasında termal turizm konusunda yazılmış 76 lisansüstü tezi incelemiştir. Araştırmada yüksek lisans tezlerinin daha ağırlıkta olduğu, en fazla tez üreten enstitünün sosyal bilimler enstitüsü (%89,4), en fazla tez üreten anabilim dalının işletme anabilim (%38,1), en fazla tez üreten üniversitenin ise Afyon Kocatepe Üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan tezlerde yönetim ve organizasyon konularının ilk sırada olduğu, nicel araştırma yönteminin daha çok tercih edildiği ve örneklem olarak da yerli turistlerin daha fazla yer aldığı görülmektedir.

Özçoban (2020), 1998-2019 yılları arasında inanç turizmi konusunda yazılmış 47 lisansüstü tezi incelemiştir. Araştırmada yüksek lisans tezlerinin %96 düzeyinde olduğu görülmektedir. En

fazla tezin sosyal bilimler enstitüsü ve turizm işletmeciliği anabilim dalı çatısı altında, Pof. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi danışmanlığında tamamlandığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan tezlerin 27 farklı üniversite bünyesinde hazırlandığı, tezlere en fazla katkıda bulunan üniversitelerin Dokuz Eylül, Kastamonu ve Gazi Üniversitesi olduğu tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Bibliyometrik incelemeler, bilimsel anlamda bir bilim dalında veya çalışma alanında tespit edilen eserlerin incelendiği, değerlendirildiği, tasnif edildiği ve gerçekçi analizlerle durum tespitinin yapıldığı detayları anlamaya yönelik bir çalışma yöntemidir (Şahin vd., 2018: 37). Bu tarz çalışmalar, bir bilim dalıyla ilgili literatüre ilişkin gerçekçi bir profil ortaya koymakta, yayınların kaydı, tanımı, sınıflandırılması ve çözümlenmeleri hakkında bilgi vermek suretiyle ilgili bilim dalına yazılı doküman sağlayarak (Sünnetçioğlu vd., 2017) kaydedilen bilginin üretimi, yayılması ve kullanılmasına katkıda bulunmaktadır (Tague-Sutcliffe, 1992). Bilimsel yayınları değerlendirmek için her türlü yayının bibliyometrik incelemesi yapılabilmektedir. Bibliyometrik çalışmalarda analiz edilen ortak unsurlar: yazarlık, başlık, yayın tarihi, yayın şekli, dili, konu, referanslar, alıntılar, kurumlar ve coğrafi dağılım şeklinde olmaktadır. Daha kaliteli ölçümler için başka parametreler de kullanılabilir (Lee, 2015).

Boyraz (2018), Türkiye’de 2013-2017 yılları arasında düzenlenen 26 farklı turizm kongresinde coğrafi işaretli ürünler hakkında yazılmış bildirilerin bibliyometrik incelemesini yapmıştır. Yapılan incelemede konuyla ilgili sadece 9 bildiriye ulaşılabilmektedir. Araştırmada, turizm kongrelerinde coğrafi işaret konusunun temsil oranının çok düşük düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan lisansüstü tezlerin incelendiği bibliyometrik bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu açıdan ele alınan araştırmanın önemli olduğu söylenebilir. Bu araştırma, coğrafi işaret temalı lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik özelliklerini tespit etmek ve literatüre katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda cevap aranan sorular:

- Lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerinin üniversitelere göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin hazırlandıkları enstitülere göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin hazırlandıkları anabilim dalına göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımları nasıldır?
- Lisansüstü tezlerde hangi anahtar kelimeler kullanılmıştır?
- Lisansüstü tezlerde hangi araştırma yöntemi kullanılmıştır?

Nitel olarak tasarlanan araştırmada veriler, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından elde edilmiştir. Coğrafi işaret, coğrafi işaretli ve coğrafi işaretlemeler anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan araştırmada 45 teze ulaşılabilmektedir. Ancak 2 tez, araştırma konusuyla ilgili olmadığından değerlendirme dışı tutulmuş; 34’ü yüksek lisans, 9’u doktora tezi olmak üzere toplamda 43 tez araştırma kapsamında bibliyometrik açıdan incelenmiştir.

4. BULGULAR

Tablo 1’de lisansüstü tezlerin türleri ve danışman unvanlarına göre dağılımları görülmektedir. Tablo incelendiğinde 34’ü yüksek lisans (%79), 9’u (%21) doktora düzeyinde olmak üzere toplam 43 tezin olduğu görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinin sayısı olarak açık ara önde olduğu dikkat çekmektedir. Danışman unvanlarına bakıldığında en fazla tezin Prof. Dr. (%46,5) unvanlı akademisyenlerin danışmanlığında yönetildiği görülmektedir. Bunu sırasıyla Doç. Dr.

(%27,9), Yrd. Doç. Dr./Doktor Öğretim Üyesi (%23,3) ve Dr. (%2,3) unvanlı akademisyenler takip etmektedir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Türüne ve Danışman Unvanlarına İlişkin Sayısal Veriler

Tez Türü	f	%	Danışman							
			Prof. Dr.		Doç. Dr.		Yrd. Doç/Dr. Öğretim Üyesi		Dr.	
			f	%	f	%	f	%	f	%
Yüksek Lisans	34	79	14	32,5	11	25,6	9	21	-	-
Doktora	9	21	6	14	1	2,3	1	2,3	1	2,3
Toplam	43	100	20	46,5	12	27,9	10	23,3	1	2,3

Tablo 2’de lisansüstü tezlerin yıllara ve türlerine göre dağılımı bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde ilk lisansüstü tezin 2001 yılında hazırlandığı görülmektedir. 2001’den 2005 yılına kadar çalışma yapılmamıştır. 2006 yılında çalışmalara yeniden başlanmış ancak 2007, 2008 ve 2012 yıllarında yapılan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. En fazla tez 2019 (%30,2) yılında gerçekleştirilmiştir. Onu %9,3’lük oranla 2016 ve 2017 yılları takip etmektedir. Bulgular her geçen yıl coğrafi işaretle ilgili konularda tamamlanan tez sayısında artış olduğunu ve bu artışın devam edebileceğini göstermektedir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Yıllara ve Türüne Göre Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	
	f	f	f	%
2001	1	-	1	2,3
2006	1	1	2	4,6
2009	2	1	3	7
2010	-	2	2	4,6
2011	1	2	3	7
2013	3	-	3	7
2014	2	-	2	4,6
2015	3	-	3	7
2016	4	-	4	9,3
2017	3	1	4	9,3
2018	3	-	3	7
2019	11	2	13	30,2
Toplam	34	9	43	100

Tablo 3’te lisansüstü tezlerin hazırlandığı üniversitelere göre dağılımı bulunmaktadır. Tabloda görüleceği üzere lisansüstü tezler 28 üniversite bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Tez üretiminde Akdeniz Üniversitesi toplamda 5 teze (%11,6) ilk sırada, Dokuz Eylül Üniversitesi 4 teze (%9,3) ikinci sırada yer almaktadır. Diğer üniversitelerden 8’i 2 tez üretebilmişken, 18’i de ancak 1 tez üretebilmiştir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Hazırladığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Hazırladığı üniversite	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Afyon Kocatepe	1		-		1	2,3
Akdeniz	4		1		5	11,6
Ankara	1		1		2	4,7
Ankara Hacı Bayram Veli	-		1		1	2,3
Atatürk	2		-		2	4,7
Balıkesir	1		-		1	2,3
Bahçeşehir	1		-		1	2,3
Bartın	1		-		1	2,3
Boğaziçi	1		-		1	2,3
Çanakkale Onsekiz Mart	2		-		2	4,7
Dokuz Eylül	3		1		4	9,3
Ege	-		1		1	2,3
Gazi	2		-		2	4,7
Gazi Osman Paşa	2		-		2	4,7
Haliç	-		1		1	2,3
Hacettepe	-		1		1	2,3
İstanbul	-		1		1	2,3
İstanbul Teknik	-		1		1	2,3
Kastamonu	2		-		2	4,7
Kırıkkale	1		-		1	2,3
Kahramanmaraş Sütçü İmam	1		-		1	2,3
Mardin Artuklu	1		-		1	2,3
Marmara	2		-		2	4,7
Muğla Sıtkı Koçman	2		-		2	4,7
Pamukkale	1		-		1	2,3
Sakarya	1		-		1	2,3
Selçuk	1		-		1	2,3
Yeditepe	1		-		1	2,3
Toplam	34		9		43	100

Tablo 4'te lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı yer almaktadır. Tablo incelendiğinde tezlerin 5 enstitü bünyesinde hazırlandığı görülmektedir. En fazla tez, sosyal bilimler (%65,1) ve fen bilimleri (%27,9) enstitüsü bünyesinde hazırlanmıştır. Eğitim bilimleri, lisansüstü eğitim bilimleri ve Avrupa Birliği enstitüsü tarafından 1'er tez hazırlanmıştır.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Sosyal Bilimler	24	70,6	4	44,4	28	65,1
Eğitim Bilimleri	1	3	-	-	1	2,3
Fen Bilimleri	9	26,4	3	33,3	12	27,9
Lisansüstü Eğitim Bilimleri	-	-	1	11,1	1	2,3
Avrupa Birliği	-	-	1	11,1	1	2,3
Toplam	34	100	9	100	43	100

Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Tablo 5'te lisansüstü tezlerin hazırlandığı anabilim dalları yer almaktadır. Tabloda tezlerin 18 anabilim dalı çatısı altında gerçekleştirildiği görülmektedir. Tezlerin 18 farklı anabilim dalı çatısı altında hazırlanması göz önüne alındığında, birçok anabilim dalının konuya ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Tablo incelendiğinde tezlerinin ağırlıklı olarak %18,6'lık bir oranla turizm işletmeciliği ve tarım ekonomisi anabilim dalları tarafından üretildiği görülmektedir. Onları iktisat, işletme, coğrafya, gastronomi ve mutfak sanatları, gıda mühendisliği ve özel hukuk anabilim dalları takip etmektedir.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	
	f	f	f	%
Turizm İşletmeciliği	7	1	8	18,6
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	1	-	1	2,3
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	1	1	2	4,7
İşletme	2	1	3	7
İktisat	5	1	6	14
Bütünleşik Pazarlama Yönetimi	1	-	1	2,3
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	1	-	1	2,3
Tarım Ekonomisi	7	1	8	18,6
Gıda Mühendisliği	-	2	2	4,7
Hukuk	1	-	1	2,3
Özel Hukuk	2	-	2	4,7
Avrupa Birliği	-	1	1	2,3
Coğrafya	1	1	2	4,7
Şehir Bölge Planlama	1	-	1	2,3
Dış Ticaret Eğitimi	1	-	1	2,3
Orman Mühendisliği	1	-	1	2,3
Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi	1	-	1	2,3
Sosyoloji	1	-	1	2,3
Toplam	34	9	43	100

Tablo 6'da lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı yer almaktadır. Tabloda 19 farklı konuda çalışma yapıldığı görülmektedir. En çok çalışılan konular; coğrafi işaret tüketici algısı (%16,3), coğrafi işaretlemeler (%11,6), coğrafi işaret koruması (%9,3), coğrafi işaret gastronomi ilişkisi (%9,3), coğrafi işaretin kırsal kalkınmaya etkisi (%9,3) ve coğrafi işaretin ekonomik etkileri (%7) olmuştur. Bunları diğer konularda yapılan farklı çalışmalar takip etmektedir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerde Çalışılan Konular

Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	
	f	f	f	%
Coğrafi işaretin şehir markalaşmasına etkisi	2	-	2	4,7
Coğrafi işaretlemeler	4	1	5	11,6
Coğrafi işaret koruması	3	1	4	9,3
Coğrafi işaret gastronomi ilişkisi	4	-	4	9,3
Coğrafi işaret turizm ilişkisi	2	-	2	4,7
Coğrafi işaret tüketici algısı	6	1	7	16,3
Coğrafi işaretin destinasyon pazarlamasına etkisi	1	-	1	2,3
Coğrafi işaretin ekonomik etkileri	1	2	3	7
Coğrafi işaretin bölgesel kalkınmaya etkisi	1	-	1	2,3
Coğrafi işaretin kırsal kalkınmaya etkisi	4	-	4	9,3
Coğrafi işaretin rekabet gücü	1	-	1	2,3
Coğrafi işaret yerel ürün ilişkisi	-	1	1	2,3
Coğrafi işaretleme sistemi	1	-	1	2,3
Coğrafi işaretin kentsel planlamaya etkisi	1	-	1	2,3
Coğrafi işaretli ürünlerin akademik başarıya etkisi	1	-	1	2,3
Coğrafi işaret ve gıda güvenliği	-	1	1	2,3
Coğrafi işaret karakterizasyonu	-	1	1	2,3
Coğrafi işaretli ürünleri pazarlama stratejileri	1	-	1	2,3
Coğrafi işaret tüketici tercihleri	1	1	2	4,7
Toplam	34	9	43	100

Tablo 7’de lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimeler bulunmaktadır. Tezler incelendiğinde en sık kullanılan 3 anahtar kelimenin sırasıyla coğrafi işaret/ler, destinasyon isimleri ve yerel ürün isimleri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tezlerin konusuna ve değişkenlerine bağlı olarak farklı anahtar kelimelere rastlanabilmektedir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelimeler	f
Coğrafi işaret/ler	37
Destinasyon isimleri	13
Yerel ürün isimleri	10
Yöresel ürünler, gıda ürünleri	6
Menşee	5
Mahreç	4
Markalaşma, destinasyon, gıda pazarlaması, turizm, gastronomi turizmi, gastronomi	3
Şehir markası yaratma, tüketici algısı, tüketici tercihleri, rekabet, kırsal kalkınma, gastronomik kimlik, bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınma,	2
Marka kimliği, marka değeri, marka hukuku, Avrupa Birliği Hukuku, Avrupa Birliği, endüstriyel hak, fikri mülkiyet hakları, coğrafi işaret farkındalığı, coğrafi işaret algısı, destinasyon pazarlama, liberalleşme, tarım politikası, ülke orjin işareti, işletme yönetimi, ekonomi, yerel ekonomi, ulusal ekonomi, makro ekonomi, mikro ekonomi, kalkınma, bölgesel gelişim, ithalat, ihracat, dış ticaret, Dünya Ticaret Örgütü, üretici, tüketici, ödeme isteği, eğitim, kaynak, geleneksel ürün, Türkiye, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir turizm, özel ilgi turizmi, turistik ürün, turizm değeri, bölgesel turizm gelişimi, restoran, ürün profilleri, işletme, bileşim, mineral, vitamin, şeker, organik asit, heckman, AHP, HPLC, anket, analiz, koşullu değerlendirme, principal compovel kümeleme analizi, conjoint analizi, çelişkili meta analiz biçimi, karşılaştırmalı üstünlük, bulanık eşli karşılaştırma.	1

Tablo 8’de lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri yer almaktadır. Tezlerde nitel, nicel ve karma araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. 43 tezdten 20’si nitel, 19’u nicel, 4’ü de nicel ve nitel (karma) yöntemi bir arada kullanmıştır. İlk yıllarda yazılmış olan tezlerde nitel araştırma yöntemlerinin, son yıllarda yazılmış tezlerde ise nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Yöntem	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Nicel	17	50	2	22,2	19	44,2
Nitel	15	44	5	55,5	20	46,5
Karma	2	6	2	22,2	4	9,3
Toplam	34	100	9	100	43	100

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bibliyometri, bir bilim dalının farklı çalışma alanlarında üretmiş olduğu yayınların incelendiği, tasnif edildiği ve örüntülerin bilimsel bir bakış açısıyla ortaya konulduğu çalışmalardır. Son yıllarda sosyal bilimlerde ve turizm alanında bibliyometrik çalışmalara sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu çalışmada coğrafi işaret konulu 43 lisansüstü tez çalışması türü, danışmanın unvanı, yayımlandığı yıl, hazırlandığı üniversite, enstitüsü, anabilim dalı, konusu, kullanılan anahtar kelimeler ve araştırma yöntemine göre incelenerek analiz edilmiştir. Ulusal literatürde coğrafi işaretle ilgili lisansüstü tezleri inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu yönüyle bu araştırmanın önemli olduğu, literatüre katkıda bulunabileceği ve kaynak teşkil edebileceği düşünülmektedir.

Coğrafi işaret konusundaki ilk lisansüstü tez 2001 yılında hazırlanmıştır. 2001’den 2005 yılına kadar çalışma yapılmamıştır. 2006 yılından itibaren tekrar çalışmalar görülmektedir. En fazla tez 2019 (%30,2) yılında üretilmiştir. Bu bulgulara dayanarak coğrafi işaret bilincinin son yıllarda arttığı söylenebilir. Hazırlanan tezlerin ağırlıkta yüksek lisans tezi (%79) olduğu, doktora düzeyindeki tezlerin (%21) daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç daha önce yapılan bazı araştırmalarla örtüşmektedir (Tayfun vd., 2016; Gökçaya vd., 2017; Sünnetçioğlu vd., 2017; Aydın ve Aksöz, 2019; Canik ve Güneren Özdemir, 2019; Oğuzbalaban, 2019; Özçoban, 2020).

Tezleri yöneten danışman unvanlarına bakıldığında Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin açık ara önde oldukları, onları Doç. Dr. unvanlı akademisyenlerin takip ettiği görülmektedir. Bu sonuç daha tecrübeli olan Prof. Dr. ve Doç. Dr. unvanındaki akademisyenlerin coğrafi işaret konusunda daha duyarlı ve ilgili olduklarını göstermektedir. Çolakoğlu vd., 2019 ile Özçoban, 2020 tarafından yapılan çalışmalarda da Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlıklarının fazla olduğu görülmektedir.

Araştırma lisansüstü tezlerin 28 üniversite bünyesinde hazırlandığını ortaya koymaktadır. Yayın sayısında Akdeniz Üniversitesi 5 teze (%11,6) ilk sırada, Dokuz Eylül Üniversitesi 4 teze (%9,3) ikinci sırada yer almaktadır. Bu üniversiteleri 2 ve 1 tez üretmekle diğer üniversiteler takip etmektedir. Diğer taraftan tezler 5 enstitü bünyesinde hazırlanmış olup, en fazla tez sosyal bilimler enstitüsü (%65,1) tarafından hazırlanmıştır. Onu, fen bilimleri enstitüsü (%27,9) takip etmektedir. Anabilim dallarına bakıldığında tezlerin 18 anabilim dalı çatısı altında gerçekleştirildiği görülmektedir. Tezlerin üretimine en fazla katkıda bulunan anabilim dalları turizm işletmeciliği ve tarım ekonomisi olmuştur. Şahin vd., 2018; Çolakoğlu vd., 2019; Aydın ve Aksöz, 2019 tarafından yapılan çalışmalarda da en fazla tez üreten enstitünün sosyal bilimler enstitüsü, en fazla tez üreten anabilim ise dalının turizm işletmeciliği anabilim dalı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada diğer araştırmalardan farklı olan bulgu, fen bilimleri enstitüsü çatısı altında olan tarım ekonomisi

anabilim dalının turizm işletmeciliği anabilim dalı kadar tez üretmiş olmasıdır. Bu sonuç tarım ekonomisi anabilim dalının turizm işletmeciliği anabilim dalı kadar coğrafi işaretli ürünlerle ilgilendiğini ortaya koymaktadır.

En çok çalışılan konular; coğrafi işaret tüketici algısı (%16,3), coğrafi işaretlemeler (%11,6), coğrafi işaret koruması (%9,3), coğrafi işaret gastronomi ilişkisi (%9,3), coğrafi işaretin kırsal kalkınmaya etkisi (%9,3) ve coğrafi işaretin ekonomik etkileri (%7) olmuştur. Tezlerde en sık kullanılan anahtar kelimelerin sırasıyla coğrafi işaret, coğrafi işaretler, destinasyon isimleri ve yerel ürün isimleri olduğu tespit edilmiştir. 43 tezdten 20'si nitel, 19'u nicel, 4'ü de hem nitel hem de nitel yöntemi bir arada kullanmıştır. İlk yıllarda yazılmış tezlerde nitel araştırma yöntemlerinin, son yıllarda yazılmış tezlerde ise nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu durum son yıllarda istatistik programlarının yaygın olarak kullanılmasına bağlanabilir.

Bu araştırmada Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında yer alan coğrafi işaretle ilgili paylaşıma açık tüm tezlere ulaşılmıştır. Belirlenen parametreler doğrultusunda geçmiş araştırmalar toplu bir şekilde analiz edilerek yorumlanmıştır. Bulgular son yıllarda coğrafi işaret konusuna yoğun bir ilgi duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ilerleyen zamanlarda konuyla ilgili yeni bibliyometrik çalışmalar gerekebilir. Gelecekte yapılacak yeni çalışmalarda farklı parametreler kullanılarak değişik bulgulara ulaşılabilir. Ulusal literatürde bildirileri inceleyen bir çalışmaya rastlanabilmiş ancak makaleleri inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Makalelerin de farklı parametreler kullanılarak incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca lisansüstü tez, makale ve bildiriler bir arada bibliyometrik açıdan incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir. Öte yandan ulusal ve uluslararası yayınların da bir arada incelenmesi, değerlendirilmesi ve karşılaştırmaların yapılması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Afifi G. M. H. (2009). Tourism as the Subject of Doctoral Theses in Egypt, 1975-2008, *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 20 (2), 387-400.
- Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama, Ş. ve Zengin, B. (2019). Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1193-1218.
- Ayaz, N. ve Türkmen, B. M. (2018). Yöresel Yiyecekleri Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 2 (1), 22-38.
- Aydın, B. (2017). Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezinde (Yöktez) Yiyecek İçecek İşletmeciliği Alanında Kayıtlı Bulunan Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Jomat Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2 (1), 23-38.
- Aydın, B. ve Aksöz, E. O. (2019). Destinasyon Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (1), 615-636.
- Bowen, S. ve Zapata, A. V. (2009). Geographical Indications, Terroir and Socio Economic and Ecological Sustainability: The Case of Tequila, *Journal of Rural Studies*, 25 (1), 108-119.
- Boyras, M. (2018). Turizm Kongrelerinde Yer Alan Coğrafi İşaretle İlgili Bildirilerin Değerlendirilmesi, *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2 (6), 36-49.
- Bozok, D., Kılıç, S. N. ve Özdemir, S. S. (2017). Turizm Literatüründe Kırsal Turizmin Bibliyometrik Analizi, *Journal of Human Sciences*, 14 (1), 187-202.
- Canik, S. ve Güneren Özdemir, E. (2019). Sağlık Turizmini Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Değerlendirmesi (1988-2017), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (2 Özel Sayı), 125-134.
- Cevizkaya, G., İlsay, S. ve Avcıkurt, C. (2014). Turizm Yazınında Engellilerle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili (2000-2013), *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 101-108.
- Çapar, G., Toksöz, D. ve Dönmez, B. (2018). Turizm Rehberliği Alanında Yapılan Akademik Çalışmaların İncelenmesi, *Turizm Rehberliği Dergisi (TURED)*, 1 (2), 57-73.
- Çekal, N. ve Aslan, B. (2017). Gastronomik Bir Değer Olarak Tarhana ve Coğrafi İşaretlemede Tarhananın Yeri ve Önemi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 124-135.

Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

- Çolakoğlu, Ü., Altun, H. E. ve Kıykaç, B. (2019). Türkiye'deki Medikal Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2008-2018), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (2 Özel Sayı), 135-143.
- Diodato, V. P. (1994). *Dictionary of Bibliometrics*. USA: The Hawthorne Press.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2014). Bibliometric Analysis of Tourism and Hospitality Related Articles Published in Turkey, *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 25 (1), 61-80.
- Gökkaya, S., Acar, A. ve Yıldırım, M. (2017). Ekoturizm Konusunun Lisansüstü Tezlerde Bibliyometrik Profili, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı 3, 122-130.
- Gökovalı, U. (2007). Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (2), 141-160.
- Güdü Demirbulat, Ö. ve Tetik Dinç, N. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, *SOİD Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 20-30.
- Gül, M. ve Gül, K. (2018). Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, *IJSES International Journal of Social and Economic Sciences*, 8 (2), 56-62.
- İnce, M., Gül, H. ve Bozyiğit, S. (2017). Türkiye'de Turizm Pazarlaması Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi: 1990-2016, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (5), 113-130.
- Jay, T. ve Talor, M. (2013). A Case of Champagne: A Study of Geographical Indications, *Corporate Governance eJournal, Faculty of Law*, 29, 1-31.
- Kan, M., Gülçubuk, B. ve Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 93-101.
- Lee, S. H. (2015). *A Bibliometric Analysis of the Field of Records Management: A Case Study of Records Management Journal, 1989-2013*, (Master Thesis). Toronto: Universty of Toronto.
- Meral, Y. ve Şahin, A. (2013). Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı: Gemlik Zeytini Örneği, *KSÜ Doğa Bil. Derg.*, 15 (4), 16-24.
- Mercan, Ş. O. ve Üzülmmez, M. (2014). Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizmdeki Önemi: Çanakkale İli Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 67-94.
- Oğuzbalaban, G. (2019). Termal Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 1012-1027.
- Oraman, Y. (2015). Türkiye'de Coğrafi İşaretli Ürünler, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 76-85.
- Özçoban, E. (2020). İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019), *Turkish Studies-Social Sciences*, 15 (3), 1363-1375.
- Özkan, F. (2019). Gastronomik Kimlik Oluşturmada Coğrafi İşaretli Ürünlerin Etkisi: Afyonkarahisar Örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pektaş, G. Ö. E., Kahraman, C. ve Alkan, G. (2018). Türkiye'de Coğrafi İşaretler ve İhracat Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23 (39), 65-82.
- Polat Üzümcü, T. (2019). Turizm Eğitimi Alanına Yönelik Bibliyometrik Bir Çalışma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 1433-1449.
- Polat, E., Düzgün, E. ve Yeşiltaş, M. (2019). İklim Değişikliğinin Turizme Etkisini Belirlemeye Yönelik Hazırlanan Tezlerin Bibliyometrik Profili, *GUSBEED Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (Ek Sayı), 240-249.
- Suratno, B. (2004). Protection of Geographical Indications, *IP Management Review*, 2, 87-93.
- Sünnetçioğlu, A., Yalçinkaya, P., Olcay, M. ve Okan, Ş. (2017). Turizm Alanında Yazılmış Olan Gastronomiye İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Profili, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (Special Issue 2), 345-354.
- Şahin, E., Akdağ, G., Çakıcı, C. ve Onur, N. (2018). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalında Yayımlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 30-41.
- Tague-Sutcliffe, J. (1992). An Introduction to Informetrics, Information Processing & Management, 28 (1), 1-3. DOI: 10.1016/0306-4573(92)90087-G.
- Tayfun, A., Küçükergin, F. G., Aysen, E., Eren, A. ve Özekici, Y. K. (2016). Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 50-69.
- Turan, A. (2014). Turizm Konulu Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Özellikleri (1984-2013), *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, Kuşadası, Aydın, 3-15.

H. Köşker

- TÜRKPATENT (2020). Coğrafi İşaret Bilgilendirme. 5 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/commonContent/CAbout> adresinden erişildi.
- Yazıcıoğlu, İ., Işın, A. ve Yalçın, E. (2019). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (4), 861-871.
- Zografos, D. (2008). *Geographical Indications and Socio-Economic Development*, United Kingdom: Working Paper 3.

Mutluluk Düzeyinin Atılgnlık ve Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi

The Effect of the Level of Happiness on Assertiveness and General Procrastination Behavior

Altan AYAN¹

¹Trakya Üniversitesi, Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Edirne, Türkiye

ORCID:

A.A.: 0000-0002-3667-6577

Corresponding Author:

Altan AYAN

Email:

altanayan@trakya.edu.tr

Citation: Ayan, A. (2020). Mutluluk Düzeyinin Atılgnlık ve Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 788-805.

Submitted: 8.10.2020

Accepted: 8.11.2020

Özet

Araştırmada ilk olarak, mutluluk, atılgnlık ve erteleme kavramları ifade edilmiştir. Daha sonra mutluluk düzeyinin atılgnlık ve genel erteleme davranışına etkisi araştırılmıştır. Ayrıca, atılgnlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi de incelenmiştir. Araştırmanın örneklemi, bir devlet üniversitesinin uygulamalı bilimler yüksekokulunda öğrenim gören 321 öğrencidir. Araştırmanın evreni, bu üniversitede öğrenim gören tüm öğrencilerdir. Araştırmanın amacı, mutluluk düzeyinin atılgnlık ve genel erteleme davranışı üzerine etkisini incelemektir. Çalışmada, frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik testi ve çoklu regresyon testi uygulanmıştır. Sonuçta, olumlu duygular geliştirme düzeyinin hem atılgn davranışı hem de işleri zamanında bitirme davranışını arttırdığı gözlenmiştir. Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin çekingen davranışı, işleri erteleme davranışını ve işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırdığı gözlenmiştir. Yaşama olumlu bakış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Ayrıca, çekingen davranış düzeyi hem işleri erteleme davranışını hem de işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Atılgn davranış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Son olarak, atılgn davranış düzeyinin işleri erteleme davranışını azalttığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Atılgnlık, Erteleme

Abstract

In this research, firstly, the concepts of happiness, assertiveness and procrastination are expressed. Then, the effect of the level of happiness on assertiveness and general procrastination behavior is investigated. In addition, the effect of the level of assertiveness on general procrastination behavior is examined. The research sample includes a total of 321 students in a school of applied sciences at a state university. The population of the study are all students at this university. The aim of the research is to investigate the effect of the level of happiness on assertiveness and general procrastination behavior. In this study, frequency analysis, factor analysis, reliability test and multiple regression test were performed. As a result, it was observed that developing positive emotions increased both assertive behavior and the tendency to complete things on time. It was observed that developing negative emotions increased unsociable behavior, the level of delaying things and the tendency to leave things to the last minute. A positive view of life increased the behavior of completing things on time. In addition, the level of unsociable behavior increased both the tendency of procrastination and leaving things to the last minute. The level of assertive behavior increased the level of completing things on time. Lastly, it was observed that the level of assertive behavior decreases procrastination.

Keywords: Happiness, Assertiveness, Procrastination

1. GİRİŞ

Mutluluk kavramının, pozitif psikolojinin temel konularından biri olduğu söylenebilir. Atılganlık kavramının, olumlu bir özellik olarak değerlendirildiği ifade edilebilir. Erteleme ve genel erteleme davranışının ise olumsuz bir davranış tarzı olduğu söylenebilir. Araştırmada mutluluk düzeyinin atılganlık ve genel erteleme davranışı üzerine etkisi incelenmiştir. Mutluluk düzeyinin, pozitif bir değişken olan atılganlık düzeyi ve negatif bir değişken olan genel erteleme davranışı üzerine etkisinin araştırılmasının önemli olduğu ifade edilebilir. Özellikle pozitif bir değişken olan mutluluk düzeyinin, yine olumlu bir değişken olan atılganlık düzeyi üzerine etkisinin incelenmesinin alana katkı sağlayacağı söylenebilir. Atılgan davranışın olumlu bir davranış tarzı olduğu düşünüldüğünde, atılganlık düzeyini etkileyen değişkenlerin ortaya konulmasının alana katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Ayrıca, atılganlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etki edip etmediği araştırılmıştır. Atılgan davranış düzeyini arttıran ve genel erteleme davranışını azaltan değişkenlerin ortaya konulması, çalışmanın katkı ve önemini ifade etmektedir. Çalışmanın uygulaması üniversite öğrencileri üzerine yapılmıştır. Mutluluk ve atılganlık düzeyi yüksek kişilerin daha başarılı olacağı düşünülebilir. Özellikle atılganlık düzeyi yüksek kişilerin iletişimlerinin daha güçlü olacağı söylenebilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mutluluk Kavramı

Pozitif psikolojinin hem bilimsel hem de klinik bir alan olduğu ifade edilebilir. Pozitif psikolojideki bilimsel yöntemin, yaşamın olumlu taraflarını görmeyi ve geliştirmeyi içerdiği söylenebilir. Pozitif psikoloji alanı, mutluluk, iyi oluş ve olumlu özellikler gibi unsurları inceler. Pozitif psikoloji, mutluluğu ve iyi oluşu arttırmaya odaklanır (Carr, 2016: 11-12). Dışa dönük bir kişinin içe dönük bir bireye göre daha yüksek seviyede mutluluk ve öznel iyilik hali sahibi olduğu söylenebilir. Dışa dönük bireylerin içe dönük kişilere göre daha olumlu duygu durum seviyesi olduğu ifade edilebilir. Dışa dönük bireyler daha fazla sosyal ilişki kuran kişilerdir (Burger, 2006: 399).

Mutluluk kavramının; 1)kişinin genellikle güven, umut ve neşe gibi olumlu duyguları daha çok hissetmesi, 2)kişinin öfke, nefret, kaygı, korku ve umutsuzluk gibi olumsuz duyguları daha az hissetmesi ve 3)bireyin evlilik, iş ve sağlık gibi alanlardan memnuniyetini kapsadığı söylenebilir. Mutluluk kavramı, kişilerin olumlu duyguları daha çok, olumsuz duyguları daha az hissetmesi ve yaşamdan yüksek seviyede memnuniyet duymasını içerir (Güdü Demirebulat ve Avcıkurt, 2015: 81-82). Mutluluk, yaşam kalitesi ve yaşamdan memnuniyet kavramlarının birbirine çok yakın olduğu söylenebilir (Akın ve Şentürk, 2012: 183).

Öznel iyi olma, kişilerin kendi yaşamlarını değerlendirmesini kapsayan bir psikoloji konusudur. Mutluluk ve öznel iyi olma kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı söylenebilir. Mutluluk veya öznel iyi olma, kişilerin kendi yaşamlarına ilişkin pozitif düşünce ve duygularının üstünlüğü ile ilgilidir. Mutluluk ya da öznel iyi olma, kişilerin kendi yaşamlarına yönelik tatmin ve pozitif duygularının toplamı olarak açıklanabilir (Kangal, 2013: 216). Mutluluk kavramı, başarı ve uzun yaşamla ilgili olarak değerlendirilebilir. Mutluluk kavramı, iki farklı açıdan incelenebilir. Bunlardan birincisi, olumlu ve olumsuz etkilerine göre tanımlanan ve ölçülen hedonik mutluluktur. İkinci olarak ise kişinin kendini gerçekleştirme, amaçlarına erişmesi ve değer yaratması gibi kişisel ilerleme ve gelişme ile ilgili çeşitli konuları içeren refahla ilgili mutluluk ifade edilebilir (Agbo ve Ngwu, 2017: 227-228).

Tatil yapmak ve konsere gitmek gibi deneyime dayalı faaliyetlerin, giyim gibi maddi unsurlardan daha fazla mutluluk oluşturduğu söylenebilir. Mutluluk kavramı, birçok anlamı olan karmaşık bir terimdir. Mutluluk kavramı, hedonizm-haz açısından ve refah-tatmin açısından

incelenebilir. Bu açıdan beklenen fayda, deneyime dayalı fayda ve hatırlanan fayda ifade edilebilir. Beklenen fayda, kişilerin yaklaşan bir olayı düşünmek ve keyif duymaktan elde ettikleri değeri içerir. Deneyime dayalı fayda, kişilerin bir olayın anlık tüketiminden elde ettikleri değeri kapsar. Hatırlanan fayda ise kişinin bir olayı hatırlamasının sağladığı değer olarak ifade edilebilir. Mutluluk konusunda deneyimlerin daha önemli olduğu söylenebilir (Kumar, Killingsworth ve Gilovich, 2020: 1).

2.2. Atılganlık Kavramı

Atılganlık, başkalarının haklarını da dikkate alarak kişilerin kendi haklarını koruyabilmelerini içeren kişiler arası ilişkiler biçimi olarak görülebilir. Çekingenlik ve saldırganlık iki ayrı uçta yer alan kavramlardır. Atılgan davranış ise uyumlu, pozitif ve sağlıklı bir davranış tarzı olarak ifade edilebilir. Atılgan davranışın, kişilerin kendilerini anlatmalarına imkan sağladığı söylenebilir (Dinçyürek, Çağlar ve Birol, 2010: 143). Çekingen davranışa sahip kişiler, hedeflerine erişmek ve gereksinimlerini karşılamak konularında zorluk yaşarlar. Atılgan bireyler, haklarını koruyabilir ve düşüncelerini ifade edebilirler. Atılganlık, kişilerin kendi haklarını korurken duygu ve düşüncelerini dürüst ve uygun bir şekilde ve başkalarının haklarını dikkate alarak ifade etmesidir. Atılganlık genellikle, uygun bir çerçevede dolaysız ve dürüst bir şekilde iletişim kurma tarzı olarak açıklanabilir (Arslantaş, Adana ve Şahbaz, 2013: 77).

Atılganlık kavramı, bireyin kendi duyguları ve fikirlerini dışarıya ifade etmesini içerir. Atılgan davranış, kişinin kendisini tam olarak ifade edebilecek şekilde duygu ve düşüncelerini açıklamasıdır. Atılganlık kavramının, düşük stres ve kaygı düzeyi, dostça ilişkiler, dostluk, çatışmaları çözme, başarıma hissi ve dürüstlük ile ilişkili olduğu söylenebilir. Atılgan davranış, bireyin olumlu ya da olumsuz duygularını uygun bir yolla belirtmesini kapsar. Atılganlık, bireyin haklarını ve düşüncelerini açık ve dürüst bir şekilde, başkalarının haklarını çiğnemenin ve başkalarını incitmeden ortaya koyması olarak açıklanabilir (Jung, 2014: 285-287).

Atılganlık kavramı, esasen dürüstlük içeren ve kişiler arası ilişkilerde kullanılan bir davranış tarzı olarak ifade edilebilir. Atılganlık kavramı, insan ilişkilerinde önemli olarak değerlendirilen bir iletişim yeteneğidir. Atılgan davranış seviyesi düşük olan kişiler başkalarıyla pasif ilişkilere sahiptir. Atılgan davranış yeteneğinin, kişilerin toplumda kendilerini uygun bir şekilde ifade edebilmeleri için gerekli olduğu belirtilebilir (Eraslan, 2015: 215). Atılganlık, kişiler arasında güven ve yakınlık oluşmasını sağlayan ve kişilerin kendilerini ifade etmeleri ile ilgili bir kavramdır. Atılganlık kavramı, iletişim becerilerinin en önemli bileşenlerinden biri olarak görülebilir. Atılganlık düzeyi yüksek olan kişilerin, toplumsal hayatta başarılı olduğu ve daha etkili iletişim becerilerine sahip olduğu söylenebilir (Küçükkaragöz, Canbulat ve Akay, 2013: 124-125).

Atılganlık, kişilerin uygun, sakin ve kendinden emin bir davranış tarzıyla fikirlerini ifade etmelerini içeren süreç olarak açıklanabilir. Atılgan davranış ve saldırgan davranış iki ayrı kavramdır. Atılgan davranış, bireylerin başkalarının düşüncelerine saygı göstererek uygun bir şekilde davranmasını içerir. Kişinin vermek istediği mesaj anlaşılmalıyıp tekrarı gerekiyorsa, saygılı ve kararlı bir şekilde mesajın tekrarlanmasını kapsar. Atılganlık kavramı, kişilerin kendilerine ve başkalarına saygı göstermesini, sakin ve kontrollü kalmayı içerir. Atılgan davranış, açık, sakin ve kararlı bir biçimde konuşmayı kapsar (Dalton, Hoyle ve Watts, 2011: 321-322). Atılgan davranışın, çatışma durumlarında kişilerin doğrudan iletişim kurmasını kapsadığı söylenebilir. Uygun düzeyde atılgan davranış becerileri sergileyebilen kişilerin, çatışmaları daha kolay yönetebileceği ve iyi düzeyde kişilerarası ilişkiler sürdürebileceği söylenebilir (Reece, Brandt ve Howie, 2011: 283).

2.3. Erteleleme ve Genel Erteleleme

Erteleleme davranışı, kişinin kendi faaliyetlerini düzenleme becerisinin eksik olması, kişinin kendi isteğiyle bir faaliyeti aksatma ya da faaliyeti gerçekleştirmekten tamamen kaçınma eğilimi olarak açıklanabilir. Birçok erteleme davranışı mevcuttur. Bunlar genel erteleme davranışı, akademik erteleme davranışı, karar vermeyi erteleme davranışı gibi ifade edilebilir (Ekici, Oruç ve Çolakoğlu, 2018: 54). Erteleme kavramı, olumsuz sonuçlarına bakılmadan, planlanan faaliyetin kişi tarafından bilinçli ve rasyonel olmayan bir şekilde geciktirilmesi olarak açıklanabilir. Ertelemenin genellikle, kronik erteleme ve durumsal erteleme olarak iki farklı şekilde incelendiği söylenebilir. Kronik erteleme, çeşitli alanlarda kişinin bir faaliyete başlamayı ve tamamlamayı geciktirerek bu durumun alışkanlık haline gelmesidir. Durumsal erteleme, yalnızca belirli bir alanda kişinin faaliyete başlamayı ve tamamlamayı geciktirmesidir. Akademik erteleme, durumsal ertelemenin en yaygın çeşididir (Çetin ve Ceyhan, 2018: 461).

Erteleleme türlerinden en yaygın olanı akademik erteledir. Akademik erteleme, ödevleri tamamlama gibi görevleri yapmama ya da son dakikaya bırakma olarak açıklanabilir. Rutin işlerde erteleme, günlük faaliyetleri programlamada ve bu faaliyetleri zamanında gerçekleştirmede güçlük çekme olarak ifade edilebilir. Karar vermeyi erteleme, farklı alternatiflerle karşılaşıldığında karar vermenin daha sonraya bırakılmasını kapsar (Uzun ve Demir, 2015: 110). Akademik erteleme, diğer erteleme çeşitlerine göre araştırmacıların daha fazla odaklandığı bir konudur. Erteleme kavramı, çoğu kişinin zaman zaman karşılaştığı, gereksiz bir öteleme ya da kaçınma davranışı olarak açıklanabilir. Erteleme, çoğunlukla bireyin görevlerini gerçekleştirmesini ve karar almasını ertelemesi ya da geciktirmesini kapsayan bir kişilik özelliği ya da davranışsal eğilim şeklinde açıklanabilir. Organizasyonda çalışanların görevlerini zamanında yapmaları, hem kendilerinin hem de organizasyonun daha etkili ve verimli çalışmasını sağlar (Naktiyok ve Kızıl, 2018: 269-270).

İşi erteleme davranışı, olumsuz yönleri vurgulanan ve olumsuz bir davranış olarak kabul edilen bir kavramdır. Erteleme davranışı, oldukça yaygın görülen bir durumdur. İşi erteleme davranışı, bir kaçınma davranışı olarak da açıklanabilir. Başka bir deyişle erteleme kavramı, bir davranışı veya bir niyeti gerçekleştirmekten kaçınmayı kapsar. Kişiyi kaçınmaya yönelten nedenler, başarısız olmaktan ve değerlendirilmekten korkma olarak sıralanabilir. İşi erteleme kavramı, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden meydana gelen bir bütün olarak açıklanabilir. Erteleme kavramının çok boyutlu olduğu söylenebilir. İşi erteleme kavramı davranışsal, bilişsel ve duygusal öğelerden oluşan bir süreci ifade eder (Seçer, 2008: 312-314).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı, Örneklem ve Evren

Araştırmanın amacı mutluluk düzeyinin atılganlık ve genel erteleme davranışı üzerine etkisini incelemektir. Ayrıca, atılganlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi ele alınmıştır.

Araştırmanın örnekleme, bir devlet üniversitesinin uygulamalı bilimler yüksekokulunda öğrenim gören 321 öğrencidir. Araştırmanın evreni, bu devlet üniversitesinde öğrenim gören tüm öğrencilerdir. Anketler 2017-2018 eğitim öğretim yılında uygulanmıştır.

3.2. Ölçüm Araçları, Geri Dönüş Oranı ve Sınırlılıklar

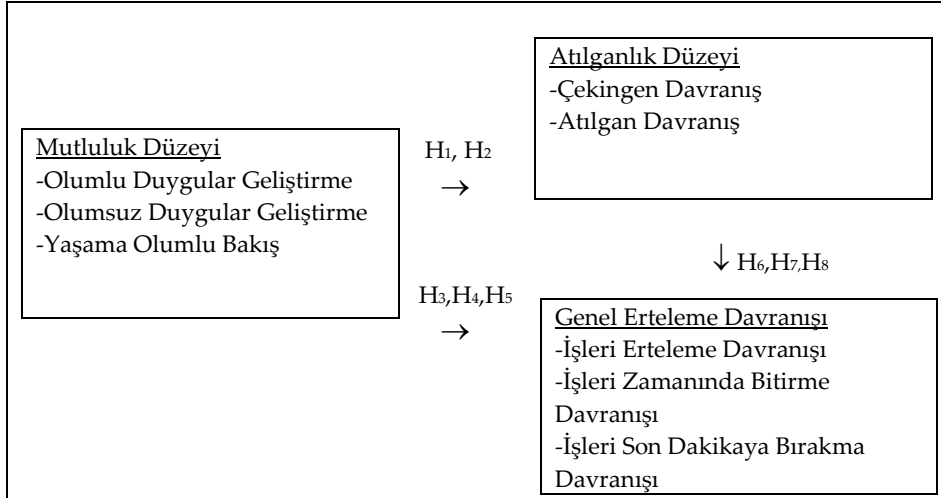
Araştırmada Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen 29 soruluk Oxford Mutluluk ölçeği kullanılmıştır. Oxford Mutluluk ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından yapılmıştır. Oxford Mutluluk ölçeğinde 18 olumlu ve 11 olumsuz soru vardır. Araştırmada Rathus (1973) tarafından geliştirilen 30 soruluk Rathus Atılganlık Ölçeği

kullanılmıştır. Rathus Atılganlık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Voltan (1980) tarafından yapılmıştır. Rathus Atılganlık ölçeğinde 13 olumlu ve 17 olumsuz soru mevcuttur. Araştırmada, Çakıcı (2003) tarafından geliştirilen 18 soruluk Genel Erteleme Ölçeği kullanılmıştır. Çakıcı (2003) tarafından geliştirilen ölçekte 11 olumsuz ve 7 olumlu soru mevcuttur.

Araştırmada kullanılan Mutluluk ölçeği, Atılganlık ölçeği ve Genel Erteleme ölçeği için 5'li likert puanlama uygulanmıştır. Bu kapsamda belirtilen ölçekler için "Kesinlikle Katılmıyorum=1", "Katılmıyorum=2", "Kararsızım=3", "Katılıyorum=4" ve "Kesinlikle Katılıyorum=5" şeklinde puanlama kullanılmıştır. Ayrıca araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik olarak cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, kaldığı yer ve yetişme çağında bulunduğu yer ile ilgili sorular sorulmuştur. Araştırma kapsamında 350 anket dağıtılmıştır. Anketlerden 321 tanesi tam olarak doldurulmuştur. Geri dönüş oranının %92 olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları, sadece bir üniversite ve bir uygulamalı bilimler yüksekokulu öğrencilerine yönelik araştırma yapılmasıdır.

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli kapsamında mutluluk düzeyinin atılganlık düzeyi ve genel erteleme davranışı üzerine etkisi incelenmektedir. Ayrıca, atılganlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi araştırılmıştır. Modele göre öncelikle mutluluk düzeyinin atılganlık düzeyi üzerine etkisi iki ayrı çoklu regresyon modeli ile test edilmiştir (H_1 ve H_2). Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, atılganlık düzeyi alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Araştırma modeline göre ikinci olarak, mutluluk düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi üç ayrı çoklu regresyon modeli test edilmiştir. Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, genel erteleme davranışı alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak incelenmiştir (H_3, H_4, H_5). Modele göre son olarak atılganlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi üç ayrı çoklu regresyon modeli ile test edilmiştir. Buna göre, atılganlık düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, genel erteleme davranışı alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır (H_6, H_7, H_8).

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotezler

- H_1 : Mutluluk düzeyinin çekingen davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{1a} : Olumlu duygular geliştirme düzeyinin çekingen davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{1b} : Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin çekingen davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Mutluluk Düzeyinin Atılgnlık ve Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi

- ✓ H_{1c}: Yaşama olumlu bakış düzeyinin çekingen davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₂: Mutluluk düzeyinin atılgn davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{2a}: Olumlu duygular geliştirme düzeyinin atılgn davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{2b}: Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin atılgn davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{2c}: Yaşama olumlu bakış düzeyinin atılgn davranış üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₃: Mutluluk düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{3a}: Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{3b}: Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{3c}: Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₄: Mutluluk düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{4a}: Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{4b}: Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{4c}: Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₅: Mutluluk düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{5a}: Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{5b}: Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{5c}: Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₆: Atılgnlık düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{6a}: Çekingen davranışın işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{6b}: Atılgn davranışın işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₇: Atılgnlık düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{7a}: Çekingen davranışın işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{7b}: Atılgn davranışın işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
- H₈: Atılgnlık düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{8a}: Çekingen davranışın işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.
 - ✓ H_{8b}: Atılgn davranışın işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

4. VERİ ANALİZİ

4.1. Frekans Dağılımı

Aşağıda Tablo 1’de araştırmaya katılanların Sosyo-demografik özelliklerine yönelik frekans dağılımları yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özelliklerine Yönelik Frekans Dağılımları

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	117	36,4
	Bayan	204	63,6
	Toplam	321	100
Yaş	18-19 yaş	34	10,6
	20-21 yaş	188	58,6
	22-23 yaş	89	27,7
	24 ve üzeri yaş	10	3,1
	Toplam	321	100
Kardeş Sayısı	1 Kardeş	28	8,7
	2 Kardeş	130	40,5
	3 Kardeş	94	29,3
	4 ve üzeri kardeş	69	21,5
	Toplam	321	100
Kaldığı Yer	Ailenin Yanında	41	12,8
	Yurtta	195	60,7
	Akrabanın Yanında	2	0,6
	Arkadaşlarıyla Birlikte	83	25,9
	Toplam	321	100
Yetişme Çağında Bulunduğu Yer	Köy	42	13,1
	Belde/Bucak	11	3,4
	İlçe	86	26,8
	İl	60	18,7
	Büyükşehir	122	38,0
	Toplam	321	100

4.2. Faktör Analizi ve Güvenirlik Testleri

Çalışmada kullanılan Mutluluk ölçeği, Atılganlık ölçeği ve Genel Erteleme ölçeğine faktör analizi ve güvenilirlik testleri uygulanmıştır. Mutluluk ölçeğine faktör analizi uygulanırken soru 10 analizden çıkarılmıştır.

Tablo 2. Mutluluk Ölçeği için Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açıklayıcılığı(%)	Başlangıç Özdeğerleri	Cronbach's Alpha
Olumlu Duygular Geliştirme	mt17	0,743	18,984	7,340	0,884
	mt16	0,702			
	mt8	0,693			
	mt22	0,684			
	mt11	0,684			
	mt20	0,634			
	mt26	0,623			
	mt7	0,559			
	mt15	0,516			
	mt9	0,510			
	mt18	0,477			
	mt25	0,444			
	mt21	0,438			
Olumsuz Duygular Geliştirme	mt19	0,580	11,526	2,142	0,721
	mt6	0,575			
	mt24	0,558			
	mt28	0,518			
	mt1	0,492			
	mt27	0,475			
	mt13	0,464			
	mt14	0,454			
	mt23	0,440			
	mt29	0,399			
Yaşama Olumlu Bakış	mt3	0,726	8,895	1,551	0,628
	mt5	0,628			
	mt4	0,627			
	mt2	0,424			
	mt12	0,385			
KMO Değeri: 0,885 Bartlett's Testi Sonucu: 0,000 Açıklanan Toplam Varyans: 39,406					

Tablo 2'de Mutluluk ölçeğinin KMO değerinin 0,885 ve Bartlett's testi sonucunun $0,000 < 0,05$ olduğundan veri seti faktör analizine uygundur. Mutluluk ölçeğine faktör analizi uygulanmış ve 3 alt boyut ortaya çıkmıştır. Bu alt boyutlardan faktör 1 "Olumlu Duygular Geliştirme", faktör 2 "Olumsuz Duygular Geliştirme" ve faktör 3 "Yaşama Olumlu Bakış" olarak isimlendirilmiştir. Faktör 1 toplam varyansın %18,984'ünü, faktör 2 toplam varyansın %11,526'sını ve faktör 3 toplam varyansın %8,895'ini açıklamaktadır. Başlangıç özdeğerlerinin faktör 1 için 7,340, faktör 2 için 2,142 ve faktör 3 için 1,551 olduğu ifade edilebilir. Mutluluk ölçeğine güvenirlilik testi uygulanmış ve Cronbach's Alpha değerleri faktör 1 için 0,884, faktör 2 için 0,721 ve faktör 3 için 0,628 olarak bulunmuştur.

Atılganlık ölçeğine faktör analizi uygulanırken soru 3, soru 13 ve soru 17 analizden çıkarılmıştır.

Tablo 3. Atılganlık Ölçeği İçin Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açıklayıcılığı(%)	Başlangıç Özdeğerleri	Cronbach's Alpha
Çekingen Davranış	a11	0,564	14,431	4,816	0,781
	a24	0,553			
	a16	0,545			
	a1	0,540			
	a23	0,512			
	a5	0,511			
	a15	0,493			
	a29	0,483			
	a2	0,469			
	a30	0,456			
	a12	0,452			
	a9	0,444			
	a26	0,432			
	a14	0,408			
	a19	0,361			
a4	0,321				
Atılgan Davranış	a8	0,638	13,129	2,626	0,726
	a6	0,625			
	a21	0,625			
	a28	0,557			
	a20	0,532			
	a7	0,518			
	a18	0,414			
	a27	0,401			
	a22	0,388			
	a25	0,372			
	a10	0,335			
KMO Değeri: 0,802 Bartlett's Testi Sonucu: 0,000 Açıklanan Toplam Varyans: 27,560					

Tablo 3'te Atılganlık ölçeğinin KMO değerinin 0,802 ve Bartlett's testi sonucu bulunan değerlerin $0,000 < 0,05$ olduğu için veri setinin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. Atılganlık ölçeğine faktör analizi uygulanmış ve iki alt boyut bulunmuştur. Bu boyutlardan faktör 1 "Çekingen Davranış" ve faktör 2 "Atılgan Davranış" olarak adlandırılmıştır. Faktör 1 toplam varyansın %14,431'ini ve faktör 2 toplam varyansın %13,129'unu açıklamaktadır. Başlangıç özdeğerleri faktör 1 için 4,816 ve faktör 2 için 2,626 olarak bulunmuştur. Atılganlık ölçeğine güvenirlik testi uygulanmış ve Cronbach's Alpha değerlerinin faktör 1 için 0,781 ve faktör 2 için 0,726 olduğu gözlenmiştir.

Tablo 4. Genel Erteleme Ölçeği İçin Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açıklayıcılığı(%)	Başlangıç Özdeğerleri	Cronbach's Alpha
İşleri Erteleme Davranışı	e15	0,783	20,160	6,196	0,847
	e13	0,728			
	e14	0,696			
	e18	0,687			
	e16	0,676			
	e9	0,525			
	e10	0,502			
İşleri Zamanında Bitirme Davranışı	e4	0,646	15,357	1,654	0,750
	e17	0,637			
	e6	0,626			
	e1	0,614			
	e8	0,556			
	e12	0,533			
	e3	0,531			
İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışı	e5	0,700	14,769	1,201	0,759
	e7	0,684			
	e2	0,680			
	e11	0,653			
KMO Değeri: 0,901 Bartlett's Testi Sonucu: 0,000 Açıklanan Toplam Varyans: 50,286					

Tablo 4'te Genel Erteleme Ölçeği için faktör analizi ve güvenilirlik testi sonuçları yer almaktadır. Genel Erteleme ölçeğinin KMO değerinin 0,901 ve Bartlett's testi sonucunun $0,000 < 0,05$ olduğundan veri setinin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilir. Genel Erteleme ölçeğine faktör analizi uygulanmış ve 3 alt boyut ortaya çıkmıştır. Bu alt boyutlardan faktör 1 "İşleri Erteleme Davranışı", faktör 2 "İşleri Zamanında Bitirme Davranışı" ve faktör 3 "İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışı" olarak isimlendirilmiştir. Faktör 1 toplam varyansın %20,160'ını, faktör 2 toplam varyansın %15,357'sini ve faktör 3 toplam varyansın %14,769'unu açıklamaktadır. Başlangıç özdeğerleri faktör 1 için 6,196 olarak, faktör 2 için 1,654 olarak ve faktör 3 için 1,201 olarak bulunmuştur. Genel Erteleme ölçeğine güvenilirlik testi uygulanmış ve Cronbach's Alpha değerleri faktör 1 için 0,847, faktör 2 için 0,750 ve faktör 3 için 0,759 olarak bulunmuştur.

4.3. Çoklu Regresyon Testleri

Mutluluk düzeyinin atılgnlık ve genel erteleme davranışı üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon testleri uygulanmıştır. İlk olarak mutluluk düzeyinin atılgnlık üzerine etkisi incelenmiş ve iki ayrı çoklu regresyon modeli test edilmiştir. Daha sonra mutluluk düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi ele alınmış ve üç ayrı çoklu regresyon modeli test edilmiştir. Son olarak atılgnlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisi incelenmiş ve üç ayrı çoklu regresyon modeli test edilmiştir.

4.3.1. Mutluluk Düzeyinin Atılgnlık Üzerine Etkisi

Çoklu regresyon testlerinden önce çoklu bağıntının olup olmadığı VIF ve tolerans değerlerine bakarak değerlendirilmiştir. Bağımsız değişken olarak ele alınan mutluluk düzeyi alt boyutlarının (Olumlu duygular geliştirme, Olumsuz duygular geliştirme ve Yaşama olumlu bakış) VIF ve tolerans değerleri incelenmiştir.

Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağıntının olması, regresyon modellerini önemli düzeyde etkileyebilecek ciddi bir sorundur. VIF değerinin 10'dan büyük olması, ciddi bir çoklu

bağıntı sorunu olduğunu gösterir (Montgomery, Peck ve Vining, 2013: 117-118). Tolerans değerlerinin 0,10'dan büyük olması, değişkenler arasında çoklu bağıntı sorununun olmadığını ortaya koyar (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 36). Tablo 5'te görüldüğü gibi, bağımsız değişken olarak ele alınan mutluluk düzeyi alt boyutlarının (Olumlu duygular geliştirme, Olumsuz duygular geliştirme ve Yaşama olumlu bakış) en yüksek VIF değerinin 1,530 olduğu ve bu değer 10'dan oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Tablo 5'te ifade edildiği gibi, en düşük tolerans değerinin 0,654 olduğu ve bu değer 0,1'den oldukça yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle bağımsız değişkenler arasında çoklu bağıntı sorunu olmadığı söylenebilir.

Mutluluk düzeyinin atılganlık üzerine etkisine yönelik iki ayrı çoklu regresyon testi uygulanmıştır. Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, atılganlık düzeyi alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak incelenmiştir. İlk olarak mutluluk düzeyi alt boyutlarının, çekingen davranış üzerine etkisi incelenmiştir. Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, çekingen davranış boyutu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Mutluluk düzeyi alt boyutlarının, çekingen davranış üzerine etkisine ilişkin çoklu regresyon sonuçları aşağıda Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Mutluluk Düzeyinin Çekingen Davranış Üzerine Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	1,694	0,285		5,953	0,000		
Olumlu Duygular Geliştirme	-0,036	0,051	-0,042	-0,698	0,486	0,654	1,530
Olumsuz Duygular Geliştirme	0,446	0,053	0,478	8,433	0,000	0,734	1,362
Yaşama Olumlu Bakış	-0,004	0,048	-0,005	-0,087	0,931	0,715	1,398
Bağımlı Değişken: Çekingen Davranış R=0,502; R ² =0,252; Düzeltilmiş R ² =0,245; Std.Hata=0,53184; F=35,560; p=0,000							

Tablo 5'te ifade edildiği gibi $p < 0,05$ olduğundan H_{1b} desteklenmiştir. Buna ilaveten, $p > 0,05$ olduğundan H_{1a} ve H_{1c} reddedilmiştir. Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin çekingen davranış üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta = 0,478$) vardır ($p < 0,05$). Olumsuz duygular geliştirme düzeyi çekingen davranışı arttırmaktadır. Başka bir deyişle, olumsuz duygular geliştirme düzeyinin artması, çekingen davranışı arttırmaktadır. Olumlu duygular geliştirme düzeyi ve Yaşama olumlu bakış düzeyinin çekingen davranış üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p > 0,05$).

Mutluluk düzeyi alt boyutlarının atılgan davranış üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon sonuçları aşağıda Tablo 6'da ifade edilmiştir. Çoklu regresyon modelinde, mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, atılgan davranış boyutu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 6. Mutluluk Düzeyinin Atılgan Davranış Üzerine Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	2,163	0,283		7,657	0,000
Olumlu Duygular Geliştirme	0,365	0,051	0,435	7,201	0,000
Olumsuz Duygular Geliştirme	-0,044	0,053	-0,048	-0,844	0,399
Yaşama Olumlu Bakış	0,049	0,048	0,059	1,024	0,306
Bağımlı Değişken: Atılgan Davranış R=0,493; R ² =0,243; Düzeltilmiş R ² =0,236; Std.Hata: 0,52793; F=34,004; p=0,000					

Tablo 6'da görüldüğü gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{2a} desteklenmiştir. Buna ilave olarak, $p > 0,05$ olduğundan H_{2b} ve H_{2c} reddedilmiştir. Olumlu duygular geliştirme düzeyinin atılgan davranış üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,435$) vardır ($p < 0,05$). Olumlu duygular geliştirme düzeyi atılgan davranışı arttırmaktadır. Başka bir ifadeyle, olumlu duygular geliştirme düzeyinin artması, atılgan davranışı arttırmaktadır. Olumsuz duygular geliştirme ve Yaşama olumlu bakış düzeyinin atılgan davranış üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p > 0,05$).

4.3.2. Mutluluk Düzeyinin Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi

Mutluluk düzeyinin Genel erteleme davranışı üzerine etkisine ilişkin olarak üç ayrı çoklu regresyon testi uygulanmıştır. Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken iken, genel erteleme davranışı alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Öncelikle mutluluk düzeyi alt boyutlarının, işleri erteleme davranışı üzerine etkisi araştırılmıştır. Mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, işleri erteleme davranışı boyutu bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Mutluluk düzeyi alt boyutlarının, işleri erteleme davranışı boyutu üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon sonuçları aşağıda Tablo 7'de ifade edilmiştir.

Tablo 7. Mutluluk Düzeyinin İşleri Erteleme Davranışı Üzerine Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	2,853	0,461		6,193	0,000		
Olumlu Duygular Geliştirme	-0,167	0,083	-0,134	-2,014	0,045	0,654	1,530
Olumsuz Duygular Geliştirme	0,207	0,086	0,151	2,414	0,016	0,734	1,362
Yaşama Olumlu Bakış	-0,104	0,078	-0,085	-1,333	0,183	0,715	1,398
Bağımlı Değişken: İşleri Erteleme Davranışı R=0,298; R ² =0,089; Düzeltilmiş R ² =0,080; Std.Hata:0,86087; F=10,298; p=0,000							

Tablo 7'de ifade edildiği gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{3a} ve H_{3b} desteklenmiştir. Buna ilaveten, $p > 0,05$ olduğundan H_{3c} reddedilmiştir. Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri erteleme

davranışı üzerine negatif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,134$) vardır ($p<0,05$). Olumlu duygular geliştirme düzeyi işleri erteleme davranışını azaltmaktadır. Başka bir deyişle, olumlu duygular geliştirme düzeyinin artması, işleri erteleme davranışını azaltmaktadır. Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,151$) vardır ($p<0,05$). Olumsuz duygular geliştirme düzeyi işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Başka bir ifadeyle, olumsuz duygular geliştirme düzeyinin artması, işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p>0,05$).

Mutluluk düzeyi alt boyutlarının işleri zamanında bitirme davranışı boyutu üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon sonuçları aşağıda Tablo 8’de verilmiştir. Çoklu regresyon modelinde, mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, işleri zamanında bitirme davranışı boyutu bağımlı değişken olarak incelenmiştir.

Tablo 8. Mutluluk Düzeyinin İşleri Zamanında Bitirme Davranışı Üzerine Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	2,221	0,368		6,039	0,000
Olumlu Duygular Geliştirme	0,219	0,066	0,217	3,308	0,001
Olumsuz Duygular Geliştirme	-0,025	0,068	-0,023	-0,366	0,715
Yaşama Olumlu Bakış	0,151	0,063	0,151	2,409	0,017
Bağımlı Değişken: İşleri Zamanında Bitirme Davranışı R=0,333; R ² =0,111; Düzeltilmiş R ² =0,102; Std.Hata=0,68728; F=13,136; p=0,000					

Tablo 8’de görüldüğü gibi, $p<0,05$ olduğundan H_{4a} ve H_{4c} desteklenmiştir. Buna ilave olarak, $p>0,05$ olduğundan H_{4b} reddedilmiştir. Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,217$) vardır ($p<0,05$). Olumlu duygular geliştirme düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Başka bir ifadeyle, olumlu duygular geliştirme düzeyinin artması, işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,151$) vardır ($p<0,05$). Yaşama olumlu bakış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Başka bir deyişle, Yaşama olumlu bakış düzeyinin artması, işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p>0,05$). Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine etkisi ($\beta=0,217$), Yaşama olumlu bakış düzeyinin etkisinden ($\beta=0,151$) daha yüksektir ($p<0,05$). Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine etkisinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Mutluluk düzeyi alt boyutlarının işleri son dakikaya bırakma davranışı boyutu üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon testi sonuçları aşağıda Tablo 9’da verilmiştir. Çoklu regresyon modelinde, mutluluk düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, işleri son dakikaya bırakma davranışı boyutu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 9. Mutluluk Düzeyinin İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışı Üzerine Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	2,807	0,509		5,518	0,000
Olumlu Duygular Geliştirme	-0,073	0,091	-0,053	-0,797	0,426
Olumsuz Duygular Geliştirme	0,249	0,095	0,166	2,633	0,009
Yaşama Olumlu Bakış	-0,140	0,087	-0,104	-1,622	0,106
Bağımlı Değişken= İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışı R=0,263; R ² =0,069; Düzeltilmiş R ² =0,061; Std.Hata=0,95064; F=7,878; p=0,000					

Tablo 9’da ifade edildiği gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{5b} desteklenmiştir. Buna ilave olarak, $p > 0,05$ olduğundan H_{5a} ve H_{5c} reddedilmiştir. Olumsuz duygular geliştirme düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta = 0,166$) vardır ($p < 0,05$). Olumsuz duygular geliştirme düzeyi işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Başka bir ifadeyle, olumsuz duygular geliştirme düzeyinin artması, işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Olumlu duygular geliştirme ve Yaşama olumlu bakış düzeyinin, işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p > 0,05$).

4.3.3. Atılganlık Düzeyinin Genel Erteleme Davranışına Etkisi

Çoklu regresyon testlerinden önce çoklu bağıntının olup olmadığı VIF ve tolerans değerlerine bakarak incelenmiştir. Bağımsız değişken olarak ele alınan atılganlık düzeyi alt boyutlarının (Çekingen davranış ve Atılgan davranış) VIF ve tolerans değerleri incelenmiştir. Tablo 10’da ifade edildiği gibi, bağımsız değişken olarak incelenen atılganlık düzeyi alt boyutlarının (Çekingen davranış ve Atılgan davranış) en yüksek VIF değerinin 1,108 olduğu ve bu değer 10’dan oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Ayrıca Tablo 10’da görüldüğü gibi, en düşük tolerans değerinin 0,902 olduğu ve bu değer 0,1’in oldukça üstünde olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle bağımsız değişkenler arasında çoklu bağıntı sorunu olmadığı ifade edilebilir.

Atılganlık düzeyinin Genel erteleme davranışına etkisine yönelik üç ayrı çoklu regresyon modeli test edilmiştir. Atılganlık düzeyi alt boyutları bağımsız değişken iken, genel erteleme davranışı alt boyutları ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. İlk olarak atılganlık düzeyi alt boyutlarının, işleri erteleme davranışına etkisi incelenmiştir. Atılganlık düzeyi alt boyutları bağımsız değişken olarak, işleri erteleme davranışı boyutu bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Atılganlık düzeyi alt boyutlarının, işleri erteleme davranışına etkisine yönelik çoklu regresyon testi sonuçları aşağıda Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Atılganlık Düzeyinin İşleri Erteleme Davranışına Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerance	VIF
(Constant)	2,547	0,422		6,034	0,000		
Çekingen Davranış	0,314	0,082	0,214	3,816	0,000	0,902	1,108
Atılgan Davranış	-0,260	0,083	-0,175	-3,118	0,002	0,902	1,108
Bağımlı Değişken: İşleri Erteleme Davranışı R=0,316; R ² =0,100; Düzeltilmiş R ² =0,094; Std.Hata=0,85442; F=17,583; p=0,000							

Tablo 10'da ifade edildiği gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{6a} ve H_{6b} desteklenmiştir. Çekingen davranış düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,214$) vardır ($p < 0,05$). Çekingen davranış düzeyi işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Başka bir deyişle, çekingen davranış düzeyinin artması, işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Atılgan davranış düzeyinin işleri erteleme davranışı üzerine negatif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,175$) vardır ($p < 0,05$). Atılgan davranış düzeyi işleri erteleme davranışını azaltmaktadır. Atılgan davranış düzeyinin artması, işleri erteleme davranışını azaltmaktadır.

Atılganlık düzeyi alt boyutlarının işleri zamanında bitirme davranışına etkisine yönelik çoklu regresyon testi sonuçları aşağıda Tablo 11'de verilmiştir. Çoklu regresyon modelinde, atılganlık düzeyi alt boyutları bağımsız değişken iken, işleri zamanında bitirme davranışı boyutu bağımlı değişkendir.

Tablo 11. Atılganlık Düzeyinin İşleri Zamanında Bitirme Davranışına Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	2,010	0,340		5,904	0,000
Çekingen Davranış	0,006	0,066	0,005	0,092	0,927
Atılgan Davranış	0,388	0,067	0,323	5,776	0,000
Bağımlı Değişken: İşleri Zamanında Bitirme Davranışı R=0,321; R ² =0,103; Düzeltilmiş R ² =0,098; Std.Hata=0,68901; F=18,307; p=0,000					

Tablo 11'de görüldüğü gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{7b} desteklenmiştir. Buna ilaveten, $p > 0,05$ olduğundan H_{7a} reddedilmiştir. Atılgan davranış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,323$) vardır ($p < 0,05$). Atılgan davranış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Atılgan davranış düzeyinin artması, işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Çekingen davranış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p > 0,05$).

Atılganlık düzeyi alt boyutlarının işleri son dakikaya bırakma davranışına etkisine yönelik çoklu regresyon testi sonuçları aşağıda Tablo 12'de ifade edilmiştir. Çoklu regresyon modelinde, atılganlık düzeyi alt boyutları bağımsız değişken iken, işleri son dakikaya bırakma davranışı boyutu bağımlı değişken olarak incelenmiştir.

Tablo 12. Atılganlık Düzeyinin İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışına Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	1,760	0,476		3,699	0,000
Çekingen Davranış	0,336	0,093	0,210	3,629	0,000
Atılgan Davranış	0,032	0,094	0,020	0,344	0,731
Bağımlı Değişken: İşleri Son Dakikaya Bırakma Davranışı R=0,204; R ² =0,042; Düzeltilmiş R ² =0,036; Std.Hata=0,96312; F=6,933; p=0,001					

Tablo 12’de ifade edildiği gibi, $p < 0,05$ olduğundan H_{8a} desteklenmiştir. Buna ilaveten, $p > 0,05$ olduğundan H_{8b} reddedilmiştir. Çekingen davranış düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine pozitif yönlü anlamlı bir etkisi ($\beta=0,210$) vardır ($p < 0,05$). Çekingen davranış düzeyi işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Çekingen davranış düzeyinin artması, işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Atılgan davranış düzeyinin işleri son dakikaya bırakma davranışı üzerine anlamlı bir etkisi yoktur ($p > 0,05$).

4.4. Değişken Alt Boyutlarına İlişkin Ortalamalar

Mutluluk düzeyi, Atılganlık düzeyi ve Genel erteleme davranışı değişkenlerinin alt boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri aşağıda Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Değişken Alt Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	N	Ortalama	Std. Sapma
Olumlu Duygular Geliştirme	321	3,5212	0,71932
Olumsuz Duygular Geliştirme	321	2,6798	0,65550
Yaşama Olumlu Bakış	321	2,9975	0,72646
Çekingen Davranış	321	2,7521	0,61196
Atılgan Davranış	321	3,4786	0,60410
İşleri Erteleme Davranışı	321	2,5073	0,89761
İşleri Zamanında Bitirme Davranışı	321	3,3752	0,72532
İşleri Son Dakikaya Bırakma	321	2,7975	0,98081

Tablo 13’te görüldüğü gibi, olumlu duygular geliştirme, atılgan davranış ve işleri zamanında bitirme davranışı boyutlarının ortalamalarının yüksek olduğu, işleri erteleme davranışı boyutu ortalamasının ise diğerlerinden düşük olduğu gözlenmiştir.

SONUÇ

Araştırmada öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine yönelik frekans analizi uygulanmıştır. Daha sonra Mutluluk düzeyi, Atılganlık düzeyi ve Genel erteleme davranışı ölçeklerine faktör analizi ve güvenilirlik testi uygulanmıştır. Mutluluk düzeyinin atılganlık ve genel erteleme davranışı üzerine etkisine yönelik çoklu regresyon modelleri test edilmiştir. Ayrıca, atılganlık düzeyinin genel erteleme davranışı üzerine etkisine ilişkin çoklu regresyon modelleri test edilmiştir. Son olarak değişken alt boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, olumsuz duygular geliştirme düzeyi çekingen davranışını arttırmaktadır. Olumlu duygular geliştirme düzeyi atılgan davranışını arttırmaktadır. Olumlu duygular geliştirme

düzeyi işleri erteleme davranışını azaltmaktadır. Olumsuz duygular geliştirme düzeyi işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Hem Olumlu duygular geliştirme düzeyi hem de Yaşama olumlu bakış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Olumlu duygular geliştirme düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışı üzerine etkisi, yaşama olumlu bakış düzeyinin etkisinden daha fazladır. Olumsuz duygular geliştirme düzeyi işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır. Sonuçta, çekingen davranış düzeyi işleri erteleme davranışını arttırmaktadır. Atılğan davranış düzeyi işleri erteleme davranışını azaltmaktadır. Atılğan davranış düzeyi işleri zamanında bitirme davranışını arttırmaktadır. Çekingen davranış düzeyi işleri son dakikaya bırakma davranışını arttırmaktadır.

Sonuç olarak, mutluluk düzeyinin pozitif alt boyutu olan Olumlu duygular geliştirmenin hem atılğan davranışı hem de işleri zamanında bitirme davranışını arttırması önemlidir. Ayrıca, olumlu duygular geliştirme boyutunun, genel erteleme davranışının alt boyutu olan işleri erteleme davranışını azaltan bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mutluluk kavramının diğer pozitif alt boyutu olan Yaşama olumlu bakış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışını arttırdığı gözlenmiştir. Buna ilave olarak, atılğan davranış düzeyinin genel erteleme davranışının alt boyutu olan işleri erteleme davranışını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Atılğan davranış düzeyinin işleri zamanında bitirme davranışını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçta, Mutluluk düzeyinin pozitif alt boyutlarının etkilerinin önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca, atılğan davranış düzeyinin genel erteleme davranışı alt boyutlarına etkilerinin önemli olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Agbo, A.A. ve Ngwu, C.N. (2017). Aversion to Happiness and the Experience of Happiness: The Moderating Roles of Personality, *Personality and Individual Differences*, 111, 227-231.
- Akın, H.B. ve Şentürk, E. (2012). Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi, *Öneri Dergisi*, Ocak, C.10, S.37, 183-193.
- Arslantaş, H., Adana, F. ve Şahbaz, M. (2013). Lise Öğrencilerinin Atılğanlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *F.N. Hem. Derg.*, Cilt 21, Sayı 2, 76-84.
- Burger, J.M. (2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*, (Çev.İnan Deniz Erguvan Sarioğlu), 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Carr, A. (2016). *Pozitif Psikoloji: Mutluluğun ve İnsanın Güçlü Yönlerinin Bilimi*, (Çev.Ümit Şendilek), 1.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çakıcı, D.Ç. (2003). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çetin, N. ve Ceyhan, E. (2018). Lise Öğrencilerinin Akademik Erteleme Davranışlarının Sürekli Kaygı, Akılcı Olmayan İnanç, Öz Düzenleme ve Akademik Başarı ile İlişkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 460-479.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., Büyükoztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Dalton, M., Hoyle, D.G. ve Watts, M.W. (2011). *Human Relations*, Fourth Edition, USA: South-Western Cengage Learning.
- Dinçyürek, S., Çağlar, M. ve Birol, C. (2010). Atılğanlık ve Denetim Odağı Düzeyi: Gelecek Nesillere Etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 142-150.
- Doğan, T. ve Sapmaz, F. (2012). Oxford Mutluluk Ölçeği Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin Üniversite Öğrencilerinde İncelenmesi, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25, 297-304.

Mutluluk Düzeyinin Atılganlık ve Genel Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi

- Ekici, S., Oruç, A.U. ve Çolakoğlu, T. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Özsaygının Erteleme Davranışlarına Etkisinin Araştırılması, *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Haziran, 53-59.
- Eraslan, M. (2015). Üniversite Spor Bölümü Öğrencilerinin Atılganlık ve Karar Verme Stilllerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Haziran, 214-223.
- Güdü Demirbulat, Ö., Avcıkurt, C. (2015). Turizm ve Mutluluk Arasındaki İlişki Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 18, Sayı 34, Aralık, 79-97.
- Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale for the Measurement of Psychological Well-being, *Personality and Individual Differences*, 33, 1073-1082.
- Jung, J.M. (2014). The Effect of an Assertiveness Training Program for Adolescents in Residential Care in South Korea, *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, Vol.24, No.4, 285-299.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hanehalkı İçin Bazı Sonuçlar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 44, Kış, 214-233.
- Kumar, A., Killingsworth, M.A. ve Gilovich, T. (2020). Spending on Doing Promotes More Moment-to-moment Happiness than Spending on Having, *Journal of Experimental Social Psychology*, 88, 1-6.
- Küçükkaragöz, H., Canbulat, T. ve Akay, Y. (2013). Öğretmen Adaylarında Atılganlık Düzeyi ve İletişim Becerileri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22, 123-133.
- Montgomery, D.C., Peck, E.A. ve Vining, G.G. (2013). *Doğrusal Regresyon Analizine Giriş*, (Çev. M. Aydın Erar), Beşinci Baskı, Eylül, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Naktiyok, A. ve Kızıl, S. (2018). Örgütsel Destek ve Özyeterlik Algısının Akademik Erteleme Davranışı Üzerine Etkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir İnceleme, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10/4, 267-285.
- Rathus, S.A. (1973). A 30-item Schedule for Assessing Assertive Behavior, *Behavior Therapy*, 4(3), 398-406.
- Reece, B.L., Brandt, R. ve Howie, K.F. (2011). *Effective Human Relations: Interpersonal and Organizational Applications*, Eleventh Edition, Canada: South-Western Cengage Learning.
- Seçer, Ş. (2008). İşi Erteleme Davranışı ve İş Yaşamında İşi Erteleme, Editör: Tarık Solmuş, *İş ve Özel Yaşama Psikolojik Bakışlar* içinde (s.303-356), 1.Baskı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Uzun, B. ve Demir, A. (2015). Erteleme: Türleri, Bileşenleri, Demografik Etkenler ve Kültürel Farklılıklar, *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 106-121.
- Voltan, N. (1980). Rathus Atılganlık Envanteri Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Psikoloji Dergisi*, 10, 23-25.

Alışveriş Merkezlerindeki Mevcut Eksiklik ve Olumsuzlukların Mekânsal Tasarım Açısından İncelenmesi: Karabük Halkı Üzerine Bir Araştırma

Investigation of Existing Deficiencies and Disadvantages in Shopping Centers in Terms of Spatial Design: A Study on Karabük People

Mehmet Nuri YILDIRIM¹

¹Karabük Üniversitesi, Safranbolu Meslek Yüksekokulu, Karabük, Türkiye

ORCID:

M.N.Y.: 0000-0002-0180-4479

Corresponding Author:

Mehmet Nuri YILDIRIM

Email:

mnyildirim@karabuk.edu.tr

Citation: Yıldırım, M. N. (2020). Alışveriş Merkezlerindeki Mevcut Eksiklik ve Olumsuzlukların Mekânsal Tasarım Açısından İncelenmesi: Karabük Halkı Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 806-834.

Submitted: 22.09.2020

Accepted: 23.11.2020

Özet

Son yirmi beş yıldan itibaren artan alışveriş merkezleri, ekonomik ve sosyal alanların önemli bir parçası olup, kent yaşamı ve kullanıcılar tarafından odak noktası olmuştur. Birçok ülkede alışveriş merkezleri yapısal farklılıklar göstermekle birlikte giderek kent merkezlerinin üstlendiği bazı fonksiyonları da üstlenerek, toplanma, buluşma, boş vakit geçirme alanları haline gelmeye başlamışlardır. Bu çalışmanın amacı Karabük kentinde faaliyet gösteren X ve Y AVM'lerdeki mevcut eksiklik ve olumsuzlukların neler olduğu mekânsal tasarım açısından incelenmiştir. Araştırmanın evreni; Ocak-Şubat 2020 döneminde X ve Y AVM'lerini ziyaret eden kişiler oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; estetik mekân algısının zayıf ve mekân içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmadığı, doğa ile ilgili hiçbir tasarımın bulunmadığı, manyetik alan etkisinin fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte dinlenme ve oturma alanlarının, yetişkin oyun alanlarının, kültürel etkinlik alanlarının, geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz veya bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca dış mekân (peyzaj) düzenlemesinin yetersiz olduğu tespit edilen diğer bulgudur. Ancak X ve Y AVM'lerinde mekânsal ulaşım ve sirkülasyonun olduğu, spor ve oyun alanlarının, ibadethane gibi yerlerin, mağaza ve dükkânların, kapalı ve açık otopark alanlarının ve sigara içme alanlarının yeterli olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alışveriş Merkezleri (AVM), Mekân Tasarımı, Karabük

Abstract

Shopping malls, increasing in the last twenty -five years, have been an important part of the economic and social sphere as well as urban life. While shopping centers have developed some structural differences, they provide similar functions to city centers by acting as areas for meeting, gathering and leisure. This article examines the current shortcomings and negativities in X and Y AVMs operating in the city of Karabük in terms of spatial design. The universe of the research consists of people who visited X and Y AVMs between January and February of 2020. Surveys were used as a data collection tool. Among the analyses made, it has been revealed that the perception of aesthetic space is weak, and there is no design related to the color and aesthetics used in the space, there is no design related to nature, and there is no design related to the magnetic field. It has been determined

that other seating and sitting areas, possible playgrounds, cultural activity areas and traditional sales points are insufficient or not available. In addition, the other finding is that the outdoor (landscape) arrangement is insufficient. However, in the X and Y shopping malls, there are adequate spatial transportation and circulation, sports and playgrounds, spaces such as places of worship, shops, open car park areas and smoking areas.

Keywords: Shopping Mall (AVM), Spatial Design, Karabük

1. GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca belirli alanlarda ve zamanlarda, sosyalleşebilmek, bilgi paylaşabilmek, ürün değiş-tokuşu veya alışveriş yapabilmek amacıyla toplanmışlardır. Alışveriş kavramı aslında ticari ve ekonomik bir olgu gibi algılsa da sosyal bir kavram olarak da çok eski ve temel bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların sosyalleşme gereksinimi, ticari aktivitelerle beslenerek yeni kentsel mekânların oluşmasına olanak sağlamıştır. (Körpınar, 2016). Bu kapsamda ortaya çıkan bu kentsel mekanlardan birisi de Alışveriş merkezleridir. Alışveriş merkezleri (AVM) farklı disiplinler ve farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve birçok tanımı yapılmıştır. Alışveriş merkezleri; merkezi bir birimce yönetilen, planlanmış bir mimari yapı bütünü içinde birden çok departmanlı mağaza ile küçük büyük perakendeci ünitelerin, kafeterya, restoran, eğlence merkezi, sinema, sergi salonu, banka, eczane ve benzeri işletmelerinde tek bir çatı altında yer aldığı kompleksler şeklinde tanımlamak mümkündür (Erdoğan, 2016; Köksal ve Aydın, 2015). Sanayi devrimiyle birlikte gelişen teknoloji insanın yaşantısını ve alışkanlıklarını her anlamda değiştirmiştir. Günümüzün vazgeçilmez yapılarından birisi olan alışveriş merkezleri gelişen teknoloji ve tüketim isteğinin bir ürünüdür. Alışveriş merkezleri adeta bir yaşam kompleksine dönüşmüş durumdadır. İnsanlar bu mekânlarda çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Günümüzde alışveriş merkezlerinin ofis, konut, spor merkezleri gibi farklı işlevlere sahip mekanların birleştirilerek kompleks yapılara dönüşmüş olduğunu görülmektedir (Ek Bektaş, 2018).

Alışveriş merkezleri veya mekanlarının geçmişi çok eskilere gitmektedir. Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sürekli gelişerek farklı kültürlerde değişik yapılar adı altında tarihsel süreç içinde yerini almıştır. Bilinen ilk olgu, Yunanistan'da agora adı verilen ve pazaryeri anlamına gelen; sosyal, ekonomik, politik ve dini öğeleri ile insanların bir araya geldiği mekanlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hanlar, aynı dükkanların bir arada bulunduğu arasta adı verilen çarşılar da günümüz alışveriş merkezlerinin temelini oluşturan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıl sonlarına doğru alışveriş merkezleri pasajlar ve büyük mağazalar şeklini almıştır. Pasajlar ve büyük mağazalar ile başlayan "kentsel mekân-alışveriş mekânı bütünlüğündeki kopma günümüzün kapalı kutu içerisindeki alışveriş merkezlerinde doruk noktasına ulaştırmıştır. Bu dönemin ünlü bir tasarımcısı olan Victor Gruen, alışveriş mekânları gibi yapıların barındırdıkları en temel gündelik faaliyetlerden biri olan ticaret dolayısıyla, kentler için yeni sosyal mekânlar haline gelebilme potansiyeli taşıdığını savunmuştur. Gruen'e (1960) göre, bu mekânlar, trafik sorunundan ve gündelik hayatın sıkıcılığundan bunalan insanlar için bir kaçış noktası olabilirlerdi. 20. Yüzyılın başlarında, kentlerde yaşamın ve mekânsal kurgunun farklı aktivite alanlarına bölünmesiyle, anlamı boşalan kent merkezi fikrini alışveriş merkezlerinde yaratılacak olan kent mekânı doldurabilirdi. Hatta, bu mekanlar, geçmişte antik Yunan agorası, Orta çağ pazar alanı ya da kent meydanlarının tarihte yaptıkları görevi günümüzde üstlenebilirlerdi. Gruen, bu düşüncelerine ek olarak, kullanıcılara kapalı ve korunaklı bir yaya ortamı sunarak, ticari aktivitenin yanı sıra sosyal ve kültürel faaliyetleri de barındırmaları gerektiğini savunmuştur (Aslan, 2016).

Dünya genelinde günümüz AVM'lerinin ilk protipleri ilk defa 1900'lerde ABD ve Avrupa'da görülmeye başlanmıştır. Söz konusu AVM'ler geleneksel alışveriş olgusunu değiştiren

süpermarket niteliği taşıdıkları bilinmektedir. Yapısal olarak AVM'lerin ortaya çıkışı 1950'lere rastlamaktadır. AVM'lerin gelişimi, önce banliyölerdeki konut alanlarının ihtiyaçlarına yönelik olarak, sonrasında ise kentlerdeki tüketim toplumunun ve tüketim mekânlarının gelişimine ve dönüşümüne paralel olarak değişim gösterdiği söylenebilir (Özaydın ve Özgür, 2016). 1970'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da alışveriş merkezlerinde yapısal değişiklikler yapılmış ve bu dönemin en önemli özelliklerinden biri; alışveriş merkezlerinin yalnız giysi satan yerler olmaktan çıkıp, çeşitli ürün grupları satan mağazaların yanında, sinema, yemek ve diğer eğlence faaliyetlerini de içeren bir yapıda gelişmesini sürdürmüş olmasıdır. 1980'li yıllarda alışveriş merkezi endüstrisi olgunluk dönemine erişmiştir. Amerikan tarzı alışveriş merkezleri, fabrika satış mağazaları ile ucuz ve eski sezon ürünleri satan mağazalardan oluşan outlet'lerin eklenmesiyle Avrupa'da da son yıllarda gelişmeler görülmeye başlamıştır. Kentsel anlamda meydana gelen değişimlerle beraber yeni konut alanları ve birden fazla kent merkezi oluşumu ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişim ve değişimler, kent merkezindeki sosyal, kültürel ve ticari etkinliklere ulaşımı da önemli bir sorun olarak beraberinde getirmiştir (Aydoğan ve Bakır, 2016).

Dünyada yaşanan değişimle birlikte Türkiye'de de özellikle son yirmi beş yılda içinde bulunduğumuz mekânsal ve demografik büyüme gösteren kentsel alanlarda yaşanan çok yönlü ve hızlı değişimler yaşam koşullarını sınırlandırmış ve zorlaştırmıştır. Bu nedenle; kentsel alanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik boyutta yaşanan çok yönlü etkileşim ve gelişmeler ile mekânlar arası ulaşılabilirlik ve hareketliliğin artması, yeni talepleri ve ihtiyaçları da beraberinde getirmiş, farklı ve yeni sosyal mekânların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Uzun vd., 2017). AVM olarak tanımlanan bu mekanlar; ürün çeşitliliği, hizmet kalitesi ve tüketicilerin tüm ihtiyaçlarına tek bir çatı altında cevap verebilme imkanının yanı sıra; kişilerin ve aile bireylerinin birlikte, hoşça vakit geçirmeleri için etkinlikler hazırlayarak, sosyal ihtiyaçlara da hitap edebilen özellikleriyle, buldukları şehirlere renk ve canlılık katan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Köksal ve Aydın, 2015). Bu temelde Türkiye'de alışveriş merkezlerinin ilk örneğinin 1988 yılında İstanbul Ataköy'de açılan Galleria ile başladığı görülmektedir. 1990 yıllarından itibaren tüketim odaklı bir yaşantının ilk uygulaması olarak ifade edilen Galleria'dan sonra başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde AVM'ler kurulmuştur. İstanbul'da açılan Nova Baran (1990), Atrium (1992), Akmerkez (1993), Capitol (1993), Carrefour (1993) ve Ankara'da açılan Atakule (1988) ile Karum (1993) kurulmuş olan AVM'lerin ilk örneklerindedir.

Vural Arslan (2009) yaptığı araştırmada; Türkiye'deki alışveriş merkezlerinin mekânsal özellikleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, mekânın fiziksel özelliklerini ve anlamsal kurgusunu oluşturan dinamikler oldukça az ele alındığını, mekânın fiziksel özellikleri ile ilgili çalışmalarda; yer seçimi kriterleri, iç mekan organizasyonu kararları, mekânın algılanması ve mekânın okunabilirliği çalışmaları dikkati çektiğini, mekânın anlamsal kurgusuyla ilgili yapılan çalışmalarda, temalı mekânlar ve alışveriş merkezlerinde mekânın anlamı konuları öne çıktığını belirtmiştir. Alışveriş merkezleri yer seçimi kriterlerine yönelik olarak, Ertekin vd. (2008) alışveriş merkezi çevresinde yaşayanların gelir düzeyi, alışveriş merkezinin büyüklüğü ve ulaşılabilirliği konuları arasındaki ilişkileri ortaya koymuşlardır. Ayrıca, yapılan çalışmalara ek olarak; Tokatlı ve Boyacı (1999), İstanbul örneği üzerinden küreselleşme sürecinde ticaret aktivitesinin ve ticaret mekânlarının kent morfolojisinde değişen yerlerini ele almışlardır. Alışveriş merkezleri ile ilgili dünyadaki literatürde konfor koşullarının kullanıcı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine yönelik olarak çalışmaların olduğu, Türkiye konu ile ilgili literatürde sınırlı sayıda çalışmaların olduğunu belirtmişlerdir.

AVM'lerin mekânsal anlamda birçok özelliği bulunmaktadır. Müşterilerin mekâna çekilmesi ve tüketicilerin mümkün olduğunca uzun süre içeride kalarak daha fazla alışveriş yapmalarının sağlanmasıdır. Bunun için de tüketicilerin ihtiyaç duyabilecekleri yerlerin ve ortamların olması

gerekmektedir (Köksal ve Aydın, 2015). Diğer taraftan alışveriş merkezlerinin sosyal çevresi, fiziksel çevrenin tasarımında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla alışveriş merkezlerinin mekân tasarımlarının, farklı gruptan kullanıcıların mümkün olduğunca güvenli bir atmosferde bir araya getirmeyi hedefleyen, çeşitlilik gösteren mağaza ve dükkânların tasarımlarını da içeren mimari olarak gösterişli malzemeler ve karmaşık tasarım elemanlarının konforlu iç mekânlarla birleştiği uygulamaların olması büyük önem taşımaktadır (Aydoğan ve Bakır, 2016). Alışveriş merkezleri, kent kültürü ile tüketicinin bulunduğu bir mekândır. Başka bir deyişle kentte kurulan bireyler arası ilişkilerin farklı bir şekilde önceden düzenlenmiş olarak kurulduğu, kenttekinden farklı olarak olumsuz koşullardan uzaklaştırılmış, güvenli bir ortam sunan alışveriş merkezleri kent merkezini çeşitli yönleriyle taklit etmektedir. Bu yönüyle alışveriş merkezleri adeta küçük bir kenti andıran sosyal yaşam mekânı olarak kent mekânını kendi içerisinde yeniden kurgulamış bir görünüm sunmak durumundadır (Uzun vd., 2017). Alışveriş merkezlerinin bu temel özelliklerinden hareketle Karabük ilinde faaliyet gösteren AVM'lerin günümüz müşteri profiline istek ve beklentilerini karşılamak için ne düzeyde mekânsal özelliklere sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; kentsel mekânlarda hızla yayılan AVM'lerin mekânsal işlevsellikleri açısından değerlendirilerek AVM'lerdeki eksiklik veya olumsuzlukların irdelenmesidir. Bu çalışma; alışveriş merkezleri ile ilgili yapılacak çalışmalarda, farklı disiplinlerdeki araştırmacıların yanı sıra mekân tasarımcılarına yeni bir ufuk açması ve Türkiye'deki kentsel ve toplumsal düzeydeki alışveriş merkezlerinin mekânsal özelliklerine yönelik eleştirel bir yaklaşımın ortaya konulması açısından büyük önem taşımaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın evreni Ocak-Şubat 2020 aylarında Karabük ilinde bulunan X ve Y AVM'lerini ziyaret eden kişilerdir. Evren; araştırılmakta olan konuyu oluşturan elemanların tümünü kapsayan bir yapıdır (Özen ve Gül, 2007). Evren; genel ve erişilebilir olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Genel evren soyut bir kavramdır. Tanımlanması kolay ancak ulaşılması zordur. Erişilebilir evren ise ulaşılması mümkün olmaktadır. Bu açıdan somuttur (Karasar, 2011). Toplumsal olaylar ve insanların toplumsal özellikleri çok karmaşık bir yapıya sahiptir (Kırcaali-İftar, 1999). Bu nedenle üzerinde araştırma yapılacak bir evren hakkında bilgi derlemek için başvurulabilecek ilk ve en basit yöntem, o evreni oluşturan tüm birimler üzerinde araştırma konusuyla ilgili bilgi derlemektir, yani tam sayım yapmaktır. Ancak uygulamada genellikle evrenin tüm birimlerinden bilgi derlemeye kalkışmak çeşitli nedenlerden dolayı imkânsızdır (Özmen, 1999). Dolayısıyla ana kitleyi oluşturan tüm elemanlara ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda örneklem almaya ihtiyaç duyulmaktadır (Padem vd., 2012).

Bu çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden, kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme, birimlerin seçiminin büyük ölçüde görüşmecilere bırakıldığı örnekleme türüdür (Şimşek, 2012). Örneklem sayısının belirlenmesinde ise Sekaran (2003) ile Krejcie ve Morgan (1970) tarafından önerilen örneklem büyüklüğü tablosundan yararlanılmıştır. Örneklem büyüklüğü tablosunda 0,95 güven aralığında ve $\pm 0,05$ hata oranında, evren hacminin $10.000 \geq$ olması durumunda örneklem büyüklüğünün 370 kişi olması gerektiği hesaplanmıştır. Ancak bu çalışmaya 536 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. Karabük ilinde yapılan araştırmaya %55,4 kadın ve %44,6 erkek katılmıştır. Bunlardan %58'i evli ve %42'si bekârdır. Yaş oranlarına bakıldığında %17,4'ü 20 yaş ve altında, %25,9'u 21-30 yaşında, %35,8'i 31-40 yaşında ve %20,9'u 40 yaşın üzerinde olduğu görülmektedir. Katılımcılardan %12,5'i ilköğretim, %19'u lise, %43,7'si

üniversite ve %24,8'i lisansüstü mezunudur. Gelir durumlarına göre; %18,3'ü 2500 TL ve altı, %10,1'i 2501-3000 TL, %30,6'sı 3001-3500 TL, %19,8'i 3501-4000 TL ve %21,3'ü 4001 TL ve üzeri olmak üzere dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %60,3'ü X ve %39,7'si Y AVM'yi tercih ettiğini belirtmiştir. AVM'lere gitme sıklığı açısından; %13,6'sı ayda 1 kez, %29,9'u ayda 2 kez, %23,9'u ayda 3 kez ve %32,6'sı gibi büyük bir çoğunluğu ayda 4 ve üstü kez gittiğini ifade etmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bilimsel çalışmalarda örneklem ve evren belirlendikten sonra doğru veri ve bilgilerin nasıl toplanacağı ile ilgili olarak kararın verildiği aşama gelmektedir. Toplamı ilgilendiren olgular veya olayların çözümlenmesi için doğru veri ve bilgilerin elde edilmesi gerekmektedir. Bu tarz konularda bilgilerin elde edileceği temel kaynak insandır. Dolayısıyla bu çalışmada insan kaynağından doğru bilgi alma araçlarından biri olan yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır (Odabaşı, 1999). Söz konusu anket 2 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişilerin demografik özellikleri ve AVM'lerle ilgili değişkenler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise AVM'lerin tercih edilme nedenleri ve mevcut eksiklikleri ile ilgili toplam 15 soru yer almaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Karabük ilinde yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, istatistik paket programı (SPSS) kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirmede ilk adım betimleyici analizdir. Betimleyici istatistikler veri türlerinin çoğunu değerlendirmede ilk adım olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2012). Bu çerçevede araştırmaya katılan kişilerin özellikleri ve ifadelerine verdikleri cevapların düzeyini belirlemek için frekans ve yüzdelik değerleri hesaplanmıştır. İkinci aşamada ki-kare analizleri yapılarak veriler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında Karabük ilinde bulunan X ve Y AVM'lerini tercih eden kişilerden elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

3.1. AVM'lerdeki Mevcut Eksiklik ve Yersizliklerle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu kısmında araştırmaya katılan kişilerin AVM'lerde eksik veya olumsuz olduğunu düşündükleri eksikliklerin ve yetersizliklerin neler oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. AVM'lerdeki Mevcut Eksiklikler ve Yetersizliklerle İlgili Bulgular

No	AVM'lerdeki Eksiklik ve Olumsuzluklar		Evet	Hayır
1.	Mekân içi kullanılan renk ve malzemeler estetik değildir	N	335	201
		%	62,5	37,5
2.	Mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliği	N	95	441
		%	17,7	82,3
3.	Spor ve oyun alanları eksiktir	N	191	345
		%	35,6	64,4
4.	İbadethane gibi yerler yetersizdir	N	148	388
		%	27,6	72,4
5.	Doğa ile ilgili hiçbir tasarım bulunmamaktadır	N	355	181
		%	66,2	33,8
6.	Dış mekân (peyzaj) düzenlemesi yetersizdir	N	278	258
		%	51,9	48,1
7.	Manyetik alan etkisi fazladır	N	326	210
		%	60,8	39,2
8.	Yetişkin oyun alanları bulunmamaktadır	N	382	154
		%	71,3	28,7
9.	Geleneksel ürün satış yerleri bulunmamaktadır	N	437	99
		%	81,5	18,5
10.	Estetik mekân algısı zayıftır	N	423	113
		%	78,9	21,1
11.	Mağaza ve dükkânlar yetersizdir	N	224	312
		%	41,8	58,2
12.	Kültürel etkinlik alanları yetersizdir	N	370	166
		%	69,0	31,0
13.	Sigara içme alanı yetersizdir	N	200	336
		%	37,3	62,7
14.	Dinlenme ve oturma alanları yetersizdir	N	429	107
		%	80,0	20
15.	Kapalı ve açık otopark alanları yetersizdir	N	257	279
		%	47,9	52,1

X ve Y AVM'leri ile ilgili olarak katılımcılardan %62,5'i mekân içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmadığını, %17,7'si mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yeterli olmadığını düşünmektedir. Katılımcılardan %35,6'sı spor ve oyun alanlarını, %27,6'sı ibadethane gibi yerleri yetersiz görmektedir. AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığını savunan kişilerin %66,8, dış mekân (peyzaj) düzenlemesini yetersiz görenlerin oranının %51,9 olduğu görülmektedir. AVM'lerde manyetik alan etkisinin olduğun katılımcıların %60,8'i düşünmektedir. %71,3'ü yetişkin oyun alanlarının olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %81,5'i geleneksel ürün satış yerlerinin olmadığını belirtmiştir. Çalışmada, estetik mekân algısı zayıf olduğunu düşünen kişilerin oranı %78,9'dur. Katılımcıların, %41,8'i mağaza ve dükkânları eksik görürken, %69'u kültürel etkinlik alanlarını eksik görmektedir. Sigara içme alanını katılımcıların %37,3'ü, dinlenme ve oturma alanlarını katılımcıların %80'i yetersiz görmektedir. Ayrıca kapalı ve açık otoparkları yetersiz görenlerini oranının %47,9 olduğu tespit edilmiştir.

3.2. AVM'lerdeki Mevcut Eksiklik ve Olumsuzluklara İlişkin Ki-Kare Sonuçları

Araştırmanın bu kısmında AVM'lerde görülen eksiklik ve olumsuzluklar ile anlamlı sonuçlar veren bağımsız değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda AVM'lerde ibadethane gibi yerlerin yetersizliği ile katılımcıların cinsiyetleri arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. AVM'lerde İbadethane Gibi Yerlerin Yetersiz Olması Düşüncesi ile Katılımcıların Cinsiyetleri Arasındaki İlişki

Cinsiyet		İbadethane Gibi Yerlerin Eksik Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Kadın	N	70	227	297
	%	47,3	58,5	55,4
Erkek	N	78	161	239
	%	52,7	41,5	44,6
Total	N	148	388	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 5.447; p=0.020*

AVM'lerde ibadethane gibi yerlerin eksik olması düşüncesi ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; kadınlardan 70'i AVM'lerde ibadethane gibi yerlerin yetersiz olduğunu düşünmekte ve 227'si ise yetersiz olmadığını düşünmektedir. Erkeklerden 78'i ibadethane gibi yerlerin yetersiz olduğunu düşünürken, 161'i yetersiz olmadığını düşünmektedir.

AVM'lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olması düşüncesi ile katılımcıların medeni durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. AVM'lerde Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması Düşüncesi ile Katılımcıların Medeni Durumları Arasındaki İlişki

Medeni Durum		Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Evli	N	42	269	311
	%	44,2	61	58
Bekâr	N	53	172	225
	%	55,8	39	42
Total	N	95	441	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 9.044; p=0.003*

Katılımcıların medeni durumları ile AVM'lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olması düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Dolayısıyla evli olan kişilerden 42'si mekansal ulaşım ve sirkülasyonu yetersiz görürken, 269'u yetersiz olmadığını düşünmektedir. Bekar olanlardan 53'ü mekansal ulaşım ve sirkülasyonu yetersiz görmekte ve 172'si yetersiz olmadığını düşünmektedir.

Katılımcıların medeni durumları ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmaması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Medeni Durumları ile AVM’lerde Doğayla İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Medeni Durum		Doğayla İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
Evli	N	190	121	311
	%	53,5	66,9	58
Bekâr	N	165	60	225
	%	46,5	33,1	42,
Total	N	355	181	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 8.745; p=0.003*		

Katılımcıların medeni durumları ile AVM’lerde doğayla ilgili hiçbir tasarımın olmadığı düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Dolayısıyla evli olan kişilerden 190’ı AVM’lerde doğayla uyumlu hiçbir tasarımın olmadığını, 121’i ise doğayla uyumlu tasarımın olduğunu düşünmektedir. Bekâr olanlardan 165’i AVM’lerde doğayla uyumlu herhangi bir tasarımın olmadığını düşünürken, 60’ı doğayla uyumlu tasarımların olduğunu düşünmektedir.

Katılımcıların medeni durumları ile AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Medeni Durumları ile AVM’lerde Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Medeni Durum		Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Evli	N	277	34	311
	%	63,4	34,3	58
Bekâr	N	160	65	225
	%	36,6	65,7	42
Total	N	437	99	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 27.953; p=0.000*		

Katılımcıların medeni durumları ile AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Bu çerçevede evli olan kişilerden 277’i geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğunu düşünmekte ve 34’ü AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olmadığını düşünmektedir. Bekâr olanlardan ise 160’ı AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğunu düşünmekte ve 65’i geleneksel ürün satış yerlerinin az olmadığını düşünmektedir.

AVM’lerde sigara içme alanının yetersiz olduğu düşüncesi ile katılımcıların medeni durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. AVM’lerde Sigara İçme Alanının Yetersiz Olması Düşüncesi ile Katılımcıların Medeni Durumları Arasındaki İlişki

Medeni Durum		Sigara İçme Alanının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Evli	N	135	176	311
	%	67,5	52,4	58
Bekâr	N	65	160	225
	%	32,5	47,6	42
Total	N	200	336	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 11.766; p=0.011*

AVM’lerde sigara içme alanının az olmasına ilişkin düşünce ile katılımcıların medeni durumları arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; evli olanlardan 135’i AVM’lerde sigara içme alanlarının yetersiz olduğunu düşünmekte ve 176’sı ise yetersiz olmadığını düşünmektedir. Bekâr olanlardan 65’i sigara içme alanlarını yetersiz görmekte ve 160’ı ise yetersiz olmadığını düşünmektedir.

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Yaşları ile AVM’lerde Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliği Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	12	81	93
	%	12,6	18,4	17,4
21-30 Yaş	N	18	121	139
	%	18,9	27,4	25,9
31-40 Yaş	N	33	159	192
	%	34,7	36,1	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	32	80	112
	%	33,7	18,1	20,9
Total	N	95	441	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 12.730; p=0.005*

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olması düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; 20 yaş ve altında olanlardan 12’si, 21-30 yaşından olanlardan 18’i, 31-40 yaşında olanlardan 33’ü ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 32’si AVM’lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ancak 20 yaş ve altında olanlardan 81’i, 21-30 yaşından olanlardan 121’i, 31-40 yaşında olanlardan 159’u ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 80’i AVM’lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olmadığını düşünmektedir.

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Yaşları ile AVM’lerde Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	81	12	93
	%	18,5	12,1	17,4
21-30 Yaş	N	118	21	139
	%	27	21,2	25,9
31-40 Yaş	N	164	28	192
	%	37,5	28,3	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	74	38	112
	%	16,9	38,4	20,9
Total	N	437	99	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 22.657; p=0.000*	

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz olması düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; 20 yaş ve altında olanlardan 81’i, 21-30 yaşından olanlardan 118’i, 31-40 yaşında olanlardan 164’ü ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 74’ü AVM’lerde geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ancak 20 yaş ve altında olanlardan 12’si, 21-30 yaşından olanlardan 21’i, 31-40 yaşında olanlardan 28’i ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 38’i AVM’lerdeki geleneksel ürün satış yerlerini yetersiz görmediği belirlenmiştir.

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde mağaza ve dükkanların yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Yaşları ile AVM’lerde Mağaza ve Dükkânların Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Mağaza ve Dükkânların Yetersizliği		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	49	44	93
	%	21,9	14,1	17,4
21-30 Yaş	N	47	92	139
	%	21	29,5	25,9
31-40 Yaş	N	72	120	192
	%	32,1	38,5	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	56	56	112
	%	25	17,9	20,9
Total	N	224	312	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 12.733; p=0.005*	

Katılımcıların yaşları ile AVM’lerde mağaza ve dükkânların yetersiz olduğuyla ilgili düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; 20 yaş ve altında olanların 49’u, 21-30 yaşından olanların 47’si, 31-40 yaşında olanların 72’si ve 41 yaş ve üzerinde olanların 56’sı AVM’lerdeki mağaza ve dükkânları yetersiz görmektedir. Ancak 20 yaş ve altında olanlardan

44'ü, 21-30 yaşından olanlardan 92'si, 31-40 yaşında olanlardan 120'si ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 56'sı AVM'lerdeki mağaza ve dükkanları yeterli gördüğünü belirtmiştir.

Katılımcıların yaşları ile AVM'lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Yaşları ile AVM'lerde Kültürel Etkinlik Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Kültürel Etkinlik Alanlarının Yetersizliği		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	52	41	93
	%	14,1	24,7	17,4
21-30 Yaş	N	110	29	139
	%	29,7	17,5	25,9
31-40 Yaş	N	142	50	192
	%	38,4	30,1	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	66	46	112
	%	17,8	27,7	20,9
Total	N	370	166	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 21.652; p=0.000*		

AVM'lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olduğu düşüncesi ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre; 20 yaş ve altında olanların 52'si, 21-30 yaşından olanların 110'u, 31-40 yaşında olanların 142'si ve 41 yaş ve üzerinde olanların 66'sı AVM'lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra 20 yaş ve altında olanlardan 41'i, 21-30 yaşından olanlardan 29'u, 31-40 yaşında olanlardan 50'si ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 46'sı AVM'lerdeki kültürel etkinlik alanlarını yeterli görmektedir.

Katılımcıların yaşları ile AVM'lerde sigara içme alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Yaşları ile AVM'lerde Sigara İçme Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Sigara İçme Alanlarının Yetersizliği		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	48	45	93
	%	24	13,4	17,4
21-30 Yaş	N	38	101	139
	%	19	30,1	25,9
31-40 Yaş	N	71	121	192
	%	35,5	36	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	43	69	112
	%	21,5	20,5	20,9
Total	N	200	336	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 14.108; p=0.003*		

AVM'lerde sigara içme alanlarının yetersiz olduğu düşüncesi ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre; 20 yaş ve altında olanların 48'i, 21-30

Alışveriş Merkezlerindeki Mevcut Eksiklik ve Olumsuzlukların Mekânsal Tasarım Açısından İncelenmesi: Karabük Halkı Üzerine Bir Araştırma

yaşından olanların 38'i, 31-40 yaşında olanların 71'i ve 41 yaş ve üzerinde olanların 43'ü AVM'lerde sigara içme alanlarının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra 20 yaş ve altında olanlardan 45'i, 21-30 yaşından olanlardan 101'i, 31-40 yaşında olanlardan 121'i ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 69'u AVM'lerdeki sigara içme alanlarını yeterli görmektedir.

Katılımcıların yaşları ile AVM'lerde dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Yaşları ile AVM'lerde Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersizliği		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	58	35	93
	%	13,5	32,7	17,4
21-30 Yaş	N	122	17	139
	%	28,4	15,9	25,9
31-40 Yaş	N	162	30	192
	%	37,8	28	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	87	25	112
	%	20,3	23,4	20,9
Total	N	429	107	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 26.030; p=0.000*		

AVM'lerde dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğu düşüncesi ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05). Bu çerçevede; 20 yaş ve altında olanların 58'i, 21-30 yaşından olanların 122'si, 31-40 yaşında olanların 162'si ve 41 yaş ve üzerinde olanların 87'si AVM'lerde dinlenme ve oturma alanlarını yetersiz görmektedir. Buna bağlı olarak 20 yaş ve altında olanlardan 35'i, 21-30 yaşından olanlardan 17'si, 31-40 yaşında olanlardan 30'u ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 25'i AVM'lerde dinlenme ve oturma alanlarının yeterli olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların yaşları ile AVM'lerde kapalı ve açık otopark alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Yaşları ile AVM'lerdeki Kapalı ve Açık Otopark Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Yaş		Kapalı ve Açık Otopark Alanlarının Yetersizliği		Toplam
		Evet	Hayır	
20 Yaş ve Altı	N	55	38	93
	%	21,4	13,6	17,4
21-30 Yaş	N	56	83	139
	%	21,8	29,7	25,9
31-40 Yaş	N	94	98	192
	%	36,6	35,1	35,8
41 Yaş ve Üstü	N	52	60	112
	%	20,2	21,5	20,9
Total	N	257	279	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 8.118; p=0.044*	

AVM'lerde kapalı ve açık otopark alanlarının yetersiz olduğu düşüncesi ile katılımcıların yaşları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu çerçevede; 20 yaş ve altında olanların 55'i, 21-30 yaşından olanların 56'sı, 31-40 yaşında olanların 94'ü ve 41 yaş ve üzerinde olanların 52'si AVM'lerdeki kapalı ve açık otopark alanlarını yetersiz görmektedir. Buna bağlı olarak 20 yaş ve altında olanlardan 38'i, 21-30 yaşından olanlardan 83'ü, 31-40 yaşında olanlardan 98'i ve 41 yaş ve üzerinde olanlardan 60'i AVM'lerdeki kapalı ve açık otopark alanlarını yeterli görmektedir.

AVM'lerdeki mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olması düşüncesi ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerdeki Mekansal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliği Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	3	64	67
	%	3,2	14,5	12,5
Lise	N	21	81	102
	%	22,1	18,4	19
Üniversite	N	36	198	234
	%	37,9	44,9	43,7
Lisansüstü	N	35	98	133
	%	36,8	22,2	24,8
Total	N	95	441	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 16.247; p=0.001*	

Katılımcıların eğitim durumları ile AVM'lerdeki mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olduğuyla ilgili düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Buna göre; ilköğretim mezunu olanlardan 3'ü, lise mezunu olanlardan 21'i, üniversite mezunu olanlardan 36'sı ve lisansüstü mezunu olanlardan 35'i AVM'lerdeki mekansal ulaşım ve sirkülasyonun yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte ilköğretim mezunu olanlardan 64'ü, lise mezunu olanlardan 81'i, üniversite mezunu olanlardan 198'i ve lisansüstü mezunu olanlardan 98'i AVM'lerdeki mekansal ulaşımı ve sirkülasyonu yeterli olduğunu belirtmiştir.

AVM'lerde spor ve oyun alanlarının yetersiz olması düşüncesi ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerde Spor ve Oyun Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Spor ve Oyun Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	30	37	67
	%	15,7	10,7	12,5
Lise	N	44	58	102
	%	23	16,8	19
Üniversite	N	87	147	234
	%	45,5	42,6	43,7
Lisansüstü	N	30	103	133
	%	15,7	29,9	24,8
Total	N	191	345	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 15.106; p=0.002*		

Katılımcıların eğitim durumları ile AVM'lerde spor ve oyun alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; ilköğretim mezunu olanların 30'u, lise mezunu olanların 44'ü, üniversite mezunu olanların 87'si ve lisansüstü mezunu olanların 30'i AVM'lerde spor ve oyun alanlarının yetersiz olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bununla bağlı olarak ilköğretim mezunu olanların 37'si, lise mezunu olanların 58'i, üniversite mezunu olanların 147'si ve lisansüstü mezunu olanların 103'ü AVM'lerdeki spor ve oyun alanlarının yeterli olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmaması düşüncesi ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerde Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	22	45	67
	%	6,2	24,9	12,5
Lise	N	63	39	102
	%	17,7	21,5	19
Üniversite	N	164	70	234
	%	46,2	38,7	43,7
Lisansüstü	N	106	27	133
	%	29,9	14,9	24,8
Total	N	355	181	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 46.660; p=0.000*		

Katılımcıların eğitim durumları ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre; ilköğretim mezunu olanların 22'si, lise mezunu olanların 63'ü, üniversite mezunu olanların 164'ü ve lisansüstü mezunu

olanların 106'sı AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ilköğretim mezunu olanların 45'i, lise mezunu olanların 39'u, üniversite mezunu olanların 70'i ve lisansüstü mezunu olanların 27'si AVM'lerde doğa ile ilgili tasarımın olduğunu düşünmektedir.

AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olması düşüncesi ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerde Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	67	0	67
	%	15,3	0	12,5
Lise	N	84	18	102
	%	19,2	18,2	19
Üniversite	N	192	42	234
	%	43,9	42,4	43,7
Lisansüstü	N	94	39	133
	%	21,5	39,4	24,8
Total	N	437	99	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 25.670; p=0.000*		

Katılımcıların eğitim durumları ile AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Bu temelde; ilköğretim mezunu olanların 67'si, lise mezunu olanların 84'ü, üniversite mezunu olanların 192'si ve lisansüstü mezunu olanların 94'ü AVM'lerdeki geleneksel ürün satış yerlerini yetersiz görmektedir. Geleneksel ürün satış yerlerinin az olmadığını lise mezunu olanların 18'i, üniversite mezunu olanların 42'si ve lisansüstü mezunu olanların 39'u düşündükleri tespit edilmiştir.

AVM'lerde estetik mekan algısının zayıf olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerde Estetik Mekân Algısının Zayıf Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Estetik Mekân Algısının Zayıf Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	60	7	67
	%	14,2	6,2	12,5
Lise	N	79	23	102
	%	18,7	20,4	19
Üniversite	N	189	45	234
	%	44,7	39,8	43,7
Lisansüstü	N	95	38	133
	%	22,5	33,6	24,8
Total	N	423	113	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 9.652; p=0.022*		

AVM'lerde estetik mekân algısının zayıf olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; ilköğretim mezunu olanların 60'ı, lise mezunu olanların 79'u, üniversite mezunu olanların 189'u ve lisansüstü mezunu olanların 95'i AVM'lerde estetik mekân algısının zayıf olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte ilköğretim mezunu olanların 7'si, lise mezunu olanların 23'ü, üniversite mezunu olanların 45'i ve lisansüstü mezunu olanların 38'i AVM'lerdeki estetik algıyı yeterli görmektedir.

AVM'lerde mağaza ve dükkanların yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM'lerde Mağaza ve Dükkanların Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Mağaza ve Dükkanların Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	18	49	67
	%	8	15,7	12,5
Lise	N	36	66	102
	%	16,1	21,2	19
Üniversite	N	97	137	234
	%	43,3	43,	43,7
Lisansüstü	N	73	60	133
	%	32,6	19,2	24,8
Total	N	224	312	536
	%	100	100	100

Not: * $p<0,05$ $X^2= 17.293$; $p=0.001^*$

AVM'lerde mağaza ve dükkanların yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; ilköğretim mezunu olanların 18'i, lise mezunu olanların 36'sı, üniversite mezunu olanların 97'si ve lisansüstü mezunu olanların 73'ü AVM'lerdeki mağaza ve dükkanları yetersiz görmektedir. Ancak ilköğretim mezunu olanların 49'u, lise mezunu olanların 66'sı, üniversite mezunu olanların 137'si ve lisansüstü mezunu olanların 60'ı AVM'lerdeki mağaza ve dükkanları yeterli gördükleri belirlenmiştir.

AVM'lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM’lerde Kültürel Etkinlik Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Kültürel Etkinlik Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	53	14	67
	%	14,3	8,4	12,5
Lise	N	76	26	102
	%	20,5	15,7	19
Üniversite	N	165	69	234
	%	44,6	41,6	43,7
Lisansüstü	N	76	57	133
	%	20,5	34,3	24,8
Total	N	370	166	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 13.645; p=0.003*	

AVM’lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla; ilköğretim mezunu olanların 53’ü, lise mezunu olanların 76’sı, üniversite mezunu olanların 165’i ve lisansüstü mezunu olanların 76’sı AVM’lerde kültürel etkinlik alanlarının yetersiz olduğuna inanmaktadır. Ancak ilköğretim mezunu olanların 14’ü, lise mezunu olanların 26’sı, üniversite mezunu olanların 69’u ve lisansüstü mezunu olanların 57’si AVM’lerdeki kültürel etkinlik alanlarını yeterli görmektedir.

AVM’lerdeki dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olmasına ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21. Katılımcıların Eğitim Durumları ile AVM’lerde Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu		Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlköğretim	N	57	10	67
	%	13,3	9,3	12,5
Lise	N	90	12	102
	%	21	11,2	19
Üniversite	N	195	39	234
	%	45,5	36,4	43,7
Lisansüstü	N	87	46	133
	%	20,3	43	24,8
Total	N	429	107	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 24.747; p=0.000*	

AVM’lerde dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların eğitim durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla; ilköğretim mezunu olanların 57’si, lise mezunu olanların 90’ı, üniversite mezunu olanların 195’i ve lisansüstü mezunu olanların 87’si AVM’lerdeki dinlenme ve oturma alanlarını yetersiz görmektedir. Buna bağlı olarak ilköğretim mezunu olanların 10’u, lise mezunu olanların 12’si,

üniversite mezunu olanların 39'u ve lisansüstü mezunu olanların 46'sı ise AVM'lerdeki dinlenme ve oturma alanlarının yeterli olduğuna inanmaktadır.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerde mekan içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmadığına ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 22. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerdeki Mekân İçi Kullanılan Renk ve Malzemenin Estetik Olmaması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Mekân İçi Kullanılan Renk ve Malzemenin Estetik Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	57	41	98
	%	17	20,4	18,3
2501-3000 TL	N	43	11	54
	%	12,8	5,5	10,1
3001-3500 TL	N	96	68	164
	%	28,7	33,8	30,6
3501-4000 TL	N	75	31	106
	%	22,4	15,4	19,8
4001 TL ve Üstü	N	64	50	114
	%	19,1	24,9	21,3
Total	N	335	201	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X²= 24.747; p=0.000*		

Katılımcıların gelir durumları ile AVM'lerde mekân içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmadığına ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; 2500 TL ve altında geliri olanların 57'si, 2501-3000 TL geliri olanların 43'ü, 3001-3500 TL geliri olanların 96'sı, 3501-4000 TL geliri olanların 75'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 64'ü mekân içi kullanılan renk ve malzemenin estetik olmadığına inanmaktadır. Ancak 2500 TL ve altında geliri olanların 41'i, 2501-3000 TL geliri olanların 11'i, 3001-3500 TL geliri olanların 68'i, 3501-4000 TL geliri olanların 31'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 50'si AVM'lerdeki mekân içi kullanılan renk ve malzemenin estetik olduğuna inandıkları belirlenmiştir.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerdeki mekansal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 23'te gösterilmiştir.

Tablo 23. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerdeki Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	37	61	98
	%	38,9	13,8	18,3
2501-3000 TL	N	7	47	54
	%	7,4	10,7	10,1
3001-3500 TL	N	18	146	164
	%	18,9	33,1	30,6
3501-4000 TL	N	7	99	106
	%	7,4	22,4	19,8
4001 TL ve Üstü	N	26	88	114
	%	27,4	20	21,3
Total	N	95	441	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 43.935; p=0.000*	

Katılımcıların gelir durumları ile AVM'lerdeki mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliğinin yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; 2500 TL ve altında geliri olanların 37'si, 2501-3000 TL geliri olanların 7'si, 3001-3500 TL geliri olanların 18'i, 3501-4000 TL geliri olanların 7'si ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 26'sı mekânsal ulaşım ve sirkülasyonu yetersiz görmektedir. Ancak katılımcılardan 2500 TL ve altında geliri olanların 61'i, 2501-3000 TL geliri olanların 47'si, 3001-3500 TL geliri olanların 146'sı, 3501-4000 TL geliri olanların 99'u ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 88'i AVM'lerdeki mekânsal ulaşım ve sirkülasyonu yeterli görmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerde spor ve oyun alanlarının eksik olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 24'te gösterilmiştir.

Tablo 24. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerde Spor ve Oyun Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Spor ve Oyun Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	28	70	98
	%	14,7	20,3	18,3
2501-3000 TL	N	14	40	54
	%	7,3	11,6	10,1
3001-3500 TL	N	71	93	164
	%	37,2	27	30,6
3501-4000 TL	N	34	72	106
	%	17,8	20,9	19,8
4001 TL ve Üstü	N	44	70	114
	%	23	20,3	21,3
Total	N	191	345	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X²= 9.566; p=0.048*	

AVM'lerde spor ve oyun alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce ile katılımcıların gelir durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla; 2500 TL ve altında geliri olanların 28'i, 2501-3000 TL geliri olanların 14'ü, 3001-3500 TL geliri olanların 71'i, 3501-4000 TL geliri olanların 34'ü ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 44'ü AVM'lerde spor ve oyun alanlarının yetersiz olduğuna inanmaktadır. Ancak katılımcılardan 2500 TL ve altında geliri olanların 70'i, 2501-3000 TL geliri olanların 40'ı, 3001-3500 TL geliri olanların 93'ü, 3501-4000 TL geliri olanların 72'si ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 70'i AVM'lerde spor ve oyun alanlarını yeterli görmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 25'te gösterilmiştir.

Tablo 25. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerde Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmadığı Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	77	21	98
	%	21,7	11,6	18,3
2501-3000 TL	N	46	8	54
	%	13	4,4	10,1
3001-3500 TL	N	91	73	164
	%	25,6	40,3	30,6
3501-4000 TL	N	64	42	106
	%	18	23,2	19,8
4001 TL ve Üstü	N	77	37	114
	%	21,7	20,4	21,3
Total	N	355	181	536
	%	100	100	100
Not: *$p<0,05$		$X^2= 25.522; p=0.000^*$		

AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına ilişkin düşünce ile katılımcıların gelir durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla; 2500 TL ve altında geliri olanların 77'si, 2501-3000 TL geliri olanların 46'sı, 3001-3500 TL geliri olanların 91'i, 3501-4000 TL geliri olanların 64'ü ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 77'si AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına inanmaktadır. Ancak 2500 TL ve altında geliri olanların 21'i, 2501-3000 TL geliri olanların 8'i, 3001-3500 TL geliri olanların 73'ü, 3501-4000 TL geliri olanların 42'si ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 37'si AVM'lerde doğa ile ilgili tasarımın olduğuna inandıkları belirlenmiştir.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 26'da gösterilmiştir.

Tablo 26. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerde Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	49	49	98
	%	11,2	49,5	18,3
2501-3000 TL	N	45	9	54
	%	10,3	9,1	10,1
3001-3500 TL	N	159	5	164
	%	36,4	5,1	30,6
3501-4000 TL	N	98	8	106
	%	22,4	8,1	19,8
4001 TL ve Üstü	N	86	28	114
	%	19,7	28,3	21,3
Total	N	437	99	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X²= 101.921; p=0.000**		

Katılımcıların gelir durumları ile AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dolayısıyla; 2500 TL ve altında geliri olanların 49'u, 2501-3000 TL geliri olanların 45'i, 3001-3500 TL geliri olanların 159'u, 3501-4000 TL geliri olanların 98'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 86'sı AVM'lerdeki geleneksel ürün satış yerlerini yetersiz görmektedir. Bununla birlikte 2500 TL ve altında geliri olanların 49'u, 2501-3000 TL geliri olanların 9'u, 3001-3500 TL geliri olanların 5'i, 3501-4000 TL geliri olanların 8'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 28'i geleneksel ürün satış yerlerini yeterli görmektedir.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerdeki dinlenme ve oturma alanlarının az olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 27'de gösterilmiştir.

Tablo 27. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerde Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Dinlenme ve Oturma Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	77	21	98
	%	17,9	19,6	18,3
2501-3000 TL	N	27	27	54
	%	6,3	25,2	10,1
3001-3500 TL	N	141	23	164
	%	32,9	21,5	30,6
3501-4000 TL	N	88	18	106
	%	20,5	16,8	19,8
4001 TL ve Üstü	N	96	18	114
	%	22,4	16,8	21,3
Total	N	429	107	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X²= 36.077; p=0.000*		

Katılımcıların gelir durumları ile AVM'lerde dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre; 2500 TL ve altında geliri olanların 77'si, 2501-3000 TL geliri olanların 27'si, 3001-3500 TL geliri olanların 141'i, 3501-4000 TL geliri olanların 88'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 96'sı AVM'lerdeki dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ancak 2500 TL ve altında geliri olanların 21'i, 2501-3000 TL geliri olanların 27'si, 3001-3500 TL geliri olanların 23'ü, 3501-4000 TL geliri olanların 18'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 18'i dinlenme ve oturma alanlarının yeterli olduğuna inanmaktadır.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerdeki kapalı ve açık otopark alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 28'de gösterilmiştir.

Tablo 28. Katılımcıların Gelir Durumları ile AVM'lerde Kapalı ve Açık Otopark Alanlarının Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

Gelir Durumu		Kapalı ve Açık Otopark Alanlarının Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
2500 TL ve Altı	N	53	45	98
	%	20,6	16,1	18,3
2501-3000 TL	N	34	20	54
	%	13,2	7,2	10,1
3001-3500 TL	N	76	88	164
	%	29,6	31,5	30,6
3501-4000 TL	N	51	55	106
	%	19,8	19,7	19,8
4001 TL ve Üstü	N	43	71	114
	%	16,7	25,4	21,3
Total	N	257	279	536
	%	100	100	100
Not: * $p<0,05$		$X^2= 11.305; p=0.023^*$		

Katılımcıların gelir durumları ile AVM'lerde kapalı ve açık otopark alanlarının yetersiz olması düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Buna göre; 2500 TL ve altında geliri olanların 53'ü, 2501-3000 TL geliri olanların 34'ü, 3001-3500 TL geliri olanların 76'sı, 3501-4000 TL geliri olanların 51'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 43'ü AVM'lerdeki kapalı ve açık otopark alanlarını yetersiz görmektedir. Ancak 2500 TL ve altında geliri olanların 45'i, 2501-3000 TL geliri olanların 20'si, 3001-3500 TL geliri olanların 88'i, 3501-4000 TL geliri olanların 55'i ile 4001 TL ve üzerinde geliri olanların 81'i ise AVM'lerdeki kapalı ve açık otopark alanlarının yeterli olduğunu düşünmektedir.

Katılımcıların tercih ettikleri AVM ile AVM'lerde ibadethane gibi yerlerin yetersiz olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 29'da gösterilmiştir.

Tablo 29. Tercih Edilen AVM ile AVM'lerde İbadethane Gibi Yerlerin Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM		İbadethane Gibi Yerlerin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
X	N	77	246	323
	%	52	63,4	60,3
Y	N	71	142	213
	%	48	36,6	39,7
Total	N	148	388	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 5.789; p=0.016

Tablo 62'de görüldüğü üzere; X AVM'yi tercih eden katılımcılardan 77'si ve Y AVM'yi tercih eden katılımcılardan 71'i AVM'lerdeki ibadethane gibi yerlerin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte X AVM'yi tercih eden katılımcılardan 246'nın ve Y AVM'yi tercih eden katılımcılardan 142'sinin ibadethane gibi yerlerin yetersiz olmadığını düşündükleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların tercih ettikleri AVM ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30. Tercih Edilen AVM ile AVM'lerde Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM		Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
X	N	229	94	323
	%	64,5	51,9	60,3
Y	N	126	87	213
	%	35,5	48,1	39,7
Total	N	355	181	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 7.914; p=0.005*

X AVM'yi tercih eden katılımcılardan 229'u ve Y AVM'yi tercih eden katılımcılardan 126'sı AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte X AVM'yi tercih eden katılımcılardan 94'ü ve Y AVM'yi tercih eden katılımcılardan 87'si doğa ile ilgili tasarımların olduğunu ifade ettiği görülmektedir.

Katılımcıların tercih ettikleri AVM ile AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31. Tercih Edilen AVM ile AVM’lerde Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM		Geleneksel Ürün Satış Yerlerinin Az Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
X	N	253	70	323
	%	57,9	70,7	60,3
Y	N	184	29	213
	%	42,1	29,3	39,7
Total	N	437	99	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 5.553; p=0.019*

X AVM’yi tercih eden katılımcılardan 253’ü ve Y AVM’yi tercih eden katılımcılardan 184’ü AVM’lerdeki geleneksel ürün satış yerlerini yetersiz görmektedir. Ancak X AVM’yi tercih eden katılımcılardan 70’inin ve Y AVM’yi tercih eden katılımcılardan 29’unun geleneksel ürün satış yerlerinin yeterli olduklarına inandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların tercih ettikleri AVM ile AVM’lerde sigara içme alanlarının yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 32’de gösterilmiştir.

Tablo 32. Tercih Edilen AVM ile AVM’lerdeki Sigara İçme Alanlarının Az Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM		Sigara İçme Alanlarının Az Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
X	N	101	222	323
	%	50,5	66,1	60,3
Y	N	99	114	213
	%	49,5	33,9	39,7
Total	N	200	336	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05				X ² = 12.694; p=0.000*

Tablo 65’te görüldüğü üzere; X AVM’yi tercih eden katılımcılardan 101’i ve Y AVM’yi tercih eden katılımcılardan 99’u AVM’lerdeki sigara içme alanlarını yetersiz görmektedir. Ancak X AVM’yi tercih eden katılımcılardan 222’si ve Y AVM’yi tercih eden katılımcılardan 114’ü sigara içme alanlarının yeterli olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların AVM’lere gitme sıklığı ile AVM’lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyonunun yetersiz olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 33’te gösterilmiştir.

Tablo 33. Katılımcıların AVM'lere Gitme Sıklığı ile AVM'lerde Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM'ye Gitme Sıklığı		Mekânsal Ulaşım ve Sirkülasyon Erişilebilirliğinin Yetersiz Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Ayda 1 Kez	N	7	66	73
	%	7,4	15	13,6
Ayda 2 Kez	N	53	107	160
	%	55,8	24,3	29,9
Ayda 3 Kez	N	13	115	128
	%	13,7	26,1	23,9
Ayda 4 Kez ve Üstü	N	22	153	175
	%	23,2	34,7	32,6
Total	N	95	441	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X ² = 37.551; p=0.000*	

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde mekânsal ulaşım ve sirkülasyonun yetersiz olmasına ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre; ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 7'si, ayda 2 kez gidenlerden 53'i, ayda 3 kez gidenlerden 13'ü ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 22'si AVM'lerde mekânsal ulaşım ve sirkülasyonun yetersiz olduğuna inanmaktadır. Ancak ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 66'sının, ayda 2 kez gidenlerden 107'sinin, ayda 3 kez gidenlerden 115'inin ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 153'ünün AVM'lerdeki mekânsal ulaşımı ve sirkülasyonu yeterli gördükleri belirlenmiştir.

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olduğuna dair düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 34'te gösterilmiştir.

Tablo 34. Katılımcıların AVM'lere Gitme Sıklığı ile AVM'lerde Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM'ye Gitme Sıklığı		Doğa ile İlgili Hiçbir Tasarımın Olmaması		Toplam
		Evet	Hayır	
Ayda 1 Kez	N	45	28	73
	%	12,7	15,5	13,6
Ayda 2 Kez	N	124	36	160
	%	34,9	19,9	29,9
Ayda 3 Kez	N	80	48	128
	%	22,5	26,5	23,9
Ayda 4 Kez ve Üstü	N	106	69	175
	%	29,9	38,1	32,6
Total	N	355	181	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05			X ² = 13.075; p=0.004*	

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığına dair düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Dolayısıyla; ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 45'inin, ayda 2 kez gidenlerden 124'ünün, ayda 3 kez gidenlerden 80'inin ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 106'sının AVM'lerde doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 28'inin, ayda 2 kez gidenlerden 36'sının, ayda 3 kez gidenlerden 48'inin ile ayda 4 kez ve daha

fazla gidenlerden 69'unun AVM'lerde doğa ile ilgili tasarımların olduğuna inandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde manyetik alan etkisinin fazla olması düşüncesi arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 35'te gösterilmiştir.

Tablo 35. Katılımcıların AVM'lere Gitme Sıklığı ile AVM'lerde Manyetik Alan Etkisinin Fazla Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM'ye Gitme Sıklığı		Manyetik Alan Etkisinin Fazla Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Ayda 1 Kez	N	47	26	73
	%	14,4	12,4	13,6
Ayda 2 Kez	N	81	79	160
	%	24,8	37,6	29,9
Ayda 3 Kez	N	85	43	128
	%	26,1	20,5	23,9
Ayda 4 Kez ve Üstü	N	113	62	175
	%	34,7	29,5	32,6
Total	N	326	210	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 10.078; p=0.018*		

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerdeki manyetik alan etkisinin fazla olduğuna dair düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Dolayısıyla; ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 47'si, ayda 2 kez gidenlerden 81'i, ayda 3 kez gidenlerden 85'i ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 113'ü AVM'lerdeki manyetik alan etkisinin fazla olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Ancak ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 26'sı, ayda 2 kez gidenlerden 79'u, ayda 3 kez gidenlerden 43'ü ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 62'si manyetik alan etkisinin fazla olmadığını düşünmektedir.

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde estetik mekan algısının zayıf olduğuna ilişkin düşünce arasındaki ilişkiye yönelik bulgular Tablo 36'da gösterilmiştir.

Tablo 36. Katılımcıların AVM'lere Gitme Sıklığı ile AVM'lerde Estetik Mekân Algısının Zayıf Olması Düşüncesi Arasındaki İlişki

AVM'ye Gitme Sıklığı		Estetik Mekân Algısının Zayıf Olması		Toplam
		Evet	Hayır	
Ayda 1 Kez	N	58	15	73
	%	13,7	13,3	13,6
Ayda 2 Kez	N	114	46	160
	%	27	40,7	29,9
Ayda 3 Kez	N	105	23	128
	%	24,8	20,4	23,9
Ayda 4 Kez ve Üstü	N	146	29	175
	%	34,5	25,7	32,6
Total	N	423	113	536
	%	100	100	100
Not: *p<0,05		X ² = 8.553; p=0.036*		

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde estetik mekân algısının zayıf olduğuna ilişkin düşünce arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Buna göre; ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 58'i, ayda 2 kez gidenlerden 114'ü, ayda 3 kez gidenlerden 105'i ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 146'sı AVM'lerde estetik mekân algısının zayıf olduğuna inanmaktadır. Buna bağlı olarak ayda 1 kez AVM'lere gidenlerden 15'inin, ayda 2 kez gidenlerden 46'sının, ayda 3 kez gidenlerden 23'ünün ile ayda 4 kez ve daha fazla gidenlerden 29'unun AVM'lerde estetik mekân algısının zayıf olmadığına inandıkları tespit edilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'de sayıları hızla artan alışveriş merkezleri kentsel yaşamın önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Çok sayıda marka ve ürünün bir arada sunulması yanında, çeşitli yeme-içme seçenekleri, ulaşım kolaylıkları, sinema ve tiyatro gibi kültürel alanları, otopark imkânları, ekonomiye olan katkıları ve daha birçok özellikleri ile AVM'ler çekim merkezleri olma özelliklerini sürdürmektedir. Son yıllarda ise, mimari konseptin değiştirilerek, yapıların daha çekici ve erişilebilir olması için mekânsal kurgu açısından yarı açık ve açık peyzaj yapılanma biçimlerinin tercih edildiği izlenmektedir. Bununla birlikte, hedef kitleye göre bir ayrışmanın mimari yapılanmaya yansıtıldığı da görülmektedir. Böylece kentsel doku ile bütünleşerek özel alanın kamusal alan içinde eritilmesi konusunda daha başarılı örneklerin ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Bu kapsamda gelişmekte olan Karabük'te faaliyet gösteren X ve Y AVM'lerindeki eksiklik ve olumsuzlukların mekânsal tasarım bağlamında neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ki-Kare bağımsızlık testine göre anlamlı sonuçlar veren değişkenler incelendiğinde; cinsiyet ve ibadethane gibi yerlerin yeterliliği arasında bir ilişki olduğu ve kadınların erkeklerden daha fazla ibadethanelerin yeterli olduğunu düşündükleri belirlenmiştir.

Medeni durum ve AVM'lerdeki mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliği arasında bir ilişki bulunmuştur. Buna göre; evli ve bekarların mekânsal ulaşım ve sirkülasyonu yeterli görme oranlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Medeni durum ve AVM'lerde doğayla ilgili hiçbir tasarımın olmaması arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla doğayla ilgili tasarımın olmadığını düşünen kişilerin sayısının hem evli hem de bekar olanlarda daha fazla olduğu görülmüştür. Medeni durum ve AVM'lerdeki geleneksel ürün satış yerlerinin yetersizliği arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiş olup evli ve bekarlardan, geleneksel ürün satış yerlerinin yetersiz olduğunu düşünen kişilerin sayısının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Medeni durum ve AVM'lerdeki sigara içme alanlarının yetersizliği arasındaki ilişkiye göre hem evli hem de bekar olan kişilerden yetersiz sigara içme alanlarının yetersiz olmadığını düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliği ile katılımcıların yaşları arasında bir ilişki olduğu ve tüm yaş gruplarında mekânsal ulaşım ve sirkülasyonun erişilebilir olduğuna inananların sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. AVM'lerde geleneksel ürün satış yerlerinin az olması, mağaza ve dükkanların, sigara içme, kapalı ve açık otopark alanlarının yetersiz olması ile katılımcıların yaşları arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla tüm yaş gruplarında geleneksel ürün satış yerlerinin, mağaza ve dükkanların, sigara içme alanlarının, kapalı ve açık otopark alanlarının yeterli olduğunu düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada kültürel etkinlik alanları ile dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğu ve tüm yaş gruplarında yetersiz olduğunu düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada mekânsal ulaşım ve sirkülasyon erişilebilirliği ile katılımcıların eğitim durumları arasında bir ilişki olduğu ve tüm eğitim gruplarında mekânsal ulaşım ve sirkülasyonun erişilebilir olduğuna inananların sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Spor ve oyun alanlarının yetersiz olması, doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmaması ile katılımcıların eğitim durumları arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla tüm eğitim gruplarında spor ve oyun alanlarının yeterli olduğunu ve ve

doğayla ilgili hiçbir tasarımın olmadığını düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Geleneksel ürün satış yerlerinin az olması, estetik mekân algısının zayıf olması ve kültürel etkinlik alanlarının, dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olması ile katılımcıların yaşları arasında bir ilişki vardır. Buna göre tüm eğitim gruplarında geleneksel ürün satış yerlerinin az, estetik mekân algısının zayıf ve kültürel etkinlik alanları ile dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğunu düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte eğitim durumu açısından bakıldığında, AVM'lerdeki mağaza ve dükkanların yetersiz olmadığı görülmüştür.

Katılımcıların aylık gelir durumları ile AVM'lerde mekan içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmaması ve mekansal ulaşım ve sirkülasyonun yetersiz olması düşüncesi arasında bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla tüm gelir gruplarında AVM'lerde mekan içi kullanılan renk ve malzemelerin estetik olmadığına ancak mekansal ulaşım ve sirkülasyonun erişilebilir olduğuna inananların sayısının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Gelir durumuna göre; spor ve oyun alanları ile kapalı ve açık otopark alanlarının yeterli olduğuna ancak doğayla ilgili hiçbir tasarımın olmadığına, geleneksel ürün satış yerlerinin, dinlenme ve oturma alanlarının yetersiz olduğuna inananların sayısının tüm gelir gruplarında daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada tercih edilen AVM ile ibadethane gibi yerlerin yetersiz olması, doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmaması, geleneksel ürün satış yerlerinin ve sigara içme alanlarının az olması arasında bir ilişki vardır. Buna göre hem X hem de Y AVM'lerinde ibadethane gibi yerlerin ve sigara içme alanlarını yeterli olduğunu düşünenlerin sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte doğayla ilgili hiçbir tasarımın olmadığı ve geleneksel ürün satış yerlerinin az olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların AVM'lere gitme sıklığı ile AVM'lerde mekansal ulaşım ve sirkülasyonunun yetersiz olması, doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmaması, manyetik alan etkisinin fazla olması ve estetik mekân algısını zayıf olması arasında bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla AVM'ye gitme sıklığına mekansal ulaşım ve sirkülasyonunun yetersiz olduğu, doğa ile ilgili hiçbir tasarımın olmadığı, manyetik alan etkisinin fazla olduğu ve estetik mekân algısının zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Alan çalışması sonucunda ortaya çıkan sonuçlar çerçevesinde Karabük kentinde faaliyet gösteren AVM'lerin mekansal kullanımına yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir;

Araştırma alanındaki ve Türkiye'deki benzer özellikte olan AVM'lerin açık ve yeşil alanların çok amaçlı ve her mevsim kullanılabilir şekilde tasarlanması gerekmektedir.

- Karabük kentindeki AVM'lerin mimari konsepti Türkiye'deki birçok AVM gibi tekdüze ve monoton şeklinde tasarlanmıştır. Dolayısıyla, AVM'lerin faaliyet gösterdikleri bölge veya yerin mimari özelliklerini taşıması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yapılacak AVM'lerin estetik, mekansal sirkülasyon gibi özellikleri göz önünde tutularak tasarlanması gerekmektedir.
- Çalışma alanının oluşturan AVM'lerde dinlenme ve oturma alanları, yetişkin oyun alanları ve kültürel aktiviteler için ayrılan yerlerin yetersiz olduğu, bu nedenle önemli bir serbest zaman mekanları olan AVM'lerdeki iç mekân düzenlemelerinin kullanıcı istek beklentilerine göre düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir.
- AVM'lerde mekansal mimari malzeme ve objeler tematik olmalı, estetik ve işlevsel olarak yeniden kurgulanmalıdır.
- Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, AVM'lerin; kullanıcı ve işçi sağlığı ve güvenliği, engelli ve dezavantajlı grupların istek ve beklentilerini kapsayacak şekilde yapılması önerilmektedir. Zira, iş sağlığı ve güvenliği ile engelli ve dezavantajlı grupların istek ve

beklentileri dikkate alınarak tasarlanacak olan AVM'lerin önemli bir toplumsal misyonu yerine getireceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, T. V. (2016), *Türkiye'deki Alışveriş Merkezi İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar*, Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 14(1):13-24.
- Bakır, N. O., Aydoğan, S., (2016). *Türkiye'de Faaliyet Halindeki Alışveriş Merkezlerinin İncelenmesi*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 26; 302-326.
- Bektaş, E. H. (2018). *Alışveriş Merkezleri İç Mekân Rekreasyon Alanlarının Algısal Konfor Açısından Değerlendirilmesi*, Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi Cilt 11:1, 91-110.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi: Bilimsel Araştırma Tasarımları, Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: ERK Yayın Dağıtım.
- Erdoğan, Ö. (2013). *Ankara Kentindeki Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçim Tercihleri ve Mekansal Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ertekin, O., Dokmeci, V., Unlukara, T., Ozus, E. (2008). *Spatial Distribution of Shopping Malls and Analysis of their Trade Areas in Istanbul*. European Planning Studies, 1 (16), 143-156.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kırcaali-İftar, G. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ed.; A. A. Bir, ss.1-10, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1081.
- Köksal, Y., Aydın, E. E. (2015). *Tüketicilerin Alışveriş Merkezleri Algısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Göller Bölgesi Örneği*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11; 24-35.
- Krejcie, R. V., Morgan, D.W. (1970). *Determining Sample Size for Research Activities*. Educational and Psychological Measurement, 30, 607-610.
- Odabaşı, Y. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ed.; A. A. Bir, 79-97, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1081.
- Özaydın, G.; Özgür, E. F. (2016). *Büyük Kentsel Projeler Olarak Alışveriş Merkezlerinin İstanbul Örneğinde Değerlendirilmesi*. Mimarlık Dergisi-347.
- Özen, Y., Gül, A. (2007). *Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren ve Örneklem Sorunu*. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, 15; 394-422.
- Özmen, A. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ed.; A. A. Bir, ss.23-54, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1081.
- Padem, H., Göksu, A., Konaklı, Z., (2012). *Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sarajevo: International Burch University.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business*. Fourth Edition, John Wiley & Sons Inc.
- Şimşek, A. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, s.108-133, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2653.
- Tokatlı, N. ve Boyacı, Y. (1999) *The Changing Morphology of Commercial Activity in Istanbul*. Cities, 3 (16),181-193.
- Uzun, F., Gül İ. E., Gül A., Uzun, İ., Uzun, Ö.F. (2017). *Alışveriş Merkezlerinin (AVM) Mekânsal Kullanımlarının ve Kullanıcı Eğilim ve Beklentilerin İrdelenmesi; Isparta Kenti Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 2(1);1-16.
- Vural-Aslan, T. (2009). *Türkiye'deki Alışveriş Merkezleri İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Yorumlar, Eleştiriler, Tartışmalar*. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 14:1, 147-159.

Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Wall Paintings and the Current Conservation Status of Daday Elmayazı Village Mosque

Muhammet BİLGEN¹, İ. M. V. Noyan GÜVEN²

^{1,2}Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Kastamonu, Türkiye

ORCID:

M.B.: 0000-0002-9132-3950

İ.M.V.N.G.: 0000-0003-3072-0167

Corresponding Author:

Muhammet BİLGEN

Email:

mbilgen99@gmail.com,

mbilgen@kastamonu.edu.tr

Citation: Bilgen, M. ve Güven, İ. M. V.N. (2020). Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 835-853.

Submitted: 17.10.2020

Accepted: 04.11.2020

Özet

Gerek eski dönemlere ait olsun gerekse günümüze daha yakın dönemlere ait olsun bütün kültür varlıklarının korunması, kayıt altına alınması, özelliklerinin araştırılarak bilim ve sanat camiası ile paylaşılması önemlidir. Kültür varlığı hangi döneme ait olursa olsun üzerinde geçmiş dönemlerin bilgilerini barındırır. Bu bilgiler kayıt altına alınıp belgelenmedikçe zamanla kaybolur ve unutulur. Tarihi yapılarıdaki kalem işleri de yapıldıkları dönemin sanatsal, kültürel ve estetik anlayışını en güzel şekilde temsil eden kültür varlıklarıdır. Bu araştırma, Kastamonu Daday ilçesi Elmayazı Köyü'nde yer alan, kültür varlığı olarak koruma altına alınmış Elmayazı Köyü Camii ve kalem işlerinin mevcut durumlarının belgelenmesi, kompozisyon özelliklerinin araştırılması ve kayıt altına alınması amacı ile yapılmıştır. Yapılan çalışma ile kayıt altına alınan bilgiler hem Kastamonu yöresindeki camilerin kalem işleri ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara kaynak oluşturacak, hem de ilerleyen zamanlarda Camii ve kalem işlerinin olası bir hasar durumunda koruma – onarım süreçlerinin sağlıklı yapılabilmesi için veri sağlayacaktır. Elmayazı Köyü Camii ve kalem işlerinin tarihi, sanatsal ve estetik özellikleri, zaman içerisinde geçirdiği değişimler, mevcut korunma durumları ile ilgili bilgilere ulaşmak için arşiv belgeleri, kaynak kişilerden edinilen bilgiler ve farklı tarihlerde yapı ve kalem işlerinin yerinde incelenmesi sonucu elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Bu bulgular ve elde edilen veriler, yazılı ve görsel olarak belgelenmiştir. Kalem işlerinin yöredeki bazı köy camilerinde görülen kalem işleri ile büyük oranda benzerlik gösterdiği, yapıldıkları dönemin sanatsal, kültürel ve estetik özelliklerini yansıttıkları görülmüştür. Bu sebeple özgünlükleri bozulmadan korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kalem işi, Elmayazı Köyü Camii, Koruma, Onarım, Süsleme.

Abstract

It is crucial for all cultural heritages, whether they belong to ancient times or more recent periods, to be conserved, documented and shared with the scientific and artistic community by investigating their characteristics. A cultural heritage, regardless of the period to which it belongs, holds the information of previous times. That information will be lost and forgotten in time unless it is recorded and documented. The wall paintings on historic buildings are cultural entities that

represent the artistic, cultural and aesthetic understanding in the most beautiful manner of their time. This research has been performed for the purpose of documenting, investigating and recording the composition characteristics of the current situation of Elmayazı Village Mosque and the wall paintings that are located in Daday county Elmayazı Village, which are protected as a cultural heritage. The information recorded with the research will both be a source to the researchers who perform studies related to the wall paintings of the mosques in Kastamonu province and a source of beneficial data for proper conservation and restoration processes in the case of further possible damages to the mosque or wall paintings. In order to provide information about historic, artistic and aesthetic characteristics of Elmayazı Village Mosque and the wall paintings, exposed alterations through time and the current conservation status, archive documents, information gathered from local people and the findings from on-site examinations of the building and the wall paintings in various times have been evaluated in detail. Those findings and the gathered data have been documented both visually and in script. It is seen that the wall paintings are substantially similar to the other wall paintings of some village mosques in the region and reflect the artistic, cultural and aesthetic characteristics of that time they were performed. Therefore, their originalities have to be conserved and transferred to future generations.

Keywords: Wall paintings, Daday Elmayazı Willage Mosque, Conservation, Restoration, Decoration.

1. GİRİŞ

Türkiye tarihi eser bakımından oldukça zengindir. Bilge Umar'ın Paphlagonia (2007) adlı eserinde de bahsettiği üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Batı Karadeniz Bölgesini de içine alan bu bölgede yer alan Şehirlerimizden biri olan Kastamonu İli farklı dönemlere ait tarihi eserleri bünyesinde barındırır. Bu tarihi eserlerden biride Osmanlı'nın son dönemlerine tarihlendirilen ve Daday ilçesi Elmayazı Köyü'nde yer alan Elmayazı Köyü Camii'dir. Köy ile aynı adı taşıyan Camii 2013-2014 tarihlerinde restorasyon sürecine tabii tutulmuş (Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Yapım İşleri Geçici Kabul Tutanağı 08/04/2015), bu restorasyonda bazı sıva çatlaklarının onarılması haricinde kalem işlerine müdahale edilmemiştir. Harim duvarlarında yer alan kalem işleri günümüze kadar bozulmadan sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir.

Kalem işleri incelendiğinde bu yörede yer alan başka köy camilerinde de aynı tarz kalem işlerinin yapılmış olduğu görülmüş ve bunlardan Kastamonu Araç ilçesi Aşağıyazı Köyü Camii kalem işleri (Bilgen vd., 2019) yayınlanmıştır. Benzer kalem işleri Daday ilçesi Ertaş Köyü Camii'nde de mevcuttur¹. Aynı tarz kalem işlerinin bulunduğu diğer yapılardaki bulgularda değerlendirilerek ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak Elmayazı Köyü Camii'in kalem işleri ile ilgili yaklaşık bir tarih belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan araştırmalarda Elmayazı Köyü Camii ve kalem işleri ile ilgili çok fazla kaynağa rastlanamamıştır. Köyün yaşlıları ve ileri gelenleri ile yapılan görüşmelerle camii ve kalem işlerinin yapım tarihleri ve geçirdiği süreçler ile ilgili bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivlerindeki yapı ile ilgili belgeler incelenmiş ve eski fotoğraflarına ulaşılmıştır. Yapının ve kalem işlerinin mevcut durumu yerinde incelenmiş fotoğraflarla kayıt altına alınmış, eski fotoğraflarla mevcut durumunun karşılaştırılması yapılmıştır.

Camii'in harim bölümü doğu, batı ve güney duvar yüzeylerinde görülen kalem işleri renk, motif ve kompozisyon özellikleri açısından incelenmiş ve kalem işlerindeki önemli detaylar belirlenmeye çalışılmıştır. Detaylı olarak incelenen kalem işlerinin ne tür bozulmalara maruz kaldığı ve bu bozulmaların engellenebilmesi için alınması gereken koruyucu önlemler sonuç kısmında verilmiştir. Ayrıca sonuç kısmında kalem işlerinin kültürel, simgesel ve estetik özellikleri hakkında değerlendirme yapılmıştır.

¹ Ertaş Köyü Camii'n kalem işleri başka bir bilimsel çalışmaya konu edilmiş ve yayına hazırlama aşaması devam etmektedir.

Doğu ve Batı duvarlarındaki metinlerin okunması ve Türkçe'ye çevirisi yapılırken herhangi bir yanlışlığa sebep olmamak için, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kemal TUZCU, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Şemsettin KIRIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM, Öğr. Gör. Ahmet Nureddin KATTAN, Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Malik BANKIR, Kastamonu Üniversitesi Taşköprü Meslek Yüksekokulu Öğr. Gör. Atila DİLER'in görüşlerine başvurulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kalem İşinin Tanımı ve Tarihçesi

Sivil ve dini mimarinin iç duvarlarına, kubbelerine ve tavanlarına, sıva, ahşap, taş, bez ve deri gibi malzemeler üzerine renkli boyalar ve bazen de altın varak kullanılarak kalem tabir edilen fırçalarla yapılan nakışlara "kalem işi" denilir. Kalem işlerini yapan kişilere "kalemkâr", kalem işlerinin hem desenlerini hazırlayan hem de işlenecekleri yüzeye uygulayan kişilere ise "nakkaş" adı verilir (İrteş, 1985: 425). Tanımda geçen "kalem tabir edilen fırça" sözcüğünden kasıt, bildiğimiz çizim yapmada ya da yazı yazmada kullanılan kalemler değildir. Japonlar, Çinliler diğer Uzakdoğu milletleri yazı yazmada kullandıkları fırçaya ya da Avrupalıların kullandıkları kuş tüyüne de kalem adı verilmektedir. Tüy kalem aynı zamanda Türk kültüründe minyatürleri yapan sanatkârların, müzehhiplerin tezhip ve minyatür yapmak, resim çizmek için kullandıkları sapı tüyden yapılmış fırçanın da adıdır. Dolayısıyla bir zemin üzerine şekil, resim, yazı, nakış vb. uygulamalar için kullanılan "fırça" terimi Türk kültürü içerisinde "kıllı kalem" diye tabir edilmiştir (Baysal, 2017: 16).

Türk mimari kültürüyle tezyin sanatı Orta Asya'da Hunlarla başlayıp, Göktürkler, Uygurlar daha sonra Karahanlılar ve Gazneliler döneminde İslam dini ile etkileşime girmiş, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları ile Anadolu'ya gelmiştir. Selçuklular döneminde kufi yazılar, hayvansal kökenli motifler ve geometrik motifler hâkimdir. Osmanlı döneminde daha çok bitkisel bezemenin hâkim olduğu kalem işi süslemeler, Osmanlı erken dönem ve 15. yüzyıl, klasik dönem 16-17. yüzyıl, batılılaşma dönemi 18-19. yüzyıl ve neo-klasik üslup (Cumhuriyet dönemi) olmak üzere dörde ayrılır. Batılılaşma dönemi kalem işlerinde ise Türk Barok Üslubu, Barok-Rokoko Üslubu, Ampir Üslubu ve Eklektik Üslup olarak adlandırılan kalem işi çeşitleri ile karşılaşılır (Yılmaz,1991). Bunların haricinde herhangi bir üsluba dâhil edilemeyen özellikle Anadolu'daki köy camilerinde ve köy evlerinde (kırsal kesimde) görebildiğimiz, Anadolu Halk Resmi (Aksel, 2010) ya da Anadolu Halk Sanatı, Anadolu Tasvir Sanatı (Arık, 1988) olarak isimlendirilen kalem işi uygulamaları da mevcuttur.

Türk süsleme sanatlarında kullanılan motifler, toplumların gelenek, görenek, zevk, anlayış ve inançlarının bir ifadesidir (Şengül, 1990: 3). Bu sebeptendir ki günümüze gelinceye kadar mimari eserler değişik tarz ve tekniklerde, dönemin beğenisine uygun motif ve kompozisyonlarla süslenmiştir. Rumiler, hatâyîler, bulutlar, münhaniler, yarı stilize çiçek motifleri, natüralist çiçekler, geçmeler, geometrik motifler, çintemani motifi, tığlar klasik tarzdaki kalem işlerimizde ve süsleme sanatlarımızda görülen motiflerin başlıcalarıdır (Keskiner, 2002).

2.2. Sıva Üstü Kalem İş

Mimari yapıların kubbe, tavan, duvar yüzeylerindeki çeşitli karışımlarla hazırlanmış sıva üzerine uygulanan kalem işlerine sıva üstü kalem işi adı verilir (Bilgen, 2010: 27). Sıva üstü kalem işlerinin en eski örnekleri Uygurlarda görülür. Bunlar alçı ve mermer kireci harçları ile sıvanmış duvar yüzeylerine uygulanan Uygur duvar resimleridir. Sıva üstü kalem işleri "fresko" ve "secco" diye iki ayrı teknikte uygulanmaktadır. Fresko yaş sıva üzerine uygulanırken, secco kuru sıva üzerine uygulanır. Klasik Osmanlı yapılarında daha çok kuru sıva üzerine uygulanmış kalem işleri

ile karşılaştırılır. Fresko tekniği ile yapılmış işler secco tekniğinde yapılmış işlere göre daha uzun ömürlüdür (Baysal, 2017: 33)

Osmanlı yapılarında, insan elinin uzanamadığı bütün iç yüzeylerin süslemesinde kalem işi süslemelerin tercih edildiği, bu kalem işlerinden sıva üstü kalem işi çeşidinin yaygın olarak kullanıldığı, alt yüzeylerde ise kalem işinin yerini çini ve sıvasız taş yüzeylerin aldığı görülür (Demiriz, 1999: 297). Fakat özellikle batılılaşma dönemi ve sonrasında sıva üzeri kalem işleri caminin insan elinin ulaşabileceği yüzeylerde dâhil olmak üzere hemen hemen her yüzeyine uygulanmıştır.

Sıva üstü kalem işi tekniğinde önce sıvanın üzerine kireç badanası yapılır. Daha sonra desenlerin yapılacağı alanlar ölçümlenip fileto (cetvel) çizgileri çizilir. Desen yapılacak alanların ölçülerine göre kâğıtlar (eskiz kâğıtları) üzerine çizilen desenler iğne ile delinerek kalıp haline getirilir ve özel bir kömür tozu ile zemine geçirilir. Önce motifler ve zemin renkleri boyanır. Motif detayları yapıldıktan sonra en son tahrir (kontur) çekilerek kalem işleri tamamlanır. Dış etkenlerden korundukları ve dayanıklı malzeme ile yapıldıkları müddetçe uzun yıllar sağlıklarını koruyabilirler (İrteş, 1985: 425-426). Fakat secco tekniğinde yapılan bu sıva üstü kalem işleri sıvanın yüzeyinde kaldığından dolayı nemden ve dış etkenlerden fresko tekniğine nazaran daha fazla zarar görürler.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Kültür varlıkları zaman geçtikçe, zamanın, doğanın ve insanoğlunun sebep olduğu yıkıcı etkilere maruz kalmaktadır. Tarihi yapılarımızda bu yıkıcı etkiye en çok maruz kalan eserlerimiz arasındadır. Tarihi eserlerimizin maruz kaldığı yok oluş tehlikesi sadece kullanılmakta olan fiziksel bir yapının değil aynı zamanda geçmişe ait hafızanın da yok oluşu anlamına gelmektedir. Tarihi yapılarımızı korurken onları sadece turizm alanında gelir getiren, günlük kullanım ihtiyacını karşılayan yapılar olarak görmemeli, kültürel yönleri çok daha ağır bastığı için kültürel, sanatsal ve tarihi belge niteliklerinden dolayı korumalıyız (Karamut, 1982). Bu sebeple tarihi eserlerin korunması ve korunarak yaşatılması, gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılması son derece önemlidir. Gelecek kuşaklara kültürel mirasımızı sağlıklı bir şekilde aktarmak ise kültür mirasımızı kayıt altına almakla ve bilimsel koruma-onarım çalışmaları yapmakla mümkün olabilmektedir. İşte tamda bu noktada tarihi eserlerimiz ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların, araştırma makalelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir tarihi eserin restorasyonu yapılacağı zaman, o tarihi eser ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenir ve elde edilen bilimsel, doğru veriler ışığında sağlıklı bir restorasyon süreci yürütülmeye çalışılır. İşte bütün bu düşüncelerden hareketle tarihi yapıların araştırılması ve daha önce herhangi bir yayına konu olmamış, kalem işleri ile süslü tarihi eserlerin, bilim ve sanat camiasına kazandırılması önem arz etmektedir.

Kalem işleri ile süslü tarihi camiler ülkemizin hemen hemen her yerinde olduğu gibi Kastamonu'da da mevcuttur. Çeşitli yayınlara konu olan camiler olduğu gibi herhangi bir yayına konu olmamış, detaylı olarak araştırılmamış hatta henüz korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmemiş camiler bile görmek mümkündür. Özellikle kırsal kesimde yer alan köy camileri çok fazla araştırmaya konu olmamış, kırsal kesimden şehirlere doğru devam eden göçün de etkisi ile birçok cami adeta sahipsiz kalmış kendi kaderlerine terkedilmişlerdir. En fazla birkaç aileden ibaret olan ve genellikle yaşlı kişilerin bulunduğu köylerdeki kullanılmayan ve belirli aralıklarla bakımları yapılmayan köy camilerinde yok olma süreci daha hızlı ilerlemektedir. Araştırmada, zamanın yok edici etkilerine maruz kalan tarihi yapılarımızdan biri olan ve herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamış Elmayazı Köyü Camii'nin kalem işlerinin araştırılması, kayıt altına alınması, estetik, sanatsal ve tarihi özelliklerinin belgelenmesi amaçlanmıştır.

4. YÖNTEM

Elmayazı Köyü Camii ve kalem işleri ile ilgili daha önce yapılmış bilimsel bir yayın maalesef mevcut değildir. Bu sebeple Camii'in tarihçesi ile ilgili bilgilere Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivlerindeki kayıtlardan ve Elmayazı Köyünün yaşlılarının anlattıklarından ulaşılmaya çalışılmıştır. Camii yaptırانların aile fertlerinden günümüzde hayatta olanların bilgilerine başvurulmuş, kaynak kişi olarak değerlendirilen kişilerin verdiği bilgiler ses kaydı ve yazılı kayıt olarak kaydedilmiştir. Görüşme yapılan kişilere camii ve kalem işleri ile ilgili sorular farklı tarihlerde tekrar sorularak verilen bilgilerin tutarlılığı test edilmiştir. Elde edilen bilgiler karşılaştırılarak doğruluğu saptandıktan sonra araştırmaya eklenmiştir.

Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan arşiv kayıtları, eski fotoğrflar titizlikle incelenmiş, yapıdaki izler ve veriler analiz edilmiş elde edilen bulgular değerlendirilmiş, kalem işleri yöredeki diğer yapıların benzer kalem işleri ile karşılaştırılmış ve yorumlamaları yapılmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Elmayazı Köyü Camii'nin Genel Özellikleri

5.1.1. Tarihi ve Mimari Özellikleri

Elmayazı Köyü Camii, Kastamonu ili, Daday ilçesi, Elmayazı Köyü, 112 ada, 1 parsel üzerinde yer almaktadır ve koruma derecesi 1 olarak tescillenmiştir. Daday Elmayazı Köyü Camii'nin yapım tarihi giriş kısmındaki metal levhada 1906 olarak geçmektedir (Resim-1). Fakat Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan yapıya ilişkin 2012 tarihli restitüsyon ve restorasyon raporlarında "Caminin girişinde Hicri 1312 tarihinde yapıldığı yazılıdır" ibaresi yer alır. Camide yapılan incelemelerde bu tarihin yazılı olduğu bir levhaya rastlanamamıştır. Bu kırmızı metal levhadaki yapım tarihi doğru olarak kabul edilirse hicri 1312 olarak geçen tarih, miladi 1894 tarihine denk gelmektedir. Bu durum Camii'in girişinde mevcut bulunan ve 1906 tarihini gösteren metal kitabedeki tarih ile 12 yıllık bir farkı göstermektedir.

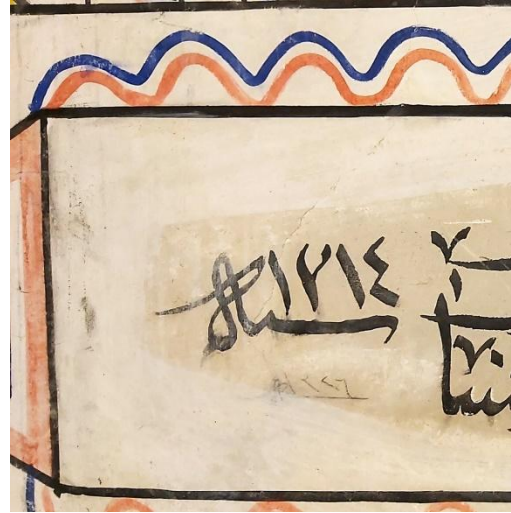
Resim 1. Camii girişindeki mevcut metal levha

Köyün yaşlıları ile yapılan görüşmelerde (Berber ve Arslan, 6 Temmuz 2020 tarihli görüşme) Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde köyün ileri gelenlerinden Kara Mehmet isimli şahıs tarafından yaptırılmış ahşap tavanlı bir köy camisi olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Camii içerisinde doğu ve batı duvarlarında doğrudan sıva üzerine siyah mürekkeple yazılmış yazılardaki tarihlere baktığımızda, batı duvarında hicri 1317 (Miladi 1899) (Resim-2), doğu duvarında ise hicri 1314 (Miladi 1896) (Resim-3) tarihleri dikkat çeker. O halde Camii'in inşa tarihi bu yazılardan önceki bir tarihe dayanmaktadır. Bu durumda kırmızı metal levhadaki Hicri 1312 (Miladi 1894) tarihi Camii'in inşa tarihi için daha mantıklı görülebilir. Camiyi yaptıran Kara Mehmet isimli şahsın torununun oğlu Mehmet Ali Çiftçi ile yapılan görüşmede (16.10.2020 tarihli görüşme) Camii'n yapılış tarihinin Camii içerisindeki hat yazılarında görülen tarihe yakın olduğu bilgisi alınmıştır. Ayrıca Çiftçi Camii'n arsasının Kara Mehmet tarafından bağışlandığını, yaklaşık iki kilometre

uzaktan camiye içme suyu getirttiğini ve Camii'yi Kara Mehmet'in önderliğinde köylülerinde yardımlarıyla imece usulü ile yaptıklarını nakletmiştir.

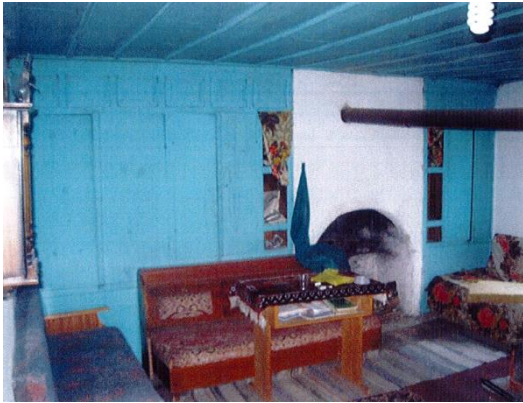

Resim 2. Batı duvarındaki tarih

Resim 3. Doğu duvarındaki tarih

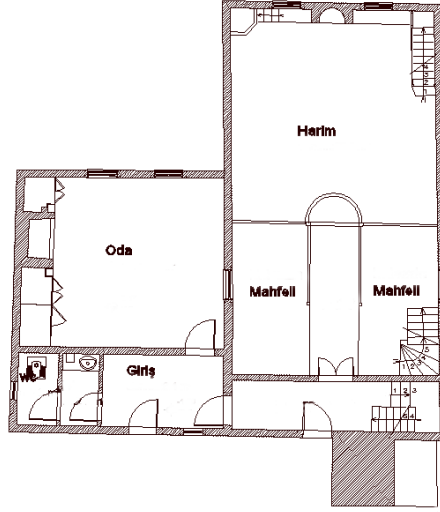
Elmayazı Köyü Camii ahşap karkas sistemle inşa edilmiştir ve dış cephesi sıvalıdır. Düz ahşap tavanlı olan yapının üst örtüsü alaturka tipi kiremitle kaplanmıştır. Camii'nin mimari tarzından geç Osmanlı döneminde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey cephedeki basit ahşap kapıdan kuzey-güney yönünde 120 cm ölçülerindeki, dar alana (son cemaat mekânına) girilir. Sağ tarafta on basamaklı merdivenlerle çıkılan kesme taş temel üzerine sonradan yapılmış ahşap minare vardır. Bu merdivenlerle aynı zamanda kadınlar mahfeline de çıkılır. Sol tarafta ise Camii'nin doğu cephesine bitişik daha küçük planda 475X455 cm iç ölçülerinde kare formunda, güney duvarda iki adet pencere ile aydınlatması sağlanan, Camii'in doğu duvarı alt bölümdeki pencerenin bu odanın içine açıldığı ve içerisinde ocak ve dolapların olduğu bir köy odası yer alır. Düz ahşap tavanlı köy odasının (Resim-4-5) girişinde hem son cemaat mekânına hem de kuzeye açılan iki girişi bulunan küçük bir alan, bu alanın doğusunda ise lavabo ve tuvalet bulunur (Şekil-1).

Resim 4. Köy odası restorasyon öncesi

Resim 5. Köy odası restorasyon sonrası

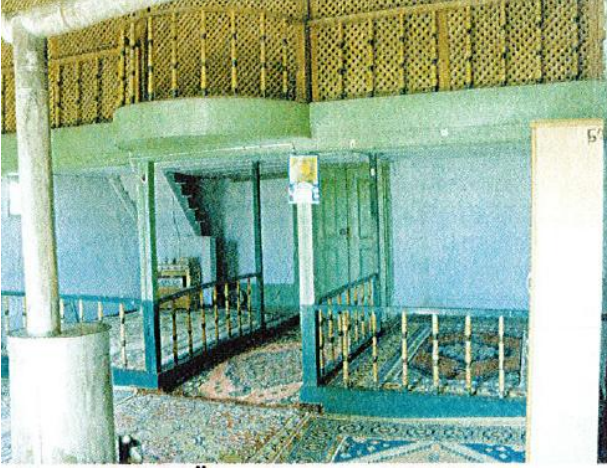

Şekil 1. Elmayazı Köyü Camii ve Köy Odası Plan

Camii'n harim kapısı kuzey cephededir ve son cemaat mekânından geçilerek ulaşılır. Harim kapısı sade ve ahşaptandır. Harim bölümü kuzey- güney yönünde uzanan dikdörtgen planlıdır ve 10 X 5,70 m ölçülerindedir. Düz ahşap tavanın tavan göbeğinde çıtakari tekniği ile yapılmış oniki kollu yıldız motifi görülür ve merkezinden avize asılmaktadır (Resim-6). 10 m güney kuzey yönünde uzanan harim alanının 4,20 metrelik kısmını kuzeyde yer alan, ahşap taşıyıcılar üzerine ahşap malzeme ile yapılmış kadınlar mahfeli ve alt katı oluşturur. 4,20 X 5,70 m ölçülerindeki kadınlar mahfelinin alt katı, harim kapısından harim alanının merkezine doğru 4,20 X 130 metrelik alanın sağında ve solunda olmak üzere 4,20 X 220 m ölçülerinde etrafı ahşap korkuluklarla çevrelenmiş alanlardan oluşur. Kadınlar mahfeline giriş son cemaat yerinden çıkılan merdivenlerle dışardan sağlandığı gibi içeriden batı duvarı önündeki merdivenlerle de sağlanır (Resim-7-8).

Resim 6. Tavan göbeği.

Resim 7. Kadınlar mahfeli rest. öncesi.

Resim 8. Kadınlar mahfeli rest. sonrası.

Harim alanı sekiz adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu pencerelerin üçü güney duvarında ikisi doğu duvarında üçü batı duvarında yer alır. Kuzey duvarda pencere açıklığına yer verilmemiştir. Mihrap üstü penceresi sabittir. Diğer pencereler ise giyotin tarzı açılan pencere çeşididir. Batı duvarında minber hizasında üst bölümdeki pencere diğerlerine nazaran daha küçüktür.

Minber ve kürsü ahşaptandır ve üzerlerinde herhangi bir süs unsuruna rastlanmamıştır. Kalem işleri ve duvardaki izlerden anlaşıldığı kadarı ile minber ve kürsü kalem işlerinden önceki bir tarihte yapılmışlardır. Doğu, batı ve güney duvarlarında görülen çihâr-ı yâr-ı güzîn (Devellioğlu, 2012: 178) yazı alanları boş bırakılmış ve bu alanlar üzerine çihâr-ı yâr-ı güzîn yazılarının olduğu tablolar asılmıştır. Camii'in harim alanının tabanı ahşap kaplamadır.

5.1.2. Kalem işleri

Harim duvarlarındaki kalem işlerinin ne zaman yapıldığına ilişkin bir kayıt yoktur. Fakat kalem işlerinden daha eski olan doğu ve batı duvarlarının alt bölümlerinde yatay dikdörtgen cetveller ile çevrelenmiş yazıların doğu duvarda hicri 1314 (Miladi 1896), batı duvarda hicri 1317 (Miladi 1899) tarihleri yazılıdır. Bu yazılar doğrudan sıva üzerine yazılmışlardır. Mevcut kalem işleri ise kireç badana üzerine yapılmıştır. Köyün yaşlıları ile yapılan görüşmelerde (Berber ve Arslan, 6 Temmuz 2020 tarihli görüşme) kalem işlerinin yapıldığı dönemi hatırladıklarını ve kalem işleri yapılırken ilkokul çağında olduklarını beyan etmişlerdir. Mehmet Ali Çiftçi kalem işlerinin yapıldığı dönemi hatırladığını ve tarihin 1958-60 yılları olabileceğini ama kalem işlerini yapan kişilerle alakalı bilgisinin olmadığını iletmiştir (16.10.2020 tarihli görüşme). Görüşme yapılan şahıslardan Sabri Berber nüfus cüzdanında 1945 doğumlu olduğunu fakat gerçekte 1943 doğumlu olduğunu, Vahit Arslan ise 1946 doğumlu olduğunu belirtmiştir. Sabri Berber kalem işleri yapılırken 10-12 yaşlarında iken Vahit Arslan 7-9 yaşlarındadır. Bu bilgiden hareketle kalem işlerinin yapılış tarihi 1950-1960 yılları arasına tarihlendirilebilir. Görüşme yapılan şahıslar kalem işlerini yapan ustanın kimliğine ilişkin bir bilgiyi hatırlamadıklarını, kendilerinden daha yaşlı bir kişi olduğunu ama onunda ağır hasta ve konuşamaz durumda olduğundan kalemkârın kimliği ile ilgili bilgiyi veremeyeceğini beyan etmişlerdir.

Caminin harim bölümü doğu, batı ve güney duvarlarında, tavandan başlayarak zeminden bir metre yüksekliğe kadar olan yüzeylerde kalem işi süslemelere rastlanır (Resim-9). Doğu ve batı duvarlarındaki kalem işleri kadınlar mahfeline kadar devam eder, kadınlar mahfeline kalan doğu, batı ve kuzey duvar yüzeylerinde kalem işi yoktur.

Resim 9. Harim duvarları kalem işleri

Aynı kalemkâr tarafından yapıldığı düşünülen Araç Aşağıyazı Köyü Camii kalem işlerinde (Bilgen vd, 2019) görülen motif ve kompozisyonların birçoğu bu camide de tekrarlanmıştır (Resim-10). Aynı motif şablonları kullanılırken yapılan tek değişiklik kompozisyondaki pafta sayısının azaltılması ya da artırılması, renklerin değiştirilmesi şeklinde olmuştur. Diğer birkaç camide daha kullanılan desen şablonları Elmayazı Köyü Camii'nde de kullanılırken simetriye dikkat edilmemiş desenler uygulandıkları alana uydurulmaya çalışılmıştır.

Resim 10. Araç Aşağıyazı Köyü Camii harim duvarları kalem işleri.

Güney duvarının tavanla birleştiği üst bölümde, doğu ve batı duvarlarından kadınlar mahfeline kadar devam eden on altı cm genişliğinde bir pervaz (bordür) ve bu pervaz içerisinde de gölgeli olarak kırmızı, siyah, beyaz renklerde boyanmış kırıkçubuk (Hasol, 2009, 114) adı verilen desen görülür. Mihrap üstü penceresinin her iki yanında Allah (c.c.), Muhammed (s.a.s.) yazı alanlarının etrafı yuvarlak formda cetvellerle (fileto) çevrelenerek etrafı yine yuvarlak formda, bitkisel motifler kullanılarak süslenmiştir. Allah (c.c.) ve Muhammed (s.a.s.) yazı alanlarının etrafındaki kobalt mavi ve kırmızı rengindeki bu bitkisel süslemeler her ne kadar simetrik bir görünüm sergilese de detaylı incelendiğinde pafta-oran bakımından tam olarak simetrik olmadıkları anlaşılır. Muhammed (s.a.s.) yazı alanının etrafındaki bitkisel kompozisyon 1/20 pafta oranında iken, Allah (c.c.) yazı alanının etrafındaki bitkisel kompozisyon 1/21 pafta oranına

sahiptir. Bu farklılığın, kalemkârın şablon tekniği ile yaptığı desenleri yüzeye aktarırken paftalar arasındaki mesafeleri doğru hesaplayamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Mihrabın her iki yanında ve üstünde yer alan pencere açıklıklarının sağ ve sol kenarlarına iki siyah cetvel (fileto) çizgisi ile sınırlandırılmış pervazlar yerleştirilmiş ve bu pervaz alanlarının içi, baskı tekniği ile yapılmış, kırmızı ve kobalt mavi renkli, içi boş yuvarlak motiflerle doldurulmuştur. Cetvel çizgilerine tutturulmuş olarak siyah dal, yeşil yaprak ve kırmızı penç motiflerinden oluşan, tek penç ve üç penç kullanılarak iki farklı kompozisyon şeklinde çizilen bitkisel motifler fırça tekniğinde yapılmıştır.

Resim 11. Güney duvarı kalem işleri.

Güney duvarının sol kenarında, kürsünün yukarısında kalan duvar yüzeyinin üst kısmına vazo formunda siyah boya ile “maşallah” yazısı yazılmış ve etrafına istiridye kabuğu motifine benzer motifler yerleştirilmiştir. Maşallah yazısının altındaki duvar yüzeyine, ucunda hilal şekli olan, üzeri kırıkçubuk motifi ile süslenmiş bir bayrak direği, bu bayrak direğinin her iki yanına yerleştirilmiş iki bayrak motifi resmedilmiştir. Bayrak motiflerinin uçlarından püsküller sarkıtılarak kumaş hissi verilmeye çalışılmıştır. Mihrabın külah kısmının arkasına kalan güney duvar yüzeyine ise mihrabın külahına benzer bir külah görüntüsü işlenmiştir.

Mihrabın alınlık kısmında siyah boya ile yazılmış “eüzübesmele” (eüzübillahimineşşeydanirracim bismillahirrahmanirrahim) yazısı iki satır halinde yerleştirilmiş ve etrafına oksit sarı ile cetvel çekilmiştir. Alınlık yazısının altında istiridye kabuğu motifine benzer bir motif kırmızı, yeşil ve oksit sarı ile renklendirilmiştir. Çerçeve ve kenar bordürleri bulunmayan mihrapta, köşeliklerin alt kısmına cetvellerle çevrelenmiş kırmızı zeminli dikdörtgen alan içine kobalt mavi ile baklava dilimi motifi resmedilmiştir. Kaide vazifesi gören bu dikdörtgen alanın üst kısmına iki kulplu ve kırmızı zeminli vazo motifi ve bu vazodan çıkan kıvrım dal üzerine yeşil yapraklar ve kırmızı pençler yerleştirilmiş kompozisyon mihrap köşeliklerinde simetrik olarak yer alır. Sağ köşeliğin ortasında “maşallah” yazısı, sol köşeliğin ortasında ise “Muhammed” (s.a.s.) yazısı siyah boya ile yazılmış, yuvarlak formda cetvel çizgisiyle çevrelenmiş ve etrafı yıldız formunda renklendirilmiştir. Nişin kavsara kısmı cetvel çizgileri ile yukarıdan eteklere doğru yedi paftaya bölünmüş, paftaların her biri ayrı ayrı oksit sarı, yeşil, kobalt mavi ve kırmızı ile renklendirilmiştir. Kavsaranın altına siyah cetvellerle sınırlandırılmış bir pervaz alanı oluşturulmuş ve içine ikili sarmal zencerek işlenmiştir. Pervaz alanından nişin sağında ve solunda simetrik olarak, nişin ortasında kenarlara toplanmış gibi resmedilen yeşil zeminli perde motifi sarkıtılmış, kenarlarına da kumaş etkisini güçlendiren püsküller eklenmiştir. Perde motifinin nişin kenarlarına tutturulduğu alanlardaki açıklıklara sağ ve sol kenarda simetrik olarak yağ lambası motifi yerleştirilmiştir. Nişin en alt bölümünde ise kırmızı ve kobalt mavi zeminli beş paftadan ikisinin üzerine karşılıklı iki penç motifi simetrik olarak konumlandırılmıştır. Güney duvarından

harime doğru çıkıntı yapmış mihrabın güney duvarına bağlanan sağ ve sol dış yüzeylerinde, ortada kobalt mavi zeminli selvi ağacı motifi, yanlarda siyah cetvellerle sınırlandırılmış, içinde oksit sarı, yeşil, kırmızı, kobalt mavi renkler kullanılarak baskı tekniği ile yapılmış, içi boş yuvarlak ve düzensiz motiflerin yer aldığı pervaz alanları bulunur. Mihraba ahşaptan bir tepelik geçirilmiştir (Resim-11).

Doğu ve güney duvarlarının kesiştiği köşeye yerleştirilmiş olan kürsünün ahşap korkuluklarında kalem işi örneğine rastlanmaz. Kenarları pervazlarla çevrelenmiş üç yüzeyi bulunan kürsü kaidesinin yüzeylerinde ise rozet (gülçe motifi) görülür.

Doğu duvarının tavanla kesiştiği yerde, güney duvarında da görülen, içine kırıkçubuk motifinin işlendiği pervaz deseni kadınlar mahfeline kadar devam eder. Pervaz deseninin alt cetvel çizgisinden aşağıya doğru, belirli aralıklarla, ters olarak siyah dal, yeşil yaprak ve ucuna penç motifinin işlendiği bitkisel motifler sarkıtılmıştır. Bu sade kompozisyon doğu duvarındaki, etrafı pervazlarla çevrelenmiş süsleme alanlarının (panoların) dış cetvel çizgilerine tutturulmuş şekilde tek ve üç pençli olarak alandaki boşlukları doldurmak için kullanılmıştır. Doğu duvarının üst bölümünde yan yana üç adet yuvarlak formda çihâr-ı yâr-ı güzîn (dört halife) ve İslam Peygamberinin torunlarının (Hasan (r.a.), Hüseyin (r.a.) isimlerinin yazıldığı yazı alanları oluşturulmuştur. Yuvarlak formdaki yazı alanlarının etrafı on kollu yıldız formunda kobalt mavi ile renklendirilerek yıldız motifinin uçlarına 1/20 pafta oranında bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Yazı alanları boş bırakılan bu alanlara daha sonra dört halife ve İslam Peygamberinin torunlarının (Hasan (r.a.), Hüseyin (r.a.) isimlerinin yazılı olduğu levhalar asılmıştır. Süslemenin bazı bölümleri kare formundaki bu levhaların arkasında kalmıştır. Ortadaki yazı alanını çevreleyen süslemeler batı duvarında, simetrisi olan alandaki yazı alanını çevreleyen süslemelerle ve güney duvarındaki Allah (c.c.) ve Muhammed (s.a.s.) yazılarını çevreleyen süslemelerle aynıdır. Çihâr-ı yâr-ı güzîn (dört halife) ve İslam Peygamberinin torunlarının (Hasan (r.a.), Hüseyin (r.a.) isimlerinin yazıldığı yazı alanlarından ikisi doğu, ikisi batı duvarında olmak üzere kalan dört yazı alanının çevresi ise birbirleri ile aynı motif ve kompozisyonda kalem işlerine sahiptir (Resim-12).

Resim 12. Doğu duvarı kalem işleri.

Doğu duvarında güneyden kuzeye doğru çihâr-ı yâr-ı güzîn yazı alanlarından ilk ikisinin arasına denk gelen boşluğa bir çiviye tutturulmuş gibi sarkıtılarak resmedilmiş ucu çatallı ve üzerinde "Ali" (r.a.) (علی) yazısı bulunan kılıç motifi resmedilmiştir. Bu kılıç motifinin aynısı simetrik olarak batı duvarında da görülür. Duvar yüzeyinin güney kenarına kürsü hizasından yukarıda siyah kıvrım dal, yeşil yaprak ve kırmızı pençlerden oluşan bahar dalı gibi resmedilmiş bitkisel bir kompozisyon, bu kompozisyonun üst tarafında ucuna hilal motifi çizilmiş bayrak

direği ve bayrak motifi resmedilmiştir. Doğu duvarının orta bölümünde sarı zemin üzerinde saat motifi görülür. Saat motifinin bulunduğu sarı zemin ince bir pervazla üst tarafı kemerli olacak şekilde çevrelenmiştir. İnce pervazdan sonra içinde renkli, içi boş yuvarlak şekillerin olduğu bir pervaz ve en dışta da daha kalın, içinde dalgalı çizgilerin olduğu bir pervaz saat motifinin bulunduğu alanı üç kenardan çevreler. Saat motifi alanının pervazlarının dışında kalan sağ ve sol kenarına yeşil renkte iki selvi ağacı motifi yerleştirilmiştir. Selvilerden sağdakinin ucuna üç dal üzerine penç motifleri işlenmiştir. Saat ve selvi motiflerinin aşağısında dikdörtgen cetvel çizgileri ile çevrelenmiş yazı alanı bulunur (Resim-13).

Resim 13. Doğu duvarı yazı alanı.

Yazıda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki, Elmayazı Köyü Camii (Daday) Genel Tanıtım Restitüsyon ve Restorasyon Raporlarında yer alan Cevdet Yakupoğlu'nun yaptığı okuma ve Türkçe tercüme;

“ Se-ya'lemu'l-mushaffu bi't-türâbi mâ yulgâhu gadâ min tûli'l-hisâbi. Sene 1314 (H.)”

Türkçe Tercümesi;

“Toprağa garkolmuş (karışmış) kişi, yarın (mahşer gününde) uzun süren hesap neticesinde kendisine verileni (amel defterini) bilecek (tanıyacak). 12 Haziran 1896 - 1 Haziran 1897 M.”

Abdül-kebîr b. Abdülmecîd Alîvât'ın (tam vefat tarihi bilinmiyor, hicrî 11. Yüzyıl âlimi) Sirâcü'l-ğuyûb fî a 'mâli'l-kulûb, adlı eserinin 341. sayfasında metnin aslının; “(Fe) se ya'lemu'l-mustehiffu bi't-türâbi mâ yelkâhü ğaden mine'l-hisâbi” şeklinde yazıldığı görülür. Duvardaki yazıda “Mushaffu” ibaresinin “mustehiffu” şeklinde yazılması ve bu ibarede “ص” harfi yerine “س” harfinin kullanılması gerekirdi. Türkçe Tercümesi ise; “Toprağı hafife alan, yarın hesaba çekilme olarak nelerle karşılaşacağını bilecektir” şeklinde de yapılabilir. Bu durum, hattatın yazıyı duvara yazarken hatalı yazdığını göstermektedir.

Kalın kalemle yazılmış yazının hemen altında, yazının herekelerinin yazıldığı kalınlıktaki bir kalemle ters üçgen formunda Arap harfleri ile yazılmış Türkçe bir metin yer alır. Bu metinde de;

“Ma'nası Şudur ki, kirada oturmuş olduğu evin ocağına mektup üzerine yazılmış olduğu topraktan ötürü bâladaki kelimeler kendisine işaret olunmuştur. Cenab-ı Hakk nevm-i gafletten emin eyleye. Amin.” yazılıdır (Resim-13).

Yazıyı çevreleyen dikdörtgenin sağ ve sol ucuna renkli çizgilerle üçgen formunda (muska formunda) süsleme yapılmıştır. Saat motifi alanının dış pervazındaki dalgalı çizgiler, bu yazı alanını çevreleyen dikdörtgenin alt ve üst kenarına da yapılmıştır. Saat motifi ve altındaki yazı alanlarının sağında bir ve solunda iki adet olmak üzere, renkli yuvarlak şekillerle içi doldurulmuş

pervazlarla çevrelenen panolar bulunur. Sağdaki panoda, ortaya cami motifi yerleştirilmiş ve etrafı baklava dilimi (prizmatik) şeklinde pervazla çevrelenerek köşe zeminleri yeşile boyanmıştır. Baklava dilimi dışında kalan zeminlerin rengi kobalt mavidir. Panonun köşeliklerinde üç yapraktan oluşan bitkisel motif yer alır. Saat motifinin solundaki panoda halı formuna benzer bir form görülür. Merkezde rozet (gülçe) motifi, rozet motifini çevreleyen yuvarlak pervazda geometrik bir süsleme, bu pervaz alanını çevreleyen ve zikzak çizgilerle mavi zeminden ayrılan kırmızı zemin yer alır. Kırmızı zeminli alanın dışı kobalt maviye boyanmıştır ve köşelere rozet motifi yerleştirilmiştir. En soldaki panoda ise simetrik olarak batı duvarında da aynı alanda görülen vazo motifi ve bitkisel bir motif (hayat ağacı motifi) yer alır.

Batı duvarında minber korkuluklarının yukarısına denk gelen alanda bir pencere açıklığı bulunur. Doğu duvarında olduğu gibi, batı duvarının tavanla kesiştiği alın kısmında içine kırık çubuk motifi yapılmış pervaz deseni kadınlar mahfeline kadar devam eder. Pervaz deseninin alt cetvel çizgisine tutturulmuş olarak aşağı doğru sarkan bitkisel motifler (dal, yaprak, penç) duvarın hemen hemen genelinde pervaz cetvel çizgilerine tutturulmuş olarak tek pençli ya da üç pençli olarak resmedilmiştir. Duvarın üst bölümüne yapılmış, çihâr-ı yâr-ı güzîn ve İslam Peygamberi'nin torunlarının adlarının yazıldığı yazı alanlarının kalem işleri, doğu duvarında yer alan simetriğindeki kalem işleri ile aynıdır. Fakat pafta oranı bakımından farklılıklar görülür. Güneyden kuzeye doğru yazı alanlarının birincisinin köşesi pencere boşluğuna denk geldiği için 1/15 desen pafta oranına sahiptir. İkinci sıradaki (ortadaki) yazı alanı ise 1/18 desen pafta oranına sahiptir. Üçüncü sıradaki yazı alanı ise, doğu duvarındaki simetrisi ile aynı olarak 1/20 desen pafta oranında yapılmıştır. Birinci ve ikinci yazı alanının ortasına doğu duvarındaki kılıç motifinin aynısı simetrik olarak yapılmış ve kılıç üzerine "Ali" (r.a.) (علي) yazısı yazılmıştır (Resim-14).

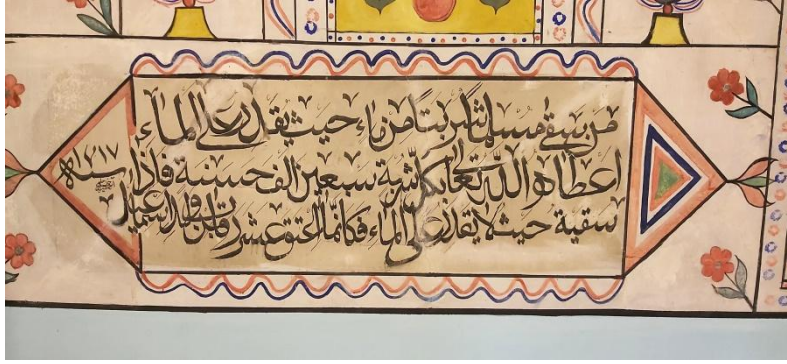

Resim 14. Batı duvarı kalem işleri.

Batı duvarının güney bölümüne, pencere açıklığı ile minberin köşk kısmı arasında kalan duvar yüzeyine, doğu duvarındaki gibi, yönü güneye bakan bayrak deseni yapılmış, bayrak deseni altındaki boşluğa ise terazi deseni işlenmiştir. Minber merdiven korkulukları ile pencerenin alt pervazı arasında kalan üçgen boşluğa iç içe üçgen (muska) formunda pervazlar işlenmiştir. Bu pervazların kalın olanların içi, yuvarlak, renkli küçük dairelerle doldurulurken, ince olanların içi dıştan içe yeşil, kobalt mavi, oksit sarı, kırmızı renge boyanmıştır.

Batı duvarının orta bölümünde, doğu duvarındaki orta bölümde yer alan kalem işlerinin simetriği olarak saat, selvi motifleri ve altta yatay dikdörtgen yazı alanı görülür. Yazı alanı doğu duvarındaki simetriğinden daha büyüktür ve yazı, dikdörtgenin sağ ve sol kenarındaki üçgen

(muska) alanlardan soldakine doğru taşmıştır (Resim-16). Bu alanda “Esseyid Halil Halim” şeklinde okunan hattatın imzasına da rastlanmaktadır.

Resim 15. Batı duvarındaki yazı.

Yazıda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki, Elmayazı Köyü Camii (Daday) Genel Tanıtım Restitüsyon ve Restorasyon Raporlarında yer alan Cevdet Yakupoğlu'nun yaptığı okuma;

“Men sekâ Müslimen şürbeten min mâin haysü yakdiru 'ale'l-mâi a'tâhu'l-lahü Te'âlâ bi-küllü şürbetin seb'îne elfe hasenetin, feizâ sekâhu (سقاء) haysü lâ yakdiru 'ale'l-mâi fe keennemâ i'teka 'aşera rikâbi min veled-i İsmâ'îl. Sene 1317 H.”

Türkçe Tercümesi;

“Herkim Müslüman bir kişiye elinde (tasarrufunda) bulunan bir yudum su içirirse (ikram ederse), Allah ona her bir yudum için 70 bin hasene (sevap) yazar (ihsan eder). Eğer tasarrufu altında olmayan bir sudan ikram ederse, (bu sefer Allah o hayır sahibine) İsmail oğlundan (Peygamber Hz. İsmail'in neslinden) 10 kişiyi azat etmiş gibi (sevap yazar). 12 Mayıs 1899- 30 Nisan 1900 M.”

Duvardaki yazı aşağıdaki şekilde yeniden okunmuştur.

““Men sekâ Muslimen şürbeten min mâin haysu yakdiru 'ale'l-mâi a'tâhu'l-lahu Te'âlâ bi-küllü şürbetin seb'îne elfe hasenetin, fe-izâ sekâhu (سقاء) haysu lâ yakdiru 'ale'l-mâi fe keennemâ a'teka 'aşera rikâbi min veled-i İsmâ'îl. Sene 1317 Esseyid Halil Halim”

Metinde “sakyetü (سقية)” şeklinde geçen kısmın yanlış yazıldığı ve “sekâhu (سقاء)” şeklinde yazılması gerektiği, hattatın yazıyı duvara yazarken hatalı yazdığı düşünülmektedir.

Türkçe Tercümesi;

“Her kim Müslüman bir kişiye elinde (tasarrufunda) bulunan sudan bir yudum içirirse (ikram ederse), Allah ona her bir yudum için yetmiş bin hasene (sevap) yazar (ihsan eder). Eğer tasarrufu altında olmayan bir sudan (suya ulaşmanın zor olduğu bir durumda) ikram ederse, (bu sefer Allah o hayır sahibine) İsmail oğlundan (Peygamber Hz. İsmail'in neslinden) on kişiyi azat etmiş gibi (sevap yazar). Sene 1317 ”

Kaynaklar incelendiğinde “su içirmek” ile ilgili bu hadisin bazı kaynaklarda parça parça geçtiği görülür (İbn Mâce, t.s., “Ruhûn”, 16; Taberâni ve thk. Târık b. Ivedullah b. Muhammed, t.y.: 6:349)

Batı duvarının saat, selvi ve dikkörtgen yazı alanı kalem işleri ile kadınlar mahfeli arasında kalan sağ alt boşlukta yan yana iki pano resmedilmiştir. Güneyden kuzeye birinci panoda, ortada rozet (gülçe), rozet motifini çevreleyen yuvarlak pervaz, alt üst ve iki yanda penç, yaprak motifleri

ile baklava dilimi (prizma) şeklinde pervazlarla çevrelenmiş oksit sarı zemin, kobalt mavi zeminli ortasında rozet (gülce) motifi olan köşelikler görülür. Süsleme alanı içten dışa ince ve kalın iki pervazla çevrelenmiş, ince pervaza renkli noktalar, kalın pervaza ise renkli halkalar işlenmiştir. En sağdaki diğer panoda ise doğu duvarında simetrisinde var olan desen, vazo motifi ve bitkisel motif (hayat ağacı), alt ve üst kenarında, içi renkli halkalarla doldurulmuş pervaz deseni görülür.

5.2. Elmayazı Köyü Camii ve Kalem İşlerinde Belirlenen Değişimler

5.2.1. Camii'de Belirlenen Değişimler

Caminin yapım tarihi ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte köyün ileri gelenleri ile yapılan görüşmelerde Kara Mehmet'in 1800'lü yılların sonu 1900'lü yılların başında mevcut Camii yaptırmadan öncede Camii'n yerinde daha küçük mescit tarzı bir yapının olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Kara Mehmet köylülerin bahsettiği yapıya ek yapıp genişleterek mi mevcut haline kavuşturdu, yoksa mevcut yapıyı yeni baştan mı yaptırdı sorusu netlik kazanmamakla birlikte, Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü kayıtları incelendiğinde yapının kadınlar mahfeli bölümünün kuzey yönünde genişletildiği bilgisine ulaşılmıştır (Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Genel Tanıtım, Restitüsyon ve Restorasyon Raporları 2012-2014). Bu durum Kara Mehmet'in akrabalarından en yaşlısı olan Mehmet Ali Çiftçi'ye sorulduğunda Camii'i 2013-2014 restorasyonu öncesi hali ile dedesi Kara Mehmet'in yaptırdığını beyan etmiştir (16.10.2020 tarihli görüşme) (Resim-17-18).

Resim 16. 2013-14 Restorasyonu öncesi

Resim 17. 2013-14 Restorasyonu sonrası

Camii'n doğu cephesine bitişik inşa edilmiş olan köy odası camii'n inşasından daha sonraki bir tarihte inşa edilmiştir. Köy odasının doğu cephesine bitişik olarak ta hela kısmı eklenmiştir. Köylülerle yapılan görüşmelerde camii'in özgün yapısında minaresinin olmadığı onun yerine ezan taşının mevcut olduğu ve sonrada ahşap bir minarenin eklendiği bilgisine ulaşılmıştır. Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, Elmayazı Köyü Camii (Daday) Genel Tanıtım, Restitüsyon ve Restorasyon Raporlarına göre; harim tabanındaki ahşap kaplamalar sökülmüş, taban kirişlerindeki çürük elemanlar yenilenmiş, sağlam olan parçalar temizlenerek yeniden kullanılmıştır. İç mekân sıvalarındaki çatlakların tadilatları yapılmıştır. İç mekândaki bütün ahşaplar sistre edilip koruyucu uygulanmıştır. Üst pencerelerin iç doğramaları ısı cam üniteli olarak yeniden yapılmıştır. Kadınlar mahfeline çıkış merdivenlerinin korkulukları yenilenmiştir. Son cemaat mekânındaki eklemeler ve kaplamalar temizlenmiştir (Resim-19-20). Çatı konstrüksiyonunda ve ara döşemesindeki bozuk ve

çürümüş elemanlar yenilenmiş, Marsilya kiremitleri alaturka kiremitlerle değiştirilmiştir. Minarenin sac kaplamaları sökülerek ahşap görünümüne kavuşturulmuştur ve ahşap koruyucu uygulanmıştır.

Resim 18. 2013-14 Restorasyonu öncesi Camii kuzey cephesi

Resim 19. 2013-14 Restorasyonu sonrası Camii kuzey cephesi

5.2.2. Kalem İşlerinde Belirlenen Değişimler-Bozulmalar

Köyün yaşlıları ile yapılan görüşmelerde (Berber ve Arslan, 6 Temmuz 2020 tarihli görüşme) Kara Mehmet tarafından 19. Yüzyılın sonlarında eski caminin yerine eski yapı genişletilerek yapılan mevcut Camii'n duvarlarında kalem işi yoktur. Yalnızca doğu ve batı duvarlarının alt bölümlerindeki yazılar mevcuttur. Harim duvarlarındaki kalem işlerinin ne zaman yapıldığına ilişkin bir kayıt mevcut değildir. Fakat kalem işlerinden daha eski olan doğu ve batı duvarlarının alt bölümlerinde yatay dikdörtgen cetveller ile çevrelenmiş yazıların doğu duvarda hicri 1314 (Miladi 1896), batı duvarda hicri 1317 (Miladi 1899) tarihleri yazılıdır. Bu yazılar doğrudan sıva üzerine yazılmışlardır. Mevcut kalem işleri ise kireç badana üzerine yapılmıştır. Köyün yaşlıları ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiye göre (Berber ve Arslan, 6 Temmuz 2020 tarihli görüşme) kalem işlerinin yapılış tarihinin 1950-1960 yılları arasına büyük olasılıkla da 1955-56 yıllarına tarihlendirilebileceği düşünülürse, yaklaşık 65 yıllık olan kalem işleri günümüze kadar çok fazla bozulmadan gelebilmiştir. 2013-2014 restorasyonunda kalem işlerine çok fazla müdahale edilmemiş, sıvalardaki çatlaklar onarılmaya çalışılmıştır.

Kalem işlerinin mevcut durumları detaylı incelendiğinde yer yer boya katmanında dökülmeler ve kayıplar olduğu görülmektedir. Boyaların içine karıştırılan tutkalın ya özelliğini kaybetmiş olmasından ya da yeterli miktarda karıştırılmamış olmasından kaynaklı, dokunulduğunda boya tabakasının kolaylıkla çıktığı ve döküldüğü görülmüştür. Bu durum boyaların zemine tutunma mukavemetlerinin oldukça az olduğunu göstermektedir. Köylülerle yapılan görüşmede kalem işleri yapılırken kalem işlerini yapan ustanın köylülerden yumurta topladığı ve boyalara kattığı bilgisine ulaşılmıştır. Muhtemelen boyaların bağlayıcısı olarak yumurta akı kullanılmış olabilir. Kalem işlerinin üzerinde herhangi bir koruyucu mevcut değildir. Bu sebeple özellikle alt bölümlerdeki insan temasına açık olan bölümler risk altındadır. Özellikle insan elinin ulaşabildiği bölgelerdeki kalem işlerinde silinmeler (korozyon) ve boya kayıpları görülmektedir (Resim-22). Sıva katmanında da ince çatlaklar görülmüştür. Sıva tabakasının bazı bölümlerinin arka kısımlarında boşluklar tespit edilmiştir. Doğru duvarında soba deliğinin altına doğru is akıntısı meydana gelmiş ve kalem işlerinde kirlenmeye neden olmuştur (Resim-21-22). Doğru duvarının eski fotoğrafları incelenirken selvi motifinin üstüne denk gelen alanda bir yazı olduğu görülmüş (Resim-21) ve yapılan araştırmalarda bu yazının kâğıt üzerine yazılmış ve duvara sonrada asılmış olduğu anlaşılmıştır.

Resim 20. 2013-14 Restorasyonu öncesi doğu duvarı kalem işleri

Resim 21. 2013-14 Restorasyonu sonrası doğu duvarı kalem işleri

Bütün yüzeylerde boya katmanında kabarmalar ve nemden dolayı atmalar, tozunmalar mevcuttur. Bu sorun doğu, batı ve güney duvarlarının özellikle üst bölümlerinde yoğun olarak gözlemlenmiştir. Camii imamı Hamdi Küçükbulut ile yapılan görüşmede Camii'in duvarlarında herhangi bir nem alma sorunu ile karşılaşmadığını, çatıda akıtma olmadığını, fakat 2013-2014 restorasyonunda çatının kiremitleri değiştirilirken yağmur yağdığını ve kalem işlerinin de ıslandığını belirtmiştir. Ayrıca 2013-2014 restorasyonundan önce Camii'in oldukça bakımsız halde olduğunu ve çatısının akıttığını aktarmıştır (16.10.2020 tarihli görüşme). O halde 2013-2014 restorasyonundan önce kalem işlerinin ve sıva tabakasının yoğun neme maruz kalmış olabileceğini söylemek yanlış olmaz.

2013-2014 restorasyonunda sıvadaki çatlaklar onarılırken kalem işlerinin sıva çatlaklarına denk gelen kısımlarında bozulmalar ve renk değişimleri olduğu görülür. Genel itibari ile bakıldığında kalem işlerinin ana hatlarının bozulmadan günümüze kadar gelmiş olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Elmayazı Köyü Camii 19. Yüzyılın sonlarına tarihlenen ve mimari özellikleri ile Osmanlı son dönem yapısı özelliklerini gösteren, kalem işleri ile süslü bir köy camisidir. Koruma derecesi 1 olarak koruma altına alınan Camii'n kalem işleri yaklaşık 65 yıllıktır ve Cumhuriyet döneminin başlarında yapılmış yerel motifleri bünyesinde barındıran önemli bir eserdir. Kalem işleri bu yöredeki bazı köy camilerinde de görülmesi hasebi ile dönem özelliği göstermektedir. Ayrıca kalem işleri incelendiğinde oluşturulan kompozisyonlara tekstil ürünlerinin (halı-kilim form ve kompozisyonlarının) nasıl etki ettiği açıkça görülebilir. Doğru duvarındaki cami motifi batılılaşmanın etkisi ile kalem işlerinde görülmeye başlanan bir motiftir ve bu geleneğin Anadolu köy camisindeki kalem işlerine nasıl yansıdığına güzel bir örnektir (Resim-23).

Resim 22. Doğu duvarındaki cami motifi

Resim 23. Batı duvarındaki terazi motifi.

Batı duvarında minber korkuluklarının üstüne denk gelen alandaki terazi motifi simgesel anlamları olan bir motif olarak karşımıza çıkar (Resim-24). Motiflerin simgesel anlamları ile ilgili Rüçhan ARIK'ın (1988: 132-133) Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı kitabında "bazı resimler, belli bazı varlıkların görüntüsünü yansıttığı halde, sadece o varlıkları tasvir amacıyla yapılmadığını, birtakım sembolik anlamları bulunması gerektiğini düşündürecek kompozisyon biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlar başlı başına bir resim, bir kompozisyon halinde görülebildiği gibi, daha geniş kompozisyonlu bir resmin bir ünitesi, ya da bir unsuru olarak da işlenmişlerdir" denilmektedir. Elmayazı Köyü Camii kalem işlerinde kullanılan bazı formların da simgesel anlamlarının olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çeşitli simgesel anlamlarının olduğu düşünülen saat, kılıç, vazo, terazi, bayrak, hayat ağacı motifi, hakı- kilim motifleri süslemelerde kullanılan motifler arasındadır. Örneğin uzun yaşamı ve köklü bir devlet geleneğini simgeleyen hayat ağacı motifi kalem işlerinde farklı yüzeylerde resmedilmiştir. Bu hayat ağacı motifinin Erzurum Yakutiye Medresesi taç kapısı sağ yan yüzeydeki hayat ağacı motifi, Erzurum Çifte Minareli Medrese'deki hayat ağacı motifi, Kayseri Şah Cihan Hatun Türbesi hayat ağacı motifi gibi birçok yapıda bulunan hayat ağacı motiflerinin farklı bir yorumu olduğu düşünülebilir (Üçer, 2019). Bayrak motifinin farklı duvar yüzeylerinde tekrarlandığı görülür. Özellikle güney duvarı minberin üst kısmındaki duvar yüzeyine işlenmiş bayrak motifleri uçlarından sarkan püskülleri ile adeta kumaş görüntüsü verilerek işlenmiştir.

Kalem işlerinin üzerine işlendiği sıva katmanında ciddi çatlaklar ve sıva arkasında boşluklar oluşmuştur. Bu durum sıva tabakasının duvara tutunma mukavemetinin azaldığını göstermektedir. Enjeksiyon tekniği ile sıva arkasına koruma-onarım çalışmalarında uygulanan ve sıvanın duvar yüzeyine tutunmasını sağlayan, boşlukları dolduran malzemelerle sıva katmanının sağlamlaştırılması gerekmektedir. Sıvadaki çatlakların kalem işlerine zarar verilmeden onarılması, kalem işlerindeki boya bozulmalarının durdurulması ve kalem işlerinin dayanıklılığını artırmak için koruyucu uygulanması süslemelerin uzun yıllar sağlam kalmasını sağlayacaktır.

Elmayazı Köyü Camii ve kalem işleri estetik, tarihi, kültürel, simgesel ve dönem özellikleri açısından korunması gereken eserlerimizden biridir. Kalem işleri çok eski olmamakla birlikte bu yörede tekrarlanan örneklerden olması ve çeşitli kültürel ve simgesel motifleri barındırması sebebi ile korunmaya değerdir. Cumhuriyet döneminde yapılmış kalem işlerinin de (estetik, sanatsal, kültürel gibi değerlere sahip olanların) korunması içinde yaşadığımız yüzyılın kültürel ve sanatsal yaklaşımını geleceğe taşıyacaktır. Tarihi eserlerimize ve tarihi eserlerimiz içinde önemli bir yer tutan camilerimize, barındırdıkları kalem işlerine kültürel bir değer gözüyle bakılmalı ve korunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdül-kebîr b. Abdülmecîd Alîvât (tam vefat tarihi bilinmiyor, hicrî 11. Yüzyıl âlimi) Sirâcü'l-ğuyûb fî a 'mâli'l-kulûb, (t.y.) Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye
- Aksel, M. (2010). Anadolu Halk Resimleri, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Arık, R. (1988). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Baysal, A. F. (2017). Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri, Konya: Palet Yayınları.
- Bilgen, M. (2010). Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye'de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar-Çözüm Önerileri), Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Demiriz, Y. (1999). Osmanlı Kalem İşleri, Osmanlı Cilt 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 297-304
- Devellioğlu, F. (2012). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Elmayazı Köyü Camii (Daday) 2013-2014 Restorasyonu Restitüsyon ve Restorasyon Raporu. Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Elmayazı Köyü Camii Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri Rapor ve Fotoğraf Albümü, Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Elmayazı Köyü Camii Fotoğraf Albümü, Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Elmayazı Köyü Camii Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültürel ve Doğal Varlıkları Koruma Envanteri, Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Hasol, D. (2009). Mimarlık Cep Sözlüğü, İstanbul: YEM Yayınları
- İbn Mace, E A. M. b. Y. M. el-Kazvîni. (t.s.). es-Sünen (C. 1-2).
- İrteş, S. (1985). Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını, Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 425-432
- Karamut, İ. (1982). Eski Eserlerimizi Neden Koruyoruz?, Müze (Konya Müzeler Müdürlüğü Müzeler Haftası Özel Sayısı), 17-19
- Keskiner, C. (2002). Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler –Hatai-, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Şengül, Z. M. (1990). Süsleme Sanatı 100 Türk Motifi, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Taberânî, E.-K. M. S. b. A. b. E. Et-Taberânî & thk. Târik b. İvedullah b. Muhammed. (t.y.). Mu'cemü'l-evsat (C.10). Dâru'l-harameyn.
- Umar, B. (2007). Paphlagonia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Üçer, M. (2019). Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Yılmaz, C. (1991). Tezyinat Restorasyonu, Örnekler ve Karşılaşılan Sorunlar, Vakıf Haftası Dergisi 8, 275-289
- Kaynak Kişiler:
- Hamdi Küçükbulut, 1969 doğumlu, elmayazı Köyü Camii İmamı, (16.10.2020 tarihli görüşme, yazılı kayıt).
- Mehmet Ali Çiftçi, 1948 doğumlu, Elmayazı Köylü, Elmayazı Köyü Camii'ni Yaptıran Kara Mehmet'in Torunu (torununun oğlu) (16.10.2020 tarihli görüşme, sesli ve yazılı kayıt)
- Sabri Berber, 1945 doğumlu, Elmayazı Köyünde yaşıyor, (06.08.2020 tarihli görüşme, sesli ve yazılı kayıt)
- Vahit Arslan, 1946 doğumlu, Elmayazı Köyünde yaşıyor, (06.08.2020 tarihli görüşme, sesli ve yazılı kayıt)

How Does Consumer Materialism Relate with 4-Factor INDCOL?

Tüketici Materyalizmi 4-Faktörlü INDCOL ile Ne Denli İlişkilidir?

Ulvi Cenap TOPÇU¹

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Çanakkale, Türkiye

ORCID:

U.C.T.: 0000-0001-6301-2357

Corresponding Author:

Ulvi Cenap TOPÇU

Email:

ulvicenap@gmail.com

Citation: Topçu, U. C. (2020). How Does Consumer Materialism Relate with 4-Factor INDCOL?. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 854-862.

Submitted: 15.10.2020

Accepted: 29.11.2020

Abstract

The purpose of this study is to present the findings on the relationship between individualism-collectivism (INDCOL) and consumer materialism (MAT) concepts and to discuss the predictive use of INDCOL. Data of a doctoral dissertation with a sample size of 633 participants was used for SEM analyses. The analysis revealed a positive relationship between horizontal individualism (HI) and MAT as anticipated, however, vertical individualism (VI) is unexpectedly found to be negatively related to MAT. Also, the results did not reveal a significant relationship between vertical collectivism (VC) and MAT, and the horizontal collectivism (HC) factor could not be validated. The result of the HI-MAT relationship confirms the understanding that materialism has roots in an individualistic sense of modernity, when VI-MAT is discretely found negative. Therefore, it is comprehended that the INDCOL construct needs to be reconsidered for predictive use, since vertical/horizontal terms are found to be liable to cause problems on the conceptual inferences of individualism/collectivism. Thusly, associating the INDCOL concepts to behavioral theories is recommended for future research.

Keywords: Vertical/Horizontal, Individualism, Collectivism, Consumer Materialism.

Özet

Bu çalışma bireycilik-toplulukçuluk (INDCOL) ve tüketici materyalizmi (MAT) kavramları arasında kurulan ilişkiye dair sonuçları sunmayı ve INDCOL yapısını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla bir doktora tez çalışmasında 633 katılımcıdan oluşan örneklemden elde edilen veri setinden yararlanılarak yapısal eşitlik modellemesi ile analiz yapılmıştır. Yapılan analiz yatay bireycilik (HI) ile MAT arasında beklenen pozitif ilişkiyi desteklemiş, ancak dikey bireycilik (VI)-MAT ilişkisi beklenenin aksine negatif yönlü ölçülmüştür. Ayrıca dikey toplulukçuluk ile MAT arasındaki ilişki anlamlı bulunmazken, yatay toplulukçuluk (HC) geçerli bir faktör olarak belirlenmemiştir. HI-MAT ilişkisine dair sonuçlar materyalizm ile modernizm arasında kurulan birey odaklılık temelli varsayımları doğrularken, VI-Mat ilişkisinin negatif yönlü olması olağandışı bir sonuç olarak görülmektedir. Böylece yatay/dikey ayrımının bireycilik/toplulukçuluk kavramları açısından kavramsal anlamda sorunlu olduğu ve bu nedenle INDCOL yapısının yordama yeterliği açısından tekrar değerlendirilmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, INDCOL kavramlarının gelecek çalışmalarda davranış teorileri ile ilişkilendirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yatay/Dikey, Bireycilik, Toplulukçuluk, Tüketici Materyalizmi.

1. INTRODUCTION

Hofstede (1980) raised the cultural dimensions theory to define cultural sets and differences worldwide. Among these dimensions, individualism and collectivism concepts have been widely popular in the literature. The concepts served a great amount of studies on cultural differences of human groups (Probst and Lawler, 2006) and offer an understanding of human behavior in terms of cultural explanations. Scholars focused on creating scales to measure individualism and collectivism using survey methodology, and proposed two and four factor versions of the INDCOL scale yet reported different validity findings (Li and Aksoy, 2007; Oyserman et al., 2002; Öztürk et al., 2019; Wasti and Erdil, 2007). Nevertheless, the scales did not always demonstrate a consistent tool for research and more emphasis on the concepts is needed. In the context of Turkish samples, the previous studies present validity and reliability problems of the individualism-collectivism scales as well (Li and Aksoy, 2007; Sakal and Yıldız, 2015; Wasti and Erdil, 2007). This paper aims to report findings of a survey with four factor INDCOL scale, using data of a doctoral dissertation on consumption behaviors of a Turkish sample (Topçu, 2019). The data is used to examine the relationship between INDCOL factors and consumer materialism and to discuss the use of 4-factor INDCOL construct in terms of validity and predictive power.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Individualism, collectivism and consumer materialism concepts are defined in this section. It is aimed to clarify how they are addressed in the paper since the concepts are scholarly approached from different viewpoints in the literature. The consumer materialism concept, as put forth by Richins and Dawson (1992), has a more consistent background. However, use of INDCOL constructs indicates various measurement and conceptual problems, which is determined a major problem by the paper.

2.1. Consumer Materialism

Materialism has the scholar meaning of giving importance to objects, possessions, and observable assets when elucidating a phenomena. In consumer studies, two main approaches of materialism have been depicted by Belk (1985), and Richins and Dawson (1992). Belk explains consumer materialism as personality trait, whereas in Richins' approach, materialism is collection of definitions, meanings and beliefs, which constitute a value system to judge a person's coping with the life via possessions. As conceived of in this paper, consumer materialism refers to a set of values in which the individual is oriented by consumption. Richins and Dawson (1992) proposed a construct to determine materialistic values by addressing success, centrality and happiness dimensions. In brief, the concept asserts that materialistic consumers relate with possessions as they signify how successful, how important and how happy someone is (Richins, 2004).

2.2. Individualism and Collectivism

Individualism-collectivism dichotomy, as one of the pillars of Hofstede's (1980) cultural dimensions, defines a set of cultural differences of assumed national identities. Early scholars interpreted individualism as a result of modernism, democracy and urban life while the term also indicates an individual perspective, independence, self-orientedness and success (Triandis, 1995). Collectivism, on the other hand, is perceived as social dependence and liability (Oyserman et al., 2002), which also implicates sacrificing personal goals or aims. According to Chiou (2001), the terms point out emphasis on survivability and self-independence by individualism; and social solidarity by collectivism. Even though, the terms imply a dichotomy, scholars revealed a more complex set of meanings and common points of the notions (Öztürk et al., 2019). Hence, it can be difficult to distinguish the concepts clearly. For example, relevance with the kinship complicates the attitude: is it collectivist or it also has the sense of favoring the self to refer as individualism

when the person is focused on the wellbeing of his own kin. Or may selfish behaviors in favor of own group be perceived as collectivism when in contact with the other?

The INDCOL concepts emerge differently under different circumstances, as Triandis and Gelfand (1998) note the significant variations of the individualism in the US and Sweden, and the collectivism in Korea and Israel. Hereby, horizontal and vertical variations of the constructs are defined to scrutinize the individualism-collectivism concepts further. Horizontal term adds the concepts sense of and paying attention to togetherness, when verticalness refers to forming hierarchy. Thus, vertical individualism (VI) has a strong focus on one's own superiority or interests as against others, when horizontal individualism (HI) is oriented to and has the sense of specifying the self before others. Likewise, when horizontal collectivism (HC) refers to embracing a wider group of people around, vertical collectivism (VC) is thought to be in line with acknowledgement of imparities in the group. Thus, INDCOL terms are expected to form relationships with consumer materialism (MAT) in this means and demonstrate a tool for consumer research by predicting materialistic tendencies.

When consumers tend to stress their uniqueness, success and self-interest, it is expected that this would be observable as consumer materialism as a value system. Thus, Wong (1997) documented a significant relationship between individualism and materialism. In this study, it is expected to measure significant positive relationships and define a stronger relationship between VI and MAT, than the relationship between HI and MAT.

h1. HI is positively related to MAT.

h2. VI is positively related to MAT.

h3. The relationship assumed in h2 is stronger than it is in h1.

Collectivism is mentioned with sacrifice for the good of the group, therefore it is associated with abandoning the primacy of material values (Singelis et al., 1995). Thus, it is the sense of being member of the group that satisfies the person, instead of consumption or possession, as Wong (1997) documented negative relationship between collectivism and materialism. However, while HC is interpreted with the lack of the sense of hierarchy within the group, VC includes the sense of inequality (Triandis and Gelfand, 1998). Consequently, it is expected to measure negative relationship between HC and MAT, but due to the hierarchical sense for the VC concept, a significant relationship with VC is not anticipated.

h4. HC is negatively related to MAT.

h5. VC and MAT are not significantly related.

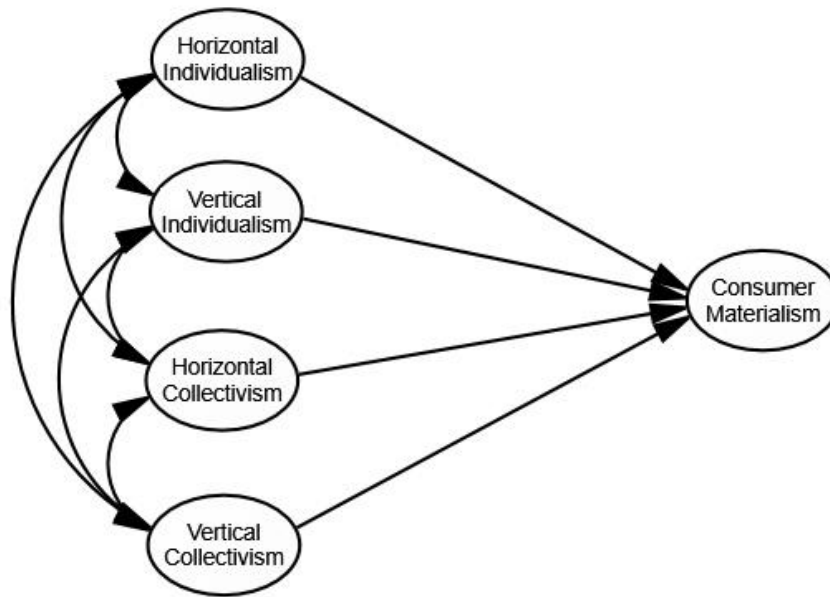

Figure 1. Research Model

3. METHODOLOGY

3.1. The questionnaire

A survey questionnaire was formed to test the hypotheses. Highly reliable 9-item consumer materialism (MAT) scale was well adopted from Richins (2004), but 4-factor INDCOL was more difficult to settle since previous studies present differences in wording of items and different findings of the validity and predictive power of the scale. On that account, items in previous studies Singelis et al. (1995), Triandis and Gelfand (1998), Li and Aksoy (2007) and Wasti and Erdil (2007) were reconsidered and rewritten with the help of two academics, a linguist and a group of master degree students. Ultimately, a 12-item four factor INDCOL scale was formed. Eventually, the data is gathered from 21 items of a 7-point Likert questionnaire (See appendix 1 for original Turkish items and English equivalence).

3.2. The sample

Online data gathering was preferred for speed, lack of paperwork and willingness of the respondents to join the survey. Also, as Hewson and Stewart (2016) noted, it employs a way to make inferences on a wider group. The questionnaire was directed to e-mail addresses obtained from websites of various universities in Turkey. Thus, the data was collected in April 2019 and 633 valid forms were obtained for analysis.

As presented in Table 1, the sample consists 322 female (50.1%) and 311 male (49.9%) participants. The participants marked their age groups as n=87 (13.7%) for 20-29, n=237 (37.4%) for 30-39, n=173 (27.3%) for 40-49 and n=136 (21.5%) for 50 and more. For monthly income n=234 (37%) marked 5000 Turkish Liras (₺) and less, n=321 (50.7%) selected 5001-10000 ₺ and n=78 (12.3%) selected 10001 ₺ and more. The participants submitted their level of education as n=144 (22.7%) have mid- or high-school, n=178 (28.1%) have bachelor and n=311 (49.1%) have post-graduate degree.

Table 1. Demographics

		%	Fre.
Gender	Female	50.1	322
	Male	49.9	311
Age	20-29	13.7	87
	30-39	37.4	237
	40-49	27.3	173
	50+	21.5	136
Monthly income	0-5000 ₺	37	234
	5001-10000 ₺	50.7	321
	10001 ₺ and more	12.3	78
Education	Mid/high school	22.7	144
	Bachelor	28.1	178
	Graduate school	49.1	311

3.3. Confirmatory factor analysis

Confirmatory factor analysis was conducted to validate factor structure. Two items loading on MAT (mat2, mat4) were extracted due to factor loadings lower than 0.6. HC was extracted completely and not available for further analysis due to low item loadings and factor validity problems. Therefore, 4-factor INDCOL construct could not be used and the analyses were conducted using 3 INDCOL factors (see Figure 2). The new model was validated as shown in Table 2 and presented very well fit values of min/df=2.256, CFI=.976, NFI=.957, SRMR=.05, RMSEA=.045 and PClose=.865 as presented in Table 3. Thus, the model was prepared to test the hypotheses via path analysis.

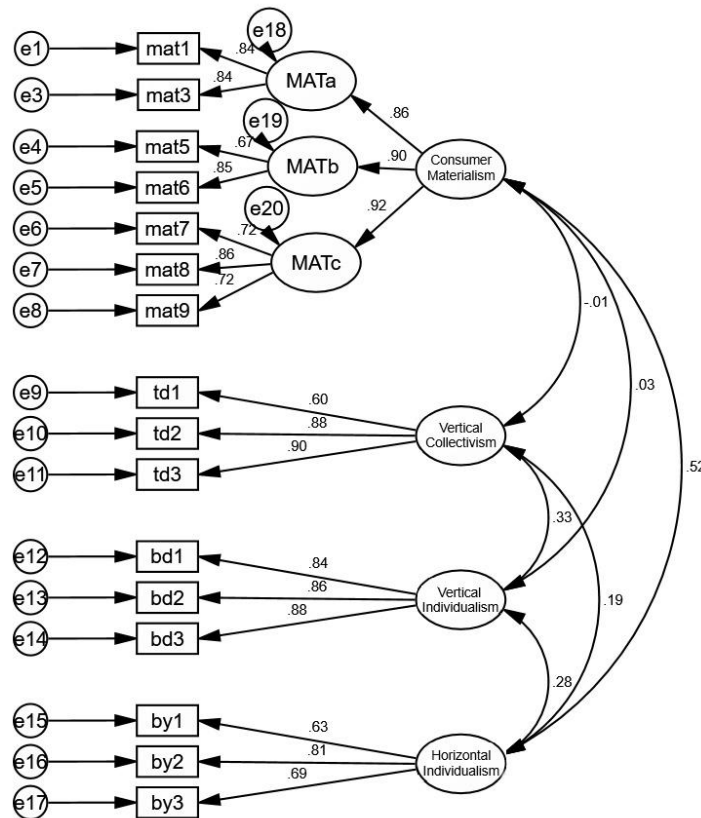

Figure 2. Confirmatory factor analysis

Table 2. Measures of Reliability and Validity

	CR	AVE	MSV	Max R(h)	MAT	VC	VI	HI
MAT	0.92	0.797	0.275	0.925	0.893	-0.006		
VC	0.84	0.650	0.111	0.894	**	0.806		
VI	0.89	0.736	0.111	0.894	0.028	0.333***	0.858	
HI	0.75	0.509	0.275	0.774	0.524	0.193***	0.280***	0.713

Table 3. Model Fit Values

CMIN	DF	CMIN/DF	CFI	NFI	SRMR	RMSEA	PClose
214.292	95	2.256	0.976	0.957	0.050	0.045	0.865

3.4. Path analysis results

To test the hypotheses, the path model was run in IBM Amos (see Figure 3). The analysis revealed a distinct and significant relationship between HI and MAT ($\beta=.57, p<.001$), therefore h1 was supported. However, the relationship between VI and MAT was estimated negative ($\beta=-.1, p<.05$), meaning that h2 and h3 were not supported. Since HC was extracted, h4 could not be tested and therefore is not supported. The results indicate that the relationship between VC and MAT was not significant, therefore h5 was supported. The findings are presented in Table 4.

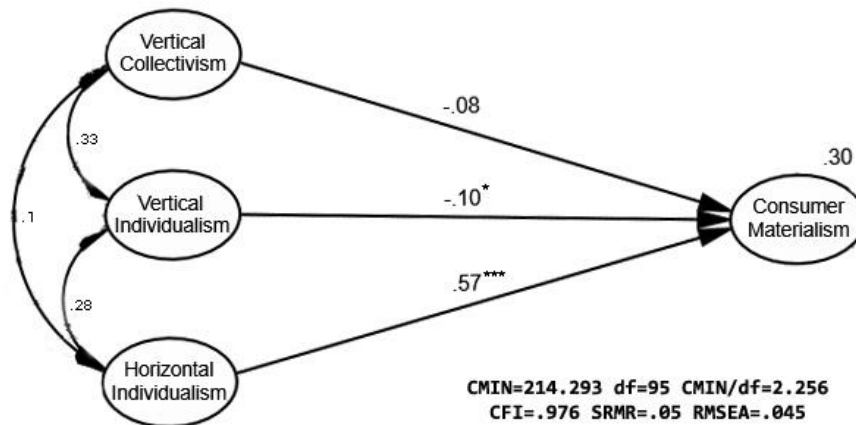

Figure 3. Path analysis

Table 4. Regression weights

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Std. Est.
MAT	<---	HI	.453	.049	9.320	***	.569
MAT	<---	VI	-.082	.037	-2.237	*	-.105
MAT	<---	VC	-.085	.048	-1.776	.076	-

*p<0.05, ***p<0.001

CONCLUSIONS and DISCUSSION

This study aimed to present an example of use of INDCOL construct in predicting consumer behavior. Primarily, HC factor could not be measured and tested, similar to measurement problems of VI in Wasti and Erdil (2007) and vertical-horizontal conceptualization in Li and Aksoy (2007). Therefore, consistency of 4-factor INDCOL scale is not supported and found questionable, confirming conclusions of Öztürk et al. (2019).

Since HC is not validated, the relationship between HC and MAT could not be measured, and the findings of relationships between 3 INDCOL factors and MAT are presented. Among validated INDCOL factors, the relationship between HI and MAT was supported, as consistent with the literature (Wong, 1997). Self-concept is mentioned in the literature with terms like happiness, or popularity etc. (Özyürek et al., 2020), whereas Belk (1988) stated that, possession is used to construct the self throughout one's life. This relation arises in the childhood and provides answers to the question of "who I am", as the individual not only creates but also reflects and pursues the self via consumption (Kleine et al., 2003). Consequently, this finding is interpreted as a reflection of modernity, consistent with the literature (Hofstede, 1980; Triandis, 1995), as materialistic tendencies of modern human is associated with individualism by definition. But unexpectedly, a negative relationship was measured for VI. Even though, the relationship of VC and MAT is not significant at $p < 0.05$, both vertical INDCOL factors are found to have a negative slope towards MAT. This draws attention on what the term "vertical" implicates. Vertical terming in INDCOL is explained with highly materialistic notions such as success, competition, hierarchy and social status (Öztürk et al., 2019). In this sense, it is questioned if constructing of INDCOL with verticalness meets what it implicates. As Taras et al. (2010) cautions, INDCOL constructs seem to reflect conceptual problems as signifying distinct concepts, different than what they aim. Consequently, conceptual errors blur individualist/collectivist attitudes which are intended to be quantified. Hence, it is concluded that 4-factor INDCOL does not constitute a predictive construct for survey based consumption research.

Implications of this study are in accord with Öztürk et al. (2019) on the need of INDCOL construct to be reconsidered. They also offer a six factor construct consisting of "success, uniqueness, freedom" for individualism and "family, with-in group destiny, interpersonal relations" for collectivism. But with the aim of overcoming methodological and conceptual errors, this construct also has the potential to induce errors since the bond with the set of assumptions of Hofstede (1980) becomes indistinct and problematic. Thus, a broader focus on what constitutes INDCOL terms is regarded as essential.

Additionally, it is kindly offered to scholars to reconsider the boundaries of favoring the self and group from different perspectives. It is considered necessary to relate the terms with behavioral theories for predictive power of the constructs. For instance, associating the topic with group behavior theories or memetics to make use of more consistent set of meanings, assumptions and antecedents may provide more opportunities for future research. On the basis that culture itself is defined on how human groups tend to behave, solve problems, or make choices (Hall, 1961); relating cultural concepts and behavioral antecedents commits more accurate and convenient conceptual research designing.

REFERENCES

- Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research*, 12: 265-280.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15: 139-168.

How Does Consumer Materialism Relate with 4-Factor INDCOL?

- Chiou, J. (2001). Horizontal and vertical individualism and collectivism among college students in the United States, Taiwan, and Argentina. *The Journal of Social Psychology*, 141(5), 667-678.
- Hall, E. T. (1961). *The Silent Language*. Greenwich, Conn.: Fawcett.
- Hewson, C., & Stewart, D.W. (2016). *Internet Research Methods*. N. Balakrishnan, T. Colton, B. Everitt, W. Piegorsch, F. Ruggeri, J. L. Teugels (Ed.), içinde Wiley StatsRef: Statistics Reference Online, 1-6.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. Beverly Hills, Ca: Sage.
- Kleine, R. E., Schultz Kleine, S., & Kernan, J.B. (2003). Mundane consumption and the self: A Social-Identity Perspective. *Journal of Consumer Psychology*, 2(3): 209-235.
- Li, F., & Aksoy, L. (2007). Dimensionality of individualism-collectivism and measurement equivalence of Triandis and Gelfand's scale. *Journal of Business and Psychology*, 21(3): 313-329.
- Oyserman, D., & Uskul, A. K. (2008). Individualism and collectivism: Societal-level processes with implications for individual-level and society-level outcomes. van de Vijver, F.; van Hemert, D.; Poortinga, Y. (Ed.), In *Multilevel analysis of individuals and cultures*, Mahwah, NJ: Erlbaum, 145-173.
- Öztürk, E.B., Kılıçaslan Gökoğlu, S., & Kütahnecioğlu İnan, N. (2019). Bireycilik ve Toplulukçuluk Ölçeğinin Türkçe geçerlemesi. *Ege Akademik Bakış*, 19(1): 1-14.
- Özyürek, A., Gümüş, H., Çalışkan, K., Şirin, T., & Gerçek, H. (2020). İlkokul Öğrencilerinin Benlik Kavramının İncelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1): 1-13.
- Probst, T. M., & Lawler, J. (2006). Cultural values as moderators of employee reactions to job insecurity: The role of individualism and collectivism. *Applied Psychology: An International Review*, 55: 234-254.
- Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A consumer value orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19: 303-316.
- Richins, M. L. (2004). The material values scale: Measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research*, 31: 209-219.
- Sakal, O., & Yıldız, S. (2015). Bireycilik ve toplulukçuluk değerleri, kariyer çabaları ve kariyer tatmini ilişkisi. *Journal of Yaşar University*, 10(40): 6612 - 6623.
- Singelis, T. M., Triandis, H.C., Bhawuk, D.P.S., & Gelfand, M.J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: a theoretical and model refinement. *Cross-Cultural Research*, 29(3): 240-275.
- Taras V., Kirkman, B.L., & Steel, P. (2010). Examining the impact of culture's consequences: A three-decade, multilevel, meta-analytic review of Hofstede's cultural value dimensions. *Journal of Applied Psychology*, 95(3), 405-439.
- Topçu, U.C. (2019). Gösterişçi Tüketimin Öncülleri: Benlik, Sosyal Statü, Materyalist Değerler ve Bireycilik-Toplulukçuluk Bağlıları, Doctoral dissertation, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, Co: Westview Press.
- Wasti, A., & Erdil, S.E. (2007). Bireycilik ve toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi: Benlik kurgusu (self construal scale; SCS) ve INDCOL ölçeklerinin Türkçe geçerlemesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1-2): 39-66.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M.J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1): 118-128.
- Wong, N. Y. C. (1997). Suppose you own the world and no one knows? Conspicuous consumption, materialism and self. *Advances in Consumer Research*, 24: 197-203.

APPENDIX 1: Items used in Turkish and English equivalent

Item used	in English	
Mat1	Pahalı evleri, arabaları, kıyafetleri olan insanlara özenirim.	I admire people who own expensive homes, cars, and clothes.
Mat2	Sahip olduğum şeyler, hayatın benim için ne kadar iyi gittiği hakkında çok şey anlatır.	The things I own say a lot about how well I'm doing in life.
Mat3	Başkalarının hayran olduğu şeylere sahip olmayı seviyorum.	I like to own things that impress people
Mat4	Bir şeylere sahip olmayı çok da önemsemem.	I try to keep my life simple, as far as possessions are concerned.
Mat5	Bir şeyler satın almak beni mutlu ediyor.	Buying things gives me a lot of pleasure.
Mat6	Hayatımda lüks şeyler olmasından memnun olurum.	I like a lot of luxury in my life.
Mat7	Şu anda sahip olmadığım bazı şeylere sahip olsam hayatım daha iyi olurdu.	My life would be better if I owned certain things I don't have
Mat8	Daha çok şey alabilsem daha mutlu olurum.	I'd be happier if I could afford to buy more things.
Mat9	Bazen almak istediğim her şeyi alamamak beni rahatsız ediyor.	It sometimes bothers me quite a bit that I can't afford to buy all the things I'd like
By1	Başkalarına bel bağlamaktansa, kendi kendime yeterim.	I'd rather depend on myself than others.
By2	Çoğu zaman kendime yeterim, başkalarına nadiren ihtiyaç duyarım.	I rely on myself most of the time; I rarely rely on others.
By3	Genelde kendi işimi kendim görürüm.	I often do "my own thing."
Bd1	İşimi başkalarından iyi yapmak benim için önemlidir.	It is important that I do my job better than others.
Bd2	Kazanmak her şeydir.	Winning is everything.
Bd3	Rekabet doğanın kanunudur.	Competition is the law of nature.
Ty1	Bir iş arkadaşım başarılı olduğunda, bundan gurur duyarım.	If a coworker gets a prize, I would feel proud.
Ty2	İş arkadaşlarımdan maddi ve manevi olarak iyi durumda olması benim için önemlidir.	The well-being of my coworkers is important to me.
Ty3	Bence mutluluk yakınlarımla vakit geçirmektir.	To me, pleasure is spending time with others.
Td1	Anne-baba ve çocuklar mümkün olduğunca birlikte kalmalıdır.	Parents and children must stay together as much as possible.
Td2	Bazen istediklerimden fedakârlık yapmam gerekse bile, aileme bakmak benim için görevdir.	It is my duty to take care of my family, even when I have to sacrifice what I want.
Td3	Hangi fedakârlığı gerektirirse gerektirsin, aile üyeleri birbirleri ile dayanışmalıdır.	Family members should stick together, no matter what sacrifices are required.

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

The Usage of Color and Color in Typograph

Köksal BİLİRDÖNMEZ¹

Özet

İnsanoğlu tarihi süreci boyunca öncelikli olarak hayatını idame etme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra, hem yaşadığı döneme hem de sonraki kuşaklara kendisinin veya ait olduğu kültürün inançlarını, yaşantılarını, beceri, tecrübe ve zamanına ait konular hakkında bilgilendirme amaçlı iletişim kurma çabasında olmuş ve bunu sürekli başarmıştır. Mağara duvarlarına yapılan/çizilen resimler ve yazılar (Altamira ve Lascaux vb) resimsel anlatımın ilk örnekleri olmasıyla beraber, o dönem için mağara duvarlarına yapılan bu çizimler bilinen tarihin ilk iletişim kurma aracı da olmuştur. Yazının bulunuşu, pişmiş toprak, metal, taş, kemik ya da benzeri yazım yüzeylerinin kullanımından, kağıdın icat edilmesine, teker teker elle yazılan kitaplardan matbaanın icadıyla birlikte çoklu üretime geçilmesi beraberinde yazının ve tipografinin gelişmesini hızlandırmıştır. Yazının bulunuşundan, yazım yüzeylerinin gelişimine kadar olan süreç aynı zamanda Tipografinin gelişmesine, yazı fontlarının çeşitliliğinin artmasına ve teknolojik gelişmelerle beraber sanatında içinde yer aldığı daha farklı kaygıları gündeme getirmiştir. Yazı artık sadece ait olduğu kültürün kullandığı sembollerin ötesine geçerek uluslararası bir kimlik kazanmış, yazarken kullanılan fonttan tercih edilen rengin seçimine kadar pek çok anlatımsal nitelik kazanmıştır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda Tipografi 'de renk kullanımı ve tercihi önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal ve Uluslararası pazar payına sahip olan birçok şirket kurumsal kimliklerinde, logo, amblem, logotype, yazı fontu ile birlikte renk tercihlerine de önem vermişlerdir. Bu çalışmada Tipografide renk ve rengin kullanımı örnekleriyle birlikte açıklanıp aynı zamanda grafik tasarım unsurları açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tipografi, Logotype, Logo, Renk, Resim

Abstract

Throughout the history of mankind, in addition to his basic needs such as survival and shelter, he has been in an effort to share to the period he lived and to the next generations about his or his culture's beliefs, lives, skills, experience and time, and he has continually succeeded in that. Although the pictures and writings made/drawn on the cave walls (Altamira and Lascaux etc.) were the first examples of pictorial expression, these drawings made on cave walls for that period were also the first communication tools of known history. The invention of writing, terracotta, metal, stone, bone or similar writing surfaces, the invention of paper, and the transition from handwritten books to multiple productions with the invention of the printing press accelerated the development of writing and typography. The process from the invention of writing to the development of

¹Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Kastamonu, Türkiye

ORCID:

K.B.: 0000-0001-7599-3199

Corresponding Author:

Köksal BİLİRDÖNMEZ

Email:

kbilirdonmez@kastamonu.edu.tr

Citation: Bilirdönmez, K. (2020). Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4):

Submitted: 23.10.2020

Accepted: 21.11.2020

writing surfaces has also raised different concerns with the development of typography, the increase in the variety of fonts and technological developments. Writing has now gained an international identity by going beyond the symbols used by the culture it belongs to, and it has gained many expressive qualities from the font used in writing to the choice of the preferred color. Especially in the century we are in, the usage and preference of color have an important place in typography. Many companies with national and international market shares have given importance to color preferences along with logo, emblem, logotype and font in their corporate identities. In this study, the usage of color and color in typography was explained together with examples and also evaluated in terms of graphic design elements.

Keywords: Typography, Logotype, Logo, Color, Picture

1. GİRİŞ

On binlerce yıldan beri mağara duvarlarına yapılan resimler ile başlayan iletişim serüveni insanoğlunun yaşadığı dönem, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu teknolojik imkânlar doğrultusunda gelişme göstermiştir. İlk çağlarda semboller ile iz bırakan göstergeler, zamanla harflere dönüşmüş, her harf bir ses, seslerin birleşmesiyle de bir/birçok anlam ve sunuş biçimleri oluşturmuştur. İnsanoğlu içinde bulunduğu her dönemde resimler, semboller, tasvirler vs aracılığıyla mesaj iletmenin sayısız yolunu bulmuştur. Yazı, kullanıcıların düşündükleri, hissettikleri ya da ifade edebildikleri her şeyi soyutlaştırıp açıkça belirleyebilecekleri düzenli bir gösterge veya simgeler bütünü oluşturulduktan sonra ortaya çıkmıştır. Böyle bir sistem elbette ki kısa sürede oluşmamıştır. Yazının tarihi uzun, yavaş ve karmaşık bir süreçtir (Jean, 2002: 12).

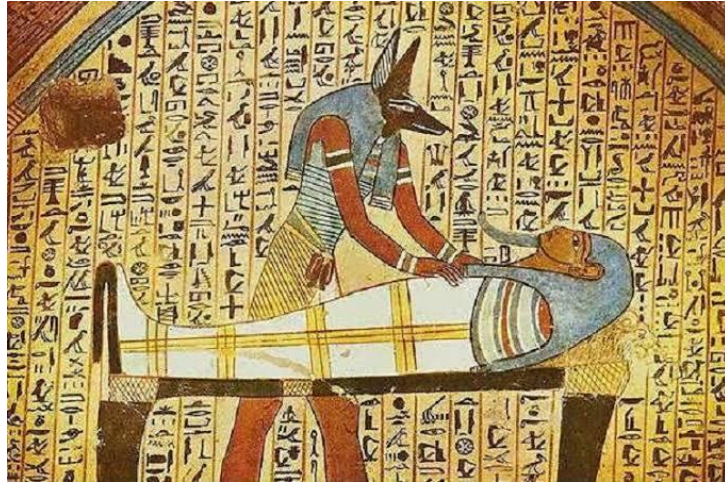
Yazının bulunuşundan önceki döneme 'tarih öncesi' dönem denilmektedir. İnsanlık tarihi yazının bulunuşuyla başlamıştır denilebilir. Sümerlerin ilkyazı sistemini geliştirerek buldukları çivi yazısı insanlık tarihinin dönüm noktalarından biridir.

Resim 1. Çivi Yazısı

Kaynak: (<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sumerler-313>)

Eski Mısır uygarlığında yazı işlevi gören ve resim özelliği taşıyan simgeler olan hiyeroglifler (Tanrı'nın Sözleri) çoğunlukla mısır mezarlarında ve duvarlarında kullanılmıştır. Hiyerogliflerin ilk uygulandığı yüzeyler başlangıçta taş, ahşap ya da sıva ile kaplı yüzeylerken İ.Ö. 2500 yıllarından sonrasında papirüs olarak adlandırılan ve adını da yapımında kullanılan papirüs bitkisinden alan bitki temelli kağıtlar kullanılmaya başlanmıştır. Yazının toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmesiyle birlikte Mısır yüksek uygarlık düzeyine ulaşmış, okuma-yazma ve öğrenmenin ayrıcalık olduğu bir medeniyet olmuştur. Ayrıca resimli el yazmalarının tarihte görüldüğü ilk medeniyette Eski Mısırlılar'dır. Piramitlerin duvarlarına oyularak yazılmış ölüm sonrasını konu alan metinler Yeni Krallık devrinde (İ.Ö.1580) papirüsler üzerine kaydedilmeye başlanmıştır (Becer, 1999: 84-85).

Resim 2. Mısır Hiyeroglif Yazısı, Papirüs Üzerine Yazılıp Resmedilen “Ölümün Kitabından Bir Sahne”

Kaynak: (<https://bilimdili.com/kitap/misir-oluler-kitabi/>)

Yazının ve ulaşılabilir yazılan bilgilerin insanlık yaşamına girmesinde en önemli dönüm noktası kağıdın icadı ile olmuştur. Kâğıdın keşfi Çinlilere dayanır ve bir saray memuru olan Eunuch T'sai Lun tarafından İ.S.105 yılında bulunmuştur. Kağıdın günlük yaşama girmesi sonucunda Çinliler uzun yıllar boyunca 'Dört hazine' olarak nitelendirdikleri Fırça, mürekkep çubuğu, mürekkep taşı ve kâğıt ile değişik üslup ve harf karakterleri kullanarak kaligrafi sanatını geliştirmişlerdir. Diğer taraftan ticaret, savaşlar ve göç kültürler arasında etkileşimi ve transferi şekillendirirken, yazı da bu süreçten etkilenmiş, her kültür kendi yazısını ve yazı karakterlerini geliştirmiştir. Yazının ve yazım yüzeylerinin gelişimi, bilginin kayıt altına alınmasını sağlamış, yazılı belge üretimi giderek hızlanmış, içinde tarihsel olaylar ve efsanelerinde dahil olduğu hemen hemen her bilgi kaydedilmeye başlanmıştır.

Bilginin sonsuz olması ve dolayısıyla var olan bilgilerin paylaşılması, saklanması ve çoğaltılması gerekliliğini doğurmuştur. Tek tek her bir sayfanın yazılmasından, bir kez yazıp onun çoğaltılması düşüncesi matbaacılık fikrinin oluşmasını sağlamıştır. İnsanlık tarihinin yazıdan sonraki en önemli ikinci keşfi olan baskı tekniğini de Çinliler bulmuştur. Mühür oymacılığı geleneği, baskı tekniklerinin geliştirmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde yazılar, baskı için tahta kalıplar üzerine yüksek rölyef olarak oyulmaya başlanmıştır. Buda'nın 'Diamond Sutra' adlı yapıtı, bu teknikle basılan ilk el yazmasıdır (İ.S. 868). Bu kalıpların oyulması ve hazırlanması çok zaman aldığı gibi farklı bir iş için tekrardan yeni kalıp hazırlanması gerekmektedir. Çünkü baskı kalıplarında resimler ve yazılar bir bütün olarak tek parça olarak hazırlanmış ve oyulmuştur. Ayrıca Çin alfabesinin binlerce harf karakterine sahip olması da baskıyı zorlaştıran diğer bir faktör olmuştur (Becer, 1999: 84-94).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tipografide gerek kullanılan font olsun, gerekse fontta kullanılan renk olsun bu iki unsurun seçimi kullanımı doğru/yanlış oldukça önemlidir. Araştırmanın amacı Tipografide renkler ve rengin doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Global firmalar kurumsal kimlik çalışmalarında kullandıkları tipografik düzenlemeler ve beraberinde logolarında kullandıkları yazı fontu ve renk kullanımlarını belirlerken, renklerin ne anlama geldiği, psikolojik etkileri, fizyolojik etkileri, renklerin dili gibi unsurlar araştırmanın bir parçası olmuştur.

Bu çalışmada izlenen yol ile doğru font kullanılmasının ve doğru rengin tercih edilmesinin firmanın faaliyetini sürdürme süresiyle, devamlılığıyla doğru orantılı olduğu ortaya

konulmaktadır. Araştırmanın amacı ve öneminin daha iyi kavranabilmesi için yazının tarihi gelişimine ve günümüze kadar geçen sürece değinmekte fayda olacaktır.

Resim 3. Buda'nın 'Diamond Sutra'

Kaynak: (<https://www.google.com/search?q=Buda%27n%C4%B1n%E2%80%98Diamond+Sutra>)

Çinlilerin binlerce karakterden oluşan alfabesine karşın, İ.Ö.1500 yıllarından Fenikeliler tamamen soyut biçime sahip 22 harften oluşan ve yazı yönü sağdan sola akan Fenike alfabesi icat etmişlerdir. Yunanlılar Fenike alfabesine 'a,e,i,o,u' gibi sesli harfler eklemişlerdir. Yazının yönünü soldan sağa çevirmişler ve harflere geometrik bir uyum ve estetik kazandırıp satır üzerine yerleştirmişlerdir. Roma İmparatorluğu döneminde ise 21 harften oluşan bir alfabe kullanılmıştır. Miladi yılın başlarında yazılar 'Codex' adı verilen, günümüz kitaplarının da ilk hali olan yüzeylere yazılmaya başlanmıştır. Codex sisteminde parşömen tabakalar katlanarak kesilip, sayfa sayfa bir araya getirilmiştir (Becer, 1999: 90-91).

Harfler, piktografik yazıdan tarihsel süreç içinde dönüşerek soyutlanmış temel abece yapılarına sahiptir. Abece tasarımlarının temel yapılarını, bu abecelerin tüm harfleri arasındaki biçim ve ölçü ilişkilerini sağlayan bir ortalama sistemi oluşturur. Bu oranlama sistemleri harfin geometrisini belirler. Kısaca harfin geometrisi kavramı böylelikle o abece tasarımının sistematik biçimini gösterir (Sarıkavak, 1997: 5).

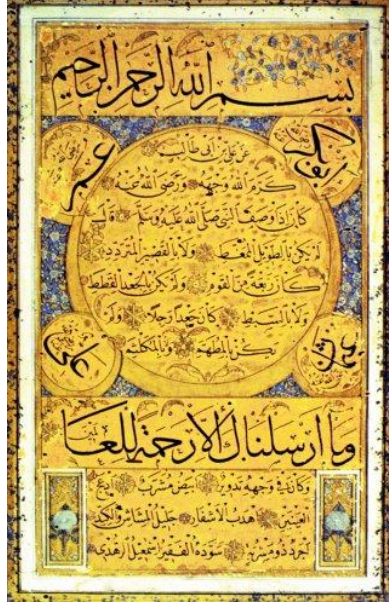
𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋
aleph	beth	gimel	daleth	he	waw	zayin	heth	teth			
'	b	g	d	h	w	z	h	t			
𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕	𐤖	𐤗
yod	kaph		lamed		mem			nun	samekh		
y	k		l		m			n	s		
𐤘	𐤙	𐤚	𐤛	𐤜	𐤝	𐤞	𐤟	𐤠	𐤡	𐤢	𐤣
ayin	pe	sade	qoph	resh	shin			taw			
'	p	s	q	r	sh/s			t			

Resim 4. Fenike Alfabeti

Kaynak: (<https://afyonluoglu.wordpress.com/2011/04/30/>)

Kağıdın en önemli gelişim süreci, İslam ordularının 9. yüzyılda Talas savaşında Çinlilerden kağıdı öğrenmeleri ve çok kısa bir sürede 11. yüzyılda İspanya kıyılarında bile kağıt üretim merkezleri açmış olmalarıyla başlamıştır. Artık üretimi ve ulaşımı kolay olan, bolca bulunan kağıt sayesinde bilgilerin yüzeyine aktarılabilceği, bir araya getirilip (cild) saklanabileceği dönem başlamış, böylelikle el yazması kitaplar aynı zamanda sanat eseri haline gelebilmiştir. Avrupa

halkları parşömen denilen deriden üretilen kağıdı kullandıkları bu dönemler İslam coğrafyasında Bağdat gibi sanat ve bilim merkezleri kurulmaya başlanmış, dini ve bilimsel kitaplar sanat eseri gibi üretilmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in ve dini kitapların güzel yazıyla yazılması gayreti İslam kaligrafisi sanatının doğmasına neden olmuştur (Becer, 1999: 92).

Resim 5. İsmâil Zühdü'nün (Yeni) sülüs-nesih hatlarıyla hilye-i şerifesi (Ekrem Hakkı Ayverdi hat koleksiyonu)

Kaynak: (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-zuhdu-yeni>)

10-13. yüzyıl İslam dünyasında görülen bu kağıt bolluğuna karşın, Ortaçağ Avrupası'nda yaşanan kitaplar için kullanılacak yazı yüzeyi sıkıntısı, ellerinde var olan parşömen veya papirüs gibi kağıtların daha dikkatli ve özenli kullanılmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Ortaçağ manastırlarında üretilen, sanat değeri yüksek dini ve edebi el yazması eserler yazının gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu el yazma eserler çok pahalıya mal edildiği için soylular ve zengin kiliseler sahip olabilmişlerdir. Papirüs ve parşömeden yapılan kitapların sayısının az olması neticesinde bu dönem Avrupa'sında okur-yazar oranı da çok düşüktür (Gültekin, 2015: 77).

1450 yılında Johannes Gutenberg'in Hareketli metal harfleri kullanarak hızlı bir şekilde birçok kez baskı yapabilme imkânı sağlaması Baskı Teknolojisinde devrim yaratan buluş olmuştur. Gutenberg, kurşun alaşımdan meydana gelen metal harflerle, aynı kalıptan defalarca baskı yapılabilmesini sağlamıştır. Matbaadaki bu gelişme XI. Yüzyıldan beri bilinen Çinlilerin birim harfler kullanarak yaptıkları baskı sisteminden sonra en önemli tarihi, kültürel aşamadır (Uçar, 2004: 100).

Gutenberg'in hareketli hurufat tekniği ile kitaplar basılmaya başlanmış, kitaplar sadece zengin ve soylu sınıftan çıkarak daha geniş kitlelere ulaşabilmeyi başarmıştır. Bu gelişmeler beraberinde okuryazar ve kitap sahibi olabilme oranını da yükseltmiştir.

Kitapların çok sayıda üretilmesi ve insanların bu üretilen çeşitli içeriklerdeki kitaplara erişiminin kolaylaşması, tipografinin doğmasına neden olmuştur. Tipografi; Gutenberg'in hareketli hurufat sistemiyle geliştirdiği teknik sonrasında, kitap üretiminde basım ve çoğaltmada kullanılan bir terim ve meslek alanı olmuştur.

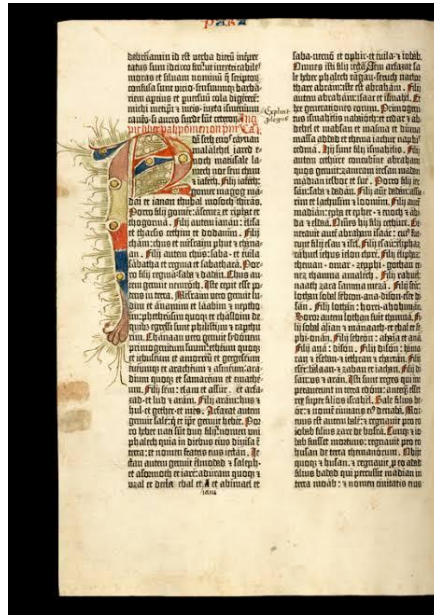
"Tipografi, sözcüğün kaynağına bakıldığında 'type' ve 'graphy'den oluştuğu görülmektedir. 'Type' metalden kesilmiş ya da daha çok dökülmüş, yüksek baskı amaçlı harfleri –eski Türkçe ile

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

'harf'in çoğulu 'hurufat'ı ve dizgiyi imlemektedir. 'Graph'ın ise aslı Latince'den gelen çizge, çizim vb. anlamları vardır ve grafik kavramı zaman içinde basım ve çoğaltım yöntemlerinin görsel bildirişim velya da iletişim amaçlı kullanımını betimlemiştir" (Sarıkavak, 2018: 12).

"Tipografici Eric Gill 'Harfler şeylerdir, şeylerin resmi değildir' demiştir. Belirli bir şekilde dizilen harfler, konuşulan dilin sesini temsil eder ve düşünceleri görsel olarak öyle bir ifade eder ki diğer insanlar bunları amaçlanan şekilde anlayabilir. Harflerin oluşturulduğu ve sunulduğu üslup, temsil ettikleri düşünceler hakkında algımızı değiştirebilirler" (Ambrose -Harris, 2014: 14).

1452 ve 1455 yılları arasında Gutenberg'in bastığı ilk eser 42 line Bible dir. (42 satırlı İncil) Bu eser Skolastik dönemin sanatsal yazısı olarak beğenilen Gothic ile basılmıştır (Sarıkavak, 2018: 10-11). Gotik yazı karakteri Ortaçağda Avrupa'da çok yaygın olan gösterişli yazı karakteridir. Black Gotik, Old Gotik, Broken gibi Gotik karakterleri ağır görünüşlüdür, karmaşık harf biçimlerine sahiptir. Espas aralıkları dardır, uzun yazı bloklarında kullanıldığında okumayı güçleştirirler (Ambrose -Harris, 2012: 104).

Resim 6. 42 Line Bible 1452-1455

Kaynak: (<https://en.wikipedia.org/wiki/Berengaudus>)

Gutenberg'in ardından gelen matbaacılar uzun bir süre Texture karakterini kullanmışlardır. Zaman geçtikçe yazı karakterinde deformasyonlar başlamış ve nispeten daha okunaklı karakterler kullanılmaya başlanmıştır. Eski yazı karakterleri referans alınarak yeni karakterlerde değişikliklere gidilmiştir. Karl Dönemi Miniskülü bu karakterlere örnektir. Tüm bu değişikliklerin kaynağında Rönesans'la başlayan Hümanizm hareketlerinin büyük rolü vardır. Pozitif bilim, insan, dünyada yaşayış, kavramları değer kazanırken Ortaçağda biçim ve sanatta da değişiklikler olmuştur. Bu dönemde tasarlanan yazı karakterlerinden; Schwacher ve Fraktur yazıları daha okunur, hareketli akıcılığı olan yazı karakteridir. Eğik yazı da (Kurzif) bu zaman aralığında ortaya çıkmıştır. Günümüzde eğik yazı her yazı karakteri ailesinde bulunmaktadır. İtalya'da doğmuş olmasından dolayı 'İtalik' adıyla da tanınmaktadır. 1762'de İtalya'da Bodoni karakteri doğmuştur. Bodoni; 291 çeşit antik ve kurzif (italik) yazı tasarımının yanında, 233 çeşit serifli ve serifsiz yazı tasarımları ile aydınlık, sade ve bugün bile çokça kullanılan bir yazı karakteri olmuştur (Gültekin, 2015: 77-79).

Tipografinin gelişiminde karşılaşılan önemli dönüm noktaları arasında; 1796'da Aloys Senefelder tarafından taşbaskının bulunuşu çok önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.

Tipografi açısından ikinci önemli süreç ise Linotype makinesinin 1886'da Ottmar Mergenthaler ve Monotype makinesinin 1893'te Tolbert Lanston tarafından geliştirilmesidir.

Üçüncü önemli köklü değişim ise 500 yıllık baskı geleneği, fotoğraf teknolojisinin, mekanik ve elektronik teknolojisiyle bütünleştirilmesiyle foto dizgi sisteminin ortaya çıkmasıdır. Dördüncü önemli aşama ise 1960'lı yıllarda geliştirilen; daktilo klavyesi ile harflerin fotoğrafik olarak düzenlendiği foto-düzenleme sistemine dönüşmesidir. 1970'lı yıllardan bu yana geliştirilen bilgisayar teknolojileriyle de tipografide fontlar sayısal görüntülerine dönüşmüştür (Sarıkavak, 1997: 1).

Tipografinin gelişiminde toplumların yaşadığı kırılmalar ve toplumsal devinimler önemli etkenler olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi; toplumun yaşayış biçiminden, standartlarına, kültüründen, tüketim alışkanlıklarına kadar nüfus ederek etkisi altına almıştır. Politik güç aristokratlardan kapitalistlere geçmeye başlamıştır. Tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişin neden olduğu sosyo-ekonomik durum, fabrikaların artmasına ve seri üretime geçilmesine dolayısıyla da el sanatlarının değerinin azalmasına, sosyal düzen içerisinde işçi sınıfı gibi yeni toplumsal sınıfların oluşmasına neden olmuştur. Sanatın yorumu, estetik ölçütleri ve biçimsel oluşumu değişmiş, yeni arayışlara doğru ilerleyiş olmuştur. Sanatta, bu değişimin en belirgin kanıtı olmuştur. Modern sanat hareketleri dalga dalga dünya üzerinde sanatçıları etkisi altına almıştır. Kapitalizmin yarattığı sanat bir başkaldırı niteliğinde olan modern sanat hareketleri, İtalya'da oluşan Fütürizm, Fransa'da görülmeye başlanan Kübizm, Rusya'da Konstrüktivizm, Avrupa'da değişen toplumsal ve yaşamsal değerleri yansıtan ve savaşın etkilerini içinde barındıran Dada hareketi ve sonrasında gelişen Gerçeküstüçülük, grafik tasarımı etkilemiş dolayısıyla tipografide de yeni bir görsel dil yaratmıştır (Kınam, 2010: 4-5).

Fransız Devrimi ile eşitlik idealleri okur-yazarlığın artmasına, eğitimin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kitapların, dergilerin yayın sayıları artmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda grafik iletişim daha fazla önem kazanmaya başlamış bilgi akımının hızlanması kitle iletişim çağının başlamasına neden olmuştur (Becer,1997: 96).

Sanatı etkileyen küresel olaylar tipografi üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu tarihsel olaylara göre yazı karakterleri değişim göstermiş sanatçıların kendilerini ifade edişlerine yeni bir görsel dil de eşlik etmiş ve böylelikle yeni tipografi doğmuştur. Hollanda ve Rusya'da başlayan bu yeni biçim dili, Bauhaus 'ta kristalize olmuştur. "Yeni tipografi" terimini ilk kullanan Jan Tschichold' olmuştur. Jan Tschichold Konstrüktivist düşüncelerin tipografiye uyarlanması üzerine teoriler geliştirmiş ve "Yeni Tipografi" kitabını yazmıştır. Yeni tipografi, tasarımcılarda yaratıcılığı kısıtlamadan işlevsel ve etkili bir görsel iletişim geliştirmeye itmiştir. 20 yüzyılın ussal ve bilimsel anlayışı uygulamalarla grafik bir ifade kazanmıştır. Bugün bile bu anlayış grafik tasarımı etkilemektedir (Bektaş, 1992: 97).

3. YÖNTEM

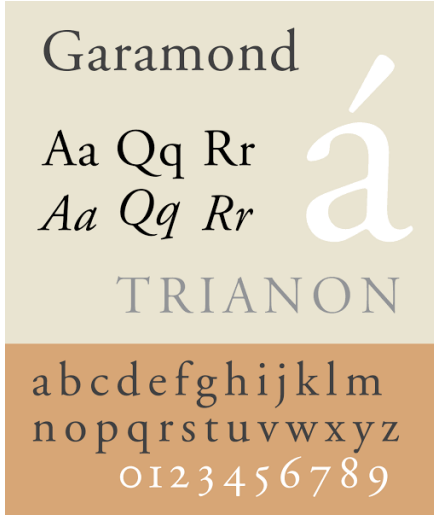
Çalışmada basılı kaynakların ve bilimsel çalışmaların yanı sıra konunun görseller ile desteklenmesi ve Tipografide Renk ve Rengin Kullanımının yaygın olarak kullanıldığı alanlar, renklerin ne anlama geldiği ve mevcut firmaların tipografik düzenlemelerinde hangi renkleri tercih ettikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Ayrıca tipografik düzenlemelerde ve logolarda kullanılan renklerin tesadüfi belirlenmediği, renk seçiminin Tipografik düzenlemelerde kullanılan logonun ve rengin firmanın faaliyet alanına göre tespit edildiği, hedef kitlede kalıcılığın sağlanmasının ne kadar önemli olduğu örneklerle ortaya konulmuştur.

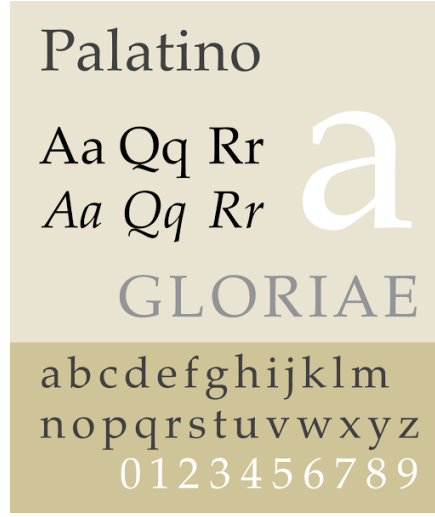
Yazının tarihçesi, matbaanın icadı, yazı ailesi, yazı çeşitleri, rengin kullanımı gibi başlıklar altında konu titizlikle incelenmiş olup, görsellerle desteklenmiştir.

Tarihsel dönem içerisinde yazıların sınıflandırılması:

Geleneksel Yazılar: Harfler el yazılarının yuvarlak ve organik yapısına sahiptir. Serifleri dirsek biçiminde ve eğimlidir. İnce ve kalın harfler arasında çok az kontrast vardır. Örnek Garamond, Palatoni

Resim 7. Garamond Font

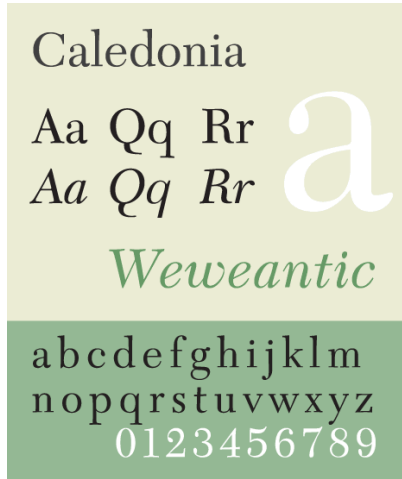

Resim 8. Palatino Font

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Garamond>

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Palatino>

Geçiş Dönemi Yazıları: Harfler serifli yataya daha yakın ve eğimlidir. Yazının İnce ve kalın hatlarında geleneksel yazılara nazaran daha belirgin bir kontrast vardır. Barok döneminin etkisiyle harfler daha genişlemiştir. Örnek: Perpetua, Caledonia

Resim 9. Caledonia Font

Kaynak: ([https://en.wikipedia.org/wiki/Caledonia_\(typeface\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Caledonia_(typeface)))

Modern Yazılar: Modern yazılarda ince ve kalın harfler arasında kontrast diğerlerine oranla daha fazladır. İnce hatlar Çizgi halindedir. Serifler harf gövdesine dik bir açıyla bağlanır. Harflerin anatomisinde geometrik kuralların hâkim oluşu görülmektedir. Örnek: Bodoni, Torino

Resim 10. Beton

Kaynak: (<https://en.wikipedia.org/wiki/Bodoni>)

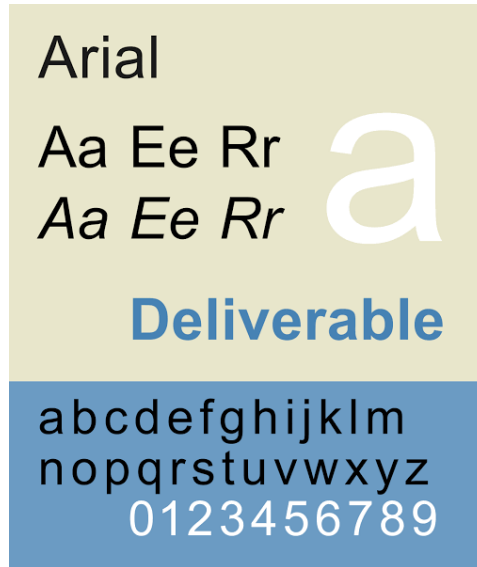
Kare Serifli Yazılar: Bu yazı karakterindeki harflerde serifler kare ya da dikdörtgen biçiminde olup gövdeye dik açı ile bağlanır. İnce ve kalın harflerdeki kontrast belirgin bir şekilde azalmıştır ve harflerinin et kalınlıkları eşittir. Örnek: Beton, Playbill

Resim 11. Beton Font

Kaynak: ([https://en.wikipedia.org/wiki/Beton_\(typeface\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Beton_(typeface)))

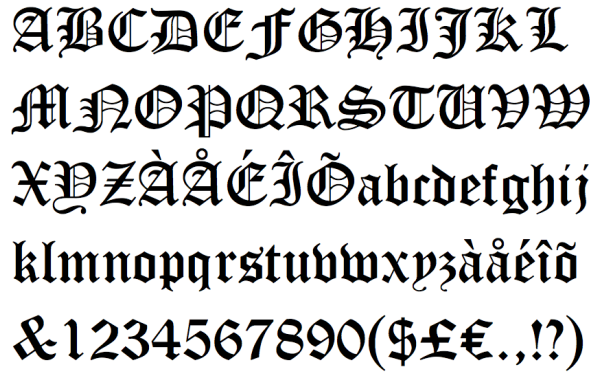
Serifsiz (sans/olmadan serif) Yazılar: Seifsiz harflerde et kalınlıkları eşittir. Geometrik bir anlayışla tasarlanmış olan karakterlerde yuvarlak hatlardaki incelme eksen/stres daima dikey konumdadır. Örnek: Arial, Futura

Resim 12. Arial Font

Kaynak: (<https://en.wikipedia.org/wiki/Arial>)

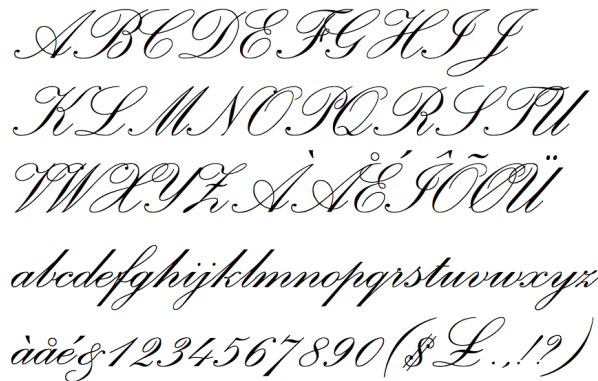
Gotik Yazılar: Ortaçağ Avrupası'nda yaygın olan süslü, dekoratif, anatomisinde kesik uçlu kalem etkisi görülen yazı karakterleridir. Harf biçimlerinin karmaşıklığı nedeniyle uzun metin bloklarında okunmaları güçtür. Örnek: Gotik, Fraktur

Resim 13. Gotik Old English

Kaynak: <http://www.identifont.com/similar?3OI>

El Yazıları: Harfler serbest ve akıcı biçimsel özelliklere sahiptir. El yazıları dairesel yapıyla oluşturulmuş sola eğilimlidir. Örnek : Mistral, Palace Script. (Becer, 1999: 177-179).

Resim 14. Palace Script

Kaynak: (<http://www.identifont.com/similar?TH>)

Tipografi hayatımızın içerisinde bizimle beraber adeta yaşayan; öğreten, haber veren, bilgilendiren, dikkat çeken, merak gideren vb. birçok işlevi yüklenebilen iletişim türüdür. Dikkatimizi bazen bir gazete sayfasında çekebileceği gibi devasa bir binanın üzerinde, bir kadının tişörtünde veya multimedya da sayısız kere çekebilmektedir. Harflerin yan yana getirilmesiyle oluşturulan kelimeler, onlara eşlik eden görseller ile bize mesajlar iletir. Hafızamızda yer eder, zihinde kalıcılığı sağlar. Tipografik düzende kelimelerin terimlerin doğru bir şekilde kullanılması ile iletilmek istenen düşüncenin alıcıya açık-net ve doğru bir şekilde aktarılmasını sağlar.

Bununla birlikte yazılı metnin sadece içerdiği karakterlerle değil yazımında seçilen renk bile onun anlamlandırılmasında önemli unsur olabilmektedir. Zira canlılar özellikle de insanlar renklere verdikleri psikolojik veya sosyolojik anlamlar ile iletişimlerini zenginleştirmektedirler. Kaynağı olan ışık nedeniyle fiziksel bir olgu olan renk, fizyolojik bir etki ile anlaşılıp, psikolojik bir algılamayla anlamlı hale gelmektedir. Renk kavramı ile ilgili pek çok tanımlama yapılabileceği gibi genel anlamda; Işığın çevremizdeki objelerden yansıyarak gözümüze ulaşması sonrasında zihnimize oluşturduğu duyuların her birine renk denir. Renk, düşüncelerimize, eylemlerimize, ihtiyaçlarımıza, duygularımıza ruh halimizde, hatta sağlığımızda değişiklikler yaparak bizleri etkiler. Hoşa giden renk, ritmi ve uyumu, estetik eğilimleri belirleyebilir. Soyut ve sembolik düşüncelerin ve anlamların ifadesi olabilir renk. Rengin farklı alanlarda yapılmış tanımları bulunmaktadır;

Psikolojik tanımı; renk, beynimizde uyanan bir duygudur.

Fizyolojik tanımı; birçok ışık cinsinin göz retinası üzerinde, sinirleri uyarması ile meydana getirdiği fizyolojik bir olaydır. Renk bizdedir sinir sistemimizde mevcuttur. Fiziksel tanımı; renk, ölçüyle, tayfla, rakamlarla belirlenebilen, fiziksel bir olaydır. Göz, ışık titreşimlerini, sinirler vasıtasıyla beyne ileterek, rengin idrak edilmesini sağlar (Eliri ve Erdurucan, 2011: 6).

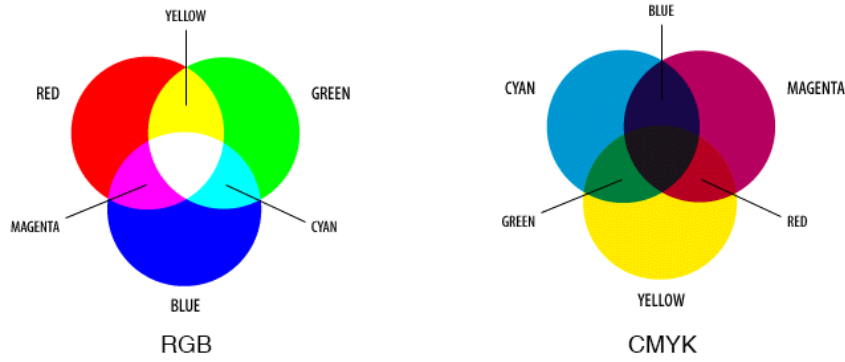
Fizyolojik açıdan renge bakıldığında; Beyaz ışığın kaynağından doğan renk tayfları kendi içinde ana ve ara renkler olarak sınıflandırılmıştır. Ana renkler; kırmızı, sarı ve mavidir. Ara renkler; yeşil, turuncu ve mordur. Bu üç ana renk boya anlamında ele alınan renk kavramıdır (Tepecik, 2002: 34).

Resim 17. Işık Renkleri (Toplamalı Renkler)

Kaynak: (<https://serdara.com/renk-teorisi-rgb-cmyk/>)

Baskı tekniklerinde renkler iki türdür; Eklemeli ve çıkarmalı. Eklemeli renkler ışık formunda bir araya geldiklerinde beyazı oluşturan kırmızı, mavi ve yeşildir. Çıkarmalı birincil renkler veya boya renkleri, yansıyan ışıkla ilişkilendirilen mavi, kırmızı ve sarıdır. Çıkarmalı renkler karışığında siyah ortaya çıkar (Ambrose-Harris, 2013: 6-7).

Resim 18. Dijital Sentez Kuramları (RGB-CMYK)

Kaynak: (<https://serdara.com/renk-teorisi-rgb-cmyk/>)

Tasarımda görüntüyü oluşturabilmek için kullandığımız farklı renk uzay modelleri vardır. Renk Uzayları, renkleri tanımlamak için kullanılan matematiksel modellerdir. RGB renk uzayı; Parlak ve floresan renklerinde içinde bulunduğu, televizyon, bilgisayar monitörleri, tarayıcılar gibi ekranda gördüğümüz renk modelidir. Renk aralığı 0-255 dir. Bir tasarımcı, görüntüyü genellikle RGB renk sistemi kullanarak tasarlar, tasarım basılacaksa, CMYK'nın üç yerine dört renge çevirir. CMYK'nın üç yerine dört renk oluşu dosya boyutunu arttırır. Eğer tasarım BİR web sitesine veya başka bir elektronik medyaya gönderilecekse RGB'de kalmalıdır (Ambrose-Harris, 2013: 34).

CMYK renk uzayı; Matbaacılığın ana renkleridir. Baskıda kullanılan dört renk (mavi, kırmızı, sarı, siyah) CMYK bu dört rengin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Tasarımda ekstra başka bir renk kullanılmadan bu dört rengin karışımından istenilen renk elde edilmektedir. Örneğin Türk Bayrağı, bayrak kırmızısı rengindedir. Bayrak kırmızısı rengi Magenta ve Yellow renklerinin üst üste basılmasıyla elde edilen bir renktir. Temelde renk sayısı C,M,Y olmak üzere üç 'tür. Siyah sonradan bu renklere eklenmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kuramsal olarak üç renk birleşince siyahı oluşturur fakat uygulamada bu üç mürekkep ile istenilen yoğunluk ve gölge gibi öğelerde derinlik katmak ve baskıda maliyeti de düşürmek adına gerçek bir siyah mürekkep sisteme dahil edilmiştir. Renkler 0-100 aralığındadır (Yazmacı, 2012: 19).

Renkleri anlatmak için fiziksel yönünün haricinde birde renkleri tanımlayabilmek gerekir. Çünkü bir rengi anlatmak için koyu mavi, açık sarı gibi ifadelerle tanımlayamayız, yeterli bilgi veremeyiz. Rengin üç temel özelliğini bilmek gerekmektedir.

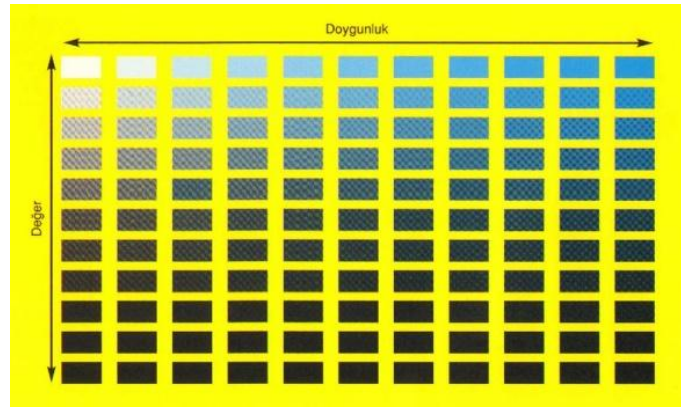
Renk birbirinden farklı dalga boylarına sahiptir, rengin kendi fiziksel sınırları içinde farklı tonlara, doygunluklara ve değerlere ulaşabilen ışın grupları vardır.

Rengin özü/renk: Bir rengin kendine özgü özelliklerini ve diğerlerinden görsel olarak ayırt etmemizi sağlar. Renk özü veya renkler ışığın farklı dalga boyları tarafından oluşturulur.

Doygunluk/Berraklığı; Bir rengin saflığını ifade eder. Bir rengin gri tonuna yaklaşmasını veya uzaklaşmasını gösterir. Tam doygunluğu olan bir renkte gri renk hiç olmaz ki bu renkler parlak, canlı, tok renklerdir. Düşük doygunluk seviyesindeki renklere gri ton bulunur; bu tür renkler sönük ve donuk renklerdir.

Değer/Işıklılık; Değer ve ışıklılık bir rengin ne kadar açık ve koyu olduğunu gösterir. Renge beyaz karıştırıldığında o rengin açık tonunu, siyah karıştırıldığında da o rengin koyu tonunu gösterir (Ambrose-Harris, 2013:18).

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

Resim 19. Renkleri Tanımlamak

Bizler renklerin üzerimizde bıraktığı etkileri bazen psikolojik, bazen de fizyolojik ihtiyaçlarımız dolayısıyla genelleyip deneyimlemiş olsak da, farklı kültürlerde aynı renge dair insanların zihinlerinde çağrışımları ve hislerinin farklı olabileceği de görülmüştür. Gelinin üzerindeki beyaz renk kimi toplumlarda saflığı, arınmışlığı temsil ederken kimi toplumlarda gelinlik için öteden beri geleneklerinde ve inanışlarında gelinlik için renk, siyah, bazen de kırmızı vb. olabilmektedir.

Resim 20. Renk Kodları

Renkteki dengeyi en iyi görebileceğimiz alanlardan olan tipografide renk, metin içerisinde mantıksal ve görsel hiyerarşi sağladığı gibi zıtlık, vurgu, canlılık, durağanlık, yaratmak içinde kullanılmaktadır. Bu nedenle renk tipografik bir eleman olarak değerlendirilebilir. Çünkü renkler metni yeniden üretebileceği gibi, dikkati çeker, metne birden fazla anlam yükleyebilir. Renk bir sayfa metninde, farklı yazı karakterleri, yazı ve çizgi kalınlıkları, tırnaklı, sans tırnak, italik vb. tipografik unsurlarla koyu ve açık tonlamalar verebilir siyah beyaz denge kurulabilir (Gültekin, 2015: 127).

Tipografik bir düzenlemede renk seçimine dikkat edilmesi gereken, rengin kültürel çağrışımı, hedef kitlenin renk tercihi, rengin taşıdığı çağrışımlardır. Tipografik karakterlerin seçiminde dikkate almamız gereken yine harfin ya da kelimenin okunurluğunun yanı sıra bir araya getirildiklerinde oluşturacakları doku ve tonlamalardır. Tasarımcı, kurum kimliklerinde, afiş tasarımlarında, ambalajlarda, kitap kapaklarında vb. tipografiyi veya rengi ön plana çıkabilir. Tamamen bu hedef kitleye verilmek istenen mesajla ilgilidir. Örneğin yıllardır var olan bir markaya tasarlanacak işlerde dikkat edilmesi gereken renk ve font tercihlerini, ilgili markaya ait

olduğunu gösteren doneleri, göz ardı etmemektir. Markayı anımsadığımızda aklımıza ilk markanın rengi gelebilir.

4. BULGULAR

Toplanan veriler doğrultusunda günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan firmaların tipografik düzenlemelerinde ve doğru renk kullanımları sayesinde varlıklarını idame ettirdikleri sonucuna varılmaktadır. Mağara duvarlarına yazılan yazılar/çizilen resimler günümüzde kullanılan çalışmalara da ışık tutmaktadır. Bu araştırma da izlenilen yol ve elde edilen bulgular doğrultusunda yazının ilk kullanıldığı ve yaygınlaşmaya başladığı dönemler, matbaanın kuruluşu ve beraberinde ilerleme gösteren teknolojik gelişmeler günümüzde tipografinin ve rengin doğru kullanımının tipografinin gelişme gösterdiği alanlarda ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bölümde ele alınan konu başlıklarında renklerin çağrıştırdığı anlamlar, tipografik düzenlemelerde ve logo tasarımlarında kullanılan renkler ile rengin kullanımına ilişkin bilgiler örnek görsellerle desteklenmiştir.

Renk Duygusu ve Renklerin Çağrıştırdığı Anlamlar

Sarı; rengi insan üzerinde açıklık, iyimserlik, sıcaklık gibi duyguları harekete geçirmektedir. Sarı rengini kullanan global markalara Nikon, Cat, Subway, Ikea, Best Buy, **National Geographic** örnek olarak gösterilebilir.

Turuncu; rengin insan üzerinde uyandırdığı ve harekete geçirdiği duygu arkadaş canlısı, neşeli, güven hissiyatlarını oluşturmaktadır. Turuncu rengi kullanan global markalara **Fanta**, Tnt, Starz, Nickelodeon örnek olarak gösterilebilir.

Kırmızı; rengi insan üzerinde uyandırdığı ve harekete geçirmiş olduğu duygu heyecan, genç, cesur, açlık hissiyatlarını oluşturmaktadır. Kırmızı rengi kullanan global markalara Youtube, Exxon, Oracle, **Cocacola**, Cnn, Kfc, Mcdonalds örnek olarak gösterilebilir.

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

Mor; rengi insan ve kitleler üzerinde uyandırdığı ve harekete geçirmiş olduğu duygu yaratıcı, üretken, bilgece, hayali anlamlarının hissiyatını yansıtmaktadır. Mor rengi kullanan global markalar **Milka**, Twitch, Yahoo, Taco Bell örnek olarak gösterilebilir.

Mavi; rengi insanlar ve topluluklar üzerinde uyandırdığı ve harekete geçirdiği duygu güven, güç, özgürlük, huzur kavramlarını tetiklemektedir. Mavi rengi global olarak kullanan markalara Ford, Intel, Ibm, **Dell**, General Motors, American Express örnek olarak gösterilebilir.

Yeşil; rengi insanların üzerinde doğa, güven, doğal, güvenilir, güç anlamlarını çağrıştırmaktadır. Yeşil rengi kullanan global markalara Whole Foods, Android, **Starbucks**, Spotify, Monster, John Deere örnek gösterilebilir.

Siyah; renginin insanlar üzerinde uyandırdığı ve çağrıştırdığı anlamlar dengeli, güven, sakin, tarafsız, doğal olması ile anlatılmaktadır. Siyah rengi kurumsal renkleri olarak kullanan global markalara **Apple**, Adidas, Cartoon Network, Nike, Sony, Puma, Wikipedia örnek olarak gösterilebilir (<https://freegrafiker.com/logo-tasarimi-ve-renk-secimi.html>).

K. Bilirdönmez

Resim 21. Tasarım ve Renk İlişkisi

Kaynak: (<https://medium.com/@fb.simge2002/tasarim-ve-renk>)

Markaların renklerini, logolarında kullandıkları fontlarla anımsarız “Sarı bütün renkler arasında en göz alıcı olanı diye bilinir. 20. Yüzyılın başlarında kurulan bir telefon rehberi kuruluşu Sarı Sayfalar adını almıştı. Aynı tarihlerde John Hertz adındaki bir adam Şikago’da elinde fazlaca kullanılmış araba bulunduran küçük bir araba alım satım işini yürütüyordu. Bir gün aklına bu arabaları taksiye çevirmek gibi bir fikir geldi. Bir yerlerde Şikago Üniversitesinin bir araştırmasında sarının en kolay göze çarpan renk olduğunun anlaşıldığını duymuştu; buna dayanarak, bütün arabalarını sarıya boyattı ve şirketine Sarı Taksi adını verdi” (Yazmacı, 2012: 57-58).

Tipografide renk, tanımlayıcılığı, vurgulayıcılığı, yön göstericiliği ve ayırt ediciliği özelliğinden dolayı en önemli öğelerden biridir.

Resim 22. Tasarım ve Renk İlişkisi

Kaynak: (<https://tr.pinterest.com/pin/94716398383383044/>)

Logo Tasarımında Renk Seçimi Nasıl Yapılmalıdır

İşletme için logo tasarımı yapılırken hedef kitlenin renkleri yorumlama şeklini bilmek ve bu durumu dikkate almak oldukça önemlidir. Renk kavramını daha iyi anlayabilmek için hangi rengin neyi çağrıştırdığını bilmemiz gerekmektedir. Bütün büyük dünya çapında markalar, logo tasarımlarında kullandıkları rengin neyi nasıl temsil ettiğini bilerek ve bilinçli olarak kullanmaktadırlar. Psikologlar renklerin insanlar üzerinde bıraktığı etki ve ilişkilendirilen duygusal tepkileri uzun yıllar boyunca incelemişlerdir. Elde ettikleri veri kaynakları ise renklerin insanların duygusal tepkileri arasında kuvvetli bir bağ oluşturduğu yönündedir. Örneğin, Pizza Hut, Mc donalds, KFC, Wendy2s ve Popeyes gibi fast food sektöründe dünya çapında hizmet

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

veren markalar, açlık hissini kırmızı rengi ile ilişkilendirmiş durumdadır. Bu markaların bu renkleri kullanma amaçları renklerin insanlar üzerinde bıraktığı etkilerin bilimsel araştırma verilerine dayanmaktadır. Bir diğer örnek ile lükslük kavramını oluşturabilmek için ise Chanel, Prada, Michael Kors gibi büyük markalar logolarında siyah, beyaz, gümüş ve altın renklerine yer vermişlerdir. Bu hissiyatı bize veren ilk etapta renk olup ardından marka ile bağdaştırdığımız görsel algımızdır.

Resim 23. Renk Duygusu Kılavuzu

Kaynak: (<https://freegrafiker.com/logo-tasarimi-ve-renk-secimi.html>)

Renk Seçiminde Dikkat Edilmesi Gerekenler

Logo tasarımında kullanılmak istenilen rengi seçerken ilk olarak renklerin taşıdığı anlamları incelemek gerekmektedir. İkinci adım olarak sektörde diğer firmalar/şirketler tarafından tercih edilen renklerin araştırması yapılmalıdır.

Hangi sektör ağırlıklı olarak hangi renk ile temsil ediliyor buna dair bilgi sahibi olunmalıdır. Üçüncü adım ise kullanılan renklerin bölgesel ve kültürel olarak yaptıkları çağrışımlar araştırılmalıdır (<https://freegrafiker.com/logo-tasarimi-ve-renk-secimi.html>).

Tasarımda seçilen font kadar tasarımda kullanılan renk de oldukça önemlidir. Kullanılan renk gerek afiş, Logotype, amblem, katalog, broşür, kitap, bülten, iç mekân, dış mekân reklamları vb. ne olursa olsun tasarım yapılırken kullanılacak renk ve renk çeşitlerine dikkat etmek gerekmektedir. Bunun için yukarıda da değinildiği gibi renk seçiminde renklerin anlamları, kullanıldığı yerler, bölgesel ve kültürel değerler ile piyasada mevcut olan diğer çalışmaların incelenmesi oldukça önemlidir. Tasarımda yanlış tercih edilen renk ve renk çeşitlerinden dolayı birçok firmanın ürün veya ürünleri hedef kitle tarafından kullanılmaması ve hedeflenen kar marjına ulaşılmaması dolayısıyla birçok dünya markasının ürünlerini tek tek piyasadan çekmesine neden olmaktadır.

Ticari taksilerde kullanılan sarı renk tercihi belirli araştırmaların sonucudur. Bankaların kurumsal logolarında kullandıkları renkler, Türk Silahlı Kuvvetlerinin araçlarında ve askeri mekânlarında kullandığı haki yeşil renk, fast food sektöründe faaliyet gösteren firmaların kırmızı rengi tercih etmeleri göz önünde bulundurulduğunda tasarımlarda kullanılan renk/renklerin ne kadar önemli olduğu renklerin bir kimliğinin olduğu hiç kuşkusuzdur.

Birçok otomotiv devi piyasaya yeni çıkardıkları modellerde kullandıkları renk seçenekleri bile tüketiciler tarafından tercih edilme veya reddetme sebebi olmaktadır. Tüketici renginden

dolayı en sevdiği otomobil markası ve modelini almaktan vazgeçebilmektedir. Rengin insan üzerindeki psikolojik etkisi oldukça önemlidir. İnsanların bir ürünü, bir hizmeti satın alırken renk tercihi olması kadar doğal bir durum olamaz ancak üretici firmalar açısından baktığımızda yanlış seçilen bir renk beraberinde zararı getirecektir.

SONUÇ

Sonuç olarak tipografi de kullanılan rengin seçimi ve kullanımı oldukça önemlidir. Yukarıda da belirtildiği üzere renklerin anlamları, renk seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar, logo tasarımında renk seçimi nasıl yapılmalıdır gibi konular çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Tipografi başlığı altında ise yazı, yazı ailesi, tarihsel dönem içerisinde yazıların sınıflandırılması gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir. Teknolojik gelişmeler beraberinde yazı ve tipografi alanındaki yenilikleri beraberinde getirmiştir. Yazı insanlık tarihinin gelişiminde oldukça önemli bir role sahiptir.

Yazının gelişimi beraberinde tipografi alanında gelişmeleri, tipografi alanındaki gelişmeler beraberinde renk ve rengin yerinde kullanımını geliştirmiştir. Birçok global şirket logolarında ve yazılarında tipografiye önem vermişlerdir. Logolarında kullandıkları fontlar veya düzenlemeler titizlikle yapılmış, yazı fontları ve yazı fontlarında kullandıkları renkler belirli araştırmaların neticesinde ortaya çıkmıştır.

Hayatta hiçbir şeyin tesadüf olmadığı gibi grafik tasarım alanında yer alan yazı ve tipografide kullanılan her bir unsur/eleman belirli bir birikimin ve tecrübenin sonucunda ortaya çıkan çalışmalardır. Tasarımı yapılan bir çalışma öncelikli olarak deneyimlerin bir sonucudur. Doğru kullanılan bir renk, doğru tercih edilen yazı fontu, doğru kullanılan slogan markanın tüketici üzerindeki etkiyi ve kalıcılığı belirlemektedir.

Kurumsal kimliklerini oluşturan ulusal ve uluslararası şirketler kurumsal kimliklerinde kullandıkları yazı fontu, kullanılan renk, kullanılan renklerin pantone kodları, tipografik düzenlemelerin her biri titizlikle çalışılıp hayata geçmiş grafik tasarım unsurlarıdır.

Örneklere yer alan firmaların logolarında kullandıkları renkler, renklerin kişi üzerinde bıraktığı etki, kalıcılık gibi unsurlar belirli bir araştırmanın, fizibilite çalışmasının sonucunda ortaya çıkan çalışmalardır. Tipografide renk ve rengin kullanımı da bu bağlamda oldukça önemlidir. Doğru tercih edilen bir tipografik düzenleme ve beraberinde doğru kullanılan ve insanlar üzerinde kalıcı bir etki sağlayan çalışma amacına ulaşmış, başarılı bir çalışmadır. Koç, Sabancı vb. gıda sektöründe faaliyet gösteren şirketler logo tasarımlarını, sloganlarını, kullanılan renk/renkleri kurumsal kimliklerinde belirtmekle birlikte yine kurumsal kimlik çalışmalarında doğru kullanıma yönelik logonun kullanımı ve yeri, sloganın kullanımı ve yeri, kullanılan rengin pantone kodları (değerleri) net bir şekilde ifade edilmiştir. Yine yanlış şekilde kullanımlarını önlemek amacıyla logonun, sloganın, yazının ne şekilde kullanılamayacağına yönelik açıklayıcı bilgilerde kurumsal kimlik çalışmasında mevcuttur.

Profesyonel çalışma sergileyen şirketler işlerine gereken önemi ve hassasiyeti gösterdikleri taktirde ve günün koşulları doğrultusunda kendilerini güncelledikleri sürece mevcut pazar paylarını koruyabilirler.

KAYNAKÇA

Ambrose, G. - Harris, P. (2012). *Görsel Tipografi Sözlüğü*. Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul.

Ambrose, G. - Harris, P. (2014). *Grafik Tasarım Temelleri 05 Grafik Tasarımda Tipografi*. Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul.

Ambrose, G. - Harris, P. (2013). *Grafik Tasarım Temelleri 07 Grafik Tasarımda Renk*. Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul.

Tipografide Renk ve Rengin Kullanımı

- Becer, E. (1999). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Birinci Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bektaş, D. (1992). *Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi*. Yapı Kredi Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
- Eliri, İ. ve Erdurucan, İ. (2011). *Sahne Işıklamasında Renklerin Dili*. İkinci Baskı, Öncü Basımevi, Ankara.
- Gültekin, E. (2015). *İletişim ve Tipografi*. Birinci Baskı, Hayalperest Yayınları, İstanbul.
- Jean, G. (2002). *Yazı İnsanlığın Belleği*. Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Sarıkavak, N. K. (1997). *Tipografinin Temelleri*. Doru Yayınları, Ankara.
- Tepecik, A. (2002). *Grafik Sanatlar Tarih-Tasarım-Teknoloji*. Detay&Sistem Ofset, 1. Baskı, Ekim, Ankara.
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Derleme / Çok Yazarlı Kitaplardan Makaleler

- Sarıkavak, N. K. (2018). *Gutenberg Tipografisinden Çağdaş İletişim Tasarımına*. Konya Sanat, Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sayı:1.

Yayımlanmamış Tezler / Raporlar

- Kınam, B. (2010). *1980 Sonrası Grafik Tasarımda Enstalasyonun Yeri Ve Önemi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Yazmacı, A. (2012). *Tipografi ve Renk*. (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Anasanat Dalı Grafik Tasarım Programı, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Resim 1- (2020, Mayıs 12). <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/sumerler-313>:
- Resim 2- (2020, Nisan 20). <https://bilimdili.com/kitap/misir-oluler-kitabi/>
- Resim 3- (2020, Mart, 17). <https://www.google.com/search?q=Buda%27n%C4%B1n%E2%80%98>
- Resim 4- (2020, Haziran 14). <https://afyonluoglu.wordpress.com/2011/04/30/>
- Resim 5- (2020, Nisan 18). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-zuhdu-yeni>
- Resim 6- (2020, Mayıs 24). <https://en.wikipedia.org/wiki/Berengaudus>
- Resim 7- (2020, Haziran 2). <https://en.wikipedia.org/wiki/Garamond>
- Resim 8- (2020, Temmuz 12). <https://en.wikipedia.org/wiki/Palatino>
- Resim 9- (2020, Temmuz 12). [https://en.wikipedia.org/wiki/Caledonia_\(typeface\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Caledonia_(typeface))
- Resim 10- (2020, Ağustos 3). <https://en.wikipedia.org/wiki/Bodoni>
- Resim 11- (2020, Ağustos 5). [https://en.wikipedia.org/wiki/Beton_\(typeface\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Beton_(typeface))
- Resim 12- (2020, Ağustos 11). <https://en.wikipedia.org/wiki/Arial>
- Resim 13- (2020, Ağustos 14). <http://www.identifont.com/similar?3OI>
- Resim 14- (2020, Ağustos 21). <http://www.identifont.com/similar?TH>
- Resim 15- (2020, Eylül 1). <https://www.google.com/search?q=Univers+yaz%C4%B1>
- Resim 16- (2020, Eylül 6). <http://www.kotaman.com/pangram-nedir/>
- Resim 17- (2020, Eylül 6). <https://serdara.com/renk-teorisi-rgb-cmyk/>
- Resim 18- (2020, Eylül 10). <https://serdara.com/renk-teorisi-rgb-cmyk/>
- Resim 19- AMBROSE, Gavin - HARRİS, Paul, "Grafik Tasarım Temelleri 07 Grafik Tasarımda Renk", Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Resim 20- AMBROSE, Gavin - HARRİS, Paul, "Grafik Tasarım Temelleri 07 Grafik Tasarımda Renk", Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2013.

K. Bilirdönmez

Resim 21-(2020, Eylül 14). <https://medium.com/@fb.simg2002/tasarim-ve-renk>

Resim 22- (2020, Ekim 2). <https://tr.pinterest.com/pin/94716398383383044/>

Resim 23- (2020, Ekim 7). <https://freegrafiker.com/logo-tasarimi-ve-renk-secimi.html>.

Sapkınlık Sosyolojisi'ne Sinemasal Bir Yaklaşım: A Clockwork Orange

A Cinematic Approach to the Sociology of Deviance: A Clockwork Orange

Mesut YILMAZ¹

¹Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, Karabük, Türkiye

ORCID:

M.Y.: 0000-0003-0053-5147

Corresponding Author:

Mesut YILMAZ

Email:

mesutyilmaz@karabuk.edu.tr

Citation: Yılmaz, M. (2020). Sapkınlık Sosyolojisi'ne Sinemasal Bir Yaklaşım: A Clockwork Orange. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 884-900.

Submitted: 20.10.2020

Accepted: 27.11.2020

Özet

Sapkınlık genel anlamda bireyin toplum içerisinde belirlenen normların dışında hareket etmesi ve toplumda huzursuzluğu ortaya çıkaracak eylemlerde bulunması ile ortaya çıkmaktadır. Birey, suç işler ve toplum nezdinde "sapkın" olur. Ancak bireyin sapkın olarak nitelendirilmesi için suç işlemeye müsait olması da yeterli olabilmekte, fakat bu durum kültürel olarak toplumdaki topluma değişebilmektedir. Toplum içerisindeki bazı insanlar damga ve etiketlerden dolayı daha kolay sapkın olarak nitelendirilebilmektedir. Daha önceden bir suç işleyen kişiler başta olmak üzere; düşük bir sosyo-ekonomik gelire sahip olmak ve genel olarak toplumun belirlediği normlara uzak yaşamak gibi çemberin dışında kalan insanlar, sapkın olarak etiketlenmeye müsaittir. Bu çalışmanın amacı, bir anlatı türü olarak sinemanın, sapkın bir bireyi gösteriş biçimi ve karakterin sahip olduğu sapkın eylemler ile suç ilişkisini incelemektir. Çalışmada, Anthony Burgess'ın aynı adlı romanından uyarlanarak Stanley Kubrick tarafından senaryolaştırılan ve yönetilen, ancak farklı bir sonla bitirilen 1971 yapımı A Clockwork Orange filmi incelenmiştir. Söz konusu film, içerisinde şiddetten keyif alan bir karakter barındırdığı için seçilmiş ve göstergebilimsel yöntem kullanılarak çözümlenmiştir. Çalışmadan elde edilen temel bulguya göre, sapkın karakterin gösteriş biçimi daha çok kibirli olarak olmak üzere, özür dileyen olarak da görülmekte ve toplumdaki informal-formel denetim gruplarıca sapkın toplumdaki yeri, tedavi olsa dahi etiketli sapkın olarak yaşamını sürdürdüğü sonucu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sapkınlık, Suç, Hariciler, Göstergebilimsel

Abstract

Deviance generally emerges when the individual acts outside of the norms determined in the society and takes action that will cause unrest in the society. The individual commits a crime and becomes "deviant" in the eyes of society. The aim of this study is to examine the criminal relationship of cinema as a narrative genre with the way of showing a deviant individual and the deviant acts of the character. This study examines the 1971 film, A Clockwork Orange, which was an adaptation of Anthony Burgess's novel of the same name scripted and directed by Stanley Kubrick with an alternative ending. The movie in question was chosen because it contains a character that enjoys violence, and that character has been analyzed using the semiotic method. According to the main finding obtained from the study, the way the deviant character is depicted is mostly seen as arrogant, but also as apologetic. The place of the deviant in the society has been observed by the informal-formal control groups in the society, as a result of the fact that he continues his life as a labeled deviant even if he is treated that way.

Keywords: Deviance, Crime, Outsiders, Semiotic

1. GİRİŞ

Sapkınlık üzerine sosyologların genel olarak yaptığı ve yaygın olarak kabul gören tanımı, sosyal normlara karşı toplum tarafından onaylanmayan davranışlardır (Goode, 2016: 2). Bu doğrultuda toplumdaki bireylerin sapkın olarak anılabilmesi için norm dışı davranışları görünür bir şekilde uygulaması gerekmektedir.

Suç ve sapkınlığın sosyolojik araştırmaları, başlangıçta suçun biyolojik ve psikolojik nedenlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan sosyologların, sosyal bir gerçek olarak suçun, sosyal nedenlerini keşfetmek için resmi olarak benzer teoriler ve araştırmalar geliştirmeleriyle başlamıştır (Lilly ve diğerleri, 2007). Modern suç ve sapkın davranış sosyolojisi çağı, Edwin Sutherland'ın (diferansiyel çağrışım teorisi), Chicago Okulu'nun savunucularının (sosyal düzensizlik) ve Robert K. Merton'un (anomi ve fırsat yapıları) ufuk açıcı çalışmaları ile başlatılmıştır. Bu bakış açılarının ortak noktası, öncelikle grup düzeyinde suç veya sapkın davranışların nedenleriyle ilgilenmeleri ve çeşitli bireyci olmayan açıklama teorileri sunmalarıdır (Deflem, 2015: 35).

Suç inşası perspektifleri teorik temellerini, Frank Tannenbaum'un (1938) çalışmasındaki çocuk suçluların belirli veya tutarlı bir davranış deneyimleri kümesini paylaşmadıkları gerçeği gibi, çocuk suçluluğu üzerine erken dönem sosyal bilim çalışmalarına kadar götürülmektedir.

Suç nedenselliği teorileri, sosyolojide suça odaklanan en eski teorik bakış açılarıdır. Teorilerin 1950'lerden itibaren yavaş yavaş gelişmesi ile birlikte suç bir davranış biçimi veya belirli, önceden verilmiş bir eylem olarak değil de belirli davranış biçimlerine bağlı bir yapı veya etiket olarak görülmeye başlanmıştır (Lilly ve diğerleri, 2007). O dönemdeki araştırmacılar tutarlı bir terminoloji uygulamaları da sapkınlık ve suç arasında ayırım yapmışlardır. Sapmayı, resmi veya gayri resmi normları ihlal eden davranış olarak ifade ederken, suç kavramını, bir hukuk sistemi koşulları veya başka bir şekilde oldukça resmileştirilmiş koşullar altında sapkın davranış biçimlerine eklenen belirli bir etikete atıfta bulunmak için kurallar sistemi olarak ayırırlar. Başka bir deyişle, sapma daha geniş bir kavramdır ve suç daha spesifik bir tanımlamadır (Deflem, 2015: 35).

Sapkınlık araştırmalarının en doğru şekilde yapılışı Becker'a (2015) göre; "Sapkın bireylerin arasında gözlem yoluyla gerçekleştirilebilecek araştırmalardır." Bu çalışmada sapkınlığın yazılı/görsel kaynaklardaki anlatı türlerinden oluşan bir türü olarak sinema seçilmiştir. Sapkınlık olgusuna dahil olan süreçleri içeren *A Clockwork Orange* filminin, aynı adlı romandan uyarlanması, eserin niteliğini artırmakla birlikte dönemi itibarıyla ses getiren bir yapım olmuştur ve günümüzde kült filmler listesine adını yazdırmıştır.

Altheide'nin (2015: 298) belirttiğine göre; medya, halkın sapma hakkında nasıl düşündüğünü etkileyen önemli bir faktördür. Medyada gösterilen sapkın davranışlar; cinayet, yasadışı uyuşturucu kullanımı, cinsel istismarlar, kurumsal suçlar, ergenlerin alkol tüketimi ve suçluyu tamamen olumsuz ve stereotipik bir ışığa sürükleyebilecek bir yanlışlık şeklinde mi resmedilmektedir? Yoksa daha incelikli, gölgeli ve empatik bir portre sunum mu? Medya, suçlunun hikâyedeki tarafını nasıl vermektedir? Yani suçlu, pişman ve özür dileyen, alçakgönüllü olarak tasvir ediliyor mu? Yoksa kibirli ve kendini beğenmiş olarak mı? Bu gibi sorulara çalışmanın içerisinde yanıt aranarak filme yönelik göstergebilimsel çözümleme yapılacaktır.

Anthony Burgess, romanında argo kelimelerden oluşan İngilizce ve Rusça'nın birleştirildiği bir ergen dili "Nadsat" oluşturmuştur (Lekka, 2017). Bu kelimeler, filmde de yer almakta ve bu çalışmanın dizimsel çözümleme kısmında yer alan diyaloglarda geçen Nadsat kelimelerinin manası Türkçe olarak çevrilmiştir.

2. SOSYAL SAPKINLIK

Sosyal sapkının anlaşılması için öncelikle norm kavramının tanımına bakılması gereklidir. Normlar, belirli bir grubun içerisinde ya da genel olarak toplumda kabul gören, bireylerden beklenen davranış biçimleridir ve insanların davranışlarının şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. Bu anlamda normlar ideal bir standart işlevi görür ve insanlara neyin kabul edilebilir olduğu konusunda yön vermektedir (Cockerham, 1995: 93).

Normlar, bireyin yaşadığı toplumda karşılığı olan kurallardır. Toplumun her bir bireyden beklediği de bu normlara uygun davranması ve bu şekilde her bir bireyin "normal" olarak anılmasıdır. Normlara uygun davranış sergileyen bireyler toplum tarafından onaylanıp kabul görülürken, bu normların dışına çıkan bireyler ise sapkın olarak anılmaktadır. Bu kişiler toplumdaki formel ve informal gruplar tarafından onaylanmayarak birtakım cezalara ve dışlanmalara maruz kalmaktadır.

Formel gruplar, rasyonel olarak organize edilmiş gruplardır. Açıkça saptanmış birtakım amaçları yerine getirmek için belirli görevleri yürütmek üzere meydana getirilmiş gruplardır; polis teşkilatı, mahkemeler, hapishaneler gibi. Informel gruplar ise amaçları, normları, rolleri ve statü yapılaşmalarıyla formel gruplardan farklılık gösterirler. Formel gruplar tamamen örgütsel etkinliğe yönlendirilmiş oldukları halde, informal gruplar açısından yönelim; sosyal ilişkiler, yakınlık, bağlılık gibi değerlere yöneliktir (Gönüllü, 2000: 193).

Goode, sapkının meydana gelmesi veya var olması için dört gerekli bileşeni şu şekilde sıralamaktadır (Goode, 2016: 4);

- Bir kural veya norm,
- Bu normu ihlâl eden (veya ihlâl ettiği düşünülen) birey,
- Bir izleyici (davranışları, inançları veya özellikleri yanlış olarak yargılayan bir kişi veya topluluk),
- Bu izleyicilerden en az birinin üyeleri tarafından olumsuz tepki verme olasılığı (eleştiri, kınama, damgalama, onaylamama, ceza vb).

Bireyin yakın çevresinden insanların beklentilerini karşılayamaması da beklenen şeylere erişebilmek adına bireyi sapkın birtakım yolları denemesi için zorlayabilmektedir. Bu anlamda önemli olan sapkın düşüncelerin davranışa dönüşmesidir.

Genel olarak pozitivist sosyologlar sapkını belirli suçlu ya da anti-sosyal tiplerin içsel bir niteliği ve aksine, kötü bir aile geçmişi, çevre veya yanlış sosyalleşmenin bir sonucu olarak açıklama eğilimindedirler. Ancak fenomenologlar, özellikle sembolik etkileşimci bir çerçevede çalışmalar yürütenler anti-sosyal davranış çevrenin bir ürünü, kişinin içinde doğduğu sosyal çevrenin ve 'önemli diğerleri'nin özellikle anne-babalar, arkadaşlar, öğretmenler ve otorite konumundakilerin onlara yaklaşım biçimlerinin bir yansıması olarak görme eğilimindedirler. Bu bakış açısına göre, kimi insanlar doğuştan suçlu ve ıslahı imkânsız kötü veya zararlı varlıklar değildirler. Onlar daha ziyade diğerlerinin kendilerine yaklaşım biçimlerinin veya en azından bu yaklaşımı algılama biçimlerinin bir sonucu olarak anti-sosyal varlıklara dönüşürler. Bu perspektife göre, sapkınlar ve suçlular diğerlerinin uygun yaklaşımları ve tepkileriyle ıslah ve hatta tedavi edilebilirler (Slattery, 2014: 215).

Lemert'e (1951) göre toplum tarafından etiketlenmeden önceki sapkın davranışları toplumsal tepkinin bireyin etiketlenmesinden sonraki kişisel benlik algısı ve statüsü üzerindeki etkisinden ayırmaktadır. Çoğu insan bazen sapkın davranışlarda bulunur; fakat bunlardan sadece çok azında yakalanır ve toplum tarafından etiketlenir. Birincil sapmalar denilen bu durum, çoğu kez onların benlik imgeleri veya günlük yaşantılarını çok az etkiler. Bu sebepten dolayı, geleneksel

kriminolojide yapılanın aksine, suçun nedenlerini 'ortaya çıkartmak' için suçluların toplumsal kökenlerini derinlemesine araştırmak kullanışlı değildir. Sapkınlığın nedenleri, daha ziyade, toplum tarafından etiketlenme ve bu etiketlenmenin birey üzerindeki etkisidir.

İkincil sapma ise birincil sapmanın sapkın kişiyi uygulanan negatif etiketi benimsemeye yönlendiren sosyal kontrol çabalarıyla karşılandığı zaman ortaya çıkmaktadır. Sapkın olarak etiketlenmenin bir sonucu olarak, etiketlenen, daha sonra sürekli, hatta yükselen, normları ihlal eden davranış yoluyla sapkın etiket varsayımına göre hareket etmektedir. Böyle sapkın davranışlar oluşmaya devam ettiğinde, sapkın topluluğundaki üyeler, bununla ilgilenen kişi için çok önemli olduğunu düşünebilir. Lemert'in sosyal kontrol modelinde sapkın etiketinin damgalayıcı etkisi, sözde yanlış davranışta bulunan kişiye bir üstünlük statüsü verebilir ve böylece geleneksel kişilerin ondan "suçlu" veya "suçlu" olarak bahsetmesine neden olabilmektedir (Deflem, 2015: 36).

Aynı zamanda bir davranışın sapkın olarak değerlendirilmesi ihtimali, kimin bu davranışta bulunduğu ve kimin bu davranış sonucunda incindiğini hissettiğine de bağlıdır. Yasaların bazı kişilere, başka kişilere göre daha çok uygulanması eğilimi vardır. Örneğin orta sınıf mahallelerde yaşayan erkek çocukları yakalandıklarında yoksul mahallelerden gelenlere göre yasal sürecin daha erken basamaklarında salıverilirler. Orta sınıf bir gencin polis tarafından yakalandığında karakola götürülmesi ihtimali daha azdır; karakola götürüldüğünde hakkında tutanak tutulması ihtimali daha azdır; mahkemeye çıkartılması, suçlu bulunması ve hapse atılması ihtimali ise, neredeyse sıfırdır (Becker, 2015: 33). Nitekim toplumda bir suç işlendiğinde şüpheli olarak bakılacak kişiler ilk olarak damgalı kişilerdir. Erving Goffman'ın (2019) belirttiğine göre; "Damgası olan bir kişiye dönük biz normallerin takındığı tutumlar ve ona dönük eylemlerimiz iyi bilinir. Çünkü iyilikseverlik eylemi tam da bu tepkileri yumuşatmaya ve abat etmeye yöneliktir. Şüphesiz, tanım gereği, biz damgalı bir kişinin pek de insandan sayılmayacağına inanırız." Goffman damga tiplerini ise şu şekilde sıralamıştır;

- Bedenin korkunçlukları -muhtelif fiziki deformasyonları- gelir.
- Zayıf irade, baskıya müstahak ya da doğal olmayan tutkular, sapkın ve katı inançlar ve ahlaksızlık olarak algılanan bireysel karakter bozuklukları gelir; bunlar, örneğin ruh bozukluğu, hapis yatmak, bağımlılık, alkolizm, eşcinsellik, işsizlik, intihara girişim ve radikal siyasi davranışlar gibi bilindik bir listeden çıkarılır.
- Irk, ulus ve din gibi etnolojik damgalar vardır; bunlar, soy bağıyla aktarılabilir ve eşit bir biçimde bir ailenin tüm mensuplarına ulaşabilir.

Damga tiplerine bakıldığında oldukça geniş olduğu görülmektedir. Sapkın davranış değerlendirmesi bağlamında ilk olarak formel ve informel denetim grupları tarafından şüpheli olarak bakılacak kişiler damgalı kişilerdir.

Aaron V. Cicourel (1968) polisin ve çocuk suçları bürosundaki görevlilerin zanlılara karşı davranışlarıyla ilgili çalışmasında suçluluk etiketlemesinin evrelerinden söz etmiştir. Ciourel polislerin ve çocuk şubesi görevlilerin, erkek, zenci, yoksul bir köken veya bölgeden gelen tipik basmakalıp bir suçlu imgesi tarafından nasıl yönlendirildiklerini ve suçlu tipleri soruştururken bireyin müzakere, tutuklanmaya direnme ve dava etme yeteneğinden nasıl etkilendiklerini araştırmıştır. Bu araştırmanın sonucunda Cicourel, 'adalet müzakereye açıktır' ve suçun gerçekliğini yansıtmaktan uzaktır; resmi istatistikler daha ziyade polislerin, halkla etkileşimlerinde nispeten güçsüz sosyal gruplara ilişkin kalıp yargılarının bir yansımasıdır. Bu yüzden, bu istatistiklere göre genç, işçi sınıfından ve siyah erkekler daha fazla dahil edilirken; beyaz, orta sınıftan gençler dışarıda bırakılır.

3. SAPMA ve SUÇ

Sosyal sapma ile suç, benzer gibi gözükse de aslında farklıdır. Sapma kavramı, herhangi bir yasanın ihlal edildiği durumlara göndermede bulunmasından dolayı suç kavramından daha geniştir. Birçok sapkınlık olarak değerlendirilen davranış, yasalar tarafından yasaklanmış veya sınırlandırılmamıştır. Buna karşılık suç, resmi olarak toplumsal normların tanımladığı ve ceza yasasında resmi olarak bulunan özel bir sapma durumunu ifade etmektedir. Ceza kanunlarında var olan normlar, sapmanın diğer türlerini belirleyen normlardan daha fazla uzaklaşmaya sahiptirler. Diğer yandan herhangi bir durumda suç sayılan eylem bir başka durumda suç olarak sayılmayabilir. Örnek vermek gerekirse savaş zamanı insan öldürme farklı yorumlanabilmektedir.

Durkheim, suçluluğu yapısal-işlevselci bir çerçevede temellendirir. Bununla birlikte suçluluğu da toplumla ilişkilendirmektedir. Ona göre suç ve sapma toplumsal bir olgudur. Sapma ve sapkınlık halleri toplumlar için kaçınılmaz olmakla birlikte toplumsal birliktelik için işlevseldir. Bu olgular toplumda meydana okumalarla birlikte yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve toplumdaki ilerlemeyi sağlamaları gibi önemli işlevleri bulunmaktadır. Ancak bu meydana okumaların toplumsal bütünlüğe zarar vereceğinden hareketle aşırılığın cezalandırılacağını belirtir. Sözü edilen olgular toplumlar mekanik ve organik olmak üzere iki tür dayanışma tipi ortaya çıkarılır. Ortaya çıkan dayanışmaların ceza sistemleri geleneksel ve modern bağlamda değişkenlik arz eder (Akyayla, 2019: 72).

Durkheim'a (2006) göre modern dönemde insanlar geleneksel toplumlar olduklarından daha az kısıtlanmıştır. Bireysel seçim için modern dünyada daha fazla imkân olduğundan uyumsuzlukların olması kaçınılmaz olmuştur.

Malinowski, sapkınlık kavramının işlevselcilik teorisinde Durkheim ile aynı düşüncede olsa da onun işlevselciliği daha çok bireyin temel ihtiyaçları üzerine yani dayanışmaya dayalı bir işlevselcilik kurulumudur. Malinowski, sapma ve suç kavramlarını karşılıklı ilkesinin ihlali olan durumlar olarak tanımlarken; Durkheim bu kavramları kolektif bilinç üzerinden tanımlamakta ve kolektif bilince verdiği zarar ekseninde sınıflandırmaktadır (Akyayla, 2019: 73).

Sapkın davranış, suça yönelme ve şiddet pratiklerinin nedenlerine ilişkin bazı kriminologlar ve sosyologlar birden fazla değişken üzerinde durdukları görülmektedir. Siegel'e (1989: 251) göre şiddet davranışı; sapkın yakın akrabalarla birlikte olma, ailenin yıkılması, görece yoksulluk, okul başarısızlığı ve geleneksel grup ve normlara olan bağlılığın zayıflaması gibi faktörlerden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Kramer (2000) ise gençlerin şiddete olan yöneliminin temelinde başta yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal dışlanma gibi unsurların olduğundan söz etmektedir. Bunun dışında söz konusu şiddet ekonomik faktörlerin şiddet davranışı üzerindeki etkisini, sosyal destek ve enformel sosyal denetimin zayıflaması faktörleri ile birlikte ele almaktadır.

Zahir'in (2006) aktardığına göre Bemak ve Keys, şiddet davranışlarının kaynaklarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Bireysel ve kişilik eğilimleri,
- Okul çevresi,
- Aile yapısı ve ilişkileri (ebeveynlerin zayıf bir benlik, yetersiz bir denetim ve tutarsız davranışlara sahip olmaları, ebeveynlerin aile içerisinde şiddet tutumlarını sergilemeleri veya çocuklarının uyguladıkları şiddet tavırlarına karşı bir ilgisizlik içinde olmaları),
- Akran gruplarının varlığı (bireyin kendini ispatlamak için elverişli koşullar sağlaması ve şiddet kültürünün varlığı),

- Silahlara kolay yoldan ulaşabilme imkânının olması,
- Alkol ve uyuşturucu kullanma,
- Toplum ve yerleşim yerinin özellikleri gibi faktörlerin, şiddet davranışını sergileyen bazı bireylerin suçluluk tutumlarının anlaşılmasında önem arz etmektedir.

Özellikle uyuşturucu madde kullanımı, şiddete ve toplum içinde uygun görülmeyecek sapkın davranışları meydana getirebilmektedir. Bu anlamda Becker da (2015: 101) şu ifadeler de bulunmuştur: "İntoksikasyonun ilk evrelerinde irade gücü tahrip olur; engellemeler ve sınırlamalar gevşetilir, ahlaki engeller yıkılır ve genellikle zamparalık ve cinsellik yaşanır. Zihinsel istikrarsızlık varsa davranış genellikle aşırıya kaçır. Benmerkezci kişi kendini dev aynasında hayal edecek, utangaç kişi kaygılanacak ve saldırgan olan da genellikle şiddet ve suç davranışlarına yönelecektir. Altta yatan eğilimler gün yüzüne çıkar; kişi ne olduğunun far kında olabilir ama bunu engelleyecek gücü kalmamıştır. Sürekli kullanım, çalışma kabiliyetini ortadan kaldırır ve amacın kaybedilmesine neden olur."

Cohen (1955) düşük sosyo-ekonomik bir düzeye sahip olan ebeveynlerin, çocuklarını orta sınıfa girecek şekilde sosyalleştiremedikleri veya bu ailelerin en azından söz konusu kaynaklardan yoksun olduklarından söz etmektedir. Bu bağlamda da alt sınıfa mensup çocuklar okul gibi kurumlarda, orta sınıf değerlerini kazanamadıkları için başarılı olamadıklarını ve sapkın davranışlar sergileyerek suça meyilli olduklarını ileri sürmektedir.

Sapkın davranışların sergilendiği çete ve suç işleyen gruplarda, şiddet uygulamaktan kaçınan bireyler diğer grup üyeleri tarafından hoş görülmemektedir. Çünkü şiddet alt kültüründe genelde, cesaret, kavgacı, başarılı olma gibi değerlere sürekli vurgu yapılmakta ve grup üyeleri bu değerler arasında sosyalleşerek çete içerisinde bir statü kazanma çabası içerisinde olmaktadır. Kültür burada şiddet eylemini meşrulaştırıcı ve teşvik edici bir işlev görmektedir (Kızmaz, 2006: 255). Bu bir bakıma da sapkın grupların kendi içlerinde yeterince sapkın olmayanları haricileştirdikleri anlamına gelmektedir.

Örgütlü sapkın grupların üyelerinin bir ortak bir noktaları vardır: sapkınlıkları. Bu onlara, ortak bir kaderi paylaştıkları, aynı geminin yolcusu oldukları hissini verir. Ortak bir kaderi paylaştıkları hissinden, yani benzer sorunlarla boğuştukları his sinden bir sapkınlık alt kültürü doğar: dünyanın nasıl bir yer olduğuna ve onunla nasıl baş etmek gerektiğine ilişkin perspektifler ve anlayışlar dizgesi ile perspektiflere dayalı bir rutin aktiviteler dizgesi. Böylesi bir gruba üyelik, sapkın kimliği pekiştirmektedir (Becker, 2015: 61). Örgütlü sapkın grupların üyeleri, tek başına sapkın olan bireylere kıyasla toplum tarafından belirli bir grubun üyesi olduğu yönün etiketlenmesi ve herhangi bir suçtan dolayı ceza çekip sosyal hayata dahil olsa bile toplum tarafından etiketlenebilmektedir.

Becker'a (2015: 56) göre suçlu olarak etiketlenmek için kişinin yapması gereken tek şey sadece bir tane suç işlemesidir. Kavramın gerçekte resmi olarak taşıdığı anlam da budur. Öte yandan suçlu kelimesi, suçlu etiketini taşıyan herkesin sahip olduğu varsayılan ikincil nitelikleri tanımlayan sayısız çağrışımları da içinde barındırır. Bir kez hırsızlık yapmaktan mahkûm olmuş ve dolayısıyla da suçlu olarak mimlenmiş bir adamın başka evlere de girmesi muhtemel bir kişi olduğu varsayılır. Bir suç işlendiğinde olağan şüphelileri sorguya almak üzere toplayan polis de bu varsayımla hareket etmektedir. Dahası hırsızlıktan dolayı suçlu olarak etiketlenmiş bir adam "yasaya saygısı olmayan" biri olduğunu gösterdiği için, başka tür suçları işleme ihtimali olan biri olarak da düşünülür. Dolayısıyla, bir sapkın davranış sonucunda bir kişinin yakalanmış olması, o kişinin başka açılardan da sapkın ya da istenmeyen olarak algılanması ihtimalini artırır.

Yakalanmanın ve sapkın etiketi yemenin kişinin sonrasındaki toplumsal katılımı ve benlik imgesi açısından çok önemli sonuçları vardır. En önemli sonuç bireyin kamusal kimliğindeki

çarpıcı değişimdir. Uygun bir davranışta bulunmak ve bunu yaparken, yakalanmış olmak kişiyi yeni bir statüye yerleştirir. Artık daha önce olduğu varsayılan kişiden çok daha farklı bir kişi olduğu ifşa edilmiştir. “Nonoş”, “esrarkeş”, “deli” ya da “kaçık” etiketleri yiyebilir ve buna göre muamele görebilmektedir (Becker, 2015: 54-55). Bu durumdaki birey, artık toplumdan farklılaşmış ve yeni bir statü edinmiştir. Genel görüş kişinin sapkın davranışlarda bulunmaya devam edeceği yönündedir. Bir normu ihlal eden kişinin aynı eylemi tekrar gerçekleştireceği ya da başka bir normu daha ihlal edeceği öngörülebilmektedir. Bu sebepten dolayı birey herhangi bir sapkın davranışının suça dönüşmesinden sonra formel gruplar tarafından gönderileceği yerde de benliğini kaybetme duygusu devam edecektir.

Goffman’ın (2015) total kurumlar olarak adlandırdığı cezaevleri, ıslah evleri ve akıl hastanelerinin mahkûm ya da hastaların bireysellikleri ve benlik algılarının nasıl yitkildiklerini, onları psikolojik olarak yıkıcı bir süreçten geçirdikten sonra kurumsal bir sayı, hücre ve konuma indirgeme çabalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu kurumlara yerleşen bireyler, eski kıyafetlerinden ve kişisel eşyalarından kurtulurlar, kurum kendilerine üzerinde numaralar yazan üniforma vererek özgürlüklerini engeller. Böylesine bir kurumda bulunan bireylerin ıslah olması beklenirken, sadece onları sapkın kimliklerini teyit eder, topluma katılmalarını güçleştirir ve böylece suça ve yeniden hapisaneye dönme ihtimalini artırır.

4. A CLOCKWORK ORANGE FİLMİNİN ÇÖZÜMLEMESİ

4.1. Çalışmanın Yöntemi

Görsel metin çözümü bir den fazla yöntemle yapılabilmektedir. Bunlardan bazıları; içerik analizi, söylem analizi, metinler arası çözümleme, ideolojik analiz ve göstergebilimsel analizdir. Bu çalışma içerisinde çözümleme yapılacak olan *A Clockwork Orange* filminin sapkınlık sosyolojisi bağlamında sapkın karakter ve bu karakteri haricileştiren toplumsal davranışlar anlatisı, göstergebilimsel yöntem ile çözümlenmiş ve filmde anlam üretim sürecinin aşamaları belirlenmeye çalışılmıştır.

Saussure ve Pierce’nin çalışmalarından yola çıkılarak geliştirilen göstergebilim, iletilerin aktarımı ile değil, anlamların değişimi ve üretimi ile ilgilenir (Fiske, 2003: 329). Göstergebilimin konusu, özü ve sınırları ne olursa olsun tüm işaretler sistemidir: İmgeler, jestler, melodik sesler, nesnelere ve bunların törenlerde, protokollerde ya da gösterilerde bulunan karışımları “dilleri” değilse de en azından anlam sistemleri oluştururlar.

Saussure’ün bütünü oluşturan her bir parça için kullanmış olduğu “gösterge” terimi anlam üreten ve “yapı” niteliğindeki tüm birimler için de kullanılarak göstergebilimin temelleri atılmıştır. Göstergebilimin konusu sadece dilsel göstergelerle sınırlı kalmayarak; görüntüler, mimik hareketleri, ezgili sesler, nesnelere ve törenlerde, protokollerde ya da gösterilerde görülen bu tözlerin karmaşaları, “diller” oluşturmaları da en azından anlamlama dizgeleri oluşturmaktadırlar (Barthes, 2005: 27).

Göstergebilimde, anlatının içerik düzlemindeki biçiminin üç değişik yüzeyde çözümlenebileceğini benimsenir. Bunlar; söylemsel düzlem, anlatisal düzey ve mantıksal/anlamsal düzey olarak yüzeyden derine doğru sıralanmaktadır. Göstergebilimsel çözümlemenin birinci aşaması olan söylemsel düzlem, kendi içerisinde üç aşamaya ayrılmaktadır; ilk olarak kişiler, kişilerin rolleri ve olay örgüsünün zaman ve uzamı belirlenir. İkinci olarak sahneler arası geçişler tespit edilir. Sahneler arası ayrımı bulmak için kastedilen sahnelerin geçirdiği dönüşümün tespit edilmesidir; dönüşümü bulmak ise, anlamın düzenleniş doğrusunu yakalamaktır (Rifat, 2007: 38). Söylem çözümlemesinin son olarak ise kesitlerin birbirini bütünleyen/benzerler ile birbirinden ayrılması gereken/zıtlıkların belirlenmesi yapılmaktadır.

Göstergebilimsel çözümlemenin ikinci aşamasında anlatı çözümlemesi gerçekleştirilir. Dizimsel çözümleme, anlatıyı bölümlemek ve anlatıyı meydana getiren olaylar örgüsünü ayırtmaktır. Dizin, anlatıda birbirini takip eden zincir biçiminde gerçekleşir. Anlam, ancak bir eklemlemeden doğabilir, diğer bir deyişle "gösteren" yüzeyle "gösterilen" yığının eş zamanlı bölümlenişinin yığını olabilir (Barthes, 2009: 65).

Göstergebilimsel çözümlemenin üçüncü aşaması derinde yatan anlamın ortaya çıkarılmasını amaçlar. Üçüncü aşamada yapılması gereken söylem ve anlatı düzeylerinde saptanan ilişkileri düzenleyen, derin, soyut mantığın ne olduğunu bilmektir (Rifat, 2007: 45).

Anlatı çözümlemeleri yalnızca anlatıların içerisinde yer alan anlamı değil, aynı zamanda anlatı yapısı kanalıyla ideolojik etkilemelerin nasıl yüklenildiğini de çözümlemektedir. Anlatı çözümlemeleri temel olarak iki kaynaktan ortaya çıkmaktadır, bunlar (Hansen akt. Parsa, 2012: 19);

Dizimsel Yaklaşım: Bu yaklaşım biçimci kuramcı Vladimir Propp'dan kaynaklanmakta ve anlatıdaki olaylar dizisinin sekansal gelişimi üzerinde durulmaktadır.

Dizisel Yaklaşım: Bu yaklaşımda antropolog Claude Lévi-Strauss'un yapısalci çalışmalarından kaynaklanmakta, anlatı içinde mevcut ikili karşıtlıklar ve bunların öykünün gelişimine nasıl katkıda bulunduğu üzerinde durulmaktadır.

Göstergeler bir imge, bir kelime, bir nesne, hatta uygulama alanında belirli bir tipi içerebilirler. Göstergelerin anlamı, 'gösteren' (imge, görüntü, sözcük veya nesne olabilir), 'gösterilen' (ima edilen) anlam ve 'göndergesi' (imge, görüntü, sözcük veya nesnelerin ne anlam ifade ettiği) arasındaki ilişkilere bağlıdır (Parsa, 2012, 21).

4.2. Filmin Künyesi

Stanley Kubrick'in yönettiği *A Clockwork Orange* (1971) filmi Anthony Burgess'in aynı adlı romanından Kubrick tarafından senaryolaştırılarak beyaz perdeye uyarlanmıştır. Genel hatları ile kitap ile film benzer gitse de farklı sonlara sahiptirler.

Filmin oyuncu kadrosunda başrolde Malcolm McDowell (Alexander DeLarge) olmak üzere Warren Clarke (Dim), James Marcus (Georgie), Paul Farrell (Tramp), Patrick Magee (Frank Alexander), Michael Bates (Chief Guard) gibi isimler yer almaktadır.

4.3. Filmin Karakterleri ve Toplumsal Algıları

Alexander DeLarge, film içerisinde kendisinden bahsedildiğine göre kısaca Alex (Malcolm McDowell), filmin ana karakteri olarak yer almaktadır. Alex, filme göre lise çağında, 18 yaşından küçük (kitapta 15 yaşında) ve ailesinin tek çocuğu olan bir kişidir. Beethoven eserlerini dinlemeyi seven ve hatta en sevdiği 9. senfoninin ikinci kısmı "molto vivace"yi (canlı hayat) dinlemekten büyük keyif almaktadır. Ancak Alex'in bu eseri dinlerken şiddet içerikli kanlı düşler kurduğu görülmektedir. Bu yönüyle de toplum içine ters bir yapıda olduğu düşünülen Alex, aynı zamanda droogie'lerim yani Rusça'da "arkadaş" ve "çete" anlamına gelen "droogie" sözcüğünü birlikte aykırı işler yaptığı çete arkadaşlarını belirttiği bir sözcüktür. Alex, daha önceden suç işlemiş ve suç işlemeye devam edebilme potansiyeline sahip bir karakter olarak, toplumsal algı anlamında tam olarak bir "sapkın"dır. Alex'e karşı konulan bu etiket, Alex'in gözetim memuru danışmanı Deltoid, hapishanedeki gardiyan ve Alex hapishanedeyken anne ve babasının evine kiracı olarak yerleşen Joe'nun Alex'e karşı olan tavırlarından anlaşılmaktadır. Tüm bu tavırlar, çözümleme kısmının ilerleyen aşamalarında ayrıca incelenecektir.

4.4. Filmin Öyküsü

Alex, arkadaşlarıyla (droogie) birlikte uyuşturucu katkılı süt içip ardından şiddet, tecavüz, hırsızlık ve toplumda çeşitli huzursuzluklar meydana getirmekten zevk alan bir karakterdir. Filmde, Deltoid ile geçen bir sahneden de anlaşılacağı üzere Alex daha önceden ıslah evine girmiş ve fakat bir şekilde Deltoid'in yardımıyla kurtulmuştur.

Öykü'nün İngiltere'de ve şehir olarak da Londra'da geçtiği, filmde geçen bazı cümlelerden anlaşılmaktadır. Bunların en başında aynı zamanda filmin anlatıcısı olan Alex'in anlatıcı olarak yaşadığı evin nerede olduğu bilgisini vermesi ve kedili kadının (Mrs. Alice Weathers) aradığı polis departmanıdır.

Alex, kendisini çetenin lideri olarak görmekte ve diğer çete üyelerinden gelen otoritesini sarsacak hareketlere engel olmaya çalışmaktadır. Bu sebeple çetede arkadaşlarıyla tartışma yaşayan Alex, çetede arkadaşlarına zarar da vermektedir. Çete üyeleriyle hırsızlık yapmak için gittikleri bir evin önünde diğer çete üyeleri bir olup Alex'e saldırırlar ve ardından polisin de gelmesiyle Alex tutuklanır ve 14 yıl mahkûm edilir. Bu andan itibaren anlatıcıya, yani Alex'e göre öykünün trajik ve acıklı yanı başlamaktadır. Alex, hapishaneye gönderilirken oradaki insanları kokuşmuş sapıklar ve suçlular olarak nitelendirir.

Hükümetin hapishanelerdeki doluluğu azaltmak ve toplum içindeki suç oranlarını azaltmak için suçlulara uygulayacağı "Ludovico" tedavi yönteminin ardından suçlunun serbest bırakılacağını duyan Alex, bu tedavi yöntemine gönüllü olmak ister. İç İşleri Bakanı bu programa katılacak bir aday aradığı sırada Alex'in kaldığı hapishaneye ziyaret gerçekleştirir ve Alex kendisini ön plâna çıkartarak Bakan'ın onayını alır.

Alex, tedavisi başlamak üzere hapishaneden alınıp, Ludovico sağlık merkezine nakledilir ve 15 günlük sürecek tedavi süreci başlar. Alex'e uygulanacak tedavi yönteminde her yemek sonrası serum uygulama ve şiddet içerikli görseller izletilme bulunmaktadır. Bunun sonucunda Alex, aldığı serumların da etkisiyle kendisini iyi hissetmemeye ve şiddet içeriği izledikçe kusma isteği başlar. Hatta bu hissin ölüme benzediği doktor tarafından belirtilmektedir. Bu şekilde Alex kendi kötü deneyimleri, çevresi ve uyguladığı şiddetlerle ilişki kurar. Daha önceden insanlara şiddet uygularken kendini iyi hisseden Alex, tedavi sürecinde şiddet gördüğünde midesi bulanır. Bu da iyileşmeye başlamanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Tedavide genel olarak şiddetin korkunç bir şey olduğunu deneyin vücuduna öğretmeye çalışırlar. İçimiz temizse kötülük karşısında midemiz bulanır, sözleri ile tedavinin içsel temizlik vurgusu yapıldığı söylenebilir.

Tedavi sırasında izletilen görüntülerden birinde Nazi saldırıları içeriği ve arka fonunda Beethoven'ın 9. senfonisi çalmaktadır. Beethoven hayranı olan Alex, buna dayanamaz. Daha önceden Beethoven dinleyerek şiddet içerikli düşler kurmaktan mutluluk duyan Alex'in şimdi ise midesi bulanır. Bu, Alex için tedavide son aşama olmuştur, aşırı şiddet ve öldürmenin kötü bir şey olduğunu anlayan Alex, daha sonra İç İşleri Bakanı'nın da olduğu bir salonda yapılan bir testte Alex, aykırı davranış yapması için tahrik edilir, fakat Alex sakin kalır ve şiddet içerikli eylem düşüncesi dahi midesini bulandırdığından dolayı testi başarıyla geçer ve ardından serbest bırakılır.

Alex evine döndüğünde ailesinin onun odasını kiracıya verdiğini görür ve gidecek yer bulamaz. Ardından dışarıya çıktığında daha önceden çetesiyle birlikte darp ettiği yaşlı evsiz adamla karşılaşır. Yaşlı adam da kendi arkadaşlarıyla bu sefer Alex'e saldırır. Saldırıyı ayırmak için gelen polisler daha önceden Alex'in çetesinden olan Georgie ve Dim'in ta kendisidir. Eski arkadaşları tarafından da şiddete uğradıktan sonra Alex hırpalanmış bir şekilde önceden evine girdiği ve eşine tecavüz ettiği yazarın evine bilmeden gider. Önceden geldiğinde yüzünde maske olduğu için Alex'i tanıyamayan ve iyi davranan yazar, daha önceden evine ve karısına tecavüz

ettiği sırada söylediği şarkıyı Alex'in banyoda söylediğini duyunca onun kim olduğunu hatırlar. Aynı zamanda hükümetin Ludovico tekniğine de karşı olan yazar, hem hükümeti kınamak ve yerlerinden etmek, hem de Alex'den intikam almak için onu bir odaya kapatır ve yüksek sesle Beethoven'ın 9. senfonisi açar. Müziğe dayanamayan Alex, pencereden atlayarak intihar eder, fakat ölmez.

Basın, hükümetin uyguladığı Ludovico tekniğini insanlık dışı olarak niteler. Doktorlar Alex'in doğasını değiştirdikleri gerekçesiyle hükümetin bilim adamlarını suçlarlar. Alex'in intiharından İç İşleri Bakanı'nı sorumlu tutarlar. Alex'i bilim adamlarının intihara sürüklediğinden ve suçlu tedavisinde zalimce yöntemler uygulayan Bakan'ı ve hükümeti katil olarak adlandırılması üzerine Alex'in intiharı kamuoyunda yankı uyandırmış ve hükümette seçim kaybedebilecekleri düşüncesi hâkim olmaya başlar. Bunun üzerine İç İşleri Bakanı, Alex'in ziyaretine gelir ve ona iyi bir iş ve maaş garantisi vererek aralarında anlaşılır. Fakat filmin sonlarına doğru Alex'in Bakan'a verdiği söz ile filmin başlarında Deltoid'e verdiği söz şekli birbirine benzemektedir. Nitekim gözetim memuruna verdiği sözü tutamayan Alex'e güvenilmeyeceği ortadadır. Ayrıca hemşirenin Alex'e davranış testi için kartlar gösterdiği sahnede, Alex'in verdiği yanıtlar agresif ve suça meyilli olduğunun göstergesidir. Filmin sonunda da Alex'in "iyileşmişim, kuşkusuz" sözlerinden anlaşılacağı üzere Alex, Ludovico tedavisinden arınmış olarak yeni bir suçluya dönüşür.

4.5. Dizimsel Çözümleme/Kesitler

4.5.1. Kesit 1 Başlangıç: Alex, Çetesi ve Sapkın Davranışlar

Filmin ilk sahnesinde Alex ve arkadaşları Korova Milk Bar'da oturmuş uyuşturucu katkılı sütlerini (rasodoklarını) içerken akşam için ne yapabileceklerini konuşurlar. Bar'da Alex ve arkadaşları gibi giyinen iki ayrı grup ya da çete daha gözükmemektedir. Onların da aynı sebeple orada olduğu göz önüne alındığında suça teşvik edici uyuşturucu kullanımı ve suç oranlarındaki yükseklik anlaşılabilir.

Alex arkadaşlarıyla birlikte daha sonra sokakta gördükleri yaşlı bir adama, anlatıcının yani Alex'in belirttiğine göre dayanılmaz buldukları için şiddet uygulamaktadır.

Alex/Anlatıcı: *"Tahammül edemeğim şey pis, ayyaş ve yaşlı sokak serserilerinin adi babalarının şarkılarını "blerp blerp" yaparak karınlarında çürümüş bir orkestra varmışçasına söylemeleriydi. Yaşı ne olursa olsun böyle birisine dayanamam. Özellikle oradaki gibi."*

Suç oranlarının yüksekliğinden ve gençlerin yaşlılara olan zulmünden şikâyet eden yaşlı adam Alex ve arkadaşlarının ona olan davranışları hakkında şunları ifade etmiştir;

Tramp: *"Haydi gebertin beni alçak piç sürüsü! Zaten yaşamak bu boktan dünyada umurumda değil. Boktan bir dünya çünkü ne düzen var ne yasa! Boktan bir dünya çünkü gençler yaşlıları eziyor. Bu dünya artık yaşlılar için değil. Artık kimsenin ne yasaları ne de düzeni taktığı yok."*

Suç işlemeye devam eden Alex ve arkadaşları bu defa çaldıkları bir arabayla trafikte diğer araçların üzerine kaza yapmalarına neden olacak şekilde sürerek yolda ilerlerler.

Alex/Anlatıcı: *"Diğer gece gezginleri gibi çılgınlıklar yaptık. Şoför bozuntularını oynadık. Sonra Batı'ya devam ettik. Aradığımız sürpriz bir ziyaretti. Bu çok hoştu ve bizi eğlendirip, aşırı zorbalık yapmamızı sağlıyordu."*

Alex ve arkadaşlarının sürpriz bir ziyaretten kastı eve girip ev sahiplerini alıkoyarak hırsızlık yapmak ve bunu yaparken kullandıkları yöntem ise kendilerini acındırmak olur.

Alex: *"Yardım edebilir misiniz? Korkunç bir kaza geçirdik! Arkadaşım kan kaybından ölecek! Ambulans çağırmak için telefonunuzu kullanabilir miyim? Hanumefendi bu bir ölüm kalım meselesi."*

Bir yazarın evine bu şekilde girip ardından yazara şiddet uygulayıp karısına tecavüz ederler. Daha sonra çaldıkları arabayı da bir kenara bırakıp tekrar Korova Milk Bar'ın yolunu tutan Alex ve arkadaşları son bir moloko içmek isterler. Fakat orada da Alex çete içerisindeki otoritesini arkadaşı Dim üzerinde göstermeye çalışır. Alex, Bar'da otururken şarkı söyleyen bir kadına saygısızlık yaptığını düşündüğü için Dim'e vurarak onunla karşı karşıya gelir. Alex çetenin lideri olduğu vurgusunu yaparak Dim'e vurma hakkını kendinde bulur ve Dim, Alex'e karşılık verir.

Dim: *"Ne zaman istersen zincir, nozh (bıçak) ya da britvayla (ustura) dövüşelim. Nedensiz yere bana tolchock (vurmak) yapıyorsun. Elbette hoş göremem."*

Alex: *"Bir nozh'la ne zaman istersen."*

Tüm bu toplumdan uzak sapkın davranışların ardından evine giden Alex, sapkın davranışlarının altında yatan kötülük barındıran içsel düşüncelerini açığa çıkaran sahneler ardına gösterilir.

Alex/Anlatıcı: *"Harika bir gece geçirmiştik. Ve şimdi onu mükemmel bir biçimde bitirmeliydim. Bir parça Ludvig Van'la birlikte. Dinlemek için harika görüntülerim vardı."*

Alex'in bahsetmiş olduğu görüntüler şunlardır:

"Gelinlik giydirilmiş bir erkeğin asıldığını görür ve Alex ağzı kanlı bir vampir gibi ekrana yansır.

Patlama görür ve Alex ağzı kanlı bir vampir gibi ekrana yansır.

Tren kazası görür ve Alex ağzı kanlı bir vampir gibi ekrana yansır.

İlkel insanların üzerine taş yağdığını görür ve Alex ağzı kanlı bir vampir gibi ekrana yansır.

Vulkanik bir patlama görür."

Alex, ertesi gün gözetim memuru danışmanı olan Deltoid'in evinde olduğunu görür. Daha önceden de suça karıştığı anlaşılan Alex, Deltoid'in denetimindedir. Deltoid, Alex'e eğer bir daha suça karışırsa hapisaneye gidebileceği uyarısında bulunur.

Deltoid: *"Burada iyi bir evin, iyi bir ailen var. Kalın kafalı da değilsin. İçinde seni azdıran bir şeytan mı var? Çoktan beri salımsın. Sanırım yine aynı suçu işleyeceksin. Bunun için seni uyarırım Alex, yakışıklı genç burnunu pislikten uzak tut. Yeteri kadar açıkladım mı?"*

Alex: *Saf bir göl gibi, bayım. Masmavi bir yaz göğü gibi. Bana güvenebilirsiniz, bayım.*

Günün ilerleyen saatlerinde Alex'in yanına gelen arkadaşları, onu büyük bir soygun yapmak için ikna etmeye çalışırlar ve Alex'in liderliğini sorgularlar. Alex ise yaptıkları topluma aykırı davranışları normal bir şekilde anlatır.

Georgie: *Mağazaları soymakla yetiniyoruz elimize hiçbir şey geçmiyor. Mesto kahvesindeki İngiliz Will bir malşik'in (oğlanın) bile soyacağını, satabileceğini söyledi. Parlayan şeyler. Mücevherler. Büyük büyük, büyük para elde edebiliriz dedi İngiliz Will.*

Alex: *Büyük, büyük, büyük parayla ne yapacaksın? Gerektiği kadar yok mu sende? Bir araba mı gerekli, dışarıdan yürütün. Para mı gerekli, çalın.*

4.5.2. Kesit 2: Hapishane/Dönüşüm

Alex'in arkadaşlarıyla birlikte kedili kadının (Mrs. Alice Weathers) evini soyma girişiminin ardından Alex ön plâna çıkarak eve önce girip, arkadaşlarını da almak ister fakat Alex içerde kedili kadını öldürür ve polislin geldiğini duyunca evden dışarı çıkmak istediğinde arkadaşları tarafından evin önünde etkisiz hale getirilir, ardından polislin eline geçer ve hapishaneye gönderilir.

Burada hikayemin gerçek, trajik ve acıklı kısmı başlıyor diyen Alex, hapishaneye girmesiyle birlikte kendisinden "humble" olarak bahsetmektedir. Alçakgönüllü, hakir, itaatkâr anlamlarına gelen bu sözcük Alex'i eski günlerinden çok farklı zamanların beklediğinin bir sinyalidir.

On dört yıla mahkûm edilen Alex, hapishanedeki insanlardan kokuşmuş sapıklar ve suçlular olarak bahseder. Artık 655321 numarasıyla anılan hapishanedeki Alex'e taciz edici davranışlar yapılır. Nitekim Alex de böyle bir ortamdan kurtulmak ister. Alex hapishanede kaldığı süre boyunca rahibe pazar ayinlerinde yardım etmiş ve İncil'i okumaya başlamıştır. Ancak onda da yalnızca İsa'ya şiddet edilen bölümleri okuduğunu ve aklından geçirdiği görüntülerde şiddeti kendi uyguladığını düşünmektedir. Yani hala içerisindeki sapkınlık başlarda devam etse de hapishaneden kurtulmak için eline gelen ilk fırsatı kullanmayı tercih eder.

Alex/Anlatıcı: *Kitabın geri kalanı beni pek sarmadı, daha çok yemin faslı vardı ve kavga azdı. Yahudilerin birbirlerini tolchock (vurmak) ettiği bölümleri sevdim. Sonra İbrani vinolarını (kanlarını) içtikleri bölümü ve karıların hizmetçileriyle yattıkları bölümü. Bana dayanma gücü veriyordu.*

Alex'in sapkın hayalleri hapishanede ona dayanma gücü verdiği bilgisini bu sahnede anlaşılmaktadır. Ancak Alex hapishaneden kurtulmak istediği için hükümetin suçluları tedavi edeceği yöntem olan Ludovico tekniğine gönüllü olmak istediğini belirtir. İç İşleri Bakanı'nın onayını alan Alex, iki yıl süre boyunca kalmış olduğu hapishaneden gönüllü tedavi için Ludovico Sağlık Merkezine nakledilir ve ardından on beş gün sonra serbest kalacağı söylenir. Alex hapishaneyi terk ettiği için alışıldık bir yerden ayrılır gibi hüzünlü ve mutsuz hissettiğinden söz eder.

Ludovico Sağlık Merkezine nakledilen Alex'in tedavisi başlar. Alex iyi beslenir, sağlıklı tutulur. Ancak tedavi yönteminin bir parçası olarak birtakım serum iğneleri yapılır. Aynı zamanda tedavinin asıl parçası olan film gösterimi yapılır. Alex gözlerini kapatamasın diye göz kapakları açık kalacak şekilde ayarlanır.

Dr. Branom: *Sizinle sert olmalısınız iyileşmeniz gerekli.*

Alex: *Korkunçtu.*

Dr. Branom: *Elbette korkunçtu. Şiddet çok korkunç bir şeydir. Şimdi bunu öğreniyorsunuz. Vücudunuz öğreniyor.*

Alex: *Anlamıyorum neden midem bulanıyor. Hiç midem bulanmamıştı. Önceden tersini hissederdim. Ben yaparken ya da izlerken bana horrorshow (iyi) gelirdi.*

Dr. Branom: *Bugün kendinizi kötü hissettiniz, çünkü iyileşiyorsunuz. İçimiz temizse, kötünün karşısında midemiz bulanır. Temiz birisi oluyorsunuz hepsi bu.*

Alex'e verilen serumların ve izlediği şiddet içerikli görüntülerin etkisiyle, şiddet eylemi görünce artık midesi bulanmaktadır. Ertesi gün iki film birden izletilen Alex'e filmlerin birinde arka fonunda Beethoven'ın 9. senfonisi olduğunu duyunca çılgına dönen Alex bundan kurtulmak ister. Artık çok sevdiği Beethoven'ı dinlerken midesi bulan Alex, suçun topluma aykırı olduğunu anlar.

Alex: *Durdurun, durdurun lütfen! yalvarıyorum. Bu bir günah! Bu bir günah!*

Dr. Brodsky: *Günah? Nedir günah olan?*

Alex: *Bu! Ludvig van'ı böyle kullanmak. Kimseye bir kötülük yapmadı. Beethoven yalnızca müzik yaptı.*

Dr. Brodsky: *Size yardım edemeyiz. Belki de bu sizin cezanız olacak. Direktörün hoşuna gidecek. Üzgünüm Alex. Kendi iyiliğiniz için. Bir süre daha bize dayanmalısınız.*

Alex: *Ama doğru değil. Mükemmel Ludwig van'ı dinlerken kendimi kötü hissetmemeliyim.*

Dr. Brodsky: *Bu riski göze almalısınız. Seçimi siz yaptınız.*

Alex: *Artık devam etmek gerekmiyor bayım. Bana ispat ettiniz ki aşırı şiddet ve öldürmek kötü bir şey, korkunç kötü bir şey! Bana ders oldu bayım. Hiç görmediğim şeyi gördüm. İyileştim. Tanrıya şükür!*

Dr. Bronsky: *Tam olarak iyileşmediniz delikanlı.*

Alex: *Ama beyfendiler, hanımefendiler. Kötü olduğunu görüyorum. Kötü çünkü topluma aykırı. Çünkü herkes şiddete uğramadan yaşamak ve mutlu olma hakkına sahiptir.*

Alex'in tedavisi 15 gün dolmadan biter ve İç İşleri Bakanı'nın da katıldığı bir test sahnesinde Alex davranış testine tabi tutulur. Testten geçen Alex artık özgür ve sapkın davranışlardan arınmış, iyileşmiş bir bireydir.

4.5.3. Kesit 3: Etiketli Sapkın

Alex'in eskiden işlediği suçlar yüzünden kendisiyle ilgilenen gözetim memurunun imalarıyla sapkın olarak damgaladığı ortadadır. Hapishaneye gitmesinin kesinleşmesinin ardından ise henüz karakoldayken bile Deltoid Alex'e "Artık sen bir katilsin küçük Alex, bir katil" diyerek yüzüne tükürür. Yanındaki polis "Onu pataklamak istiyorsanız, çekinmeyin, dövün" der.

Alex hapishaneden Ludovico Sağlık Merkezi'ne nakledilirken Alex'in başında duran Chief Guard doktorlara Alex'e güvenilmeyeceğinden söz eder:

Chief Guard: "Doktor size bir öğüt: Ona dikkat edin. Vahşi bir piçti ve yine öyle olacak. Boyun eğmiş olmasına ve İncil'i okumasına rağmen."

Alex tedavisinden sonra evine döndüğünde, ailesinin Alex hapisteyken odasını Joe adında bir gence kiraladığını öğrenir. Joe'nun iki aylık kirayı peşin verdiğini söyleyen Alex'in babası, Alex'e evinde kalamayacağını ima etmiştir. Joe ise durumun bundan daha önemli olduğunu belirterek Alex'in henüz tedavi sürecinden yeni çıkmış birisi bile olsa onu eski yaptıklarından dolayı etiketlemiş ve şu ifadelerde bulunmuştur.

Joe: "İkinizi de düşünmeliyim, benim için bir anne ve baba oldunuz. İkinizi de bu canavarın eline bırakıp gitmek benim için doğru olmaz. O hiç sizin gerçek oğlunuz olmadı. Bakın ağlıyor. Ama bu uydurma ve kurnazlık. Gidip başka bir yerde oda bulsun. Kötü bir oğul olmanın hatasını anlasın, böyle bir aileye layık olmadığını."

Alex: "Şimdi güveneceğim kimse yok. Ne acılar çektim ve hala herkes acı çekmemi istiyor."

Joe: "Başkalarına acı çektirdin. Şimdi senin acı çekmen bir adalet. Bana yaptıklarını anlattılar. Anlatılanları duymak bir şoktu. Beni gerçekten hasta etti. Bak annene ne yaptın. Haydi. Sakin ol."

Alex: "Tamam. Artık gidiyorum. Artık beni vidy (görmek) etmeyeceksiniz. Kendi yolumu bulacağım. Teşekkür ederim. Vicdanınızla bir başına kalın."

Alex gönüllü olarak iyileşmeyi ve tedavi olmayı kabul etmiş artık arınmış yeni bir insan olarak ailesinin evine geldiğinde, Joe tarafından geçmişte işlemiş olduğu suçlar yüzünden etiketlenerek sapkın "harici" olarak görülmektedir. Ailesinin evinde kalma şansını elinden kaybeden Alex, ailesinin de geçmişte yaptıklarından dolayı onu savunmadığını görünce evi terk etmek zorunda kalır.

4.6. Dizisel Çözümleme/Karşıtlıklar

Orijinal eserin yazarı Anthony Burgess, kahramanına Alex DeLarge ismini verirken, ismin anlamına ve içindeki harf ve kelimeye dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Alex, Yunancadan gelme bir isim olarak "insanlığın koruyucusu" anlamına gelmektedir. İsim olarak Alexander the Great (M.Ö.

356-323) adlı Makedon Büyük İskender'e dayanmaktadır. Filmdeki karakterimizin adı da Alexander DeLarge olduğu düşünülürse Alexander the Large, anlamı çıkartılabilir. "Large" kelimesinin de "Great" ile eş anlamlı olması, "the" yerine "de" kullanıldığını göstermektedir. İngilizcede bazı harflerin okunduğu gibi yazılması normaldir. Birtakım kısaltmalarda bunu görmek mümkündür. Örneğin "wait" kelimesi kısaltılarak "w8", "for" bağlacı "4" sayısı olarak yazılabilmektedir. Bunun dışında Alex'in kelime anlamı olarak insanlara yardım eden olmasının aksine, Alex'in ailesine geceleri dışarda insanlara yardım ettiğini söyleyerek bunun tam tersi insanlara rahatsızlık vermesi ve şiddet uygulaması bir karşıtlıktır.

Alex ismi incelediğinde ise görülecektir ki, A-lex, İngilizcede "lex" kelimesi kanun anlamına gelmekte iken, İngilizce "a" harfi "1" anlamına gelir bu da bir ve tek kanunu olan, kendi kanunu olan anlamında okunabilmektedir. Ayrıca Alex'in isim ve soyadı film içerisindeki gazetelerde "Alex Burgess" olarak da geçtiği görülmektedir. Bu anlamda Kubrick, Anthony Burgess'a da bir gönderme yapmaktadır.

Alex geceleri çetesiyle birlikte işlediği suçlardan dolayı eve geç gelir. Fakat ailesi, Alex'in geceleri orda, burada yardım işleri yaptığını bilmektedir. Alex'in ailesine yalan söylediğini ve kirli işlerini sakladığı bilgisinden hareketle Alex'e güvenilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca gözetim memuru danışmanı Deltoid'e de suç işlemeyeceği yönünde "bana güvenebilirsiniz" demiş ve ardından suç işlemiştir. Alex, aynı şekilde İç İşleri Bakanı ile hastanede yaptığı anlaşmada da "bana güvenebilirsiniz" dediği görülmektedir.

Alex, başlangıçta oldukça kibirli, çete üyeleri üzerinde lider olma çabası ve şiddet uyguladığı diğer kişilere ve Billy Boy gibi başka çetelerden olanlarla girdiği diyaloglarda kendi üstünlüğünü her zaman pekiştirmeye çalışan, insanlarla alaylı bir şekilde ilişkiler kuran bir karakter iken, dönüşümün başladığı hapisaneyeye giriş itibarıyla kendisinden "alçak gönüllü" olarak söz etmeye başlamaktadır. Bu anlamda Alex'in Kanun tarafından sapkın bir suçlu olarak etiketlenmesi ve hor görülüp, itilip kakılıp, tacizlere uğramaya başlaması Alex'i bu noktaya getiren detaylar olmuştur.

Hikâyenin başlangıcından itibaren modern ve eski karşıtlığında, modernliğin seçilerek sürekli yeniliğe doğru gidilmesi ve bu yönde adımlar atılması, eski insanlardan ve eski yöntemlerden kurtulmak gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu anlamda yaşlı-genç çatışması ön plâna çıktığı sahnelerde, sokak serserisi Tramp'ın Alex ve çetesi tarafından şiddete uğraması sırasında Tramp, "gençlerin yaşlıları ezdiği" bu yeni dünya düzeninden yakınmaktadır. Daha sonra Alex'in evi terk etmesinin ardından Tramp ve evsiz arkadaşlarının Alex'e şiddet uygulaması ve bu sefer de Alex'in bunu "yaşlıların gençliğe olan şiddeti" olarak nitelemesi tam bir karşıtlıktır.

Tramp ve arkadaşlarının Alex'i tartakladığı sırada düzeni sağlamak için gelen polislerin Alex'in eski çete arkadaşları, Georgie ve Dim olması ise bir başka karşıtlıktır. Dim'in olay yerine gelirken söylemiş olduğu; "*Dağılın! Devletin huzurunu bozmayın haylaz gençler!*" sözleri ise önceden kanunsuz olan Dim'i artık kanunun savunucusu yapmıştır. Burada yalnızca Stanley Kubrick'in yönetmenliğindeki filmde geçen özel bir ayrıntı yer almaktadır. Dim'in polis üniformasının apolet kısmında yazan 665 sayısı ve Georgie'nin üniformasında bulunan 667 sayısıdır. Georgie ve Dim sürekli aralarında taşıdığı Alex'i "666" olarak nitelediği düşünülmektedir. Bu da akıllara Alex'in gözetim memuru Deltoid'in "*Senin içinde şeytan mı var?*" sorusunu akla getirmektedir. 666 sayısının şeytan/canavar ile anılmasından dolayı Georgie ve Dim'in apoletlerinde olan sayıların tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Tabii ki Alex, polis olan Dim ve Georgie tarafından yakalandığı esnada iyileşmiş, tedavi edilmiş haldedir. Fakat Alex'in her ne kadar tedavi olsa da etiketli bir sapkın olduğu unutulmamalıdır. Alex'in aslında Beethoven dinlerken kurduğu vahşet içerikli düşlerin arasında bir vampir/canavar gibi ekrana yansıdığı sahneler de bulunmaktadır.

Alex, Ludvig van Beethoven'ın 9. senfonisini dinlemekten büyük bir haz duymakta ve iyi hissettiği anlardan sonra bunu Beethoven'ın müzikleri ile kutlamaktadır. Aynı zamanda Alex, Beethoven dinlerken aklından geçirdiği görüntülerden de anlaşılacağı üzere kan ve vahşet düşlemektedir. Fakat Alex, Ludovico tedavisi esnasında bir görüntünün fon müziğinde duyduğu Beethoven'ın 9. senfonisi ile adeta işkence çeker. Tedavi, onu Beethoven dinleyemez hale getirir. Beethoven dinlerken kötü hissetmeye başlayıp, intihar edecek konuma kadar gelmesi de Ludovico tedavisinin, bireyin şiddet ile ilişkilendirdiği ve bunu haz duyarak yaptığı davranışların tamamen tersine çevirerek yani mide bulantısının ötesine götürerek ölme isteği uyandırır. Alex'in tedaviden sonra Tramp ve arkadaşlarından gördüğü şiddet üzerine Alex'in "*karşılık vermeye cesaret edemiyordum, o korkunç bulantıyı hissetmektense böylesi daha iyiydi*" ifadesinden anlaşılacağı üzere Alex, herhangi birisine şiddet uygulamayı düşündüğünde midesi bulanırken, büyük bir hazla vahşet içeren düşlerle dinlediği Beethoven'ın müziğini duyunca buna tamamen son vermek adına hayatını sonlandırmak ister.

SONUÇ

Sapkın davranışlara neden olan etkenlerden biri olan uyuşturucu madde kullanımı, Alex ve arkadaşları tarafından gerçekleştirildiği filmin en başından itibaren bilinmektedir. Bunun dışında Alex'in ailesinin Alex'in geceleri ne yaptığı konusunda doğru bir bilgi sahibi olmaması, aile yapısında yetersiz denetimin olduğunun göstergesidir. Alex'in şiddet ve tecavüz eylemlerini gerçekleştirdiği halde ailesine geceleri eve geç gelişinin nedenini insanlara 'yardım' ettiğini söylemesi ile Alex'in sapkın davranışlarını kendince iyilik olarak görmesinden ve bundan keyif almasından kaynaklanmaktadır. Mutlu olduğu anlarda aklından geçen vahşet görüntüleri de bunu kanıtlamaktadır.

Alex, ailesiyle birlikte yaşadığı evinin, apartman girişinden anlaşılacağı üzere oldukça bakımsız olduğu ve Alex'in acaba yoksulluktan mı yoksa sadece uyuşturucu etkisiyle mi bu sapkın davranışları gerçekleştirdiğini düşündürmektedir. Filmin içerisinde Alex'in tedavi gördüğü esnada 'eskiden şiddet uygularken tam tersini hissederdim' yani şiddet uygularken veya uygulama davranışı düşüncesinde dahi mutlu olduğu bilgisinden hareketle Alex'in tüm sapkın davranışlarının altında daha çok bu davranışlardan keyif alarak yaptığı aşikârdır.

Alex ve çetesinin sapkın davranışları öncesinde herhangi bir detaylı plân yapmadan, şiddete teşvik edici uyuşturucu madde kullandıktan sonra anlık olarak verdikleri görülmektedir. Bu davranışlara göre Alex ve çetesinin dürtüsellik ile öngörüsüz hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Formel denetim gruplarınca geliştirilen Ludovico isimli yeni bir tedavi yöntemi, suçlu sayısını en aza indirmek için ortaya çıkarılmıştır. Alex'in bu tedaviye gönüllü olarak katılmak istemesinin sebebi, hapisane ortamındaki benliğini kaybettiren birtakım davranışlara maruz kalmasıdır. Hapishaneden kurtulmak isteyen Alex, tedavi olup sosyal hayata karıştığı andan itibaren ise informal denetim gruplarının dışlayıcı hedeflerine maruz kalmıştır.

Sapkınlık ve suç ilişkisi bakımından bireyin ahlaki olarak özgür seçimini engelleyen bir tedavi yönteminin gerçekleştirilmesi, filmde de basın tarafından eleştirilmiş ve formel denetim grupları, bu tedavi yöntemi ile "tedavi edilmiş" sapkın bireyle sonrasında kendi çıkarları uğruna anlaşma yoluna gittiği görülmektedir.

A Clockwork Orange filmi şiddetten keyif alan bir sapkın birey ile bu bireyi yanlış yöntemlerle tedavi etmeye çalışan formel denetim grupları arasında geçmekte ve sapkın bireyin tam olarak iyileşmediği, formel denetim gruplarının kendi çıkarları için etiketli sapkın bireyle anlaşma yoluna da gidebileceğini göstermiştir. Kubrick'in yönetmenliğindeki film, kült filmler arasına girmiş, içerisinde kullanılan müzikleriyle ve dönemi itibarıyla cesur görüntüleriyle ses getirmiştir. Filmin Alex karakterini sunuşu bakımından hapishaneden öncesi ve sonrası olarak düşünüldüğünde

Alex karakteri birinci bölümde kibirli biri olarak gözükmekteyken, ikinci bölümden itibaren alçak gönüllü olarak gözükmektedir. Bu anlamda hapisneden önceki bölümde şiddetin kibirle birleşmesi, medyadaki sunum açısından filmde kullanılan çarpıcı müzikler de dahil edilince özendirici olmakta ve şiddete meyilli gençleri etkileme oranı yüksektir.

Sonuç olarak filmin sonunda da görülebileceği üzere filmin başlarında ve sonunda Alex'in her iki formel denetim grubu temsilcisi (Deltoid ve İç İşleri Bakanı) ile anlaşma yaparken alaylı bir şekilde "bana güvenebilirsiniz" demesi ve bunu söylerken her iki sahnede de yüzünün görünmemesi, Alex'in Ludovico tedavisinden arınmış, etiketli bir sapkın olarak hayatına devam edeceğinin bir göstergesidir. Formel denetim gruplarınca uygulanan tedavi yönteminin rahatsız edici sonuçları olmasından dolayı ve bu anlamda bu grupların ağır eleştirilere maruz kalmaları, bir medya organı olarak basın ve kamuoyunun eleştirilerinden etkilenerek hareket etmeleri, gene bir medya organı olan sinemadan birçok kişinin etkilenebileceği bu sinema filminde sapkın bireyin kibirli yönünü baskın bir şekilde sahnelenmesi olumsuzluk teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyayla, A. (2019). E. Durkheim ve B. Malinowski Ekseninde "Sapma" ve "Suç" Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2): 68-76.
- Altheide, D. L. (2015). Deviance and the Mass Media, *The Handbook of Deviance*, (Erich Goode Ed.), New York: Wiley, 277-297.
- Barthes, R. (2009). *Göstergebilimsel Serüven*, (Mehmet Rifat ve Sema Rifat Çev.), İstanbul: YKY.
- Becker, H. S. (2015). *Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, (Şerife Geniş ve Levent Ünsaldı Çev.), Ankara: Heretik Yayınları.
- Cicourel, A. V. (1968). *The Social Organisation of Juvenile Justice*, New York: Wiley.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, New York: Free Press.
- Deflem, M. (2015). Deviance and Social Control, *The Handbook of Deviance*, (Erich Goode Ed.), New York: Wiley, 30-44.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü* (Özer Ozankaya Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (Süleyman İrvan Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Goffman, E. (2015). *Tımarhaneler*, (Ebru Arıcan Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2019). *Damga*, (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı Çev.), Ankara: Heretik Yayınları.
- Goode, E. (2016). *Deviant Behaviour*, (Eleventh Edition), New York: Routledge.
- Gönüllü, M. (2000). Grup ve Grup Yapısı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1): 191-201.
- Kızmaz, Z. (2006). Şiddetin Sosyo – Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2): 247-267.
- Kramer, R. C. (2000). Poverty, Inequality, and Youth Violence, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 567 (1): 123-139.
- Lekka, N. (2017). Nadsat – The Cryptic Language of 'A Clockwork Orange', <https://www.babel.com/en/magazine/nadsat-the-cryptic-language-of-a-clockwork-orange-and-how-russian-can-help-you-understand-it>.
- Lemert, E.M. (1951). *Social Pathology*. New York: McGraw-Hill.
- Lilly, J. R., Cullen, F. T., & Ball, R. A. (2007). *Criminological Theory: Context and Consequences* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Parsa, A. F. (2012). Sinema Göstergebiliminde Yapısal Çözümleme: Sinemasal Anlatı Sunumu ve Kodlar, *Görsel Metin Çözümleme*, (Özlem Güllüoğlu Ed.), Ankara: Ütopya Yayınevi, 11-33.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul: Say Yayınları.
- Siegel, L. J. (1989). *Criminology*, St.Paul: West Pub. Company.
- Slattery M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Özlem Balkız vd. Çev.), İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Tannenbaum, F. (1938). *Crime and the Community*. New York: Columbia University Press.

Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu

Kastamonu (Daday) Ertaş Village Mosque Wall Paintings and Current Conservation Status

İ. M. V. Noyan GÜVEN¹, Muhammet BİLGEN²

^{1,2}Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Kastamonu, Türkiye

ORCID:

İ.M.V.N.G.: 0000-0003-3072-0167

M.B.:0000-0002-9132-3950

Corresponding Author:

İ. M. V. Noyan GÜVEN

Email:

noyan@kastamonu.edu.tr

Citation: Güven, İ. M. V. N. ve Bilgen, M. (2020). Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 901-918.

Submitted: 26.10.2020

Accepted: 21.11.2020

Özet

Hangi döneme ait olursa olsun bütün kültür varlıklarının korunması, kayıt altına alınması, özelliklerinin araştırılarak bilim ve sanat camiası ile paylaşılması önemlidir. Özellikle belirli bir döneme tanıklık etmiş köy camileri köyden şehre göç sebebi ile sahihsiz ve bakımsız kalmakta, tanıklık ettikleri dönemin verileriyle birlikte yok olmaktadır. Bu sebeple köy camilerinin yok olmadan önce kayıt altına alınması büyük önem arz etmektedir. Bu araştırma, Kastamonu Daday ilçesi Ertaş Köyünde yer alan, Ertaş Köyü Camii kalem işlerinin mevcut durumlarının kayıt altına alınması, kalem işlerinde oluşmuş bozulmaların belirlenmesi ve kompozisyon özelliklerinin araştırılması amacı ile yapılmıştır. Camii ve kalem işleri yerinde incelemeler, kaynak kişilerin aktardıkları ve arşiv araştırmaları ile yazılı ve görsel olarak detaylı bir şekilde belgelenip kayıt altına alınmıştır. Ertaş Köyü Camii ve kalem işleri 1950'li yıllarda yapılmış, günümüze yakın tarihli bir eserdir. Yöredeki diğer bazı köy camilerinde görülen kalem işleri ile büyük oranda benzerlik gösteren bir bezemeye sahip Ertaş Köyü Camii, yapıldığı dönemin ve yörenin kültürel, sanatsal ve estetik özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Köy camilerinin daha hızlı yok olma riski ile karşı karşıya kaldıkları gerçeği dikkate alınrsa, çalışmada kayıt altına alınan bilgiler, hem Kastamonu yöresindeki camiler ve kalem işleri ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara kaynak oluşturacak, hem de ilerleyen zamanlarda Camii ve kalem işlerinin olası bir hasar durumunda koruma ve onarım çalışmalarının daha bilimsel yapılabilmesi için veri sağlayacaktır. Böylelikle Camii ve kalem işleri özgünlüğünü uzun yıllar muhafaza edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kalem işi, Ertaş Köyü Camii, Bezeme, Koruma, Onarım

Abstract

It is crucial for all cultural heritages, whether they belong to ancient times or more recent periods, to be protected, documented and shared with the scientific and artistic community by investigating their characteristics. Notably, the village mosques that bore witness to a specific time become abandoned and neglected due to the migration of villagers to city centers. Therefore, those mosques disappear with the data of the witnessed time. This is why documenting the village mosque before they disappear is excessively important. This research has been performed for the purpose of documenting the current situation of the wall paintings of Ertaş Village Mosque, located in Ertaş Village of Kastamonu Daday country, determining the corruptions on the wall paintings and investigating the

composition characteristics. The mosque and the wall paintings have been documented in detail and recorded by means of on-site examinations and by relaying information from local sources and archive researches both visual and written. Ertaş Village Mosque and the wall paintings that belong to the 1950s are historical artifacts close to the present. Ertaş Village Mosque, which has a high similarity of decoration with the wall paintings of some other village mosques in the region, features all the cultural, artistic and aesthetic characteristics of the region of that time. Since village mosques have a higher probability of disappearing quickly, the information recorded in the research will both be a source to the researchers who perform studies related to the wall paintings and the mosques in Kastamonu province and provide beneficial data for more scientific conservation and restoration in the case of further damages to the mosque and wall paintings. Therefore, the mosque and the wall paintings will be able to maintain their originality for years.

Keywords: Wall paintings, Ertaş Village Mosque, Decoration, Conservation, Restoration

1. GİRİŞ

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi Batı Karadeniz Bölgesi'nde de yörenin kültürel geçmişini yansıtan tarihi yapılar oldukça fazladır. Bilge Umar'ın Paphlagonia (2007) adlı eserinde de bahsettiği üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Batı Karadeniz Bölgesini de içine alan bu bölgede yer alan Şehirlerimizden biri olan Kastamonu İli farklı dönemlere ait tarihi eserleri bünyesinde barındırır. Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliklerinin hüküm sürdüğü (Yücel, 1991), daha sonra Osmanlı Devletinin sınırları içine dâhil olan Kastamonu ve çevresi Cumhuriyet döneminde de önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur.

Dünyanın neresinde ve hangi tarihte yapılmış olursa olsun bir mimari yapı üzerinde bulunan kalem işlerine sadece o yapıyı süslemek maksadı ile yapılmış bezemeler açısından bakmak yanlış olur. Kalem işlerinde, o kalem işlerini yapan sanatçının sanat görüşüne, yörenin kültürel özelliklerine, iklimine, bitki örtüsüne, günlük kullanım eşyalarına varıncaya kadar birçok konuda simgesel ya da doğrudan atıflar yapıldığı görülür. Örneğin, Aydın Koçarlı, Cincin Mahallesi'ndeki Cihanoğlu Abdülaziz Efendi Camii'de (1774-1783) görülen bitkisel süslemelerin yanı sıra mimari tasvirler, gemi çizimleri, günlük kullanım eşyaları ve orman manzaraları, Aydın Koçarlı ilçesi Orta Mahalle'de bulunan Cihanoğlu Mustafa Ağa Camii'nde görülen gemi, deniz, orman, bitkisel bezeme, natürlük, günlük kullanım eşyası tasvirleri (Tüfekçioğlu ve Gümüş, 2016: 22-24) yalnızca duvarları süslemek maksadı ile yapılmış tasvirler olarak düşünülmemelidir.

Kastamonu merkez ve ilçe merkezlerindeki Cuma Camilerinin yanı sıra birçok önemli kültürel ve sanatsal özellikler barındıran köy camileri de azımsanamayacak sayıdadır. Günümüzün en büyük sorunlarından olan köylerden kentlere doğru yaşanan göç hadisesi köy camilerini kaderleriyle ve yok olma tehlikesiyle baş başa bırakmıştır. Kırsal kesimdeki köyler ziyaret edildiğinde birkaç yaşlı nüfustan ibaret olan köylerin camilerinin bakımsız ve harap halde oldukları görülür. Kültür Varlıkları Koruma Kurulları Tarafından tescillenen ve koruma altına alınan yapılar, devletin imkânları dâhilinde belirli aralıklarla restore edilmekte ve yok olmasının önüne geçilmektedir. Elbette ki bütün köy camileri bu kadar şanslı değildir. Eğer köy camisi tescil kaydı yapılmamış ve koruma altına alınmamışsa, o köyde yaşayan nüfus birkaç yaşlıdan oluşuyorsa ve caminin bakımını yapamıyorsa o cami her geçen gün hızlı bir şekilde yok olmaya doğru adım adım yaklaşmaktadır. Bütün köy camilerinin bakımı ve onarımının devlet tarafından yapılması mümkün olamayabilir. Fakat sanatsal, kültürel, mimari açıdan çeşitli özelliklerin yanı sıra bulunduğu yörenin dönemsel bir özelliğini barındıran köy camilerinin kayıt altına alınması, tescillenerek koruma altına alınması ve restorasyonlarının yapılması son derece önemlidir. Bütün bu düşüncelerden hareketle Kastamonu Köylerinde bulunan camilerin araştırılmasına başlanmış ve duvarlarında kalem işi örneklerine rastlanan, Daday Ertaş Köyü Binbaşıoğlu Mahallesi'nde yer alan Ertaş Köyü Camii ve kalem işleri bu araştırmaya konu edilmiştir.

Daday Ertaş Köyü Camii'in yapım tarihi 1948 olarak bilinmektedir. 28 yıl sonra 100 yıllık olacak olan Camii yapıldıktan kısa bir süre sonra kalem işleri ile bezenmiştir. Kalemkârının kimliği

ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte bazı ipuçları da elde edilmiştir. Köydeki sivil yapılar incelendiğinde iki yapıda özellikle konuk odalarında aynı tarz kalem işlerine rastlanır. Kalem işlerinde tekstil-dokuma tasvirleri, bitkisel bezemeler, cami tasvirleri, günlük kullanım eşyası tasvirleri, bayrak, kılıç tasvirleri dikkat çeker.

Ertaş Köyü Camii ve kalem işleri ile ilgili daha önce yapılmış bilimsel bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Henüz korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmediği için Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde de yapıya ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Daday müftülüğü ve Ertaş Köyü Muhtarlığından sadece yapıya ilişkin tapu kaydına ulaşılmıştır. Bu makale aynı zamanda bir belgeleme çalışması olduğundan ve anlatımı da desteklemesi amacı ile mümkün olduğunca fazla görsele yer verilmiş, bu görseller metinde kopukluk olmaması için ekler kısmına yerleştirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kalem İşinin Tanımı ve Tarihçesi

Sivil ve dini mimarının iç duvarlarına, kubbelerine ve tavanlarına, sıva, ahşap, taş, bez ve deri gibi malzemeler üzerine renkli boyalar ve bazen de altın varak kullanılarak kalem tabir edilen fırçalarla yapılan nakışlara "kalem işi" denilir (İrteş, 1982: 47; Bilgen, 2010: 27). Kalem işlerini yapan kişilere "kalemkâr", kalem işlerinin hem desenlerini hazırlayan hem de işlenecekleri yüzeye uygulayan kişilere ise "nakkaş" adı verilir (İrteş, 1985: 425). Tanımda geçen "kalem tabir edilen fırça" sözcüğünden kasıt, bildiğimiz çizim yapmada ya da yazı yazmada kullanılan kalemler değildir. Bir zemin üzerine şekil, resim, yazı, nakış vb. uygulamalar için kullanılan "fırça" terimi Türk kültürü içerisinde "kıllı kalem" diye tabir edilmiştir (Baysal, 2017: 16).

Kökeni Uygur duvar resimlerine dayandırılan kalem işleri İslamiyet'in kabulü ile birlikte özellikle dini yapılarda, geometrik ve bitkisel bezemenin yoğun kullanıldığı, hayvansal motiflerin ise ileri derecede stilize edilerek asli hüviyetini kaybedip farklı bir kimliğe büründüğü bezeme olarak uygulanmıştır. XV. yüzyıl Erken Osmanlı döneminde natüralist anlayışla yapılmış tabiat tasvirleri bulunmakla birlikte XVI. yüzyıl Klasik Osmanlı döneminde yoğun olarak stilize motiflerin kullanımı uzun bir süre devam etmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Lale Devri ile birlikte kalem işlerinde batı etkileri hissedilmeye başlanmıştır (Baysal, 2017: 57). İlk önce İstanbul olmak üzere Anadolu ve Balkanlarda batı etkisi ile yapılan kalem işlerinde barok ve rokoko üslupları ile saksılar, vazolar, meyve sepetleri, ağaçlar arasına resmedilmiş dizi dizi köşkler, köprüler, yapı tasvirleri, istiridyeye motifleri, "C" ve "S" kıvrımlı barok motifli tablolar; bu tablolarda tabiat tasvirleri, yapı kalıntıları, kuleli yapılar, mimari eserler, natürmortlar, taşlıklar, ulaşım araçlarının tasvirleri yer alır (Arık, 1999: 424). XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı yapılarında giderek milli akımların ortaya çıktığı görülür. Bu dönem yapılarında tavan ve kubbelerde yağlıboyalar ile, geleneksel süslemeleri çağrıştıran, ancak onların pek de iyi anlaşılmamış kopyaları niteliğinde bezemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminin sonuna kadar süren bu çeşit bezemeleri Aksaray Valide Camii'nde, Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde görürüz. Daha sonraki yıllarda ise Örneğin Bebek Camii'nde klasik süslemeye dönülmüştür (Demiriz, 1999:304).

Cumhuriyet döneminde yapılan eserlerdeki kalem işlerine bakıldığında klasik dönem ve batılılaşma dönemlerinin tekrarı oldukları görülür. Nakkaşhâne geleneğinin ortadan kalkması ile birlikte de kalem işlerindeki disiplin genel manada kaybolmuştur (Baysal, 2017: 90).

Selçuklular döneminde kufi yazılar, hayvansal kökenli motifler ve geometrik motifler hâkimdir. Osmanlı döneminde daha çok bitkisel bezemenin hâkim olduğu kalem işi süslemeler, Osmanlı erken dönem ve 15. yüzyıl, klasik dönem 16-17. yüzyıl, batılılaşma dönemi 18-19. yüzyıl ve neo-klasik üslup (Cumhuriyet dönemi) olmak üzere dörde ayrılır. Batılılaşma dönemi kalem işlerinde ise Türk Barok Üslubu, Barok-Rokoko Üslubu, Ampir Üslubu ve Eklektik Üslup olarak adlandırılan kalem işi çeşitleri ile karşılaşılır (Yılmaz,1991). Bunların haricinde herhangi bir üsluba

dâhil edilemeyen özellikle Anadolu'daki köy camilerinde ve köy evlerinde (kırsal kesimde) görebildiğimiz, Anadolu Halk Resmi (Aksel, 2010) ya da Anadolu Halk Sanatı, Anadolu Tasvir Sanatı (Arık, 1988) olarak isimlendirilen kalem işi uygulamaları da mevcuttur. Anadolu köy camilerinde ve sivil mimari örneklerinde görülen kalem işlerinde sarayın etkisi (İstanbul üslubu) hissedilmekle birlikte daha çok o yörenin kültürel etkilerini barındırdığı, halktan kişilerce yapılan, klasik, barok ya da rokoko gibi üsluplara dâhil edilemeyecek kalem işleri olduğu söylenebilir (Bilgen, 2010; 28). Kalem işlerinde kullanılan motifler, toplumların gelenek, görenek, zevk, anlayış ve inançlarının bir ifadesidir (Şengül, 1990: 3). Bu sebeptendir ki günümüze gelinceye kadar mimari eserler değişik tarz ve tekniklerde, dönemin beğenisine uygun motif ve kompozisyonlarla süslenmiştir. Rumiler, hatâyîler, bulutlar, münhaniler, yarı stilize çiçek motifleri, natüralist çiçekler, geçmeler, geometrik motifler, çintemani motifi, tığlar klasik tarzdaki kalem işlerimizde ve süsleme sanatlarımızda görülen motiflerin başlıcalarıdır (Keskiner, 2002).

Mimari yapılarda farklı teknikler kullanılarak yapılan kalem işleri üstüne uygulandıkları malzemeye göre; sıva üzeri kalem işi, ahşap üzeri kalem işi, deri ve bez üzeri kalem işleri, taş üzeri kalem işleri olarak adlandırılır. Bunlardan sıva üzeri kalem işleri en yaygın olarak kullanılanıdır.

2.2. Sıva Üstü Kalem İşleri

Mimari yapıların kubbe, tavan, duvar yüzeylerindeki çeşitli karışımlarla hazırlanmış sıva üzerine uygulanan kalem işlerine sıva üstü kalem işi adı verilir (Bilgen, 2010: 27). Sıva üstü kalem işlerinin en eski örnekleri Uygurlarda görülür. Bunlar alçı ve mermer kireci harçları ile sıvanmış duvar yüzeylerine uygulanan Uygur duvar resimleridir. Sıva üstü kalem işleri "fresko" ve "secco" diye adlandırılan iki ayrı teknikte uygulanır. Fresko yaş sıva üzerine, secco kuru sıva üzerine uygulanır. Klasik Osmanlı yapılarında daha çok kuru sıva üzerine uygulanmış kalem işleri ile karşılaşılır. Secco tekniğindeki kalem işleri, kuru sıva yüzeyine sürülen kireç badana üzerine, toprak, bitkisel ve metal oksit toz boyaların yapıştırıcı özelliği olan Arap zamkı veya yumurta akı gibi malzemelerle hazırlanarak yüzeye uygulanması ile yapılır. Fresko tekniği ile yapılmış işler secco tekniğinde yapılmış işlere göre daha uzun ömürlüdür (Baysal, 2017: 33; Bilgen, 2010: 28). Osmanlı döneminden günümüze gelen en eski sıva üstü kalem işi örnekleri XV. yüzyıl başlarına ait Bursa ve Edirne'deki bazı cami ve türbelerde bulunmaktadır.

Yağlı boya kullanılarak yapılmış sıva üstü bezeme örneklerine 18. ve 19. yüzyıllarda rastlanır. Bu teknikte horasan veya çimento harçlı sıva üzerine alçı sıva çekilir. Bu zemin üzerine de macun çekilerek çalışma zemini hazırlanır. Sonra yağlı boya malzemesi ile tezyinat yüzeye uygulanır (İrteş, 1982: 49).

Sıva üstü kalem işi tekniğinde önce sıvanın üzerine kireç badanası yapılır. Daha sonra desenlerin yapılacağı alanlar ölçümlenip fileto (cetvel) çizgileri çizilir. Desen yapılacak alanların ölçülerine göre kâğıtlar (eskiz kâğıtları) üzerine çizilen desenler iğne ile delinerek kalıp haline getirilir ve özel bir kömür tozu ile zemine geçirilir. Önce motifler ve zemin renkleri boyanır. Motif detayları yapıldıktan sonra en son tahrir (kontur) çekilerek kalem işleri tamamlanır. Yapı ve kalem işleri dış etkenlerden korundukları ve dayanıklı malzeme ile yapıldıkları müddetçe uzun yıllar sağlamlıklarını koruyabilirler (İrteş, 1985: 425-426). Fakat secco tekniğinde yapılan bu sıva üstü kalem işleri sıvanın yüzeyinde kaldığından dolayı nemden ve dış etkenlerden fresko tekniğine nazaran daha fazla zarar görürler.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Kültür varlıkları zaman geçtikçe, zamanın, doğanın ve insanoğlunun sebep olduğu yıkıcı etkilere maruz kalmaktadır. Tarihi yapılarımızda bu yıkıcı etkiye en çok maruz kalan eserlerimiz arasındadır. Bir tarihi eser yok olduğunda sadece kullanılmakta olan bir eşya ya da yapı yok olmamakta, aynı zamanda geçmişe ait bir bellekte yok olmaktadır. Toplumun ortak belleği

arşivler, koleksiyonlar, tarihi yapılar ve bunlardaki bezemeler, günlük kullanım eşyaları gibi birçok malzeme aracılığı ile oluşmaktadır. Geleceğin kurulmasının da ancak bu bellekle mümkün olduğu bilinmektedir (Onur, 1992: 33). Toplumsal belleğimizi oluşturan eserleri sadece gelir getiren, günlük kullanım ihtiyacını karşılayan yapılar olarak görmemeli, kültürel yönleri çok daha ağır bastığı için kültürel, sanatsal ve tarihi belge niteliklerinden dolayı korumalıyız (Karamut, 1982).

Tarihi yapıların ve bu yapılardaki kalem işlerinin belgelenmesi zengin bir arşiv oluşturacaktır. Farklı yapılardaki kalem işleri belirlenerek bu kalem işlerinin günümüzdeki durumunun kayıt altına alınması o tarihi eseri kullanan kişilerce bir nebze olsa kıymetinin bilinmesine ve korunmasına vesile olacaktır. Kültür varlıklarının bütünüyle belgelenmesi ülke çapında bu varlıkların yoğun olduğu merkezleri ortaya koyacak ve araştırmacılara zengin malzeme sağlayacaktır (Karpuz, 1985: 131)

Tarihi yapılar ve bu yapılardaki kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında karşılaşılan en önemli sorunlardan biride yapının geçmişine ait belge, bilgi ve görsellere ulaşılamamasıdır. Yani araştırma ve belgeleme sorunudur (Yılmaz, 1991). Bu çalışma ileride yapı ve kalem işlerinin restorasyonu yapılırken çalışmaların bilimsel olarak yürütülmesine katkı sağlayacaktır. Ertaş Köyü Camii kalem işlerinin kompozisyon, renk, motif ve tasarım açısından değerlendirilip kayıt altına alınmasını hedefleyen çalışma hem kültür-sanat tarihimiz, hem de koruma-onarım çalışmalarında sağlayacağı katkılar açısından önemlidir. Eğer bu camii ve kalem işleri korunursa 28 yıl sonra yörenin 100 yıl öncesine ışık tutacaktır. Korunması mümkün olamaz da yapı ve kalem işleri yok olursa kayıt altına alınan bilgi ve belgelerle tarihe not düşülmüş olacaktır.

4. YÖNTEM

Ertaş Köyü Camii ile ilgili daha önce yapılmış bilimsel bir çalışma olmadığından Camii'n tarihçesi ile ilgili bilgilere Ertaş Köyü'nün yaşlıları ile yapılan mülakatlarla ulaşılmaya çalışılmıştır. Mülakatlar esnasında aktarılan bilgiler ses kaydı ve yazılı kayıt şeklinde kaydedilmiştir. Verilen bilgilerin doğruluğunu test etmek için aynı sorular farklı tarihlerde yinelenerek cevaplar karşılaştırılmıştır. En son mülakatta alınan bilgiler daha önceki mülakatlarda alınan bilgilerle karşılaştırılarak makaleye eklenmiştir.

Yapıdaki kalem işleri ise betimleme tekniği ile yazıya dökülmüş, fotoğraflarla belgelenerek, bu fotoğrafların birçoğu makalenin sonunda ekler kısmında verilmiştir. Kalem işleri yerinde incelenmiş, bozulmalar, renkler, motifler yerinde gözlemlenerek yazıya aktarılmıştır. Ayrıca kalem işleri incelenirken benzer kalem işlerine sahip camilerin kalem işleri ile karşılaştırmalı çalışma yapılmıştır. Yalnızca Ertaş Camii ve kalem işleri değil, köydeki diğer sivil yapılarda incelenmiş ve bu sivil yapıların bazılarında benzer kalem işleri görülmüştür. Daha iyi korunmuş durumda olan sivil yapılardaki kalem işleri, Ertaş Camii kalem işlerinin özgün renkleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır.

5. BULGULAR

5.1. Ertaş Köyü Camii'nin Genel Özellikleri ve Belirlenen Değişimler

5.1.1. Tarihi, Mimari Özellikleri ve Belirlenen Değişimler

Ertaş Köyü Camii'nin yapım tarihi giriş kapısı üstündeki kırmızı boyalı metal kitabede 1948 olarak geçmektedir. Köyün yaşlılarından İhsan Kara ve Hasan Binen ile yapılan görüşmede, Camii'nin yapımına 1948 yılında başlandığı ve 1952 yılında tamamlandığı bilgisi alınmıştır. Camii'nin yapılmasına Tefik Baş isimli bir Orman Muhafaza Mamurunun (Akpınar Köylü) önderlik ettiği ve köylülerinde yardımı ile Camii'nin inşaatının tamamlandığı belirtilmiştir (22.10.2020 tarihli ses ve yazılı kayıt). Ertaş Köyü tüzel kişiliğine ait olan Binbaşıoğlu Mahallesi'ndeki Camii'nin tapu senesinde niteliği kargir olarak geçer ve 23 ada 114 parselde yer alır (Resim-1-2).

Duvarları ahşap karkas sistemi ile yapılmış Camii'n çatısı Marsilya kiremiti ile kaplanmıştır. Minaresi ahşaptan olup dış yüzeyi oluklu sac ile kapatılmıştır. Camii'e giriş son cemaat mahalline açılan doğu cephedeki kapıdan sağlanır (Resim-3-4). 4.75X1.50 metre ölçülerindeki son cemaat alanından harim alanına, alt kattaki köy odasına (Resim- 5), Camii'n batı cephesine ahşaptan ek olarak yapılmış tuvalet ve abdest alma alanına ve merdivenlerle üst kattaki köy odasına, kadınlar mahfeline ve minareye (Resim-6) geçiş sağlanır. Harime tek kanatlı kapıdan geçilerek ulaşılır ve düz ahşap tavanlıdır (Resim-7). Harim alanı 4.75X6.60 metre ölçülerinde kuzey güney yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlıdır (Resim-8). Harim alanı iki mihrap hizasının üstünde, iki mihrap hizasında olmak üzere dört adet güney duvarında, biri minber seviyesi üstünde ve küçük ebatlarda, diğeri minber girişine denk gelen alanda olmak üzere ikisi de batı duvarında toplam altı adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Mihrap alçı sıvalı ve harim alanına yaklaşık yirmi beş santim çıkıntı yapacak şekilde konumlandırılmış, köşelik ve kenar bordürleri ahşapla kaplanmış ve üzerine kalem işleri yapılmıştır (Resim-9). Minber ahşaptan, açık mavi renge yağlıboya ile boyalıdır ve bezeme ögesi barındırmaz (Resim-10). Kürsü eklenmemiştir. Yan duvarlarla birlikte dört ahşap direk üzerine oturtulmuş kadınlar mahfeli ahşaptandır (Resim-11). Kadınlar mahfeli ilk yapıldığı yıllarda alt katın korkulukları hizasında iken daha sonraki yıllarda yaklaşık otuz santim harimin merkezine doğru kadınlar mahfeline ek yapılarak genişletilmiştir. Bu sebeple kadınlar mahfeli korkulukları kalem işlerinin üzerine gelmiş ve kalem işlerini örtmüştür. Kadınlar mahfeline çıkış camii yapıldığı dönemde doğu duvarı önündeki merdivenden, içeriden sağlanırken daha sonraki yıllarda bu merdiven kaldırılarak kadınlar mahfeline içerden çıkış iptal edilmiştir (Resim-12).

5.1.2. Kalem işleri ve Belirlenen Değişimler-Bozulmalar

Ertaş Köyü Camii'n kalem işleri incelendiğinde bu yöredeki birçok köy camisinde tekrarlanan kalem işleri ile büyük oranda benzerlik gösterdiği görülür. Aynı tarz kalem işlerinin olduğu Araç Aşağıyazı Köyü Camii kalem işleri, Daday Elmayazı Köyü Camii kalem işleri ile karşılaştırıldığında Ertaş Köyü Camii kalem işleri daha sadedir. Ertaş Camii'in kalem işleri detaylı incelendiğinde kireç badana üzerine değil doğrudan kireç sıva üzerine uygulandığı anlaşılır.

Kalem işlerini yapan ustanın kimliğine ilişkin net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat köy sakinlerinden İhsan Kara ve Hasan Binen ile yapılan görüşmelerde kalem işi ustasının Safranbolu-Araç tarafından geldiği, hatta köy muhtarı İhsan Kara'nın dedesi tarafından Araç ilçesinden veya İğdir Samatlar'dan getirildiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca kalemkârın kalem işlerini yaparken kapı ve pencereleri dışarıdan görülemeyecek şekilde kapattığı, çalışırken içeri kimseyi almadığı, özellikle geceleri gaz lambası ışığında kalem işlerini yaptığı, bu sebeple kalem işlerini nasıl yaptığı kimse tarafından bilinmediği ama elinde bazı şablonlar olduğu ve onları kullandığı, daha sonra bu şablonların bazılarını giderken köylüye bıraktığı, köylülerden birinin de o şablonları kullanarak evinin bir bölümüne desenleri işlediği belirtilmiştir. Köy sakinlerinden Hasan Binen kalem işlerinin 1957-1958 tarihlerinde yapıldığını aktarmıştır (22.10.2020 tarihli sesli ve yazılı kayıt). Köydeki benzer kalem işlerine sahip ve aynı usta tarafından yapıldığı beyan edilen sivil yapılarıdaki kalem işleri incelendiğinde Avni Binan'ın evinde aynı üslupta kalem işlerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca Avni Binan'ın evindeki kalem işlerinde kalemkâr tarafından atılmış "7.2.957" tarihi dikkat çeker (Resim-13). Kalemkâr Camii'n kalem işlerini tamamladıktan sonra köydeki bazı evlere de kalem işi yapmıştır. Bu evdeki tarih ibaresi Camii'n kalem işlerinin yapıldığı tarihle aynı olarak düşünülebilir. Araç Aşağıyazı Köyü Camii'nde de aynı tarz kalem işlerinin olduğu dikkate alınır, kalemkârın önce Araç Aşağıyazı Köyü Camii kalem işlerini yaptığı ve oradan da Ertaş Köyü'ne geçerek Ertaş Köyü Camii kalem işlerini yaptığı muhtemeldir.

Güney (mihrap) duvarının tavanla kesiştiği alanda yaklaşık 15 cm genişliğindeki pervaz (bordür) alanı içerisinde yer alan kırıkçubuk motifi (Hasol,2009: 114) görülür (Resim-14).

Kırıkçubuk motifinin renklendirilmesinde siyah ve beyaz (zemin rengi) kullanılmıştır. Kırıkçubuk motifinin zemin renginde bırakılan ve yan yana olan iki paftasından soldaki, birçok yerde daha sonraki müdahalelerle kireçle boyanmıştır. Doğu, batı ve kuzey duvarlarında da içine kırıkçubuk motifinin yerleştirildiği bu pervaz alanının devam ettiği görülür. Güney duvarındaki kırıkçubuk motifli pervaz alanını ortadan vazo formunda yazılmış “maşallah” yazısı ve etrafındaki bezeme (münhani (Özen, 1985: 51-62) ya da istiridye kabuğuna benzetilen bezeme) ikiye bölmektedir (Resim-15). Mihrap seviyesinden yukarıdaki iki pencere boşluğu arasına, yan yana ve motifleri birbiri içine geçecek şekilde “Allah” ve “Muhammed” yazıları yazılmış ve etrafları yuvarlak formda cetvellerle (flato çizgileri) ile çevrelenmiştir. Siyah cetvel çizgileri arasına kırmızı (bu renk solarak günümüzde kirli pembe rengine dönmüştür) renkte pervaz oluşturulmuş ve bu pervazın etrafı 1÷18 pafta oranında hazırlanmış bitkisel kompozisyonla süslenmiştir (Resim-14). Bu bitkisel desenlerin yüzeye aktarılmasında, penç motiflerinin yapımında fırça tekniği, diğer bitkisel desenlerde şablon tekniği kullanılmıştır. Kompozisyonda basit yapraklar ve penç motifi kullanılmıştır. “Allah, Muhammed” yazılarının ve her iki yandaki üst pencerelerin altına üç adet yan yana, yatay dikdörtgen formda yazı alanları oluşturulmuştur. Günümüzde içleri kireç badanalı olarak görülen bu yazı alanlarında, köy muhtarı İhsan Kara’dan alınan bilgiye göre hat yazıları olduğu fakat daha sonra kireç badana ile üstlerinin kapatıldığı bilgisi alınmıştır (22.10.2020 tarihli, yazılı ve sözlü kayıt) (Resim-16). Yazı alanlarının etrafı geometrik şekillerle bezenmiştir. Duvarın sol tarafında bir bayrak motifi yer alır. Bayrak motifinin altına kalan duvar yüzeyinin önüne genelde kürsü yerleştirilirken bu camide buraya bir dolap konulmuştur. Dolabın arkasına kalan duvar yüzeyinde içine saat motifinin yerleştirildiği bir pano yer alır (Resim-17). Mihrabın sağında ve solundaki pencere kenarlarında basit yaprak ve penç motifleri görülür. Mihrap harim alanına çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiştir ve kenarlarında (duvarla birleştiği alanlarda) yeşil renkli ve vazo içerisine yerleştirilmiş selvi motifleri görülür (Resim-18-19). Bu selvi motifleri pervazlarla çevrelenmiş ve pervaz içlerine kırmızı ve kobalt mavi renkli halkalardan oluşan basit süsler yapılmıştır. Mihrap köşelikleri ve kenar bordürleri ahşapla kaplanmış, kıvrım dal, yaprak, vazo ve penç motiflerinden oluşan kalem işleri bu ahşap kaplamalar üzerine kırmızı, oksit sarı ve yeşil boya ile uygulanmıştır (Resim-20). Mihrabın kavsara alanı yeşil ve kırmızıya dilimli olarak boyanmış ve dilimlerin altında oksit sarı kullanılmıştır. Mihrap nişinde kavsara alanından aşağıya doğru sarkan ve etekleri iki yana tutturulmuş vaziyette resmedilmiş yeşil renkli, etek uçları püsküllü perde motifi görülür. Mihrap nişinin tam ortasından kandil motifi sarkıtılmış, alt kısmına da basit yaprak ve penç motifleri işlenmiştir. Mihrap nişi yakından detaylı incelendiğinde, nişin alt kısmındaki bitkisel motifin sağında ve solunda karşılıklı simetrik olarak gaz lambası motifinin yapıldığı fakat daha sonraki müdahalelerle bu motiflerin üzerinin kireç badana ile kapatıldığı anlaşılır (Resim-21).

Doğu duvarında, duvarın tavanla kesiştiği alanda kırıkçubuk motifli pervaz görülür (Resim-22). Kırıkçubuk motifinin zemin renginde bırakılan bazı paftalarının sonraki müdahaleler de kireç badana ile boyandığı anlaşılır. Gelişigüzel ve kireç badana ile sonradan yapılmış bu müdahalelerin yer yer kalem işlerinin üzerine taşıdığı gözlemlenmiştir. Bu pervazdan aşağıya doğru lale motifine benzeyen basit bitkisel motifler aralıklı olarak sarkıtılmıştır. Kırıkçubuk motifi yapılmış pervazın hemen altında ortaya sanki bir çiviye tutturularak aşağı sarkıtılmış gibi kılıç motifi resmedilmiştir. Ucu çatallı olan bu kılıç motifinin üzerinde Arap harfleri ile “ali” yazmaktadır. Çihâr-ı yâr-ı güzîn (Devellioğlu, 2012:178) (dört halife) yazılarının yazıldığı yazı alanları yan yana, dört adet, kadınlar mahfeline kadar olan üst duvar yüzeyine yerleştirilmiş ve yazı alanları daha sonraki müdahalelerle kireç badana ile boyanmıştır (İhsan Kara ve Hasan Binen, 22.10.2020 tarihli sesli ve yazılı kayıt) . Yazı alanlarının etrafı siyah cetvel çizgileri ile yuvarlak formda çevrelenmiş, bu siyah cetvel çizgilerinin arasında yaklaşık yedi sekiz cm genişliğinde kırmızı renkli pervaz alanı oluşturulmuştur. Pervaz alanının dışı on kollu yıldız motifine benzer şekilde geometrik formda

bezenmiş ve yıldız kollarının her birinin ucuna, basit yaprak ve penç motifinden oluşan bitkisel bezeme şablon tekniğinde uygulanmıştır. Kullanılan renkler motiflerde kırmızı ve kobalt mavi, yıldız kollarında ise yeşildir. Kadınlar mahfelinin doğu duvar yüzeyi mahfel korkulukları hizasında yukarıdan aşağıya doğru on bir santimetre genişliğinde ve içi baskı tekniğinde renkli halkalarla bezenmiş bir pervazla bölünmüştür (Resim-23). Pervazla bölünen bu alanın merkezinde çihâr-ı yâr-ı güzîn yazılarının hizasında içinde renkli küçük halkaların olduğu on iki cm genişliğinde yuvarlak bir pervaz alanı, pervazın çevrelediği alanın merkezinde yirmi iki cm çapında kırmızıya boyanmış bir daire ve dairenin merkezinde de yeşil bir nokta görülür. İlk bakışta ok, kılıç ve benzerinden korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık olan "kalkan"a (Türkçe Sözlük, 2011: 1281) benzetilen bu bezemenin doğu ve batı duvarına resmedilmiş kılıç motifleri ile simgesel bir ilişkisinin olabileceği düşünülmektedir.

Doğu duvarının kadınlar mahfeline kadar olan alt yüzeyine ise siyah cetvel çizgileri ile sınırlandırılmış içi boş pervazlarla çevrelenmiş üç adet pano resmedilmiştir (Resim-22). Panoların üstünde ve ortalarına denk gelecek şekilde üç adet penç motifinden oluşan basit bitkisel bezeme yapılmıştır. Panolardan sağdakinin içine cami motifi yerleştirilmiştir. Cami motifinin dışına üçgen alanlar oluşturulmuş ve bu alanlar yeşil ve kobalt mavi rengine boyanmıştır. Panonun dört köşesinde, yönü merkeze doğru, lale motifine benzeyen üç yapraklı bitkisel bir motif görülür.

Ortadaki panoda ise Elmayazı Köyü Camii kalem işleri ve Araç Aşağıyazı Köyü Camii kalem işlerinde görmeye alışık olduğumuz vazo içinden çıkan ağaç (hayat ağacı) motifi yer alır. Yapraklarının açık yeşil, koyu yeşil ve kırmızı rengine boyandığı bu ağaç motifinin sağ üst köşesinde Arap harfleri ile yazılmış " hurma" yazısı dikkat çeker. Vazoda ise oksit sarı, kırmızı ve yeşil renk tercih edilmiştir. Ortadaki panonun sağ ve sol yanındaki pervaz alanı dışında, cetvel çizgisine tutturulmuş basit yaprak ve penç motifleri görülür.

Soldaki panoda ise içi boş pervaz alanı ile çevrelenmiş alan içine resmedilmiş kilim desenine benzer bir tasarım görülür. Oksit sarı, yeşil, kırmızı renklerin kullanıldığı bu dokuma tasvirinde ortaya gülce (rozet) motifi yerleştirilmiş ve etrafına zemininin beyaz bırakıldığı mihraplı (mihrabiyeli) alan oluşturulmuştur. Mihrabiyeli ve beyaz zeminli alanın dışında kalan alan oksit sarı ile renklendirilerek basit penç ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Alanı çevreleyen iç pervazlar geometrik şekillerle süslenmiştir (Resim-24).

Doğu duvarının kadınlar mahfeli altına kalan alanında yerden yaklaşık elli santim yükseklikte kobalt maviye boyanmış bir saksı içine yerleştirilmiş, bahar dalına benzeyen, beş penç motifi ve basit dal-yaprak motiflerinin kullanıldığı bitkisel bezeme yer alır. Bu bitkisel bezemenin olduğu alan yakından incelendiğinde kireç badananın altında başka kalem işlerinin de olduğu fakat bu kalem işlerinin daha sonraki müdahalelerde kireç badanayla kapatıldığı anlaşılır (Resim-25). Alanın en solunda ise yaprakları oksit sarı, kobalt mavi, yeşil rengine boyanmış gülce motifinin merkeze yerleştirildiği ve etrafının, içi kobalt mavi, yeşil renkli dalgalı çizgilerle süslenmiş pervaz alanı ile çevrelendiği pano görülür. Panonun dış pervazında zemin rengi üzerine renkli halkalar ile bezeme yapılmıştır. Panonun sağında ise iç içe geçmiş üçgenler resmedilmiştir. Bu üçgenlerin oluşturduğu dıştaki iki pervaz alanı kireçle beyaza boyanmışken, içteki üçgen oksit sarıya bu üçgen alanın dışındaki pervaz ise yeşile boyanmıştır (Resim-26). Kalem işlerini yapan ustanın diğer camilerdeki kalem işleri de incelendiğinde, bu Camii'in doğu duvarının kadınlar mahfeli alt katına denk gelen duvar yüzeyine (yüzeyde gerekli alan olmasına rağmen), genellikle batı duvarı minber arkası ve üst kısmına yaptığı iç içe geçmiş üçgenlere benzer bir tasarımı neden bu alanda da tekrarladığı ilk bakışta anlaşılammıştır (Resim-27). Fakat duvar yüzeyindeki ve kadınlar mahfeli döşemesi detaylı incelendiğinde karşılaşılan izlerden ve bilirkişilerin anlattıklarından (İhsan Kara ve Hasan Binen, 22.10.2020 tarihli yazılı kayıt), daha önce bu alanda kadınlar mahfeline çıkışı sağlayan bir merdiven olduğu, bu sebeple bezemenin alana göre bu

şekilde tasarlandığı anlaşılmıştır. Merdiven daha sonra kaldırılarak kadınlar mahfeline bu alandan çıkış iptal edilmiştir. Doğu duvarının yerden yaklaşık yetmiş santim yükseklikteki kireç badana ile sıvanmış duvar yüzeyinde, genellikle pervaz alanları içinde kullanılan yuvarlak, renkli (oksit sarı, kobalt mavi, kırmızı, yeşil) halkaların olduğu, fakat daha sonra baskı-şablon tekniği ile yüzeye aktarılmış bu şekillerin kireç badana ile kapatıldığı anlaşılmış (Resim-28) ve bu bilgi görüşme yapılan Hasan Binen ve İhsan Kara tarafından da doğrulanmıştır.

Batı duvarının tavanla kesiştiği yerde, kuzey-güney yönünde devam eden kırıkçubuk motifi ve alt cetvel çizgisinden belirli aralıklarla sarkıtılmış lale motifine benzeyen bitkisel bezeme, diğer duvarlarda görüldüğü gibi bu duvar yüzeyinde de görülür. Minber üstü penceresi ile kadınlar mahfeli korkulukları arasına kalan üst duvar yüzeyinde iki adet çihâr-ı yâr-ı güzîn yazı alanı ve etrafındaki bezemeler doğu duvarındaki çihâr-ı yâr-ı güzîn yazı alanı ve bezemeleri ile aynıdır. Fakat batı duvarı güney yönündeki yazı alanında "Ali" (r.a.) yazısı görülür (Resim-29). Diğerinin içi kireç badana ile boyanarak yazının üstü kapatılmıştır. Hemen alttaki soba borusu çıkışının üst kısmına da kireç badana yapıldığından kalem işlerinin bir bölümü bu kireç badananın altında kalmıştır. Yuvarlak formdaki "Ali" (r.a.) yazı alanının hemen üstünde, simetrik olarak doğu duvarında da aynı alanda görülen ucu çatallı kılıç motifi çiviye asılmış gibi sarkıtılarak resmedilmiş ve üzerine Arap harfleri ile "Ali" (r.a.) yazılmıştır. Batı duvarının kadınlar mahfeline kalan alanı kadınlar mahfelinin korkuluklarının bulunduğu kısımdan, simetriğini doğu duvarında gördüğümüz bir pervazla bölünmüş fakat bu pervazın üzeri kireç badana ile kapatılmıştır. Kadınlar mahfeline kalan duvar yüzeyinde yine simetrik olarak doğu cephesindeki aynı alana da yapılmış kalkan figürüne benzetilen bezeme görülür (Resim-30). Hem duvar yüzeyi hem de bezemenin iç kısmı (kırmızıya boyalı alanın dışı) kireç badanayla boyanmıştır.

Batı duvarı minber üstü penceresinin hemen solunda terazi motifi yer alır (Resim-31). Minberin arkasına ve minber korkuluklarının üst hizasına kobalt mavi kalın cetvel çizgileriyle çevrelenmiş alan içerisine iç içe geçmiş yeşil, kırmızı, kobalt mavi ve oksit sarı üçgenler yerleştirilmiştir (Resim-32). Minber kapısı ile alt pencere arasında kalan alana, içine renkli yuvarlak halkaların yapıldığı iki pervaz (bordür) resmedilmiş ve bu iki bordürün arasına da üç adet penç ve basit yaprak motifleri işlenmiştir. Pencerenin sağında, ortada beyaz zemin üzerine gülçe (rozet) motifi, kenarlardaki yeşil zemin üzerine köşelere denk gelecek şekilde daha küçük boyutta gülçe motifi görülen, kilim kompozisyonuna benzeyen bir tasarım görülür. Bu panonun etrafı renkli halkalarla bezenmiş pervazla çevrelenmiştir (Resim-29). Pervazın sağında pervaz alanına tutturulmuş basit yaprak ve penç motifleri resmedilmiştir. Batı duvarı kadınlar mahfeli altına kalan duvar yüzeyine iki adet yan yana, vazodan çıkmış şekilde, hayat ağacı motifi olduğu düşünülen bitkisel bezemenin resmedildiği panolar yerleştirilmiştir. Sağdaki panonun etrafı renkli halkalardan oluşan bezemenin yer aldığı pervazla, soldaki ise, kırmızı ve kobalt mavi renkte dalgalı çizgilerle bezenmiş pervazla çevrelenmiştir (Resim-33).

Kuzey duvarı kadınlar mahfeline kalan duvar yüzeyinde, üst kısımdaki kırıkçubuk motifli pervaz alanı ve bu pervaz alanından belirli aralıklarla aşağı doğru sarkan, lale motifine benzeyen bitkisel bezemeler haricinde bir bezeme izine rastlanmaz (Resim-34-35). Kadınlar mahfeli alt katı kuzey duvar yüzeyinde, harim giriş kapısının her iki yanında ölçü olarak farklı ama genel olarak aynı olan kobalt mavi zemin renkli iki pano bulunur (Resim-36-37). Ortada beyaz zemin üzerine gülçe motifi, bu alanı çevreleyen baklava dilimi formu, baklava diliminin dışında kobalt mavi bir alan ve köşelerde de merkezdeki gülçe motifine bakan, lale formuna benzeyen basit bitkisel bezeme yer alır. Kilim formunu andıran bu bezeme alanlarının etrafı bir ince pervaz ve bir adet de içinde dalgalı çizgilerin yer aldığı kalın pervazla çevrelenmiştir. Soldaki panonun her iki yanında yeşil renkli ve vazo motifinden çıkmış vaziyette resmedilmiş selvi motifleri görülür. Kadınlar

mahfeli altına kalan kuzey duvarının doğu tarafında, içinde gülçe motifi ve bu motifi çevreleyen, içi dalgalı çizgilerle bezeli pervaz alanının olduğu pano yer alır.

Dört yöndeki duvar yüzeylerinin zeminden yaklaşık yarım metre yükseklikteki beyaz badana ile boyanmış alanlarında, daha önce renkli halkalardan oluşan kalem işlerinin yer aldığı, fakat daha sonra bu alanların kireç badana ile boyandığı bilgisine ulaşılmıştır. Kalem işleri ilk yapıldığında doğrudan sıva üzerine uygulanmıştır. Hiçbir yüzeyde kireç badana kullanılmamıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde hem bazı alanlardaki kalem işlerinin üstü hem de kireç sıvalı alanlar kireç badana ile boyanmıştır.

SONUÇ

Ertaş Köyü Camii 1948 yılında yapılmış bir cumhuriyet dönemi yapısıdır. Fakat köyün yaşlılarından alınan bilgiye göre aslında Camii'n Binbaşıoğlu Mahallesi'nin girişinde bir yerde bulunduğu fakat çıkan bir yangınla bu Camii'n yandığı daha sonra günümüzdeki Camii'n 1948 de, 23 ada 114 parselde kâgir yapı tekniğinde inşa edildiği belirtilmiştir.

Yapı tamamlandıktan birkaç yıl sonra 1957 de doğrudan sıva üzerine Kastamonu Araç İlçesi'nden getirilen bir kalem işi ustası tarafından kalem işleri yapılmıştır. Kalem işlerini yapan ustanın kimliği ile ilgili bilgilere ulaşılamamakla birlikte köyün yaşlıları Safranbolu'lu olduğunu belirtmişlerdir (İhsan Kara ve Hasan Binen, 22.10.2020 tarihli ses ve yazılı kayıt). Kalemkârın Araç Aşağıyazı Köyü Camii kalem işleri, Daday Elmayazı Köyü camii kalem işleri, Daday Ertaş Köyü Camii kalem işleri, Ertaş Köyü İhsan Kara'nın evindeki kalem işleri ve Avni Binan'ın evindeki kalem işleri olmak üzere birçok yapıdaki kalem işlerinin ustası olduğu düşünülmektedir.

Aynı kalemkârın birçok yapıda aynı üslupta kalem işlerinin olması bu yapıların korunması gerekliliğini ortaya koyan önemli gerekçelerden biridir. Diğer önemli gerekçe ise kalem işlerinde kullanılan motif ve figürlerin Anadolu Halk Sanatı (Aksel, 2010) ya da Anadolu Tasvir Sanatı (Arık, 1988) olarak tanımlanan ve yerel sanatçılar tarafından yapılan kalem işi örneği olmasıdır.

Kalem işleri yakından ve detaylı incelendiğinde bozulmaların birçoğunun insan eli ile olduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan sıva üzerine uygulanmış kalem işlerinin aralarına daha sonraki dönemlerde kireç badana yapılmaya çalışılmış ve kalem işleri bu müdahalelerden zarar görmüştür. Hatta bazı alanlardaki yazıların ve süslemelerin üstü kireç badanayla boyanarak kapatılmıştır.

Yapının geneli incelendiğinde bakıma ihtiyaç duyduğu anlaşılır. Çatıdaki sorunlardan dolayı yağmur suları birçok yüzeyde kirlenmelere ve nemden dolayı oluşan bozulmalara sebep olmuştur. Özellikle insan elinin ulaşabildiği bölgelerdeki kalem işlerinde tahribat daha fazladır. Köydeki diğer evlerde bulunan aynı tarihli ve üsluplu kalem işleri ile karşılaştığımızda Camii'n kalem işlerinin renk kayıpları daha ileri düzeydedir. Fotoğraflarda kirli pembe gibi gözükken peç motiflerinin asıl rengi daha koyu hatta kırmızıdır.

Kalem işlerinde kullanılan başlıca motifler, bitkisel bezemenin yanı sıra selvi, cami, hayat ağacı, terazi, kılıç, kalkan, vazo, kilim desenleri, bayrak motifi, saat motifi, gaz lambası, şamdan, gibi motiflerdir. Bu motiflerin çeşitli simgesel anlamlarının olduğu muhakkaktır. Bu tür yapıların ve kalem işlerinin bütün kültürel göstergelerle ele alınarak değerlendirilmesiyle, yapıların anlamları, onu kullananlar tarafından algılanış biçimleri ve kullananlar tarafından belirli bir tarihsel kesitte yapıya veya mimari biçimlere, kalem işlerine yüklenen anlamlar daha iyi anlaşılacaktır. (Yenişehirlioğlu, 1993: 583)

Ertaş Köyü Camii ve kalem işleri estetik, tarihi, kültürel, simgesel ve dönem özellikleri açısından korunması gereken eserlerimizden biridir. Kalem işleri çok eski olmamakla birlikte bu yörede tekrarlanan örneklerden olması ve çeşitli kültürel ve simgesel motifleri barındırması sebebi

ile korunmaya değerdir. Cumhuriyet döneminde yapılmış kalem işlerinin de (estetik, sanatsal, kültürel gibi değerlere sahip olanların) korunması, içinde yaşadığımız yüzyılın kültürel ve sanatsal yaklaşımını geleceğe taşıyacaktır. Tarihi eserlerimize ve tarihi eserlerimiz içinde önemli bir yer tutan camilerimize, barındırdıkları kalem işlerine kültürel bir değer gözüyle bakılmalı ve korunmalıdır. Yapının ve kalem işlerinin 1950 lere tarihlendirilmesi onun değersizmiş gibi algılanmasına sebep olmamalıdır. Günümüze yakın yapıları ve kültürel değerleri koruyamazsak günümüzün izlerini geleceğe taşıyamayız.

Sonuç olarak Kastamonu Daday ilçesi Ertuş Köyü Camii kalem işlerinin anlatıldığı ve belgelenmeye çalışıldığı bu araştırma, kalem işleri üzerine çalışan araştırmacılara kaynak teşkil edecektir. Ayrıca bu yörenin kalem işlerinde kullanılan motiflerin belirlenmesinde etkili olacak, Anadolu Halk sanatının bu bölgede nasıl uygulandığına örnek teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

- Aksel, M. (2010). Anadolu Halk Resimleri, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Arık, R. (1999). Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri, Osmanlı, C.XI, Ankara, s. 423-437.
- Arık, R. (1988). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Baysal, A. F. (2017). Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri, Konya: Palet Yayınları.
- Bilgen, M. (2010). Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye’de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar-Çözüm Önerileri), Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Demiriz, Y. (1999). Osmanlı Kalem İşleri, Osmanlı Cilt 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 297-304
- Devellioğlu, F. (2012). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Elmayazı Köyü Camii Tapu Belgesi, Elmayazı Köyü Muhtarlığı, Daday.
- Hasol, D. (2009). Mimarlık Cep Sözlüğü, İstanbul: YEM Yayınları
- İrteş, S. (1985). Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını, Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 425-432
- İrteş, S. (1982). Kalem İşlerimiz ve Teknikleri, Kök, Sayı: 20-21-22, s. 47-51
- Karamut, İ. (1982). Eski Eserlerimizi Neden Koruyoruz?, Müze (Konya Müzeler Müdürlüğü Müzeler Haftası Özel Sayısı), s. 17-19.
- Karpuz, H. (1986). Taşınır Kültür Varlıklarının Belgelenmesi, Halk Kültürü 1985/3-4 yedi ve sekizinci kitaplar, İstanbul: Gümüş Basımevi, Halk Kültürü Yayınları:11.
- Keskiner, C. (2002). Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler –Hatai-, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Onur, B. (1992). Eğri Oturup Doğru Korumak, Milli Kültür, Sayı: 94, s.27-33.
- Özen, M. E. (1985). Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi.
- Şengül, Z. M. (1990). Süsleme Sanatı 100 Türk Motifi, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Tüfekçioğlu, A. ve Gümüş, İ. (2016). Geç Dönem Osmanlı Mimarisi Duvar Resimlerinde Bazı Dokuma Tasviri Örnekleri ve Düşündürdükleri, Arış (Geleneksel Türk Sanatları Dergisi), Sayı: 12, s. 19-29.
- Türkçe Sözlük, (2011). (Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Umar, B. (2007). Paphlagonia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu

Yenişehirlioğlu, F. (1993). İkonografi, İkonoloji ve Osmanlı Sanatı, Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 4, s. 579-591

Yılmaz, C. (1991). Tezyinat Restorasyonu, Örnekler ve Karşılaşılan Sorunlar, Vakıf Haftası Dergisi, Sayı: 8, s. 275-289

Yücel, Y. (1991). Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler:

Hasan Binen, 1939 Doğumlu, Ertaş Köylü, (22.10.2020 tarihli görüşme, sesli ve yazılı kayıt).

İhsan Kara, 1954 Doğumlu, Ertaş Köylü, Ertaş Köyü Muhtarı, (22.10.2020 tarihli görüşme, sesli ve yazılı kayıt).

Ek1: Resimler Listesi

Resim 1. Ertaş Köyü Camii

Resim 2. Ertaş Köyü Camii Giriş Kapısı

Resim 3-4. Son Cemaat Alanı

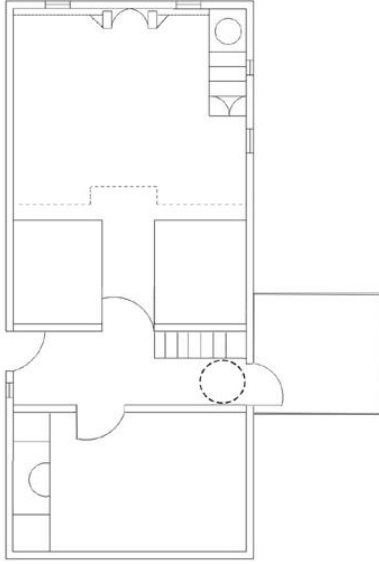
Resim 5. Köy Odası

Resim 6. Minare girişi

Resim 7. Ahşap Tavan

Resim 8. Ertuş Köyü Camii Planı

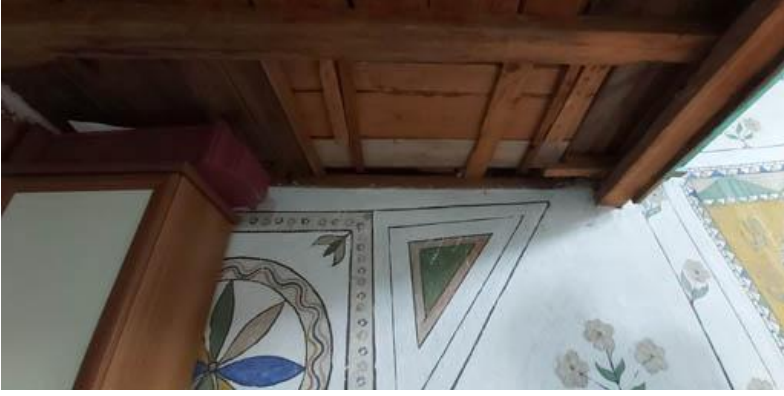
Resim 9. Mihrap

Resim 10. Minber

Resim 11. Kadınlar Mahfeli

Resim 12. İptal Edilen, Kadınlar Mahfeline Çıkış Yeri

Resim 13. Avni Binan'ın Evindeki Kalem işi Örneği ve Tarih İbaresini

Resim 14. Güney Duvarı Kalem İşleri

Resim 15. Güney Duvarı Üst Kısım Detay

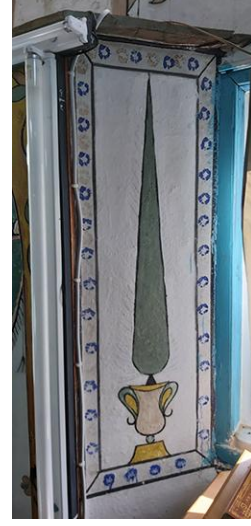
Resim 16. Mihrap ve Yazı Alanları

Resim 17. Güney Duvarı Saat Motifi İşli Pano

Resim 18. Mihrap Yan Görünüş

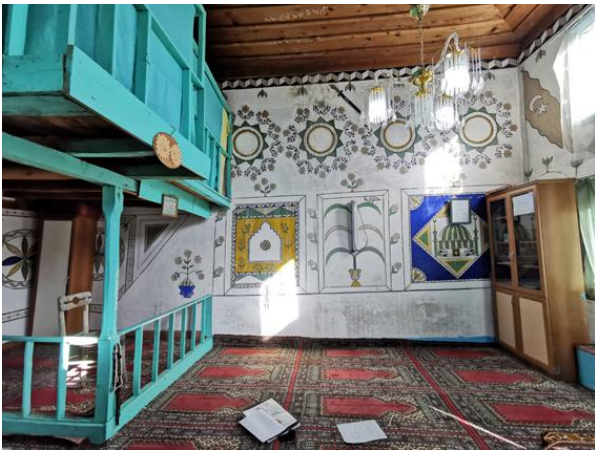
Resim 19. Mihrap Yan Görünüş Detay

Resim 20. Mihrap Kalem İşleri

Resim 21. Mihrap Nişi Üstü Badanalı Alan

Resim 22. Doğu Duvarı Kalem İşleri

Resim 23. Doğu Duvarı Kadınlar Mahfeli

Resim 24. Doğu Duvarı Panolar Detay

Resim 25. Doğu Duvarı Badana İle Kapatılmış Kalem İşleri

Resim 26. Doğu Duvarı Kadınlar Mahfeli Altı

Resim 27. Minber Arkası Kalem İşi Örneği

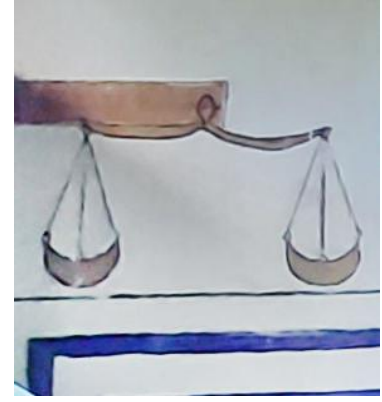
Resim 28. Doğu Duvarı Üzeri Badana İle Kapatılmış kalem İşi İzleri

Resim 29. Batı Duvarı Kalem İşleri

Resim 30. Batı Duvarı Kadınlar Mahfeli Kalem İşleri

Resim 31. Terazi Motifi

Resim 32. Minber

Resim 33. Batı Duvarı Kadınlar Mahfeli Altı Kalem İşleri

Resim 34. Kadınlar Mahfeli

Resim 35. Kuzey Duvarı kadınlar Mahfeli

Resim 36. Kuzey Duvarı Kadınlar Mahfeli Altı

Resim 37. Kuzey Duvarı Kadınlar Mahfeli Altı Detay

Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Factors Affecting Resource Choice in Electricity Generation

Hüseyin AKGÜL¹, Mustafa GÖZEN²

^{1,2}Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Ankara, Türkiye

ORCID:

H.A.: 0000-0003-3522-113X

M.G.: 0000-0002-5195-757X

Corresponding Author:

Mustafa GÖZEN

Email:

mgozen@gmail.com

Citation: Akgül, H. ve Gözen, M. (2020). Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 919-938

Submitted: 21.09.2020

Accepted: 04.11.2020

Özet

Bu çalışmada, elektrik üretiminde girdi olarak kullanılan kaynakların seçimini etkilediği düşünülen bazı faktörler seçilmiş ve söz konusu faktörlerin kaynak tercihinin etkisi konuya ilişkin literatür çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, enerji-çevre ilişkisi ve insan sağlığı, tesis yeri seçimi, enerji kaynaklarının özellikleri, yenilenebilir enerji politikası, enerji güvenliği, ekonomik ve sosyal etkenler ile verimliliğin kaynak seçimine etkisi incelenmiştir. Çalışma çerçevesinde konuya ilişkin literatürdeki yaklaşımlar incelenmiş ve söz konusu yaklaşımlardan bir sentez oluşturulmuştur. Kaynak seçiminde ilgili kaynağın çevreye etkisi ve fosil yakıtlarda dışa bağımlılık günümüzde ön plana çıkan unsurlar olmakta ve daha fazla gündemde yer almaktadır. Bununla birlikte, teknolojik gelişmelere bağlı olarak fosil enerji kaynaklarına enerji güvenliği açısından gelecekte ihtiyaç duyulacağı, ancak yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesinin, ekonomik fayda ve çevrenin korunması açısından gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Bu nedenle, kaynak seçiminde tüm faktörlerin ve ilgili ülke ya da bölgenin özel durumunun dikkate alındığı bütüncül bakış açısıyla konunun analiz edilmesi yerinde olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Enerji Kaynağı, Kaynak Tercihi, Yenilenebilir Enerji, Fosil Kaynaklar

Abstract

In this study, some factors that are thought to affect the selection of resources used as inputs in electricity generation have been selected and the effect of these factors on resource choice is evaluated within the framework of the relevant literature. In this context, the energy-environment relationship and human health, facility location selection, characteristics of energy resources, renewable energy policy, energy security, economic and social factors, and the effect of efficiency on resource selection were examined. Within the framework of the study, the approaches in the literature on the subject were examined and a synthesis was created from these approaches. In resource selection, the environmental impact of the relevant resource and foreign dependency on fossil fuels are the factors that come to the fore today and are more on the agenda. However, depending on the technological developments, it has been concluded that fossil energy resources will be needed in the future in terms of energy security, but priority should be given to renewable energy resources in terms of economic benefit and protection of the environment.

For this reason, it would be appropriate to analyze the issue from a holistic perspective in which all factors and the special situation of the relevant country or region are considered in the selection of resources.

Keywords: Energy Source, Resource Preference, Renewable Energy, Fossil Sources

1. GİRİŞ

Enerji kuşkusuz günlük yaşamın ve Pamir (2017)'in de ifade ettiği gibi toplumsal gelişimin vazgeçilmez bir unsurudur. Zweifel vd. (2017)'ne göre enerji hayat demektir. Hayatın her alanında enerjiye gereksinim duyulmaktadır. Enerji özellikle ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici gücü ve sürdürülebilir kalkınma için stratejik bir ürün olarak görülmektedir. Buradan hareketle, günümüzde gelenen gelişme düzeyinde enerjisiz bir yaşam düşünülemez.

Dünya enerji tarihine bakıldığında; enerji kullanımında buhar, motor ve elektrik enerjisi teknolojik dönüşüm sağlayan gelişmelerdir. 18 inci yüzyılın ortasında buhar makinesinin keşfinin, enerji kullanımında ilk dönüm noktası ve bu dönüşümün sanayileşme yolunda önemli bir adım olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce enerji temini amacıyla odun¹, güneş, rüzgar ve su gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda tekrar gündemde olan yenilenebilir enerji kaynaklarının insanlar tarafından kullanılan ilk enerji kaynağı olduğu söylenebilir. Özellikle kömürün bulunması ve yaygınlaşmasına kadar devam eden süreçte, odun birinci enerji kaynağı olarak ön planda olmuştur (Pamir, 2017).

Buhar makinesinin keşfi ve endüstri çağının başlamasıyla birlikte kömürün kullanımı hızlı bir şekilde artmıştır (Özşahin vd., 2016; Ürün ve Soyu, 2018). Hatta kömüre dayalı buhar makinesi, sanayi ve ulaştırma alanlarında köklü değişikliklere yol açmıştır (Pamir (2017). Yücel (1994)'e göre, İngiltere'nin 19 uncu yüzyıl ortasında hızlı sanayileşmesi, kömür üretiminde artışa ve kömür ihracatının gelişmesine yol açmıştır. Bu ülkede kömürün elektrik üretiminde, madencilikte, tekstil sektöründe, demir ve diğer metallerin üretiminde kullanılması kömür sektöründeki gelişmenin itici gücü olmuştur (Yücel, 1994). 1860'lı yıllarda termik motorun kullanılmaya başlanmasıyla birlikte petrol ürünleri, özellikle benzin ve motorin tüketimi artmıştır. Daha sonraki dönemde doğal gaz, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik üretim ve tüketimde artış görülmüştür. Gelenen aşamada, dünyada enerji ihtiyacının büyük bir bölümü fosil kaynaklardan karşılanmaktadır (Yılmaz, 2012). Başka bir deyişle, günümüzde petrol ve doğal gaz ekonomik gelişmenin merkezinde bulunmakta ve doğrudan veya dolaylı olarak tüm sektörleri etkilemektedir.

Günümüz dünyasında elektrik çok yaygın bir şekilde kullanılmakta ve yerine kullanılabilecek ikame bir enerji türü geliştirilememiştir. Bu nedenle, gelecekte elektrik enerjisinin ve elektrik üretiminde girdi olarak kullanılacak kaynakların ön plana çıkacağı anlaşılmaktadır. Söz konusu girdileri doğru belirleyen ve teminini güvence altına alan ülkelerin ekonomik gelişme yolunda avantajlı olacağı değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde çalışmanın amacı ve yöntem açıklanmış, üçüncü bölümde enerji kaynakları sınıflandırılmış, dördüncü bölümde elektrik üretiminde kaynak tercihinin etkileyen faktörler incelenmiş, beşinci bölümde konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmış, altıncı ve son bölümde çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI ve YÖNTEM

Elektrik üretiminde girdi olarak kullanılan kaynaklara yönelik teknik, hukuki ve ekonomik analizlere literatürde çok geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Ancak elektrik üretiminde kaynak tercihinin ve bu tercihi etkileyen faktörlere yönelik sistematik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak Ayan ve Pabuşçu (2013)'nun çalışmasına değinmekte fayda

¹ Odun, biyokütle kapsamında yer alan yenilenebilir enerji kaynağıdır.

görülmektedir. Söz konusu çalışmada, yenilenebilir enerji yatırım projeleri analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla, yatırım için en uygun alternatifin belirlenmesi için uzman mühendis ve akademisyenlerin bilgi ve deneyimleriyle analitik hiyerarşi süreci yaklaşımı uygulanmıştır. Çalışma sonucuna göre Türkiye için en uygun yatırım alternatifi olarak sırasıyla hidrolik, rüzgâr, jeotermal/biyoyakıt² ve güneş enerjisine dayalı yatırımlar tespit edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, bu çalışma kapsamında elektrik üretiminde kaynak tercihini etkilediği düşünülen bazı faktörler seçilmiş, bu faktörler sınıflandırılmış ve söz konusu faktörlerin kaynak tercihinin etkisi konuya ilişkin literatür çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada konuya ilişkin literatürdeki yaklaşım ve fikirler özetlenmiş, sınıflandırılmış ve söz konusu yaklaşım ve fikirlerden bir sentez oluşturulmuştur. Bu itibarla, bu çalışma ile literatürde bu konudaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

3. ENERJİ KAYNAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

Enerji doğada mekanik, potansiyel, kimyasal, kinetik enerji gibi çeşitli formlarda bulunmaktadır. Bu nedenle, enerjinin açık ve net bir tanımını yapmak mümkün olmamaktadır (Nersesian, 2016). Diğer taraftan, Pamir (2017)'in vurguladığı gibi enerji doğada yoktan var edilememekte, yapılan sadece enerjinin bir formdan başka bir forma dönüştürülmesi işlemi olmaktadır. Genel anlamıyla enerji, iş yapma yeteneği ve çabası şeklinde tanımlanabilir (Özşahin vd. 2016; Pamir, 2017). Enerji kaynakları; doğada katı, sıvı ve gaz fazı olmak üzere üç ana formda ve alt kırılım olarak çok geniş bir spektrumda yer almaktadır. Bazı enerji kaynakları doğrudan kullanılabilen, bazı kaynaklar için diğer enerji kaynağının girdi olarak kullanılması gerekli olmaktadır (Pamir, 2017). Doğrudan kullanılabilen kaynaklara petrol, kömür, doğal gaz, biyokütle, rüzgar ve güneş gibi kaynaklar örnek verilebilir (Akusta, 2019). Bu kaynaklar birincil kaynak olarak adlandırılmaktadır. Elektrik enerjisi diğer kaynaklar kullanılarak elde edildiği için bu anlamda ikincil kaynak olmaktadır. Çalışkan (2009) elektrik enerjisine ek olarak ikincil enerji türlerine örnek olarak kok kömürü, havagazı ve sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG)'ni da belirtmiştir. Diğer taraftan aynı tanımdan hareketle; benzin, mazot, motorin, petrokok, briket kömürü de ikincil enerji kapsamına alınabilir (Akusta, 2019).

Ancak enerji kaynaklarını oluşum yöntemleri, nitelikleri, teknoloji gereksinimi, süreklilik ve sürdürülebilirlik gibi çeşitli kriterlere göre sınıflandırmak mümkündür. Bu bağlamda, enerji kaynaklarını sınıflandırmada kabul gören ve en kapsamlı sınıflandırma, ilgili kaynağın tükenebilirlik niteliğine göre yapılan yenilenebilir ve yenilenebilir olmayan kaynaklar şeklindeki bir sınıflandırmadır (Özşahin vd., 2016; Pamir, 2017). Yenilenebilir enerji kaynakları doğal süreç içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan kaynaklardır. 5346 sayılı kanunda bu enerji kaynakları; hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyokütleden elde edilen gaz (*çöp gazı dâhil*), dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynaklarını ifade ettiği düzenlenmiştir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2020a). Bu kaynaklar, tükendikçe hızlı bir şekilde doğal döngü içerisinde yeri doldurulabilen, başka bir deyişle doğada oluşma hızı tüketilme hızından yüksek olan, bu nedenle yenilenebilir olarak sınıflandırılan kaynaklardır (Pamir, 2017; Akusta, 2019).

Diğer taraftan, yenilenebilir olmayan enerji kaynakları ise bir defa kullanıldığında yerine yenisinin konulmasının mümkün olmadığı ya da tekrar oluşması için milyon yıl mertebesinde çok uzun yıllar gerektiren kaynaklardır. Teorik olarak bu kaynakların oluşması mümkün olmakla birlikte oluşumu için belirli koşulları taşıyan sürecin yaşanması ve birkaç yüz milyon yıl geçmesi gerekmektedir (Pamir, 2017). Bu tür kaynaklar da kendi içerisinde iki alt gruba ayrılabilir (Akusta, 2019). Birinci alt grupta kömür, doğal gaz, petrol gibi fosil enerji kaynakları, ikinci grupta ise nükleer enerji (*uranyum ve toryum*) yer almaktadır (Akusta, 2019). Bu enerji kaynakları, yer

² Jeotermal ve biyoyakıt için aynı oran hesaplanmıştır.

kabuğundaki miktarı sınırlı ve tükenebilir özelliğe sahip olduğu için yenilenemeyen kaynaklar olarak da adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, bu kaynaklar oluşumundan daha hızlı bir şekilde tüketilen kaynaklardır. Son yıllarda enerji kaynağı sınıflandırmasında öne çıkan bir başka kavram yeni enerji kaynaklarıdır. Bu gruba giren kaynaklara; biyoyakıt, hidrojen, yakıt hücreleri ile gazdan ve kömürden sıvı eldesi örnek olarak verilmektedir (Pamir, 2017).

Yukarıda bahsedilen hususlara ek olarak, teknolojik gelişmeler ışığında, ilk bakışta dünyada bilinen güneş ve nükleer enerji olmak üzere iki temel enerji kaynağı olduğu söylenebilir (Gözen, 2020). Gözen (2020)'e göre güneş enerjisi doğrudan bir enerji kaynağı olduğu gibi dolaylı yollar ile diğer enerji kaynaklarının da ana kaynağı olmaktadır. Ancak dünyanın güneş sisteminin bir parçası olduğu ve güneşten ayrılarak oluştuğu dikkate alınır, aslında insanlığın kullandığı ana enerji kaynağının sadece güneş olduğunu söylemek mümkündür (Smil, 2017; Gözen, 2020). Nitekim, Pamir (2017) dünyaya enerji sağlayan birincil enerji kaynağının güneş enerjisi olduğunun altını çizmiştir.

Bugüne kadar, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), ABD Enerji Enformasyon İdaresi (EIA), British Petroleum (BP), ExxonMobil gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan çeşitli projeksiyonlara göre, petrol ve doğal gazın birincil enerji tüketimi içindeki paylarını uzun dönemde de koruyacakları öngörülmektedir (TPAO, 2017). Dünya elektrik üretiminde yaklaşık %66,5 oranında fosil kaynaklar (%40,6 kömür, %21,6 doğal gaz, %4,3 petrol) kullanılmaktadır (ETKB, 2020). Ancak fosil yakıt rezervindeki azalışa ilişkin kaygılar ve çevre sorunları gibi birçok etkenden dolayı elektrik üretiminde alternatif enerji kaynaklarına yönelim gittikçe artmaktadır. Bu konuda çevre dostu, yenilenebilir oluşu, kolay elde edilebilirliği, potansiyelinin fazla oluşu yenilenebilir enerji kaynaklarını avantajlı kılmakta ve ön plana çıkarmaktadır. Diğer taraftan, fosil yakıtların sınırlı ömre sahip olmaları ve çevreye olumsuz etkileri bu yakıtların kullanımını baskılayan unsurlar olmaktadır.

4. KAYNAK TERCİHİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Dünyada nüfus artışı ve ekonomik kalkınma hedefleri enerji talebini arttıran önemli faktörler olmaktadır. Söz konusu talepteki artışın karşılanması ve sürecin dinamik bir şekilde iyi yönetilmesi gereklilik arz etmektedir. Böylesi bir ortamda, elektrik üretimi için kaynak seçiminde birçok faktör birlikte etkin rol oynamaktadır. Bu faktörler, piyasanın genel olarak verimli çalışması ve yatırım yapılacak kaynaklardan optimum faydanın sağlanabilmesi açısından önemli olmaktadır. Enerji kaynaklarının coğrafi dağılımındaki dengesizlik, siyasi rejim farklılıkları ve istikrarsızlık, kaynak seçiminin hem ulusal hem de uluslararası boyutu olduğunu teyit eden konular olmaktadır. Buradan hareketle, Alper (2018)'in de vurguladığı gibi, enerjinin hangi kaynaktan sağlanacağı ve kaynak bileşiminin belirlenmesi enerji politikasının esasını oluşturan bir konu olmaktadır. Bu çerçevede elektrik üretimi yatırımlarında kaynak tercihinin etkileyebilecek çok sayıda faktör olabileceği düşünülmekte olup bu çalışma kapsamında söz konusu faktörler aşağıda verilen ana başlıklar altında incelenmiştir:

- Enerji-çevre ilişkisi ve insan sağlığı
- Tesis yeri seçimi
- Enerji kaynaklarının özellikleri
- Yenilenebilir enerji politikası ve enerji güvenliği
- Ekonomik ve sosyal etkenler
- Verimlilik

Söz konusu faktörlerin yukarıda yapılan sıralamasında belli bir önem derecesi olduğu düşünülmemiştir. Sıralamada önde yer alan faktörlerin diğerlerine göre daha önemli olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

4.1. Enerji-Çevre İlişkisi ve İnsan Sağlığı

Enerji kaynağı bakımından dünyada birçok ülke kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil yakıtlara bağımlıdır. Fosil yakıtlar, sanayi toplumuna geçişin yapı taşlarını oluşturmakta, bu yakıtların ucuz ve kolay elde edilmesi, geçmişten günümüze yoğun olarak tüketilmesinin altında yatan ana faktörlerin başında gelmektedir (Yılmaz, 2015). Fosil kaynaklar yapıları gereği yakılarak enerji sağlamakta ve bu süreçte canlı varlıklar için zararlı toksinler atık olarak atmosfere verilmektedir. Bu zararlı maddelerin bazıları iklim değişikliğine doğrudan etki etmektedir. Bu kaynakların yaygın tüketiminden insan sağlığı ve ekosistem olumsuz etkilenmektedir. Brown ve Sovacool (2011)'un da ifade ettiği üzere, günümüzde yaşanan en büyük çevre problemi olarak küresel ölçekteki iklim krizi gösterilmektedir. İklim krizi 21 inci yüzyılın en önemli sosyal, çevresel, ekonomik ve teknolojik sorunu olarak gündemde bulunmaktadır. Gelenen durumda atmosfer artık dünyanın başlıca atık deposu haline gelmiştir. Bunun nedeni; en basit ve en az maliyetli atık yönetimi yaklaşımı olarak bacalar ve/veya egzoz boruları aracılığıyla atık gazların solunan havaya boşaltılmış olmasıdır (Brown ve Sovacool, 2011). Bu nedenle, kaynak tercihi söz konusu olduğunda emisyonların azaltılması, iklim kriziyle mücadele konusunda küresel ölçekteki anlaşmalar gereği alınması gereken ilave önlemlerin alınmasını ve temiz enerjiden faydalanmayı gerekli kılmaktadır.

Gürbüz (2009)'ün de altını çizdiği üzere, dünyada çevre konusunda 1970'lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçte yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine yönelik ilginin arttığı görülmektedir. 1970 yılı sonrasında çevreye yönelik bilinçlenme ile birlikte enerji konusunda toplumda farkındalık oluşmuş ve bu farkındalık doğrultusunda yenilenebilir enerji kullanımında artış başlamıştır (Kaya ve Kaya, 2017). Özer (2016)'in belirttiği gibi gerek çevresel gerek enerjide dışa bağımlılık sebepleriyle oluşan kaygılar nedeniyle fosil yakıtlara alternatif olarak temiz ve yenilenebilir enerji üretim yöntemleri önem kazanmaya başlamıştır. Diğer taraftan, iklim konusunda Paris Anlaşması yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yeni fırsatlar oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, Paris Anlaşması ile küresel düzeyde sıcaklık artışının 1,5 - 2 °C arasında sınırlandırılması ve iklim krizinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir (Kaya ve Kaya, 2017). Ayrıca Paris Anlaşması küresel nitelikte iklim konusunda imzalanmış en kapsayıcı ve en fazla imza toplayan anlaşma özelliğini taşımaktadır (Kaya ve Kaya, 2017).

Yenilenemez enerji kaynakları düşünüldüğünde, ilk akla gelen fosil yakıtlar olsa da nükleer enerji de yenilenemeyen kaynak niteliğindedir. Radyoaktif atıklar söz konusu olduğunda ilk akla gelen enerji kaynağı nükleer enerji olmaktadır. Ancak birçok durumda diğer fosil kaynaklı enerji santralleri de nükleer santraller kadar, hatta daha fazla radyoaktif atık üretebilmektedir. IEA (2017)'ya göre, Avrupa Birliği'nde 1000 MW_e gücündeki modern bir nükleer reaktörün bir yıllık atık üretimi 30 ton civarında olup aynı güçteki bir kömür santrali ise yılda 600.000 ton kül açığa çıkarmaktadır. Kömür santrallerinin ürettikleri bu küllerin yaydığı toksik ve radyoaktif madde oranı, nükleer santral atıklarından 100 kata kadar fazla olabilmektedir (IEA, 2017). Ancak bilindiği üzere, nükleer santrallerde meydana gelen bir kaza felakete, yıllar boyu süren kalıtsal hastalıklara neden olabilmektedir. Söz konusu etkilerden kömür santralinin ürettiği zararlı gazların baca filtreleri yardımıyla, nükleer santralin atıklarından ise atıkların izole edilerek bertarafı mümkün olmaktadır. Ancak tüm bu teknolojik uygulamaların, çevreye olan etkiyi en aza indirme konusunda rol oynadığı unutulmamalıdır.

1900'lü yılların başından günümüze kadar küresel sera gazı salımlarında düzenli bir artış olduğu görülmektedir (EPA, 2018). Nitekim yoğun fosil yakıt kullanımının, dünya ortalama sıcaklığını son bin yılın en yüksek değerlerine yükselttiği bilinmektedir (Görez ve Alkan, 2005). EPA (2018)'ya göre küresel sera gazı salımlarının gaz türlerine göre dağılımında CO₂ salınımı, yaklaşık %60-70 oranla en yüksek paya sahiptir (EPA, 2018). Fosil yakıt kullanımı, karbondioksit

salımının başlıca nedenini oluşturmaktadır. Küresel sera gazı salımlarının sektörlere göre dağılımına bakıldığında, enerji sektörünün en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir (EPA, 2018). Bu bağlamda, fosil yakıt kullanımına dayalı bir enerji üretim sisteminin günümüzde yıkıcı doğa felaketlerinin temel unsurlarından olduğu ifade edilebilir. Bu kaynakların kullanımı hava kirliliğinin yanısıra büyük miktarda ekonomik kayba yol açan sel, fırtına gibi doğal felaketlerin ciddi ölçüde artmasına neden olmaktadır (Görez ve Alkan, 2005). Bundan dolayı Görez ve Alkan (2005)'in önerdiği gibi fosil yakıt rezervlerinin tükenmesi beklenmeksizin bu kaynaklara alternatif olarak temiz enerji kaynak arayışlarının ve mevcut temiz kaynak teknolojilerine yatırımın artırılmasında fayda görülmektedir. Bu bağlamda, Sagbaş ve Başbuğ (2018)'un ifadesiyle fosil yakıt kullanımının azaltılması, yenilenebilir enerji kaynak kullanımının artırılması, gelişmiş teknolojiler ile karbon tutma ve depolama teknolojilerinin kullanılmasına ağırlık verilebilir.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, enerji ve çevre konularının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği ve bir bütün olarak ele alınması gereken konuların başında geldiği açıktır. Bu bağlamda Gedik (2015)'in ifadesiyle, çevre ve enerji konularının birbirlerini destekleyici yönde ilişki içerisinde olmaları gerekmektedir. Enerjiye dayalı çevre sorunlarının çözümünde çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim etkili bir çözüm olabilir. Klasik ve yenilenebilir enerji kaynakları kıyaslaması yapıldığında, yenilenebilir enerji kaynaklarının sera gazı salımı ve atık ürün oluşturmaması ve ekosistemin korunmasına yardımcı olması en önemli avantajlarına örnek verilebilir (Varınca ve Gönüllü, 2006). Özetlemek gerekirse, enerji sektöründe kullanılan kaynağa bağlı olarak üretimden tüketime kadar her aşamada farklı nitelikte çevre sorunları ile karşılaşılabilir. Bu nedenle, enerji sektöründe nihai hedefin ekonomik, çevreye duyarlı ve güvenli kaynaklardan üretimin sağlanmasına öncelik verilmesi ve bu şekilde enerji-çevre-canlı yaşamı arasında bir denge kurulması gerekli görülmektedir. Bu itibarla, elektrik üretimi için kaynak seçiminde çevre ve insan sağlığını dikkate almaksızın yapılacak tercihlerin, ilgili yatırımın hukuki sorunlar ile karşılaşmasına yol açabileceği ve finansal açıdan yapılabilirliğini olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir.

4.2. Tesis Yeri Seçimi

Kaynak tercihinde kaynağın bulunduğu yer bazı yakıtlar için belirleyici olmaktadır. Özellikle yerli kömüre veya jeotermal kaynağa dayalı elektrik üretiminde üretim tesisinin kaynağa yakın olması tercih nedeni olacaktır. Fazla miktarda girdinin elektrik üretim tesisine nakli faaliyetin ekonomikliliğini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, Gedik (2015) tarafından belirtildiği üzere, yer seçiminde proje alanının etüdüne önem verilmesi, risk analizi ile uygun yerleşim alanının belirlenmesi ve risk yönetiminin yürütülmesi, arazinin mevcut durumu ve kullanım fonksiyonları yönünden ilgili yasal düzenlemeler kapsamında değerlendirilmesi kaynakların verimli kullanılabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Enerji projelerinde özellikle elektrik üretim faaliyeti için Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'ndan öncelikle önlisans alınması, önlisans yükümlülüklerinin tamamlanmasıyla sonrasında üretim lisansının alınması gerekmektedir. Söz konusu lisanslardan üretim lisansında lisansa konu üretim tesisi için öngörülen tesis tamamlanma süresi ilgili lisansa derç edilmektedir. Bu kapsamda, Gedik (2015)'in de vurguladığı üzere, elektrik üretim faaliyetinde arazi temini ile ilgili konular önem arz etmektedir. Bu çerçevede, özel mülkiyete ait olan taşınmaz mallarda kamulaştırma; hazineye ait veya devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan taşınmaz mallarda kullanma izni, irtifak hakkı tesisi veya kiralama; diğer kamu tüzel kişileri ve kurumlarına ait taşınmaz mallarda devir; ormanlık alanlarda ön izin ve kesin izin, orta malı nitelikli taşınmaz mallarda tahsis amacı değişikliği dikkat edilmesi gereken konular olmaktadır (Gedik 2015).

Buradan hareketle, yer seçimi konusunda genelleyici bir değerlendirmede bulunmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Elektrik üretiminde kullanılan kaynağın türüne bağlı olarak

ilgili yatırımcının ekonomik, finansal, hukuki ve teknoloji olmak üzere farklı açıdan konuyu değerlendirerek elektrik üretim tesisi için yer seçimine karar vermesi beklenir.

4.3. Enerji Kaynaklarının Özellikleri

Elektrik enerjisi homojen bir ürün olmasına karşın üretiminde kullanılan her enerji kaynağı farklı özelliklere sahiptir. Kömür, doğal gaz ve nükleer enerji kaynağına dayalı elektrik üretim tesisleri sürekli üretim bakımından öne çıkmaktadır. Rüzgar ve güneş gibi yenilenebilir enerji kaynakları ise iklim koşullarına bağlı olarak elektrik üretimine olanak vermektedir. Rüzgar estiği sürece, güneş ışığı olduğu süre boyunca ya da suyun olması halinde sırasıyla rüzgar, güneş ve hidrolik üretim tesislerinde elektrik üretilebilir. Yenilenebilir enerji kaynağına dayalı üretim tesislerinden sadece jeotermal ve biyokütle/biyogaz tesislerinde iklim şartlarının etkisi en az olmak üzere kararlı üretim yapılabilmektedir. Enerji temininde kaynak çeşitliliği (*güneş, rüzgar, jeotermal gibi*) enerji kaynağının ithal edilmesinden kaynaklanan risklerin azaltılmasında da önemlidir (Güner ve Turan, 2017). Bu nedenle, gerek firma düzeyinde gerek ülke düzeyinde makro bakış açısıyla kaynakların özellikleri dikkat alınarak üretimde kullanılan kaynak çeşitliliği bir çeşit risk yönetim aracı olarak da düşünülebilir.

Enerji kaynaklarının coğrafik olarak dağılımına bakıldığında, bazı kaynakların farklı bölgelerde bulunabildiği, ancak bazı kaynakların ise sadece belirli coğrafi bölgelerde toplandığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, kömürün dünyada farklı bölgelerde bulunabildiği görülmektedir (Tuğrul, 2017). Bu özelliği ile kömür rezervlerinin dünyada daha dengeli bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Kömür ile kıyaslandığında, daha az çevre sorunu oluşturan ve yeraltında istihdam ile çıkarım gerektirmeyen petrol ve doğal gaz tüm dünya ülkeleri için giderek önemi artan enerji kaynakları durumuna gelmiştir (Tuğrul, 2017). Ancak petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünyadaki dağılımı kömüre göre daha dengesiz olup rezervlerin belirli coğrafik bölgelerde yer aldığı söylenebilir (Pamir, 2017; Ürün ve Soyu, 2018). Diğer taraftan, yenilenebilir enerji kaynakları hemen hemen her coğrafi bölgede o bölgenin özelliğine göre görülen kaynaklardır. Başka bir deyişle, fosil kaynaklara göre daha yaygın bir dağılım göstermekte, Bekar (2020)'in ifade ettiği gibi yenilenebilir enerji kaynakları hem mevcut coğrafi konumdan kaynaklanmakta hem de coğrafyanın oluşturduğu şartları değiştirebilme ve dönüştürebilme potansiyelini barındırmaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, çoğu yenilenebilir enerji kaynağı düzensiz ve süreksiz elektrik üretim özelliğine sahiptir. Yenilenebilir kaynakların bu özelliklerine rağmen, depolama ve hibrit üretim teknolojileri ile dijitalleşmedeki gelişmeler ile bu olumsuzlukların en aza indirilebileceği düşünülmektedir. Ancak mevcut teknolojik gelişme düzeyi dikkate alındığında, bir süre daha kömür ve doğal gaz gibi kesintisiz üretim sağlayan kaynaklara ihtiyaç duyulacağı anlaşılmaktadır.

4.4. Yenilenebilir Enerji Politikası ve Enerji Güvenliği

Fosil kaynakların çevre ve insan sağlığına olan olumsuz etkilerine karşı toplumda duyarlılık arttıkça başka kaynaklara olan ilgi ve eğilim artmaktadır. Küresel ısınma ve iklim krizi, nükleer enerjinin toplumsal, çevresel ve ekonomik açıdan yüksek maliyetli olması ve kaza riski gibi konuların henüz bir çözüme kavuşturulamamış olması yeni kaynak arayışını hızlandırmaktadır. Başka bir deyişle, yeni kaynak arayışı ülkelerin yerli ve yenilenebilir kaynaklara yönelmesini sağlamakta ve kendi kaynaklarını daha etkin biçimde kullanmasının önemini ortaya koymaktadır (Ağaçbiçer, 2010). Teknolojideki gelişmeler ile birlikte çevreyle uyumlu olması bakımından yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması daha fazla tercih edilen bir seçenek olmaktadır.

Diğer taraftan, enerji üretimiyle ilgili akademik araştırmalar, alternatif ve daha kullanışlı enerji kaynaklarına yoğunlaşmıştır. Ağaçbiçer (2010)'in ifade ettiği üzere, günümüzde

sürdürülebilirliğin sağlanması ve doğal dengenin korunması için yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının işlenmesi ve kullanılmasının önemi giderek artmaktadır. Bunun yanında, enerji ithalinden kaynaklanan ekonomik nedenler ve dünyada artan enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarını önemli bir noktaya taşımaktadır. Fosil yakıtların yakın gelecekte tükenme olasılığı da dikkate alındığında, temiz ve yenilenebilir kaynakların kullanılması artık zorunluluk arz etmektedir. Söz konusu etkenler ülkeleri yenilenebilir enerji alanında yeni yatırımlar yapmaya, yenilenebilir enerjinin kullanımını teşvik etmeye ve bu yönde enerji politikaları uygulamaya yöneltmektedir. Bu yöndeki eğilim ve politikalar, yatırımcılar için yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimini cazip hale getirmektedir.

Enerji politikası kapsamında enerji güvenliği ayrı bir öneme sahiptir. Genel anlamda enerji güvenliği, özel anlamda ise elektrik arz güvenliği ülkelerin enerji politikalarının, hatta ulusal güvenlik politikalarının en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Devlet ve toplumlar için enerjinin kritik hassasiyeti, enerji güvenliği kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özkul, 2010). Sevim (2012) ve Karabulut (2016) tarafından tarihi perspektiften bakıldığında, enerji güvenliği ile ulusal güvenlik arasında doğrusal ve güçlü bir ilişki olduğu vurgulanmıştır. Özkul (2010)'un vurguladığı gibi, sanayi devrimi sonrasında ülkelerin ekonomik ve teknolojik alanlarda gelişme kaydetmeleri toplumların yaşam biçimlerini değiştirmiş ve yaşam biçiminin sürdürülebilirliğinin de temel enerji kaynaklarına erişim ile sağlanabileceği gerçeğini pekiştirmiştir. Hatta ulusal güvenlik bakımından enerji kaynaklarına erişimin temini ve sürekliliğinin sağlanması kritik önem arz etmektedir (Özkul, 2010).

Pamir (2017) tarafından enerji güvenliğine ek olarak elektrik güvenliği kavramına da vurgu yapılmış ve elektrik güvenliği, elektriğin kabul edilebilir standartlarda, istenen miktar ve zamanda sağlanabilmesine yönelik kapasite olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda, Pamir (2017) tarafından elektrik güvenliği kapsamında yakıt güvenliği, sistemin yeterliliği ve sistem güvenliği alt başlıklarına dikkat çekilmiştir. Enerji güvenliğini tek boyutlu olarak sadece enerji bağlamında ele almamak gerekmektedir. Karabulut (2016)'un vurguladığı gibi enerji güvenliği, çevre, ekonomi, politik güç ve diğer güvenlik alanlarıyla etkileşimi olan daha geniş kapsamda ele alınması gereken bir konudur. Çıtak ve Pala (2016) tarafından enerji tedarikçisi ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık, toplumsal hareket, enerji nakil güzergahına yönelik terör tehditlerini de enerji güvenliği kapsamına eklenmiştir. Enerji güvenliği kavramında kapsam ve anlam genişlemesinin bir diğer sebebi de enerji alanında görülen sorunların giderek artmasıdır. Günümüzde artık enerji güvenliği kapsamında; enerji taşıma hatlarına yönelik terörist faaliyetlerin engellenmesi, enerji alanındaki kritik altyapılara yönelik siber saldırılarla mücadele, taşımacılık alanında ortaya çıkacak darboğazların önlenmesi, enerji verimliliğini artırmaya yönelik ekonomik reformlar yapılması gibi pek çok konu ele alınmaktadır (Yi-Chong, 2006).

Enerji güvenliği kavramının ilk kez Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından kullanıldığı ve bu kavramın gerekçesinin 1974 yılında Arap petrol ambargosuna kadar yaşanan süreç ve söz konusu ambargonun etkilerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Pamir, 2017). Bu kriz dünyada enerji arzı konusunda yaşanan ilk petrol şoku olarak ifade edilebilir. Bu kriz sayesinde petrol açısından dışa bağımlı pek çok ülkenin enerjide yetersizlikleri ortaya çıkmış ve bu konuda tedbir almaya zorlanmıştır. Başlangıçta petrolün fiyatında görülen ani artış olarak ortaya çıkan enerji güvenliği sorunu, daha sonra doğal gaz gibi diğer enerji kaynakları için de bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu krizin en önemli sonuçlarından biri, ülkelerin yeni enerji kaynağı arayışına girmesidir (Ürün ve Soyu, 2018).

Yenilenebilir enerji; özellikle enerji tedariki ve enerji güvenliği sorununun çözümüne katkı sağlamaktadır. Dışkaya (2017)'nin belirttiği üzere *“Bu kaynaklar, fosil kaynakların aksine güneş, rüzgar, su (enerjileri) şeklinde farklı oranlarda olmakla birlikte her ülkede yer almakta, bu anlamda enerjinin*

ülkeler arasındaki asimetrik dağılımı nedeniyle oluşan dışa bağımlılık, olası çatışma riskleri, sivil savaşlar ve dış müdahaleleri önleme potansiyeli taşımaktadır". Nitekim günümüzde birçok ülkenin resmi devlet planlarında yer alan sürdürülebilir enerji politikasının bir ayağını da enerji güvenliği oluşturmaktadır. Dünya Enerji Konseyi (WEC) sürdürülebilir enerjiyi üç temel boyuta dayandırmış ve bunu enerji üçlemi (*Energy Trilemma*) olarak açıklamıştır (WEC, 2017). Bu üçlem; enerji güvenliği, enerji eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik arasında mevcuttur. Sürdürülebilir enerjinin temelini oluşturan bu üçlemin dengelenmesi gerekli olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynak kullanımı bu üç temel boyuta dengeli katkı yapmaktadır. Bu alanda uluslararası değerlendirme yapılması amacıyla Dünya Enerji Konseyi (WEC) tarafından dünya enerji üçlemi sürecinin bir parçası olarak enerji üçlemi endeksi geliştirilmiştir. Bu endekste 2011 yılından beri yaklaşık 130 ülkenin bu alanda sıralaması yapılmaktadır (WEC, 2017).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde yaygınlaşmasının getirdiği en önemli sorunlardan biri, organize toptan satış piyasası kapsamında gün öncesi piyasasında yenilenebilir kaynakların öncelikli olarak merit sıralamasında yer alması ve düzenli üretim yapan fosil kaynaklı üretim tesislerinin ise merit sıralaması dışında kalmasıdır. Bu şekilde sıralama dışı kalma, ülkede elektrikte arz güvenliği ve sistemin etkin işletimi konusunda sorunlar oluşturabilmektedir. Türkiye'de organize toptan satış piyasasına ilişkin bu yönde merit sıralaması etkisinin belirlenmesine ilişkin çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde daha fazla kullanılmasıyla gün öncesi piyasasında elektrik fiyatlarında düşüş olduğu ortaya konulmuştur (Berk ve Torun, 2019; Acar vd., 2019; Şirin ve Yılmaz, 2020). Ancak arz güvenliği bakımından fosil kaynağa dayalı kritik bazı tesislerin merit sıralaması dışında kalmasına karşı sistem işleyişi ve arz güvenliği bakımından ek tedbirler alınması gerekli görülmektedir (Özçakmak, 2016). Bu konu sadece Türkiye için değil, diğer ülkeler için de söz konusu olabilmektedir. Bu konuda Almanya için Frank vd. (2007), Paraschiv vd. (2014), Benhmad ve Percebois (2016) ile Maciejowska (2020) örnek verilebilir.

Yenilenebilir enerji kaynağı kullanımına ilişkin yukarıda belirtilen olumsuzluğu gidermek için daha önce ayrıntısı verilen çalışmalar belli bir aşamaya gelene kadar arz güvenliği kapsamında fosil kaynakların kullanımına devam edileceği, kullanılması gerektiği ve bu yönde ek tedbirler alınmasında fayda görülmektedir. Nitekim Uyanık (2018) tarafından yenilenebilir enerji kaynağının süreksizlik ve kararlı olmayan üretiminden kaynaklanan sorunlar giderilene kadar termik yedek kapasitenin mevcut olması gerektiği belirtilmiştir.

Günümüzde artık yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji güvenliği üzerinde etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu çerçevede, fosil kaynaklara dayalı bir enerji güvenliği anlayışında önemli görülen pek çok konunun önemsizleşmesi, daha önce dikkate alınmayan ve bugün var olmayan bazı konuların gündeme gelmesi beklenmektedir (Çıtak ve Pala, 2016). Hatipoğlu (2019)'nun vurguladığı gibi yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin ekonomik hale gelmesi ve üretilen enerjinin merkezi sisteme entegre edilmesinin yaygınlaşmasının, kobalt ve lityum gibi nadir toprak minerallerine olan talebi arttırmış ve bunun sonucunda doğal kaynak milliyetçiliği olgusu küresel tartışmalarda tekrar ön plana çıkmıştır. Başka bir anlatımla, yenilenebilir teknoloji için gerekli nadir toprak mineralleri bakımından zengin veya yeterli rezerve sahip olmayan ülkelerin fosil kaynak bağımlılığından nadir toprak minerali bağımlılığına geçiş riski gözardı edilmemelidir.

4.5. Ekonomik ve Sosyal Etkiler

Enerji, gelişmişlik düzeyi farketmeksizin tüm ülkelerde artan nüfus ve gelişen sanayi için ihtiyaç duyulan en önemli girdilerden biridir. Dünyada genel enerji tüketimi içinde fosil yakıtlar en çok kullanılan kaynaklardır (Yılmaz, 2012). Buna rağmen yenilenebilir kaynakların elektrik üretiminde artan kullanımı ile birlikte fosil kaynakların elektrik üretimindeki payındaki azalma

devam etmektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere, fosil yakıtların coğrafi dağılımındaki dengesizlik bu kaynakları ithal eden ülkelerin cari dengelerine olumsuz etkide bulunmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ve fosil kaynak bakımından yeterli rezerve sahip olmayan ülkeler enerjiyi ithalat yoluyla karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu şekilde kaynak ithalatına bağımlılık, cari açığın önemli kalemlerinden birini oluşturmakta ve ülke ekonomileri üzerinde yük oluşturmaktadır (Akkoyun, 2020).

Artan enerji tüketimiyle birlikte teknolojik gelişme, ekonomik kaygı ve çevreye duyarlı yaklaşım ülkeleri kendi kaynaklarını kullanarak düşük maliyette enerji üretimine zorlamaktadır. Bu yönde atılacak adımlar ile yenilenebilir enerjiden elektrik üretiminin cari açığı azaltma yönüyle ekonomiye olumlu katkısının olacağı ve makroekonomik dengenin iyileşmesini destekleyeceği söylenebilir. Bu hususu destekleyen son yıllarda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda yenilenebilir enerji kaynağının esas alındığı görülmektedir. Bu çerçevede, yenilenebilir enerji üretimi, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiler ile yenilenebilir enerji kaynaklarının sosyal kabul edilebilirliğine ilişkin bazı çalışmalar incelenmiş ve çalışmaların bulguları Tablo 1’de özet olarak verilmiştir. Yenilenebilir enerji üretim verileri yerine tüketim verilerini baz alan çalışmalar da Özşahin vd. (2016) tarafından incelenmiştir.

Tablo 1. Yenilenebilir Enerji Üretimine Ekonomik ve Sosyal Boyutuna İlişkin Çalışmalar

Yıl	Yazar(lar)	Açıklama ve bulgular
2015	Çınar ve Yılmaz	Çalışma 1990-2013 dönemi baz alınarak 8 gelişmekte olan ülke (<i>Brezilya, Hindistan, Çin, Türkiye, Meksika, Güney Afrika, Şili, Endonezya</i>) için yapılmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve söz konusu kaynakların belirleyicileri panel veri analizi yardımıyla araştırılmıştır. Yenilenebilir kaynakların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu, bu etkinin fosil kaynaklara göre daha fazla olduğu belirtilmiştir.
2017	Can	Çalışmada Türkiye’de yenilenebilir enerji üretiminin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi 1960-2013 dönemi için VAR analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre yenilenebilir enerji üretiminin, gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin mevcut olduğuna ilişkin kanıtlara rastlanmamıştır.
2017	Arslan ve Uzun	Sosyal kabulün; sosyo-politik, toplumsal ve piyasa kabulü olmak üzere üç ayrı boyutunun ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Toplumsal kabul kapsamında ilgili üretim tesisinin bulunduğu bölgedeki yerel halkın, tesisin proje aşamasından işletme aşamasına kadar geçen tüm sürece dahil edilmesi ve bu sürecin bir proje çerçevesinde yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir.
2018	Ağpak ve Özçiçek	Çalışmada yenilenebilir enerji kullanımının net istihdam üzerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye dahil 59 ülkeyi ve 1991-2014 dönemini kapsayan bir analiz yapılmıştır. Yenilenebilir enerji kullanımı ile istihdam arasında negatif ilişki bulunduğu görülmüştür. Ayrıca yenilenebilir enerjiye geçişin pozitif ve yüksek istihdam etkisinin garanti olmadığı vurgulanmıştır.
2018	Akdoğan	Çalışmada 28 Avrupa Birliği üyesi ülke ile Türkiye için 1990-2015 yılları arasında ait yıllık veriler kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının hem ekonomik hem de toplumsal boyutu olan işsizliğin çözümünde önemli bir araç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kırsal kesimin kentlere olan hammadde ve enerji bağımlılığı azaltılarak ve sosyo-ekonomik yapısında iyileşme sağlanarak kırsal kalkınmaya katkı sağlanabileceği ifade edilmiştir.
2018	Alper	Çalışmada Türkiye’de yenilenebilir enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü 1990-2017 dönemi için Bayer-Hanck eş bütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla incelenmiştir. Yenilenebilir enerji kullanımındaki %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %0,19 arttıracığı, ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji kullanımına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunduğu belirtilmiştir.

Tablo 1 (Devamı)

Yıl	Yazar(lar)	Açıklama ve bulgular
2018	Erdoğan vd.	Türkiye için yenilenebilir enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem bir eşbütünlük ilişkisinin varlığı Johansen Eşbütünlük Testi ile ortaya konulmuştur.
2018	Bayraç ve Özarslan	Çalışmada ekonomik büyüme ile biyokütle enerjisi arasındaki ilişki 1991-2015 yılları için ARDL modeli ile incelenmiştir. Bu çerçevede; biyokütle enerjisi, reel sabit sermaye yatırımları ve işgücü değişikliklerinin reel gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; Türkiye’de biyokütle enerjisi, reel sabit sermaye yatırımları ve işgücünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunduğu belirtilmiştir.
2019	Ceyhan vd.	Çalışmada Türkiye için yenilenebilir enerji kaynaklarından tasarruflara doğru tek yönlü uzun dönemli pozitif bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen 1 birimlik elektrik miktarındaki artışın gayri safi yurtiçi tasarrufları %0,36 oranında arttırdığı görülmüştür.
2019	Ekşi vd.	Çalışmada İzmir ili Bornova ilçe merkezi evren olarak belirlenmiş, 18 yaş ve üzeri bireyler çalışma kapsamına alınmıştır. Yatırımın yaşam alanına uzaklığı, doğal çevreye, insan sağlığına ve tarım alanlarına olumsuz etkilerinin sosyal kabul üzerinde belirleyici olduğu belirtilmiştir. Yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik sosyal kabulün, klasik enerji üretim yatırımlarına göre daha yüksek olduğu, en düşük sosyal kabulün nükleer enerji yatırımlarına yönelik olduğu belirtilmiştir.
2019	Keskinkılıç	Çalışmada yenilenebilir enerji üretiminin Türkiye ekonomisine etkisi gayri safi yurtiçi hasıla değerleri üzerinden 1960-2017 dönemi için ekonometrik analiz yapılarak incelenmiştir. Yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
2020	Akusta ve Cergibozan	Çalışma Türkiye için uygulanmıştır. Uzun dönemde kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla, dışa açıklık ve finansal gelişmedeki artışların çevreye verilen zararı pozitif yönde, bunun yanında gayri safi yurtiçi hasılanın karesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerji miktarındaki artışın çevreye verilen zararı negatif yönde etkilediği, doğa üzerindeki reel baskıya en fazla neden olan değişkenin kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla olduğu tespit edilmiştir.
2020	Dinçer ve Karakuş	Çalışmada 1991-2018 dönemine ilişkin G7 ülke verileri incelenmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların yeni iş alanları oluşturduğu, diğer taraftan mevcut iş alanlarının mevcudiyetini etkilediği belirtilmiştir.

Kaynak ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki bakımından esas itibarıyla literatürde yenilenebilir enerji kaynağına dayalı çalışmalara ağırlık verildiği, sosyal boyuta etki kapsamındaki çalışma sayısının az olması dikkat çekmektedir. Akella vd. (2009)’nin çalışmasında; petrol, kömür ve doğal gaz dayalı geleneksel enerji kaynaklarının ekonomik gelişmenin itici gücü olduğu, ancak aynı zamanda çevreye ve insan sağlığına zarar verdiği vurgulanmıştır. Aynı çalışmada enerji sektöründe gelecekteki büyümenin, petrol ve kömür yerine öncelikle yenilenebilir enerjiye ve bir dereceye kadar doğal gaz dayalı olacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Çin Halk Cumhuriyeti için 1981-2016 döneminin baz alındığı bir çalışmada; kömür, doğal gaz ve petrole dayalı enerji üretiminin ekonomik büyümeye pozitif etkisi olduğu belirtilmiştir (Rahman vd., 2020).

Tablo 1’de görüleceği üzere, çoğu çalışmada yenilenebilir enerjiye dayalı yatırım ve üretimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğu belirtilmiştir (Çınar ve Yılmaz, 2015; Alper, 2018; Erdoğan vd., 2018; Bayraç ve Özarslan³, 2018; Keskinkılıç, 2019). Hatta Çınar ve Yılmaz (2015) tarafından yenilenebilir kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yenilenemez kaynakların etkisinden daha fazla olduğu vurgulanmıştır. Can (2017) tarafından

³ Çalışma biyokütle enerjisi baz alınarak yapılmıştır.

yapılan çalışmada ise yenilenebilir enerji üretiminin, gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin mevcut olmadığı belirtilmiştir. Diğer taraftan, Özşahin vd. (2016) tarafından bu defa yenilenebilir enerji üretimi yerine tüketim değerleri alınarak bir çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmada BRICS-T⁴ ülkeleri için 2000-2013 dönemi verileri ve panel-ARDL tekniği kullanılarak yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucu olarak yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem için pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Bunun yanında, yenilenebilir enerjiye dayalı yatırımların istihdama etkisine ilişkin çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin Ağpak ve Özçiçek (2018) tarafından yenilenebilir enerji kullanımı ile istihdam arasında negatif ilişki bulunduğu belirtilmiş ve yenilenebilir enerjiye geçişin pozitif ve yüksek istihdam etkisinin garanti olmadığı vurgulanmıştır. Buna karşılık, Akdoğan (2018) ve Dinçer ve Karakuş (2020) tarafından yapılan çalışmalarda yenilenebilir enerji ile istihdam arasında ilişki olduğu belirtilmiştir. Akdoğan (2018) tarafından yenilenebilir enerji kaynaklarının işsizliğin çözümü için bir araç olarak kullanılabilmesi vurgulanmıştır. Bu çerçevede, kırsal kesimin şehirlere bağımlılığı azaltılarak ve sosyo-ekonomik yapısında iyileşme sağlanarak kırsal kalkınmaya katkı sağlanabileceği belirtilmiştir. Akdoğan (2018)'in vurguladığı gibi yenilenebilir enerjinin yaygınlaşmasıyla, ilgili diğer iş alanlarında da istihdam olanakları sağlanabilecektir. Karaca ve Eşgünoğlu (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin 2012-2023 Strateji Eylem Planında yer alan 2023 hedeflerine ulaşılması halinde, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan ilave yatırımlarla 359.662 kişiye doğrudan ve tam zamanlı istihdam sağlanacağı tahmin edilmiş ve kaynak türü dikkate alındığında toplam istihdama en fazla katkının 339.000 kişi ile hidroelektrik enerjisi yatırımlarından olacağı belirtilmiştir.

Ekşi vd. (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, yenilenebilir enerjiye dayalı yatırımların sosyal kabul edilebilirliğinin klasik enerji üretim yatırımlarına göre daha fazla olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada, en düşük sosyal kabul oranının nükleer enerji yatırımları için olduğu belirtilmiş ve yatırımın yaşam alanına uzaklığı, doğal çevreye, insan sağlığına ve tarım alanlarına olumsuz etkilerinin bu konuda belirleyici faktörler olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca Stigka vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada, kırsal ve kentli kesim ile ana kara ve adada yaşayanların yenilenebilir enerjiye bakışının farklı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda, aynı yazar tarafından kırsal kesimin çevresel etkileri nedeniyle yenilenebilir enerji projeleri hakkında olumsuz görüşe sahip olduğu, kentli kesimin hava kirliliğini azaltıcı etkisi ve doğal yaşamın korunması bakımından yenilenebilir enerjiye sıcak baktıkları belirtilmiştir. Bununla birlikte, ada halkının ana karada yaşayanlara göre yenilenebilir enerjiye daha olumlu tavır takındığı belirtilmiştir. Arslan ve Uzun (2017) ise ilgili yatırımın bulunduğu bölgedeki halkın, elektrik üretim tesisi proje aşamasından işletme aşamasına kadar olan tüm sürece bir proje dahilinde dahil edilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ceyhan (2019)'ın yaptığı çalışmada, yenilenebilir enerji kaynaklarından tasarruflara doğru tek yönlü uzun dönemli pozitif bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının sosyal kabulü, yaygın kullanımı, toplumda çevre bilincinin gelişmesi ve bu gelişmelerin tetikleyebileceği diğer alanlardaki gelişmelerin bir bütün olarak ekonomiye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özetlemek gerekirse, Türkiye açısından yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaşmasıyla yerli kaynaklardan faydalanmaya öncelik verilebilir, bu şekilde toplam ithalat içinde enerji ithalatının payı düşürülebilir ve buna bağlı olarak dolaylı ve dolaysız istihdam artışı gerçekleşebilir.

⁴ Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye olmak üzere toplam 6 ülkeyi kapsamaktadır.

4.6. Verimlilik

Enerji verimliliği sürdürülebilir kalkınma için önemli bir etkiye sahip olup enerji politikasının en önemli bileşenlerinden biridir. Enerjinin verimli kullanılması ile maliyetlerin düşürülmesine, çevrenin korunmasına, sera gazı salımının azaltılmasına, sürdürülebilir enerji ve çevre anlayışına katkıda bulunulabilir (Erdoğan, 2020). Aslında enerji verimliliği ile sağlanan tasarruf, bir tür enerji kaynağı olarak ifade edilebilir. Bu nedenle, enerji verimliliğinin sağlanması ve iyileştirilmesi de bir stratejik hedef olarak görülmelidir. Doğan (2010)'ın ifadesiyle enerji verimliliği, binalarda yaşam standardı, hizmet kalitesi, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan birim hizmet veya ürün miktarı başına enerji tüketiminin azaltılması olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, enerji politikası kapsamında yapılacak çalışmalar ile milli gelir başına düşen enerji miktarının azaltılması hedeflenmelidir.

Nitekim, 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununun amacı; enerjinin etkin kullanılması, israfın önlenmesi, enerji maliyetlerinin ekonomi üzerindeki yükünün hafifletilmesi ve çevrenin korunması için enerji kaynaklarının ve enerji kullanımında verimliliğin artırılması olarak sıralanmaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2020b). Söz konusu kanun; enerjinin üretim, iletim, dağıtım ve tüketim aşamalarında, endüstriyel işletmelerde, binalarda, elektrik enerjisi üretim tesislerinde, iletim ve dağıtım şebekeleri ile ulaşımda enerji verimliliğinin artırılması ve desteklenmesine, toplum genelinde enerji bilincinin geliştirilmesine, yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılmasına yönelik uygulanacak usul ve esasları kapsamaktadır.

Türkiye'nin ilk enerji verimliliği eylem planı olan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2017-2023) 2/1/2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir (ETKB, 2019). Bu plana göre 6 farklı sektörde 55 adet eylemin hayata geçirilmesi ile 2023 yılına kadar 10,9 milyar ABD Doları yatırım ile kümülatif olarak 23,9 milyon ton eşdeğer petrol enerji tasarrufu sağlanması beklenmektedir. Bu da 2023 yılında Türkiye'nin birincil enerji tüketiminde %14 oranında bir azalmaya karşılık gelmektedir. 2033 yılına kadar sağlanması beklenen tasarrufun karşılığı ise 30,2 milyar ABD Dolarıdır (ETKB, 2019).

Fosil yakıtların rezervlerinin sınırlı olması, çevreye olan etkileri, artan enerji talepleri gibi nedenler kıt kaynakların verimli üretilmesi, tüketilmesi ve tasarrufu ile enerji yoğunluğunun azaltılmasını gerektirmektedir (Çoban ve Kılınç, 2016; Sagbaş ve Başbuğ, 2018). Bir bütün olarak düşünüldüğünde, tüm bunlar kaynak tercihinde yenilenebilir enerjiye geçişin gerekli ve önemli olduğunu göstermektedir. Doğan (2010)'ın belirttiği gibi enerji verimliliğine ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesinin ekonomide orta ve uzun vadede pozitif katkı sağlaması beklenmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Enerji kaynaklarında kaynak türü ve temin yeri bakımından çeşitlendirme, enerji güvenliği, verimlilik, çevresel etki, sürdürülebilirlik ve rekabete dayalı bir piyasa için gereken koşulların oluşturulması enerji politikası tasarımının öncelikli konuları arasında gelmektedir. Günümüzde elektriğe olan talep arttıkça ülkelerin dışa bağımlılığını azaltma ve iklim krizi ile mücadelede yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgi artmaktadır. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynaklar ile karşılaştırıldığında, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payının ülkelere bağlı olarak dünya genelinde son yıllarda arttığı görülmektedir. Bu gelişmelerin nedeni, esas itibarıyla dünya genelinde elektrik üretiminde fosil yakıtların payının halen yüksek olması ve ülkelerin elektrik üretiminde kaynak çeşitlendirmesine yönelmesi, fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması ve bu şekilde sera gazı salımının da azaltılmasıdır.

Elektrik piyasasında tüketicilere sürekli, kesintisiz ve düşük maliyette elektrik tedariki, etkin işleyen bir piyasanın varlığına bağlı olup üretimden tüketiciye kadar uzanan piyasada her alanda

yeterli ve gerekli kalitedeki yatırımlar ile mümkün olabilecektir. Elektrik arzının sürekliliği için elektrik sisteminin yeterli miktarda yedekli olarak tasarlanması önem arz etmektedir. Bunun yanında, ithal edilen enerjinin tedarik risklerini azaltacak şekilde kaynak çeşitliliğine gidilmesi ve enerji türlerinin kendine özgü koşullarının analiz edilerek tüm senaryolara hazırlıklı olunması gerekmektedir. Düşük maliyetli elektrik ise elektrik üretim, dağıtım ve iletiminde en uygun maliyetlerin doğru hesaplanmasıyla mümkün olabilecektir. Bu nedenle, elektriğin üretim bölümünün planlanmasında kaynak tercihi kararı büyük önem arz etmektedir.

Elektrik üretimi yatırımlarında doğru yaklaşım, ülkenin genel enerji politikasına uyumlu ve bu politikanın dikkate alındığı bir planlama olacaktır. Üretim yatırımı planlamasında geleceğe yönelik belirsizliklerin oluşturabileceği sapmalar senaryo analizleri ile desteklenmelidir. Planlamanın başarısı büyük ölçüde üretim yatırımlarına ilişkin oluşabilecek olumsuz etkilerin yönetilmesi ile mümkün olabilecektir. Aksi takdirde, kaynak tercihinde öngörü hataları elektrik üretiminde yüksek maliyetlere ve arzın sektöre uğramasına, bunun sonucunda birçok sanayi dalında yerli şirketlerin rekabetçi yönden zayıflamalarına neden olabilecektir. Üretim sektörüne fazladan yatırım yapılması ve gereğinden fazla yedek kapasite tutulması üretim maliyetini, dolayısıyla elektrik fiyatını yükselteceğinden kaynak tercihi dolaylı yönden enflasyon üzerinde de etki oluşturabilir. Elektrik üretim yatırımlarında yanlış planlamayla piyasada oluşabilecek kararsız yapı ise cazip olmayan bir yatırım ortamı oluşmasına yol açabilir. Elektrik piyasasında yüksek finansman maliyetlerinin olduğu böyle bir yatırım ortamı, yatırımcılar açısından ek maliyet anlamına gelir. Bu durumun doğal yansıması olarak yatırımların toplam maliyeti artarak ilgili ürün ve hizmet fiyatındaki artışlar nihayetinde tüketiciye de yansıtılması durumuyla karşılaşılır. Bu itibarla, elektrik piyasasında üretim yatırımına yönelik planlamanın başarısı; düzenleme kurumu, ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki etkin koordinasyona büyük ölçüde bağlı olmaktadır.

Bu bağlamda, elektrik üretiminde kaynak tercihinin yönelik kararlarda dikkate alınması gerektiği düşünülen bazı hususlar aşağıda özet olarak sunulmuştur.

- Günümüzde mevcut durumda fosil kaynaklara ilişkin rezervlerin ihtiyaçları karşılayabilir olması, kabul edilebilir seviyedeki maliyet ile yeterli verim ve çeşitli kullanım alanlarının olması bu kaynakların sektörde kendine yer bulmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, fosil kaynakların çıkarılmaları ve kullanımları için küresel ölçekte yüksek tutarda yatırımlar yapılmıştır. Ancak çevresel kaygılar ile elektrik üretiminde değişim gerekliliği ortada olmasına rağmen kısa ve orta vadede politik, altyapı ve teknoloji gibi çeşitli nedenlerden bu kaynaklardan tamamen vazgeçilemeyeceği anlaşılmaktadır.
- Fosil kaynak rezervlerinin mevcut kullanım oranı dikkate alındığında, tükeneneğine ilişkin kaygılar ve bu kaynakların üretimden tüketime kadarki aşamalarda ortaya çıkan çevresel olumsuzluklar toplumları daha temiz, doğal ve süreklilik arz eden enerji kaynaklarına yöneltmektedir. Artan elektrik ihtiyacının karşılanabilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgiyi artırmış ve bu kaynaklardan üretilen elektriğin toplam üretim içindeki payının artırılması hedefler arasına girmiştir. Bunun için yenilenebilir kaynaklara ilişkin yatırımların artması ve teknolojik açıdan bir takım engellerin ortadan kaldırılarak gelişme kaydedilebilmesi için devlet destekleri gerekli görülmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimini desteklemekte ve kendi enerji dengeleri içinde payını arttırmayı hedeflemektedir. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA)'nın 2020 yılı raporuna göre Avrupa Birliği'nin yenilenebilir enerji kapasite toplamı 2010 yılında toplam 264,7 GW iken, 2019 yılında 497,3 GW'a ulaşmış olup bu durum 2010 yılından 2019 yılına kadar kapasitede yaklaşık %88 oranında artışa karşılık

gelmektedir (IRENA, 2020). 2017 yılı için yenilenebilir enerjinin elektrik üretimindeki payı ise %30 olarak gerçekleşmiştir (IRENA, 2018).

- Enerji kaynaklarını büyük ölçüde ithal eden ülkelerin enerji alanında Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine ivme kazandırması rekabet gücü ve ulusal güvenliğin sağlanması bakımından önemli görülmektedir. Bu yönde bilim ve teknolojinin desteklenmesi ve ayrıca sektörü destekleyici ve teşvik edici politikaların geliştirilmesinde fayda görülmektedir. Türkiye’de elektrik üretim yatırımlarının yönlendirilebilmesi için Ar-Ge, yatırım ve işletme dönemlerinde piyasa yapısı ile uyumlu teşvik mekanizmaları uygulanmaktadır. Ancak 31/12/2020 tarihi itibarıyla sona erecek olan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEKDEM) bu alanda bir boşluğa neden olabileceğinden yenilenebilir kaynağa dayalı elektrik üretim tesislerinde üretilen elektriğin satışı için fiyat ve alım süresi yönünden garantiler sağlayan destekleme uygulamasının devam etmesi gerektiği düşünülmektedir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2020a).
- Diğer kaynaklara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynağının tercih edilmesiyle;
 - ✓ Elektrik üretiminde kaynak çeşitliliği sağlanmış olunur. Bu şekilde, belirli bir kaynağa bağımlı olmanın önüne geçilerek arz sürekliliği riski en aza indirilebilir ve enerji arzında meydana gelebilecek dalgalanmalar giderilebilir.
 - ✓ Fosil kaynak ithal eden ülkeler açısından gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde pozitif bir etki görülür. Bu durum söz konusu ülkelerin daha yüksek büyüme hedefleri için yenilenebilir enerji yatırımlarına daha fazla odaklanmasını sağlayabilir.
 - ✓ Fosil kaynakların ithalatından kaynaklı maliyetler azalır.
 - ✓ Yeni istihdam alanlarının oluşması ile istihdama katkı sağlanabilir.
 - ✓ Fosil kaynak bakımından zengin olmayan ülkelerin orta ve uzun vadeli büyüme ve kalkınma planlarının gerçekleşmesine katkı sağlanabilir.
 - ✓ İklim krizi ile mücadele konusuna katkıda bulunulur.
 - ✓ Yoğun yerleşim yerlerinde görülen hava kirliliği sorununun ortadan kaldırılmasına katkı sağlanır.

Bunun yanında, Tablo 1’de ayrıntısı verildiği üzere, literatürde kaynak ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi çerçevesinde, büyük ölçüde yenilenebilir enerji kaynağına dayalı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu konuda diğer kaynaklara dayalı çalışmanın az olması dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, kaynak tercihinin sosyal boyutuna ilişkin çalışma sayısının da az olduğunu belirtmekte fayda görülmektedir. Bu nedenle, tüm kaynak türünü kapsayan genel bir değerlendirme yapılırken dikkatli olunması gerektiği düşünülmektedir. Bu eksikliklerin ileride yapılacak akademik çalışmalar için birer araştırma konusu olabileceği hususunun altını çizmekte yarar görülmektedir.

Yukarıdaki hususlara ek olarak; Worthington ve Higgs (2017)’in belirttiği üzere, elektrik üretiminde kullanılan kaynak bileşimi ülkedeki elektrik fiyatlarını belirleyici bir role de sahiptir. Söz konusu yazarların Avustralya için yaptığı çalışmada, elektrik üretimi için kullanılan kaynak bileşiminin, elektrik fiyatları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Söz konusu bulgu çerçevesinde, fiyatlar genellikle kahverengi ve siyah kömür kullanımıyla düşmekte, doğal gaz ve yenilenebilir teknolojilerin kullanımıyla da yükselmektedir.

Ancak yenilenebilir enerjiye yönelik teknolojinin gelişmesiyle yatırım ve üretim maliyetlerinin düşmesi, iklim krizi konusunda toplumun daha çevreci kaynaklara yönelme eğilimi, bu kaynaklara ilişkin sınırsız potansiyele sahip olunması gibi nedenlerle elektrik üretiminde kaynak türü olarak yenilenebilir kaynaklar gittikçe daha fazla tercih edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları ülkelerin elektrik arzına destek olma, ekonomik büyümesine katkı sağlama gibi yönleriyle de sürdürülebilir bir enerji politikasının önemli bir ayağını

oluşturmaktadır. Bu itibarla, bu kaynaklara yapılacak yatırımlar stratejik olarak ele alınmalı ve diğer kaynaklar ile rekabet edebileceği noktaya kadar desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Elektrik homojen bir ürün olmasına rağmen üretimi için çok farklı teknoloji ve girdi kullanılabilir. Bu nedenle, orta ve uzun vade için geliştirilen enerji politikalarında elektrik üretiminde kaynak tercihi her zaman önemli ve üzerinde çok yönlü düşünülmesi gereken bir konu olmaktadır. Söz konusu politikaların piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmesi ve bunun sonucunda çevre, enerji güvenliği ve verimlilik gibi konularda yaşanabilecek aksaklıkların da önüne geçilmesi önem arz etmektedir.

Elektrik üretiminde girdi olarak kullanılan kaynağın seçimini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada enerji-çevre ilişkisi ve insan sağlığı, tesis yeri seçimi, enerji kaynaklarının özellikleri, yenilenebilir enerji politikası, enerji güvenliği, ekonomik ve sosyal etkenler ile verimliliğin kaynak seçimine etkisi değerlendirilmiştir. Yenilenebilir enerji teknolojileri diğer kaynaklar ile karşılaştırıldığında göreceli olarak yeni ve gelişimi henüz tamamlanmamış teknolojilerdir. Bu nedenle, bu kaynakların elektrik üretiminde tercih edilmesi için teşvik mekanizmaları ile desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç itibarıyla, kaynak seçiminde tüm faktörlerin ve ilgili ülke ya da bölgenin özel durumunun dikkate alındığı bütüncül bir bakış açısıyla analiz yapılması yerinde olacaktır. Ancak kaynak seçiminde ilgili kaynağın çevreye etkisi ve fosil yakıtlarda dışa bağımlılık günümüzde ön plana çıkan unsurlar olmakta ve daha fazla gündemde yer almaktadır. Bu şekilde, az sayıda faktöre bağlı bakış açısının ilgililere karar aşamasında yeterli desteği sağlamayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, fosil enerji kaynakları depolanabilir ve kullanıma hazır olmaları nedeniyle arz güvenliği bakımından önümüzdeki süreçte de tercih edilen kaynak olma özelliğini koruyacağı düşünülmektedir. Mevcut teknoloji ve ekonomik gelişme dikkate alındığında, elektrik üretiminde bu kaynaklardan yakın zamanda tamamen vazgeçilmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yer kabuğundaki rezerv değerleri ve tüketim hızları dikkate alındığında, gelecekte fosil kaynaklarda kaynak kıtlığı ile karşılaşılması kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye gibi ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının önemli kısmını ithal eden ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarını öncelikli olarak değerlendirmesinin, ekonomik açıdan faydalı olacağı gibi çevrenin korunması ve iklim krizi ile mücadele açısından da gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

Açıklama

Bu çalışma, Hüseyin Akgül tarafından 2019 yılında Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunda tamamlanan “*Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihleri*” başlıklı uzmanlık tezi baz alınarak hazırlanmış ve daha kapsamlı literatür taramasıyla geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, B., Selçuk, O. ve Daştan, S.A. (2019). The merit order effect of wind and river type hydroelectricity generation on Turkish electricity prices. *Energy Policy*, 132, 1298-1319.
- Ağaçbiçer, G. (2010). Yenilenebilir enerji kaynaklarının Türkiye ekonomisine katkısı ve yapılan swot analizler (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağpak, F. ve Özççek, Ö. (2018). Bir istihdam politikası aracı olarak yenilenebilir enerji. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 112-128.
- Akdoğan, D. A. (2018). Yenilenebilir enerjide kamu politikaları ve Türkiye (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akella, A.K., Saini, R.P. ve Sharma, M.P. (2009). Social, economical and environmental impacts of renewable energy systems. *Renewable Energy*, 34, 390-396.
- Akkoyun, T. (2020). Türkiye'nin günümüz doğu akdeniz politikaları. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 414-431.
- Akusta, E. ve Cergibozan, R. (2020). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyümenin çevre üzerinde etkisi: Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 15(54), 429-461.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Arslan, F. ve Uzun, A. (2017). Yenilenebilir enerji yatırımlarının sosyal kabul boyutu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 95-116.
- Ayan, T.Y. ve Pabuşçu, H. (2013). Yenilenebilir enerji kaynakları yatırım projelerinin analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 89-110.
- Bayraç, H.N. ve Özarslan, B. (2018). Biyokütle enerjisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik bir analizi: Türkiye örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 1-17.
- Behmand, F. ve Percebois, J. (2016). Wind power feed-in impact on electricity prices in Germany 2009-2013. *The European Journal of Comparative Economics*, 13(1), 81-96.
- Bekar, N. (2020). Yenilenebilir enerji kaynakları açısından Türkiye'nin enerji jeopolitiği. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(1), 37-54.
- Berk, İ. ve Torun, E. (2019). Testing merit-order effect in Turkey's electricity market: The effect of wind penetration on day-ahead electricity prices. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(1), 133-156.
- Brown, M. A. ve Sovacool, B. K. (2011). *Climate change and global energy security*, Cambridge: The MIT Press.
- Can, H. (2017). Yenilenebilir enerjinin makroekonomik etkileri: Türkiye örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ceyhan, S., Peçe, M.A. ve Kamacı, A. (2019). Yenilenebilir enerji kaynakları ile yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 83-97.
- Çalışkan, Ş. (2009). Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık ve enerji arz güvenliği sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 297-310.
- Çınar, S. ve Yılmaz, M. (2015). Yenilenebilir enerji kaynaklarının belirleyicileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 55-78.
- Çıtak, E. ve Pala, P. B. K. (2016). Yenilenebilir enerjinin enerji güvenliğine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 79-102.
- Çoban, O. ve Kılınç, N. Ş. (2016). Enerji kullanımının çevresel etkilerinin incelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 589-606.
- Dışkaya, S.K. (2017). Türkiye'nin enerji güvenliğinde yenilenebilir enerji etkisinin politik ekonomi perspektifi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 129-150.
- Diñer, H. ve Karakuş, H. (2020). Yenilenebilir enerji yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin belirlenmesi: G7 ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 40-49.
- Doğan, B. (2010). Enerji tüketimi - ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2008) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşi, A., Kantarlı, A.C., Yalçın, F.A. ve Kirazlı, G. (2019). Enerji yatırımlarında sosyal kabulü etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Strategic Public Management Journal*, 5(10), 63-77.

Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme

- EPA, United States Environmental Protection Agency (2018). Global greenhouse gas emissions data. 3 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data> adresinden erişildi.
- Erdoğan, S. (2020). Enerji, çevre ve sera gazları. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 277-303.
- Erdoğan, S., Dücan, E., Şentürk, M. ve Şentürk, A. (2018). Türkiye’de yenilenebilir enerji üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bulgular. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 233-246.
- ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019). Enerji verimliliği. 17 Ağustos 2020 tarihinde <http://www.enerji.gov.tr> adresinden erişildi.
- ETKB, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). Dünya ve Türkiye enerji ve tabii kaynaklar görünümü. 17 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr> adresinden erişildi.
- Frank, S., Mario, R. ve Massimo, G. (2007). The merit-order effect: a detailed analysis of the price effect of renewable electricity generation on spot market prices in Germany. Fraunhofer ISI, Karlsruhe, Working Paper Sustainability and Innovation, No. S7/2007.
- Gedik, Ö. T. (2015). Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları ve çevresel etkileri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Görez, T. ve Alkan, A. (2005). Türkiye’nin yenilenebilir enerji kaynakları ve hidroelektrik enerji potansiyeli. III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, 19-21 Ekim 2005, Mersin.
- Gözen, M. (2020). Enerji alanında farklı algılanabilen seçilmiş bazı kavramlar üzerine düşünceler. Uzman Gözüyle Enerji, Enerji Uzmanları Derneği Yayını, 3(16), 9-14.
- Güner, E. D. ve Turan, E. S. (2017). Yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel iklim değişikliği üzerine etkisi. Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 3(1), 48-55.
- Gürbüz, A. (2009). Enerji piyasaları içinde yenilenebilir enerji kaynaklarının yeri ve önemi. 5. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu, Karabük.
- Hatipoğlu, E. (2019). Enerji güvenliği, güvenlik yazıları serisi, No.44. 18 Haziran 2019 tarihinden <https://trguvenlikportali.com> adresinden erişildi.
- IEA, International Energy Agency (2017). Renewable energy. 5 Eylül 2020 tarihinde www.iea.org adresinden erişildi.
- IRENA, International Renewable Energy Agency (2018). Renewable energy and jobs annual-review 2017. 5 Haziran 2018 tarihinde www.irena.org adresinden erişildi.
- IRENA, International Renewable Energy Agency (2020). Renewable energy statistics 2020. 6 Eylül 2020 tarihinde www.irena.org adresinden erişildi.
- Karabulut, B. (2016). Enerji güvenliğine küresel ölçekte bir bakış. Savunma Bilimleri Dergisi, 15(1), 31-54.
- Karaca, C. ve Eşgünoğlu, M. (2016). Türkiye’nin 2023 yılı yenilenebilir enerji yatırım hedeflerinin işsizliğe etkisi. ICOMEP 2016, International Congress of Management Economy and Policy, Proceedings Book. 25 Ekim 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/311563126_Turkiye'nin_2023_Yili_Yenilenebilir_Enerji_Yatirim_Hedeflerinin_Issizlige_Etkisi adresinden erişildi.
- Kaya, F. ve Kaya, S. (2017). Türkiye’de artan rüzgar enerji kullanımının Avrupa Birliği ile karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesi, Sobider, Sosyal Bilimler Dergisi, 4(14), 363-380.
- Keskinkılıç, S. (2019). Yenilenebilir enerji - ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maciejowska, K. (2020). Assessing the impact of renewable energy sources on the electricity price level and variability - A quantile regression approach. Energy Economics, 85, 10.

- Mevzuat Bilgi Sistemi (2020a). Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi amaçlı kullanımına ilişkin kanun. 3 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr> adresinden erişildi.
- Mevzuat Bilgi Sistemi (2020b). Enerji verimliliği kanunu. 10 Eylül 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr> adresinden erişildi.
- Nersesian, R. L. (2016). *Energy economics: markets, history, and policy*. New York: Routledge.
- Özçakmak, E. (2016). *Impact of wind energy generation on wholesale electricity prices in Turkish electricity markets (Master Thesis)*. Tweente: The University of Tweente, Netherlands.
- Özer, Y. E. (2016). Türkiye'nin yenilenebilir ve temiz enerji konusunda ABD, Çin ve Avrupa Birliği ile karşılaştırmalı analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 137-155.
- Özkul, Ö. B. (2010). 21. yüzyılda enerji güvenliği, *Stratejik Öngörü Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 15-16, 49-61.
- Özşahin, Ş., Mucuk, M. ve Gerçeker, M. (2016). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine panel ARDL analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.
- Pamir, N. (2017). *Enerjinin iktidarı, güncellenmiş ve genişletilmiş 3. Baskı*. İstanbul: Hayykitap.
- Paraschiv, F., Erni, D. ve Pietsch, R. (2014). The impact of renewable energies on EEX day-ahead electricity prices. *Energy Policy*, 73, 196-210.
- Rahman, Z.U, Khattak, S., Ahmad, M. ve Khan, A. (2020). A disaggregated-level analysis of the relationship among energy production, energy consumption and economic growth: Evidence from China. *Energy*, 194, article 116836.
- Sagbaş, A. ve Başbuğ, B. (2018). Sürdürülebilir kalkınma ekseninde enerji verimliliği uygulamaları: Türkiye değerlendirmesi. *European Journal of Engineering and Applied Sciences*, 1(2), 43-50.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4378-4391.
- Smil, V. (2017). *Energy and civilization, a history*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Stigka, E.K., Paravantis, J.A. ve Mihalakakou, G.K. (2014). Social acceptance of renewable energy sources: A review of contingent valuation applications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 32, 100-106.
- Şirin, S.M. ve Yılmaz, B.N. (2020). Variable renewable energy technologies in the Turkish electricity market: Quantile regression analysis of the merit-order effect. *Energy Policy*, 144, 1-15.
- TPAO, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (2017). *Türkiye Petrolleri 2017 yılı ham petrol ve doğal gaz sektör raporu*. 4 Nisan 2020 tarihinde <http://www.tpao.gov.tr> adresinden erişildi.
- Tuğrul, B. (2017). Enerji güvenliği ve ulusal güvenlik ilişkisi. Tolga Sakman (Ed.) *Devlet doğasının değişimi: Güvenliğin sınırları (ss.583-594)*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Uyanık, S. (2018). The future role of renewables in Turkey's electricity supply security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(5), 89-96.
- Ürün, E. ve Soyu, E. (2018). Türkiye'nin enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynakları üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi, özel sayı*, 31-45.
- WEC, World Energy Council (2019). *Energy trilemma index*. 2 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.worldenergy.org> adresinden erişildi.
- Worthington, A.C, ve Higgs, H. (2017). The impact of generation mix on Australian wholesale electricity prices. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 12(3), 223-230.
- Varınca, K. ve Gönüllü, M. T. (2006). Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının çevresel olumlu etkileri. VI. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, Isparta.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54.

Elektrik Üretiminde Kaynak Tercihini Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme

- Yılmaz, O. (2015). Yenilenebilir enerjiye yönelik teşvikler ve Türkiye (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yi-Chong, X. (2006). China's energy security. *Australian Journal of International Affairs*, 60(2), 266.
- Yücel, F. B. (1994). Enerji ekonomisi. İstanbul: Febel Limited Şirketi.
- Zweifel, P., Praktiknjo, A. ve Erdmann, G. (2017). *Energy economics, theory and applications*. Berlin: Springer International Publishing AG.

I. Alâeddin Keykubad Dönemi (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyübîler Arasındaki Elçilik İlişkileri

During I. Alâeddin Keykubat's Sovereignty (1220-1237) The Relationship of Embassies between the Turkey Seljuk State and Ayyubids

Seçil KÖSALİ MUŞ¹

Özet

Bir devletin başka devletler tarafından siyasi bir yapı olarak tanınmasında diplomatik münasebetlerin önemi büyüktür. Devletler arasındaki bu ilişkiyi sağlayan unsurlardan biri de elçilerdir. Bu çalışmanın konusu olan I. Alâeddin Keykubad Dönemi, Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyübîler arasındaki elçilik ilişkileri I. İzzeddin Keykâvus Dönemi'nde gerçekleştirilen Halep Seferi sonrası iki devlet arasında bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla başlamıştır. Selçuklu Sultanı bu amacı doğrultusunda Eyyübî Devleti ile evlilik yoluyla akrabalık tesis etmek istemiş ve bu isteğini iletme üzere Eyyübî Devleti'ne elçi göndermiştir. I. Alâeddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyübîler arasında bu nedenle başlayan elçilik ilişkileri daha sonra çeşitli nedenlerle devam etmiştir. Bu dönemde iki devlet arasında en fazla Yassıçemen Savaşı öncesinde elçiler gidip gelmiştir. Bunun yanı sıra Eyyübî melikleri aralarındaki anlaşmazlıkları gidermesi için I. Alâeddin Keykubad'a elçi göndermişlerdir. Yine iki devlet arasında bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla söz konusu devletler birbirlerine elçiler göndermişlerdir. Çalışmada ayrıca elçilere verilen ve elçilerin getirdikleri hediyelere, elçiler onuruna düzenlenen eğlence meclislerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, I. Alâeddin Keykubad, Eyyübîler, Elçilik

Abstract

Diplomatic relations are of great importance in the recognition of a state as a political structure by other states. One of the factors that provide this relationship between the states is the ambassadors. The embassy relations between the Turkey Seljuk State and Ayyubids, which were the subject of this study, began in order to correct deteriorating relations between the two states after the Aleppo Expedition, which took place during the Reign of I. İzzeddin Keykavus. The Sultan of Seljuk wanted to establish a kinship with the State of Ayyubid through marriage for this purpose and sent an envoy to the State of Ayyubid to convey his request. The I. Alâeddin Keykubad period between the Turkey Seljuk State and Ayyubids began for this reason, and embassy relations continued for various reasons. During this period, envoys came and went between the two states, most of them before the Battle of Yassıçemen. In addition, Ayyubid rulers sent ambassadors to I. Alâeddin Keykubad to resolve their disagreements. Again, in order to improve the

¹Diyanet İşleri Başkanlığı, Bartın İl Müftülüğü, Bartın, Türkiye

ORCID:

S.K.M.: 0000-0002-9707-5820

Corresponding Author:

Seçil KÖSALİ MUŞ

Email:

secilkosalimus@gmail.com

Citation: Kösali-Muş, S. (2020). I. Alâeddin Keykubad Dönemi (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyübîler Arasındaki Elçilik İlişkileri. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 939-951.

Submitted: 24.06.2020

Accepted: 29.11.2020

deteriorating relations between the two states, these states have sent envoys to each other. In research, the gifts given to the envoys and the gifts brought by the envoys and the entertainment councils organized in honor of the envoys were also included.

Keywords: Turkey Seljuk State, I. Alâeddin Keykubad, Ayyubids, Embassy.

1. GİRİŞ

Bir devletin diğer devletlere varlığını kabul ettirmesi, o devletin muhataplarıyla kurduğu diplomatik ilişkilerdeki başarısıyla doğrudan ilişkilidir. Elçilik bu ilişkinin en önemli unsurudur.

Elçi kelimesi Türkçedeki il ve el isim kökünden türemiş olup¹ sözlükte üç ayrı anlama karşılık gelmektedir²;

- Bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse, sefir³.
- Bir uzlaşma sağlamak veya iş bitirmek için birinin yanına gönderilen kimse.
- Arapça karşılığı olarak da haber getiren, yalvaç, resuldür.

Araştırmamız açısından elçilik tanımının ilk iki maddesi önemlidir.

Bilindiği üzere Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)'nin devamı niteliindedir. Bu nedenle devletin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılanmalarında olduğu gibi elçilik müessesesi ile ilgili yapılanmasında da Büyük Selçuklu Devleti'nin izleri görülmektedir. Ancak kaynaklarda her iki devletin elçilik müesseseleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk yabancı devletlerden gelen elçilerin karşılanması hakkında şu bilgiyi vermektedir:

“Serhad memurlarına, topraklarımıza giriş yapan herkesin künyesi, beraberindeki süvariler, piyadeler, levazımat ve eşyasının keyfiyeti, geliş maksadı hakkında malumat vermek için anında bir süvari göndermelidir. Öte yandan onları şehre ulaştırıp divana teslim etmesi için yanlarına bir mutemet görevlendirmelidir. Bundan sonraki merhalede görevi teslim alan bir memur başka bir şehir ve bölgeye onlarla dergâha varana kadar refakat eylesin. Konakladıkları mamur bölgelerdeki memurlar, âmiller ve ikta sahiplerine onları layıkıyla ağırlayıp esenlikle uğurlamalarını söylesinler. Elçilere yapılan iyi yahut kötü muamele onları gönderen padişaha yapılmış muamele demektir. Hükümdarlar hiçbir vakit birbirlerine hürmette kusur eylememiş ve elçiye her daim izzet ü ikramda bulunup asla zeval vermemişlerdir. Eğer bir zaman padişahlar arasında husumet ve muhalefet husule gelirse elçiler her zamanki gibi gelip gitmişler ve kendilerine buyrulan elçilik vazifesini ifa etmişlerdir. Kendilerine her zaman âdet olunduğu şekilde davranılmış, rahatsızlık verecek en ufak bir harekete tevessül edilmemiştir”⁴.

Nizamü'l-Mülk'ün eserinden elde ettiğimiz bu bilgilere göre elçilerin güvenliğini sağlamak son derece önemlidir. Bununla birlikte Nizamü'l-Mülk seçilecek elçilerde bulunması gereken özellikler hakkında şunları söylemektedir:

“Elçiler de boy bosça alımlı, padişaha hizmet tecrübesi olanlar; sözünü sakınmadan söyleyenler, nice seyahatlerde bulunmuş, her ilmi nefsinde toplamış, hafızası kuvvetli ve ferasetli kişiler arasından seçilmelidir. Şayet elçi ihtiyar ise âlim olanı tercih edilmelidir Elçinin nedim olması daha emniyetlidir Elçiliğe gönderilen kimsenin yiğit, gözü kara, silahlı, süvari ve savaşçılık gibi meziyetlere sahip oluşu menfaatimizdir. Zira bu meziyetleri gördüklerinde adamlarımızın hepsinin bu ölçüde olduklarını düşünürler. Ve dahi nesev ve şerefinden ötürü ona kötülük eyleyemeyip hürmet edeceklerinden elçinin

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 278; Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 3.

² bkz. *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1992, s. 448.

³ Arapça kökenli sefir kelimesi yolculuk, sefer, seyahat anlamlarına gelmektedir. M. İsmet Yolcu, *Örnek Sözlük (Arapça-Türkçe)*, Ankara, 1996, s. 426.

⁴ NizamülMülk, *Siyasetname*, (Haz.: M. Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 68.

seyyid ya da şerif olanı da makbuldür. Şaraba düşkün, şaklaban, kumarbaz, geveze, adı sanı belirsiz kişiler elçiliğe layık değildir⁵.

Araştırmamızda görüleceği üzere Nizamü'l-Mülk'ün elçi seçimi ve elçilerin görevleriyle ilgili verdiği bilgilerin büyük bir kısmı Türkiye Selçuklu Devleti'nde de uygulanmaktadır. Öte yandan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesine göre Türkiye Selçuklu Devleti'nde Emîr-i Meclis adındaki görevli *"hükümdar ile görüşmek için gelenleri içeriye alır ve farklı sebepler nedeniyle düzenlenen gerek meclis gerekse merasimlerde teşrifat nazırı olarak hizmet"* ederdi⁶. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde elçilik işleri ile ilgilenen kurumsal bir bölüm bulunmadığını ancak mihmandâr⁷ adı verilen görevlilerin elçilik işleri ile ilgilendiklerini görmekteyiz. Mihmandârların devletin hangi kademesinden atandıkları bilinmemekle birlikte elçilik heyetinin güvenliklerinden sorumlu olmaları nedeniyle askerlik yönlerinin bulunması veya devletin diğer kademelerinde görev yapan sivil memurlar arasından seçilip kendilerine muhafız birliklerinin eşlik etmesi olasıdır⁸. Mihmandârların görevlerinin elçilik heyetinin merkeze ulaşmasından sonra devam ettiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Eyyûbilerde de elçilik önemli idarî memurluklardan biriydi. Elçiler genel olarak ilmiye sınıfına mensup kişiler arasından seçilirdi⁹. Büyük Selçuklu Devleti'nin devlet geleneğinden gelen Zengîlerin devamı niteliğinde olan Eyyûbilerin siyasi yapılanmalarında ve buna bağlı olarak diplomatik ilişkileri yürüten elçilik müesseselerinde Selçuklu izleri görülmektedir. Zira gelen elçilere hil'atler giydirilmesi geleneği hem Türkiye Selçukluları hem de Eyyûbilerde olan bir gelenektir. Bu durum her iki devletin Türk-İslâm geleneğinin ve sentezinin bir ürünü olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğinde olduklarını göstermektedir. Yine Türkiye Selçukluları Devleti'nde olduğu gibi Eyyûbilerde de gelen elçileri karşılayıp onlara hizmet eden Emîr-i Meclis adındaki görevliler bulunmaktaydı. Özellikle Abbasi Halifesi'nin elçisi geldiğinde Emîr-i Meclis elçiyi şehir dışında karşılar, özel bir yerde misafir eder ve ertesi gün sultanın huzuruna çıkarırdı¹⁰.

I. Alâeddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbîler arasında elçiler çeşitli sebeplerle karşılıklı olarak gidip gelmiştir. Bu nedenleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

- Tahta çıkışı duyurmak
- İki devlet arasında bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla ittifak anlaşması yapmak
- Evlilik akdi yapmayı istemek
- Ortak düşmanlara karşı ittifak yapmak
- Hanedan içi mücadelelerde karşı tarafın yardımını talep etmek
- Savaşlarda kazanılan galibiyetlerden sonra fetihnameler göndermek
- Hükümdarın bayramını kutlamak

⁵ NizamülMülk, *a.g.e.*, s. 70.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 82; Asri Çubukçu, "Emîr-i Meclis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 141.

⁷ Farsça mihman (misafir) ve dâr (sahip olan) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen mihmandâr kelimesi "misafir ağırlayan kimse" anlamına gelmektedir. bkz. Nebi Bozkurt, "Mihmandâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 25.

⁸ Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın sonu-XIV yüzyılın başları)*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 15.

⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 25.

¹⁰ Mehmet İpşirli, *a.g.m.*, s. 7.

2. TÜRKİYE SELÇUKLULARININ EYYÛBÎLERE GÖNDERDİĞİ ELÇİLER

I. Alâeddin Keykubad 1220 yılında Türkiye Selçuklu tahtına oturduğunda gelenek olduğu üzere komşu devletlere hükümdarlığını duyurmak üzere elçi göndermiştir. Bu devletlerden biri de Anadolu'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan komşu olan Eyyûbîlerdir. Ancak kaynaklarda bu elçinin kim olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

I. Alâeddin Keykubad'ın 1220 yılında tahta geçtiğinde Eyyûbîlerle olan ilişkileriyle ilgili olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. İbnü'l Esir konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Ölen amcası ona karşı çıkmış ve yine Anadolu'da kendisine komşu olan diğer hükümdarların muhalefetinden de korkmuştu. Sultan bunun için el-Melik'ül Eşref'e elçi göndererek onunla barış yapmış ve her ikisi ittifak edip birbirine karşı iyi niyetli davranacaklarına, birbirlerine destek olacaklarına ve bu arada evlilik bağı kuracaklarına dair anlaşmaya varmışlardı.”¹¹

Abu'l-Farac ise; *“Sultan I. Alâeddin Keykubad, saltanatının başlangıcında düşmanlarının çok (Rumların ve Ermenilerin) ve Erzen-i Rum/Erzurum emiri olan amcasının Melik Eşref ile dost olduğunu görünce Melik Eşref'in hemşiresini eşi olmak üzere istedi. Bu kadın ona üç sene sonra verildi.”¹²* bilgisini vermektedir.

İbnü'l Esir ve Abu'l-Farac'ın I. Alâeddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbîler arasındaki ilişkilere ait verdikleri bilgilerde farklılıklar olsa da Selçuklu Sultanı'nın Eyyûbîlerle olan husumete son vermek ve saltanatını duyurmak amacıyla Melik Eşref'e elçi gönderdiği bilinmektedir.

Bu bilgilerin yanı sıra Türkiye Selçuklularının Eyyûbîlere gönderdiği elçiler ve gönderilme nedenleriyle ilgili kaynaklarda başka bilgiler de yer almaktadır.

I. Alâeddin Keykubad Türkiye Selçuklu tahtına geçtiğinde Türkiye Selçuklu Devleti- Eyyûbî ilişkileri I. İzzeddin Keykâvus Dönemi'nde gerçekleştirilen Halep Seferi'nden sonra gerilmişti. İki ülke arasındaki ilişkiler I. Alâeddin Keykubad'ın, Melik Eşref'in desteklediği Hısn-ı Keyfa Artuklu Hâkimi Mesud'un üzerine yürümesiyle iyice bozulmuştur. İleri görüşlü Selçuklu Sultanı ülkesinin sınırlarına yaklaşmakta olan Moğol istilasına karşı savunma hattı kurmak amacıyla Eyyûbîlerle var olan husumete son vermek istemiştir. I. Alâeddin Keykubad, bu amaçla Kâhta kuşatması sırasında esir düşen İzzeddin b. Bedr'i serbest bırakmış, Eyyûbîlerle akrabalık tesis etmek için de Melik Eşref'in kız kardeşiyle evlenmek istemiştir. I. Alâeddin Keykubad, Hokkabazoğlu Seyfeddin önderliğindeki elçilik heyetini, Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun'u (Melike-i Adiliye) istemek üzere Şam'a göndermiştir¹³. Heyet Malatya'ya vardığında Hokkabazoğlu Seyfeddin hastalanarak vefat etmiştir¹⁴. Bunun üzerine I. Alâeddin Keykubad, Hokkabazoğlu Seyfeddin'in yerine Çaşnigir Şemseddin Altunaba'yı görevlendirmiştir. Öte yandan I. Alâeddin Keykubad, Kayseri'de hapsedilen İzzeddin b. Bedr'i diğer Eyyûbî esirleriyle birlikte hapisten çıkararak Şam'a göndermiştir¹⁵. İzzeddin b. Bedr I. Alâeddin Keykubad'ın kendisine ve diğer Eyyûbî esirlerine iyi muamelede bulunduğunu Eyyûbî meliklerine bildirmesi, Adiloğulları üzerinde etkili olmuş¹⁶ ve

¹¹ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi (el-Kâmi'l-fi't-Tarih Tercümesi)*, XII, (Çev.: Komisyon), Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 313; Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yay., Ankara, 2005, s. 205-206.

¹² Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi II*, (Süryaniceden İngilizceye Çev.: Ernest A. Wallis Budge), (Türkçe 'ye Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 505.

¹³ Önder Kaya, “Eyyûbî Meliklerinden Melik Eşref Musa'nın Artuklu Melikleriyle İlişkileri”, *Eyyûbîler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 280; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul, 2013, s. 426.

¹⁴ İbn Bibi el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) II*, (Çev.: Mürsel Öztürk), s. 310.

¹⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 309; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi-II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbaası, Manisa, 2007, s. 1-4.

¹⁶ İzzeddin b. Bedr'in Şam'a vardığında, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın barış çabalarından övgüyle söz etmesi, Adiloğulları üzerinde etkili olmuştur¹⁶.

elçilik heyeti büyük hürmet ve misafirperverlikle karşılanmıştır. Taraflar ülkelerine karşı yapılacak saldırıda ittifak kuracaklarını, birbirlerine destek olacaklarını taahhüt etmiş; bu husumete de evlilik akdiyle son vererek aralarında akrabalık tesis etmeyi karara bağlamışlardır¹⁷. I. Alâeddin Keykubad, alınan bu karar doğrultusunda Eyyübî Sultanı El-Âdil'in kızı Melike Adiliye (Gaziye Hatun) ile evlenmiştir. Bu evlilik neticesinde iki hanedan arasında akrabalık bağı tesis edilmiştir¹⁸.

Bu olaylardan sonra iki devlet arasında olumlu yönde seyreden diplomatik ilişkiler, aynı yönde devam etmiştir. İbn-i Nazif el-Hamevi 1226 yılında I. Alâeddin Keykubad'ın geçmiş olsun dileklerini iletmek için Eyyübîlerin Dımaşk Meliki Muazzam'a bir elçi gönderdiğini ifade etmektedir. Bunun dışında I. Alâeddin Keykubad, Erzincan kadısı Kemaleddin Kamyar'ı¹⁹ 1226-1227 yılında Eyyübîlerin Humus meliki Melik Mücahid'e göndermiştir. Kamyar, Melik Mücahid tarafından büyük bir izzet-i ikramla karşılanmıştır. I. Alâeddin Keykubad yine Melik Mücahid'e, Mihmandar Necmeddin'i elçi olarak göndermiştir. Selçuklu elçisinin Melik Mücahid'e: "*Senin Melik Muazzam ile olan işini halletmek ve senin mallarının üzerindeki itirazını halletmek için geldim*"²⁰ demesi Eyyübî meliklerinin aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle I. Alâeddin Keykubad'tan yardım talep ettiklerini göstermektedir.

Yassıçemen Savaşı öncesinde iki devlet arasında çok sayıda elçi gidip gelmiştir²¹. Celâleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı muhasara altına alması ve Erzurum Meliki Cihanşah'la ittifak yapması üzerine Celâleddin Hârizmşah'ın Selçuklu ülkesine taarruz edeceğini öngören I. Alâeddin Keykubad²², Celâleddin Hârizmşah'a karşı Eyyübîlerle ittifak kurmak üzere harekete geçmiştir. Bu amaçla Kemaleddin Kamyar'ı, Melik Kamil'e ve Melik Eşref'e elçi olarak göndermiştir. Eyyübî meliklerinin bu teklife olumlu bakmamaları üzerine deneyimli devlet adamı Kemaleddin Kamyar I. Alâeddin Keykubad'ın önceden hazırladığı silahını²³ kullanarak; "*Eğer bu meselede sultana yardım etmezseniz, yarın Allah göstermesin bir tehlike olduğunda Sultan'ın haremını namahrem ellerde göreceksiniz. O zaman pişmanlık kâr etmez*"²⁴ demiştir. Kamyar'ın bu sözü Eyyübî melikleri üzerinde etkili olmuş ve iki devlet Celâleddin Hârizmşah'a karşı ittifak yapma konusunda anlaşmışlardır. Söz konusu ittifakın sağlanmasındaki bir diğer etken I. Alâeddin Keykubad tarafından Celâleddin

¹⁷ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, s. 205-206.

¹⁸ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 505; Üremiş, *a.g.e.*, s. 205-206; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XII, s. 313; Gülay Öğün Bezer, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, (ed. Gülay Öğün Bezer), Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2012, s. 134.

¹⁹ Rum ve Ermeni illerinin kahramanı olarak bilinen ve beylerbeyi, Kayseri valiliği, Erzincan kadılığı gibi görevlerde bulunan Kemaleddin Kamyar, I. Alâeddin Keykubad'a çok yakın bir isim olup II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde gücünü ve kudretini yitirmiştir. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 32; Osman Turan, *Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 80-82; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 362, vd. Kamyar'ın Farsça ve Arapçaya çok iyi hâkim olması, tecrübeli devlet adamının bir diğer önemli görevini de işaret etmektedir. Kemaleddin Kamyar'ın I. Alâeddin Keykubad ile Melik Eşref'in konuşmaları sırasında tercümanlık yapması onun Arapçaya vakıf olduğuna işaret eder. Bununla birlikte Osman Turan, Kemaleddin Kamyar'ın tercümanlık yapmasının Melik Eşref'in Türkçe ve Farsça bilmediğini, Arapça konuştuğunu gösterdiğini belirtir. Zira I. Alâeddin Keykubad, Farsça konuşmakla beraber, bu dilde şiirler de yazmıştır. bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390.

²⁰ Uyumaz, *a.g.e.*, s. 75.

²¹ İbnü'l-Esir, I. Alâeddin Keykubad'ın, Melik Kamil'e sayısız elçi gönderdiğini, hatta aynı gün içerisinde Kayseri'den beş ayrı elçinin Eyyübî sarayına geldiğini belirtir. Bu durum bize I. Alâeddin Keykubad'ın Celâleddin Hârizmşah meselesine ne kadar önem verdiğini ve bu meseleyi bir an önce halletmek istediğini göstermektedir. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XII, s. 453.

²² Şeşen, *a.g.e.*, s. 103.

²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390.

²⁴ I. Alâeddin Keykubad'ın Eyyübî meliklerini kendisiyle ittifak yapmaya ikna edebilmek için kullandığı silah, Eyyübî meliklerinin kardeşi ve I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Melike-i Adiliye'dir.

²⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 388; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi I*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 528. İbn Bibi, I. Alâeddin Keykubad'ın Celâleddin Hârizmşah'a karşı Eyyübî melikleri ile ittifak kurmak amacıyla çok sık elçi gönderdiğinden söz etmez. Ancak İbnü'l-Esir, I. Alâeddin Keykubad'ın Celâleddin Hârizmşah tehlikesini ciddiye alarak Melik Kamil'e, kardeşi Melik Eşref'i Selçuklu güçlerine yardım maksadıyla göndermesi talebini iletme üzere sürekli olarak elçiler gönderdiğini, hatta bu elçilerin beş tanesinin aynı gün içerisinde Melik Kamil ve Melik Eşref'e uğradıklarını belirtir. Bu elçiler, Melik Eşref'in yalnız da olsa I. Alâeddin Keykubad'ın yanına gelip, Selçuklu ordusuna katılmasını talep etmişlerdir. Melik Kamil Selçuklu Sultanı'nın bu ısrarlı talebi üzerine Dımaşk'ta bulunan kardeşi Melik Eşref'i yanına çağırması, O da kısa bir süre içinde ağabeyinin yanına gelmiştir. bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XII, s. 453. Osman Turan ise; "*Melik Eşref devamlı olarak Alâeddin Keykubad'ı Harizmşah'a karşı birleşmeyi teklif ediyor; Ahlat muhasarası esnasında bu konuda müracaatta bulunuyordu*" demektedir. bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390.

Hârizmşah'a gönderilen mektubun bir kopyasının Kemaleddin Kamyar tarafından Eyyûbî meliklerinin huzurunda okunmuş olmasıdır. I. Alâeddin Keykubad'ın Eyyûbî melikleri hakkındaki olumlu düşüncelerinin yer aldığı bu mektubun içeriği şöyledir:

"İşiniz doğru düriüst giderken baban niyetini değiştirerek kendi kendine kötülük etti. Bunun sonunda başımıza gelenler geldi. Şimdi ise Eyyûb'un ailesine düşmanlık ediyorsun. Onlar büyük bir ailedir ve mutludur. Yillardan beri asaletlerini sürdürmüşlerdir. Askere, halka ve komşulara çok ihsanlarda bulunmuşlardır. Onların mal, mülk, şehir, adam, evlat ve gücü çoktur. Seninse şehirlerin harap olmuştur. Bizler senin durumunu senden daha iyi biliriz. Beni onlara düşman sanma, yemin olsun düşman değilim. Aksine dostlarıyım, çünkü aramızda aile ve kan bağı vardır. Benim onlardan çocuklarım var. Geçekten, aramızda bazı durumlar olmuş ve ben onlara bu yüzden sitemde bulunmuştum. Ancak daha sonra her şey yoluna girmiştir. Sana şunu taaviye ederim; onlarla barış yaparak dost olmaya bak. Çünkü düşmanlarına karşı sana yardımcı olurlar. Birleşmeye bak; Gürcüleri ve diğerlerini bir tarafa bırak, bu benim sana nasihatimdir. Yemin ederim, aklımın ve kanununun gereğini sana söylüyorum"²⁵.

Melik Eşref, Kamyar'ın okuduğu bu mektup neticesinde yapılan ittifak teklifini kabul ettiğini bildirmek üzere I. Alâeddin Keykubad'a elçi göndermiştir. I. Alâeddin Keykubad cevabi elçisi olarak Kemaleddin Kamyar'ı göndermiştir. Selçuklu Sultanı, Kamyar'la birlikte bir mektup göndermiştir. Fakat daha sonra I. Alâeddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar'a, Melik Eşref'i Sivas'a getirmesinin daha uygun olacağını bildirdiği bir mektup göndermiştir²⁶. Bunun üzerine Melik Eşref, Kemaleddin Kamyar'la birlikte Sivas'a gelerek Sultan I. Alâeddin Keykubad'la buluşmuştur. Öte yandan Selçuklu Sultanı Melik Âdil'in kızı olan karısı Melike Adiliye'yi de erkek kardeşlerini görmesi için beraberinde getirterek, müttefiklerine karşı nezaket göstermiştir²⁷.

3. EYYÛBÎLERİN TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE GÖNDERDİĞİ ELÇİLER

Yukarıda da belirtildiği gibi I. Alâeddin Keykubad 1220 yılında Selçuklu hükümdarı olduğunda saltanatını tebrik etmek ve bağlılıklarını belirtmek üzere komşu ülkelerden gelen elçiler arasında Eyyûbîlerin elçileri de bulunmaktadır.

Bunun dışında Eyyûbîler çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye Selçuklularına elçiler göndermişlerdir. Bu nedenlerden biri Hısn-ı Keyfa Artuklu Hâkimi Rükneddin Mesud'un istikrarsız siyasetiyle ilgilidir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin vassalı olan Artuklu Hâkimi Rükneddin Mesud, I. Alâeddin Keykubad adına okuttuğu hutbeyi kesmişti. Sınırlarına komşu olan Melik Eşref'i topraklarına karşı tehdit unsuru olarak görerek kendisine daha uzakta bulunan Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil'e tâbi olmuştu. Münecimbaşı 1226 yılına ait bu olayı naklederken Melik Eşref'in Alâeddin Keykubad'a elçi gönderip, kendisine karşı Artuklu Hâkimi Melik Mesud'un ittifaklar kurduğunu ve bu nedenle I. Alâeddin Keykubad'ı merkezi Amid (Diyarbakır) olan Artuklu hükümdarının ülkesine karşı sefer yapma konusunda kışkırttığını belirtir²⁸.

Selçuklu Sultanı, bölgede izlediği ikili siyaseti nedeniyle Rükneddin Mesud'a olan güvenini yitirdiği için Eyyûbî Meliki el-Eşref'in önerisine sıcak bakarak 1226 yılında Artuklu Hâkimi'nin ülkesine doğru harekete geçmiştir²⁹. I. Alâeddin Keykubad komutanlarından Mübarizeddin

²⁵ Hans L. Gottschalk, "İbn Nazif el-Hamevi'nin Yassıçemen Savaşı (7-10 Ağustos 1230) Hakkındaki Raporu" *Eyyûbîler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), s. 294-295; Uyumaz, a.g.e., s. 77.

²⁶ İbn Bibi, a.g.e., I, s. 292; İbnü'l-Esir, a.g.e., XII, s. 420-421; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Yayımlayan ve Çev.: Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir, 2001, s. 65.

²⁷ Gottschalk, a.g.m., İbn Bibi, Melik Eşref'in kız kardeşinin adını belirtmemekle birlikte, onu kastederek: "Sultan'ın Haremî" tanımlamasını kullanmıştır. bkz. İbn Bibi, a.g.e., I, s. 314.

²⁸ Münecimbaşı, a.g.e., s. 65.

²⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e., XII, s. 458-459; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 461.

Çavlı'yı Amid'e ait olan Kâhta'ya; Eseddin Ayaz'ı ise Çemişgezek ve Kerferek'e göndermiştir³⁰. Selçuklu kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Rükneddin Mesud, bu kez yönünü Melik Eşref'e çevirerek onun yardımını talep etmiştir. Rükneddin Mesud'un bu talebi karşısında siyasetini değiştiren Melik Eşref, I. Alâeddin Keykubad'a elçi göndererek Rükneddin Mesud'un itaat ettiğini, bu nedenle seferin kaldırılıp kuşatılan yerlerin iade edilmesini rica etmiştir. Melik Eşref'in bu isteğine öfkelenen I. Alâeddin Keykubad, elçiye; "Ben Melik Eşref'in naibi miyim ki emir verecek ve yaptıklarından alıkoyacak?" demiştir³¹.

1226-1227 yılları arasında Eyyûbîler, I. Alâeddin Keykubad'a Celâleddin Hârizmşah'a karşı ittifak oluşturmak amacıyla çok sık elçi göndermiştir³². Bu yıllar içinde Melik Mücahid I. Alâeddin Keykubad'a bir elçi göndermiştir. Bu elçinin adı ve gidiş nedeniyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Benzer şekilde gidiş nedeni bilinmeyen el-Zekibin el-Acemi Selçuklu Sultanı tarafından ağırlandı. Yine Halep Atabeyi Şihabeddin Tuğrul, I. Alâeddin Keykubad'a İbnü'l-Ebi Heyca el-Dukayik adında bir elçi göndermiştir³³.

Yukarıda da belirtildiği gibi I. Alâeddin Keykubad, Yassıçemen Savaşı'ndan önce 1229-1230 yılları arasında Celâleddin Hârizmşah'a karşı Eyyûbîlerle ittifak yapmak için hem Melik Kamil'e hem de Melik Eşref'e elçiler göndermiştir. Melik Eşref de gerçekleştirilecek bu ittifakın şartlarını görüşmek üzere Kemaleddin el-Ahlati'yi elçi olarak I. Alâeddin Keykubad'a göndermiştir. Kemaleddin el-Ahlati, I. Alâeddin Keykubad'ın el-Eşref'e istediği desteği vereceğine ilişkin teminatla geri dönmüştür³⁴.

Yassıçemen Savaşı'ndan sonra I. Alâeddin Keykubad'ı tebrik etmek amacıyla Türkiye Selçukluları Devleti'ne çevre ülkelerden çok sayıda elçiler gelmiştir. Bu elçiler arasında, I. Alâeddin Keykubad'la Celâleddin Hârizmşah'a karşı ittifak yapan Melik Eşref'in de elçisi bulunmaktadır³⁵.

1237 Ramazan Bayramı öncesinde I. Alâeddin Keykubad Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde başladığı fetihlerini tamamlamak ve bu bölgelerde Selçuklu hâkimiyetini sağlamak amacıyla bölgede stratejik önemi olan Amid üzerine bir sefer yapmaya karar vermiştir. Bu düşünceyle ordusunu Kayseri yakınlarındaki Meşhed Ovası'nda toplamıştır. I. Alâeddin Keykubad'ı bu seferi yapmaya sevk eden sebeplerden biri de Halep Eyyûbî Hâkimi el-Nasır ile Şam Hâkimi Melik Eşref'in Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil'e karşı kendisinden yardım talep etmeleridir. Zira Melik Kamil, Melik Eşref'in hâkimiyetindeki toprakların büyük kısmını ele geçirerek onun hâkimiyetini Şam şehri ile sınırlandırmıştı. Melik Eşref'in bu durumundan endişe duyarak sıranın kendilerine de geleceğini düşünen Şam ve Halep Eyyûbî Melikleri, Melik Kamil'e karşı I. Alâeddin Keykubad'la ittifak yapmak için Kayseri'ye elçiler göndermişlerdir. Selçuklu Sultanı belirtilen bu nedenlerin yanı sıra olası bir Moğol istilasına karşı ülkesini savunmak amacıyla Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil'e karşı Eyyûbî melikleriyle ittifak yapmıştır³⁶.

Eyyûbî meliklerinin kendisine karşı I. Alâeddin Keykubad'la ittifakı, iki ülke arasında olumlu yönde ilerleyen ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Öte yandan Moğol istilası Musul'da baş göstermiş, bunun üzerine Halife, I. Alâeddin Keykubad ve Melik Kamil arasındaki

³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 369.

³¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XII, s. 417, Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul, 2007, s. 103.

³² Şeşen, *a.g.e.*, s. 106; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 57.

³³ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasi Münasebetleri", *Eyyûbîler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194.

³⁴ Şeşen, *a.g.e.*, s. 121.

³⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 409; Remzi Ataoğlu, *Hısn-ı Keyfa Artuklu Deoleti*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 149.

³⁶ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Din Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 27.

gerginliği gidermek amacıyla elçisi Muhammed Yusuf b. el-Cevzi'yi Kayseri'ye göndermiştir³⁷. Halife'nin bu çabası sonuç vermiş ve Melik Kamil I. Alâeddin Keykubad'a bir elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştur³⁸.

Yine 1237 yılının Ramazan Bayramı'nda Amid'e sefer yapmak için ordusuyla Meşhed Ovası'nda bulunan I. Alâeddin Keykubad'ın bayramını kutlamak amacıyla çeşitli ülkelerden elçiler gelmiştir³⁹. Bu elçiler arasında Eyyûbî meliklerinin elçileri de bulunmaktadır. Selçuklu Sultanı burada elçiler onuruna büyük bir ziyafet vermiştir. Çeşitli çalgı aletleri ve hanendelerin musiki ziyafeti eşliğinde bezm meclisi düzenlenmiş, altın ve gümüş tabaklar içinde ikram edilen yemekler yenilip, şerbetler içilmiştir. Bayram kutlamalarına bizzat iştirak eden I. Alâeddin Keykubad mücevherle süslü bir kıyafetle merasim alanına gelmiştir. Oldukça görkemli bir tören havası içinde geçen bayram kutlamaları sırasında Selçuklu Sultanı, Eyyûbî elçileriyle çevgan⁴⁰ oyunu oynamıştır⁴¹. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nin Uluğ Sultanı I. Alâeddin Keykubad, akşam yemeğinde yediği yemekten zehirlenip vefat etmiştir⁴². Böylece I. Alâeddin Keykubad'ın çok istediği Amid seferi gerçekleşemediği gibi, Eyyûbî melikleri ile yapılan ittifak da hayata geçememiştir.

4. ELÇİLERLE GÖNDERİLEN HEDİYELER

Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbîler arasında çeşitli nedenlerden dolayı gidip gelen elçiler beraberlerinde hediyeler de götürmüşlerdir. Dönemin şartlarına göre çeşitlilik gösteren bu hediyeler iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin olumlu yönde seyretmesine katkı sağlamıştır.

I. Alâeddin Keykubad'ın, yaklaşan Moğol tehlikesine karşı I. İzzeddin Keykâvus Dönemi'nde Eyyûbîlerle bozulan ilişkileri düzeltmek istediğini ve bu amaçla ilk iş olarak Kâhta kuşatmasında esir düşen Eyyûbî komutanı İzzeddin b. Bedr'i ve askerlerini serbest bıraktığını belirtmiştik. Selçuklu Sultanı, Eyyûbî komutanı ve askerlerini serbest bıraktığı gibi onlara ihسانlarda bulunarak⁴³, bir takım hediyeler eşliğinde Şam'a göndermiştir. İleri görüşlü I. Alâeddin Keykubad, Moğol tehdidine karşı iki devlet arasında dostluk tesis etmek gerektiğini düşünmüştür. I. Alâeddin Keykubad yalnız Melik Eşref'in değil, diğer Eyyûbî melikleri ve en önemlisi Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil'in de dostluğunu ve güvenini kazanmak istemiştir. Bu dostluğun da ancak iki devlet arasında akrabalık tesis etmekle mümkün olacağını düşünen Selçuklu Sultanı, Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Âdil'in kızı ve Melik Eşref'in kız kardeşi olan Gaziye Hatun'la (Melike-i Adiliye) evlenmeyi gerekli görmüştür⁴⁴. I. Alâeddin Keykubad bu düşüncesini devlet işlerinin görüşüldüğü bir sırada almış ve Hokkabazoğlu Seyfeddin'e hazırlıkların yapılması için

³⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 384; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 75.

³⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 453

³⁹ Devrin kaynaklarında I. Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'de düzenlendiği bu toplantıya elçi gönderen ülkelerin ve kavimlerin adları şu şekilde verilmiştir: (Moğolistan), Bağdat (Abbasi Halifesi), Harizm, Şam, Kıpçak, Frank (Frenk), Magrib (Kuzey Batı Afrika, Fas), İberya (Gürcistan), Rus, Rum (Bizans), Fars, Kirman, Yemen, Taif, Bulgar, Kilikya (Ermeni Krallığı) ve Maadiler (Kuzey Arapları ki bunlar soy olarak Peygamberimiz'in sülalesine dayanmaktaydı). İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 453, 454, 455; Yazıcızâde, *a.g.e.*, s. 614; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 536.

⁴⁰ Çevgan, özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyununa verilen isimdir. Farsça çevgân (çûgân) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) çûbikân (çûygân, çûlgân/çavlagân) (sopa, değnek) ismi olup, bu kelime Arapça'ya savlecân, Türkçe'ye çöğen ve Grekçe'ye tsükanion şekillerinde girmiştir. Farsça'da "güy ü çevgân" veya "çevgân-güy" (top-çomak) denilen oyundan Divânü Lugatî't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de, bugün de Anadolu'da olduğu gibi "çöğen" adıyla bahsedilir. bkz. Feyzi Halıcı, "Çevgan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1993, s. 294. Çevgan ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 79, 184, 219, 229.

⁴¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 289.

⁴² İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 456; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, XII, s. 31; Üremiş, *a.g.e.*, s. 205-206; Anonim Selçuknâme, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (Çev.: Feridun Nafiz Uzluç), Ankara, 1952, s. 151 vd.; Ali Yazıcızâde, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (Haz.: Abdullah Bakır) Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 614 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 79; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 456.

⁴³ Turan, *a.g.e.*, s. 370.

⁴⁴ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev.: Azer Yaran), Onur Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1988, s. 59.

emir vermiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle devlet hazineleri, camehaneleri⁴⁵, istablları⁴⁶ açılarak; birkaç itibarlı kimsenin de yer aldığı Hokkabazoğlu Seyfeddin komutasındaki elçilik heyeti at ve katırlar⁴⁷, kıymetli kumaş ve mücevherler, cariyeler, Horasan ve Irak'ta imal edilen eşyalardan oluşan kıymetli hediyelerle beraber, Melik Âdil'in kızını istemek üzere Şam'a gitmiştir⁴⁸.

Yine I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Mengüberti'ye karşı Melik Eşref'e ittifak teklifinde bulunmak üzere elçi göndermiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın teklifi üzerine ordusuyla birlikte Sivas'a gelen Melik Eşref'e, I. Alâeddin Keykubad hil'at başlığı ve takımları altından olan bir at, altın ve gümüşten çeşitli araç gereçler ve aletler hediye etmiştir⁴⁹. I. Alâeddin Keykubad, Yassıçemen Zaferi'nin akabinde de Melik Eşref ve kardeşlerine 10 şahane hil'at ile tam takımlı 10 soylu at hediye etmiştir⁵⁰.

Bu çalışmanın diğer yönünü I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde Eyyûbîlerden Selçuklu Sultanı'na gönderilen elçilerin beraberlerinde getirdikleri hediyeler oluşturmaktadır. Ancak kaynaklarda Eyyûbîlerden gelen elçilerin Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a getirdikleri hediyelere ilişkin pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili kaynaklarda Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kamil ile aralarında oluşan gerginlikten ötürü I. Alâeddin Keykubad'tan yardım talebinde bulunan Eyyûbî meliklerinden biri olan Halep Eyyûbî Hâkimi Melik Nasır'ın elçisiyle beraber gönderdiği hediyeler⁵¹ bilgisi bulunmaktadır.

SONUÇ

Kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde yapılan bu araştırmanın sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin onuncu sultanı I. Alâeddin Keykubad döneminde Türkiye Selçukluları Devleti ve Eyyûbîler arasında yoğun bir elçilik ilişkisi yaşandığı bilgisine ulaşılmıştır. Elçilerin bazen iki devlet arasında gerginleşen ilişkileri düzeltmek amacıyla gönderildikleri görülmüştür. Örneğin; I. İzzeddin Keykâvus Dönemi'nde iki devlet arasında gerginleşen ilişkileri düzeltmek amacıyla I. Alâeddin Keykubad'ın Eyyûbî meliki el-Adil'in kızını istemek için elçilik heyetini Şam'a göndermesi bunun en önemli göstergesidir. Yine I. Alâeddin Keykubad'ın Melik Kamil'e karşı Eyyûbî meliklerinin yardım talebine olumlu yanıt vermesi nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmiş, Halife'nin araya girmesiyle Melik Kamil, I. Alâeddin Keykubad'la aralarındaki bu anlaşmazlığa son vermek için elçi göndermiştir. İki devlet arasındaki elçiler

⁴⁵ İbn Bibî'nin eserinde aktardığı bilgiye göre, Selçuklu sarayında "Câmeâne-i Saltanat" isminde sultan ve yakın ailesinin kıyafetlerinin ve çeşitli değerli kumaşların yer aldığı bir saltanat elbise deposu bulunmaktadır. Câmehaneden sorumlu kişiye ise "Camedar" denmektedir. Sultanın kıyafetlerinin bakımından da bu kişiler sorumludur. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Konya sarayında tahta çıkması (1220) esnasında 60 camedâr ona hizmet etmiştir. İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 39, 91, 233.

⁴⁶ İstabl; hühükmdarlık sarayına ait binek ve yük hayvanlarının barındırıldığı yerdir. İslâmi literatüre Gassaniler zamanında "saray ahiri" olarak girmiştir. Türkiye Selçukluları bu kelimeye Haçlılar zamanında ahır kontu anlamına gelen "Kont istabl" da demişlerdir. Saraya ait atlara bakan seyislerin başına da mîrâhur (emir-i âhur, ilbaşı) denilmektedir. I. Alâeddin Keykubad döneminde Esedüddin Ayaz adlı itibarlı kişilerin mîrâhur olarak görev yaptıkları da bilinmektedir. Aksarayî, *a.g.e.*, s. 155-156; Abdulkadir Özcan, "İstabl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Ankara, 1999, s. 203-206; Abbas Sabbağ, "Mîrâhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara, 2005, s. 141.

⁴⁷ Ataları gibi Selçuklular da ata önem vermiş ve atı hatırı sayılır hediyeler arasında ilgili ülkelerin idarecilerine takdim etmişlerdir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin yetiştirdikleri atlar, Selçuklu kaynaklarında belirtildiği üzere "Türkmen atı" adıyla tanınan Türkistan neslindedir. Türkmen atının en belirgin özelliği orta ve hatta küçük boyda, başı biçimli ve küçük, kulakları kısa, yeşeri sık ve uzun, göğüs sağrınlının güçlü olmasıdır. Bu vasıflara sahip Türk atı hızlı ve dayanıklıdır. Bu nedenle Türk atı diğer ülkelerin atlarına oranla daha çok tercih edilmiştir. Öyle ki, XIII. yüzyılda Selçuklular döneminde Yabanlu Pazarı olarak bilinen pazarda yabancılarla yapılan at ihracından büyük gelir temin edilmiştir. bkz., Yusuf Halaçoğlu, "At" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 1991, s. 28-31. Ayrıca Türk tarihinde at kültürü için bkz. Ömer Sivrikaya, "At Kültürü ve At Yarışları- Düzce Örneği", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. II, Karabük, 2017, s. 564.

⁴⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 309-315; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371.

⁴⁹ İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 393, Mehmet Ersan, "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağanı), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XIV, İzmir, 1999, s. 70.

⁵⁰ İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 411; Ersan, *a.g.m.*, s. 71.

⁵¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 408; Ersan, *a.g.m.*, s. 70.

dostluk ilişkilerini pekiştirmek amacıyla da gönderilmiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın, Eyyûbîlerin Dımaşk Meliki Muazzam'a hastalığı nedeniyle geçmiş olsun dilekelerini iletmek üzere elçi göndermesi, iki devlet arasındaki dostluk ilişkileri açısından olumlu bir girişimdir.

Araştırmaya konu olan dönemde iki devlet arasında elçilik ilişkilerinin Yassıçemen Savaşı öncesinde Celâleddin Hârizmşah'a karşı ittifak kurmak amacıyla daha yoğun yaşandığı görülmüştür. Bu ittifakın kurulmasında Eyyûbîlerle akrabalık bağının tesis edilmesinin önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Türk- İslam sentezinin ve geleneğinin bir ürünü olan her iki devletin birçok alanda olduğu gibi elçilik müessesesinde de benzer yapılanmalara sahip olduğu görülmektedir. Bu benzerliğe örnek olarak her iki devlette de geliş sebebine bakılmaksızın elçi veya elçilik heyetinin Emîr-i Meclis adı verilen görevli tarafından ağırlanması verilebilir. Yine her iki devlette elçiye veya elçilik heyetine hediyeler takdim edildiği görülmektedir.

Kaynaklardan elde edilen bilgiye göre I. Alâeddin Keykubad elçiler onuruna ziyafetler ve bezm meclisleri tertip etmiş; bu merasimlere bizzat katılıp, özellikle Eyyûbî elçileriyle çevgan oynamıştır. Ancak kaynaklarda Eyyûbîlerin Türkiye Selçuklu Devleti'nden gelen elçiler onuruna bir eğlence tertip ettiği bilgisi bulunmamaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbîler arasındaki elçilik ilişkileri incelendiğinde gerek I. Alâeddin Keykubad'ın gerekse Eyyûbî meliklerinin ve hükümdarının iç ve dış siyasetleriyle ilgili fikir sahibi olunmuştur. Örneğin; I. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıktığı ilk gün Anadolu'da Türk birliğini kalıcı hale getirmek ve yaklaşan Moğol istilasını karşısında Eyyûbîlerle dostane ilişkiler kurmak için girişimlerde bulunması onun dış politikada olumlu adımlar atmaya çalıştığını göstermektedir. Diğer taraftan Eyyûbîlerin Türkiye Selçukluları Devleti'yle dostane ilişkiler kurmayı tercih etmeleri onların sınır komşuları olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni siyasi ve askeri bir güç olarak gördüklerinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, G. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi I-II*, Süryaniceden İngilizceye (Çev.: Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Anonim Selçuknâme, (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, C. III, (Çev.: Feridun N. Uzluk), Ankara.
- Ataoglu, R. (1989). *Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Bezer, G. Ö. (2012). *Türkiye Selçuklu Tarihi*, (Ed.: Gülay Öğün Bezer), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Bozkurt, N. (2005). "Mihmandar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, ss. 25-26.
- Burgu, Y.S. (2011). *Anadolu Selçukluları Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Çubukçu, A. (1995). "Emir-i Meclis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, ss. 141-142.
- Ersan, M. (1999). "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIV, İzmir, ss. 66-77.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev.: Azer Yaran), Onur Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- Gottschalk, H. L. (2012). "İbn Nazif el-Hamevi'nin Yassıçemen Savaşı (7-10 Ağustos 1230) Hakkındaki Raporu" *Eyyûbîler; Yönetim, Diploması, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), Küre Yayınları, İstanbul, ss. 299-302.
- Halıcı, F. (1993). "Çevgan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, ss. 294-295.

- İbn Bibi, (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) I*, (Çev.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1996.
- İbnü'l-Esir, (2008). *el-Kâmi'l-fi't-Tarih, XII*, (Çev.: Komisyon), Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- İpşirli, M. (1995). "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, ss. 3-15.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Ö. (2012). "Eyyûbî Meliklerinden Melik Eşref Musa'nın Artuklu Melikleriyle İlişkileri", *Eyyûbîler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), Küre Yayınları, İstanbul, ss. 263-288.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Din Keyhusrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Müneccimbaşı, (2001). *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Yayınlayan ve Çev.: Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir.
- Nizamü'l-Mülk, (1999). *Siyâset-Nâme*, (Haz.: M. A. Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Öngül, A. (2007). *Selçuklular Tarihi-II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbaası, Manisa.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sivrikaya, Ö. (2017). "At Kültürü ve At Yarışları-Düzce Örneği" , *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. II, Karabük, ss. 564-573.
- Şeşen, R. (2007). *Selâhaddîn'den Baybars'a Eyyûbîler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul.
- Şeşen, R. (1992). "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, ss. 20-31.
- Turan, O. (2013). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük I*, (1981). Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Uyumaz, E. (2012). "Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasi Münasebetleri", *Eyyûbîler; Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, (Ed.: Önder Kaya), Küre Yayınları, İstanbul, ss. 181-206.
- Uyumaz, E. (2011). *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın sonu-XIV yüzyılın başları)*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara.
- Üremiş, A. (2005). *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayınları, Ankara.
- Yazıcızâde, A. (2009). *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (Haz.: Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Yolcu, M. İ. (1996). *Örnek Sözlük, (Arapça-Türkçe)*, Ankara.

Ek-1. I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde Türkiye Selçuklularının Eyyûbîlere Gönderdiği Elçiler

	Nereye Gittiği	Ne Zaman Gittiği	Kimin Gittiği	Niçin Gittiği	Götürdüğü Hediyeler	Verilen Hediyeler
1	Melik Eşref'e	1220	Bilinmiyor.	Tahta çıkışını duyurmak için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
2	Melik Eşref'e	1220	Bilinmiyor.	Barış ve iyi niyet anlaşması ve evlilik bağı kurmak için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
3	Melik Muazzam'a	1226	Bilinmiyor.	Muazzam'a geçmiş olsun demek için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
4	Melik Kamil'e	1226	Bilinmiyor.	Melik Muazzam'a geçmiş olsun demek için giden elçilerin oradan Melik Kamil'in yanına gittikleri bilinmemekte.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
5	Eyyûbîlere	1226-1227	Önce Hokkabazoğlu Seyfeddin görevlendirildi. Fakat yolda ölünce yerine Çaşnigir Şemseddin Altunaba görevlendirildi.	Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun'u istemek için.	At ve katırlar, kıymetli kumaş ve mücevherler, cariyeler, Horasan ve Irak'ta imal edilen eşyalardan oluşan kıymetli hediyeler.	Bilinmiyor.
6	Melik Mücahid'e	1226-1227	Erzincan kadısı Kemaleddin Kamyar	Melik Mücahid'in Melik Muazzam'la olan anlaşmazlığını çözmek için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
7	Melik Kamil ve kardeşlerine	1229-1230	Mihmandar Necmeddin	Celeleddin Hârizmşah'a karşı ittifak oluşturmak için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
8	Melik Kamil ve kardeşlerine	1229-1230	Kemaleddin Kamyar	Celeleddin Hârizmşah'a karşı ittifak oluşturmak için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
9	Melik Eşref'e	1230	Kemaleddin Kamyar	Yassıçemen Savaşı öncesi buluşma noktasını bildirmek için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.

Ek-2. I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde Eyyûbîlerin Türkiye Selçuklularına Gönderdiği Elçiler

	Nereden Geldiği	Ne Zaman Geldiği	Kimin Geldiği	Niçin Geldiği	Getirdiği Hediyeler	Verilen Hediyeler
1	Eyyûbîlerden	1226	Bilinmiyor.	Hısn-ı Keyfa hâkimi Mesud'a karşı sefer düzenlemek için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
2	Eyyûbîlerden	1226-1227	el-Zeki b. el-Acemi, Kerimeddin el-Halati, İbnü'l-Ebi Heyca	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
3	Melik Eşref'ten	1230	Kemaleddin el-Ahlati	Yassıçemen Savaşı'nda destek vereceğini bildirmek için.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.

Postmodern Sanatta Nesnenin Görevi

Position of Object in Postmodern Art

Merve Mehtap TUFAN¹, Serkan İLDEN²

^{1,2}Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Kastamonu, Türkiye

ORCID:

M.M.T.: 0000-0002-3692-9976

S.İ.: 0000-0002-9347-3733

Corresponding Author:

Merve Mehtap TUFAN

Email:

Mervetufan94@gmail.com

Citation: Tufan, M. M. ve İlden, S. (2020). Postmodern Sanatta Nesnenin Görevi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 952-965

Submitted: 16.10.2020

Accepted: 01.12.2020

Özet

Tarih boyunca ortaya konulan sanat faaliyetlerinde birçok nedene bağlı yenilikler meydana gelmiştir. Bu yeniliklerden biri sanatta "nesne" faktörüdür. Nesne; zanaat, süs ve işlevsel bir konumdan Minimalizm ile birlikte sanatsal bir konumda da kendine yer edinmiştir. Sanatta nesne kullanımının önemi vurgulanırken, nesnenin de sanatsız, yani öznesiz bir anlam ifade etmediği düşünülmektedir. Duchamp ile birlikte sanatta hazır yapıt olgusuyla gündeme gelen nesne, kavramsal sanat ile kendi varlığının ötesine geçmiş ve illüzyon, metafor, simülasyon olgusu çerçevesinde sürekliliğini korumuştur. Bir dönem durağanlığa uğrayan "sanat nesnesi" birçok sanatçı tarafından yeniden yapılandırılması gereken bir durum olarak görülmüştür. Postmodern dönem için Baudrillard nesneye imgesel (düşsel) bir anlam yüklemiştir. Bu makale de sanatta nesnenin ironi, illüzyon, düşsel anlamı doğrultusunda postmodern dönem ve günümüz sanatındaki kullanımı üzerinde durulmuş ve nesnenin görevinin ne olduğu ve ne üstlendiği konusu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodern, Nesne, Tüketim, Hazır Nesne

Abstract

Throughout history, there have been many innovations due to activities in the arts. One of these innovations is the "object" factor in art. From a craft, ornamental and functional position, objects have gained a place in artistic positions as well as in Minimalism. While the importance of the use of objects in art is emphasized, it is thought that the object does not mean an artless meaning without a subject. With Duchamp, the object came to the fore with the phenomenon of ready-made work in art and went beyond its own existence with conceptual art, maintaining its continuity within the framework of illusion, metaphor and simulation. The "object of art", which had been stagnant for a period, was seen by many artists as a situation that had to be restructured. For the postmodern period, Baudrillard has attributed an imaginary meaning to the object. This article focuses on the irony, illusion and imaginary meaning of the object in the postmodern period and its use in today's art, and the main subject of this article, what the object is and what it undertakes, is discussed.

Keywords: Postmodern, Object, Consumption, Ready-Made

1. GİRİŞ

Belli bir ağırlığı ve hacmi olan, cansız varlıklar için kullanılan nesne kavramı, zamanla kalıplaşmış açıklamalardan daha fazlasını içermeye başlamıştır. Sanatsal uygulamalarda kullanılan nesne, biçimlendirilmeye uygun, yeniden üretilebilen bir varlık durumundan bir ifade aracına dönüşmüş, kurguya yönelik bir obje halini almıştır. Sanatta nesnenin varlığı; atık nesne kullanımı, hazır nesneye sanatsal ifade kazandırılması, tüketim nesnesi olarak görülen sanat anlayışı şeklinde çeşitli aşamalardan geçmiştir. Birçok düşünürün ele aldığı nesne kavramı postmodern sanatla beraber kavramsal bir altyapıya da sahip olmuştur. Bu düşünürlerden biri olan Baudrillard sanatla ilgisi olmayan her şeyin sanata dönüştüğünü, sanatın da tüketim nesnelere dönüştüğünü ifade etmiştir. Artık estetiğin yok olduğu, öznenin gittiği ve nesnenin varolduğu gerçeği yadsınamaz bir durum halini almıştır (Baudrillard, 1996). Baudrillard açısından içinde bulunduğumuz simülasyon evreninde, gerçek ters düz edilmiş, var olan tek şeyin nesneden ibaret olduğu olgusu gündeme gelmiştir. Günümüzde nesnenin en büyük özelliği ise ironik, sanatsal ve düşsel bir ürün olmasıdır. Tüm bu bilgiler ışığında bu makalede odaklanılan konu, nesnenin bu özellikleri üzerinden sanat alanında ki kavramsal değişimini incelemek olmuş, bu kapsamda ilk olarak nesnenin açıklanması ve sanatta kullanım alanlarının incelenmesi gerekli görülmüş, daha sonra ise günümüz sanatında nesnenin kavramsallığına ve diğer belirtilen özelliklerine değinilmesi amaçlanmıştır. Bu makale de postmodern dönem esas alınarak, sanat tarihi boyunca çeşitli süreçlerden geçmiş olan nesne kavramı üzerinde durulmuştur. Nesnenin, sanat serüveninde ki konumunun önemi, her akımın onu çeşitli şekillerde irdelemesi ile bağlantılıdır. Gerek yok edilen biçimi, gerek el üstünde tutulan düşselliği ile nesne üzerine çeşitli makalelerde ele alınmıştır. Yayınlanan diğer makalelerden ayrı olan yönü, nesnenin serüveninin yanında onun düşsel bir ürün olabileceği ve aynı zamanda felsefi anlamdaki karşılıklarının öneminin belirtilmesidir. Bu doğrultuda ve bu makale kapsamında nesne kavramını ele alan felsefi düşünürler referans alınarak, bu durumun sanat alanında ki nesneyi ne şekilde etkilediği ve postmodern dönemdeki konumu üzerinde durmak amaçlanmıştır.

2. NESNE KAVRAMI

Nesne, TDK sözlüğünde "obje" ya da "şey", belli bir ağırlığı, hacmi ve rengi olan, her türlü cansız varlık olarak tanımlanmaktadır. Fizik terimlerine göre bakıldığında ise, insanın dışında kalan, görülebilen, dokunulabilen, bir ağırlığı ve kütlesi olan her türlü özdeksel varlık olarak açıklanmaktadır (TDK, 2017). Felsefe açısından baktığımızda öznenin, kişinin dışında kalan, dış dünyanın bir parçası olarak bilincin karşısında duran her konu, her şey olarak bilinmektedir (URL-1). Daha derine inildiğinde nesne nedir ve var olan nedir sorularının aynı kapıya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında nesne ifadesi sadece fiziksel olan bir duruma işaret etmemektedir. Nesnenin elle tutulur, gözle görülür gibi ifadesi yanlış bir tanımdır. Bu tanım nesnenin tanımı değil, nitelikleridir (URL-2). Keza inanç sistemleri bakımından inanılan her şey nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodernizm, modern sonrasına denk gelen dönemdir. Modernizmin karşıtı veya ardılı olarak tanımlanan postmodern dönem farklı kaynaklarda farklı şekillerde yorumlanmaktadır.

Nesnenin sözlük anlamlarına ek olarak, felsefi açıdan nesne, öznenin ayrı düşünülemez bir konumdadır. Nesne ile özne arasında ki ilişki öznenin nesneye yüklediği anlam ile başlar. Ortada bir anlam olmadığında bile nesne her zaman varlığını korumaktadır. Özne, ihtiyaçları dâhilinde nesneye kendi hayatında var olma durumu sağlamaktadır (URL-3). Modern felsefe de, özellikle bilgi kuramı alanında ortaya çıkan, pek çok açıdan önemli içerikleri olan bir özne-nesne ikiliği vardır. Özne ile nesne arasındaki ilişki sorunu, felsefenin en temel sorunlarından biri olarak çeşitli felsefe geleneklerince ve çeşitli filozoflarca devamlı değişik biçimde yorumlanmıştır. Sözgelimi maddeci düşünürler, özne-nesne arasında keskin sınırlar çizerek, nesnenin öznenin bağımsız

olarak kendi başına var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla nesneyi hem seküler dünya gerçekliğinin hem de bilginin temeli olarak kavramsallaştırmışlardır. Kuşkusuz bu durumun en iyi farkındalığı dilbilimsel felsefenin ortaya çıkmasıyla görülmektedir. Bu felsefenin ortaya çıkmasıyla özne ayrı bir konuma, nesne ayrı bir konuma gelmiştir. Ancak bu durum, birçok sorunun gündeme gelmesine neden olmuştur (URL-4). Felsefi açıdan nesneyi ele alan düşünürlerden biri olan Heidegger, artık varolan herşeyin ya “nesne” ya da “gerçek” olduğunu dile getirmiştir. Onun için nesneleştirme, nesneyi tasarlamada, ego cogito'ya¹ örnektir. İnsan var olanın öznelliğinde, kendi özünün öznelliğine yükselir. İnsan başkaldırıya adım atar ve dünya nesneye dönüşür (Heidegger, 2001). Nesne faktörünün aynı zamanda eski nesne, teknik nesne, tüketim nesnesi ve sanat nesnesi ayrımların süreç içerisinde üzerinde durulan kavramlar olmuştur. Nesnenin sanat nesnesi haline gelmesi bu aşamalarla ve kavramlarla belirtilmiştir.

2.1. Eski Nesne

Tüketim kültürünün çeşitlenmesi nihayetinde gündelik yaşamda sıklıkla kullanılan nesne kavramına istinaden barok, folklorik, egzotik, tuhaf, eski nesnelere çözümlediğimiz sistemin dışında kalmışlardır. Eski nesne olarak isimlendirilen nesnelere en belirgin özelliği belli bir tarihe tanıklık etmeleridir. Bu nesnelere tarihsel, sanatsal, etnografik ya da tüketime yönelik bir görevi yerine getirmek ve bir işlev kazanmak için vardır. Farklı taleplere yanıt vermek gibi özellikleri olan bu nesne grubu kendi içinde sınıflandırılan bir düzene aittir ve aynı zamanda geleneksel veya simgeseldir. Diğer taraftan bu nesnelere kendi dönemlerinin modernleridir (Baudrillard, 2010a, 98). Tarihi nesne bazında ele alındığında nesnelere en büyük işlevlerinden biri bilgi aktarımıdır. Zira insanlık tarihi içinde önemli bir konuma sahiplerdir. Tarihi nesne veya eski nesne, tarihe tanıklık etmiş, bu tanıklık esnasında eylemlerden etkilenmiş veya yaşanan olayları bir şekilde etkilemiştir (URL-5). Bu nesnelere arasında en basit olarak; heykeller, el yazması kitaplar, çanak çömlekler ve savaş aletleri bulunabilir. Eski nesnelere, sistem tarafından bir rastlantı sonucu oluşmamışlardır. Yani modern nesnelere sahip oldukları işlevsellik özelliğinin yerini eski nesne düzeyinde tarihsellik almıştır. (Baudrillard, 2010a, 92). Eski nesne, her zaman göz önünde olmak ve sergilenmek istemesi beraberinde ne kadar güzel olarak görülse de her zaman tuhaf olmaya mahkûmdur. Ne kadar otantik görünürse görünsün, hep bir taklit unsuru olarak kalacaktır (Baudrillard, 2010a, 92).

2.2. Teknik Nesne

Teknik nesne daha çok ticari unsurlar tarafından ve atölye, tamir, tadilat alanlarında kullanılan bir terimdir. Diğer taraftan teknik nesne, eski veya yeni üretim olması kapsamında ele alındığında, kendi içinde de farklı bir algısal durum yaratır. Keza Baudrillard'a göre; “Günümüzün motorları somuttur. Oysa eski motorlar soyuttu. Eski motorda her parça devreye belli bir anda girer ve diğer parçaları etkilemezdi. Bu motorun her parçası sırayla çalışan ancak birbirlerini hiç tanımayan insanlar gibiydi... Sonuç olarak teknik nesnenin ilkel, soyut bir biçime sahip olduğu söylenebilir. Bu soyut biçimde her kuramsal ve somut birim kesinlikle bir nesneye benzer.” (Baudrillard, 2010a, 11).

Dilbilimsel terimlerden esinlenerek gerçek nesnelere farklı olan bu yalın teknik unsurlar, teknolojik gelişme ile arasında oynanan bir oyun olarak nitelendirilebilir. Bu nesnelere daha karmaşık teknik nesnelere somut biçimde bir araya getirilmelerini; yolun teknolojik yapılar içerisinde gerçek nesnelere farklı, boyun eğdikleri söz dizim kurallarını ve dolayısıyla bu nesnelere ve yapılar arasında ki karşılıklı anlam ilişkilerini inceleyen yapısal bir teknolojiden söz etmek mümkündür (Baudrillard, 2010a, 13). Gündelik yaşamdaki nesnelere yararlanma biçimi neredeyse otoriter bir dünya örgütlenmesine benzemektedir. Kullanıcının yalnızca bir iki küçük

¹Descartes'ın varlık anlayışı “Cogito ergo sum” a (Düşünüyorum, öyleyse varım) dayanır.

düğümeye basmasıyla çalışan teknik nesnelere anlatmaya çalıştığı bir şey varsa, o da herhangi bir çabanın harcanmadığı, enerjinin tamamıyla soyutlandığı ve yer değiştirebildiği, gösterge-jestin her şeyi egemenliği altına almış olduğu bir dünyadır (Baudrillard, 2010a, 73).

Tekniğin nesnellikle ilişkisi bazen kopacak raddelere gelebilmektedir. Teknik ancak toplumsallaştırıldığı, teknolojinin denetimi altına girdiği, yeni yapıların oluşmasına yol açtığına nesnelleşebilmektedir. Montajla bir araya getirilen parçalar teknik nesneye tutarlı bir görünüm kazandırmaktadır. Ancak insan zihni bu yapıyı her an için bozabilecek bir güce sahiptir. Başka bir deyişle, dış görünüş itibarıyla bir işleve boyun eğen zihinsel açıdan bir biçime boyun eğmektedir. Yapısal açıdan hiyerarşik bir düzene boyun eğen parçaların yapısı her an bozulabilir ve öznenin boyun eğdiği paradigmatik sistemde eşdeğerli olabilirler (Baudrillard, 2010a, 128). Teknik nesne oluşumunun beraberinde getirdiği makineleşme, kusursuz bir sistem olarak görülürken, otomatikleşme kapasitesiyle doğru orantılı olduğu düşünülmektedir. Yararlı nesne veya makine, bünyesinde birçok fonksiyon barındırmaktadır. Bunun belli bir sayısı yoktur ve farklı işlevleri mevcuttur. Fakat otomatikleşme bir reform olarak görülse de, aslında fonksiyonel duraklamaya neden olmaktadır. Bunun sebebi, bir nesneye otomatik bir fonksiyon yüklendiğinde kendi yararlı işlevlerinden birkaçını feda etmesidir. Yani bir nesne otomatikleştirildiğinde yararlı bir fonksiyonunu kaybetmektedir ki bu da daha geniş kapsamlı işlevlerinden feragat etmesidir (Baudrillard, 2010a, 138). Burada yeni bir tür antropomorfizm² karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Çünkü otomatikleştirilen nesne “kendi başına çalışır”, bu yüzden bizi, bağımsız bireyle kendi arasında benzerlik kurmaya zorlar ve onu büyümlü bir şeye benzetmemize yol açar. Eski zamanlarda otomatikleşme ve makineleşmeden daha önce nesnelere insani özellik barındırmaktaydı. Genelde tek ya da iki işleve sahip olan bu nesnelere zamanla insana gerek duymayan, kendi zekası, kendine özgü özellikleri olan otomatik nesnelere yerini bırakmışlardır. Bir şekilde bu otomatik nesnelere simgesellik ve gösterge anlamı yüklenmiştir.

2.3. Tüketim Nesnesi

Tüketim, üretilen mal ve hizmetlerin; gereksinim ve isteklerini karşılamaları amacıyla insanlar tarafından kullanılmasıdır. Dünyada insanlığın ilk dönemleri olan ilkel dönemde bile insanların nesnelere kullandığı bilindiğinden dolayı, tüketim toplumundan bahsetmek mümkün olabilir. Tüketim toplumu çok çeşitli boyutları olan, bir yanda salt doyuma indirgenen nesnelere imaj nesnelere, diğer taraftan bir değere indirgenen nesnelere ekonomik bir anlam yüklenen nesnelere kadar çeşit göstermektedir. Dünyada bu şekilde bir tüketim olması insanlara gerek arz-talep ilişkisi, gerekse kişisel zevklere erişim açısından fayda ve ulaşım kolaylığı sağlamaktadır. Yani bu durumda tüketim nihaidir. İnsanın temel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla alınan unsurlar ise tüketim nesnelere aittir. Ancak günlük tüketimde nesne, miktar, sayı, ebat gibi ölçülebilir bir oranlara sahip olmasından dolayı bitmektedir. Yani tüketim nesnelere harcanmak, kullanılmak ve bitirmek için vardır. Tüketim nesnesinin bitmediği alan ise iktisattır. İktisatta tüketim, günlük dilde ki kullanımından farklıdır. Bazı nesnelere tüketilmekle bitmemektedir. Örnek verilecek olursa, bir tablonun seyredilmesi, kitabın okunması veya televizyon seyretmek bitmeyen tüketim nesnelere aittir. Bu eylemlerde fiziki açıdan bir yok olma, azalma veya artma durumu yoktur (Demiral, 2017). Ancak tüketim, insan tarihi ile var olan bir olgudur ve son dönemlerde artmış olan bir tüketim çılgınlığı vardır. Postmodernizm ile artan ve değişen tüketim alışkanlıkları, tüketim ve tüketim unsuru üzerine düşünmeye yönelmiş ve disiplinler arası alanda da sorgulanmaya başlanmıştır (Demirel ve Yeğen, 2015, 123). “İlk kez 1929 Ekonomik Buhranında işletmeler, pazarlayamama problemleriyle karşılaşmışlardır. Maliyetleri kısmak için, işçi çıkarmalar ve kalan işçilerin ücretlerini düşürme de dâhil olmak üzere birden çok tedbire başvurmuşlardır. Dönemin üretim sorunları olan neyi, nasıl, kiminle, neyle ve ne kadar üretileceği

² Antropomorfizm ya da insan biçimcilik, insanî niteliklerin başka bir varlığa atfedilmesidir.

ilerleyen yıllarda değişmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde üretimden ziyade tüketimin artırılması gündeme gelmiş, tam da bu noktada pazarlama stratejileri imdada yetişmiştir" (Demirel ve Yeğen, 2015, 117).

Senemoğlu (2017, 69), nesnelerin, nesne olarak nesnellikten soyutlanmasıyla ya da soyutlandıktan daha sonra bir göstergeye dönüştüklerinde tüketim nesnesi halini aldıklarını belirtmiştir. Yani bir nesnenin işlevi haricinde herhangi bir şeyi temsil etmediği durumda tüketim tartışılır durumdadır. Bu açıdan Baudrillard referans alındığında, tüketim, sanayi toplumuna özgü bir biçim olarak görmektedir. Fakat bir şartla: "Doğal olarak onu herkesin bildiği gereksinimleri tatmin etme süreci olarak görme gibi bir tanımla dışlamak koşuluyla." Zira tüketimi, üretim faktörü ile bağlantılı ve bağımlı biçimde nitelendirmek doğru değildir. Bunun nedeni tüketim ihtiyacının üretim ile doğru orantılı olmasıdır. Tüketim, üretime bağımlı değil, üretim tüketim olduğu sürece mevcuttur. Baudrillard da baştan itibaren tüketimi tüm kültürel sistemimizin üstüne oturtmuştur. Bauman'da bu doğrultuda dikkatleri, değişen öncelikler üzerine çeker. Bauman'a göre bir tüketim toplumunun tüketicisi, bu zamana kadar görülen herhangi bir başka toplumdaki tüketicilerden tamamen farklı bir yaratıktır (Senemoğlu, 2017, 70). Tüketim konusunda önemle üstünde durulması gereken kısım, tüketimin ihtiyaç ve gereksinimlerden kaynaklandığıdır. Baudrillard'a göre tüketim davranışını belirleyen itibar ve statü sağlamaya yönelik, gösteriş amaçlı nedenlerdir. Yani bir tüketim ve nesne alımı söz konusu olduğunda ortada bir şatafat, lüks, itibar savaşı vardır. Bu açıdan bakıldığında tüketim nesnelerinin değerini ve fiyatını belirleyen unsur, kullanım değeri değil, gösterge değişim değeridir. Dolayısıyla, tüketici davranışını belirleyen neden ekonomik değil, kültürel anlamla bağlantılıdır (Tigin, 2014, 11).

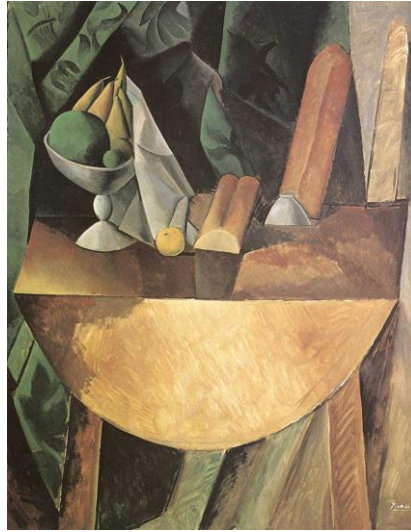
Tüketim olgusu içinde var olan kültürel anlam sanat alanını da beraberinde getirmiştir. Artık ekonomik sebeplerden dolayı nesnenin varlığının söz konusu olmadığı, lüks ve şöhrete hitap eden tüketim nesneleri bir noktada sanat alanına da girmiştir. Ancak bu noktada ekonomide var olan arz-talep ilişkisinin varlığından bahsedilmemektedir. Sanatçıların tüketim nesnelere yönelmesiyle, insanın geçiciliği ve sivrüklüğü bir yanda, nihilistliği diğer bir yanda belirlemiştir. Sanatçılar 20.yy başından itibaren nesnelerin hayatın içinde edindiği yeni yere kayıtsız kalmamışlardır. Kübistler nesne ile oynamış, onu parçalamışlar, kavramsal sanatçılar ise tamamen nesneyi reddetmişler, pop art ise tüketim nesnelerini benimsemiştir. Tüm bunlar ışığında ise nesneye sanat nesnesi statüsü veren Marcel Duchamp olmuştur. Marcel Duchamp'ın 'R.Mutt' imzasıyla 1917 tarihinde ortaya koyduğu eser, sanat alanında bu zamana kadar bilinen 'nesne' tanımının yeniden yapılmasına sebep olan bir devrimdir. Bu eserin hem görsel ile hem de yazılı ifade ile çalışmanızda yer alması gerekir.

Resim 1. Marcel Duchamp, Çeşme, 1917

2.4. Sanat Nesnesi

20.yy'da sanat-nesne ilişkisi bu kavramlara yüklenen anlamlarla birlikte devamlı bir değişim sürecine girmiştir. Kübizm, Dadaizm, Sürrealizm vb. gibi akımlar sanatta nesne faktörünü derin bir şekilde sorgulamışlar, bu kavramlarda felsefi anlamlar aramışlardır. Gerek nesnenin geçiciliğine eleştiri, gerekse nesnenin "sanatta olması gereken şey" savunmalarıyla nesne her zaman sorgulanan bir kavram olmuştur. Nesnenin, duyuşsal ve fiziki bir durumda bulunmasına rağmen, sanatçılar nesnenin anlamını soyutlukta ve düşsellikte aramışlardır. Böylelikle sanatçı doğanın karşısına geçtiğinde duyuşsal ve görünür olmayan bir varlığı, duyulur ve görünür kılmak istemiştir (Sesigür, 2011, 45). Nesnenin, sanatın kompozisyon unsuru olmasından, yaratımın kendisi olması süreci, sanatın modernizm serüveninin başlangıçlarında kendine yer bulur. Modernizmin ilk safhasında günlük tüketim nesnelere ile oluşan kolaj çalışmaları ilk örnekler olarak karşımıza çıkar. Özellikle Picasso ve Braque, günlük nesnelere çalışmalarında barındırılmış, nesneye farklı bakış açıları biçmişlerdir. Bu bakış açılarını aynı anda görmeye çalıştıklarında bunun değişik bir etki yarattığını fark ederek çalışmalarında eş zamanlı farklı bakış açıları kullanmışlardır (Tigin, 2014, 18). Aslında sanat alanında uzun zamandır var olan kes yapıştır, yani terim anlamı ile "kolaj", kübist sanatçılardan Braque ve Picasso ile daha fark edilir bir duruma gelmiştir. Bu çalışmalar bir sanat eserinin bitmiş olma durumunu, yaratım süreci ve sanat olgusunun değişmesine yol açmıştır. Kolajın sanat alanında yarattığı yeni algı biçimini daha yenilikçi bir tutumla ele alan diğer bir girişim fütüristler isimli topluluk ile meydana gelmiştir. Bu topluluk kolaj ve asamblajı kağıda nazaran daha sert ve kütleli materyaller ile kullanmışlardır. Cam, ağaç, metal gibi malzemeleri çalışmalarında kullanan sanatçılar makine hayranı olarak da bilinmektedirler. "Genel olarak bakıldığında kübistler ucuz ve kitlesel olarak üretilen nesnelere sanatsal kabulüne öncülük ettiler. Bu nesnelere tuvallerinde yer verdiler ve onları kültüre karşıt olarak görmeyi reddettiler ve modern anlamda yeniden tanımladılar" (Lunn, 2011, s.78).

Resim 2. Pablo Picasso Masada Ekmek ve Meyve Tabagı
162 x 132 cm, tuval üzerine yağlıboya, 1909

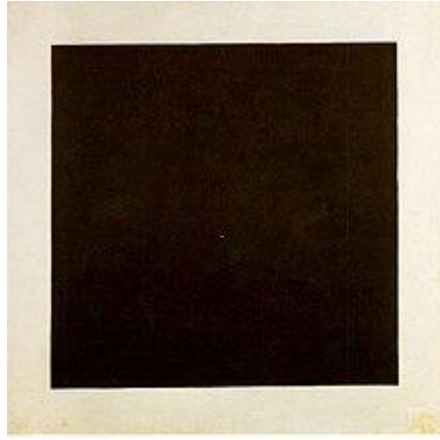
Kübizm ve fütürizm akımı sanatçıların “nesne” kavramını kolaj tekniği ile çalışmalarına yansıtılmalarının ardından biçimsizliği savunan yeni bir akım ortaya çıkmıştır. Süprematizm, belli sayıdaki renkler kullanarak, daha doğrusu olabildiğince az renk ile kare, dikdörtgen gibi şekiller referans alınarak temel şekillere odaklanmış bir sanat akımıdır. Bu akımın temsilcilerinden olan Malevich ve Mondrian, sanatta derinlik algısını eleştirmiş ve düz zemin vurgusu yapmışlardır. Malevich, nesnelere dünyasını, insanın çıkarları için yemlik olarak tasarlanan bir dünya olarak düşünmüştür. Aynı zamanda nesnesiz dünya görüşünü ortaya koymuş, nesnelere kaynaklı hırslar ve karakter bozukluklarından arınmış bir yüksek sanatın olabileceğine inanmıştır. Bu noktada en önemli eseri sıfır-biçim adlı çalışmasıdır. Aynı yıllarda Tatlin ve birlikte hareket ettiği diğer sanatçılar, Malevich’e zıt bir yol izlemiş, gerçek mekânda gerçek malzemeler anlayışını benimsemişlerdir. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği Köşe Rölyefi adlı çalışma üç boyutluluğu temsil etmiştir (Tigin, 2014, 25).

Resim 3. Vladimir Tatlin "Köşe Rölyef," 1914-15
Demir, çinko, alüminyum, 78 x 152 x 76cm

Nesneler modern sanatın akımı olan dada hareketi ile sanat alanına oldukları biçimde yani hazır nesne olarak girmiştir. Dadaistler yıkıcı tavırlarını sanatsal eylemleriyle göstermeyi tercih etmişler ve nesneyi bir bütün olarak sanata sunmuşlardır. Aynı zamanda psikanaliz kuramından etkilenen Dadaist sanatçılar fikir kavramını öne sürmüşlerdir. Dada sanatçıları kavramsal sanatın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır. “Kavramsal olana verdiği önem dolayısıyla

Kübizmden ayrılan ve Dada hareketinin geleneksel sanata karşı olma tavrını benimseyen New York çevresi sanatçılarından Marcel Duchamp sanat olmayan bir sanat yapıtı üretmenin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aramak amacıyla yaptığı çalışmalarda kullandığı bulunmuş nesnelere "hazır-yapıt" olarak adlandırmıştır" (Tigin, 2014, 29).

Resim 4. Malevich, Siyah Kare 1913-1915, tuval üzerine yağlıboya, 106*106cm

2.5. Postmodern Sanat ve Nesneye Kavramsal Darbe

Postmodernizm daha çok modernizm karşıtı olarak veya modernizmin ardılı olarak bilinen 1960'lı yıllara tekabül eden bir sanat anlayışıdır. Postmodernizmin belli, kesin bir tanımı olmamakla birlikte modernizme göre daha çok felsefi akımlara yönelen, rastlantıya, gelişmiş güzele saygı duyan bir dönemdir. İronik ve kitsch bir özelliği olan postmodern dönem ile sanatta kesin kurallar kalkmış, başka bir ifade ile her şey alt üst edilmiştir. Bu dönemde nesne üzerine çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirler doğrultusunda da yeni felsefi kuramlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Derrida, Baudrillard ve Strauss gibi isimler nesneyi ya parçalamış, yıkmış ya da bir sisteme oturtmuşlardır. Bu düşünceler doğrultusunda nesnelere postmodernizm ile birlikte daha ironik bir rol almıştır. Sanat, postmodernizm itibarıyla nesne odaklılıktan daha çok sistematik bir duruma gelmiştir. Bu dönemde sanatçıların üzerinde durduğu diğer filozoflar Freud ve Lacan'dır. Psikanaliz kuramını ortaya koyan, Sigmund Freud'un çalışmaları genel olarak bilinçaltına vurgu yapar ve dolayısıyla bu kavramı referans alan sanatçıların eserlerinde nesnellikten ziyade daha çok düşsel bir durum mevcuttur. Psikanalist kuramlardan etkilenen sanatçılar, sanata konu olan nesneyi diğer akımların tersine iç karartıcı bulmuşlardır. Modern dönemde hazır nesnelere sanata girmesinin beraberinde tüketim nesnelere dâhil olduğu, sanat nesnesinin obje değil imge olarak karşımıza çıktığı postmodern akımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan dışavurumculuk, nesneyi her bireyin görebildiği yapay nesnelere ayırmış, onu referans olarak resimlerine almamış tam tersine resimlerden kendilerine özel yeni nesnelere ortaya çıkarmışlardır. Foto-gerçekçilik ve ardından gelen pop sanatı ise Andy Warhol ile gündeme gelmiş, çorba kutuları, kola şişeleri gibi ticari unsurlar sanat nesnesi haline almıştır. Sanat nesnesine adeta bir star imajı çizen bu pop art akımı yerini, tasarımların ve kavramların önceden belirlediği yani yaratım sürecinin kavramdan başladığı sanat anlayışı olan kavramsal sanata bırakmıştır.

Rönesans döneminden kavramsal sanata kadar her sanat akımı ve düşüncesinde, nesnenin mevcudiyeti değişim göstermiştir. Nesne, elle tutulur gözle görülür gibi yanlış tanım çerçevesinden çıktığında ise soyutluk kazanmıştır. Bu soyutlukla birlikte düşünce alanına hitap etmiş, sorgulanan bir durum haline gelmiştir. Nesnenin ne şekilde var olduğu, ne olması gerektiği veya neyin nesne olduğu, yani gösteren ve gösterilen, sorgulanmıştır. 1960'lı yıllarda sanatta nesneyi betimlemenin gereksiz olduğu üzerinden yeni bir sanat görüşü olan bu akımın başlangıcı Marcel Duchamp'a dayanırken asıl kurucusu LeWitt'dir. LeWitt, "Düşün, sanat üreten bir

makineye dönüşünce” sanatın sezgisel olacağını, ussal sürece ilişkin olup, amaçsız el işçiliğine dayalı olmayan, biçimin önemsiz olduğu bir alanda gerçekleşeceğini söyler (Tigin, 2014, 47). Yani LeWitt’in düşüncesinin özü sanatçının probleminin, kavramsallaştırma süreci olduğudur. Kavramsal sanatın öncülerinden olan Kosuth, özellikle “Bir ve Üç Sandalye” ile “Bir ve Üç Cam” adlı çalışmalarında nesnenin kendisinin, fotoğrafının ve sözlük anlamının bir arada kullanılmasıyla, aynı anlamı veren farklı göstergelerin, farklı gerçekliklere sahip olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştır (URL-8).

Resim 5. Joseph Kosuth Bir ve Üç Sandalye, 1965

Sanatın dil ile birleştiği kavramsal süreçte sanat ayrımı yaşanmış, kavram ve nesne karşıt değil, gösterilen ve gösteren olarak ayrılmıştır. Sasure, Strauss ve Barthes dilbilim ve göstergebilim kuramlarını araştırmışlardır. Bu kuramları referans alan sanatçılar kavramsal temelli üretimlerinde sanatın nesneye olan gereksinimini sorgulamışlardır (Tigin, 2014, 53). “Kilerdeki süzgeç belli bir gösterilenin gösterenidir, başka bir deyişle, şişeleri süzmek için kullanılan bir alettir. Onu salondaki şöminenin üstüne koyarsanız, çok doğal olarak, gösterilen ve gösteren ilişkisini koparmış olursunuz... Böyle yaparak, anlamsal bir parçalanmaya neden oluyorsunuz. Fakat anlamsal parçalanma, bir birleşmenin üretilmesine yardım eder” (Lévi-Strauss, 2007, s.137-38).

Kavramsal sanatın bir diğer önemli noktası ise, disiplinlerarası eğilimidir. Bu özelliği sanatı yeniden tanımlamıştır ve disiplinler arası bağlamda buluntu nesnelere, karalamalar, yazılı ifadeler, fotoğraflar, filmler ve videolar kavramsal sanatın malzemeleri haline gelmiştir (Artan Oskay, 2018). Kavramsal sanatta nesne ortadan kaldırılarak, sanatın biçim ve estetikten arındırılması önerilirken, aynı zamanda sanat nesnesinin bir meta haline gelmesine karşı çıkmışlar, profesyonel sanatçı kavramını reddetmişlerdir. Bu durumda estetiğe önem verilmemiş ve bu doğrultuda da günlük nesne kullanarak çalışmalarını üretmişlerdir (Tigin, 2014, 49). “Özellikle 20. yüzyılda üretilen Avangart yapıtlarla birlikte nesnenin tanımı, bizzat sanatsal bir mesele haline gelmiştir. Sanatçılar, geçmişte birtakım kurumlar tarafından sanat nesnesi olarak görülen yapıtların dışında yapıtlar üretmiş ve bizzat felsefi sorgulamaları yapıtlarının biçimini oluşturacak şekilde tasarlayarak, sanat nesnesinin ne olduğunu tartışmışlardır. Buna karşın sadece belirli çalışmalar değil, bütün sanat nesnelere doğrudan ya da dolaylı olarak en genelde sanat nesnesinin tanımıyla tartışmaya girmek zorundadır. Çünkü üretilen her çalışma, sanat adı altında yapılır ya da gözlemciler tarafından sanat oluşları bakımından ele alınır” (Bayraktar, 2017, 17)

Resim 6. Rene Magritte, "Bu Bir Pipo Değildir", 1926
Tuval üzerine yağlıboya, 64.5x94 cm

Artık sanata konu olan sadece nesne değil, onu meydana getiren kişinin, toplumun ortak belleği olmuştur. Örneğin, Rene Magritte, "Bu bir pipo değildir" yazılı çalışmasıyla kavramsal sınırları zorlamıştır. Pisonun ve yazının görüntü olduğu üzerinden bir okumaya gidildiğinde, sözcükler ve nesnelere eşit bir görüntü platformuna taşınmıştır. Nesne, Magritte'de kavramsal olarak yer bulmuştur. Foucault, Magritte'in bu yapıtı üzerinde özellikle durmuştur. Foucault, sözcük ve nesne arasındaki bağlantıyı Magritte'i referans alarak bir sorun haline getirmiştir. Bu bir pipo değildir adlı yapıtı üzerinden bir görsel okuma yapan filozof, dil eleştirisine yönelmiştir. Bu çalışma üzerinden varılan temel yargı; nesnenin, hem imgesi hem adının kendisinden bağımsız olmasıdır. Kavramsal boyuttaki diğer çalışmalara örnek olarak Meret Oppenheim ve Andy Warhol verilebilir. Oppenheim, nesneyi işlevinden uzaklaştırmış, Warhol ise tüketim nesnelere direkt kullanmış, brillo kutuları çalışmasında olduğu gibi tüketim imgesi olarak kavramsallaştırmıştır (Ünay, 2015, 21). Magritte'den Warhol'a geçiş sürecinde nesnenin değişimi göz önünde bulundurulduğunda, sanat alanına teknik nesne müdahil olmuştur. Brillo kutuları teknik bir nesne konumundayken Warhol sıradan olanı özel bir sanat eseri, özel bir deneyim nesnesi haline getirmiştir. Daha sonra bir nesne olarak karşımıza çıkan insan bedeni ise sanat alanında Cindy Sherman ve Hans Bellmer öne çıkmaktadır. "Bellmer'in çalışmalarında görülen cinsellik ve erotizm parçalanıp birbirine eklenmiş bedenlerle anlatılır. Arzulanan bir nesne durumundaki beden, oyuncak bebek imgesiyle harmanlanarak seyirci ile arasına bir mesafe koyar. Cindy Sherman ise bu mesafe koyma durumunu Postmodern dönemin yabancılaştırma ve alışılabilir tanımlamalardan kurtarma çabası üzerinden yorumlamaya çalışır. Böylece bir kimlik karmaşası yaratılarak ezberin dışına çıkılması önerilmektedir. Sherman'ın buradaki hareket noktası yine bedendir. Gerçek ile yapay arasında kalmış bedenler cinselliği çağrıştırdığı gibi cinsellik ve iğrençlik arasında gidip gelirler." (Güray, 2017, 445).

Nesnelerin kavramsallaşması sonucunda, kavram ve nesne üzerinde değişiklikler yaşanmıştır. Bahsedilen değişiklik, bu iki kavram arasında ki önemle bağlantılıdır. Yani önce nesne sonra kavram sıralaması veya tam tersi bir öncelik durumu ortadan kalkmıştır. Bu açıdan Baudrillard postmodern dönemle beraber nesne ve kavram ilişkisini geliştiren isim olmuştur (Ümer, 2019, 42). Postmodern dönemde sanatta sorgulanan diğer önemli olgulardan biri gerçeklik kavramıdır. Sanatçılar, çalışmalarlarıyla gerçeklik kavramını ele almışlar ve sanatta gerçekliğin ne olduğu sorusunu irdelemişlerdir. Gerçeklik olgusunu sanat alanında kuramsal bir düzleme oturtan isim Baudrillard'dır. Bu açıdan Baudrillard gerçekliği nesnelere sistemine oturtmuştur. Bunun ilk izleri, yazılarında üzerinde durduğu nesne faktöründe görülmüştür. Nesnelerin işlevlerini kaybettiği bu süreçte nesne ile birlikte onun toplumdaki ve sanatta ki konumu da

değişmiştir. Nesnelere sanat eserine dönüşmüş ve estetik başkalaşım geçirmiştir. Kitle iletişim araçlarının hızla geliştiği ve teknoloji kullanımının yoğunlaştığı 20.yy'ın son döneminde, köklerden ziyade yüzeyle; derinlikli çalışmadan ziyade kolajlara, işlenmiş yüzeylerden ziyade üst üste getirilmiş alıntı imgelere, ayakları üzerinde duran kültürel nesneden ziyade çökmüş bir mekân ve zaman duygusuna bir bağlılığın gelişmiş olmasını şaşırtıcı bulmayan Harvey'e göre "hepsi tamda postmodern durumda sanatsal pratiğin yaşamsal boyutlarıdır" (Harvey, 2012, 79, Akt; Ercan, 2016, 36). Postmodernizm ve nesne ilişkisi üzerinden örnek isim olan Andy Warhol için Baudrillard, "Sanatın Kurduğu Komplol" isimli çalışmasında her nesneyi sanat nesnesine dönüştürdüğünden bahsederken, sanatın ne olduğunun ve neyin sanat olduğunu belirlemenin güç olduğu vurgular. Bunun nedeni, postmodern sanatla beraber herhangi bir nesnenin bir mekân ile birleştiğinde sanat eseri olarak belirlenebilmesidir. Sanat galerilerinde veya müzelerde sergilenmesi, her nesneyi sanat nesnesi yapabilir. Örneğin, Duchamp'ın sanat eseri olarak nitelendirildiği bisiklet tekeri, bir bisiklet tamircisine getirildiğinde sıradan bir tekerlek olacakken, galeriye konulduğunda sanat eseri haline gelecektir. Aynı şekilde Jeff Koons, Haim Steinbach, Ashley Bickerton ve Allan McCollum gibi sanatçılar da her ne kadar gerçekliği sorgulayıp gündelik nesne ve o nesneyi yapıya dönüştüren "pazar" olgusunu araştırırsalar da şok etkisi yerini, deyim yerindeyse tüketim kültürünün etkisine bırakır ve bundan böyle bireysel olarak hiçbir seçiciliğimizin kalmadığını ön görürler. Jeff Koons'un hazır nesnelere sadece sanatçının kendi adıyla birleştiğinde sanattan bahsedilebilecek ticari metalardır. Zira Koons nesnenin kendisiyle ilişki kurmaktan ziyade izleyici ve sanat arasında aracılık kurmayı tercih etmiştir. Kısaca pazarlamayı ön plana almayı seçmiştir. Baudrillard ise Jeff Koons'un işlerinin çok da kötü olmadığını savunur. Düşünür, kendi geliştirdiği gerçek ve sahte simülasyon kavramlarıyla sanata yaklaşmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde beğendiği sanatı gerçek simülasyon kapsamında incelemiştir (Teker, 2012, 15). James Turrell için, gelişen teknoloji ile ışığın nesneleştirilebilir olması görüntüyü bozan bir şeydir. Çünkü görüntünün olmazsa olmazı ışık bir başka tercih yapar, hatta belki bu tercihle görüntüyü yerinden eder. Yapılan iş başarılı bir taklit sunumu değildir. Işığın bir bakıma dondurulmasıyla yeni alanlar ortaya çıkmasına imkân veren teknoloji gelişmiştir (Teker, 2012, 43). Postmodern dönem ve simülasyon çağı, batının hümanizminin, rasyonalizminin, amprizminin ve ilerlemeci tarih anlayışının oluşturduğu modernlik düşüncesinin doğurduğu bir sonuç olurken, Baudrillard için bir avuntu veya felaket habercisi olmaktan uzaktır. Postmodernizm, modernizmden kalan kırıntılarla oynanan bir oyundur (Çam, 2019, 45).

Genel olarak Baudrillard, her alanda gerçekliğin yitirildiğini dile getirmiştir ve bunu nesnelere, gerçeklik ile birlikte ele aldığı simülasyon kuramında dillendirmiştir. Bu kuram doğrultusunda her şeyin yerini simülasyon evrenine bıraktığını düşünmektedir. Simülasyon kuramı, dünyada var olan tüm gerçekliğin yerini sanallığa bıraktığı ifadesidir. Yani artık imge, gösterge, gösterilen hepsi birbirine karışmış ve gerçeklik kaybolmaya yüz tutmuştur. Zira simülasyon kuramı "-mış" gibi yapmaktan ziyade gerçekmiş gibi yapmaktır. Bahsedilen simülasyon kuramı beraberinde simülakrlar durumu da karşımıza çıkmaktadır. Simülakr, gerçek gibi gösterilen fakat gerçek olmayan bir sistemdir. Aynı zamanda temsil niteliği de taşımazlar ve onların bir modeli de yoktur. Kendi başına gerçeklik olarak var olabilen simülakr, bir modele de bağlı değildir (Ercan, 2016, 37). Baudrillard'a göre gündelik yaşam göstergeleri yani nesnelere sanat bir pratiğe dönüşmeye başlaması estetiğinde her şeyde var olmasına yol açmıştır. Bu açıdan sanat, Baudrillard için yok olmaya yüz tutmuştur. Baudrillard sanatı, modadan ve iletişim araçlarından, her türlü anlam üretim biçiminden ayırmanın güç olduğu bir üretim biçimine dönüştürmüştür (Dikmen, 2016). Baudrillard, sanatın gerçekliği için yani nesnelere kusursuz dış görünüşlerinin üzerine düşmeyi gereksiz bulmuştur. Artık sanatın pop mu, fütürist mi, ekspresyonist mi olduğunun bir önemi olmadığını vurgulamış, her şeyin zihinde olduğunu belirtmiştir (Baudrillard, 2010b, 22). Baudrillard nesnenin estetikle olan ilişkisi içinde; "Hakiki

demokrasi burada yatıyordu. Herkesin estetik haz duyabilmesinde değil. Her nesnenin, aralarında hiçbir ayırım olmaksızın on beş dakikalığına meşhur olacağı bir dünyanın estetik-ötesi ilerleyişinde yatıyordu. Bütün nesnelere eşitti ve hepsi de deha eseri idi. Sonunda herhangi bir yanılısamaya ya da aşkınlığa meydan vermeden hem sanat, hem de bizzat sanat eseri bir nesneye dönüşüyordu.” (Baudrillard, 2014).

Tüm bunlar ışığında, artık sanatta nesne kullanımı kavramsal bir temsile dönüşmüştür. Böylece sanat yerine sanat fikri ön plana çıkmıştır. Gerçek nesne yerine de nesne fikri gündeme gelmiştir. Yani artık nesnenin işlevi kavramsallaşmıştır. Bu tür sanat anlayışında hiçbir insani duygu bulunmamaktadır. Yalnızca bedeni olmayan organlar, akışlar, moleküller vb. vardır. Bu durumda artık gerçek bir nesne bulmak mümkün değildir (Baudrillard, 2014; Akt Ünay, 2015, 12). Bu açıdan Baudrillard, nesne ilişkisi üzerinden, 19.yy’da egemen olan görünüşlerin yıkımı iken, 20.yy’da anlamın yıkımının egemen olduğunu belirtmiştir. Bu aşama ise nihilizmin ötesindedir. Bu açıdan 20.yy’da yasa haline getirilen şey, belirsizlik ve rastlantı olmuştur (Gane, 2008). Postmodern sanatta her şey dâhice görünürken ortaya çıkan eserler aşkınlıktan yoksundur. Her dünya nesnesi, hayatın her ayrıntısı, sanat eserine dönüşebilmektedir. Bu eserler simülasyon düzenine, evrenine ait olduğundan dolayı ortaya çıkan eserler ise nesneden ibarettir; “Gerçek olan hiçbir şey kalmamıştır. Tüketim kültürü, her şeyi tüketimin bir nesnesi haline dönüştürerek nesnelere zihinsel bir boyut kazandırmıştır. Medya ve kitle iletişim araçları her şeyi sıradanlaştırır. Sıradanlaşan nesne, gerçek amacını yitirerek bir göstergeye dönüşür.” (Baudrillard, 2014, 14-15, Akt; Ercan, 2016).

Nesnelerin sanatta ki ve toplumda ki konumlarının değişmesiyle nesne, güç kaybetmemiş, tam tersine güç kazanmış ve yüceltilmiştir. Fakat postmodern dönemle birlikte gerçek ve sanat arasında ki bağ kopmuştur. Bu açıdan sanatçının ürettiği şey Baudrillard için “işlevi soyutlanan nesne” olmuştur. Tüm bunlar ışığında sanatsal durumlar açısından postmodernizm bir hiçlik olarak kabul görmüştür (Sesigür, 2011, 74).

SONUÇ

19.yy’da meydana gelen teknolojik gelişmeler sonucunda makineleşme üst seviyeye çıkmıştır. Bu durum sonucunda sanatsal yaratı esnasında faydalanılacak seçenekler çoğalmıştır. Sanatçının tek yardımcısı fırça ve boya olmaktan çıkmış, teknolojik unsurlar devreye girmiştir. Bu durumda el işçiliğinin devrini makineler kapatmıştır. Önceki zamanlarda insanların hizmetinde olan makineler, zamanla daha da güçlenmiş ve insanın hizmet ettiği bir duruma geçmiştir. Teknolojideki makineleşme, insanı da makine gibi çalışmaya yöneltmiş ki günümüzde çoğu sanatçının çalışmalarının bir ekip tarafından yapıldığı da bilinmektedir. Sanatsal faaliyetlerde de gündeme gelen bu durum doğrultusunda biçimcilik önem kaybederek “fikir” yüceltilmiştir. Yani makineleşen insanlığa bir fikir savaşı açılmıştır. Fikrin değerlendirilmesi ve yücelmesi sonucu nesne, postmodern sanatla beraber soyut bir durum kazanmış ve işlevlerini kaybetmiştir. İşlevi yitirilen nesneye yeni özellikler yüklenmiştir. Duchamp, Warhol, Rousenberg gibi sanatçılar nesneyle oynamış, ona yeni anlamlar kazandırmışlar ve nesne, göstergeye dönüşmüştür. Bu göstergeler ise simülakrlardır. Bir toplum gerçeklik aşamasından simülasyon aşamasına geçtiğinde temsil ve yeniden canlandırma konumundan bireysel bir duygulam konumuna geçmiştir. Taklit unsuru olan ve sonradan da kendileri sanata dâhil olan nesnelere, yerini simülakrlara, yani bir düşselliğe bırakmıştır. Bu düşsellik nesnelere düşsel bir özellik yüklemiştir. Her şeyin kurgudan ibaret olduğu, bu durumda en büyük ciddiliğin ciddiyetsizlik olduğu postmodern dönemde nesne, ruhun en büyük cazibesi haline gelmiş ve bu durum sanatsal yaratılara da yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Artan Oskay, B. (2018). *1960 Sonrası Kavramsal Sanatın Günümüz Resim Sanatına Etkileri*. İdil Dergisi, 7 (47), 803-809.
- Baudrillard, J. (2010a). *Nesneler Sistemi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı.
- Baudrillard, J. (2010b). *Sanat Komplosu- Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik 1*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Baudrillard, J. (2014). *Çağdaş Sanat: Kendi Kendisiyle Çağdaş Sanat*. Skop Dergi, 10 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.e-skop.com/skopbulten/cagdas-estetik-cagdas-sanat-kendi-kendisiyle-cagdas-sanat/1862> adresinden erişildi.
- Bayraktar, K. O. (2017). *Sistem Teorisi Bağlamında Sanat Nesnesi Ve Eşleme*. (Sanatta Yeterlik Tezi) Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Çam, N. (2019). *Jean Baudrillard'ın Felsefesinde Gerçeklik Problemi*. (Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demiral, M. (2007). *Türkiye Ekonomisi İçin Tüketim Fonksiyonu Tahmini (1980 - 2005)*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007 (2) , 347-366. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10223/125691>
- Demirel S. ve Yeğen, C. (2015). *Tüketim, Postmodernizm ve Kapitalizm Örgüsü*. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 2 (1) , 115-138
- Dikmen, M. (2016). *Jean Baudrillard ve Postmodernizm*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercan, O. (2016). *Değişen Gerçeklik Bağlamında Günümüz Sanatında Nesne ve Mekân Sorgulamaları*. (Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Gane, M. (2008) *Jean Baudrillard: Radikal Belirsizlik*. çev. Ali Utku ve Serhat Toker, Ankara: De Ki Yayınları.
- Güray, E. E. (2017) *Cindy Sherman'ın Fotoğraflarında Gerçeklik Algısı* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1).
- Heidegger, M. (2001) *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı* (Çev. Levent Özşar), Bursa: Asa Kitapevi Yayınları.
- Kellner, D. (2013) *Sanat Komplosu: Baudrillard'ın Anti-estetiği Üzerine*, Skop Dergi, 10 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.e-skop.com/skopbulten/cagdas-estetik-sanat-komplosu-baudrillardin-anti-estetigi-uzerine/1677> adresinden erişildi.
- Levi-Strauss, C. (2007). *İrk, Tarih ve Kültür*. (Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lunn, E. (2011). *Marksizm ve Modernizm*. (Çev. Yavuz Alogan). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2017) *Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İnsan ve İnsan Dergisi 4, 66-86
- Sesigür, A. (2011), *Çağdaşlaşma Sürecinde Sanatçı-Nesne İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Teker, Ö. E. (2012). *1980'den Günümüze Sanatta Postmodern Yönelimler ve Çağdaş Türk Sanatına Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi) Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tigin, Y. (2014). *Sanat-Hayat Bağlamında Nesnelerin Yeniden Okunması*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Ümer, E . (2019). "Sanatın Sonu" ve Andy Warhol'un Sanatı. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD),9(1), 37-47
- Ünay, S. (2015). *Sanatçının Nesnesi*. (Sanatta Yeterlik Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Postmodern Sanatta Nesnenin Görevi

URL-1: <https://www.felsefe.gen.tr/>, 30.11.2020 tarihinde erişildi.

URL-2: <https://www.dahifilozof.com/parmenides-hayati-ve-felsefesi-evreni-durduran-filozof/> 30.11.2020 tarihinde erişildi.

URL-3: <https://dusunbil.com/ozne-nesne-oz-ne-nes-ne/>, 30.11.2020 tarihinde erişildi.

URL-4: <https://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/2-devrimci-maddeci-felsefe-icin-baslangic-noktalari>, 30.11.2020 tarihinde erişildi.

URL-5: <https://tarihi-nesne.nedir.org/> 30.11.2020 tarihinde erişildi.

URL-8:

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/136019/mod_resource/content/0/14%20HAFTA%20KAVRAMSAL%20SANAT.pdf, 30.11.2020 tarihinde erişildi.

Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

Investigation of the Relationship between Tourism Activities and Economic Growth and Income Inequality: The Example of Developed and Developing Countries

Hikmet AKYOL¹

¹Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz Meslek Yüksekokulu, Gümüşhane, Türkiye

ORCID:

H.A.: 0000-0001-9119-7416

Corresponding Author:

Hikmet AKYOL

Email:

hikmetakyol76@gmail.com

Citation: Akyol, H. (2020). Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 966-977.

Submitted: 26.09.2020

Accepted: 3.12.2020

Özet

Turizm, çeşitli kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Bunlar arasında ülkelerin ihtiyaç duyduğu döviz finansmanını sağlaması, teknolojik gelişme ve yenilikleri zorunlu kılması, rekabetçiliği arttırması ve istihdamı desteklemesi gibi başka birçok faydası sıralanabilir. Turizmin ekonomik büyümenin yanı sıra yakın ilişkili olduğu bir diğer faktör gelir eşitsizliğidir. Gelir eşitsizliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak görülmekte ve politika uygulayıcıları ile hükümetler tarafından en öncelikli politika amaçları arasında sayılmaktadır. Bu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki üçlü ilişki incelenmiştir. Başka bir ifadeyle turizmin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin yanında ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin de ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 2003-2018 arasındaki dönemi Sistem-GMM yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi ve gelir eşitsizliğini pozitif yönlü etkilediğini göstermiştir. Buna göre, uluslararası turizm faaliyetleri ve bunun sonucunda gelirlerin artması, araştırma ülkelerinde ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir. Bu bulgu turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemiştir. Aynı zamanda turizm gelirlerindeki artış, araştırma ülkelerinde gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirmektedir. Bu bulgu bir bakıma Kuznets eğrisini desteklemiştir. Bunun yanında ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Kuznets eğrisinin doğrulandığı bu bulguya göre, ekonomik büyüme arttıkça gelir eşitsizliği de artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Gelir Eşitsizliği, Sistem-GMM.

Abstract

Tourism positively affects economic growth through various channels. Among these channels, many other benefits can be listed, such as providing foreign exchange financing that countries need, catalyzing technological developments and innovations, increasing competitiveness and supporting employment. Besides economic growth, another factor closely related to tourism is income inequality. Income inequality is seen as an important socio-economic problem, especially in developing countries, and it is considered to be a top policy goal by policy

Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

practitioners and governments. In this study, the triple relationship between tourism and economic growth and income inequality has been examined. In other words, this study aims to determine the effects of tourism on economic growth and income inequality as well as the effect of economic growth on income inequality. For this purpose, the period between 2003-2018 of developed and developing countries has been analyzed by the System-GMM method. The results show that tourism revenues positively affect economic growth and income inequality. Accordingly, international tourism activities and the resulting increase in revenues stimulated economic growth in the study sample. This finding supported the tourism-based growth hypothesis. At the same time, the increase in tourism revenues worsens income inequality. This finding somewhat supported Kuznets curve. Besides, the effect of economic growth on income inequality is positive and significant. According to this finding, which confirms Kuznets curve, income inequality increased as economic growth increased.

Keywords: Tourism, Economic Growth, Income Inequality, System-GMM.

1. GİRİŞ

Turizm sektörü günümüzde uluslararası ticaretin önemli oyuncularından biri haline gelmesinin yanında artan destinasyon çeşitleri ve rekabet düzeyiyle birçok gelişmekte olan ülke için ana gelir kaynaklarından birini temsil eder olmuştur (<https://www.unwto.org/why-tourism>). Bu sektörün, fiziksel ve beşerî sermaye birikimini teşvik etmesi, teknoloji ve yeniliğin kullanılmasını zorunlu kılması gibi ekonomik büyüme sürecine farklı kanallardan olumlu katkıda bulunduğu kabul edilir (Brida vd., 2020:1). Gelişmiş ülkelerde turizm sektörü, inşaattan tarıma veya telekomünikasyona kadar birçok ilgili sektörde ekonomik ve istihdam açısından katkı sağlamıştır (<https://www.unwto.org/why-tourism>). Bunun yanında uluslararası turizm, diğer üretim süreçlerinde kullanılacak sermaye malları ve teknolojilerinin edinilmesini kolaylaştıran bir döviz kaynağı olmasının yanında hanehalkı geliri yaratma konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Brida vd., 2020:1). Söz konusu faktörlerden ötürü turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi, akademik literatürde çok yakından ve ilgiyle takip edilmiştir. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002), ihracata dayalı büyüme hipotezinde olduğu gibi turizm kaynaklı bir büyüme hipotezinin, turizmin genel anlamda uzun dönemli ekonomik büyümenin ana belirleyicisi olacağını ileri süren çeşitli argümanlar sunmuştur. Turizme dayalı büyüme modeli yaklaşımı, gelişmekte olan ülkeler ve geçmişte dünya ekonomisinde belirli bir ihracat faaliyeti için uygun bir yer arayan bazı gelişmiş ülkeler tarafından takip edilen ekonomik bir stratejidir (Nissan vd., 2011:1568).

Turizmin ekonomik büyüme sürecinde rolü ve katkıları göz önünde alındığında, bu sektörün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğine ne ölçüde etki ettiğinin ortaya konulması gerekir. Bilhassa, ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerinde turizm faaliyetlerinin, bu kalkınma farklarını azaltmada itici bir güç olduğuna ve de refah düzeyinin artırılmasına katkı sağladığı kabul görmektedir. Ancak makroekonomik düzeyde, turizmin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi gelir eşitsizliğinin giderilme konusunda da aynı etkiye sahip olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bilhassa ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisi sürece dahil edildiğinde, bu konu daha da önemli hale gelmiştir. Bu bakımdan, turizme dayalı bir büyüme hipotezi kabul edilirse ve buna göre turizmin büyümenin öncüsü olduğu dikkate alınırsa, turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi iki farklı kanal üzerinden ortaya çıkacaktır. Birincisinin turizmin doğrudan gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi, ikincisi ise turizmin büyüme kanalı yoluyla gelir eşitsizliği üzerindeki etkisidir. Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisinin temelleri Kuznets (1955), seminal çalışmasına dayanır. Kuznets (1955), çalışmasında öne sürdüğü "Ters-U" hipotezine göre, ekonomik büyümenin başlangıç döneminde gelir eşitsizliği artarken, ilerleyen dönemlerde ters bir "U" biçiminde azalmaya başlar. Nitekim, günümüze kadar yapılan birçok araştırma iki değişken arasındaki ilişkiyi, bu hipotez çerçevesinde değerlendirmiştir. Benzer şekilde, turizm ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki Kuznets Eğrisi üzerinden ele alınabilir. Bu çalışmada, turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki Kuznet Eğrisi kapsamında ampirik olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda,

araştırmada belirlenmiş olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örnekleme yoluyla turizmin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Araştırma dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm giriş bölümüdür. İkinci bölümde literatürde daha önce yapılmış ampirik araştırmalardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve ekonometrik yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular verilerek, yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ilk olarak turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Balaguer ve Cantavella-Jordá (2002), 1965-1999 dönemini içeren çeşitli alt devrelerde İspanya'da turizm ve büyüme ilişkisini incelemiştir. Johansen ve Granger testlerinin uygulandığı çalışmada turizme dayalı büyüme hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre, İspanya'da uluslararası turizm ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilemiştir. Nissan vd. (2011), 2000-2005 döneminde gelişmiş 10 Avrupa ülkesiyle, ABD'yi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada turizmin ekonomik büyüme ve girişimcilik üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu gösterilmiştir. Tuğcu (2014), 1998-2011 döneminde Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerini incelemiştir. Panel nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönünün ülke grubuna ve turizm göstergesine bağlı olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, Avrupa ülkelerinin Akdeniz bölgesinde turizmden daha iyi büyüme sağladıkları tespit edilmiştir. Antonakakis vd., (2015), 1995-2012 döneminde 10 Avrupa ülkesini incelemiştir. Yayılma tablolarının kullanılarak karşılaştırma yapıldığı çalışmada turizm-ekonomik büyüme ilişkisi hem büyüklük hem de yön açısından zaman içinde istikrarlı olmadığı, bunun da turizme dayalı ekonomik büyüme (TLEG) ve ekonomik güdümlü turizm büyümesi (EDTG) hipotezlerinin zamana bağlı olduğu gösterilmiştir. Bayramoğlu ve Arı (2015), 1980-2013 döneminde Yunanistan üzerinden turizm ve büyüme ilişkisini incelemiştir. VAR Granger nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada Yunanistan'ı ziyaret eden yabancı turistlerin harcamalarından Yunanistan'ın %1 anlamlılık düzeyinde büyümesine doğru tek yönlü ve güçlü bir nedensellik olduğu gösterilmiştir. Wu ve Wu (2018), 1995-2015 döneminde 11 Asya ülkesini incelemiştir. Panel Granger analizlerinin uygulandığı çalışmada Kamboçya, Çin ve Malezya gibi bölgelerde büyüme hipotezi desteklenirken, ters bir biçimde Hong Kong, Endonezya, Filipinler ve Güney Kore gibi bölgeler için koruma hipotezine dair kanıtlar bulunmuştur. Makao ve Singapur'da çift yönlü nedensel bir ilişki bulunmuştur. Brida vd. (2020), 1995-2016 döneminde 80 ülkeyi incelemiştir. Kümeleme analizlerinin uygulandığı çalışmada turizm sektöründe yüksek ve düşük performanslı sahip, konjonktürel dalgalanmalara uygun iki ülke grubu ortaya konulmuştur. Buna göre, bazı ülkeler kümeler arasında hareket eder; düşük performanslı küme yayılma eğilimindeyken, yüksek performanslı olan (daha) kompakt olma eğilimindedir. İki grup arasındaki mesafe ise zamanla artmaktadır. Salawu (2020), 1995-2017 döneminde Nijerya'yı incelemiştir. ARDL sınır testi yaklaşımının uygulandığı çalışmada uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında ilişki gözlenmezken, kısa dönemde turizmin ekonomik büyümeyi negatif yönlü etkilediği gösterilmiştir. Wu vd. (2020), 1995-2016 döneminde 11 Asya ülkesini incelemiştir. Granger nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada turizm, sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu gösterilmiştir.

Bu araştırmada turizmin ilişkisinin incelendiği bir diğer önemli unsur gelir eşitsizliğidir. Turizm ve gelir eşitsizliğine dair literatür incelendiğinde sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Alam ve Paramati (2016), 1991-2012 döneminde 49 gelişmekte olan ülkeyi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada turizmin gelir eşitsizliğini arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, turizm gelirinin karesi üzerindeki uzun vadeli esneklikler, turizm geliri ile gelir eşitsizliği arasındaki Kuznets eğrisi hipotezinin varlığını doğrulamıştır. Buna göre, mevcut turizm seviyesi

iki katna çıkarsa, geliştirmekte olan ekonomilerde gelir eşitsizliği önemli ölçüde azalacaktır. Li vd. (2016), 1997-2010 döneminde Çin’de turizm ve bölgesel gelir eşitsizliği ilişkisini incelemiştir. Araştırmacılar, turizmin gelişmesinin bölgesel eşitsizliğin azalmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve yurtiçi turizmin katkısının uluslararası turizme göre daha fazla olduğunu göstermiştir. Ma vd. (2019), 2015-2017 döneminde Çin’de koruma, ekoturizm, yoksulluk ve gelir eşitsizliği ilişkisini incelemiştir. Araştırmacılar, ekoturizmin yoksulluğu azalttığı, ancak özellikle doğa koruma alanlarının bulunduğu bölgelerde ikamet eden hanelerin gelir eşitsizliğini artırdığı gösterilmiştir. Chi (2020), 1995-2015 döneminde 20 gelişmiş ve 16 geliştirmekte olan ülkeyi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi anlamsızken, geliştirmekte olan ülkelerde “N” şeklinde bir Kuznets eğrisini doğrulayacak biçimde turizm gelirleri arttıkça gelir eşitsizliğinin de arttığı, ilk dönüm noktasına ulaşıldığında iyileşmeye başladığı ancak ikinci dönüm noktasından sonra tekrar kötüleştiği, tespit edilmiştir.

Araştırmada son olarak büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Iniguez-Montiel (2008), 1992-2008 döneminde Meksika’da yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Araştırmacı, 2000-2006 döneminde büyümenin yeniden dağıtımının gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerinde negatif yönlü, 2006 sonrasında ise büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğunu göstermiştir. Hasanov ve Izraeli (2011), 1960-2000 döneminde ABD’yi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada gelir eşitsizliğinin büyüme üzerindeki etkisinin doğrusal olmadığı gösterilmiş, eşitsizliği azaltmak veya arttırmanın büyümeyi önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar, bu nedenle istikrarlı eşitsizliğin ekonomik büyüme açısından iyi olabileceğini savunmuştur. Vu vd. (2011), 2003-2007 döneminde 74 gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeyi incelemiştir. Panel regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmada eşitsizliğin tüm örneklemede ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif yönlü olduğu gösterilmiştir. Araştırmacılar gelir eşitsizliğindeki artışların (azalışların) yüksek ve orta gelirli ülkelere göre düşük gelirli ülkelerde ekonomik kalkınmada daha fazla bozulmaya (genişlemeye) yol açtığını göstermiştir. Caraballo vd. (2017), 1980-2014 döneminde 112 geliştirmekte olan ülkeyi incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada gelir eşitsizliğinin klasik teoriye uygun bir biçimde daha zengin ülkeler için ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu ve ekonomi politik yaklaşımının da ileri sürdüğü gibi daha yoksul ülkeler için negatif yönlü bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Michalek ve Vybostok (2019), 2005-2015 döneminde 28 AB ülkesini incelemiştir. Araştırmacılar ekonomik büyümenin yoksulluğu düşürdüğünü, fakat gelir eşitsizliği arttıkça yoksulluğun da arttığını göstermiştir. Aynı zamanda, araştırma kapsamında güçlü ekonomilere sahip ülkelerin bir kriz döneminde eşitsizlik ve yoksulluk gibi zorluklarla daha iyi başa çıkabileceği gözlenmiştir. Şengür (2020), 1995-2013 döneminde Geçiş ekonomilerini incelemiştir. Panel veri analizlerinin uygulandığı çalışmada Kuznets’in ters-U hipotezini destekleyecek biçimde ekonomik gelişmenin ilk dönemlerinde gelir eşitsizliğinin arttığı, sonraki dönemlerinde ise ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir.

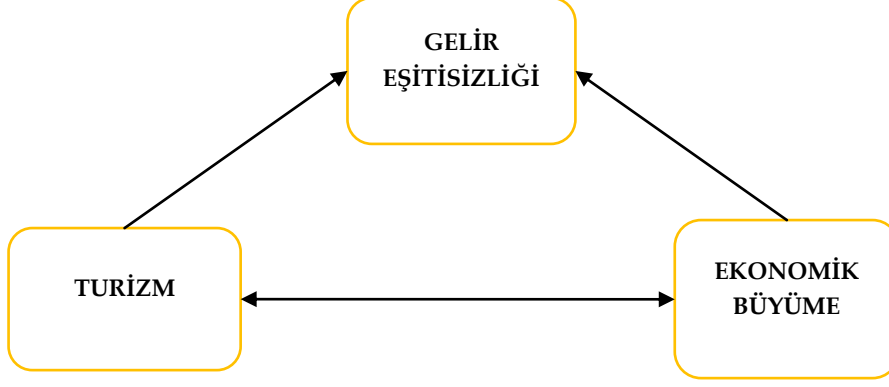
3. YÖNTEM VE VERİ SETİ

3.1. Yöntem

Bu araştırmada turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki üçlü ilişki incelenmiştir. Başka bir ifadeyle turizmin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin yanında ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin de ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece, ilk olarak turizmin gelir eşitsizliği etkisi doğrudan bir şekilde, ikinci olarak ise büyüme üzerinden ne yönde ve ölçüde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırmada gelişmiş ve geliştirmekte olan 72 ülkenin 2003-2018 dönemi, dinamik panel veri analizlerinden Arellano ve Bover (1995), Blundell ve Bond (1998), İki Aşamalı Sistem

Genelleştirilmiş Momentler (Sistem-GMM) tahmincisi uygulanarak analiz edilmiştir. Sistem-GMM yöntemi birinci fark modelleri negatif yönlü ve otokorelasyonlu olduğu, T'nin N'den küçük olduğu veri setlerinde son derece etkindir. Araştırmada kullanılan kimi verilerdeki eksik datalar ve açıklayıcı değişkenlerin tam dışsal olup olmadığı göz önünde alındığında, değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin tespiti için Sistem-GMM yönteminin en uygun analiz yaklaşımı olduğunda karar kılınmıştır.

Araştırmanın modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma kapsamında kurulan modellerin temel formülasyonu ise aşağıdaki gibidir:

$$LN (GSYH)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (TURIZM_GELIR)_{it} + \beta_2 SAGHAR_{it} + \beta_3 NBH_{it} + \beta_4 DEF_{it} + \beta_5 SSO_{it} + \beta_6 DIS_ACIK_{it} + \beta_7 DYSY_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

$$LN (GINI)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (TURIZM_GELIR)_{it} + \beta_2 SAGHAR_{it} + \beta_3 NBH_{it} + \beta_4 DEF_{it} + \beta_5 SSO_{it} + \beta_6 DIS_ACIK_{it} + \beta_7 DYSY_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

$$LN (GINI)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (GSYH)_{it} + \beta_2 SAGHAR_{it} + \beta_3 NBH_{it} + \beta_4 DEF_{it} + \beta_5 SSO_{it} + \beta_6 DIS_ACIK_{it} + \beta_7 DYSY_{it} + \mu_{it} \quad (3)$$

$$LN (GSYH)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (TURIZM_GELIR)_{it} + \beta_2 NBH_{it} + \beta_3 YBEK_{it} + \beta_4 SSO_{it} + \beta_5 DIS_ACIK_{it} + \beta_6 SAGHAR_{it} + \mu_{it} \quad (4)$$

$$LN (GINI)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (TURIZM_GELIR)_{it} + \beta_2 NBH_{it} + \beta_3 YBEK_{it} + \beta_4 SSO_{it} + \beta_5 DIS_ACIK_{it} + \beta_6 SAGHAR_{it} + \mu_{it} \quad (5)$$

$$LN (GINI)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 LN (GSYH)_{it} + \beta_2 NBH_{it} + \beta_3 YBEK_{it} + \beta_4 SSO_{it} + \beta_5 DIS_ACIK_{it} + \beta_6 SAGHAR_{it} + \mu_{it} \quad (6)$$

Araştırmanın modeli ve formülasyonu doğrultusunda kurulan hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- **H₀:** Araştırmada turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- **H_{1a}:** Turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.
- **H_{1b}:** Turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.
- **H_{1c}:** Ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.

3.2. Veri Seti

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Kaynak
LN (TURIZM_GELIR)	Uluslararası turizm gelirleri (ABD Doları)	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	Dünya Bankası
LN (GSYH)	Sabit fiyatlarla GSYH (ABD Doları)	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	Dünya Bankası
LN (GINI)	Gini endeks değeri	Logaritmik dönüşümü yapılmıştır.	https://fsolt.org/ (SWIID)
SAGHAR	Cari Sağlık harcamaları	GSYH’ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
NBH	Nüfus (Beşerî sermaye)	Yıllık yüzde büyüme oranları alınmıştır.	Dünya Bankası
DEF	Deflatör (Enflasyon)	Yıllık yüzde değişim oranları alınmıştır.	Dünya Bankası
SSO	Sabit sermaye oluşumu	Yıllık yüzde büyüme oranları alınmıştır.	Dünya Bankası
DIS_ACIK	Dışa açıklık oranı	İhracat ve ithalat toplamının GSYH’ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
DYSY	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (Net girişler)	GSYH’ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
YBEK	Doğumda yaşam beklentisi	Düzye değerleri alınmıştır.	Dünya Bankası

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde kimi verilerin bir kısım dönemlerinin kayıp olduğu görülebilir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	SS.	Min.	Max.
LN (TURIZM_GELİR)	1.080	22.286	1.555	17.893	26.250
LN (GSYH)	1.152	26.037	1.736	22.007	30.513
LN (GINI)	1.081	3.566	.216	3.131	4.092
SAGHAR	1.008	7.061	2.514	2.172	17.073
NBH	1.152	.838	1.041	-9.080	7.786
DEF	1.152	4.860	5.423	-9.729	41.119
SSO	1.116	4.785	9.785	-50.486	52.872
DIS_ACIK	1.119	.864	.520	.156	3.956
DYSY	1.152	4.280	6.942	-46.123	86.610
YBEK	1.080	74.958	6.165	50.518	84.099

Turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ekonometrik ilişkiyi gösteren Sistem-GMM bulguları Tablo 3’de verilmiştir. Analiz bulguları incelendiğinde, bir ve dördüncü modellerde turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Modeller incelendiğinde her iki modelde de LN (GSYH)’nin bir gecikmeli değerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif yönlüdür. Buna göre, GSYH’nin bir dönem önceki değeri u değişkeni olumlu etkilemektedir. Açıklayıcı değişken olan LN (TURIZM_GELİR)’in LN (GSYH) üzerindeki etkisi hem bir hem de ikinci modelde pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, LN (TURIZM_GELİR) arttıkça LN (GSYH)’de artmaktadır. Kontrol değişkenlerinden sadece birinci modeldeki DEF’in LN (GSYH) üzerindeki etkisi anlamsız bulunmuş, diğer kontrol değişkenlerinin LN (GSYH) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Araştırmada ikinci olarak Turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi Sistem-GMM yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz bulguları ikinci ve beşinci modellerde verilmiştir. Modeller incelendiğinde LN (GINI)’nin bir gecikmeli değerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre, LN (GINI)’nin bir dönem önceki etkisi bu değişkeni olumsuz etkileyerek arttırmaktadır. Açıklayıcı değişken olan LN (TURIZM_GELİR)’in LN (GINI) üzerindeki etkisi her iki modelde de pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, LN (TURIZM_GELİR) arttıkça LN (GINI) artmaktadır. Kontrol değişkenlerinden sadece ikinci modelde DEF’in LN(GINI) üzerindeki etkisi anlamsızdır. Araştırmada üçüncü olarak ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sistem-GMM bulguları üçüncü ve altıncı modellerde verilmiştir. Modeller incelendiğinde, bağımlı değişken olan LN (GINI)’nin bir gecikmeli değerinin bu değişken üzerindeki etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmüştür. Açıklayıcı değişken olan LN (GSYH)’nin LN (GINI) üzerindeki etkisi her iki modelde de pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre, LN (GSYH) arttıkça LN (GINI) olumsuz etkilenmiş ve artmıştır. Kontrol değişkenlerinin LN (GINI) üzerindeki etkisi üçüncü modelde DEF için, altıncı modelde ise SSO için anlamsızdır. Modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösteren Wald testleri tüm modeller için anlamlıdır. Beklenildiği üzere modellerde AR (1) durumunda negatif yönlü otokorelasyon sorunu tespit edilmiş, AR (2)’de bu sorun ortadan kalkmıştır. Araçların geçerliliğini gösteren Sargan testleri bütün modellerde aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğunu doğrulamıştır.

Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

Tablo 3. Sistem-GMM Modelleri

Değişken	1	2	3	4	5	6
LN (GSYH) (-1)	1.002*** (.000)			1.003*** (.000)		
LN (GINI) (-1)		.961*** (.001)	.951*** (.001)		.965*** (.001)	.953*** (.001)
LN (GSYH)			.007*** (.000)			.008*** (.000)
LN (TURİZM_GELİR)	.002*** (.000)	.007*** (.000)		.004*** (.000)	.008*** (.000)	
SAGHAR	-.015*** (.000)	-.001*** (.000)	-.0006*** (.000)	-.015*** (.000)	-.0004*** (.000)	.0002*** (.000)
NBH	-.013*** (.000)	.002*** (.000)	.003*** (.000)	-.014*** (.000)	.002*** (.000)	.003*** (.000)
DEF	-.000006 (.000)	-.00002 (.000)	-.00001 (.000)			
SSO	.002*** (.000)	.00002*** (4.42e)	6.80e (3.82e)	.002*** (.000)	.00001*** (4.13e)	-1.60e (4.24e)
DIS_ACIK	.019*** (.003)	-.028*** (.001)	-.022*** (.000)	.029*** (.002)	-.028*** (.001)	-.018*** (.000)
DYSY	.0005*** (.000)	-.00003*** (7.07e)	-.00004*** (5.03e)			
YBEK				-.001*** (.000)	-.0008*** (.000)	-.0007*** (.000)
ARAÇ	97	97	97	96	96	96
GÖZLEM	909	892	892	909	892	892
WALD (χ^2)	2.99e [0.000]	1.67e [0.000]	1.47e [0.000]	4.27e [0.000]	1.10e [0.000]	1.42e [0.000]
AR (1)	-3.902 [0.000]	-3.087 [0.002]	-3.126 [0.001]	-3.821 [0.000]	-3.054 [0.002]	-3.111 [0.001]
AR (2)	-1.770 [0.076]	-1.367 [0.171]	-1.418 [0.156]	-1.81 [0.070]	-1.354 [0.175]	-1.421 [0.155]
SARGAN (χ^2)	69.946 [0.932]	65.177 [0.972]	69.355 [0.939]	68.873 [0.944]	66.000 [0.967]	67.723 [0.954]

***, ** ve * sırasıyla $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ ve $p \leq 0.10$ anlamlılığı temsil etmiştir.

NOT: Bir ve dördüncü modellerde bağımlı değişken LN (GSYH), iki, üç, beş ve altıncı modellerde bağımlı değişken LN (GINI)'dir.

Tablo 4'de araştırma kapsamında kurulan hipotezlerin geçerlilik durumları verilmiştir. Buna göre, null hipotez olan " H_0 " hipotezi reddedilmiş ve diğerleri doğrulanarak kabul edilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Hipotezleri

Hipotez	Kabul/Ret	Açıklama
H0: Araştırmada turizm ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	Ret	Değişkenler arasında ilişki vardır.
H1a: Turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.	Kabul	Turizm büyüme pozitif yönlü etkilemiştir.
H1b: Turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.	Kabul	Turizm gelir eşitsizliğini pozitif yönlü etkilemiştir.
H1c: Ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır.	Kabul	Ekonomik büyüme gelir eşitsizliğini pozitif yönlü etkilemiştir.

SONUÇ

Turizm, çeşitli kanallar aracılığıyla ekonomik büyüme olumlu etkilemektedir. Bunlar arasında ülkelerin ihtiyaç duyduğu döviz finansmanını sağlaması, teknolojik gelişme ve yenilikleri zorunlu kılması, rekabetçiliği artırması ve istihdamı desteklemesi gibi başka birçok faydası sıralanabilir. Turizm ve büyüme arasındaki bu güçlü ilişki göz önüne alınarak, literatürde ihracata dayalı büyüme modeli hipotezi emsal alınmış ve turizme dayalı büyüme modeli hipotezi geliştirilmiştir. Turizmin ekonomik büyümenin yanı sıra yakın ilişkili olduğu bir diğer faktör gelir eşitsizliğidir. Gelir eşitsizliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak görülmekte ve politika uygulayıcıları ile hükümetler tarafından en öncelikli politika amaçları arasında sayılmaktadır. Hemen hemen bütün ülkelerde en üst gelir grubuyla en alt gelir grubu arasındaki sosyo-ekonomik fark gittikçe açılmaktadır. Bu durum, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları içeren sürdürülebilir kalkınma için de ciddi bir problemdir. Bununla birlikte, turizmin özellikle gelir eşitsizliği farkının çok yüksek olduğu alt bölgelerin kalkınmasına yardımcı olduğuna inanılır. Ancak ülkelerin genel eşitsizlik düzeyi hesaba katıldığında farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bundan ötürü ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisini gösteren Kuznets eğrisi turizm ve gelir eşitsizliği için de geçerli olabilmektedir. Kuznets eğrisine göre, ekonomik büyümenin başlangıç aşamasında gelir eşitsizliği artmakta, sonraki aşamalarında ise azalmaktadır. Aynı durum turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi için de söz konusu olabilmektedir.

Bu araştırmada turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi iki farklı kanal üzerinden incelenmiştir. Birincisi, turizmin doğrudan gelir eşitsizliği üzerindeki etkisidir. İkincisi ise turizmin ekonomik büyüme yoluyla gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Burada üçlü bir diğer saç ayağı olarak ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi de analiz edilmiştir. Sonuçlar, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliğini pozitif yönlü etkilediğini göstermiştir. Buna göre, uluslararası turizm faaliyetleri ve bunun sonucunda gelirlerin artması, araştırma ülkelerinde ekonomik büyüme teşvik etmiştir. Bu bulgu turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemiştir. Aynı zamanda turizm gelirlerindeki artış, araştırma ülkelerinde gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirmektedir. Bu bulgu bir bakıma Kuznets eğrisini desteklemiştir (Ters-U'nun başlangıç aşaması). Bunun yanında ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Kuznets eğrisinin doğrulandığı bu bulguya göre, ekonomik büyüme arttıkça gelir eşitsizliği de artmıştır. Araştırma bulguları, turizmin hem doğrudan hem de ekonomik büyüme üzerinden gelir eşitsizliğini daha kötüleştirdiğini göstermiştir. Bu bulgular politika yapıcılar ve araştırmacılar açısından önemli imalar içermektedir. Billassa, politika yapıcılar, turizm politikalarını geliştirirken, bunun ekonomik büyümeye olumlu etkisi kadar gelir eşitsizliğine olan olumsuz etkisini de göz önünde bulundurması gerekir.

KAYNAKÇA

- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2016). The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist? *Annals of Tourism Research*, 61, 111–126.
- Antonakakis, N., Dragouni, M., & Filis, G. (2015). How Strong Is The Linkage between Tourism and Economic Growth in Europe? *Economic Modelling*, 44, 142–155.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another Look at The Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models. *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jordá, M. (2002). Tourism as a Longrun Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884, DOI:10.1080/00036840110058923
- Bayramoğlu, T., & Arı, Y. O. (2015). The Relationship between Tourism and Economic Growth in Greece Economy: A Time Series Analysis. *Computational Methods in Social Sciences*, III (1), 89-93.
- Brida, J. G., Gomez, D. M., & Segarra, V. (2020). On The Empirical Relationship Between Tourism and Economic Growth. *Tourism Management*, 81, 104131, 1-11.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.
- Caraballo, M. A., Dabus, C., & Delbianco, F. (2017). Income Inequality and Economic Growth Revisited. A Note. *Journal of International Development*, 29, 1025–1029, DOI: 10.1002/jid.3300
- Chi, J. (2020): Revisiting the tourism-inequality nexus: Evidence from A Panel of Developed and Developing Economies, *Current Issues in Tourism*, DOI:10.1080/13683500.2020.1743243
- Hasanov, F., & Izraelli, O. (2011). Income Inequality, Economic Growth, and The Distribution of Income Gains: Evidence from The U.S. States. *Journal of Regional Science*, 51(3), 518–539.
- Inguez-Montel, A. J. (2008). Growth with Equity for the Development of Mexico: Poverty, Inequality, and Economic Growth (1992–2008). *World Development*, 36, 313–326, <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.01.011>
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, XLV (1), 1-28.
- Li, H., Chen, J. L., Li, G., & Goh, C. (2016). Tourism and regional income inequality: Evidence from China. *Annals of Tourism Research*, 58, 81–99.
- Ma, B., Cai, Z., Zheng, J., & Wen, Y. (2019). Conservation, Ecotourism, Poverty, and Income Inequality – A Case Study Of Nature Reserves in Qinling, China. *World Development*, 115, 236–244.
- Michalek, A., & Výboštok, J. (2019). Economic Growth, Inequality and Poverty in the EU. *Soc Indic Res*, 141, 611–630, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1858-7>
- Nissan, E., Galindo, M. A., & Méndez, M. T. (2011). Relationship between Tourism and Economic Growth. *The Service Industries Journal*, 31(10), 1567-1572, DOI: 10.1080/02642069.2010.485636
- Salawu, M. K. (2020). Tourism and Economic Growth in African Largest Economy. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 8(2), 68-84, DOI: 10.15604/ejef.2020.08.02.002
- Şengür, M. (2020). Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1), 331 – 346.
- SWIID, <https://fsolt.org/>, Erişim Tarihi: 15.09.2020
- Tugcu, C. T. (2014). Tourism And Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for The Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- UNWTO, (<https://www.unwto.org/why-tourism>), Erişim Tarihi: 15.09.2020

- Vu, H., & Mukhopadhaya, P. (2011). Reassessing the Relationship between Economic Growth and Inequality. *Economic Papers*, 30(2), 265–272.
- World Bank, <https://www.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 15.09.2020
- Wu, T.P., & Wu, H. C. (2018). Tourism and Economic Growth in Asia: A Bootstrap Multivariate Panel Granger Causality. *Int J Tourism Res.*, 21, 87–96. DOI: 10.1002/jtr.2243
- Wu, T.P., Wu, H. C., Wu, Y. Y., Liu, Y. T., & Wu, S. T. (2020). Causality between Tourism and Economic Growth, *Journal of China Tourism Research*, DOI: 10.1080/19388160.2020.1801545.

Turizm Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme ile Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

EK-1. Araştırma Ülkeleri:

Arjantin, Avustralya, Avusturya, Bangladeş, Bolivya, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Kamerun, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Sırbistan, Çekya, Danimarka, Ekvator, Mısır, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İrlanda, İsrail, İtalya, Jamaika, Japonya, Ürdün, Kazakistan, Kenya, Güney Kore, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Malezya, Meksika, Moldova, Fas, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Hırvatistan, Singapur, Slovakya, Slovenya, Güney Afrika, İspanya, İsveç, İsviçre, Tayland, Tunus, Türkiye, Ukrayna, İngiltere, ABD, Uruguay, Vietnam.

Alışverişte Seni Kim Yönlendiriyor? Testosteron Mu Östrojen Mi?

Who Guides You in Shopping? Testosterone or Estrogen?

E. Ebru ŞENTÜRK¹, Havva TARAKÇI²

¹Hitit Üniversitesi, Osmaniye Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu, Çorum, Türkiye

²Hitit Üniversitesi, Osmaniye Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu, Çorum, Türkiye

ORCID:

E.E.Ş.: 0000-0002-4528-1518

H.T.: 0000-0003-4149-0651

Corresponding Author:

E. Ebru ŞENTÜRK

Email:

ebrucesurr@gmail.com

Citation: Şentürk, E. E. ve Tarakçı, H. (2020). Alışverişte Seni Kim Yönlendiriyor? Testosteron Mu Östrojen Mi?. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 978-994.

Submitted: 09.10.2020

Accepted: 07.12.2020

Özet

Alan yazında yer alan çalışmalar bireylerin satın alma aşamasında karar verme davranışlarının biyolojik cinsiyet değişkeni açısından farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte nörobilimciler tarafından yakın geçmişte açıklanan beyinde cinsel dimorfizm kavramı, satın alma karar tarzlarının beyinde cinsel dimorfizm açısından da farklılık gösterip göstermeyeceği sorusunu ortaya çıkartmıştır. Literatürde satın alma karar tarzlarının beyinde cinsel dimorfizm açısından ele alındığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple, bu çalışmada kadın tüketicilerin satın alma karar tarzlarının, beyinlerinin cinsiyetinden etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Bu bağlamda 150 kişilik örneklem grubu ile çalışılmıştır. Kadınlardan oluşan örneklemin 2D:4D oranı yöntemi ile beyin cinsiyetleri belirlenmiş, ardından tüketici karar verme tarzları ölçeği ile satın alma karar tarzları belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda biyolojik cinsiyeti kadın olmakla birlikte, beyin cinsiyeti erkek olanlar ile beyin cinsiyeti kadın olanlar arasında bilgi karmaşası ve kararsızlık alt boyutlarında farklılıklar bulunduğu izlenmiştir. Elde edilen sonuçlar genellenebilir olmamakla birlikte, beyinde cinsel dimorfizmin tüketici karar verme tarzlarında etkisi olduğuna dair bir kanıt olarak ele alınabilir.

Anahtar Sözcükler: Tüketici Davranışları, Satın Alma Eğilimi, Beyinde Cinsel Dimorfizm, Beynin Cinsiyeti, 2D:4D oranı

Abstract

Studies in the literature suggest that individuals' purchasing decision-making behaviors differ in terms of biological sex variation. The concept of sexual dimorphism in the brain, which has been recently explained by neuroscientists, raises the question of whether purchasing decision-making behaviors also differ in terms of sexual dimorphism in the brain. In the literature, no studies have been conducted on purchasing decision-making behaviors in terms of sexual dimorphism in the brain. Hence in this study, it was investigated whether the purchasing decision-making behaviors of female consumers are affected by sexual dimorphism in the brain. In this context, it was studied with a sample group of 150 people. First, the gender of the brain of the sample group was determined by 2D:4D ratio method. Then the sample group's purchasing decision-making behaviors were determined via the consumer decision-making styles scale. As a result of the statistical analysis, it was observed that although the biological sex is female, there are statistical differences in the habitual and indecision sub-dimensions between male-brained women and female-brained women. Although the generalizability of the findings is problematic, the results can be evaluated as evidence that sexual dimorphism in the brain has an effect on consumer decision-making styles.

Keywords: Consumer Behavior, Tendency to Purchase, Sexual Dimorphism in the Brain, Gender of the Brain, 2D:4D ratio

1. GİRİŞ

Ürünleri, hizmetleri ya da fikirleri, kendisinin veya yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanan tüketiciler, tüketici pazarlarını oluştururlar. Ürün çeşitliliğinin artması ve küreselleşen dünyada alışveriş sınırlarının ortadan kalkması sonucu tüketici pazarlarında işletmeler açısından büyük rekabetler yaşanmaktadır. İşletmeleri rakiplerinin önüne geçirecek etkenlerden biri hiç kuşkusuz ilgili pazarı iyi tanımlamalarıdır. Bu noktada işletmeler bir taraftan hedef pazarın yapısal özelliklerini iyi bilmeliyken, diğer taraftan da pazarın müşterisi olan tüketicilerin davranışsal özelliklerini ve eğilimlerini doğru bir şekilde analiz etmelidirler.

İhtiyaçların karşılanması için gerçekleşen bir tür ekonomik davranış olan tüketici davranışlarının zihinsel, duygusal ve davranışsal boyutları vardır. Her bir boyutun ayrı ayrı incelenip değerlendirilmesi tüketici pazarının profilinin oluşturulması ve pazarın tüketiciye uygun hale getirilmesi açısından önemlidir. Tüketiciler, küreselleşen pazarlardan işletmeler gibi etkilenmişlerdir. Eşsiz seçim olanakları ve satış yerlerinin çokluğu tüketicilere seçim yapmaları konusunda oldukça büyük alternatifler sunarken, karar verme sırasında da karmaşıklık yaşamalarına sebep olmaktadır (Kendall and Sproles, 1990: 11).

İnsan davranışlarının sebepleri ve öngörülebilir gerçekleri pazarlamacılar tarafından stratejik planlamalarda önemli birer veri olarak kullanılmaktadır. Birçok çalışma ortaya koymuştur ki kadınlar erkeklere göre daha fazla alışveriş yapma eğilimi taşımaktadırlar. Bununla birlikte elbette ki tüm kadınların aynı eğilimi taşıdığı söylenemez. Bu nedenle satın alma ve tüketici karar verme tarzları ile ilgili araştırmalar artarak devam etmektedir. Satın alma davranışları tutumlar ile şekillenmektedir. Tutumlar ise beyinde oluşan olgulardır ve davranışa dökülene kadar bilinemezler. Tüketicilerin karar vermesinde sosyo-kültürel, demografik, ülkesel ya da bireysel ekonomi, vb. gibi çeşitli faktörler etkilidir. Pazarlama alanında bu faktörlerden biri olan biyolojik cinsiyet kaynaklı farklılıkları araştıran birçok çalışma literatürde mevcuttur (Bakewell and Mitchell, 2004; Hanzae and Aghasibeig, 2008; Shim, 1996; Yeniçeri ve Özbezek, 2016). Bununla birlikte kadınlar ve erkekler arasındaki farklar sadece sosyal bilimlerden değil sağlık bilimleri açısından da önemsenmektedir. Nörobilimciler tarafından uzun yıllardır incelenen beyin yapısı ve işleyişi de sadece tıp bilimini değil sosyal bilimcilerin de ilgisini çekmektedir.

Sinirbilimciler tarafından yakın geçmişte, yıllardır resmedilen beyin aslında erkek beyni olduğu ve kadın beyninin hem biçimsel hem de işlevsel olarak erkek beyninden farklı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte bireylerin biyolojik olarak cinsiyet farklılıklarının yanında insan beyninin de biyolojik cinsiyetten farklı olarak cinsiyet taşıdığı ifade edilmektedir. Anne karnında iken maruz kalınan hormonlar beyin cinsiyetinin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Bu yeni bulgu alışverişe eğimli olduğu araştırmalarla kanıtlanmış olan kadınların beyninin cinsiyetinin kadın olması ile beyin cinsiyetinin erkek olmasının satın alma sırasındaki karar verme tarzlarını etkileyip etkilemeyeceği sorusunu ortaya çıkartmıştır. Ancak literatürde tüketici karar verme tarzlarının, beyinde cinsel dimorfizm kaynaklı farklılaşmasını inceleyen bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu sebeple araştırmada kadın tüketicilerin satın alma karar tarzlarının beyinde cinsel dimorfizm açısından farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tüketici davranışları bireylerin fizyolojik, psikolojik ya da sosyal anlamda ihtiyaç ve isteklerini tatmin etmeye yönelik olarak gerçekleştirdikleri mal ve hizmet alımına yönelik eylemlerin ve karar süreçlerinin bütünüdür (Al-Salamin ve Al-Hassan, 2016; Öz, 2011; Ramya ve Ali, 2016). Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir ayırt etmeksizin tüm insanlar birer tüketicidir ve tüketicilerin davranışları ekonomik çevreyi doğrudan etkiler. Bu nedenle tüketicileri satın alma davranışına iten sebepleri anlamak hizmet ve ürün sunucuları ve pazarlama bilimi açısından

hayati önem taşımaktadır. Çünkü tüketici davranışları, tüketici ihtiyaçları doğrultusunda pazarlama faaliyetlerine yön gösterir (Özyıldırım ve Koçoğlu, 2019: 192).

Tüketiciler çeşitli güdüleyicilerden kaynaklı doğan ihtiyaç ve isteklerini satın alma davranışı ile gidermeye çalışırlar. Tüketicilerin satın almak istedikleri herhangi bir ürüne yönelik gösterdikleri satın alma davranışları farklı başlıklar altında sınıflandırılabilir (Bozacı vd., 2017: 122);

- Karmaşık satın alma davranışı,
- Uyumsuzluk azaltıcı satın alma davranışı,
- Rutin satın alma davranışı,
- Farklılık arayıcı satın alma davranışı,
- Plansız alışveriş.

Tüketicilerin satın alma davranışlarıyla birlikte, satın alma sırasında nasıl karar verdikleri de yaklaşık 300 yıldır araştırmacıların dikkatini çeken bir konudur (Bray, 2008: 2). Satın alma davranışını ele alan en yaygın model, tüketicileri kişisel çıkarlarla ilgilenen rasyonel karar vericiler olarak kabul eden fayda teorisidir (Bary, 2008; Rungtornsupatt, Joemsittiprasert ve Jemsittiparsert, 2019; Schiffman ve Kanuk 2007; Zinkhan 1992). Fayda teorisi tüketicinin satın alma davranışının çeşitli faktörler bağlamında etkilendiğini kabul eder (Bray, 2008: 2). Literatürdeki araştırmalarda tüketicilerin satın alma davranışlarının, gelir, eğitim düzeyi, bilgi düzeyi, cinsiyet, yaş, kültür, motivasyon, algı, inanışlar, tutumlar, ürün ve tedarikle ilgili faktörler, referans gruplarının etkisi, ailenin etkisi gibi çeşitli faktörlerden etkilendiği görülmektedir (Dangi, Gupta ve Narula, 2020; Guliyev, 2018; Kotler, Keller, Brady, Goodman ve Hanson, 2019; Nawawi, 2016; Ramya ve Ali, 2016).

Tüketici satın alma davranışlarını etkileyen faktörler etkisinin oluşma alanı açısından iç faktörler ve dış faktörler olarak sınıflandırılmaktadır (Al-Salamin ve Al-Hassan, 2016; Karbasivar ve Yarahmadi, 2011). Bununla birlikte literatürde en yaygın kabul edilen sınıflama satın alma davranışını etkileyen faktörleri dört boyutta ele almaktadır. Bu faktörler, kültür, alt kültür ve sosyal sınıf aidiyetinden kaynaklanan kültürel faktörler; referans grubu, ailenin etkisi ve bireyin toplumdaki rolü ve statüsünden kaynaklanan sosyal faktörler; cinsiyet, yaş, ekonomik durum, meslek, medeni durum, kişilik gibi değişkenlerden kaynaklanan kişisel faktörler ve motivasyon, algısal öğrenme ve tutumlardan kaynaklanan psikolojik faktörler olarak (Gajjar, 2013; Kotler, vd., 2019; Nawawi, 2016) ele alınmaktadır. Bu araştırmada tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen kişisel faktörlerden cinsiyet değişkeni üzerinde durulacaktır.

Tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen çok fazla motiv olması ve satın alma davranışlarının da farklılık göstermesi, tüketicilerin bir ürün ya da hizmeti satın alırken karar verme tarzlarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır.

2.1. Tüketici Satın Alma Davranışları ve Karar Verme Tarzları

Tüketiciler farklı alternatifler arasından kendilerine en uygun olanı seçme ve alma eğilimindedirler. Buradaki "en uygun" tabiri tüketiciden tüketiciye farklılık göstermektedir. (Bozacı, Karakaya ve Güler, 2017: 100). Tüketicilerin karar verme tarzlarını bilmek pazarlamacılar için uygun bir stratejik pazarlama planı yapmaları açısından son derece önemlidir. Genel olarak, tüketici karar verme tarzlarını incelemek için üç tür yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlar; tüketici davranışıyla ilgili birçok özelliği tanımlayan psikografik/yaşam tarzı yaklaşımı, tüketicileri çeşitli türlere ayıran tüketici tipolojisi yaklaşımı ve tüketici karar vermenin farklı bilişsel boyutlarına odaklanan tüketici özellikleri yaklaşımıdır (Fan ve Xiao, 1998: 276). Bu araştırmada tüketicilerin karar verme tarzlarının belirlenmesinde tüketici özellikleri yaklaşımı ele alınmıştır.

Tüketici karar verme stillerini analiz etmek için basit, hızlı ve kolay bir yöntem geliştiren Sproles'e göre tüketicilerin karar verme tarzı, tüketicilerin sahip olduğu belli özelliklerin toplamıdır (Sproles, 1985: 80). Farklı tutumlara dayanan tüketici karar verme tarzlarını belirlemek amacıyla Sproles ve Kendall (1986) tarafından tüketici envanteri oluşturulmuş, halen geçerliliği olan ve literatürde fazlaca kullanılan bir model geliştirilmiştir. Araştırmacılar analizleri sonucunda sekiz temel tüketici karar verme boyutu ortaya koymuşlardır. Sekiz faktör etrafında toplanan bu ölçek tüketicilerin satın alma karar verme tarzlarını üç eğilim boyutunda ele alır: faydacı yönelim, sosyal motivasyon ve istenmeyen yönelim (Shim, 1996: 550). Ölçek farklı araştırmacılar (Durvasula, Lsonyky ve Andrews, 1993; Hafstrom, Chae ve Chung, 1992; Walsh, Mitchell ve Henning, 2001) tarafından farklı ülkelerde yeniden test edilmiştir. Çalışmalar sonucunda modelin farklı kültürlerde benzer faktörler etrafında toplandığı ancak faktör sayısının değiştiği görülmüştür.

Pek çok ülkede test edilen tüketici tarzları envanteri Dursun, Alnıaçık ve Kabadayı (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Gerçekleştirdikleri faktör analizi sonucunda örnekleme alan tüketicilerin karar verme tarzlarını yansıtan ve yirmi iki sorudan oluşan dokuz faktörlü bir ölçüm modeli ortaya çıkmıştır. Ele alınan dokuz faktör açısından tüketicilerin satın alma karar verme tarzları aşağıda açıklanan şekilde değişiklik göstermektedir:

- **Faktör 1-Mükemmeliyetçilik/Yüksek Kalite Odaklılık:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler alacakları ürün ya da hizmetin mümkün olan en kaliteli ürün/hizmet olmasını tercih ederler. Ürün/hizmete yönelik yüksek standart beklentisine sahiptirler. Her zaman kendi şartları içerisinde ki en iyiyi arama eğilimindedirler.
- **Faktör 2-Marka Odaklılık/Fiyat=Kalite Bilinci:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler alacakları ürünün kalitesini satın alacakları markanın fiyatı ve prestiji ile ölçmektedirler. Bu nedenle fiyatı yüksek olan ürünü daha kaliteli algılama eğilimindedirler. Genellikle sık mağazalardan alışveriş yapmayı ve en çok satılan markayı almayı tercih ederler.
- **Faktör 3-Moda Odaklılık:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler satın alma kararlarında modayı takip ederler. Bu nedenle moda uygun olarak ürün seçiminde bulunurlar.
- **Faktör 4-Fiyat Odaklılık:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler genellikle harcadıkları para miktarına dikkat ederler. Bu sebeple indirimleri takip etme, indirimde olan ürünleri satın alma eğilimi gösterirler.
- **Faktör 5-Düşünmeden/Dikkatsiz Alışveriş:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler satın alma sırasında hızlı ve düşünmeden karar verirler. Bir ürün/hizmeti beğendiklerinde almaktan çekinmezler. Satın alma kararını ihtiyaç, fiyat ya da kaliteden çok anlık beğeni durumu belirler.
- **Faktör 6-Bilgi Karmaşası Yaşama:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler ürün ve hizmetlere yönelik edindikleri her yeni bilgiyle karar vermede daha fazla zorluk yaşarlar. Aynı ürünü satan mağaza ya da marka sayısı arttıkça karar vermeleri de zorlaşır. Satın alma kararı sırasında daha az bilgiyle hareket etmeyi tercih ederler.
- **Faktör 7-Alışkanlık/Marka Bağlılığı Odaklılık:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler satın alma kararlarını çoğunlukla alışkanlıkları doğrultusunda verirler. Beğendikleri bir ürünü ya da kendileriyle özleştirdikleri bir markayı sonraki alışverişlerinde de tekrar tekrar tercih etme eğilimindedirler.
- **Faktör 8-Alışverişten Kaçınma:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketicilere göre alışveriş yapmak zaman kaybettiren bir aktivitedir. Alışveriş yapmaktan hoşlanmazlar.

- **Faktör 9-Kararsızlık:** Bu tarz karar verme yaklaşımına sahip tüketiciler almayı düşündükleri ürün/hizmete yönelik çok fazla marka seçeneği olmasından dolayı alışveriş sırasında kararsızlık yaşarlar.

2.2. Tüketici Karar Verme Tarzları ve Cinsiyet İlişkisi

Kadınlar ve erkekler arasındaki farklar neredeyse insanlığın varoluşundan itibaren tartışılan bir konudur. Kimileri iki cins arasında biyolojik farklılıklar dışında herhangi bir fark olmadığını savunurken diğer bir kesim ise kadın ve erkeklerin arasında duygusal, davranışsal ve bilişsel olarak birçok farkın varlığını savunmuşlardır. Hatta bu tartışma kadınların erkeklerle eşitlik savaşını doğurmuş, kadınlar yıllar boyu erkeklerle eşit haklara sahip olabilmek için büyük mücadeleler vermişlerdir. Bunların yanı sıra toplumların cinsiyete dayalı olarak bireylere attığı ödevler vardır. Bu ödevler bebeklikten itibaren renkler, davranış kalıpları, ilgilenilen etkinlikler gibi yollarla insanların bilinçaltına yerleşir. Bu nedenle bireyler çoğu zaman farkında olmadan biyolojik cinsiyetlerinin gerektirdiğini düşündükleri davranışlara yönelirler.

Kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar psikolojiden antropolojiye, pazarlamadan sağlık bilimine kadar birçok bilim dalına ait çalışmalara konu olmuştur. Arnold (2004), Cahill (2005), Ingallhalikar, Smith, Parker, Satterthwaite, Elliott, ve Ruparel (2014) ve Pogun (2001) bu çalışmalardan bazılarıdır. Kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar doğrultusunda yapılan bir araştırma cinsiyete dayalı özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Palmer ve Bejou, 1995: 19):

Kadını özellikler;

- Bireyler karşılıklı olarak birbirini önemsemeli ve korumalıdır.
- İnsanlarla ilişki kurmak ve bu ilişkilerin sıcak/samimi olması önemlidir.
- Hassasiyet kadınlara özgü değildir, erkeklerde hassas olabilir ve ilişkilerle ilgilenebilir.
- Çatışmaları çözümlenme yolu müzakere etme ve uzlaşmadan geçer.

Erkeksi özellikler;

- Erkekler arasındaki baskın değer maddi başarı sağlamak ve yükselmektir.
- Önemli olan işlerin yürütülmesi ve para kazanmaktır.
- Hassasiyet kadınlara özgü bir tutumdur, erkekler ilişkilerle ilgilenmez.
- Çatışmalar savaşarak çözülür.

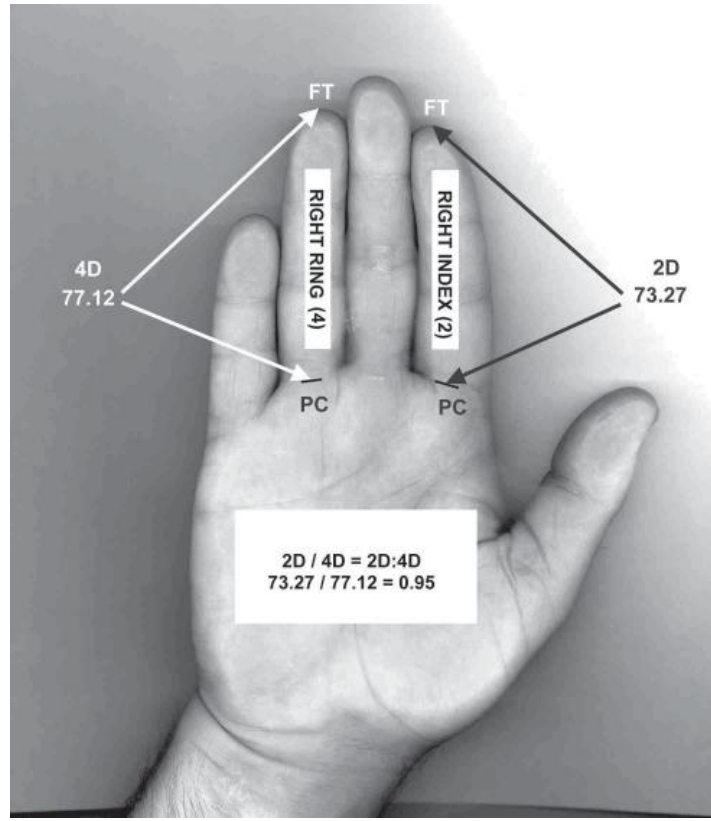
Kadın ve erkekler biyolojik cinsiyetlerinden doğan bu farklı özellikleri doğrultusunda davranış ve tutumlarında belirgin farklar gösterirler. Bu konuda yapılan çeşitli araştırmalar bilişsel işlevlerin biyolojik cinsiyete göre farklılaştığını göstermiştir. Örneğin Gur, Gur, Obrist, Hungerbuhler, Younkin, Rosen, ve Reivich (1982) bilişsel işlevler açısından farklılaşmayı inceledikleri çalışmalarında mekânsal görevlerde erkeklerin daha başarılı olduğunu, sözel görevlerde ise kadınların daha başarılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Eşel (2005) kız bebeklerin erkek bebeklere oranla konuşma yeteneklerinin daha yüksek olduğunu, erkeklerin ise uzamsal ve matematiksel yeteneklerinin daha yüksek olduğunu ifade eder.

Evrim teorisine göre de kadınlar ve erkeklerin tercihleri arasında biyolojik cinsiyet bazlı farklılıklar olduğu öne sürülmüştür. Örneğin Pogun (2001: 196)' ya göre avcı toplayıcı toplumlarda, erkekler avlanmak için uzun mesafeler boyunca yeme yaparlar ve silah geliştirmek zorunda kalırlar, kadınlar ise yiyecek toplar, kıyafet yapar, çocuklara bakım yapar ve yiyecek hazırlar. Beyindeki iş bölümünün buna yansımaları vardır. Erkekler uzun mesafeli yol bulma yeteneği ve daha iyi hedef belirleme becerileri için seçilirken, kadınlar kısa menzilli navigasyon, ince motor becerileri ve daha iyi algısal ayırt edicilik becerileri için seçilir. Ancak zamanla kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi ve iş hayatında daha fazla yer edinmesi sonucu kadınlar ve erkekler arasındaki görev dağılımlarında değişiklikler meydana gelmiştir.

Tüketiciler açısından cinsiyet değişkeni göz önüne alındığında ise, literatürde kadın tüketiciler ile erkek tüketiciler arasında karar verme tarzlarında farklılıklar olduğunu gösterir araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin Hew, Badaruddin ve Moorthy (2017: 51) cep telefonu satın alma davranışı sırasında erkekler marka bağlılığı etkisiyle karar verirken kadınların fayda karşılaştırması yoluyla satın alma kararı verdiklerini ifade etmektedir. Trivedi ve Teichert (2019: 203), kadınların satın alma kararında homofilik etkilerden erkeklere göre daha fazla etkilendiklerini belirtmektedir. Chaudhary, Dey, No ve Park (t.y.:16), Hindistan' da yaşayan kadınların satın alma sırasında dürtüsel dikkatsizlik eğilimi ile karar verdiklerini, erkeklerin ise marka sadakati ile karar verdiklerini belirtmektedir. Bae ve Miller (2009: 44)'a göre kadın tüketiciler satın alma sırasında eğlence, kafa karışıklığı, dürtüsel eğilimlerle karar verirken marka bilinci ve kalite bilinci de kararlarını etkilemektedir. Bhutto, Zeng, Soomro ve Khan (2019: 612), kadın tüketicilerin satın alma sırasında öz kontrol duygularının eğilimiyle karar verdiklerini belirtmektedir. Lin, Featherman, Brooks ve Hajli (2019: 1198), satın alma kararı sırasında erkeklerin etkileşim ve algılanan risk ile karar verdiklerini, kadınların ise canlılık ve bilgi ile hareket ettiklerini belirtmektedir. Jaidev ve Amarnath (t.y.: 1983) ise erkeklerin fazla seçim şansından ve belirsizlikten etkilendiğini, kadınların ise mağaza sadakati ve imajı ile dürtüsel kararlar verdiğini belirtmektedir.

2.2.1. Beyinde Cinsel Dimorfizm

Bilim insanları, bu farklılaşan özelliklerin, bireylere doğdukları andan itibaren farklı davranılmasından mı yoksa aralarındaki biyolojik farklılıklardan mı kaynaklandığını tartışmaktadırlar. Bu tartışmalar süregelirken nörobilimciler biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak beynin de cinsiyetinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Beyindeki cinsel dimorfizm konusundaki ilk bulgular Fransız devrimi sonucundaki idamlara dayanmaktadır. Ancak beynin detaylı incelenmesi teknolojiye gelişmelerin tıp dünyasına katkıları sonucu olmuştur. Görüntüleme cihazlarındaki teknolojik gelişmeler sonucu insan vücudunu daha ayrıntılı inceleme fırsatı bulunmuştur. Nörobilimciler de bu cihazlar sayesinde insan beynini ayrıntılı olarak incelemiş ve sonuç olarak erkek ve dişi beyinlerin, çok sayıda anatomik farklılık yaratan, oldukça farklı genetik planlardan oluştuğunu ortaya koymuşlardır (Allen ve Gorski, 1991; Hoag, 2008; Manning ve Bernhard, 2018a). Sadece yapısal değil, bu yapıları bağlayan devreler ve nöronlar arasında mesaj ileten kimyasallarda da farklılıklar vardır . Bütün bunlar literatürü beynin cinsiyeti anlamında da dimorfizmin olduğu noktasına getirmektedir (Karaismailoğlu ve Erdem, 2013: 163). Örneğin ortalama erkek beyni kadın beynine göre daha ağır ve büyüktür (%10-15), her iki beyinde de birbirine oranla daha büyük yapısal alanlar mevcuttur ve bu alanlar aynı etkilere farklı tepkiler vermektedir (Hoag, 2008: 29).

Şekil 1. Beynin Cinsiyetinin Belirlenmesi

Kaynak: (Nelson, Manning ve Sinclair, 2006: 4)

Karaismailoğlu (2019), erkek ve dişi beyin farklılığının oluşmasındaki en önemli etkenin, bebeğin anne karnında iken maruz kaldığı testosteron hormonu seviyesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu hormon özellikle beynin sol yarı küresini etkiler. Sonucunda beyinde sol yarı küre, sağ yarı küreye göre farklı bir gelişim gösterir. Bu farklı gelişim, diğer bir deyişle anne karnında iken maruz kalınan testosteron seviyesi beyin cinsiyetini belirlemektedir (Manning ve Bernhard, 2018a:1). 2000'li yılların başlarından itibaren Swensea Üniversitesi'nden John T. Manning ve çalışma arkadaşları tarafından yapılan birçok çalışma (Fink, Manning, Neave ve Grammer, 2004; Fink, Manning ve Neave, 2004; Manning ve Bernhard, 2018b; Nelson, Manning ve Sinclair, 2006; Robertson, Zhang, Liu, Muir, Maciewicz ve Doherty, 2008; Sanders, Bereczkei, Csatho ve Manning, 2005; Trivers, Manning ve Jacobson, 2006) anne karnında maruz kalınan testosteron hormonunun bireylerin parmak oranında (2D:4D) farklılık yarattığını klinik deneyler ile ortaya koymuştur. Klinik deneylerin sonuçlarına göre testosteron hormonuna fazla maruz kalanların yüzük parmakları işaret parmaklarına oranla daha uzundur. Bu sebeple -beynin cinsiyetinin hesaplanmasında çeşitli klinik yöntemler kullanılmakla birlikte- Karaismailoğlu (2019) beyin cinsiyetinin hesaplanmasında en basit yöntemin Şekil 1'de görüldüğü gibi işaret parmağının uzunluğunun yüzük parmağının uzunluğuna oranlanması ile bulunabileceğini belirtmektedir. Bu yöntemle Şekil 2'de görülen karar verme çizgisi kullanılarak beyin cinsiyeti belirlenmektedir.

Tablo 1. Ölçek Soru Dağılımları ve Alt Boyut Eşleşmeleri

Soru Dağılımı	Faktörler
1, 2, 3, 4	Mükemmeliyetçilik/Yüksek Kalite Odaklılık
5, 6, 7, 8	Marka Odaklılık/Fiyat=Kalite Bilinci
9, 10	Moda Odaklılık
11, 12	Fiyat Odaklılık
13, 14	Düşünmeden/Dikkatsiz Alışveriş
15, 16	Bilgi Karmaşası Yaşama
17, 18	Alışkanlık/Marka Bağlılığı Odaklılık
19, 20	Alışverişten Kaçınma
21, 22	Kararsızlık

Dokuz alt boyuttan oluşan tüketici karar verme tarzlarını belirlemek amacıyla 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğe göre ifadeler “kesinlikle katılmıyorum (1)”, “katılmıyorum (2)”, “kararsızım (3)”, “katılıyorum (4)”, “kesinlikle katılıyorum (5)” olarak ölçeklendirilmiştir. Ölçek sonuçları 5,00-1,00=4,00 puanlık bir genişliğe dağılmıştır. Bu genişlik beşe bölünerek ölçeğin kesim noktalarını belirleyen düzeyler belirlenmiştir. Ölçek ifadelerinin değerlendirilmesinde aşağıdaki kriterler (Tablo 2) esas alınmıştır.

Tablo 2. Ölçek Kesim Noktaları ve Düzeyleri

Seçenekler	Puanlar	Puan Aralığı	Ölçek Değerlendirme
Kesinlikle Katılmıyorum	1	1,00 – 1,79	Çok düşük
Katılmıyorum	2	1,80 – 2,59	Düşük
Kararsızım	3	2,60 – 3,39	Orta
Katılıyorum	4	3,40 – 4,19	Yüksek
Kesinlikle Katılıyorum	5	4,20 – 5,00	Çok Yüksek

Ölçeğin cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,822 olarak tespit edilmiştir. Ölçek istatistiki açıdan güvenilir bir ölçektir. Veriler normal dağılım göstermektedir ($p=137$; skewness;182, kurtosis=-,122). Bu sebeple verilerin analizi sırasında frekans dağılımları, aritmetik ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmış ayrıca bağımsız değişkenler t- testine başvurulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Betimsel İstatistikler

Bu bölümde araştırma grubunu tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Grubunun Demografik Özellikler Açısından Dağılımları

Demografik Değişkenler (n=150)			Demografik Değişkenler (n=150)				
	n	%		n	%		
Sınıf	1. Sınıf	76	50,7	Aylık Gelir	1.000 TL'den Az	144	96,0
	2. Sınıf	74	49,3		2.048,00-3.500,00 TL Arası	4	2,7
Çalışma Durumu	Çalışıyor	5	3,3		3.501,00-5.000,00 TL Arası	2	1,3
	Çalışmıyor	145	96,7				

Katılımcıların %50,7'si birinci sınıf, %49,3'ü ise ikinci sınıf öğrencisidir. Katılımcılardan %3,3'ü kısmı zamanlı olarak çalıştıklarını ifade ederken %96,7'lik kısmı herhangi bir işte çalışmamaktadır. Katılımcıların %96,0'ı aylık 1.000,00 TL'den az geliri olduğunu beyan ederken %2,7'si 2.048,00-3.500,00 TL arası %1,3'ü ise 3.501,00-5.000,00 TL arası gelire sahip olduğunu ifade etmiştir. Tablo 3 incelendiğinde demografik özellikler açısından çalışma grubu homojen yapıdadır denilebilir.

Tablo 4. Araştırma Grubunun Beyinde Cinsel Dimorfizm Açısından Dağılımları

Beynin Cinsiyeti (n=150)	n	%
Kadın (2D:4D > 1,000)	74	49,3
Erkek (0,980 < 2D:4D 1,000)	55	36,7
Belirsiz (0,980 < 2D:4D > 1,000)	21	14

Tablo 4 incelendiğinde görülmektedir ki katılımcıların %49,3'ünün beyininin kadın cinsiyetine, %36,7'lik kısmının ise beyininin erkek cinsiyetine sahip olduğu tespit edilmiştir. %14,00'lik kısmı ise ölçümler sonucu beyin cinsiyetleri yorum yapılamayacak sınırlar arasında yer aldığı için belirsiz olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle araştırma çalışmasına belirsizler dâhil edilmemiş örneklem 129 kişi olarak ele alınmıştır.

Tablo 5. TKVTÖ Mükemmeliyetçilik/Yüksek Kalite Odaklılık Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR				X̄	
	B2B: % 16,00			T2B: % 48,00		
1. Aldığım ürünlerin kalitelerinin yüksek olması benim için çok önemlidir	4	12	36	32,7	15,3	3,43
2. Konu bir ürün satın almak olunca, en iyisini ya da en kusursuz olanı satın almaya çalışırım	2,7	19,3	22,7	40,7	14,7	3,45
3. Genellikle alışverişlerimde kalitesi en iyi olan ürünü satın almaya çalışırım	5	16	20,7	36,7	22	3,55
4. Satın aldığım ürünlere yönelik standartlarım ve beklentilerim oldukça yüksektir		13,3	40,7	29,3	14,7	3,41

Bu boyuta eğilimli tüketiciler karar verirken yeterince iyi olanla yetinmezler, en iyiyi en kaliteliyi isterler. Sorulara verilen yanıtların ortalamaları incelendiğinde (Tablo 5) tüm sorulara yüksek düzeyde katılım sağlandığı görülmektedir. Katılımcıların öğrenci olması, çalışmamaları ve aylık olarak ellerine geçen gelirin 1.000,00 (bin) Türk Lirası' nın altında olması gibi etmenlerin oranları düşürdüğü düşünülmeyle birlikte; alışveriş sırasında kalitesi en iyi olan ürünü satın almaya çalışırım sorusuna verilen %58,7'lik oran ve onu takip eden aldığım ürünün kalitesinin yüksek olması benim için çok önemlidir sorusuna verilen %55,40'lık oran katılımcıların mükemmeliyetçilik eğiliminin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte satın aldığım ürünlere yönelik standartlarım ve beklentilerim oldukça yüksektir sorusunda kararsızlar ve soruya olumlu yanıt verenler birbirine çok yakındır (%40,7; %44,00). Bu noktada kalite beklentisinin kararsızlık yaratıyor olmasının farklı nedenlere dayandığı ve daha geniş araştırılması gerektiği açıktır.

Marka odaklılık boyutuna yüksek katılım gösteren kişiler muhtemelen yüksek fiyatlı ürünleri daha kaliteli olarak algılamaktadırlar. Genellikle daha pahalı ürünleri tercih ederim ve bir ürün ne kadar pahalı ise o kadar kaliteli sorularına verilen yanıtlar düşük düzeyde (X=2,27; 2,45) kalmıştır.

Tablo 6. TKVTÖ Marka Odaklılık - Fiyat = Kalite Bilinci Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X̄
	B2B: % 64,7			T2B: % 12,7		
5. Genellikle daha pahalı markaları tercih ederim	20,7	44	22,7	12,7		2,27
6. Bir ürün ne kadar pahalı ise o kadar kaliteli	24	30	29,3	10	6,7	2,45
7. Şık mağaza ve dükkanlar bana en iyi ürünü sunarlar	10	26,7	40	16,7	6,7	2,83
8. En çok satılan markaları almayı tercih ederim	10,7	25,3	30,7	23,3	10	2,97

Mağaza ile ürün eşleşmesi yapan soru ile marka ve satış ilişkisi kuran sorulara ise orta düzeyde katılım ($X=2,83; 2,97$) görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise tüm sorulara %35'in altında katılım görülmektedir. Yani denilebilir ki katılımcılar alışveriş kararları sırasında markayı ve yüksek fiyatı ön plana almamaktadırlar.

Tablo 7. TKVTÖ Moda Odaklılık Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X̄
	B2B: % 50,00			T2B: % 22,00		
9. Sürekli olarak gardırobumu değişen moda uygun olarak yenilerim	24	26	28	18	4	2,52
10. Tarzımın moda uygun ve çekici olması benim için çok önemlidir	10,7	24	21,3	33	10,7	3,09

Modaya uygun bir tarz edinmek katılımcılar açısından %43,70 oranıyla orta düzeyde önemli görünürken, gardıroplarını değişen moda göre düzenli olarak yenilemek %22,00'lik katılımıyla düşük düzeyde ve önemsiz görünmektedir. Elbette ki gelir düzeyi değiştiğinde bu yaklaşımın değişmesi de muhtemeldir. Ancak şu söylenebilir; katılımcılar alışveriş sırasında moda olanı almak istemektedirler ancak moda her daim uyumlu olmak onlar için çok da önem arz etmemektedir.

Tablo 6. TKVTÖ Fiyat Odaklılık Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X̄
	B2B: % 5,3			T2B: % 75,4		
11. Çoğunlukla indirimde olan ürünleri satın alırım	5	19,3	48,7	26,7		3,97
12. Genellikle ne kadar para harcadığıma dikkat ederim	3	6	19,3	34	37,3	3,96

Alışveriş kararı sırasında fiyata önem veren bireyler satın alma sırasında fiyat karşılaştırması yapacak ve aynı ürünün en uygun fiyatlısını almayı tercih edeceklerdir. Marka odaklılık boyutunda ne kadar pahalı ise o kadar kaliteli sorusuna katılımcıların %54,00'ünün katılmıyorum demesi ile indirimde olan ürünleri tercih etme (%75,4) ve harcadığı paranın miktarına önem verenlerin oranının (%71,3) yüksek olması katılımcıların karar verme tarzları arasındaki tutarlılığı ortaya koymaktadır. Katılımcılar satın alma kararı verirken fiyat odaklılık boyutunda yer alan sorulara yüksek düzeyde eğilim göstermektedirler.

Tablo 7. TKVTÖ Düşünmeden - Dikkatsiz Alışveriş Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X ⁻	
	B2B: % 66,00				T2B: % 11,4		
Düşünmeden - Dikkatsiz Alışveriş	13. Alışveriş yaparken düşünmeden karar veririm	31,3	34,7	22,7	6,7	5	2,19
	14. Sonrasında pişman olduğum pek çok dikkatsiz alışveriş yapmışımdır	10,7	42	22,7	11,3	13,3	2,75

Bu faktörde yer alan sorular bireylerin alışveriş sırasında herhangi bir odak noktası olmaksızın gelişigüzel alışveriş yapmalarıyla ilgilidir. Alışveriş yaparken düşünmeden karar veririm (%11,4) ve pişman olduğum pek çok dikkatsiz alışveriş yapmışımdır (%24,6) ifadelerine olan düşük katılım katılımcıların karar verirken detayları ele aldığını ortaya koymakta ve fiyat odaklılık ve mükemmeliyetçilik boyutlarındaki sorulara verilen yanıtları destekler niteliktedir.

Tablo 8. TKVTÖ Alışkanlık – Marka Bağlılığı Odaklılık Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X ⁻	
	B2B: % 32,00				T2B: % 53,30		
Alışkanlık - Marka Bağlılığı Odaklılık	15. Tekrar tekrar satın aldığım favorim olan markaların vardır	14	18	14,7	32	21,3	3,29
	16. Hoşuma giden bir ürün ya da marka bulduğum zaman onu kolay kolay bırakmam	6	9,3	24,7	30	30	3,69

Pek çok tüketici piyasadaki rekabet sebebiyle birbirine benzeyen ve yaklaşık aynı fiyatlarda olan ürünler arasında tercih yapmakta zorluk yaşayabilmektedir. Tablo 10 göstermektedir ki katılımcılar satın alma kararı verirken alışkanlıklarına bağlı kalmaktadırlar. Hem favori markaya sahip olmak (%53,30) hem de marka bağlılığı (%60,00) sorularına orta ve üzeri düzeyde katılım göstermektedirler.

Tablo 9. TKVTÖ Alışverişten Kaçınma Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER	YANITLAR					X ⁻	
	B2B: % 19,4				T2B: % 54,70		
Bilgi Karşısına Yaşama	17. Ürünler hakkında ne kadar fazla şey öğrenirsem aralımdan seçim yapmakta o kadar zorlanıyorum	8,7	10,7	26	36	18,7	3,45
	18. Farklı ürünlerle ilgili edindiğim bilgiler kafamın karışmasına yol açıyor	9,3	29,3	25,3	25,3	10,7	2,99

Katılımcıların %54,70'i bir ürün hakkında edindikleri her yeni bilginin seçim yaparken zorlanmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Aynı amaçla kullanılacak başka bir ürün ile ilgili bilgi edinmek katılımcılarda aynı etkiyi yaratmamaktadır (%36,00) gibi görünse de bu konuda kararsız olanların oranı da oldukça fazladır (%25,3).

Tablo 10. TKVTÖ Alışverişten Kaçınma Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

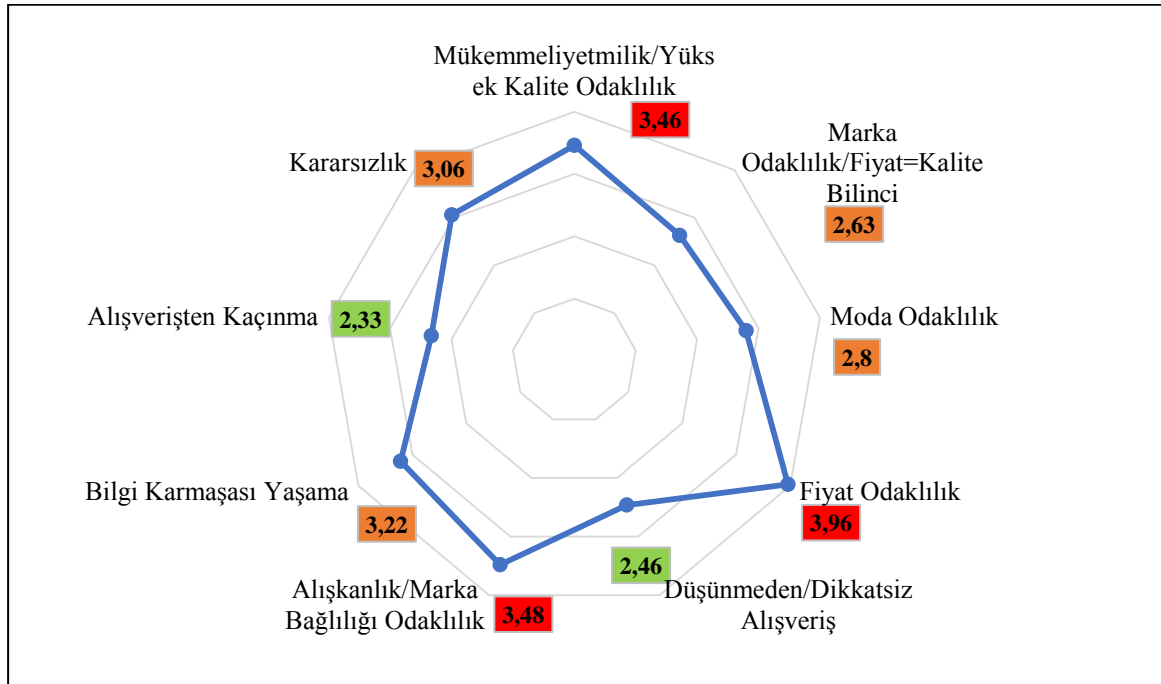
İFADELER	YANITLAR					X ⁻	
	B2B: % 68,00				T2B: % 12,7		
Alışverişten Kaçınma	19. Alışveriş yapmak benim için zevkli bir aktivite değildir	43,3	24,7	19,3	8,7	4	2,05
	20. Mağaza mağaza dolaşarak alışveriş yapmak zaman kaybıdır	23,3	28,7	22	14,7	11,3	2,62

Tablo 12 incelendiğinde katılımcıların alışveriş yapmayı zevkli bir iş olarak gördükleri (%68,00) ve mağaza mağaza gezerek zaman kaybetmediklerini düşündükleri (%52,00) görülmektedir. Katılımcılar için alışveriş eğlenceli bir aktivitedir.

Tablo 11. TKVTÖ Kararsızlık Boyutu Yanıtlarının Dağılımı

İFADELER		YANITLAR					X̄		
Kararsızlık	21. Çok fazla marka seçeneği olmasından dolayı seçim yaparken aklım karışıyor	B2B: % 28,7	10,7	18	38	20,7	T2B: % 33,4	12,7	3,07
	22. Bazen hangi mağazadan alışveriş yapacağıma karar vermem zor oluyor	B2B: % 44,6	9,3	35,3	16,7	18	T2B: % 38,7	20,7	3,05

Tablo 13'te ise tüketici karar verme tarzlarına ilişkin son boyutun sorularına verilen yanıtlar görülmektedir. Katılımcıların hem marka çeşitliliği hem de mağaza çeşitliliği sebebiyle kararsızlık yaşamakla birlikte marka çeşitliliğinin daha karışık geldiği görülmektedir.

Şekil 3. Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği alt Boyutlar Aritmetik Ortalamaları

Katılımcıların satın alma eğilimlerinin alt boyutlar bazında dağılımı Şekil 3'te görülmektedir. Katılımcılar mükemmeliyetçilik/yüksek kalite odaklılık (3,46 ± ,78), fiyat odaklılık (3,96 ± ,72), alışkanlık/marka bağlılığı odaklılık (3,48 ± 1,15) alt boyutlarına yüksek düzeyde; marka odaklılık/fiyat=kalite bilinci (2,63 ± ,79), moda odaklılık (2,80 ± 1,01), bilgi karmaşası yaşama (3,22 ± 1,02), kararsızlık (3,06 ± 1,10) alt boyutlarına orta düzeyde; düşünmeden/dikkatsiz alışveriş (2,46 ± ,88) ve alışverişten kaçınma (2,33 ± 1,10) alt boyutlarına ise düşük düzeyde eğilim göstermektedirler. Tüm bu veriler ışığında denilebilir ki kadınlar alışveriş yapmayı sevmekte ve eğlenceli bulmaktadırlar. Zaman zaman kararsızlık yaşayabilmektedirler. Bununla birlikte her alışverişlerinde aldıkları ürünün kalitesinin en iyisi olmasını, en uygun fiyatlı olmasını isterlerken bir markayı beğendiklerinde ona sadakat da göstermektedirler.

4.2. Çıkarımsal istatistikler

Bu bölümde araştırma grubunun tüketici karar verme tarzlarının beyinde cinsel dimorfizm açısından farklılaşmasına ilişkin bağımsız değişkenler t testi sonuçlarına ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 12. Tüketici Karar Verme Tarzlarının Beyinde Cinsel Dimorfizm Açısından İncelenmesi

Beynin Cinsiyeti (n=129)	Grup İstatistiği			Test İstatistiği																																																																																															
	n	\bar{X}	σ	t	s.d.	p																																																																																													
Mükemmeliyetçilik / Yüksek Kalite Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,39	,78	-1,414	127	,160																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	3,59	,76				Marka Odaklılık – Fiyat = Kalite Bilinci	Kadın Beyinli	74	2,54	,81	-,984	127	,327	Erkek Beyinli	55	2,68	,79	Moda Odaklılık	Kadın Beyinli	74	2,76	1,07	-,791	127	,430	Erkek Beyinli	55	2,90	,96	Fiyat Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,91	,76	-,851	127	,397	Erkek Beyinli	55	4,02	,76	Düşünmeden / Dikkatsiz Alışveriş	Kadın Beyinli	74	2,54	,92	-,319	127	,750	Erkek Beyinli	55	2,59	,82	Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22	Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037
Marka Odaklılık – Fiyat = Kalite Bilinci	Kadın Beyinli	74	2,54	,81	-,984	127	,327																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	2,68	,79				Moda Odaklılık	Kadın Beyinli	74	2,76	1,07	-,791	127	,430	Erkek Beyinli	55	2,90	,96	Fiyat Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,91	,76	-,851	127	,397	Erkek Beyinli	55	4,02	,76	Düşünmeden / Dikkatsiz Alışveriş	Kadın Beyinli	74	2,54	,92	-,319	127	,750	Erkek Beyinli	55	2,59	,82	Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22	Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01								
Moda Odaklılık	Kadın Beyinli	74	2,76	1,07	-,791	127	,430																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	2,90	,96				Fiyat Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,91	,76	-,851	127	,397	Erkek Beyinli	55	4,02	,76	Düşünmeden / Dikkatsiz Alışveriş	Kadın Beyinli	74	2,54	,92	-,319	127	,750	Erkek Beyinli	55	2,59	,82	Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22	Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																				
Fiyat Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,91	,76	-,851	127	,397																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	4,02	,76				Düşünmeden / Dikkatsiz Alışveriş	Kadın Beyinli	74	2,54	,92	-,319	127	,750	Erkek Beyinli	55	2,59	,82	Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22	Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																
Düşünmeden / Dikkatsiz Alışveriş	Kadın Beyinli	74	2,54	,92	-,319	127	,750																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	2,59	,82				Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22	Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																												
Alışkanlık / Marka Bağlılığı Odaklılık	Kadın Beyinli	74	3,41	1,19	-,631	127	,529																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	3,55	1,22				Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002	Erkek Beyinli	55	3,57	,87	Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																																								
Bilgi Karmaşası Yaşama	Kadın Beyinli	74	3,00	1,12	-3,095	127	,002																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	3,57	,87				Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28	Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																																																				
Alışverişten Kaçınma	Kadın Beyinli	74	2,39	1,02	,210	100,120	,834																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	2,35	1,28				Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																																																																
Kararsızlık	Kadın Beyinli	74	2,86	1,13	-2,104	127	,037																																																																																												
	Erkek Beyinli	55	3,27	1,01																																																																																															

Tüketici karar verme tarzları; mükemmeliyetçilik, marka odaklılık, moda odaklılık, fiyat odaklılık, düşünmeden alışveriş, alışkanlık ve alışverişten kaçınma alt boyutları beynin cinsiyeti açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte bilgi karmaşası yaşama ($p=0,002$) ve kararsızlık ($p=0,037$) alt boyutları beynin cinsiyeti açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark göstermektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Tüketici karar verme tarzı, bilişsel ve duyuşsal özelliklere sahip, tüketicilerin seçim yapma tarzını karakterize eden zihinsel bir yönelimdir (Sproles ve Kendall, 1986: 268). Tüketici satın alma davranışlarına etki eden faktörler geçmiş literatürde ortaya konmuştur. Tüketicilerin kültürel özellikleri, cinsiyet, yaş ve meslekleri alışveriş davranışlarında farklılıklar meydana getirebilmektedir. Tüm bunların yanı sıra son yıllarda nörobilimcilerin ortaya koyduğu cinsel dimorfizmden bağımsız olarak beyinde de cinsel dimorfizm olduğu gerçeği bilişsel özelliklerin pazarlamaya olan etkisini inceleyen araştırmacılar için yeni bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bu araştırmada beyindeki cinsel dimorfizmin benzer özellikteki kişilerin satın alma karar tarzlarında farklılık oluşturup oluşturmadığı sorusuna yanıt aranmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan örneklem üzerinden yapılan analizler göstermiştir ki, kadın tüketicilerden beyin cinsiyeti erkek olanlar ile beyin cinsiyeti kadın olanlar arasında bilgi karmaşası ve kararsızlık alt boyutlarında farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, erkek beyinli kadınlar satın alma kararı sırasında edindikleri her yeni bilgi ve karşılıklarına çıkan yeni seçenekle birlikte daha fazla bilgi karmaşası yaşamakta ve kararsızlığa düşmektedir. Bu sonuç, nörobilimciler tarafından gerçekleştirilen incelemeler sonucunda, beynin ön lobunda yer alan karar verme ve problem çözme alanının kadın beyinde yapısal olarak erkek beyine göre daha büyük olduğu izlenimiyle (Cahill, 2014:577) paralel sonuçlar ortaya koymuştur.

Literatür incelendiğinde, tüketici karar verme tarzlarında beyin cinsiyeti faktörünü inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak bununla birlikte tüketici karar verme tarzlarında kadın ve erkek açısından farklılık gösterdiğini belirten çalışmalar mevcuttur. Yeniçeri ve Özbezek

(2016) tarafından Suriyeli göçmenlerin karar verme tarzlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan araştırma sonucunda, kadın ve erkek tüketicilerin mükemmeliyetçi-kalite bilinci ve eğlence-haz odaklılık faktörleri açısından farklılaştığı belirtilmiştir. Walsh, Mitchell, ve Henning (2001) tarafından yapılan çalışma sonucuna göre, erkeklerin kadınlardan mükemmeliyetçi olma ihtimalinin biraz daha az olduğu, erkeklerin biraz daha az yenilik ve moda bilincine sahip olmasıyla beraber, kadınların yeni ürün alma eğiliminde oldukları ve sadece eğlenmek için alışveriş yapmayı tercih ettikleri sonuçlarıyla cinsiyetin tüketici karar verme tarzlarında farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak Hanzaee ve Aghasibeig (2008) tarafından yapılan araştırma sonucunda, moda bilinci, mükemmeliyetçilik, yüksek kaliteyle ilgilenme, alışverişten eğlenme, marka bilinci faktörleri benzer oranlar göstermiştir.

Ulaşılan çalışmalar bazında tüketiciler arasındaki karar verme tarzlarının farklılığının incelendiği çalışmalarda biyolojik cinsiyet açısından kadın ve erkek arasında kararsızlık ve bilgi karmaşası yasama boyutlarında farklılık olduğunu gösterir bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada elde edilen bu sonuç, beyinde cinsel dimorfizmin tüketici karar verme tarzlarında farklı etki yarattığına dair bir kanıt olabilir. Araştırma tüketici karar verme tarzlarının beyin cinsiyeti boyutunda incelenerek literatüre yeni bir boyut getirmesi açısından önemlidir. Ayrıca araştırma biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak beyinde cinsel dimorfizme odaklanmaları bakımından pazarlama araştırmacıları için yeni bir faktör ortaya çıkarmıştır.

Tüm bunların yanı sıra bu çalışmanın 150 kadın katılımcı üzerinde yapılmış olması, örneklem grubunun gelir düzeyinin düşük olması ve nicelik bakımından küçük bir kitle olması araştırmanın genellenebilirliğini engellemektedir. Nicelik olarak daha büyük ve farklı demografik özelliklere sahip gruplar üzerinde benzer çalışmalar yapılması araştırma konusunu daha genellenebilir sonuçlara ulaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Allen, L. S. and Gorski, R. A. (1991). Sexual dimorphism of the anterior commissure and massa intermedia of the human brain, *The Journal Of Comparative Neurology*, 312: 97-104.
- Arnold, A. (2004). Sex chromosomes and brain gender, *Nature Reviews Neuroscience*, 5 (9):701-708.
- Bakewell, C. and Mitchell, V. W. (2004). Male consumer decision-making styles, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 14 (2):223-240.
- Bozacı, İ., Karakaya, E. ve Güler, Y. B. (2017). *Pazarlama'da İlkeler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bray, J. P. (2008). Consumer behaviour theory: approaches and models. http://eprints.bournemouth.ac.uk/10107/1/Consumer_Behaviour_Theory_-_Approaches_&_Models.pdf, Erişim Tarihi: 04.12.2020.
- Cahill, L. (2005). Her brain his brain, *Scientific American*, 292:40-47.
- Cahill, L. (2014). Fundamental sex difference in human brain architecture, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (2):577-578.
- Dursun, İ., Alnıaçık, Ü. ve Kabadayı, E. T. (2013). Tüketici karar verme tarzları ölçeği: yapısı ve boyutları, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19):293-304.
- Durvasula, S., Lsonsyki, S. and Andrews, J. C. (1993). Cross-cultural generalizability of a scale for profiling consumers' decision-making styles, *Journal of Consumer Affairs*, 27 (1):55-65.
- Eşel, E. (2005). Kadın ve erkek beyninin farklılıkları, *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 15 (3):138-152.
- Fan, J. X. and Xiao, J. J. (1998). Consumer decision-making styles of young-adult Chinese, *Journal of Consumer Affairs*, 32 (2):275-294.

- Fink, B., Manning, J. T. and Neave, N. (2004). Second to fourth digit ratio and the “big five” personality factors, *Personality and Individual Differences*, 37 (3):495–503.
- Fink, B., Manning, J. T., Neave, N. and Grammer, K. (2004). Second to fourth digit ratio and facial asymmetry, *Evolution and Human Behavior*, 25 (2):125–132.
- Gajjar, N. B. (2013). Factors affecting consumer behavior. *International Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 1(2), 10-15.
- Guliyev, S. (2018). Effect of social factors on consumer behavior. In *International Scientific Conference “Sustainable development in Economy and Management: problems and perspectives”*, Baku Engineering University.
- Gur, R. C., Gur, R. E., Obrist, W. D., Hungerbuhler, J. P., Younkin, D., Rosen, A. D. and Reivich, M. (1982). Sex and handedness differences in cerebral blood flow during rest and cognitive activity, *Science*, 217 (4560):659-661.
- Hafstrom, J., Chae, J. and Chung, Y. (1992). Consumer decision-making styles: comparison between United States and Korean young consumers, *Journal of Consumer Affairs*, 26 (1):146-158.
- Hanzaee, K. H. and Aghasibeig, S. (2008). Generation Y female and male decision-making styles in Iran: are they different?, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18 (5): 521-537.
- Hoag, H. (2008, July 19). Sex on the brain. <http://www.newscientist.com>.
- Ingahalikar, M., Smith, A., Parker, D., Satterthwaite, T., Elliott, M. A. and Ruparel, K. (2014). Sex differences in the structural connectome of the human brain, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (2):823-828.
- Karaismailoğlu, S. (2019). *Kadın Beyni Erkek Beyni*. İstanbul: Elma Yayınevi.
- Karaismailoğlu, S. and Erdem, A. (2013). The effects of prenatal sex steroid hormones on sexual differentiation of the brain, *Journal of the Turkish German Gynecological Association*, 14 (3):163-167.
- Karbasivar, A., & Yarahmadi, H. (2011). Evaluating effective factors on consumer impulse buying behavior. *Asian Journal of Business Management Studies*, 2(4), 174-181.
- Kendall, E. and Sproule, G. B. (1990). Consumer decision-making styles as a function of individual learning styles, *Journal of Consumer Affairs*, 24 (1):134-147.
- Kotler, P., Keller, K. L., Brady, M., Goodman, M. and Hansen, T. (2019). *Marketing management* (4th European Edit.on). Harlow: Pearson Education Limited. [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=-_2hDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT38&dq=Kotler,+P.,+Keller.,+Lane,+K.+\(2012+\).+Marketing+Management+\(14th+Global+Ed\).+New+Jesey:+Printice+%E2%80%93+Hall&ots=zfkVW6CuPR&sig=kvb-MIydUPfM1RqX7 - lxm3ozqLM&redirese=y#v=snippet&q=affecting%20factors%20of%20consumer%20behaviour&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=-_2hDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT38&dq=Kotler,+P.,+Keller.,+Lane,+K.+(2012+).+Marketing+Management+(14th+Global+Ed).+New+Jesey:+Printice+%E2%80%93+Hall&ots=zfkVW6CuPR&sig=kvb-MIydUPfM1RqX7 - lxm3ozqLM&redirese=y#v=snippet&q=affecting%20factors%20of%20consumer%20behaviour&f=false), Erişim Tarihi: 04.12.2020.
- Hew, J. J., Badaruddin, M. N. B. A., & Moorthy, M. K. (2017). Crafting a smartphone repurchase decision making process: Do brand attachment and gender matter?. *Telematics and Informatics*, 34(4), 34-56.
- Manning, J. T. and Bernhard, F. (2018a). Digit ratio in the *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science* (Ed: Shackelford, T.K. and Weekes-Shackelford, V.A. 1-12)
- Manning, J. T. and Bernhard, F. (2018b). Digit ratio and personality and individual differences, in the *The Sage handbook of personality and individual differences* (Ed: Zeigler-Hill, V. and Shackerford, T. K.), Sage reference: Los Angeles, 40-50.
- Nelson, E., Manning, J. and Sinclair, A. (2006). News Using the length of the 2nd to 4th digit ratio (2D:4D) to sex cave art hand stencils: factors to consider, *Before Farming*, (1):1–7.

- Özyıldırım, A. ve Koçoğlu, C. M. (2019). Tatil satın alma kararını etkileyen faktörler: Kocaeli'ndeki çağrı merkezi operatörleri üzerine bir araştırma, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 9 (1):189-209.
- Palmer, A. and Bejou, D. (1995). The effects of gender on the development of relationships between clients and financial advisers, *The International Journal of Bank Marketing*, 13 (3):18-27.
- Pogun, S. (2001). Sex differences in brain and behavior: emphasis on nicotine, nitric oxide and place learning, *International Journal of Psychophysiology*, 42 (2):195-208.
- Rungsrisawat, S., Joemsittiprasert, W., & Jermsittiparsert, K. (2019). Factors Determining Consumer Buying Behaviour in Online Shopping. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 8(8), 222-237.
- Robertson, J., Zhang, W., Liu, J. J., Muir, K. R., Maciewicz, R. A. and Doherty, M. (2008). Radiographic assessment of the index to ring finger ratio (2D:4D) in adults, *Journal of Anatomy*, 212:42-48.
- Sanders, G., Bereczkei, T., Csatho, A. and Manning, J. (2005). The ratio of the 2nd to 4th finger length predicts spatialability in men but not women, *Cortex*, 41 (6):789-795.
- Shim, S. (1996). Adolescent consumer decision-making styles: The consumer socialization perspective, *Psychology & Marketing*, 13 (6):547-569.
- Sproles, G. B. (1985). From perfectionism to faddism: Measuring consumers' decision-making styles, In *Proceedings, American Council on Consumer Interests*, 31 (2):79-85.
- Sproles, G. B. and Kendall, E. L. (1986). A methodology for profiling consumers' decision-making styles, *Journal of Consumer Affairs*, 20 (2):267-279.
- Triversa, R., Manning, J. and Jacobson, A. (2006). A longitudinal study of digit ratio (2D:4D) and other finger ratios in Jamaican children, *Hormones and Behavior*, 49:150 – 156.
- Walsh, G., Mitchell, V. W. and Henning, T. (2001). German consumer decision-making styles, *Journal of Consumer Affairs*, 35 (1):73-95.
- Yeniçeri, T. ve Özbezek, B. (2016). Cinsiyet tüketici karar verme tarzlarını farklılaştırır mı?, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (3):591-608.

Şirketlerin Sahiplik Yapısı ile Sermaye Yapısı Arasındaki İlişki: BIST İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama*

The Relationship between Ownership Structures and Capital Structures of Corporations: An Application on BIST Manufacturing Sector

Hüseyin TAŞBAŞ¹, Muhammet BELEN²

^{1,2}Karabük Üniversitesi, İşletme
Fakültesi, Karabük, Türkiye

ORCID:

H.T.:0000-0001-6942-2840

M.B.:0000-0003-1139-2903

Corresponding Author:

Hüseyin TAŞBAŞ

Email:

huseyintasbas_78@hotmail.com

Citation: Taşbaş, H. ve Belen, M.

(2020). Şirketlerin Sahiplik Yapısı ile Sermaye Yapısı Arasındaki İlişki: BIST İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 995-1009.

Submitted: 11.06.2020

Accepted: 08.12.2020

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de şirketlerin sermaye yapısı (kaldıraç) ile sahiplik yapısı (sahiplik yoğunluğu) arasında bir ilişki olup olmadığını incelemektir. Literatürde konu halen tartışılmakta olup yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular birbirleriyle çelişen sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmamızdan elde edilen bulgular literatürdeki tartışmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışmada BIST İmalat Sektörüne dâhil 77 şirketin 2017 yılı finansal verileri kullanılmıştır. Analizde bağımlı değişken olarak sermaye yapısı (kaldıraç), bağımsız değişken olarak ise sahiplik yapısı, büyüme fırsatları, firma büyüklüğü, varlıkların yapısı ve karlılık kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, şirketlerin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kontrol eden hissedarın pay oranı arttıkça şirketlerin borçlanma oranı düşmektedir. Bu bulgu, kontrol eden pay sahibinin payı arttıkça risken kaçınmaya eğilimli olduğunu söyleyen hipotezi de desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sahiplik Yapısı, Sermaye Yapısı, Sahiplik Yoğunlaşması

Abstract

The aim of this study is to investigate whether there is a relationship between the capital structure (leverage) and the ownership structure (ownership concentration) of companies in Turkey. In the literature, the subject is still under discussion and the findings from the studies reveal contradictory results. Therefore, the findings obtained from our study make important contributions to the discussion in the literature. Financial data of 77 companies included in the BIST Manufacturing Sector are used in the study. In the analysis, ownership structure, growth opportunities, firm size, structure of assets and profitability are used as independent variables while capital structure (leverage) is the dependent variable. As a result of the study, it is found that there is a significant and negative relationship between companies’ ownership structure and capital structure. It means that as the controlling shareholder’s share increases, the borrowing rate of the companies decreases. This finding supports the hypothesis that the controlling shareholder will tend to avoid risk as its share increases.

Keywords: Ownership Structure, Capital Structure, Ownership Concentration

*Bu çalışma Hüseyin Taşbaş’ın Doç. Dr. Muhammet Belen danışmanlığında hazırlanmış olduğu (2018); "Şirketlerin Sahiplik Yapısı ile Sermaye Yapısı Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir

1. GİRİŞ

Şirketlerin sermaye yapılarının şirketler açısından önem arz ettiği bilinmektedir. Bu çalışmada, şirketlerin sahiplik yapılarının şirketlerin sermaye yapısı kararlarını etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla, Borsa İstanbul'da (BIST) faaliyet gösteren İmalat Sektörü şirketleri üzerinde ampirik bir uygulama yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, şirketlerin sahiplik yapısının sermaye yapısı kararları üzerinde etkisi olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada BIST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren 77 şirketin 2017 yılına ait verileri kullanılmıştır. Literatürde konu güncelliğini sürdürmekte olup, yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular birbirleriyle çelişen bulgular ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmamızda elde edilen bulguların literatürdeki tartışmaya önemli katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

Bu çalışmaya konu olan şirketler BIST'te işlem gören şirketler arasından seçilmiştir. 2017 yılında İmalat sektöründe faaliyet gösteren 181 şirket arasından aşağıda açıklanan belirli koşullar göz önünde bulundurularak 77 şirket analize tabi tutulmuştur. Sektör olarak imalat sektörünün seçilmesinin amacı imalat sektörü şirketlerinin yapı olarak diğer sektörlerle göre farklılık arz etmesi ve farklı sektörlerden elde edilmiş olunan bulguların uygulama amacını olumsuz yönde etkilemesine engel olmaktır.

İmalat sektöründe faaliyet gösteren 181 şirketin tamamının analize dahil edilmesine engel olan koşullar şunlardır: Çalışmada kullanılan ve ilişkisini test etmek istediğimiz temel bağımsız değişken olan sahiplik yapısını temsilen, şirketlerin 2017 yılı sonu itibarıyla "fiili dolaşımdaki pay oranı" kullanılmıştır. Bu oran şirketteki büyük ortakların (şirketi kontrol eden ortakların) şirketteki nakit akım haklarını göstermektedir. Ancak ortaklık yapısında başka bir halka açık şirket (genellikle holding) olduğu zaman fiili dolaşımdaki pay oranı kontrol eden ortakların nakit akım hakkını (kar payı hakkını) doğru bir şekilde temsil etmediği için bu şirketler analiz dışı tutulmuştur. Kontrol zinciri takip edilerek nihai kar payı hakkını hesaplamak mümkün olabilirdi. Fakat bu durumda fiili dolaşımdaki pay mantığının kısmen de olsa dışına çıkılmasına yol açacağından bu şirketler analize dahil edilmemiştir.

Analize dahil edilen şirketler içinde oy hakkı imtiyazı veya yönetim kurulunu belirleme gibi imtiyazların olması, büyük ortakların (genellikle aile) kontrol gücünü artırmakla birlikte nakit akım hakkını (fiili dolaşımdaki pay oranıyla belirlenen) bozmadığı için analiz dışı tutulmamıştır. Tabii şirketlerin fiili dolaşımdaki pay oranı halkın elindeki oranı temsil etmektedir. Dolayısıyla şirketi kontrol edenlerin (aile ve yöneticiler) nakit akım hakkını "bir eksi fiili dolaşımdaki pay oranı" belirlemektedir.

Ortaklık yapısı içinde %5'ten büyük payı olan yabancı şirketler bulunması durumunda ise, şirketin bulunduğu ülkede halka açık olma ihtimali çok yüksek olduğundan bu şirketler de analize dahil edilmemiştir.

Ayrıca nakit akış tablosunu doğrudan yöntemle göre düzenleyen Uşak Seramik, Karsu Tekstil, Gediz Ambalaj, Erbosan Erciyas Boru (amortisman ve itfa paylarına doğrudan ulaşılabilmesi sebebiyle) analiz dışı bırakılmıştır. Ve 29.12.2017 tarihinde BIST fiyatı ve fiili dolaşımdaki pay oranına ulaşamayan Safkar Ege Soğutmacılık şirketiyle beraber finansal raporlarını yayınlanma tarihinde (12.03.2018) yayınlamayan Balatacılar Balatacılık, Royal Halı İplik ve Bossa Ticaret şirketleri analiz dışı bırakılmıştır.

Analizde kullanılan veriler KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) sitesi, şirketlerin web siteleri, MKK (Merkezi Kayıt İstanbul: Türkiye'nin Merkezi Saklama Kuruluşu) sitesi ve Investing.com (Hisse Senedi ve Finans Haberleri) web sitelerinden alınmıştır.

Toplanan veriler Stata 14.2 programında yatay kesit regresyon (cross-sectional regression) analizine tabi tutulmuştur.

2. LİTERATÜR

Kurumsal yönetime ilişkin son zamanlardaki ampirik çalışmalar, şirketlerin büyük bir kısmının hâkim hissedarlar tarafından yönetildiğini göstermektedir (Claessens, Djankov ve Lang, 2000; La Porta, Lopez-De-Silanes, Shleifer ve Vishny, 1997; La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer ve Vishny, 1998; La Porta, Lopez-De-Silanes ve Shleifer, 1999).

Egemen bir hissedarın olduğu şirketlerde temel vekalet problemi (agency problem), kontrol eden pay sahipleri ile dış yatırımcılar arasındadır. Bu durum bir şirketin finansman kararlarını, özellikle kaldıraçla ilgili seçimlerini etkileyebilir. Mevcut sermaye yapısı literatürü, sahiplik yapısı ve borç sahipliği arasındaki ilişkiyi sahipliğin geniş ölçüde halka yayılmış olduğu şirketler varsayımıyla incelemektedir. Bu çalışmaların sonuçları ise belli ölçüde karışıktır. Bunun bir nedeni şirketlerin sahiplik yapısının farklı olması olabilir ve çalışmanın temel problemini de bu soru oluşturmaktadır.

Bazı çalışmalar, borç düzeyinin yöneticilerin öz sermaye sahipliği ile pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Berger, Eli ve Yermack, 1995; Harris ve Raviv, 1988a, 1988b; Leland ve Pyle, 1977; Stulz, 1988). Bazı ampirik çalışmalar ise yöneticilerin sahipliği ile borç seviyeleri arasında olumsuz bir ilişki olduğunu savunmaktadır (Friend ve Lang, 1988).

Bu konuda yapılan bir kısım çalışmalar ise, nakit akış haklarının ve kontrol haklarının ayrımının sermaye yapısını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Bu çalışmalar dış pay sahiplerinin sömürülme riskinin borç seviyeleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu çalışmalarda borç, kontrol gücünü pekiştirme mekanizmalarına benzeyen bir sömürü aracı olarak görülmektedir.

Kim ve Sorensen (1986) ve Agrawal ve Mandelker (1987) Amerikan firmaları için; Friedman, Johnson ve Mitton (2003) Asya firmaları için; Boubaker (2007) Fransız firmaları için; ve Holmén ve Högfeldt (2004) İsveç firmaları için yaptıkları çalışmaların sonucunda hepsi de borç ve kontrol arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair delilleri ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle araştırmacılar kontrol eden hissedarın payı arttıkça firmalarda borç düzeyinin arttığını göstermektedirler. Nielsen (2005) ABD firmaları için, kaldıraçlı bir sermaye yapısı ile zayıf pay sahipliği arasında ödünleşme (trade-off) olduğunu ampirik olarak kanıtlamaktadır. Bu sonuçlar, borcun sömürüye yardımcı olacağını göstermektedir çünkü borç kontrol eden hissedara ekonomik kaynaklar üzerinde daha fazla güç vermektedir.

Faccio vd. (2000), yukarıdaki görüşleri yumuşatmaktadır. Buna göre ABD'de şirketler açısından borç, yönetimde etkin ve disiplinli bir rol oynamaktadır. Avrupa'da ise, daha savunmasız olan piramidin (holding şirketlerin) altındaki şirketler genellikle borçlandırılmamaktadır. Öte yandan, Asya'da durum farklı olup piramide dahil şirketler üzerinde borçlandırmaya yönelik güçlü baskı vardır. Bununla birlikte aşırı borç kaldırıcı, firmaları iflasa maruz bırakmakta, bu da şirketi kontrol edenlerin şirket üzerindeki hem ortak hem de özel kazançlarının kaybolmasına yol açmaktadır. Holderness, Kroszner ve Sheehan (1999), yöneticilerin sahipliği ile finansal kaldıraç arasında hiçbir ilişki olmadığını ve yönetsel hisse sahipliğinin borç kaldırıcıyla birlikte artmadığını göstermektedir.

Ellul (2009), pek çok ülkeden aile şirketlerini incelediği büyük bir örnekleme benzer şekilde doğrusal olmayan bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Aile firmaları kendine has özelliklere sahip olup kontrollü firmaların (kontrol eden egemen bir hissedarın bulunduğu) bir alt kümesidir (Anderson, Mansi ve Reeb, 2003; Croci, Doukas ve Gonenc, 2011).

Aile şirketleri, borç finansmanını tercih etmektedir çünkü borç finansmanı ailenin payları üzerinde seyreltici bir etki yaratmamaktadır (şirketteki pay oranları değişmemektedir). De La Bruslerie ve Latrous (2012), borç seviyeleri ile kontrol eden pay sahiplerinin sermayedeki payları arasındaki ilişki üzerine ampirik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada bu ilişkinin doğrusal olmadığı hipotezi test edilmiştir.

Araştırmacılara göre sermaye yapısı kararları, kontrol eden hissedarların seyreltme olmadan kontrol güçlerini koruma (borç kontrol gücünü azaltmaz) ihtiyacı ile firmanın riskini düşürme (borç riski artırır, dolayısıyla finansal sıkıntı durumunda kontrol eden hissedarlar kendileri de zarar görür) hedefleri arasındaki dengeye bağlıdır. Dolayısıyla, kontrol eden pay sahiplerinin sahipliği ile borç seviyeleri arasındaki ilişki karmaşık ve ters U şeklinde olabilir. Çalışmada bu ilişkiyi keşfetmek için 1998-2009 döneminde Fransız hisse senedi piyasasında SBF 250 endeksinden listelenen firmaların ilgili verileri kullanılmıştır.

Fransız bağlamı, araştırmayı çeşitli nedenlerle yapmak için özellikle iyi bir platform sağlamaktadır. Birincisi, La Porta vd. (1999) tarafından belgelendiği üzere Fransa'da kurumsal yönetim sistemi; sahiplik yapılarında yüksek bir mülkiyet konsantrasyonu, aile kontrolündeki işletmeler, aile üyelerinin yönetimde bulunması, dış pay sahiplerinin iyi korunmasının nispeten eksikliği ve kanunların uygulamasında etkin olmayan bir sistem özelliklerini barındırmaktadır (Türkiye'nin kurumsal yönetim sistemi de benzer özelliklere sahiptir). Fransız firmaları daha çok banka finansmanına dayanmakta ve otofinansman imkânları gittikçe azalmaktadır. Fransız kurumsal yapısı, finansman kararlarındaki diğer ülkelerle olan farklılıkları açıklamak açısından önemlidir (Alves ve Ferreira, 2011; Cheng ve Shiu, 2007). Araştırmada sadece Fransız şirketleri kullanılmakla farklı kurumsal yapılardan kaynaklanabilecek bozulma olasılığı ortadan kaldırılmıştır.

De La Bruslerie ve Latrous (2012) çalışmaları sonucunda, kontrol eden pay sahiplerinin firmalardaki sahiplik oranlarının firmaların borç seviyesini (sermaye yapısı) farklı şekillerde etkilediğini ve bir ödünleşme (trade-off) ilişkisinin olduğunu desteklediğini göstermektedirler. Araştırmacılar özellikle, kontrol eden pay sahiplerinin sahiplik payı ile borç seviyeleri arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır. Buna göre, borç başlangıçta artmakta (seyreltilmemiş korunma etkisi) ve daha sonra kontrol eden ortakların nakit akış hakları arttıkça gittikçe azalmaktadır (risk azaltma ve teşvik etkisi). Bu da kontrol eden hissedarın payları arttıkça teşviklerinin değişmesinden kaynaklanmaktadır (başlangıçta daha çok kontrol gücünü kaybetmemek daha sonrasında ise yani kontrol gücü yüksekken daha çok riskten kaçınma teşvikleri). Doğrusal olmayan ilişki, bir işletmenin sermaye yapısının yalnızca belirli spesifik faktörlere değil aynı zamanda kontrol eden pay sahiplerinin nakit akış haklarına da bağlı olduğunu kabul eder.

Toraman ve Okuyan (2009) tarafından yapılan çalışmada, şirketlerin sahiplik yapısı ele alınmış ve sahiplik yapısında yoğunlaşmanın finansman kararları üzerine olan etkisi incelenmiştir ve IMKB'de işlem gören finans sektöründe bulunmayan 2005-2007 dönemini kapsayan 194 şirket üzerinde analiz yapılmıştır. Çalışmada, Kısa Vadeli Borçlar/Pasiflerin Toplamı, Uzun Vadeli Borçlar/Pasiflerin Toplamı, Toplam Borç/Pasiflerin Toplamı bağımlı değişkenler olarak kullanılmakta olup, bağımsız değişkenler ise; En büyük ortağın, En büyük üç ortağın, En büyük beş ortağın şirketteki sahiplik oranlarıdır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak da, Net Çalışma Sermayesi/Dönen Varlık, Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar, (Faiz ve vergi öncesi kar+Amortisman)/Toplam Varlıklar ve Varlık Büyüklüğü kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, sahiplik yapısındaki yoğunlaşmayla şirketin borçlanma düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmada yatay kesit regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Brailsford, Oliver ve Pua (2002), Avustralya firmaları üzerinde yaptıkları çalışmada kontrol ve borç arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre başlangıçta ilişki pozitif, ancak belli bir dönüm noktasından sonra bu ilişkinin negatifleştiği sonucuna varmışlardır. Brailsford vd. (2002)'e göre içerdekiler (yöneticiler ve kontrol eden hissedarlar) finansal sıkıntı riskinden kaynaklanabilecek bir kontrol kaybını önlemek istediklerinden dolayı kontrol edilen şirketin borç oranını sınırlamaktadırlar.

Sayman (2012) tarafından yapılan, 1998-2009 arasındaki yıllarda IMKB'de işlem gören imalat sektörü şirketlerini kapsayan çalışmada, şirketlerin ortaklık yapısında bulunan çeşitliliğinin ve şirketlerin halka açıklık durumlarının, şirketlerin performansını ya da değerini etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, şirketlerin ortaklık yapısı ile sermaye yapısı kararları ve piyasa değerleri arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır.

Boubaker (2007), Fransa'daki CAC 40 dışındaki 377 firma üzerinde yaptığı çalışmada azınlık kontrolünün olduğu şirketlerde (pyramid, farklı grup hisseler gibi azınlık kontrolünü sağlayan yapılarla) borç finansmanı (sermaye yapısı) konusunu incelemiştir. Azınlık kontrollü şirketlerde kontrol eden hissedarlar düşük nakit akım hakkına sahip olduğu için çıkarları azınlık hissedarlarla (küçük hissedarlar) ayrılmaktadır. Araştırmacı kontrol hakkı ile nakit akım hakkının yüksek oranda ayrıştığı (ki bu ayrışma aynı zamanda şirketlerin sömürülme olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir) firmalarda düşük kaldıraç oranlarının olduğunu sunmaktadır. Bunun nedeni olarak da borç finansmanının getirmiş olduğu kısıtlamaların fazlalığını ifade etmektedir. Şirketlerde kontrol gücüne etki eden ikinci büyük hissedarın olması durumunda bu dış finansman sağlayıcıları tarafından (borç verenler) sömürüye karşı bir güvence olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bu firmalarda yüksek borç düzeyleri görülmektedir.

Oruç (2012), pay senetleri IMKB'de işlem gören, 2002-2010 yılları arasındaki dönemi kapsayan 162 şirket üzerinde yapmış olduğu çalışmada, şirketlerin ortaklık yapısı ile şirketlerin temel kararları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak, Toplam Borç/Toplam Varlıklar, KVB/Toplam Varlıklar, UVB/Toplam Varlıklar kullanılmış olup, En büyük ortağın payı, En büyük diğer ortağın payı, Yönetimdeki hissedarların payı, Dağıntık sahiplik yapısı, Holding sahipliği, Yabancı sahiplik, Devlet sahipliği, Vakıf sahipliği, Kurum sahipliği ve Aile sahipliği bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, şirkette hâkim olan ortakla sermaye yapısı kararları arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır.

Büyükmert (2015) tarafından yapılan çalışmada, şirketlerin ortaklık yapısı ve etkileri finansal boyutu ile incelenmiştir. Şirketlerin ortaklık yapıları çerçevesinde; sahiplik yoğunlaşması, aile işletmesi, yabancı ortağın payı, holdinge veya bir gruba bağlı olup olmamasının, sermaye yapısı ve kârlılık üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca sermaye yapısının; sahiplik yoğunlaşması, kârlılık ve duran varlıklar ile olan etkileşimleri de araştırılmıştır. Çalışmada, BIST'te faaliyet gösteren 133 şirketin ortaklık yapıları ve 2010 ile 2013 yılları arasındaki dönemi kapsayan finansal verileri kullanılmıştır. Uygulama kapsamında, 8 adet hipotez belirlenmiş olup belirlenen hipotezler, ANOVA ve Regresyon Analizi ile test edilmiştir. Hipotez testleri sonucunda, şirketlerin ortaklık yapısının sermaye yapısı üzerinde etkisinin olduğu, kârlılık üzerinde ise etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Holmén ve Högfeldt (2004), yaptıkları çalışmada ailelerin şirketlerde kontrol güçlerini devam ettirmelerinin bir nedeni olarak yatırımcı korumasının zayıf olduğu bir ortamda faaliyet gösterdikleri ve dolayısıyla halka yüksek oranda açılmaları durumunda güçlü konuma geçecek olan yöneticiler tarafından sömürülmekten korktukları için mi kontrolü devam ettirdiklerini sormaktadırlar. Ya da aileler kontrol gücünün değeri olduğu için mi aile kontrolünü

sürdürmektedirler. Araştırmacılar nakit akım hakları ile oy hakları ayıran menkul kıymet dizaynları ile İsveç ve diğer ülkelerdeki aile kontrollü şirketlerin frekansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Ve bu durum hukuk sistemlerinden ve yatırımcı korumasından etkilenmemektedir.

Doğan (2016a) tarafından yapılan çalışmada, ortaklık yapısının finansman kararları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma 2005-2012 yılları arasındaki dönemi kapsayıp pay senetleri BIST’de (Borsa İstanbul) işlem gören imalat sektöründe faaliyet gösteren 136 şirketin verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler dengeli panel veri niteliği olup ampirik analizlerde White periyot standart hataları ve kovaryans katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, hâkim ortağın sermayedeki payı, varlıkların karlılığı ve şirket büyüklüğü değişkenlerinin sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan (2016b) çalışmasında, sahiplik yapısı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkinin nasıl ve hangi yönde olduğunu belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada 2005-2012 yılları arasındaki dönemi kapsayan BIST imalat sektöründe kesintisiz olarak işlem gören 136 şirketin verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler dengeli panel veri niteliği bulundurmaktadır. Ampirik testlerde White periyot standart hataları ve kovaryans katsayısı yönteminden ve T-testinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, yönetici sahipliği ve yabancı sahipliğinin sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faccio vd. (2000), kaldıraç ile (sermaye yapısı) şirketlerin kontrol eden hissedarları tarafından sömürüye maruziyet derecesini regrese etmişlerdir. Sömürüye maruziyet derecesinin ölçüsü olarak da kontrol eden hissedarın nakit akım hakkının kontrol hakkına oranını kullanmışlardır (nihai nakit akım hakkı /oy hakkı). Diğer bir bağımsız değişken olarak da kreditorlerin haklarının bir ölçüsünü kullanmışlardır. Araştırmacılar kreditorlerin korunmasının zayıf olduğu durumlarda, ilişkili taraflardan (grup şirketleri) borçlanma imkânı olan şirketlerdeki düşük NakitAkım/Oy Hakkı oranlarının kaldıraç düzeyini artırdığını tespit etmişlerdir. Bu durumda yüksek kaldıraç düzeyleri kontrol eden hissedarlara sömürmek üzere daha fazla kaynağı kullanma imkânı vermektedir. Fakat korunmanın güçlü olduğu durumlarda ise NakitAkım/Oy Hakkı oranlarının kaldıraç düşürdüğünü tespit etmişlerdir. Bu durumda ise azınlık hissedarlar ve dışsal kreditorler sömürüye daha açık olan grup şirketlerini kaldıraç düzeyi konusunda sınırlamaktadır.

Ege ve Nur Topaloğlu (2017) tarafından yapılan, 2009-2015 yılları arasında BIST 30 endeksi kapsamında bulunan işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada, ortaklık yapısı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada kullanılan bağımlı değişken finansal kaldıraç oranı olup, bağımsız değişken olarak ise en büyük ortağın payı, en büyük ikinci ortağın payı, en büyük üçüncü ortağın payı, yabancı ortağın payı, kurumsal ortağın payı ve halka açıklık oranı kullanılmıştır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak da, toplam varlıkların logaritması ve aktif karlılık oranı kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, işletmelerin ortaklık yapısıyla sermaye yapısı kararları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır.

Bayrakdaroğlu (2010) tarafından yapılan, 2005-2009 yılları arasında IMKB’ de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada, sahiplik yapısı ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler; varlıkların karlılığı ve özsermayenin karlılığı olup, bağımsız değişken olarak ise, en büyük ortağın payı, en büyük üç ortağın payı, en büyük beş ortağın payı, yabancı ortağın payı, yönetici sahipliği ve halka açıklık oranı kullanılmıştır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak da, satışların büyüklüğü ve kaldıraç oranı kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, sahiplik yapısıyla finansal performans arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fakat yoğunlaşma ve halka açıklık oranıyla finansal performans

arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılırken, yönetici ve yabancı sahipliğiyle finansal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu çalışmada da panel veri analizi kullanılmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada yatay kesit veri üzerinde çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Yatay kesit veri tek bir yıla ait birden çok değişkenin bulunduğu veri tipine denilmektedir.

Bir bağımlı değişken ve bunu etkileyen birden çok bağımsız değişkenin arasındaki ilişki çoklu regresyon modeli olarak tanımlanmaktadır. Çoklu regresyon modeli şu şekilde kurulabilmektedir (Tarı, 2012):

$$Y=b_0+b_1X_1+b_2X_2+\dots+b_kX_k+e$$

Bu ilişkide Y bağımlı değişken, k-1 sayıda bulunan X'ler ise bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır.

Çoklu regresyon modelinde bir takım varsayımlar mevcuttur bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Tarı, 2012):

- Hata terimi stokastik bir değişkendir,
- Hata teriminin ortalaması sifıra eşittir,
- Hata terimi normal dağılıma sahiptir,
- Hata terimi sabit varyansa sahiptir,
- Otokorelasyon bulunmamaktadır,
- Bağımsız değişken ile hata terimi arasında ilişki yoktur. Bağımsız değişken sabit değerlidir,
- Bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişki bulunmamaktadır,
- Bağımsız değişkenler stokastik değildir. Ölçme hataları bulunmamaktadır,
- Model doğru bir şekilde kurulmuştur.

Yukarıdaki varsayımların sağlanması halinde model güvenilir tahminler verebilmektedir. Bu varsayımların üç tanesinin geçerliliği test edilebilmektedir. Bunlar sırasıyla, çoklu doğrusal bağlantı, değişen varyans ve otokorelasyon sorunudur.

Çoklu doğrusal bağlantı, bağımsız değişkenlerin kendi aralarında ilişki bulunması durumudur. Yani modeldeki bağımsız değişkenlerden bazılarının veya hepsinin arasında güçlü bir ilişki bulunmasıdır. Bu durum daha çok zaman serilerinde görülmektedir. Fakat bu çalışmada yatay kesit veri kullanılmasına rağmen çoklu doğrusal bağlantı testi uygulanmıştır.

Değişen varyans (heteroscedasticity) sorunu, hata terimi varyansının aynı kalmayıp bağımsız değişken ile birlikte değişmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Değişen varyans problemi daha çok yatay kesit verilerde görülmektedir. Bu çalışmada yatay kesit veri kullanıldığı için değişen varyans testi uygulanmıştır.

Otokorelasyon, hata teriminin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki bulunması halinde ortaya çıkmaktadır. Otokorelasyon sorunu daha çok zaman serilerinde görülmektedir. Bu çalışmada yatay kesit veri kullanıldığı için otokorelasyon testinin uygulanmasına gerek görülmemiştir.

Bu varsayımlar dışında hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı varsayımı literatürde önemli görüldüğü için normallik testi uygulanmıştır.

Hipotezler

Hipotez1: Kontrol eden hissedar ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında negatif bir ilişki vardır.

Buna göre şirketlerde kontrol eden hissedarın payı (nakit akım hakkı) arttıkça şirketlerin kaldıraç oranı (borçluluk oranı) düşmektedir. Bu ilişki literatürde "riskten kaçınma" veya "korunma" hipotezi olarak adlandırılmaktadır (De La Bruslerie ve Latrous, 2012).

Hipotez2: Büyüme fırsatları ile kaldıraç arasında negatif bir ilişki vardır.

Buna göre büyüme fırsatları (piyasa değeri/defter değeri) arttıkça kaldıraç oranı (borçluluk oranı) düşmektedir. Myers (1977), büyüme ve borç arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Hipotez3: Firma büyüklüğü ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki vardır.

Buna göre firma büyüklüğü arttıkça kaldıraç oranı (borçluluk oranı) da artmaktadır. Rajan ve Zingales (1995), bunun sebebini firma büyüklüğünün iflas ihtimalini temsil ettiğini ve iflas ihtimalinin küçük şirketlerde yüksek olmasına bağlamaktadır.

Hipotez4: Varlıkların yapısı ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki vardır.

Buna göre varlıkların yapısı (Maddi duran varlık/Toplam varlık oranı) arttıkça kaldıraç (borçluluk oranı) oranı da artmaktadır. Rajan ve Zingales (1995), maddi varlıkların krediler için teminat olarak vaat edilebileceğini ve bu nedenle borcun temsil maliyetlerini azaltabileceğini iddia etmektedir. Myers (1977), borçlanma nedeniyle düşük yatırım probleminin maddi varlıkları yüksek olan işletmeler için zayıf olduğunu önermektedir. Yani maddi varlıkları çok olan işletmeler borçlanma yoluna gitmekten çekinmemektedir.

Hipotez5: Karlılık ile kaldıraç arasında negatif bir ilişki vardır.

Buna göre şirket karlılığı arttıkça kaldıraç (borç oranı) oranı düşmektedir. Myers ve Majluf (1984), karlılığı yüksek olan firmaların iç kaynakları daha fazla olduğu için daha az borç kullandıklarını ileri sürmektedir.

4. BULGULAR

Tablo 1: Uygulamada Kullanılan Değişkenler

Bağımlı Değişken	Hesaplama Yöntemi	Değişken Kodu	Literatür
Sermaye Yapısı(kaldıraç)	Toplam Borç/(Özsermayenin Piyasa Değeri+Borcun Piyasa Değeri)	SY	De La Bruslerie ve Latrous (2012)
Bağımsız Değişken			
Kontrol Eden Hissedar Pay Oranı	1-Fiili Dolaşımdaki Pay Oranı	KEH	
Kontrol Değişkenleri			
Büyüme Fırsatları	Piyasa Değeri/Defter Değeri	BF	De La Bruslerie ve Latrous (2012) Rajan ve Zingales (1995)
Firma Büyüklüğü	Ln (Toplam Varlıklar)	FB	De La Bruslerie ve Latrous (2012) Faccio, Lang H.P. ve Young (2001)
Varlıkların Yapısı	Maddi Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar	VY	Bloch ve Kremp (1999) De La Bruslerie ve Latrous (2012)
Karlılık	(FVÖK+Amortisman)/Toplam Varlıklar	K	De La Bruslerie ve Latrous (2012)

Model

$$SY_i = \alpha_i + \beta_1 KEH_i + \beta_2 BF_i + \beta_3 FB_i + \beta_4 VY_i + \beta_5 K_i + \epsilon_i$$

SY_i: Sermaye Yapısı(kaldıraç)

a_i: Sabit

KEH_i: Kontrol Eden Hissedar Pay Oranı

BF_i: Büyüme Fırsatları

FB_i: Firma Büyüklüğü

VY_i: Varlıkların Yapısı

K_i: Karlılık

ε_i: Hata terimi

Tablo 2: Regresyon Analizi Sonuçları

Source	SS	df	MS	Number of obs	77	
				F(5, 71)	4.90	
Model	1.041258	5	.2082516	Prob > F	0.0007	
Residual	3.02052628	71	.042542624	R-squared	0.2564	
Total	4.06178427	76	.05344453	Adj R-squared	0.2040	
				Root MSE	.20626	
Kaldıraç	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
KEH	-.1954957	.1173584	-1.67	0.100**	-.4295016	.0385103
BF	-.0460889	.0141445	-3.26	0.002*	-.0742922	-.0178857
FB	.0305588	.0159827	1.19	0.060**	-.0013098	.0624275
VY	.0455678	.1250361	0.36	0.717	-.2037472	.2948828
K	-.5690049	.2770698	-2.05	0.044*	-1.121466	-.0165435
_cons	.1125862	.2988586	0.38	0.708	-.4833208	.7084933

*% 5 anlam düzeyinde anlamlı; **%10 anlam düzeyinde anlamlı

Tablodaki regresyon analizi sonuçlarına göre F istatistik değeri %5'ten küçük olduğu için modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. R-squared değerine bakıldığında ise bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri yaklaşık olarak % 26 düzeyinde açıkladığı görülmektedir.

%10 anlamlılık düzeyinde kontrol eden hissedarın pay oranında (KEH) meydana gelen 1 birimlik artış kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.1954957 birimlik etkiye sebep olmaktadır. Ve yine %10 anlamlılık düzeyinde firma büyüklüğü (FB) değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış kaldıraç üzerinde pozitif yönde 0.0305588 birimlik etkiye sebep olmaktadır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular sahiplik yoğunluğu ile sermaye yapısı (kontrol eden hissedarın payı ile kaldıraç) arasındaki ilişkinin beklentimize paralel olarak negatif yönlü olduğunu desteklemektedir. Büyükmert (2015) de en büyük ortağın payı ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Faccio vd. (2000) göre ABD'de şirketler açısından borç, yönetimde etkin ve disiplinli bir rol oynamaktadır. Avrupa'da ise, daha savunmasız olan piramidin (holding şirketlerin) altındaki şirketler genellikle borçlandırılmamaktadır. Öte yandan, Asya'da durum farklı olup piramide dahil şirketler üzerinde borçlandırmaya yönelik güçlü baskı vardır. Bununla birlikte aşırı borç kaldırıcı, firmaları iflasa maruz bırakmakta, bu da şirketi kontrol edenlerin şirket üzerindeki hem ortak hem de özel kazançlarının kaybolmasına yol açmaktadır. Brailsford vd. (2002), De La Bruslerie ve Latrous (2012), kontrol ve borç arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre başlangıçta ilişki pozitif, ancak belli bir dönüm noktasından sonra bu ilişkinin negatifleştiği sonucuna varmışlardır. Araştırmacıların bulmuş olduğu bu ilişki belli bir noktadan sonra negatif yönde olduğu için bulmuş olduğumuz sonucu desteklemektedir. Brailsford vd. (2002)'e göre içerdekiler (yöneticiler ve kontrol eden hissedarlar) finansal sıkıntı riskinden kaynaklanabilecek bir kontrol kaybını önlemek istediklerinden dolayı kontrol edilen şirketin borç oranını sınırlamaktadırlar. De La Bruslerie ve Latrous (2012)'a göre sermaye yapısı kararları, kontrol eden hissedarların seyreltme olmadan kontrol güçlerini koruma (borç kontrol gücünü azaltmaz) ihtiyacı ile firmanın riskini düşürme (borç riski artırır, dolayısıyla finansal sıkıntı durumunda kontrol eden hissedarlar kendileri de zarar görür) hedefleri arasındaki dengeye bağlıdır. Dolayısıyla, kontrol eden pay sahiplerinin sahipliği ile borç seviyeleri arasındaki ilişki karmaşık olabilir ve ters U şeklinde olabilir.

Firma büyüklüğü ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında yine beklentimize paralel olarak pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Rajan ve Zingales (1995) firma büyüklüğünün iflas

ihtimalini temsil ettiğini ve küçük şirketlerde yüksek olduğunu söylemektedir. Doğan (2016a, 2016b), Ege ve Nur Topaloğlu (2017), firma büyüklüğü ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Bu çalışmada bulunan sonuçlar literatürde bulunan bu sonuçları destekler niteliktedir.

% 5 anlamlılık düzeyinde ise büyüme fırsatları (BF) ve karlılık (K) değişkenleri anlamlı çıkmaktadır. Bu anlamlılık düzeyinde diğer değişkenler sabitken büyüme fırsatlarında meydana gelen 1 birimlik artış kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.0460889 birimlik etkiye, karlılık değişkeninde meydana gelen 1 birimlik değişim ise kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.5690049 birimlik etkiye sebep olmaktadır.

Çalışmada büyüme fırsatları ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında hipotezimize paralel olarak negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Opler ve Titman (1994), Bradley vd. (1984) ve Titman Sheridan ve Wessels Roberto (1988), kaldıraç ve büyüme fırsatları arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Myers (1977), büyüme ve borç arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada bulunan sonuçlar literatürde bulunan bu sonuçları destekler niteliktedir.

Çalışmada karlılık ve sermaye yapısı (kaldıraç) arasında hipotezimize paralel olarak negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Myers ve Majluf (1984), karlılığı yüksek olan firmaların iç kaynakları daha fazla olduğu için daha az borç kullandıklarını ileri sürmektedir. Birkaç ampirik çalışma, kârlılık ve kaldıraç arasında olumsuz bir ilişki bulmuştur (Doğan, 2016a, 2016b; Ege ve Nur Topaloğlu, 2017; Friend ve Lang, 1988). Çalışmanın bulguları bu açıdan da literatürle uyumludur.

Analiz sonucuna göre literatürde kabul gören %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde varlıkların yapısı (VY) değişkeni anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla varlıkların yapısı ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki bekleyen hipotezimize karşın analiz sonucunda varlıkların yapısı ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada sahiplik yapısının (kontrol eden hissedarın) sermaye yapısı (kaldıraç) üzerine etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda BIST'te faaliyet gösteren imalat sektörüne dahil 77 şirketin 2017 yılına ait verilerinden yararlanılmıştır.

Uygulamada kullanılan bağımlı değişken yani sermaye yapısı kavramı Toplam Borç/(Özsermayenin Piyasa Değeri+Borcun Piyasa Değeri) formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Sahiplik yapısını ifade eden değişken ise (kontrol eden hissedarın pay oranı) 1-fiili dolaşımdaki pay oranı formülü ile hesaplanmıştır. Diğer bağımsız değişkenler ise, Piyasa Değeri/Defter Değeri (Büyüme Fırsatları), \ln _Toplam Varlıklar (Firma Büyüklüğü), Maddi Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar (Varlıkların Yapısı) ve (FVÖK+Amortisman)/Toplam Varlıklar (Karlılık) formülleri kullanılarak hesaplanmıştır. Analizde sahiplik yapısının (Kontrol eden hissedarın pay oranı) sermaye yapısı (kaldıraç) üzerine olan etkisini ve diğer bağımsız değişkenlerin (Büyüme Fırsatları, Firma Büyüklüğü, Varlıkların Yapısı, Karlılık) sermaye yapısı (kaldıraç) üzerine olan etkisini tespit edebilmek için regresyon analizi yapılmıştır.

Uygulamada kullanılan verilerin regresyon analizi varsayımlarına uygunluğu, değişen varyans (Breusch-Pagan) testi, çoklu doğrusal bağlantı (VIF) testi ve hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı varsayımı Shapiro-Wilk Normallik testi ile test edilmiştir. Yapılan testler sonucunda gerekli varsayımlar sağlanmış ve regresyon analizi uygulanması açısından herhangi bir sakınca bulunmamıştır.

Uygulama sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyinde büyüme fırsatları (BF) ve karlılık (K) değişkenleri anlamlı çıkmaktadır. Buna göre büyüme fırsatlarında meydana gelen 1 birimlik artış

kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.05 birimlik etkiye, karlılık değişkeninde meydana gelen 1 birimlik değişim ise kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.57 birimlik etkiye sebep olmaktadır.

%10 anlamlılık düzeyinde ise kontrol eden hissedarın pay oranında (KEH) meydana gelen 1 birimlik artış kaldıraç üzerinde negatif yönde 0.20 birimlik etkiye sebep olmaktadır. Ve yine %10 anlamlılık düzeyinde firma büyüklüğü (FB) değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış kaldıraç üzerinde pozitif yönde 0.03 birimlik etkiye sebep olmaktadır. Literatürde kabul gören %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde varlıkların yapısı (VY) değişkeni anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla varlıkların yapısı ile sermaye yapısı (kaldıraç) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Bulunan bu sonuçları hipotezlerimizle karşılaştırdığımızda; Hipotez1: Kontrol eden hissedar ile kaldıraç arasında negatif bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur. Analiz sonucunda da negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hipotez2: Büyüme fırsatları ile kaldıraç arasında negatif bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur. Analiz sonucunda da negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hipotez3: Firma büyüklüğü ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur. Analiz sonucunda da pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hipotez4: Varlıkların yapısı ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur. Analiz sonucunda varlıkların yapısı ile kaldıraç arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hipotez5: Karlılık ile kaldıraç arasında negatif bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur. Analiz sonucunda da negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bulunan sonuçlar, Hipotez4 dışında diğer hipotezleri destekler niteliktedir.

Şirketlerin sahiplik yapısı; ülkelerin ekonomik ve politik koşulları, şirketin bulunmuş olduğu sektör, şirketin bulunduğu ülke ve benzeri birçok durumdan etkilenebilmektedir. Bundan dolayı şirketlerin finansal olarak uyguladıkları yöntem ve politikalar da farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu farklılıkları en az düzeye indirebilmek için, farklı sektörlerden şirketlerin uygulamaya dahil edilmesi kullanılan değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını engelleyeceği için, çalışmada dahil edilen sektör imalat sektörü ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca finansal verilerine ulaşılamayan ve uygulamanın amacı doğrultusunda analize uygun görülmeyen şirketler kapsam ve sınırlılıklar bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır. Bu durum uygulamanın sonuçlarını engelleyebilecek nitelikte değildir.

Şirketlerin sermaye yapısının sahiplik yapısı tarafından etkilendiği çalışma sonucunda kanıtlanmıştır. Bu sonuca göre şirketlerde kontrol eden hissedarın payı (nakit akım hakkı) arttıkça şirketlerin kaldıraç oranı (borçluluk oranı) düşmektedir. Yani kontrol eden hissedarın ortaklık payının yüksek olduğu şirketlerde ortalama olarak kaldıraç oranı düşüktür. Bu ilişki literatürde "riskten kaçınma" veya "korunma" hipotezi ile açıklanmaktadır. Kontrol eden hissedarın ortaklık payı (nakit akım hakkı) arttıkça riskten kaçınma artmakta ve bu şirketler (dolayısıyla hâkim ortaklar) oransal olarak daha düşük borçlu bir sermaye yapısını tercih etmektedirler.

Finans literatüründe sermaye yapısı konusu henüz tam olarak çözümlenmemiş olup literatürde de giderek sahiplik yapısının sermaye yapısını etkilediği görüşü öne çıkmaktadır. Bu anlamda elde edilen bulgunun literatüre önemli katkı sağladığı düşünülmektedir. Sermaye yapısı konusunda ileride yapılacak çalışmaların şirketlerin sahiplik yapısını da dikkate almaları gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, A. ve Mandelker, G. N. (1987). Managerial Incentives and Corporate Investment and Financing Decisions. *The Journal of Finance*, 42(4), 823–837. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1987.tb03914.x>
- Alves, P. F. P. ve Ferreira, M. A. (2011). Capital structure and law around the world. *Journal of Multinational Financial Management*, 21(3), 119–150. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2011.02.001>

- Anderson, R. C., Mansi, S. A. ve Reeb, D. M. (2003). Founding family ownership and the agency cost of debt. *Journal of Financial Economics*, 68(2), 263–285. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(03\)00067-9](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(03)00067-9)
- Antoniou, A., Guney, Y. ve Paudyal, K. (2008). The Determinants of Capital Structure: Capital Market-Oriented versus Bank-Oriented Institutions. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 43(01), 59. <https://doi.org/10.1017/S002210900002751>
- Bayrakdaroğlu, A. (2010). Mülkiyet Yapısı ve Finansal Performans: İmkb Örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 11–20.
- Berger, P. G., Eli, O. ve Yermack, D. L. (1995). Management Entrenchment and Capital Structure Decisions. *The Journal of Finance*.
- Bloch, L. ve Kremp, E. M. (1999). Ownership and Voting Power in France. *SSRN Electronic Journal*, (July). <https://doi.org/10.2139/ssrn.200632>
- Boubaker, S. (2007). On the relationship between ownership-control structure and debt financing: new evidence from France. *SSRN Electronic Journal*, 5(1), 1–34. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1003361
- Bradley, M., Jarrell, G. ve Kim, E. H. (1984). On the Existence of an Optimal Capital Structure: Theory and Evidence. *Journal of Finance*, 39(3), 857. <https://doi.org/10.2307/2327950>
- Brailsford, T. J., Oliver, B. R. ve Pua, S. L. H. (2002). On the relation between ownership structure and capital structure. *Accounting and Finance*, 42(1), 1–26. <https://doi.org/10.1111/1467-629X.00001>
- Büyükmert, N. (2015). İşletmelerde Sahiplik Yapısının Karlılık ve Sermaye Yapısı Üzerine Etkileri: Borsa İstanbul'da Ampirik Bir Uygulama. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cheng, S. R. ve Shiu, C. Y. (2007). Investor protection and capital structure: International evidence. *Journal of Multinational Financial Management*, 17(1), 30–44. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2006.03.002>
- Claessens, S., Djankov, S. ve Lang, L. H. . (2000). The separation of ownership and control in East Asian Corporations. *Journal of Financial Economics*, 58(1–2), 81–112. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00067-2](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00067-2)
- Croci, E., Doukas, J. A. ve Gonenc, H. (2011). Family Control and Financing Decisions. *European Financial Management*, 17(5), 860–897. <https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2011.00631.x>
- De La Bruslerie, H. ve Latrous, I. (2012). Ownership Structure and Debt Leverage: Empirical Test of a Trade-off Hypothesis on French Firms. *Journal of Multinational Financial Management*, 22(4), 111–130. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2012.06.001>
- Doğan, M. (2016a). Mülkiyet Yapısının Finansman Kararları Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (70).
- Doğan, M. (2016b). Yönetici ve Yabancı Sahipliğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkileri : Bist' te İşlem Gören İmalat Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 49–69.
- Ege, İ. ve Nur Topaloğlu, T. (2017). Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 471–492. <https://doi.org/10.18506/anemon.285974>
- Ellul, A. (2009). Control Motivations and Capital Structure Decisions. *SSRN Electronic Journal*, (January), 1–61. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1364661>
- Faccio, M., Lang H.P., L. ve Young, L. (2001). Debt and Corporate Governance. *The Economics of Transition*, 16(2), 293–334. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0351.2008.00307.x>
- Faccio, M., Lang, L. H. P. ve Young, L. (2000). Debt and Expropriation. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.239724>

- Friedman, E., Johnson, S. ve Mitton, T. (2003). Propping and tunneling. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 732–750. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.08.004>
- Friend, I. ve Lang, L. H. P. (1988). An empirical test of the impact of self interest on corporate capital structure. *The Journal of Finance*, XLIII(2), 271–282. <https://doi.org/10.1002/9781118763520.ch16>
- Harris, M. ve Raviv, A. (1988a). Corporate Governance Voting Rights anti Majority Rules. *Journal of Financial Economics*, 20, 203–235. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(88\)90045-1](https://doi.org/10.1016/0304-405X(88)90045-1)
- Harris, M. ve Raviv, A. (1988b). Corporate control contests and capital structure. *Journal of Financial Economics*, 20(C), 55–86. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(88\)90040-2](https://doi.org/10.1016/0304-405X(88)90040-2)
- Holderness, C. G., Kroszner, R. S. ve Sheehan, D. P. (1999). Were the good old days that good? changes in managerial dtock ownership since the great depression. *Journal of Finance*, 54(2), 435–469.
- Holmén, M. ve Högfeldt, P. (2004). A law and finance analysis of initial public offerings. *Journal of Financial Intermediation*, 13(3), 324–358. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2003.11.003>
- Investing.com - Hisse Senedi ve Finans Haberleri. (n.d.). Retrieved March 26, 2018, from <https://tr.investing.com/>
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (n.d.). Retrieved March 26, 2018, from <https://www.kap.org.tr/>
- Kim, W. S. ve Sorensen, E. H. (1986). Evidence on the Impact of the Agency Costs of Debt on Corporate Debt Policy. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 21(02), 131–144. <https://doi.org/10.2307/2330733>
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F. ve Shleifer, A. (1999). Corporate Ownership Around the World. *The Journal of Finance*, 54(2), 471–517. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00115>
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1998). Law and Finance Rafael La Porta , Florencio Lopez-de-Silanes ,. *Journal of Political Economy*, 106(6), 11131–55. <https://doi.org/10.1086/250042>
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1997). Legal Determinants of External Finance. *The Journal of Finance*, 52(3), 1131–1150. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1997.tb02727.x>
- Leland, H. E. ve Pyle, D. H. (1977). Informational Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation. *The Journal of Finance*, 32(2), 371. <https://doi.org/10.2307/2326770>
- Merkezi Kayıt İstanbul: Türkiye'nin Merkezi Saklama Kuruluşu. (n.d.). Retrieved March 26, 2018, from <https://www.mkk.com.tr/>
- Myers, S. C. (1977). Determinants of corporate borrowing. *Journal of Financial Economics*, 5(2), 147–175. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(77\)90015-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(77)90015-0)
- Myers, S. C. ve Majluf, N. S. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187–221. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(84\)90023-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0)
- Nielsen, A. E. B. (2005). Corporate Governance, Leverage and Dividend Policy. *SSRN Electronic Journal*, 1–47. <https://doi.org/10.2139/ssrn.906339>
- Opler, T. C. ve Titman, S. (1994). Financial Distress and Corporate Performance. *The Journal of Finance*, 49(3), 1015–1040. <https://doi.org/10.2307/2329214>
- Oruç, E. (2012). Temsil Teorisi Çerçevesinde Sahiplik Yapısının İşletmelerin Finansal Kararları Üzerine Etkisi: İmkb Uygulaması. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Rajan, R. G. ve Zingales, L. (1995). What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data. *The Journal of Finance*, 50(5), 1421–1460. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1995.tb05184.x>

- Sayman, Y. (2012). Sahiplik Yapısının Firma Performansı ve Sermaye Yapısı Üzerine Etkileri: İmkb' de İşlem Gören Üretim Firmalarında Bir Uygulama. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Stulz, R. M. (1988). Managerial control of voting rights. *Journal of Financial Economics*, 20(C), 25–54. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(88\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0304-405X(88)90039-6)
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri* (8th ed.). İzmit: Umuttepe Yayın.
- Titman Sheridan ve Wessels Roberto. (1988). The Determinants of Capital Structure Choice. *The Journal of Finance*, Vol. 43, N(Wiley for the American Finance Association), 1–19. Retrieved from url: <http://www.jstor.org/stable/2328319>
- Toraman, C. ve Okuyan, H. A. (2009). İşletmelerde Ortaklık Yapısında Yoğunlaşmanın Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi: İmkb Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41), 72–81.

Çeşitlilik Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kimya Endüstrisinde İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between Diversity Management and Organizational Commitment in the Chemical Industry

Halime GÖKTAŞ KULUALP¹, Aynur DEMİR²

¹Karabük Üniversitesi, Safranbolu
Turizm Fakültesi, Karabük, Türkiye
²Karabük Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Karabük, Türkiye

ORCID:

H.G.K.: 0000-0002-1485-3026

A.D.: 0000-0003-2043-5047

Corresponding Author:

Halime GÖKTAŞ KULUALP

Email:

halimegoktas@karabuk.edu.tr

Citation: Göktaş-Kulualp, H. ve
Demir, A. (2020). Çeşitlilik yönetimi
ve örgütsel bağlılık arasındaki
ilişkinin kimya endüstrisinde
incelenmesi. *Journal of Humanities
and Tourism Research*, 10 (4): 1010-
1026.

Submitted: 16.11.2020

Accepted: 18.12.2020

Özet

Örgüt üyelerini birbirlerinden ayıran özellikler iş gücü çeşitliliği olarak adlandırılmakta aynı zamanda bu özellikler üyelerin örgüte devam etme veya örgütten uzaklaşma isteğini etkilemektedir. Çalışanların örgüte bağlı hale getirilebilmesi için yöneticilerin çeşitlilik yönetimini etkin bir şekilde sağlaması önemlidir. Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmada çalışanların çeşitlilik yönetimi algısının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, İstanbul ve Düzce'de kimya sektöründe üretim yapmakta olan 'Hür Kimya' ve 'Bayer Plastik' olmak üzere iki işletmede görev yapan 148 beyaz ve mavi yakalı çalışana anket uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, çeşitlilik yönetimi örgütsel bağlılığı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Çeşitlilik yönetimi alt boyutları olan yönetimin uygulamaları ve örgütsel ortamın, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Ancak, tutum ve davranışlar alt boyutunun, örgütsel bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, Çeşitlilik Yönetimi, Örgütsel Bağlılık, Kimya Endüstrisi

Abstract

Workforce diversity is a feature that separates organization members from each other. This feature affects the members' willingness to stay with or move away from the organization. It is important for managers to effectively manage diversity to ensure employee commitment to the organization. In line with this information, the effect of employees' perceptions of diversity management on their organizational commitment was investigated. Within the scope of the study, a questionnaire was applied to 148 white-and blue-collar employees working in two enterprises, "Hür Kimya" and "Bayer Plastik", which are producing in the chemical industry in Istanbul and Düzce. According to the results of the analysis, diversity management affects organizational commitment positively and significantly. Management practices and the organizational environment are sub-dimensions of diversity management, and these dimensions have a positive and significant effect on organizational commitment. However, it was found that attitudes and behaviors do not have a positive and significant effect on organizational commitment.

Keywords: Diversity, Diversity Management, Organizational Commitment, Chemical Industry

1. GİRİŞ

Çeşitlilik, bir kişiyi veya nesneyi diğer kişi veya nesneden ayıran (cinsiyet, yaş ve fiziksel yetenek vb.) görünen ya da görünmeyen özellikleri kapsamaktadır (Kreitz, 2008). Günümüz global örgütlerinde kadınlar, azınlıklar, göçmenler, yaşlılar ve farklı milletlerden işgücüne daha fazla ihtiyaç olduğu görülmektedir. İnsanlar örgütlerde belli görevleri gerçekleştirmek için görevler alırlar dolayısıyla bu görevler farklı özellikleri olan çalışanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çeşitlilikler doğru şekilde yönetildiğinde örgütün devamlılığını sağlamak mümkündür. Bunun yanında örgüt içerisindeki çeşitlilik; farklı tüketici ihtiyaçlarını karşılamak için de hızlı bir çözüm olabilir. Bundan dolayı, insanlar örgüt içerisindeki çeşitliliği ayırım olarak gösterdiklerinde yasal ve etik konusunda yanlış bir davranış ortaya çıkacaktır. Örgütlerin devamlılığını sürdürebilmesi ve dış çevresiyle rekabet üstünlüğü sağlaması için ayırım ve çeşitliliklere dikkat etmelidirler (Özgener, Ş. 2008).

Çeşitlilik yönetimi anlayışının örgütte olumlu olması durumunda bu bireylerin farklılıkları veya çeşitliliklerinin yok edilmesi yerine etik kurallar ve politikalar çerçevesinde bireylerin çeşitliliklerinin örgütte ortak kurallar belirtilerek uyumlaştırmasına özen gösterilmelidir. Örgüt içerisindeki çeşitlilik etkin yönetilmediğinde ise, iletişim problemi doğmakta, örgütte sorunlara yol açmakta ve örgüt karar süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla örgüt içerisinde gerçekleşen bu çeşitlilikler bireylerin örgüte bağlılığını etkilemektedir (Rosado, 2006). Örgütsel bağlılık, örgüt üyelerinin görevlerini yerine getirmesi, çalışanların kendilerini ispatlaması ve örgütte devamlılığını sağlamaları için çabaların tümüdür (Mavlić vd., 2014).

Bu çalışmada ilk olarak çeşitlilik yönetimi ile örgütsel bağlılık kavramları açıklanmıştır. Daha sonra ise, çeşitlilik yönetimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik modele dayalı yapılan anket uygulamasının analiz bulgularına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Çeşitlilik Yönetimi

Çeşitlilik, bireyler arasındaki ırka, dine, ten rengine, etnik kökene, ekonomik duruma, eğitim durumuna ve cinsiyet değişkenine yönelik değişiklik göstermekte olan çeşitli tutum ve değerlerle (Kamaşak ve Yücelen, 2007: 35), insanın bir özelliğinin diğer özelliğinden farklı olma durumudur. (Özyürek, 2005: 25). Çeşitlilik, birçok farklı ortamları aynı zamanda özellikleri de kapsamaktadır (Gonzalez, 2010: 197).

Çeşitlilik terimine yönelik tanımlar ele alındığında, çeşitliliğin farklı niteliklerinin var olduğu görülmektedir. Thomas'a göre (1990), çeşitliliklerin yönetilmesi, çeşitliliklerin var olması ve bulunan bu çeşitlilikleri kontrol etmektir. Çeşitliliklerin yönetimi, çalışan her bireye potansiyellerini gösterebilme olanağı tanımadır (United States Government Accountability Office Araştırma Raporu, 2005: 4-5). Başka bir ifade ile çeşitliliklerin yönetimi, bir işletmede veya örgütte çalışan bireylerin işletmenin hedefleri doğrultusunda örgüte katkı sağlayabilecekleri ve performans gösterebilecekleri bir ortamın sunulmasıdır (Budak, 2008: 399).

Esty, Griffin ve Hirsch (1995) tarafından çeşitlilikler, birçok farklı boyutta incelenmiştir. Bu boyutlar başlıca; yaş, cinsiyet, din, ırk, aile durumu, hiyerarşi, engellilik, cinsel tercih, sınıf ve etnik kökeni olarak ele alınabilir (Sürgevil, 2010). Hubbard (2004), çeşitliliklerin boyutlarını "birincil ve ikincil çeşitlilikler" gibi iki ayrı grupta ele almıştır. Birincil çeşitlilikler, çeşitli bireylerin demografik veya doğduğu andan itibaren süregelen kişisel, fiziksel veya biyolojik özelliklerini ifade eder. İkincil çeşitlilikler ise, kişinin doğumundan itibaren çevresinden elde ettikleri değerleri başka bir ifade ile yaşamları boyunca elde ettikleri deneyimlerin ve yeteneklerinin şekillenmesinin etkisiyle ortaya çıkan çeşitlilikleri ifade etmektedir. Harrison, Price ve Bell'e (1998) göre; çeşitlilikler, yüzeysel ve derin çeşitlilikler olmak üzere iki farklı gruba ayrılırlar. Yüzeysel

çeşitlilikler, kişinin demografik özellikleri gibi açık ifadeleri kapsamaktadır. Derin çeşitlilikler ise kişinin düşünce yapısı ve davranış tutumlarından kaynaklanan çeşitlilikleri ifade etmektedir (Sürgevil, 2010: 13).

Strachan, Burgess ve Sullivan (2004) çeşitlilik yönetimi kavramını “farklı özelliklere sahip her bir çalışanın kendini değerli hissettiği, yeteneklerini değerlendirdiği ve örgütsel amaçlara katkıda bulunduğunu düşündüğü, birlikte verimli bir şekilde çalışacakları çevre yaratmaktır” şeklinde tanımlamıştır. Bir başka tanımda ise çeşitlilik yönetimi, örgütün performansını geliştirmek için kullanılan bir strateji aracıdır (Kirby ve Harter, 2003). Çeşitlilik yönetimi, işletmedeki işgücü çeşitliliğinin anlaşıldığı ve değer verildiği, her bir kişinin sahip olduğu yetenekleri tam olarak kullanabileceği bir organizasyon kültürü oluşturma sürecidir (Danullis, ve Dehling, 2004). Çeşitliliklerin yönetimi anlayışı, ilk kez 1960’larda bir grup toplumun ayrımcılığa karşı çıkmasıyla Amerika’da ortaya çıkmıştır. Amerikan istihdamında 1980’den 1990 yılları arasında büyük değişiklikler olmaya başlamıştır (Yanaşma, 2011). 1987 yılında Hudson Enstitüsü tarafından yayınlanan İşgücü 2000 raporunda bu değişimlerden bahsedilmiştir. Bu raporda (Johnston ve Packer, 1987), 1987 yılı ile 2000 yılları arasında Amerika’nın istihdamında ve ekonomi durumunda büyük değişikliklerin yaşanacağına yönelik konulardan söz edilmiş olup bu değişimlere bağlı olarak çeşitlilikleri içermeye ve onları değerli kılma anlayışı topluma katkı sağlamaya başlamıştır. Amerikan işgücünde görülen bu değişimlere karşılık olarak 1990 yılında R. Roosevelt Thomas “Çeşitlilikleri Yönetmek” teriminden söz etmiştir (Yanaşma, 2011).

İşletmelerin içinde buldukları bu çeşitlilikleri en etkin şekilde kullanmak için, çeşitliliğin faydalarını en üst seviyeye yükselten ve zararlarını en alt seviyeye düşüren bir sistem oluşturmaları beklenmektedir. Kültür farklılıkları, cinsiyet, dil ve din gibi etkenler örgütlerin stratejileri veya kültürlerinin bir parçası olarak kabul edilmelidir (Hite McDonald, 2006 ve Alas Mousa, 2016). Bu gibi durumlar göz önüne alınarak işletmelerde çeşitlilikler yönetimi anlayışı bir anlam oluşturmaya ve benimsenmeye başlamıştır. Bu noktadan hareketle, çeşitliliklerin etkin yönetilmesinin benzerlikler ve çeşitlilikler, tedirginlikler ve karmaşıklıklar arasında ortak bir nokta bulunması ve kaliteli davranışlar sergileyebilme yeteneği (Berett-Koehler, 2010: 2) olduğu söylenebilir. Çeşitlilik yönetiminde tüm işletme üyelerine eşit fırsatlar verilerek, bireylerin çeşitliliklerinin bir değer olarak ele alınması aynı zamanda yeteneklerinden en yüksek düzeyde faydalanılması amaçlanmalıdır. Çeşitlilik yönetimi algısının avantajları olarak değişikliklere uyum sağlama, örgüt üyelerinin performansını iyileştirme, iletişim, işbirliği, yenilik ve yaratıcılık gibi etkiler sıralanabilir (McMahan, Bell ve Virick, 1998; Foxman ve Easterling, 1999; Von Bergen, Soper ve Foster, 2002; Mollica, 2003; Özkaya, Özbilgin ve Şengül, 2008).

2.2. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, “örgütsel davranışların kabulü, örgütün amaçladıklarına ulaşılmasına yönelik çaba göstermesi, örgütteki varlığını devam ettirme isteği, örgütle içselleşme, örgüte sadakat duygusu ile bağlanma, kendini örgüte adanma ve örgütle özdeşleşme” (Lee ve Chen, 2013: 196) olarak tanımlanır ve çalışma hayatında pozitif değerlere yönelik davranışlar olarak ele alınır (Rungruang, 2012: 41). Örgütsel bağlılık, örgüt üyelerinin kendilerini işletme ile ilişkili aynı zamanda işletmeye ait olarak görmeleri sonucunda sağlanabilmektedir (İnce ve Gül, 2005: 13). Luthans’a (2011) göre; örgütsel bağlılık bireylerin belirli bir örgüte katılımı ve özdeşleşmesinin göreceli şiddeti ve örgütsel amaç ve değerlerle buluşan bir davranış biçimi oluşturan normatif baskıların toplamıdır.

Örgütsel bağlılık, kişinin bir örgüte veya eylemin gidişatına bağlanma durumudur (Luchak ve Gellaty, 2007). Bu nedenle, örgütlerin hedeflerine ulaşabilmesi için örgüt üyelerinin daha çok gayret etmelerini sağlamaktadır (Meyer ve Allen, 2004). Çalışanların kuruma bağlılık duygusu, organizasyon için olumlu sonuçlar doğurur ve iş verimliliklerini artırır. Çalışanın zayıf örgütsel

bağlılığı, işten çıkarılma, devamsızlık, işe geç kalma, stres, düşük performans gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (Türker ve Öztürk, 2016: 59). Örgütsel bağlılık terimi ilk olarak 1950'lerde Whyte tarafından yapılan araştırmalarla literatüre geçmiştir (Gül, 2002). Aynı zamanda 1980'li yılların sonları gibi ve 1990'lı yılların başında yönetimin tutumları ve politikaları ile ilgili değişimler mevcuttur. Bu değişimler örgütsel bağlılığın değerini vurgulamaktadır. Yapılan literatür taramasına göre, örgütsel bağlılık farklı gruplara ayrılmakla birlikte, çalışmalarda en yaygın kullanılan sınıflandırma Allen ve Meyer'in (1990) duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve kuralcı (normatif) bağlılık sınıflaması olmuştur.

Duygusal bağlılık; örgüt üyelerinin buldukları örgüte duygusal anlamda bağlılık göstermesi ve çalıştığı örgüte iç içe bağlı olmasına dayanmaktadır (Balay, 2000). Allen ve Meyer (1990), bir işletmede duygusal bağlılığın olması için birkaç faktörü barındırması gerektiğini ima etmiştir. Bu faktörler; işin albenisi, rol belirliliği, amaç açıklığı, amaç güçlüğü, önerilere açıklığı, çalışanlar arasında uygunluk, örgüte karşı güven, örgüt içi eşitlik, örgütte bireye verilen değer, geri bildirim ve katılımıdır.

Devam bağlılığı; bireylerin örgüte devam etme tercihini, bireyin örgüte karşı hissetmekte olduğu duygusal bağlılık değil (Ada, Alver ve Atlı, 2008: 492) bireylerin örgütten ayrılmaları sonucunda karşılaşacakları olumsuzlukları yaşamak istememeleri (Arbak ve Kesken, 2005: 67) durumu etkilemektedir. Bu nedenle, bireyler, örgütte çalışmayı sürdürmesinin örgüte sağlayacağı yararlar veya örgüte devamının sona ermesi sonucunda ortaya çıkabilecek sorunları (Balay, 2000: 38) kıyaslama yapmakta ve örgüte devam kararı durumunda yararlarının farkına vararak örgüte bağlılıkları sağlanmaktadır (Özutku, 2008: 82).

Normatif (Ahlaki) bağlılıkta ise, bireyin bulunduğu işletmede kalmasını bir vazife olarak düşünmesinden kaynaklanan bir bağlılık söz konusudur (Bozkurt ve Yurt, 2013). Bu durum sonucunda, birey kendisini işverene borçlu olarak düşünmektedir. Çünkü, işveren aracılığıyla çalışan bireye bazı yatırımlar ve harcamalar yapılmıştır. Özetle, çalışan bireyin örgüte yönelik sorumlulukları olduğunu düşünmesi örgüte karşı bağlılığını sergilemektedir (Yalçın ve İplik, 2005).

2.3. Çeşitlilik Yönetiminin Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi

Çeşitlilik yönetimi aktif şekilde uygulandığında işletmede meydana gelebilecek yararlı ve önemli örgüte yönelik davranışlar görmek mümkündür. Bu makalede çeşitlilik yönetiminin örgütsel davranışlardan birisi olan örgütsel bağlılığa nasıl bir etki gösterdiğini, örgütteki bireylerin örgütte hangi durumlarda nasıl bir bağlılık sergiledikleri araştırılmaktadır. Örgütlerin veya işletmelerin varlığını sürdürebilmesinde ve diğer işletmelere göre üstünlüğünü kanıtlayarak başarılı olmasında çalışanların örgütsel bağlılıkları büyük bir rol oynamaktadır (Gürkan, 2006: 9-12).

Bireylerin örgüte bağlılık gösterebilmeleri, örgütün tutum ve yapısı ile ilişkilidir. Bir başka deyişle örgüt; çalışanlarının örgütte kendi inisiyatifleri ile özgürce aldıkları kararla örgüte devamlılıklarını sürdürmek istiyorsa, çalışanlarının çeşitliliklerine yönelik politika ve etik davranışlar geliştirmek zorundadır. Bulduğumuz yüzyıl içerisinde hızla ilerleyen teknoloji sonucunda örgütün devamlılığını sürdürebilmesi için gerekli olan önemli kaynaklardan biri de örgüt üyeleri olmaktadır. Bununla birlikte örgütün ve üyelerinin birlikte yürütecekleri politika, norm ve etik değerleri etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir. Örgütte bireyler arasında saygı ve hoşgörünün bulunması örgüt üyelerinin örgüte kalmalarını sağlayabilir. Örgütlerde çeşitliliklerin aktif şekilde yönetilmesinin üyelerin örgüte devamlılığı ile doğru orantılı olduğu düşünülmektedir. Örgütün işleyişi bu durumdan pozitif yönde etkilenecektir.

Çeşitlilik yönetiminin örgüt üyelerinin bağlılığı üzerindeki etkisi açısından olumlu görüşler olduğu gibi olumsuz görüşlerde bulunmaktadır. Olumlu görüşler arasında en çok dikkati çeken ise örgüt üyelerinde çeşitlilikler doğru şekilde yönetildiğinde, örgüt çalışanlarının işlerini düzgün şekilde gerçekleştirdikleri ve örgüte bağlılıklarının arttığı yönündedir. Çeşitlilik yönetimi ile örgütsel bağlılık arasındaki olumsuz ilişkiye göre ise, örgütte çeşitlilikler artmasına rağmen bu çeşitlilikler etkin yönetilmediğinde örgüte bağlılığın zorlaştığı şeklindedir (Memduhoğlu, 2007).

Buluş ve Gümüş (2018), İstanbul'daki 4 ve 5 yıldızlı otellerde farklılıkların yönetiminin ve örgütsel bağlılığın, işten ayrılma niyetine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre; çeşitliliklerin etkin yönetildiği örgütlerde bağlılık düzeyinin arttığı ve bağlılık düzeyinin arttığı örgütlerde işten ayrılma niyetinin azaldığı tespit edilmiştir. Turizm işletmeleri çeşitlilik yönetimi kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç içerisinde düzenli bir çalışma sistemi oluşturularak bireylerdeki çeşitliliklerin önemi hakkında farkındalık oluşturulabilir, oluşan bu farkındalıkla beraber örgüte bağlılık artacak ve işten ayrılma niyeti azalır.

Gider ve Şencan (2016), İstanbul ilinin Tuzla ilçesinde gemi inşa sektöründe faaliyet gösteren kuruluşların "çeşitlilik yönetimi" anlayışı ile örgüt çalışanlarında görülen "örgütsel bağlılık" arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre; yöneticilerin ve idari personellerin örgütte çeşitliliklere karşı gelişen ve çeşitlilikler için algılanan bireysel tutum ve davranışları, yönetimin uygulamaları ve örgütteki çeşitlilik ortamı ile örgüt üyelerinin bağlılıkları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür.

Magoshi ve Chang (2009), Japon ve Koreli şirketlerdeki çeşitlilik yönetimi uygulamalarını ve bu uygulamaların çalışanların işyerindeki tutumlarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar, çeşitlilik yönetimi uygulamalarının, çalışanların adalet algılarına aracılık ettiği ve örgütsel bağlılık üzerinde olumlu etkileri arttırdığını göstermektedir.

Kurtulmuş (2016), çeşitlilik yönetiminin öğretmenlerin örgütsel bağlılığı ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucuna göre; farklılıklara saygı duyulmasının, farklılıkların hoş karşılanmasının ve farklılıkların örgüt yararına değerlendirilmesinin kısaca farklılıkların yönetiminin örgütsel bağlılık üzerinde önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir.

Ashikali ve Groeneveld (2015), dönüşümcü liderlik ve kapsayıcı örgütsel kültürün arabulucu rollerine ilişkin hipotezleri test ederek, kamu kuruluşlarındaki çeşitlilik yönetimi ile çalışanların duygusal bağlılığı arasındaki bağı araştırmıştır. Hollandalı kamu sektörü çalışanları üzerinde yapılan araştırma sonuçları, çeşitlilik yönetiminin çalışanların duygusal bağlılığı üzerindeki etkisinin, organizasyon kültürünün kapsayıcılığı üzerindeki etkisiyle kısmen açıklanabileceğini göstermektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Örnekleme

Çalışmanın amacı, çalışanlarda çeşitlilik yönetimi algısının örgütsel bağlılıkları üzerine etkisini belirlemektir. Araştırmanın evreni Türkiye'deki Kimya Endüstrisi çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmacı açısından zaman, maliyet, ulaşım açısından oluşan zorluktan dolayı örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu amaçla, araştırmanın örnekleme olarak İstanbul ve Düzce olmak üzere iki ilden tesadüfi olarak seçilen 'Hür Kimya' ve 'Bayer Plastik' işletmelerindeki mavi ve beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Beyaz yakalı çalışanlar toplam olarak iki işletme çalışanlarının %15'ini oluşturmakta ve örgütün yönetim, muhasebe, üretim şefleri ve vardiya amirlerini kapsamaktadır. Mavi yakalı çalışanlar ise %85'ini oluşturmakta ve işletmelerin üretim elemanlarını ifade etmektedir. Araştırmada iki işletmede toplam 176 çalışan bulunmaktadır. Bu çalışanlardan 162 kişi araştırmaya dâhil edilmiş fakat 14 anket eksik ya da sorunlu doldurma

sebebiyle analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak çalışma 148 kişiden elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. İşletmelerin yönetimlerinden gerekli izinler alınarak çalışanlara uygulanmıştır. Araştırmada, çalışanların çeşitlilik yönetimi algısını ölçmek amacıyla Balay ve Sağlam (2004) tarafından geliştirilen “eğitimde farklılıkların yönetimi ölçeğinin uygulanabilirliği” ölçeğinden faydalanılmıştır. Ölçek içerisinde toplamda 30 soru vardır. Örgütsel bağlılığı ölçmek için, Meyer ve Allen (1997) ölçeği kullanılmıştır. Anket formunda 24 soru yer almaktadır. Soru formunun alt boyutları; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır. Her boyut 8 ifadeden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında ölçekte yer alan tüm sorular 5’li likert olarak derecelendirilmiştir. Bu kapsamda sıralama; “1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde yapılmıştır.

3.3. Çalışmada Kullanılan Analiz Teknikleri

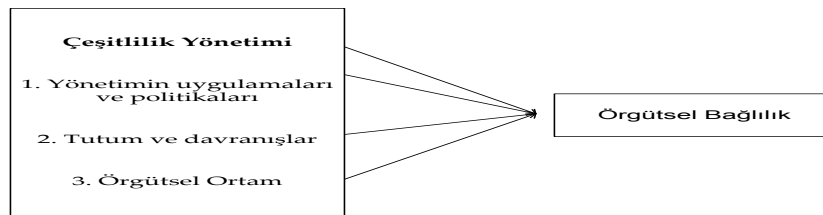
Çeşitlilik yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırma nicel bir çalışmadır. Araştırma verileri SPSS istatistik programında analiz edilmiştir. Araştırma da demografik özellikler analiz edilmiştir. Değişkenlerin güvenilirlik analizi yapılmış ve KMO değerleri tablolar yardımı ile gösterilmiştir. Faktör analizi yapılarak değişkenlerin kaç faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Korelasyon analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Son aşamada ise regresyon analizi yapılmış ve hipotezler teste tabi tutulmuştur.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada çeşitlilik yönetiminin (bağımsız değişkenin), örgütsel bağlılık (bağımlı değişken) üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Araştırmanın sorusu “çalışanların çeşitlilik yönetimi algısı örgütsel bağlılıklarını ne düzeyde etkiler?” şeklindedir. Yapılan literatür taramasına dayanarak oluşturulan hipotezler aşağıdaki şekildedir:

- **H:** Çalışanların çeşitlilik yönetimi algısının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.
 - ✓ **H_a:** Yönetimin uygulamaları ve politikaları alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.
 - ✓ **H_b:** Tutum ve davranışlar alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.
 - ✓ **H_c:** Örgütsel ortam alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır.

Araştırmanın kuramsal modeli Şekil 1.’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Kuramsal Modeli

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma probleminin çözümüne ilişkin toplanan verilerin analizi ve analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular ele alınmaktadır. Demografik bulgular, güvenilirlik ve geçerlilik analizi, faktör analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi ve son olarak hipotezlerin sorgusu başlıkları altında ele alınmıştır ve yorumlanmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Araştırma katılımcılarının %57,4'ü kadın (n=85), %42,6'sı erkektir (n=63). Katılımcıların %13,5'i 24 yaş ve altı aralığında (n=20), %43,9'u ise 25-34 yaş aralığında (n=65), %31,1'i ise 35-44 yaş aralığında (n=46), %9,5'i ise 45-54 yaş aralığında (n=14), %2'si ise 55 yaş ve üstü (n=13) yer almaktadır. Bu durumda işletme çalışanlarının yarısı genç yaş ortalaması olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan katılımcıların %41,2'si bekâr (n=61), %58,8'i evlidir (n=87). Araştırmaya katılan çalışanlar eğitim durumları ele alındığında ise %39,2'si lise mezunu (n=58), %19,6'ı ilköğretim mezunu (n=29), %16,9'u lisans mezunu (n=25), %14,2'si ön lisans mezunu (n=21), %10,1 lisansüstü eğitim almıştır (n=15). Çalışmaya katılan araştırmacıların işletmedeki pozisyonları %62,2'si alt kademe (n=92), %26,4'ü orta kademe (n=39), %11,5'i üst kademe (n=17) olarak dağıldığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların çalışma süreleri incelendiğinde %43,9'u 25 aydan fazla (n=65), %23'ü 7-12 ay aralığında (n=34), %12,2'si 14-24 ay aralığında (n=18), %10,8'i 6 ay ve altında (n=16), %10,1'i 13-18 ay aralığında (n=15) çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların aylık geliri incelendiğinde ise %61,5'i 2000-2500 TL aralığında (n=91), %25,7'i 2501-3500 TL aralığında (n=38), %6,8'i 3501-4500 TL aralığında (n=10), %4,1'i 4501-5500 TL aralığında (n=6), %2'si 5500 TL ve üzeri (n=3) ücret aldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişken	Grup	Frekans	Yüzde (%)
Yaş	24 yaş ve altı	20	13,5
	25-34	65	43,9
	35-44	46	31,1
	45-54	14	9,5
	55 yaş ve üstü	13	2
Cinsiyet	Kadın	85	57,4
	Erkek	63	42,6
Medeni Durum	Evli	87	58,8
	Bekar	61	41,2
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	29	19,6
	Lise	58	39,2
	Önlisans	21	14,2
	Lisans	25	16,9
	Lisansüstü	15	10,1
Fiziksel Engel	Evet	3	2
	Hayır	145	98
İşteki Pozisyon	Alt kademe	92	62,2
	Orta kademe	39	26,4
	Üst kademe	17	11,5
Çalışma Süresi	6 ay ve altı	16	10,8
	7-12 ay	34	23
	13-18 ay	15	10,1
	19-24	18	12,2
	25 ay ve üstü	65	43,9
Aylık Gelir	2000-2500 TL	91	61,5
	2501-3500 TL	38	25,7
	3501-4500 TL	10	6,8
	4501-5500 TL	6	4,1
	5501- ve daha fazlası	3	2
Toplam		148	100

4.2. Güvenirlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliklerini belirlemek için içsel tutarlılık analizi kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında görgül araştırmalarda sıkça kullanılan Likert tipi ölçekler için Cronbach tarafından geliştirilmiş olan alfa katsayısı (α) kullanılmaktadır. Cronbach alfa katsayısının 0,70 üzerinde olduğu durumda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Pallant, 2011: 97; Büyüköztürk, 2011:170-171). Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliklerini sınamak amacıyla güvenirlilik analizi yapılmıştır. Çeşitliliklerin yönetimi ve örgütsel bağlılık ölçeklerine ilişkin güvenirlilik sonuçları Tablo 2’de yer aldığı gibidir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Değişken ismi	Madde sayısı	Cronbach's Alpha (α) Değeri	KMO Değeri
1	Çeşitlilik Yönetimi	20	0,92	0,907
	Yönetimin Uygulamaları	10	0,91	
	Tutum ve davranışlar	6	0,84	
	Örgütsel ortam	4	0,74	
2	Örgütsel Bağlılık	23	0,79	0,745
	Duygusal bağlılık boyutu	5	0,86	
	Zoraki bağlılık boyutu	6	0,71	
	Ahlaki bağlılık boyutu	12	0,76	
	Toplam	43	0,91	

Tablo 2’de, çeşitlilik yönetimi ($\alpha=0,92$) ve örgütsel bağlılık ($\alpha=0,79$) boyutlarının güvenilirlik değerleri açısından kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir.

4.3. Faktör Analizi

Çalışanların çeşitlilik yönetimine ilişkin davranışlarını değerlendirmek için uygulanan “çeşitlilik yönetimi” ölçeği faktör analizi sonucunda orijinalliğini koruyarak 3 faktör altında toplanmıştır. Bu boyutlar da, *duygusal bağlılık* boyutu 5 ifade, *devam bağlılığı* alt boyutu 6 ifade, *normatif bağlılık* alt boyutu 12 ifade yer almaktadır.

Tablo 3’te faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu ölçeğin alt boyutları 0,712 ile 0,912 aralığında değişen güvenilirlikte bir yapıya sahiptir. Ölçeğin toplam varyansı %58,413’ dir. Birinci faktörü olan *yönetimin çeşitlilik uygulamaları ve politikaları*, ölçeğin %41,037’sini; ikinci faktör olan *tutum ve davranışlar*, ölçeğin %11,007’sini, üçüncü faktör olan örgütsel ortam, ölçeğin %6,372’ sini açıklamaktadır. Faktör analizinde faktör matrisinin ters çevrilmesi yöntemlerinden biri olan varimax tekniğinden faydalanılmıştır. Faktörlerin açıklama yüzdelerinin 0,50’den fazla olması analizin geçerli olduğunu göstermektedir (Scherer vd., 1988).

Tablo 3. Çeşitlilik Yönetimi Ölçeğinin Faktörlere Dağılımı

İFADELER	Yönetimin Uygulamaları	Tutum ve Davranışlar	Örgütsel ortam
İşyerimizde tüm çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirme çabaları desteklenir.	0,573		
İşyerimiz cinsiyet, yaş, dil, din, sosyo-ekonomik düzey, eğitim, yetenek ve beceri gibi farklılıklara değer vermeyi insan kaynakları politikası haline getirmiştir.	0,663		
İşyerimizde yöneticiler farklılıklarına rağmen tüm çalışanları karar alma aşamasına dâhil ederler.	0,751		
İşyerimizdeki çalışanlar birbirlerini anlama konusunda empati yaparak hareket ederler.	0,716		
İşyerimizde yöneticiler farklılıkların üzerine yoğunlaşmanın çalışanların yaratıcılığını arttırdığını düşünmektedirler.	0,745		
İşyerimizde farklı kültürlerden gelen ve azınlık özellikler taşıyan çalışanların yönetici olmasına izin verilir.	0,645		
İşyerimizde yöneticiler çalışanların farklı beklentilerini karşılayacak bir yönetim yürütmektedirler.	0,796		
İşyerimizde yöneticiler çalışanların sahip oldukları farklı yetenek ve becerilerini çalışma yaşamına kazandırmaya çalışırlar.	0,733		
İşyerimizde yöneticiler farklılıklar nedeniyle oluşan sorunların üstünden gelmek için yeterli deneyim, bilgi ve beceriye sahiplerdir.	0,662		
İşyerimizde çalışanlar eşit biçimde ödüllendirme ve prim kriterlerinden yararlanırlar.	0,780		
İşyerimizde farklı yaş gruplarından kişiler çalışmaktadır.		0,663	
İşyerimizde siyasi görüş ve düşünceler nedeniyle ayrımcılık yapılmamaktadır.		0,792	
İşyerimizde ekonomik farklılıklar nedeniyle ayırım yapılmamaktadır.		0,748	
İşyerimizde dini inançlar nedeniyle kimseye ayrımcılık yapılmamaktadır.		0,796	
İşyerimizde farklı ırk ve etnik köken nedeniyle ayrımcılık yapılmamaktadır.		0,732	
İşyerimizde diğer çalışanlarla her konuda rahat iletişim kurabiliyorum.		0,528	
İşyerimizde engelli çalışanlara yönelik ayrımcılık yapılmamaktadır.			0,673
İşyerimizde farklı kültürlerden gelen ve azınlık özellikler taşıyan çalışanların sosyal aktivitelere dâhil olmasına fırsat verilir.			0,612
İşyerimiz farklı özelliklere sahip kişilerin işe alınmasını desteklemektedir.			0,616
Farklılığımıza saygı duyulup duyulmaması örgütsel bağlılığımı ve çalışma performansımı etkiler.			0,724

Örgütsel bağlılık ölçeği faktör analizi sonucunda 3 alt boyutta toplanmıştır. Güvenilirlik katsayıları 0,772 ile 0,828 aralığında değişmektedir. Tablo 4'te faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Ölçeğin toplam varyansı %58,156'dır. Birinci faktör, *normatif bağlılık* ölçeğinin %38,465'ini ikinci faktör olan *devam bağlılığı* ölçeğinin %11,593'ünü, üçüncü faktör olan *duygusal bağlılık* ölçeğinin %8,092'sini açıklamaktadır.

Tablo 4. Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Faktörlere Dağılımı

İFADELER	Normatif Bağlılık	Devam Bağlılığı	Duygusal Bağlılık
Kariyerimin bundan sonraki bölümünde bu işyerinde çalışmaktan mutluluk duyarım.	0,682		
Sosyal hayatımda işyerim hakkında konuşmaktan rahatsız olmam.	0,530		
İşyerimde yaşanan sorunları kendi problemim gibi hissederim.	0,743		
Bu işyeri benim için önemli, kişisel bir anlam taşıyor.	0,717		
İşyerimden ayrılmayı istiyor olsam bile, hemen ayrılmak benim için zor olacaktır.	0,570		
Günümüzde insanların çok sık iş değiştirdiğini görüyorum.	0,440		
Bir insanın çalıştığı işyerine daima sadık kalması gerektiğine inanıyorum.	0,700		
Başka bir işyerinde daha iyi şartlarda çalışma imkânı bulsam da bu işyerimden ayrılmamın doğru olmadığını düşünüyorum.	0,551		
Bu işyerinde çalışmaya devam etmem sadakati önemli ve ahlaki bir sorumluluk olarak görmemdir.	0,622		
Bir işyerine sadık olarak çalışmanın doğru bir davranış olduğunu düşünüyorum.	0,632		
İnsanların çalışma hayatlarını aynı işyerinde geçirdikleri günlerde her şey daha iyiydi.	0,652		
Bu işyerinden ayrılıp başka bir işyerinde sıfırdan başlamak istemem.	0,540		
Başka bir iş bulmadan şuan ki işimden ayrılırsam, ortaya çıkacak sorunlar beni korkutmaz.		0,581	
Şuan işimi bırakmaya karar verirsem hayatımda pek çok şey aksar.		0,622	
Bu işyerinde çalışmayı istediğim kadar buna mecburumda.		0,744	
Şuan işimi bırakmak bana pahalıya mal olmaz.		0,585	
Bu iş yerinden ayrılmayı göze alamamamın bir nedeni de daha iyi seçeneklerin olmamasıdır.		0,500	
Bu işyerinden ayrılmayı düşünemeyecek kadar az seçeneğim olduğunu düşünüyorum.		0,610	
Bu işyerine duyduğum bağlılığı başka bir işyeri içinde duyabileceğimi düşünüyorum.			0,579
Bu işyeriyle aramda duygusal bir bağ hissetmiyorum.			0,537
Bu iş yerinde 'ailenin bir parçası' gibi hissetmiyorum.			0,700
Bu işyerinde çalışmaya devam etmek istememin nedenlerinden biri ayrılmamın kişisel fedakârlıklar gerektirecek olmasıdır.			0,641
Bir işyerine bağlı olmanın artık önemli olduğunu düşünmüyorum.			0,710

Şimşek (2007)'e göre, boyutlara ait değişkenler tek bir model içerisinde test edilebildiği gibi ölçme modelleri her bir değişken için ayrı olarak da test edilebilir. Bu çalışmada her bir ölçek ifadesi ayrı ayrı açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur.

4.4. Korelasyon Analizi

Çeşitlilik yönetimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te belirtilmiştir. Ölçek ifadelerine yönelik yapılan analiz bulguları, **p<0,01; *p<0,05 düzeyinde anlamlı olarak kabul edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, çeşitlilik yönetimi ve alt boyutlarının "yönetim uygulamaları, tutum ve davranışlar, örgütsel ortam" örgütsel bağlılık ile ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	Çeşitlilik Yönetimi	Örgütsel Bağlılık	Yönetimin uygulamaları	Tutum ve davranışlar	Örgütsel ortam
Çeşitlilik Yönetimi	3,64	0,67	1				
Örgütsel Bağlılık	3,43	0,42	0,667**	1			
Yönetimin uygulamaları	3,39	0,83	0,7925**	0,646**	1		
Tutum ve davranışlar	4,03	0,75	0,739**	0,437**	0,487**	1	
Örgütsel ortam	3,71	0,81	0,761**	0,513**	0,607**	0,439**	1

**p<0,01; *p<0,05

Tablo 5'e göre, çeşitlilik yönetimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Tüm değişkenler arasında 0,01 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların ölçek ortalamalarına ilişkin verileri değerlendirildiğinde, çalışanlara göre, çeşitlilik yönetimi boyutlarından tutum ve davranışlar boyutunun en yüksek düzeyde önem (4,03) arz ettiği ve ikinci sırada örgütsel ortam (3,71) boyutu ve son sırada yönetimin uygulamaları (3,39) boyutunun önem arz ettiği saptanmıştır.

4.5. Regresyon Analizi ve Hipotez Testleri

Pearson Korelasyon analizinin ardından çeşitlilik yönetimi ve alt boyutlarının örgütsel bağlılık ile ilişkisi tespit edilmiş ve ilişki bulunmayan alt boyutlar regresyon analizine dahil edilmemiştir. Çeşitlilik yönetimi ve alt boyutları olan "yönetimin uygulamaları, tutum ve davranışlar ve örgütsel ortam" boyutlarının örgütsel bağlılık üzerinde ne düzeyde etkisi olduğunu belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 6. Çeşitlilik Yönetimi ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	T	P	F	Model (P)	R ²
	Sabit	1,91	13,37	0,000	117,239	0,000	0,45
Örgütsel bağlılık	Çeşitlilik yönetimi	0,41	10,82	0,000			

Temel hipotez sorgusu: Çalışmanın H: "Çalışanların çeşitlilik yönetimi algısının örgütsel bağlılıkları üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre; çeşitlilik yönetimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=117,239$; $p<0,01$; $R^2=0,45$). Başka bir ifadeyle, çeşitlilik yönetimi algısı 1 birim arttığında örgüt üyelerinin örgüte karşı olan bağlılıkları 0,41 düzeyinde artacaktır. Bu durum göz önüne alındığında temel hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 7. Çeşitlilik Yönetimi Alt Boyutları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Regresyon Analizi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	T	P	F	Model (P)	R ²
Örgütsel bağlılık	Sabit	1,994	12,745	0,000	39,704	0,000	0,45
	Yönetimin uygulamaları	0,084	5,943	0,000			
	Tutum ve davranışlar	0,073	1,802	0,074			
	Örgütsel ortam	0,246	2,042	0,043			

Çalışmada; H1a: "Yönetimin uygulamaları ve politikaları alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" hipotezinin regresyon analizi sonuçlarına göre; yönetimin uygulamaları ve politikaları, örgütsel bağlılığı pozitif yönde ($B=0,084$) ve anlamlı ($p < 0.01$) bir şekilde

etkilemektedir. Başka bir ifade ile, yönetimin uygulamaları ve politikaları bir birim arttığında örgüte bağlılık anlayışı 0,084 düzeyinde artacaktır. Bu bilgilerden yola çıkarak H_{1a} hipotezi kabul edilmiştir. H_{1b} : “Tutum ve davranışlar alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” hipotezinin regresyon analizi sonucunda ise; tutum ve davranışlar, örgütsel bağlılığı pozitif yönde ($B=0,073$) ve anlamlı ($p>0.05$) bir şekilde etkilemediği görülmektedir. Dolayısıyla H_{1b} hipotezi reddedilmiştir. H_{1c} : “Örgütsel ortam alt boyutunun örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır” hipotezinin test edilmesi ve arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; örgütsel ortam, örgütsel bağlılığı pozitif yönde ($B=0,246$) ve anlamlı ($p <0.05$) bir şekilde etkilemektedir. Başka bir ifade ile, örgütsel ortam bir birim arttığında örgüte bağlılık anlayışı 0,246 düzeyinde artacaktır. Dolayısıyla; H_{1c} hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulgulara göre, çalışanların örgütlerin çeşitliliklerine yönelik tutum ve davranışları çalışanın örgütte kalma isteğini etkilememekte fakat örgütlerin çeşitliliğine yönelik yönetimin uygulamaları ve örgütsel ortam örgütsel bağlılığı anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilemektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

21. yüzyılda hem toplum açısından hem de örgütler açısından çeşitlilik önemli bir kavram olarak gündeme gelmektedir. Örgüt içerisindeki çeşitlilikler; örgüt içerisinde çatışmalar, bireylerarası yanlış anlaşılmalara, moral bozukluğu ve üretilen ürün veya hizmetin kalitesi gibi birçok faktöre etki etmektedir. Çeşitli özelliklere sahip bireyleri işe alma ve onları örgüte bağlı hale getirme, işletmenin çeşitlilik yönetiminde sistemli bir uygulama aynı zamanda işletmenin vizyon ve misyonunu etkileyen faktörlerden biridir. Örgüt üyelerinin emeklerini yönetirken, örgütün diğer işletmeler ile rekabet sağlaması için istihdam, ücret politikası, performans değerlendirme, çalışan eğitimi, örgüt yöneticilerinin bireysel davranışı gibi faktörler çeşitlilik yönetiminin etkisini sağlamaktadır (Matković, 2011: 7). Öncelikle, işletme içerisindeki farklılığa karşı farkındalık oluşturulursa çalışanların örgüte bağlılıklarında artış yaşanacaktır (Buluş ve Gümü, 2018). Çalışma kapsamında örgütsel ortamın örgütsel bağlılık üzerindeki anlamlı ve pozitif etkisi olduğunun tespiti bu çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Çalışma bu bağlamda, daha önce yapılan araştırmalarla benzer sonuçlar ortaya koymaktadır (Kurtulmuş, 2016; Ashikali ve Groeneveld, 2015). Araştırmada saptanan bir diğer bulgu olan yönetimin uygulamalarının örgütsel bağlılığı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucu Gider ve Şencan (2016) ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmaya dâhil olan örgüt çalışanlarının çeşitlilik algıları yöneticilerin çeşitliliği nasıl ve ne şekilde yönetebildiğinden etkilenmekte ve bu durum örgüt üyelerinin işlemeye bağlılıklarında yoğun şekilde rol oynamaktadır. Örgütlerde çeşitliliklere yönelik meydana gelmiş olan çalışan tutum ve davranışları, fiziksel ortam ve örgütün uygulamaları örgütte var olan çeşitliliğin esas olarak belirlenmesinin alt boyutlarındandır.

Bu çalışmada; işletmenin çeşitlilik yönetimi boyutlarının belirlenmesi ve bu boyutların örgüt üyelerinin örgüte gösterdikleri bağlılığı ile ilişkilendirilmesi aynı zamanda nasıl bir etkisinin bulunduğu araştırılmıştır. Bu sonuçlara göre, örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkileyen çeşitlilik yönetimi; örgüt yöneticilerinin ve çalışanlarının aralarında saygı, hoşgörü, empati vb. gibi konularda birbirlerine destek çıktıkları aynı zamanda çeşitliliklerine hiçbir ayırım gözetmeksizin davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Çeşitliliklerin yönetimi boyutu kapsamında; örgüt yöneticilerinin çalışanlarına destek, onların düşüncelerine değer verme ve düşüncelerini ifade etmelerine katkı sağlamaları ifade edilmektedir. Örgütsel ortamın örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu doğrultuda, örgüt üyelerinin eğitimi ve gelişimi, karar alma süreçlerine dahil olmaları, yaratıcılık ve yenilik için risk alma, ödül, iletişim ve takım çalışması gibi faktörlerin çalışanların örgütsel bağlılığını geliştirdiği söylenebilir. Yönetimin çeşitlilik uygulamaları ve politikaları; örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir. Bir başka ifadeyle,

örgüt yönetiminin çalışanları üzerinde veya işletme içerisinde gösterdikleri tutum, ahlak düzeyleri, değerleri, örgüt politikaları ve uygulamaları çalışanların örgütte kalma kararlarını doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışma da, genelde tüm işletmelerdeki çeşitlilik yönetimi ve özelden ise kimya endüstrisi işletmeleri kapsamında çeşitlilik yönetimi incelenmiştir. Çeşitliliklerin yönetimi; örgüt üyelerinde hem eşit istihdam sağlanması hem de çalışanların çeşitliliklerine saygı ve özveri duyarak çeşitliliklerinden faydalanmayı içermektedir. Dolayısıyla çeşitlilik yönetimi uygulanması kolay olan bir yönetim anlayışı değildir. Yöneticilerin çeşitlilikleri etkili yönetilmesi için yardımcı faaliyetler oluşturması ve öncelikle çalışanların çeşitlilikleri benimsemelerini sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte homojen bir yönetim politikası benimsenmemelidir tam tersine yönetim anlayışı çeşitlilikleri örgüt içerisinde barındıran bir sistemle desteklenmelidir. Çeşitlilik yönetimi algısının yüksek olduğu işletmelerde çalışanlar örgütsel amaç ve değerlerle bütünleşerek örgütlerde kalma istek ve örgüte bağlılıkları artmaktadır. Bir başka deyişle, işletmelerdeki çeşitliliklere saygı duyulan bir ortamın çalışanları isteyerek organizasyona ve organizasyonun hedef ve değerlerine bağladığı söylenebilir. Örgütün yapısına faydaları ve avantajları görüldüğünde işletmelerin çeşitlilik yönetimi anlayışına yatırım yapmaları gerekmektedir. Yöneticilerin çeşitlilik yönetimine ilişkin strateji ve politika oluşturmaları önerilmektedir. Ayrıca, etkin çeşitlilik yönetiminin, yoğun rekabet ortamında işletmelerin etkili bir rekabet aracı haline geleceği düşünülmektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda çeşitlilik yönetimi literatürünün zenginleştirilmesi için konunun diğer değişkenlerle ilişkisinin incelenmesine ihtiyaç vardır. Eğitim, sağlık, turizm, ulaştırma gibi pek çok sektörde çeşitlilik yönetiminin nasıl uygulanabileceğine ilişkin ampirik çalışma sayısının artırılması gerek literatürdeki eksikliğin doldurulması açısından ve gerekse bu sektörlerdeki yöneticilere uygulamalar için yol göstermesi açısından katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ada, N., Alver, İ., ve Atlı, F. (2008). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Manisa Organize Sanayi Bölgesinde Yer Alan ve İmalat Sektörü Çalışanları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 8(2), 487-518.
- Ashikali, T., ve Groeneveld, S. (2015). Diversity management in public organizations and its effect on employees' affective commitment: The role of transformational leadership and the inclusiveness of the organizational culture. *Review of Public Personnel Administration*, 35(2), 146-168.
- Alas, R., ve Mousa, M. (2016). Cultural diversity and business schools' curricula: a case from Egypt. *Problems and Perspectives in Management*, 14(2), (cont.-1), 130-136.
- Alas, R., ve Mousa, M. (2016). Organizational culture and workplace spirituality. *International Journal of Emerging Research in Management and Technology*, 5(3).
- Allen, N. J., ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Berett-Koehler, (2010). *World class diversity management: A strategic approach* (by R. Roosevelt Thomas, Jr), 2-22.
- Bozkurt, Ö., ve Yurt, İ. (2015). Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Akademik Personel Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 15, 59-75.
- Budak, G. (2008). *Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.
- Bulşu, Ç., ve Gümüş, M. (2018). Farklılıkların Yönetimi ve Örgütsel Bağlılığın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 322, 344.

- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Deneyisel desenler: öntest-sontest kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with amos: basic concepts, applications and programming*, 2nd Edition, Routledge Taylor and Francis Group, New York.
- Danullis, M., ve Dehling, S. (2004). *Diversity management- a new paradigm*, Kristianstad University, January, s. 21.
- Esty, K., Griffin, R., & Hirsch, M. S. (1995). A manager's guide to solving problems and turning diversity into a competitive advantage: Workplace diversity. *Boston: Adams Media*.
- Foxman, E., ve Easterling, D. (1999). The representation of diversity in marketing principles texts: An exploratory analysis. *Journal of Education for Business*, 74(5), 285-288.
- Gider, İ., ve Şencan, H. (2015). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:15 Özel Sayı:29 Bahar2016/1 s.189-204
- Gider, İ., ve Şencan, H. (2016). İşletmelerin farklılık yönetimi anlayışı ile işletme üyelerinin örgütsel bağlılık tutumlarına yönelik bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29):189-204.
- Gonzalez, Jorge A. (2010), Diversity change in organizations: a systemic, multilevel, and nonlinear process, *The Journal of Applied Behavioral Science*, 46(2):197-219.
- Gül, H. (2002), Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirmesi, *Ege Academic Review*, 2 (1), s.37-56
- Gümüş, M. (2009), *Turizm işletmelerinde farklılıkların yönetimi*, Sabuncuoğlu, Z. (Ed.), *Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış*, Marmara Kitap Merkez Yayınları, Bursa, s.329-342.
- Gürkan, Ç. (2006). Örgütsel bağlılık: örgütsel iklimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve trakya üniversitesi'nde örgüt iklimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne.
- Harrison, D. A., Price, K. H., ve Bell, M. P. (1998). Beyond relational demography: Time and the effects of surface-and deep-level diversity on work group cohesion. *Academy of management journal*, 41(1), 96-107.
- Hubbard, E. E. (2004). *The manager's pocket guide to diversity management*. Amherst, Massachusetts: HRD Press.
- İnce, M., ve Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Johnston, W. B., ve Packer, A. E. (1987). *Workforce 2000: Work and workers for the 21st century*. Hudson Institute.
- Kamaşak, R., ve Yücelen, M. (2007). Farklılıkların etkin yönetimi: çalışanların farklılık algısı ve ampirik bir araştırma. B. Dereli (Dü.) içinde, *İşgücünde Farklılıkların Yönetimi* (s. 31-57). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kirby, E. L., ve Harter, L. M. (2003). Speaking the language of the bottom-line: the metaphor of" managing diversity". *The Journal of Business Communication* (1973), 40(1), 28-49.
- Kreitz, P. A. (2008). Best practices for managing organizational diversity. *The Journal of Academic Librarianship*, 34(2), 101-120.
- Kurtulmuş, M. (2016). The effect of diversity management on teachers' organizational commitment and organizational citizenship behavior. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 6(3), 277-302.
- Lee, C.-C., ve Chen, C.-J. (2013). The Relationship between Employee Commitment and Job Attitude and Its Effect on Service Quality in the Tourism Industry. *American Journal of Industrial and Business Management*, 3, 196-208.
- Luchak, A. A. ve Gellaty, I. R. (2007), A Comparison of Linear and Nonlinear Relations Between Organizational Commitment and Work Outcomes, *Journal of Applied Psychology*, 92 (3), s.786- 793.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior: an evidence-based approach*. McGraw-Hill/Irwin.

Çeşitlilik Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kimya Endüstrisinde İncelenmesi

- Magoshi, E., ve Chang, E. (2009). Diversity management and the effects on employees' organizational commitment: Evidence from Japan and Korea. *Journal of world business*, 44(1), 31-40.
- Matkovic, Antonio (2011). Raznolikost u upravljanju ljudskim potencijalima: Priručnik za Poslodavce Bestias Dizajn, Zagreb-Croatia.
- Malvic, Sanja Tvarog (2014). Percipirana organizacijska pravednost kao determinanta organizacijske odanosti, *Ekonomski Misaol Praksa Dbk*, God XXII, Br. 1. (43-62), Zagreb, Croati.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. *Commitment in the workplace: theory, research and application*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1997.
- McDonald, K. S., Hite, L. M., ve Mansour-Cole, D. (2006). Capturing career reflections: construction of an instrument to explore careers and career development. *Online Submission*.
- McMahan, G. C., Bell, M. P., ve Virick, M. (1998). Strategic human resource management: Employee involvement, diversity, and international issues. *Human Resource Management Review*, 8(3), 193-214.
- Memduhoğlu, H. B. (2007). *Yönetici ve öğretmen görüşlerine göre türkiye'de kamu liselerinde farklılıkların yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (2004), *TCM Employee Commitment Survey Academic Users Guide*, Department of Psychology, The University of Western Ontario, s.1-16.
- Mollica, K. A. (2003). The influence of diversity context on white men's and racial minorities' reactions to disproportionate group harm. *The Journal of Social Psychology*, 143(4), 415-431.
- Özgener, Ş. (2008). Diversity Management and Demographic Differences-based Discrimination: The Case of Turkish Manufacturing Industry. *Journal of Business Ethics*, 82(3), 621-631.
- Özkaya, M. O., Özbilgin, M., ve Şengül, C. M. (2008). Türkiye'de Farklılıkların Yönetimi: Türk ve Yabancı Ortaklı Şirket Örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 359-374.
- Özutku, H. (2008). Örgüte Duygusal, Devamlılık Ve Normatif Bağlılık İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 79-97.
- Özyürek, M. (2005). *Bireysel farklılıkları inceleme yaklaşımları*. Ankara: Kök Yayıncılık
- Pallant, C. (2011). *Demystifying Disney: a history of Disney feature animation*. Bloomsbury Publishing USA.
- Rosado, C. (2006). What Do We Mean By "Managing Diversity"? *Rosado Consulting for Change in Human Systems*, 3, 1-15.
- Rungruang, P. (2012). Antecedents of organizational commitment of academics in Thailand: qualitative analysis. *Research Journal of Business Management*, 6(2), 40-51.
- Scherer, Robert F., Luther, David C., Wiebe, Frang A., Adams, J.S. (1988). Dimensionality of coping: factor stability using the ways of coping questionnaire, *Psychological Report*, 62(3), 763-770.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş:(temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ekinoks.
- Strachan, G., Burgess, J., ve Sullivan, A. (2004). Affirmative action or managing diversity: what is the future of equal opportunity policies in organisations?. *Women in Management Review*.
- Sürgevil, O. (2010). Çalışma yaşamında farklılıkların yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Thomas, R. R. (1990). From affirmative action to affirming diversity. *Harvard Business Review*, 2:107-117.
- Türker, N., ve Öztürk, İ. (2016). İnfaz koruma memurlarının iş doyumunu ve örgütsel bağlılıkları: Batı Karadeniz bölümü örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 59 (1), 56-78.
- United States Government Accountability Office. (2005). Diversity management: Expert-Identified leading practices and agency examples. Report to the Ranking Minority Member, Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, U.S. Senate, GAO- 05-90.

- Von Bergen, C. W., Soper, B., ve Foster, T. (2002). Unintended negative effects of diversity management. *Public Personnel Management*, 31(2), 239-251.
- Yalçın, A. ve İplik, F. N. (2005). Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Adana ili örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), s.395- 412.
- Yanaşma, G. (2011). Farklılıkların yönetiminin yönetsel etkinliğe katkıları; Çorum'da kamu kurumu örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum.*

Türkistan Kam/Şamanlarından Anadolu Halay Başlarına

From Khams/Shamans of Turkestan to Heads of Halay

Fahri DAĞI¹

¹Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Karabük, Türkiye

ORCID:

F.D.:0000-0002-2222-1192

Corresponding Author:

Fahri DAĞI

Email:

fahridagi@gmail.com

Citation: Dağı, F. (2020). Türkistan kam/şamanlarından Anadolu halay başlarına. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 1027-1045.

Submitted: 20.12.2020

Accepted: 23.12.2020

Özet

Tunguzların "şaman", Türklerin "kam", "ozan", "baksı", "bakşı" gibi adlar verdiği bu şahıslar, İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde dini ritüelleri ve ayinleri düzenleyen ve yöneten kişilerdi. Zamanla sosyal iş bölümünün gerçekleşmesi neticesinde yeni meslek grupları oluşmuştur. Bu durum sonucunda şamanlar; şeyh, âşık (ozan), efsuncu gibi yeni adlar altında görevlerini icra etmişlerdir. Türk kam/şamanları, beyler ve alplar ava çıkmadan önce avın bereketli ve sorunsuz geçmesi için, Türk hakanı Göktenrı'ya kurban sunarken, ölen kişilerin ruhlarını uçmağa (cennete) veya tamuya (cehenneme) götürürken ellerinde davullarıyla özel ezgiler eşliğinde efsunlu sözler söyleyerek çeşitli danslar icra ederlerdi. Kam/Şamanlar bu vasıflarıyla Türk toplum hayatında kolektif ruhunun temsilcileridir. Kam/Şamanlar, hakanlardan sonra Türk toplumunda önemli göreve sahip kişililerden biridir. Günümüzde Türklerin düğün, asker uğurlama, sünnet şenlikleri gibi kolektif törenlerinde halay ve bunun baş icracısı olan halay başları etkin bir rol üstlenmektedir. Halayı yöneten, komut veren, halayın ortasına tek başına çıkarak vecde halinde Tanrı'nın ve göğün temsilcisi olan kartal başta olmak üzere çeşitli hayvanların hareketlerini taklit eden, şaman dualarını andıran çeşitli sözler söyleyen, davulcu ve zurnacıya talimatlar vererek ritmi belirleyen kişi hep halay başıdır. Bin yıllar boyu, toplumlara ve kişilere musallat olan kötü ruhları kovarı, büyücü, sağaltıcı, oyuncu (dansçı), ruh güdücü gibi birçok görev üstlenen şamanla, Türk toplumunun en önemli sosyal faaliyetleri olan düğün, nişan, sünnet, asker uğurlama ve karşılama gibi kolektif etkinliklerde önemli bir rol oynayan halay başı arasında bazı ortaklıklar vardır. Kam/Şamanın ayini yönetmesi, davulu, kıyafeti, oyunu (dansı), çıkardığı sesler, dualar ve çehe hali ile halay başının, elindeki mendil veya ağaç parçaları, güzel giyinmesi, el, ayak ve vücut hareketlerinin başta davulcu ve halaydakiler tarafından sıkı takip edilerek taklidi bu eylemlere bir ritüel havası vermektedir. Şamanın kötü ruhları davul eşliğinde uzaklaştırması ile halay başının davulun ritmine göre oynaması, evlenen çiftlere, askere gidecek gençlere, sünnet olacak çocuğa musallat olabilecek kötü ruhları uzaklaştırıyor olabilir. Türklerin en eski din adamları ve oyuncularını olan kam/şamanlarla Anadolu düğünlerinin en önemli figürlerinden biri olan halay başları arasında bazı köken ortaklığı olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Halay Başı, Oyun, Büyü, Ritüel

Abstract

The people whom the Tungus named "shamans" and whom the Turks named "kam", "bard", "baksı", "bakşı" were people who organized and conducted

religious rites and rituals in the pre-Islamic Turkish belief system. As a result of the social division of labor, new occupational groups had been formed in time. As a consequence of this situation, shamans performed their duties under new names such as sheikh, minstrel (bard) and enchanter. Turkish shamans, gentlemen and alps used to offer a sacrifice to the Turkish khan Tengri before going out to hunt, while taking the souls of the deceased to fly (to heaven) or to the abyss (to hell). They performed various dances, singing enchanting words accompanied by special melodies with their drums. With these qualities, shamans are the representatives of the collective spirit in Turkish social life. They had the most important role in Turkish society after khans. Today, halay and its chief performer, halay heads, play an active role in the collective ceremonies of Turks such as weddings, soldier farewells, and circumcision festivals. The head of the halay is the person who directs the halay, gives the command, imitates the movements of various animals, especially the eagle, which is the representative of God and heaven, in ecstasy by going up in the middle of the halaysurna. They utter various words resembling shamanic prayers and determine the rhythm by giving instructions to the drummer and the zurna player. There are some commonalities between the shaman—who drove out the evil spirits that have haunted societies and people for thousands of years and had undertaken many duties such as magician, healer, actor (dancer), and spirit guide—and the halay head—who plays an important role in collective activities such as weddings, engagement ceremonies, circumcision feasts, soldier farewells and welcomings, which are the most important social activities of Turkish society. The shaman's directing the ritual—with his drum, his dress, his play (dance), the sounds he makes and his prayers—and the halay head, with a handkerchief or pieces of wood in his hand, his beautiful dressing, his hand, foot and body movements being imitated the halay dancers, especially the drummer—give these actions a ritual atmosphere. The shaman's driving the evil spirits away with the drums and the halay head's playing to the rhythm of the drum may be driving the evil spirits that may haunt the marrying couples, young people going to military and children who will be circumcised away. In this study, whether there is a relationship between shamans and halay heads is explained.

Keywords: Shaman, Halay Head, Play, Enchant, Ritual

1. GİRİŞ

Dışa dönük bir toplum olan Türkler, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, birçok millet ve kültürle etkileşim içinde bir tarihsel geçmişe sahip olmuşlardır. İlk dinleri olan Gök Tanrı inancından sonra Budizm, Manihaizm, Musevilik, Hristiyanlık, İslam gibi birçok dinleri kabul eden Türklerin bu dinlerin de etkisiyle çok katmanlı bir inanç ve kültür sistemleri meydana gelmiştir.

Gök Tanrı dininin temsilcileri kağanlar ile kam/şamanlardı. Yeni medeniyet ve din daireleriyle etkileşim kurdukça kam/şamanların adları ve görevleri değişerek yeni dinlere ve coğrafyalara uyum sağlamıştır. Bütün inanç sistemlerinde olduğu gibi Kamlık/Şamanlıkta da ritüel çok önemlidir. Ritüelin kökeninde oyun ve büyü vardır. Oyun, insan ve hayvan hayatında vaz geçilmez olguların başında gelmektedir. İnsanlar, doğduğu andan itibaren oyuna muhtaçtır. Doğar doğmaz ağlamaya başlayan bebekler çeşitli oyun hareketleriyle sakinleştirilmeye çalışılır. Bu arada bazı hayvan taklitleri yapılarak tuhaf sesler çıkarılır. Çevremizdeki kuş, köpek, kedi, at gibi evcil hayvanlarla vahşi ortamda gözlemleyebildiğimiz (veya belgesel programlarda izlediğimiz) aslan, sincap, kaplan, kurt, fil, zürafa, geyik gibi hayvanların yavrularıyla, eşleriyle veya gruplarındaki diğer hayvanlarla oyunlar oynadıklarını görmekteyiz. Bu da hem psikolojik olarak hem de fizyolojik olarak insan ve hayvan yaşamında oyunun vaz geçilmez bir olgu olduğunu göstermektedir.

Kültür üzerine önemli çalışmaları olan Hollandalı tarih araştırmacısı Johan Huizinga, Homo Faber (yapımcı insan) ve Homo Sapiens (düşünür insan)'e ek olarak Homo Ludens (oyuncu insan) teorisini üçüncü bir tez olarak ileri sürer. Oyunun kültürden önce oluştuğunu iddia eden Huizinga, oyunun kültürlerden çıkmadığını, rastlantı sonucu oluşmadığını aksine kültürlerin doğuşunda en önemli etkenlerden biri olduğunu söyler. Huizinga'ya göre dil, mit ve ritüelin kaynağı oyundur, hukuk ve düzen, ticaret ve kâr, zanaat ve sanat, bilgelik ve bilim gibi medeni

yaşamın kökeninde mit ve ritüel vardır ve bunların hepsi oyundan çıkmıştır (Huizinga, 2000: 17-51).

Neslin devamı ve doğum için atılan ilk adım olan söz kesme, nişan ve evlilik törenlerinin ana unsuru oyunlardır. Doğumdan başlayarak ölüme kadar ve hatta ölümden sonra bile oyun insan hayatının her safhasında vardır. Eski Çin yıllıklarından öğrendiğimize göre eski Türklerin ölüm âdetlerinde ölen kişinin definden sora mezarı başında şarkılar söyleyerek danslar edildiği, içkiler içildiği tarihi vesikalarda kayıtlıdır. Ayrıca mezarlarda müzik aletlerinin bulunması, defin sırasında ve sonrasında oyun oynandığının ispatıdır (Roux, 1999: 244; Roux, 2011: 283). Yine Batı Hun hükümdarı Atilla'nın cenaze töreninden sonra içki içilip dans edilmiştir. Ölümü temsil eden hareketsizliğin zıttı olan oyun (dans) kozmik varlığın hareketidir (Roux, 1999: 276-277). Doğum ve ölüm döngüsünde oyunun (dansın) önemli bir yere sahip olduğu çok açıktır. Hem bireysel hem de kolektif bir etkinlik olan oyun, diğer toplumların olduğu gibi Türk toplumunun da kültür kodlarından biridir.

Oyun kelimesi ve oyun adı etrafında oluşan inanç, ritüel ve eğlence etkinlikleri Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olup eski Türkçeden günümüze çok geniş bir kullanım alanı vardır. Oyun ve büyü birbirinden ayrılmaz ve birbirini tamamlayan iki kavramdır. Metin And, "*Oyun büyüdür.*" der (And, 2007: 33). Büyünün kökeninde oyun vardır, oyunun kökeninde de büyü. Büyü kelimesi eski Türkçede "böğü" (Potapov, 2012: 163-164), "büğü" (And, 2007: 36-42) şeklinde olup kam/şaman anlamına da gelmektedir (Potapov, 2012: 163; And, 2007: 36-42). Ayrıca eski Hıristiyan Türklerde "büğü" peygamber anlamına da gelmekteydi (And, 1985: 14-15).¹

Çocuk oyunları, dramatik gösterimler, dans, zar, kâğıt gibi şansa dayanan oyunlar, spor müsabakaları, gibi etkinlikler hep oyun kavramıyla anlatılır. Tanzimat'tan sonra Batı tiyatrosu etkilerinin ülkemizde görünmesiyle çağdaş edipler "oyun" kelimesini yazılı tiyatro eserleri için kullanmaya başlamışlardır. Oyun sözü, oyun almak, oyun havası, oyun kâğıdı, oyuna çıkmak, oyun vermek, oyuna gelmek gibi birleşik kelimeler ve deyimlere de girmiştir. Ayrıca Farsça "baz" ekiyle türetilen oyunbaz sözü de hem hilekâr, düzenici hem de güzel oyunlar oynayan anlamlarına gelmektedir (And, 2007: 36).

Altay Türklerinde kam/şamanlar ve Çuvaş Türklerinin "yumşî" adını verdikleri, eski kam/şamanlarının bazı özelliklerini taşıyan halk hekimleri, düğün törenlerine katılarak yeni evlenecek çiftlerin sağlığı, bolluk ve huzur içinde yaşamları için dua etmektedirler (Potapov, 2012: 186; Arık, 2005: 79-95).

Ruh güdücü, hekim, büyücü, geçmişe ve geleceğe gidebilen, Tanrı ve ruhlarla iletişim kuran, dini ve resmi bayramlarda hakandan sonra törenleri yöneten, düğün törenlerine katılan ve bunun gibi birçok vasıflara sahip olan kam/şamanlar bu işlevlerini yaparken ellerindeki davul veya tefi çalarak çeşitli hareketlerde bulunmaktaydılar. Bu hareketler yukarıda değindiğimiz gibi başta tiyatro (oyun) olmak üzere birçok türün kökenini oluşturmuştur.

2. KAMDAN/ŞAMANDAN HALAY BAŞINA

Dünyanın ve evrenin belli bir nizam içinde hareket ettiğine inanan eski Türklerin en temel kaygısı, bu nizamın bozulmasıydı. Tabiat varlıkları ile insanlar arasında elçi görevi üstlenen eski kamlar, her hareketin, uğurlu, güzel, kutlu ve kurallara uygun olması için çalışıyorlardı (Ziya Gökalp, 2016: 102). Çok uzun bir süredir yerleşik hayata geçen, medeniyette ileri bir seviyeye ulaşan Selçuklu, Osmanlı ve modern bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde "kam", "şaman", "bahşi" kavramlarının kullanım alanları kalmamıştır ama kavramın Oğuz lehçesindeki

¹Metin And (1985), (s. 12-13).

karşılığı olan “ozan” ve İslami versiyonu olan “âşık” kavramları kullanılmaktadır. Ayrıca kamların izlerini taşıyan âşık, ocak, veli, şeyh gibi tipler de vardır. Bugünkü “âşık” dediğimiz tipe, Tunguzlar “şaman”, Moğollar ve Buryatlar, “bo”, bugu”, Yakut Türkleri “oyun”, Altay Türkleri “kam”, Kırgız Türkleri “baksı-bakşı”, Oğuzlar “ozan” demişlerdir. “*Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik gibi birçok vasıfları kendilerinde toplayan bu adamların, halk arasında büyük bir yer ve ehemmiyetleri vardı.*” (Köprülü, 1989: 57-58; And, 2007: 37; Potapov, 2012: 18).

Türkler tarih boyunca birçok medeniyet dairesiyle temaslar kurmuşlar, etkilemiş ve etkilenmişlerdir. Bütün bu etkileşimlerle birlikte kendi kimlik kodlarını korumayı da başarmışlardır. Makalemize konu olan kam/şamanların tarihi serüvenini Fuad Köprülü ayrıntılı olarak değerlendirmiştir.² En eski Türk dönemi olan “büyücülük” döneminde kağandan sonra yer tutan “kamlar”, bu dönemde Gök Tanrı’ya kurban sunmak başta olmak üzere bütün dini ayinleri, büyüçülük, sağaltma, ruh güdücü gibi vazifelerini müzik ve oyun eşliğinde uzun süre korumuşlardır. Sonraki “Törecilik” devrinde de yarı dinî bir mahiyet taşıyan kamlar, dinî sihirbaz niteliklerini korumuşlar; Çin, Hint, İran, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam medeniyetinin etkisi altında kaldıkları dönemlerde ise baksı-ozanların sosyal özellikleri ve toplum içindeki değerleri azalmadan devam etmiştir. Uygur Türklerinin Budizm’i, başta Oğuzlar olmak üzere diğer Türk boylarının da İslam’ı seçmesiyle birlikte “kam, ozan, bahşı, baksı”ların da önemleri azalmaya başlamıştır. Kamların, sosyal iş bölümü sonucu yavaş yavaş daha dar bir sahada faaliyet göstermeye başladıkları, büyük şehirlerde bakıcılığın, şairliğin, hekimliğin, büyüçülüğün, musikişinaslığın ve ruhaniliğin yavaş yavaş ayrı kişilerde tecelli etmeye başladığı görülür. Kutadgu Bilig ve Dîvânu Lugâti’t Türk’ten öğrendiğimiz kadarıyla XI. yüzyılda iş bölümü büyük ölçüde Türk-İslam sahasına ait şehirlerde gerçekleşmiş durumdaydı (Köprülü, 1989: 49-156). Anadolu sahasında 13. yüzyıldan itibaren kökeni Kamlık/Şamalık olan yeni din dairesinde tarikatlar oluşmaya başladı.³

Türkistan sahası göçebe halklarının dinî ihtiyaçlarını karşılayan din adamları, Kamlık/Şamalık inancının uygulayıcısı olan kam/şamanlardı. Davul ise hem bir ibadet aracı hem de ibadet mekânıydı. Dans, kam/şamanın en büyük gücüydü. Kam/şaman, müzik ve dansla ibadet eder, elindeki davul veya tefi çalarak müziğin ve dansın etkisiyle transa geçer, Tanrı ve diğer ruhlarla iletişim kurardı. Oyun, müzik eşliğinde gerçekleşir; oyun ve müzik birbirinden ayrılmaz bir bütün oluştururdu. Kam/şamanın çaldığı müzik, dinsel bir öge olup ibadetin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Şamanın davulu kutsal kabul edilmekte ve öldükten sonra başkası tarafından kullanılamamaktadır. “*Şamanın davulu ve tokmağı kırılır, mezarı başındaki bir ağaca veya sırığa asılır.*” (İnan, 1986: 185).

Oyun, büyü ve kam/şamandan kısaca bahsettikten sonra halk oyunları, halay ve halay başı hakkında bilgi vermek istiyoruz. Kaynaklar, Anadolu’da oynanan Türk halk oyunlarını altı ana bölümde toplamaktadır: Zeybekler, barlar, kaşık oyunları, karşılamalar, horonlar ve halaylar (And, 2007: 144; Uzunkaya, 2005: 7).

Bugün daha çok Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ile Akdeniz Bölgesinin bazı şehirlerinde oynanan halaylar, düğün, bayram, askere uğurlama, sünnet düğünleri gibi Türk toplumunun vaz geçilmez unsurlarından olup kolektif ruhun en önemli yansıtıcılarından biridir.

² Fuad Köprülü (1989: 49-156).

³ Şükrü Elçin (2004), *Anadolu’da “13. asırdan 20. asrın başlarına kadar, tasavvuftan doğan; usûl, erkân ve âdab itibarıyla bazen ayrılan birtakım tarikatların şairleri, eski Türk Şamanizm’inin izleri ve Mevlâna-Yunus Emre temeli üzerinde zengin bir edebiyat yarattılar. Esaslarını, -büyük ölçüde- eski Türk Şamanizm’i ile tasavvuftan alan ve Yunus Emre’den sonra, 15. asırdan itibaren kuvvetli şahsiyetlerini yetiştiren Bektaşilik, Ahîlik, Abdalılık, Hurufilik, Kızılbaşlık, Kalenderilik ve Haydarilikten unsurlar alıp bir halita-fikir meydana getirdi. Bu fikir halitasını terennüm eden şairler aşk ve muhabbete, Allah, Muhammed, Ali üçlüsüne, Al-i Aba’ya, fazl’ın uluhiyetine harflerin sırlarına, Hacı Bektaş Veli’nin Muhammed ve Ali’den ayrı olmadığına, tarikatın müşkillerine, ayin usullerine, Seyyid Gazi, Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan gibi Bektaşî büyüklerinin menkabelerine ve Yezid’inmel’ unluğuna deftir duygu ve düşünceleri sade, halkın anlayacağı bir dille ve umumiyetle hece vezni ile terennüm ettiler.*” (Elçin 2004: 7-8).

Türkçe “alay” kelimesinden türeyen kelime, “davul zurna eşliğinde toplu olarak oynanan bir halk oyunu” (Eren, 1999: 171; Gazimihal, 1991; Sarısözen, 1975; Ataman, 1975: 25; Demirsipahi, 1975: 229; Eroğlu, 1995: 197; Uznkaya, 2005: 12) olarak tarif edilmektedir. Toy (düğün vd.) ile halay arasında çok büyük benzerlikler vardır. Toy “halk, topluluk, kalabalık” (Duymaz, 2020a: 356) manasındadır.

Türk halk oyunları (dansları), Türk halkı nezdinde oldukça yüksek bir öneme ve konuma sahiptir. Türk toplumu seyirlik oyunlara oranla kendi oynadığı danslara saygın bir yer vermekte, oyuncularına yiğit, erkeksi, mert kişi gözüyle bakmaktadır. Her bölge, oyunculara kendi yiğitlik algısı çerçevesinde özel adlar vermektedir. Kars'ta “koçak”, Ege'de “efe”, Karadeniz'de “uşak”, İç Anadolu'da “seymen”, Erzurum'da “dadaş” gibi (And, 2007: 143).

Halay, davul ve zurna eşliğinde en az üç kişiden oluşan topluluk halinde oynanan bir oyundur. Halay ya da alay oyunlarının kendine özgü kuruluşu ve kuralları vardır. Halay; dans, hareket, müzik, soyluluk, mertlik, tavır gibi unsurlar barındırır. Halayın en büyük özelliklerinden biri de disiplin ve ciddiyettir. Oyuncular bu bilinçle halaya girer ve oynarlar. Halayın başındaki kişiye “baş çeken”, “halay başı” gibi isimler verilir. Halay başının her zaman elinde mendil vardır (Ataman, 1975: 252; Sarısözen, 1975: 7371-7373; Demirsipahi, 1975; Karataş, 1998).

Mevlevîlerin sema ve Alevî-Bektaşîlerin semah adını verdikleri danslar ile halaylar arasında benzerlikler olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Ahmet Kutsi Tecer “Oyun ve Raks Hakkında Mühim Bir Eser” adlı çalışmasında, bu benzerliğe işaret etmekte; halayın yavaş başlayıp hızlanması, çok disiplinli olması gibi bazı ortak noktaları vurgulamaktadır (1958: 1695-1696). Metin And, “Oyun ve Büğü” adlı eserinde kamlığın/şamanlığın Alevî- Bektaşî kültüründeki izlerini gösterir (And, 2007:176-186; And, 2007: 362-378). Alevî-Bektaşî törenleri ve semahları üzerine doktora çalışması yapan Armağan Coşkun Elçin de Alevî-Bektaşî törenlerinin ve semahlarının kaynağının Türkistan şamanlığından geldiği düşüncesindedir (Elçin, 1998: 398). Büyücülüğü bir nevi Şamanîlik olarak değerlendiren Fuad Köprülü'ye göre Kamlık/Şamanlık bugün Türk tarikatlarında varlığını sürdürmektedir (Köprülü,1989: 57).

Yaklaşık 1000 yıldır yeni bir coğrafyada yeni bir din dairesine girmiş olan Anadolu Türklüğünün, düğün, nişan, askere uğurlama, sünnet gibi toylarında bir eğlence aracı olan halay ve icracısı olan halay başı ile Türklerin en eski dini olan Gök Tanrı dininin uygulayıcısı ve yöneticisi olan kam/şaman arasında doğrudan bir bağlantı olması elbette beklenemez. Ancak bazı ortak kökler, etkiler ve izlerin olduğu kanaatindeyiz.

Oyun, şenlik ve ritüel, birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturur. Düğünlerin en önemli unsurlarından biri de halaylardır. Ritüel özelliğine sahip olan halaylar, halay başı tarafından yönetilir. Halay başı, düğün boyunca en çok aranan ve saygı duyulan insandır. Düğündeki tüm oyunlar neredeyse onun etkisi ve kontrolü altındadır. Düğün sahipleri davulun ve zurnanın susmasını istemezler. Bu yüzden halay başının etkin olmasını arzu ederler.⁴

Evlilik de tıpkı doğum, sünnet, askere gitme, ölüm gibi insan hayatının önemli geçiş aşamalarından biridir. Geçmişteki hayatını bırakıp yeni bir hayata başlayan insanoğlu, evlenmeyle kozmik olarak yeniden doğmuş olmaktadır (Eliade, 1994: 85). Bu yüzden düğündeki birçok unsur ritüel özelliği taşımaktadır. Hiç şüphesiz oyun dolayısıyla halay ve halay başının yapmış olduğu

⁴ Anadolu'da halay başına ve halaydakilere çeşitli isimler verilmektedir: “**Halay başı:** halayın başını çeken ve ilk oyuncu, **Baş çeken:** Kırşehir ve Şereflikoçhisar bölgelerinde halay başına verilen, **Sıra başı:** Halay başı anlamında, **Başa dur:** Ankara dolaylarında halay başına verilen ad, **İkinci:** Halay başının yanındaki oyuncu, **Kelle:** İkinci ile son oyuncu arasındaki oyuncular, **Sıra Oyuncular:** Kelle ile aynı manada, **Pöççik:** Halayın son oyuncusu.” (Uznkaya, 2005: 11)

danslar, düğünün en önemli etkinliklerindedir. Halay ve halay başının dansları, eğlence amaçlı olduğu kadar törensel özellikler de taşımaktadır.⁵

Bugün Denizli (Çelepi, 2017: 305) gibi Anadolu'nun bazı bölgeleri ile Azerbaycan ve İran'da yaşayan Kaşkay Türkleri düğün yerine toy kelimesini kullanmaktadır. Eski Türklerde av ve toyların başlangıcında kam/şamanların ayinler düzenlediği bilinen bir gerçektir. Makalemizin ilk videosu Kilis'in Polatlı köyünde çekilen bir düğünden alınmıştır. Videoda halay başı, düğün alanına dışarıdan davullar ve zurnalar eşliğinde gelmekte, halaya katıldıktan sonra davulcuları ve zurnacıları "koltuk altı etmek"te, bu arada bir kadın, halayı mangalda getirdiği ateş ve dumanla tütsülemekte, halay başının üstünde silah sıkılmakta, davul ve zurna "kaba" "gaba" adlı havayı uzun süre çaldıktan ve halay başı vecde geldikten sonra meydana tek başına oynamaktadır.⁶ (Video 1, 2).

İran'da yaşayan Kaşkay Türkleri toylarda, düğün meydanının ortasına "kerre otu" adı verdikleri düğün ateşi yakıp etrafında "ağır halay", "orta halay", "yorga halay", "leki", ve "destmal rizan" gibi oyunlar oynarlar. Kaşkaylara göre halay bir ârifane oyun olup Gök Tanrı inancıyla ilgilidir (Rahimi, 1380: 212-213'ten Ahur, 2001: 137; Karaaslan, 2010: 208). Ateş ve toy ateşi etrafında oynanan çeşitli oyunlar bugün Anadolu sahasında da devam etmektedir (Çelepi, 2017: 337).

Kaynak: (Karaaslan, 2010, s. 522-523).

Anadolu düğün ve toylarında Kamlık/Şamanlık kökenliği olduğunu düşündüğümüz bir diğer ritüel de Abdalların halay başının koltuğunun altında geçirilmesidir. Halay başının, Abdalları (davul ve zurnacıları) "koltuk altı etme"sini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "bıyık altı etmek" veya Dede Korkut Kitabı'nda gördüğümüz üzere "kılıç altından geçirmek" (Gökyay, 2006: 88) şeklinde de görmekteyiz. Çok eski bir Türk geleneği olduğu anlaşılan bu uygulamanın asıl şeklinin Dede Korkut Kitabı'ndaki gibi "kılıç altından geçirmek" olduğu açıktır. Orhan Şaik Gökyay, bu deyim "özür dilemek, suçunun bağışlanmasını istemek" (Gökyay, 2006: 1127) anlamı taşıdığını belirtir. Bugün Gaziantep bölgesi düğünlerde halay başının davulcu ve zurnacıyı "kılıç altından geçirmesi" de Kamlık/Şamanlıkla ilişkili bir uygulama olmalıdır. Anadolu'nun

⁵ Halay başına Gaziantep, Kilis ve Osmaniye civarında "baş çeken" denmektedir. Aslında bu söz, onların düğünlerdeki konumunu göstermesi açısından önemlidir. Lider konumundaki halay başı, oyunu kontrol ederek topluluğa yön vermekte, el ele ya da kol kola tutuşan halaydaki herkesi birlik ve beraberliğe sevk etmektedir. Bu da onun sıradan bir kişi olmadığını, bazı kutsal değerler taşıdığını göstermektedir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan düğün, eskiden üç, yedi hatta kırk gün sürmekteyken günümüzde oldukça kısalmıştır. Düğün süresince yemek ikram edildiği düşünülecek olursa açların doyurulduğu, zengin fakir ayrımı yapılmadan ortak tutum ve davranışların sergilendiği bu toyların sosyal dayanışmanın en güzel örneklerinden biri olduğu da görülmektedir.

⁶ Zeybek oyunlarında da oyun alanında birçok oyuncu bulunduğu halde genellikle tek bir zeybek oynar. Muş'ta oynanan "Tek Oyun" da ortada oynayan tek oyuncunun ellerinde mendiller vardır, oyunu bitince mendilleri izleyicilerden birine atar, mendili alan tek oyuncu çıkar (And, 2007: 151). Bu benzerlikler bizlere eski toylardaki şaman ayinlerini hatırlatmaktadır.

birçok yerinde olduğu gibi Malatya'da da gelin eve girerken kapının eşliğinde kaynanasının kolunun altından ya da Kur'an'ın altından geçirilir (Karaağaç, 20015: 181).

*Yukarıdaki resimlerde Abdallar, halay başı ile ikincinin tuttuğu mendilin altında geçmemektedir. Resim Kilis'in Polatbey köyünde yapılan bir düğünden alınmıştır.

Davulcu ile halay başı, oyun sırasında neredeyse tek bir beden gibi hareket etmektedirler. Halay başının kol, bacak, omuz, ayak hareketleri, "tıs, tıs" diye ses çıkarması, zıplaması, ayağa kalkması, bir kartal gibi omzunu sağa sola hareket ettirmesi gibi tüm hareketleri davulcu tarafından büyük bir dikkatle izlenmekte ve davul bu hareketler göz önünde bulundurularak çalınmaktadır. Halay başı ve davulcunun bu hareketlerinin törensel özellikler taşıdığı kanaatindeyiz. Her ne kadar halay başı ve davulcu bu davranışın kökensel anlamını bilmiyor olsalar da bu danslarla yeni evlenen çift için iyi bir gelecek, bol rızık, neslin devamı, kötü ruhları kovma gibi sebeplerle Tanrı ve diğer ruhlarla bağlantı kuran bir kam gibi davranıyor sayılabilirler. Tek bir vücut gibi hareket eden halay başı ve davulcu, başlangıçta tek bir kişide yani kamda toplanan görevi yapmaktadırlar. Eski Türk kamlarının tek başlarına üstlendikleri bir görev, tarihi süreç içinde gelişen iş bölümü neticesinde ayrılarak farklı alanlarda ustalaşmış iki kişinin iş birliğine dönüşmüş olmalıdır.

Halk oyunları (dansları) ritüel özelliklere sahiptir. Şamanların, davullarıyla coşku halinde yaptıkları danslar ile Anadolu'da halay başlarının davul ve zurna eşliğinde oynadıkları oyunlar arasında çok ciddi benzerlikler vardır. Bunları kısaca göstermeye çalışacağız.

2.1. Zaman ve Mekân

Halaylar, asker uğurlamaları, şölenler, sünnet düğünleri ve özellikle de düğünlerde oynanan oyunların başında gelir. Askere uğurlama dışındaki diğer törenler genellikle ilk baharda ve yaz mevsiminde gerçekleşir. Türk dünyası gibi Anadolu sahasında da sünnet düğünleri, şölenler ve düğünler, eski dönemlerden günümüze dek çoğunlukla ilk bahar ve yaz aylarında yapılmaktadır. Kuzey yarım kürede hayvancılıkla uğraşan halklar, ilkbahar mevsiminin başlangıcını 21 Mart olarak kabul etmektedir. Anadolu'da tarımla uğraşan halk ise yaz mevsimini 6 Mayıs-7 Kasım olarak kabul eder. 186 günlük bu süre onlar için Ruz-ı Hızır yani "yeşeren gün"dür (And, 1985: 56-58). Anadolu'da düğünler ve şenlikler genellikle bu günler arasında gerçekleştirilir.

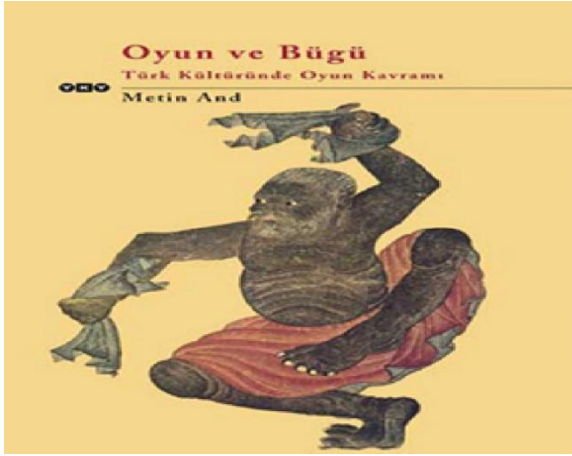
Halaylar, katılımın çok olması nedeniyle genellikle geniş ve açık alanlarda oynanan oyunlardır. Halay mekânı, köyde yapılan düğün, nişan askere uğurlama gibi etkinliklerde genellikle köy meydanı, okul bahçesi veya etkinliği düzenleyen kişinin evinin önü gibi yerler olmaktadır. Şamanizm'de olduğu gibi halay alanı ve halay başının ortada oynadığı alan ritüel mekânı özelliğine sahip olup bazı yasaklar ve engeller göze çarpar. Oyun alanına halay başı, davul ve zurnacı dışında diğer katılımcıların girmesi hoş karşılanmaz. Ancak Gaziantep bölgesinde davulcuları yönlendiren, "Maşallah", "Yaratana kurban", "yah yah", "helal" gibi övücü sözler

söyleyen, çocukların oyun alanına girmesini engelleyen, halay başına ve davulcuya takılan bahşişleri toplayan bir düzenleyici de bulunduğu olur.

Halayda, üç kişiden az olmamak kaydıyla, kişi sınırlaması yoktur. Halayda oyuncular, daire şeklinde dizilip genellikle saat yönünün tersinde hareket ederler. Oyun alanında halayın, halay başının kontrolünde dönüş hareketi Kamlık kökenli bir uygulama olarak düşünülebilir. Bu hareket, Altay kamlarının tören sırasında keçe üzerinde göğe kaldırılışına ve dairevî turlar (güneş yönünde) attırılışına benzer. Türk ve Moğol halklarında eski çağlardan günümüze tören ve merasimlerde törensel daireler çizmek yaygın bir gelenektir (Potapov, 2012: 156-157). Halay başı, meydanda tek başına oynarken davulcular etrafını çevirir. Merkezde halay başının etrafında davulcular olur ve genellikle eğilerek davul çalarlar (Video 1, 2).

Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han ve Salur Kazan'ın düzenlediği toylarda geçen "yerinde örü turma" fiili ile halay başının ilk oyunu arasında bazı paralellikler görülür. Bayındır Han ve Salur Kazan "Ulu Toy" düzenleyecekleri zaman "yerlerinde örü tururlar." Bu filli "davranma, hareket, eylem, kalkışma, Han bizatihi kendisi harekete kalkışarak toplumu harekete geçirmek" (Duymaz, 2020a: 346-347) manalarına gelmektedir. Halay başının da ilk oyunu tek başına oynaması dik duruşu, oyun boyunca yaptığı hareketler, davulcuların halay başını takip ve taklidi gibi unsurlar ile oyun sonunda halayın (alayın, topluluğun) başına geçerek grubu harekete geçirmesi "örü turma" olarak yorumlanabilir.

Bu konuda Metin And'ın görüşlerini ve "Oyun ve Bügü" kitabının kapak resmi ile Kilis'te bir düğünde çekilen fotoğrafı makalemize koymak istiyoruz. İki resim arasındaki benzerlik oldukça ilginçtir.⁷

Gaziantep ve çevresinde halaya başlamadan önce bir kadın, mangal içinde ardıç ağacı yakarak halayı "alazlar" (video 1). Ateş, Türk dünyasında düğünlerde, şaman ritüellerinde ve mevsimsel törenlerde kötülüklerden, kötü ruhlardan, hastalıklardan, belalardan korunmak, insan ve insana dair her şeyi temizlemek için başvurulmuş unsurların başında gelir. Göktürk ülkesine gelen Bizans elçisi Zemark, Göktürkler tarafından geçeceği yolun iki tarafına yakılan ardıç ağacı ateşlerinin arasından geçirilmiştir (Roux, 1994: 185-186; Gan, 2000: 367; Esin, 2001: 118-119; Potapov, 2012: 280). Şamanist Türkler, yeni evlenecek çiftler için evin kutlu olması, ocağın kutlu

⁷ Metin And (2007: 19) bu hususta şunları dile getirir: "Siyah Kalem'in [Muhammed Bahşi Uygur] iki kara şamanın mendille oyununu gösteren resmi olacaktır. Öyle sanıyorum bu resim tek başına bu kitabın anlamını vermektedir. Kitabın adı OYUN ve BÜGÜ'de, gerek 'oyun', gerek 'bügü'nün ilerde göreceğimiz çeşitli anlamları yanında, her ikisi de şamanın, kam'ın, bahşi'nin karşılığıdır. Türkistan-Hindistan sınırında, gerek Afrika'da kara Kalender derişler vardı; özellikle Arap gezgini İbn Battuta bunları Dimyat'ta görmüştür. Ancak öyle sanıyoruz. Siyah Kalem gerçekten kara derili bir şamanı örnek almak yerine, resminde kara renginin simgeselliğini belirtmiştir. İlerde göreceğimiz, bugün Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarında hep ak-kara simgesi bulunduğu gibi, Orta Asya şamanı da ak şaman-kara şaman diye ikiye ayrılıyordu. Buryatlar'da ak kam [sagani bö] beyaz, kara kam [karattı bö] mavi giyinirdi. Resimdeki iki rengin simgeselliği oyun ve kitabımız bakımından anlamlıdır; toprak kırmızısı yeri, toprağı; gök mavisi ise göğü simgelemektedir. Şaman da yer ile gökyüzü arasında bir elçi, bir aracıdır. Nitekim Mevlevî-semâ'larında, semazenlerin sağ elleri yukarı, göğe doğru, sol elleri aşağıya, toprağa doğrudur."

ateşinin sönmemesi, neslin çoğalması, hayvanların çok ve bereketli olması için ateşe saçı saçıp ayinler düzenlerlerdi (İnan, 1986: 117-118; Kumartaşlıoğlu, 2016: 158-160; Yoloğlu, 2000: 391-394). Altay Türkleri, mevsimsel törenlerde, kurban ayinlerinde, misafir ağırlama gibi önemli günlerde süt, rakı, bira, poza, çay gibi içecekleri saçı olarak saçarlar (Potapov, 21012: 278). Anadolu'da da halay başı oynarken üzerine para saçılır. Bu uygulama da Kamlık/Şamanlık kökenli olması oldukça muhtemeldir.

*Kilis'in Polatbey köyünde halayı alazlayan bir kadın

Kaynak: (<https://www.youtube.com>, 2020)

2.2. Oyun, Ritüel ve Tören

Oyun isteğe bağlı bir eylemdir, ancak bir ritüel, bir tören olduğu zaman bir zorunluluk haline gelir (And, 2007: 28). Sünnet, askere uğurlama, düğün ve ölüm gibi geçiş dönemleri kuttörenlere sahne olur. Arnold van Gennep'e göre bu dönemler, toplum bireylerinin yaşamlarında bir çağdan başka bir çağa, bir uğraştan başka bir uğraşa geçişler dizisidir. Geçiş törenleri, daha çok bir durumdan diğerine geçişte, başka bir ifadeyle "eşik" yapılır. Adaylar bu "eşik" aşamasında ne ilk durumlarıyla ne de yeni geçecekleri durumla ilişkilidirler. İşte tam bu aşamada bir kuttören yapılmakta ve adayın geçişi kolaylaştırılmaktadır. Kuttören, kalıplaşmış davranışlardır (And, 1985: 53). Halaylar, insan hayatının geçiş safhalarından olan sünnet, askere uğurlama ve düğün merasimlerinde uygulanan bir çeşit kuttören olarak değerlendirilebilir.

Kuttörenler, toplu gösterilerdir. Kuttörenler, fertlerin toplum içinde var olmasını sağlamak ve toplumun gerektirdiği düzen kurallarını kabullenmesi için eğitici bir rol üstlenir. Kuttören, fertleri bir araya getirir, fertler arasındaki toplumsal bağları pekiştirir, ortaklığı güçlendirir. Yani kuttören, toplumda canlandırıcı, birleştirici özelliklere sahiptir. Gelenek ve göreneklerin sürmesini, inançların tazelenmesini, törelerin, değer yargılarının kuvvetlenmesini sağlar. Kuttören, toplumun buhranlı dönemlerinde bireylerin coşku ve duygularını bir arada ifade etmelerine fırsat tanıyarak toplumdaki aksaklıkların gün yüzüne çıkmasını sağlar ve sorunlara çözüm önerileri sunmanın önünü açar. Kuttören sayesinde kişi toplum değerlerini, inançlarını benimser ve bunlara saygı duymayı öğrenir. Kısaca kuttören, toplumun değerlerini tanıtarak öğretir ve toplumun birlik olmasını sağlar (And, 1985: 51-52).

Halay, halay başı, davul ve halay alanı simgesel özelliğe sahip unsurlardır. Halay başının oynadığı oyunlar, eski Türklerde kam/şamanların, toylarda yaptıkları törensel ayinleri hatırlatmakta olup oynanan oyunlarda simgesel figürler bulunmaktadır. Türk Destanları üzerine yaptığı "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk

Paylaşım Modeli”, adlı çalışmasında Ali Duymaz, simgelerin çözülmesi durumunda o toplumun inanç ve değerler sistemi, siyasi ve sosyal yapısı, evreni ve eşyayı nasıl algıladığını, kozmik merakını nasıl giderdiği, kısaca hayat anlayış tarzının ortaya çıkacağını söyler (Duymaz, 2020a: 343-377).

2.3. Oyun (Dans) ve Müzik

Düğünler, insan yaşamında neşenin, sevincin, birlik ve beraberliğin en yoğun yaşandığı anlardır. Anadolu’da genellikle üç gün süren düğünler için hazırlıklar aylar öncesinden başlar. Kız ve erkek tarafı düğünün neşeli, eğlenceli ve coşkulu geçmesi için ellerindeki tüm maddî ve manevî imkanları kullanırlar. Düğünler genellikle yeme, içme ve eğlence üzerine inşa edilir. Aynı zamanda düğünler hem bir sosyal dayanışma hem de iftihar vesilesidir. Türklerde düğünlerin coşkusu, düğün yiyecek ve içeceklerin bolluğu ve çeşitliliği, katılımcıların sayısı, düğün süresi, düğündeki davulcu ve zurnacıların sayısı gibi unsurlar hep övünme ve gurur vesilesidir.

Yeni bir başlangıç ve insan yaşamının en önemli geçiş dönemlerinden biri olan düğün, oyun ve müzik üzerine kurulmuştur. “Ölü evinde ağlamasını, düğün evinde oynamasını bilmeli”, “Düğün el ile, harman yel ile” (Albayrak, 2009: 373) gibi atasözlerimiz düğünün eğlence işlevi yanı sıra kolektif bir ruh oluşturma amacı taşıdığını da göstermektedir. Düğünlerin en büyük eğlencesi ve görsel ögesi halay ve halay başının oyunlarıdır.

Eski kam/şaman ritüellerinde de kam, düzenlediği tüm ayinlerde oyun ve müziğe müracaat eder. Kam, gücünü davuldan ve yaptığı danslardan alır, büyüsel törenlerde dans eder, hayvan sesleri çıkarır ve çaldığı davulla bir çeşit müzik yapar. Yüz kaslarını kullanarak, karnından sesler çıkararak taklit ve dramatik ögelere baş vurur, şiirler okur (And, 1985: 13).

Türk edebiyatının şaheseri olan Dede Korkut Kitabı’nda yer alan 12 boydan (Dirse Han Oğlu Buğaç Boyu, Salur Kazanun İvinin Yağmalandığı Boy, Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emrenün Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuz Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü Boy) sekizi bir toyla başlar (Ergin, 2008: 77, 95, 116, 153, 199, 216, 225, 243). Dede Korkut boylarının neredeyse tamamı kam/şamanın bütün vasıflarını taşıyan Korkut Ata’nın kopuz çalıp yom (dua) vermesiyle biter.

Oyun başlarken halaydakilerden birinin komutuyla halayda bulunanlar “yah”, “maşallah”, “yaşa”, “var ol”, “helal”, “havanın ayazına, kızların beyazına, yah, yah” gibi alkışlarda bulunurlar. Ayrıca halay başı da ortada tek başına oynarken “tıs, tıs” gibi anlamsız sesler çıkarır. Bu sözler ve davranışlar bugün unutulmuş ve anlamsız gibi görünse de kökeninde kam ritüellerinin ve kam dualarının olduğu düşünülebilir.

Kamlık/şamanlık kökenli olduğunu düşündüğümüz halay ve halay başının oynadığı oyunun izlerini Türkmenistan’da “Küştepti” adlı oyunda da görmekteyiz. “Kamların ayinlerindeki danslar da aynı şekilde yavaş figürlerle başlayıp cezbenin derecesi arttıkça daha da hızlanmaktadır. Hatta şaman kendinden geçtiğinde yerlerde yuvarlanmaya bile başladığını göz önüne aldığımızda bu oyunun de aynı mantık içinde olduğunu söyleyebiliriz.” (Şahin, 2013: 194).

2.4. Yemek İçmek

Düğünler başta olmak üzere, asker uğurlamaları, sünnet düğünleri, nişanlar, ölü aşı gibi toylarda günlerce süren yeme içme etkinlikleri olur. Bu geleneğin kökeni çok eski tarihlere dayanmaktadır. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz, akına çıkış toyunda “Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türülü aşar, türülü şaraplar, tatlılar ve kımızlar yediler ve içtiler”, zafer toyunda ise “kırk gün kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler” (Bang-Rahmeti, 1936: 17, 33). Reşidüddin Oğuznamsi’nde Oğuz Kağan, akın dönüşü büyük toylar düzenler: “Oğuz yurduna varması şerefine

toy için doksan bin koç ve dokuz yüz kısrak kesilmesini emretti ve büyük bir toy yaptı.” (Togan, 1982: 47-48). Anadolu’da düğünden önce kız evine yiyecek içecek iâşeyle birlikte koç gönderilir. Erkek evinde ise damadın ailesinin gücü yettiği kadar hayvan kesilir, içkiler ikram edilir ve genellikle iki ile üç gün yemek ikramı yapılır. Bu yemeklere toplumun bütün kesimleri davet edilir ve hepsine aynı sofrada aynı statüde muamele yapılır.

Türk yaşamında binlerce yıldır sosyal dayanışmanın en önemli fonksiyonu olan toylar, değişik amaç ve şekillerde kutlanan törenlerdir. Yılda bir düzenlenen han toyları, hacet için düzenlenen toylar, ilk av dönüşü toylar, askere uğurlama toyları, düğün toyları, zafer toyları, akın toyları ve ölü toyları gibi (Duymaz, 2020a: 344-345) yemeli, içmeli, konaklamalı ve bahşişli toylar Türk sosyal dayanışmasının en güzel örneklerindedir. Anadolu’da hâlâ düğün ve cenaze toylarında uzaktan gelenler toy sahipleri ve komşuları tarafından yatılı olarak ağırlanmaktadır

3. KAM/ŞAMAN VE HALAY BAŞININ KULLANDIĞI BAZI ORTAK EŞYALAR

3.1. Davul

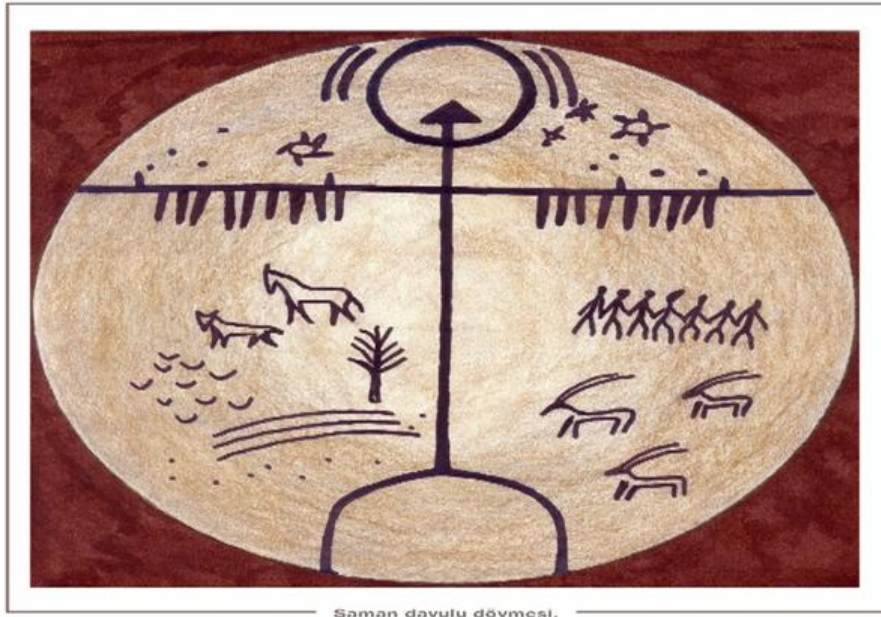
Türklerde davul, Hun döneminden günümüze kadar ulaşmış törensel bir çalgıdır. Davul, tören boyunca yaptığı kutsal yolculukta kamin bineği gibidir. Kam, Tanrı ve ruhlara ulaşırken davuluna hangi hayvanın derisini germişse onunla kozmik yolculuğa çıkmaktadır. Kamlık geleneğinde davul, evren ağacını temsil eder. Altay Türklerinde davula ancak gerçek ve büyük kamlar sahip olabilir, onlara da davulu dağ iyisi verir ve kam/şamanlar kozmik yolculuklarını davulla gerçekleştirirler (İnan, 1986: 95-96; Eliade, 1999: 211; Potapov, 2012: 199-220; And, 2007: 50). Samoyed şamanları davul kullanmayı öğrendikten sonra ruhları görmeye başlarlar ve gerçek güçlerine erişirler (Eliade, 1999: 61).

Dışa dönük bir millet olan Türkler yeme, içme ve eğlenceyi sevdikleri için her fırsatta toy düzenlerlerdi. Düğün, bu toyların en büyüklerindendi. Bu toylarda kopuz çalan ozanların yanında davulcular ve zurnacılar da yer alırdı (Ziya Gökalp, 2018: 269-272). Anadolu sahası düğünlerinin en önemli müzik aleti davuldur. Düğünlerin ve düğün sahiplerinin itibarları düğündeki davul sayısı ile ölçülür.⁸

Davulun yırtık veya patlak olması, güzel ses çıkarmaması kınanır. Gaziantep’te yaşayan Barak Türklerinin halay başları davulcunun çalışını beğenmezlerse halaya başlamazlar (Karataş, 1998: 120). Halay başları bazen Abdalların davullarının üzerine çıkarlar. Abdalar davul çalarken genellikle halay başının önünde davullarıyla birlikte eğilirler. Halay başı, davulun ritmiyle kendinden geçmiş ve cezbe tutulmuş gibi hareketler yapar. Oyun sırasında davulcu ve halay başının hareketleri adeta bir ayın havasındadır (video 1-2).

Şaman davullarındaki resimlerde el ele tutuşmuş halay çeken insanları andıran figürler vardır (bk. Anohin, 2006: 69, resimler 85, 112, 113, 141.). Aynı biçimde Yenisey Nehri, Tuva, Hakas ve Dağlık Altay’da bulunan eski Türk dönemine ait kaya resimlerinde ve Altay kam davullarında da el ele tutuşan insan figürlerine rastlamaktayız (Potapov, 2012: 243).

⁸ Düğünlerde en az iki davul olmalıdır. Düğün sahibinin zenginliğine göre bu sayı, 30-40’ları da bulabilir. Davul, düğünün başlangıcından sonuna kadar çalınır. Düğün bayrağı, davul eşliğinde dikilir. Misafirleri karşılamak için düğün alanının girişinde davul ve zurna bekletilir. Düğüne gelen misafirler görülür görülmez Abdallar davula vurmaya başlar ve düğün sahibi misafir geldiğini anlayarak konuklarını karşılar. Misafirin davulcuya bahşiş vermesi esastır. Bu karşılama töreni de Kamlık izlerini hatıralarını taşıyor olabilir. Kamların davullarıyla kötü ruhları kovması gibi Abdallar da misafirle gelmesi muhtemel kötülükleri ve kötü ruhları uzaklaştırıyor olabilir.

Kam/Şaman Davulu

<https://www.zdergisi.istanbul/makale/saman-kozmozgonisinde-at-305#images-3> 22.02.2020

Kamlık/Şamanlıkta kozmik ağacı temsil eden davul, evrenin küçük bir modeli olan evlerin (düğün evi) inşasında bayrak dikiminden düğünün son anına kadar hiç susmadan çalınır.

3.2. Mendil

Mendil veya yağlık, halayların ve halay başlarının en önemli oyun araçlarından biridir. Eski Türklerde nişanlanan çiftler birbirlerine mendil verirlerdi (İnan, 1986: 166). Başkurtlar, hastalanan kişinin etrafında kırmızı bir bezi “alaz, alaz” diye dolaştırarak hastayı tedavi etmeğe çalışırlardı. Türk dünyasında ve Anadolu’da ocaklı kişinin mendili, şapkası, kemeri lohusanın yanına konursa “Alkarısı” yaklaşamaz (Duvarcı, 1990: 36). Denizli’nin Tavas ilçesinde yapılan düğünlerde kız evinden mendil veya bir parça bez kumaş istenir, mendil alınmadan düğün bayrağı dikilmez ve bu suretle düğün başlamaz (Çelepi, 2017: 306).

Altay Türklerinde kamların en önemli tören araçlarından birisi yelpazesidir. Eski Türklerde yelpaze anlamına gelen “yelpigü” kelimesi kullanılırken bu araca modern Altaylar “çabıt” diyorlar. Yelpazeyi daha çok ruhlar tarafından kam/şamanlığa yeni seçilen ve davulu olmayan kamlar kullanmaktadır. Bu yelpaze, mendil, kurdele demeti veya herhangi bir bez parçası olabilir. Davulu olmayan şaman adayı, bezle (mendille) yakında bulunan yardımcı ruhları çağırarak ayin yapmaktaydı (Potapov, 2012: 281-285).

Açılış oyunu olan ilk oyunu halay başı tek başına oynar. Davul ve zurna uzun süre çalar, halay başı oyuna uzun süre başlamaz. Elindeki mendilleri sağa sola sallar, gözlerini kapatır, esrik bir hal alır. Onu izleyenler vecde geldiğini düşünür. Halaydaki diğer kişiler oldukları yerde kalır ve hareket etmezler (Video 1-2). Bu trans halinin sebebi de Kamlık/Şamanlık inancının izleri olabilir.

Davul ve zurna çalan Abdallar, halay başı ile ikinci oyuncunun tuttuğu tülbent, mendil veya yazmanın altından geçerler. Bu arada düğüne katılanlar, halay başının üzerinde silah sıkırlar. Halay başı müziğin etkisi, izleyenlerin ve davulcunun çeşitli hareketleri ve silah sesleriyle vecde haline geçer, elinde tuttuğu mendille yavaş yavaş ortaya çıkar. Burada şaman danslarında ve halaylarda kullanılan mendiller hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz: Halay başının elinde çoğunlukla mavi ve kırmızı mendiller vardır. Bu mendiller düğünden çok önce alınmış veya

diktirilmiştir. Mavi mendilin göğü ve “ak şamanı”, kırmızı mendilin ise yeri ve “kara şamanı temsil ettiğini daha önce söylemiştik.

Görüldüğü üzere şaman mendili ile halay mendili arasında benzerlik ve paralellikler vardır. Kanaatimizce halay başlarının mendilleri de Kamlık/Şamanlık geleneği kökenlidir.

3.3. Eğitim ve Oyun

Günümüz eğitim sisteminde en öğretici ve kalıcı eğitim, oyun (drama) eğitimidir. Halaylar hem toplu halde oynanması hem de tarih boyunca milletlerin yaşadığı tecrübeleri yansıtması bakımından oldukça eğitici. Halayları izleyen ve katılan çocuk ve gençler toplumun bir parçası olduğunu hisseder, aynı zamanda gruptaki diğer kişilerden bazı farklı özelliklere sahip olduğunun farkına varır. Gençler, halay başının hareketlerini izleyerek yaratıcı bir kişilik kazanır. Oyun boyunca farklı kişilerle temasta bulunur, onlarla iletişim kurar, uyum sağlar, toplumdaki diğer kişilere güvenmeyi öğrenir. Oyun boyunca geçmişten gelen değerleri, bugünkü sosyal durumunu öğrenir ve birlik içinde geleceğe dönük bir yaşam anlayışı kazanır.

Düğünlerde yemek ve içecek ikramları, halay başının üzerinde saçılan paralar, halay başının oyun sırasında sergilediği mert, yiğit, erkeksi hareketler, halay başının üzerinde silah sıkılması gibi davranışların amacı ortamda bulunan çocuk ve ergenlere Türk milletinde “erdem” ve “hüner”li alp tipinin rol model alınması gerektiğini göstermektir (Duymaz 2020b: 263-264; Duymaz 2020c: 277-278).⁹

Modern eğitimin bugün oyunlaştırarak yaptığı eğitim modelini Türklerin çok eski dönemlerden günümüze kullandığı bilinmektedir. Dede Korkut Kitabında Korkut Ata dile getirir. “Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy”da Kazan oğlu Uruz’un alplık alamayışını dile getirmesi üzerine Uruz “hüneri oğul atadan mı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen meni alup kafir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem didi.” (Ergin, 2008: 156).

4. OYUN (DANS) ADLARI VE OYUNLARIN KAMLIK/ŞAMANLIK İLİŞKİSİ

Anadolu’da oynanan halk danslarına “oyun” dendiğini daha önce belirtmiştik. Anadolu’da oynanan halk oyunları, sayı bakımından 1000’in üzerindedir. Halk oyunlarının kendine özgü bir terminolojisi vardır.

“Gerek adımların yalınç ve çapraşık olması, gerek oyunun ağırlığı veya çabukluğu bakımından da birtakım ayrımlar gözetilmiştir. Düz oyunlar, kıvrak oyunlar, kesik oyunlar gibi. Kesik oyunlar çok çabuk oynanan oyunlardır. Kıvrak oyunlar ise seke seke, sıçrayarak yapılan oyunlardır. Birçok köylü danslarında oyun sırasında ölçü ve tartım değişiklikleri buluruz. Öyle ki, bunlar kimi kez bir dizi, bir süite gibi iki, üç, dört bölümlü olabilirler. Bunların dört bölümlü örneklerini Çorum ve Sivas halaylarında buluyoruz. Örneğin dört bölümlü bir Sivas halayında bölümler şöyle sıralanır: Ağırlama-Yanlama veya Siktırma-Oynatma veya tek ayak-hoplatma. Gene dört bölümlü bir Çorum halayı şöyledir: Ağırlama-Oynatma-ikileme-Yelleme. Bunların da hızlara göre anlamları vardır. Örneğin yeğınlemek artmak, çoğaltmak, şiddetlenmek; yeldirmek koşturmak, yellenmek hızlanmak, koşmak çabuk gitmek; tezleme çabuklaştırma anlamlarına gelir. Gaziantep’te halaylar ağır başlar gittikçe çabuklaşır. Nasıl başladıysa hep böyle kalan halayları bunlardan ayırmak için değişmeyenlere kaba denilir. Bir de oyunların başında oyunun havasına girmek için bir duruş, sinama bölümü vardır. Buna Ege’de ‘havayı alma’ denir. Çıkış havasından sonra ağır ağır yürünen bir gezinti havası bölümü gelir. Sıra

⁹ Ali Duymaz (2020). “Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitimi ve Geçiş Törenleri”, Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 263-276; s. 277-300.

danslarında bu bölümde hareketsiz durulur. Kimi oyunlarda bu giriş bir selamlama özelliği taşır.” (And, 2007: 143-145).

Yukarıda sözü edilen bazı halay terimleri üzerinde durmak istiyoruz.

Ağırlama: “Ağırlama” (Çorum, Sivas, Elâzığ, Malatya), “ağır bar” (Kars) adı verilen bu oyun, Gaziantep’te “gaba, kaba” (Gaziantep, Adana, Osmaniye, Kilis, Kahramanmaraş, Adıyaman), adıyla bilinen oldukça yavaş oynanan bir oyundur. Bu oyun, halayın başlangıç oyunudur. Daha önce Kilis’in Polatlı köyünde oynanan oyun hakkında bilgi verdiğimiz için tekrara düşmek istemiyoruz. Ancak burada Alevî “semah”larının ilk bölümüne de “ağırlama” dendiğini ve hareketlerin ağır olduğunu vurgulamak istiyoruz (And, 2007: 177-186).

Yelleme: Kamlık/Şamanlık kökenli bir terim olsa gerektir. Kamlar, insanlara musallat olan kötü ruhlara “yel” derlerdi. “Yelleme” hem halaylarda hem de Alevî semahlarında hareketli bölümlere verilen addır (And, 2007: 177-186). Altay Türklerinde eski dönemden günümüze insan bedenine girerek onu hasta eden kötü ruhlardan birinin adı “yelpik” (jelpik)’tir. Potapov “yelpik” kelimesinin “yel”den (rüzgârdan) türediğini söyler (Potapov, 2012: 172). Bugün hâlâ Anadolu’nun birçok yerinde rahatsızlanan insanlar “... yel girdi” derler. Gaziantep’in İslâhiye ilçesinde hastalıklı, zayıf, iyileşmeyen kişilere “yelpikli” derler (Hamza-Nuran Dağı). Modern Altay-Sayan halklarında “Şamanlık yapmak”, “ayin yapmak” manalarında “yelbeçi” “yelvi” terimi kullanılmakta olup anlamı “rüzgâr çıkarmak”, “dağıtmak”tır. (Potapov, 2012: 162-163; 281-285). Bugün Anadolu’da halaylar arasında *Yeldirme* (İzmir, Bergama), *Vardır Yeldir* (Bilecik), *Esenyel Oyunu* (Samsun), *Ova Yellemesi* (Yozgat) adlı yel kökenli oyunlar vardır (And, 2007: 160-170).

Anadolu’da bugün oynanan halk oyunlarından bazıları Türklerin Anadolu’ya gelişinden sonra yeni kültür dairesinde oluşan oyunlardır. Ancak bazıları da hiç şüphesiz Türkistan sahasından Anadolu’ya taşınmış oyunlar olmalıdır. Özellikle yıldız, ay gibi gök cisimli dans adları; at, kartal, karakuş gibi Şamanizm’de kamın mitolojik yolcuğunda binek olarak kullandığı hayvan adlandırmalı danslar; yiğitlik ve kahramanlık vasfı taşıyan oyunlar, bir, üç, yedi, dokuz gibi mitolojik sayılı halk dansları; yel, yelleme, esenyel adlı oyunlar bu sınıfta değerlendirilebilir.¹⁰

Alkışlar: Anadolu’da halaya başlamadan önce halaydan biri halayın önüne gelerek, “yah yah, maşallah, helal, var ol, diye” seslenerek yere doğru eğilir. Halay, bundan sonra başlar. Bu uygulamanın bir benzerini Türkmenistan Türklerinin Nevruz kutlamalarında da görmekteyiz:

“Oyun, çok sayıda insanın çember oluşturup dönerek oynadıkları bir oyundur. Küştepti oynanmaya ve şiirleri söylenmeye başlamadan “Hey, ya Yaradan, ya Allah” veya “Ey Alley,

¹⁰ Metin Ant, “Esenyel Oyunu (Samsun), Zeybek (Maraş), Eski Mengi (Silifke), Kaba (Seyhan), Kaba Ardıç/Kabardıç (Burdur), Karaçor Oyunu (Cukurova), Sivas), Afşar Halayı (Ankara), Ağır Halay (Ankara), Ağırlama (Akdağmadeni, Kırşehir), Ağır Oyun (Akşehir), Teke Zortlaması (Aydın, İçel, burdur, Isparta), Alay Havası (Amasya), Alaylar Oyunu (Çankırı), Alay Çekmek (Sivas), Atlılar (Ankara), Allı Turna (Yozgat, Ankara), Teke Zortros Mengisi, Üç Ayak (Halayı) (Cukurova, Hatay), “Türkmen Halayı/Çelebi Halayı, Üç Ayak (Maraş), Çoban (Maraş), Cengi Harbi (Maraş), Ağır Hava Oyunu (Pazarcık, Maraş), Oymak Halayı (Cukurova), Adana Üç Ayağı (Adana), Kartal Oyunu (Tokat), Kırat Zamahı (Tokat), Kırklar zamahı (Tokat), Kız Halayı (Tokat), Üç ayak (Şebinkarahisar, Tokat), Üç ayak yürümelisi (Pazar), Yanlama (Tokat), Avşar Halayı (Kırşehir), Avşar Ağırlaması (Kayseri), Ay Oğlan (Konya), Aydüniür (Ankara), Baş Halay (Yıldızeli), Bayburt Dağları (Sivas), Bayburt Oyunu (Sivas), Bebek Oyunu (Yozgat), Bedrik (Çorum), Bedirik, Oyunu (Yozgat), Bengi (Eskişehir), Durnalar (Sivas), Durnalar Halayı (Yozgat), Düz Halay (Sivas, Yozgat), Döne Döne Halay (Yozgat), Horoz Oyunu (Yozgat), Hora (Ankara, Çankırı, Niğde, Eskişehir), Hora Depme (Konya), Karakuş (Eskişehir), Kartal Halayı (Sivas, Yozgat), Keklik Halayı (Yozgat), Ova Yellemesi (Yozgat), Tezleme (Malatya), Tilki Oyunu (Yozgat), Timurağa (Sivas), Toy (Konya), Tozağan Halayı (Sivas), Turnalar (Sivas, Konya, Kayseri), Yanlama (Yozgat), Yayık Halayı (Yozgat), Yıktılgan (Sivas), Yıldız (Niğde), Yol Havası (Yozgat), Yürük Ağırlaması (Sivas), Açık (Bingöl), Kars), Ağır (Malatya), Ağır Kayda (Kars), Ağır Oyun (Muş), Ağır Hava (Tunceli), Ağır Terekeme (Kars), Alkış Oyunu (Elazığ), Aşırma (Malatya, Muş, Bingöl, Bitlis, Hıms), At Oyunu (Tunceli), Bebek Oyunu (Kars), Çabukay (Bingöl), Çoban Eli (Ağrı), Daşoğlan (Kars), Kartal Oyunu/Karakuş (Bingöl), Koç Halayı (Tunceli, Bitlis), Koç Barı (Kars), Koçaklama (Ağrı), Koffi (Ağrı), Ondört (Kars), Ömer Ağa (Ağrı), Ördök (Muş, Elazığ), Temirağa (Bitlis): Ağır Hava (Urfa), Ağır Oyun Dörtlülük (Urfa), Alay (Diyarbakır), Alaya (Urfa), Amik Düzü, Amik Kabası (Gaziantep), Ben Halayın Başınıym (Gaziantep), Cezaıyır Oyunu (Barak), Çobanbey Kabası (Gaziantep), Çobanbeyli Havası (Barak), Demirci (Gaziantep), Dokuzlu (G. Antep), Dörtlü Oyun (Urfa), Hama Kabası (Gaziantep), Kara Kız (Gaziantep), Karakuyu (Gaziantep), Kartal Oyunu (Siirt), Kırtkan (Gaziantep), Oğuzlu-Hadidiye (Gaziantep), Ölen (Gaziantep), Sıçrama (Urfa), Serçe Oyunu (Gaziantep), “Türkün ’ı (Siirt), Uçurdum (Gaziantep)” (And, 2007: 160-172).

Alley, can Alley, Yaradan'a ben kurbanım, can kurban Alley" denmektedir. Oyun oynanırken çemberdeki bazı kişiler, "küştdepti" adı verilen şiirleri söyledikten sonra oyundaki herkes "eyha-ey, uhhu, uhhu, küşt, küşt" diyerek yeri depmeye ve ellerini sağa sola, aşağı yukarı sallamaya başlarlar." (Şahin, 2013: 193).

Yine Gaziantep'in İslâhiye ilçesinde tespit ettiğimiz bir oyunda halaydan bir kişi halaya başlamadan önce halayın önüne geçerek halayla karşılıklı söyleşir:

- *Atalım, atalım.*

- *Her kime?*

- *Havanın ayazına, kızların beyazına, dedikten sonra halaydaki herkes "Yah, Yah" diye bağırır.*

Hayvan Benzetmeciliği: Türk halk oyunlarında hayvan benzetmeciliği önemli bir yere sahiptir. Gaziantep'te ilk halay olan "kaba" (gaba) ve "halebî" de halay başının hareketleri kartalı andırmaktadır. Davulcu, halay başının omuz hareketlerine göre davula vurur. Ayrıca halay başının yukarı ve aşağı doğru zıplamaları, kollarını kuş gibi açması, omuz hareketleri, kartalı çağrıştırmaktadır (Video 1, 2). Anadolu'da başta kartal olmak üzere ceylan, deve, turna, tavuk, ayı, pisik (kedi), çekirge, balık (hamsi) gibi hayvan taklidi olan oyunlar ve bu hayvanların adını almış oyunlar vardır.¹¹

5. KAM/ŞAMANLARLA HALAY BAŞLARININ ORTAK NOKTALARI

Eski Türk inanç siteminde ruh güdücü, sağaltıcı, kâhin, musikişinas gibi toplumda önemli vazifeler üstlenen kam/şamanlarla bugün Anadolu'da düğün, nişan askere uğurlama gibi geçiş törenleri ile Nevruz, Hıdırellez vb. mevsimler törenlerinde önemli bir rol üstlenen halay başları arasında bazı ortak noktalar olduğu tespit edilmiştir:

- Türk yaşamında düğün en önemli evrelerden biridir. Türk halkı düğün için maddî ve manevî olarak büyük hazırlıklar yapar. Bu güzel ve kutlu günün neşe, huzur ve mutluluk içinde geçmesi arzulanır. Düğünün en önemli şahıslarından biri halay başıdır. Düğünde herkes halay başı olamaz. Onun yaşadığı şehirde hem iyi bir oyuncu hem de saygın biri olarak bilinmesi gerekir. Kam/şamanlar da toylarda hakandan sonra gelen saygın kişilerdi.
- Düğünü halay başı başlatır. Halay başı ilk oyunu başlatmadan önce davul, zurna ve silah sesleri arasında düğün meydanına dışarıdan bir tören havasında gelir. Bu durum kam/şamanların toyları başlatma merasimini anımsatmaktadır (Video 1).
- Kam/şaman adayı Kam/Şamanlık'a kabul edilmeden önce davulu olmadığı için ayinleri mendille yapmaktaydı. Aday, mendili sallayarak yakındaki ruhları çağırmakta, mendili bir kuş kanadı gibi sallayarak manevi âlemde uçtuğuna inanmaktaydı. Halay başının da en önemli oyun araçlarından biri mendildir. Halay boyunca mendilini elinden düşürmez. Ortada ve halay başında oynarken hep mendilini sallar. Mendil sadece halay başında olur ve halay başlığını bıraktığında mendili yeni halay başına teslim eder.

¹¹Metin And, "Oyun ve Büğü" adlı çalışmasında halk oyunlarında tespit ettiği hayvan taklitleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. "Doğu'da *Turna Bari*'nda iki dansçı, erkek ile dişi turnanın sevişmesini canlandırır. Tokat'tan *Kartal Halayı*, Bingöl'den *Kartal Oyunu/Karakuş*, dansçıların kartal gibi kanat açmalarını, süzülüşlerini, avlarına saldırışlarını canlandırır. Bingöl'deki *Kartal Oyunu*'nda önce tek dansçı dişleri arasındaki doldurulmuş bir koyun postunu ağzında tutarak gelir, ötekiler kanat çırparak bunu kapmaya çalışırlar, yaklaşanı kovalarlar. Gene Erzurum'dan *Tavuk Bari*, tavuğun hareketlerini canlandırır. Kimi danslar da üsluplaştırılmış hareketlerle kimi hayvanların en belli başlı hareketini veya duruşunu canlandırır. Örneğin Kars'tan *Ceylânı*, ceylanın göğsünü ileri çıkararak yürüyüşünü; Gaziantep'ten *Yedi Deve*, deve yürüyüşünü; gene Gaziantep'ten *Serçe Oyunu* ve Kars'tan *Çekirge Oyununda*, sıçramaları; *Ayı Oyununda* ise, oynatılan ayının hareketlerini canlandırırlar. Bu arada Horonlardaki titremelerin de bu dansın yaygın olduğu Karadeniz'de hamsi balığının kutsal bilinmesi ve hamsinin yakalandıktan sonra ağ içinde sıçrayışını canlandıran bir bolluk töreni kalıntısı olduğu söylenebilir. Kars'tan *Pisik*, taklitli oyundur, karı koca arasında tartışma kedinin eti yiyip yemediği üzerinedir." (And 2007: 174).

- Halay başlarının mendillerinin rengi ile kam/şamanların mendilleri arasında paralellik vardır. Halay başlarının mendilleri de kam/şamanların mendilleri gibi genellikle mavi ve kırmızıdır. Göğün temsil eden mavi mendil “ak kam/şaman”ı, yeri temsil eden kırmızı mendil ise “kara şaman”ı temsil eder.
- Halay başı, düğünün ilk oyununa başlamadan önce Abdalları (davul ve zurna çalan müzisyenleri), bir ucunu kendisinin diğer ucunu da ikincinin tuttuğu mendilin altından geçirir. Buna Gaziantep bölgesinde “koltuk altı” (kılıç altı, bıyık altı) etme denir. Dede Korkut Kitabı’nda Beyrek’e karşı kabahat işleyen Yalancı Oğlu Yaltacuk, Beyrek’in kılıcının altından geçerek affedilmiştir. Çok eski bir Türk geleneği olduğu anlaşılan bu uygulamanın asıl şeklinin Dede Korkut Kitabı’ndaki gibi “kılıç altından geçirmek” olduğu açıktır. Bugün düğünlerde halay başının davulcu ve zurnacıyı “kılıç altından geçirmesi” de Kamlık/Şamanlıkla ilişkili bir uygulama olmalıdır.
- Halay başı ilk oyuna halayın başında olmasına rağmen belli bir süre başlamaz. Abdallar uzun süre “Gaba” (Kaba) adındaki oyun havasını çalar. Bu arada düğüne katılanlar halay başının kafasının üzerinde silah sıkırlar. Halay başı bu süreçte tıpkı kam/şamanlar gibi aşkınlık hâli gösteren el, kol, kafa hareketleri yapar. Halaydaki diğer oyuncular “yaşa”, “var ol”, “Maşallah”, “yay yah” “Havanın ayazına kızların beyazına yah yah” gibi alkış mahiyetinde nidalarda bulunur. Vecde geldiği her halinden belli olan halay başı, meydana çok yavaş ve ağır hareketlerle ilerlerken “tıs tıs” gibi anlamsız sesler çıkarır. Bu sesler ortada oynadığı süre boyunca aralıklarla devam eder. Kam/şamanlar da törene yavaş hareketlerle başlar. Diğer insanların anlamadığı sesler çıkarır, dualar eder.
- Davulcu ile halay başı, oyun sırasında neredeyse tek bir beden gibi hareket etmektedir. Halay başının kol, bacak, omuz, ayak hareketleri, zıplaması, ayağa kalkması, bir kartal gibi omzunu sağa sola hareket ettirmesi gibi tüm hareketleri davulcu tarafından büyük bir dikkatle izlenmekte ve davul bu hareketler göz önünde bulundurulurken çalınmaktadır. Çoğu zaman davulcu da halay başıyla beraber yukarı doğru zıplar, yere doğru eğilir. İkisinin hareketleri tam bir uyum içindedir. Halay başı ve davulcunun bu hareketlerinin törensel özellikler taşıdığı kanaatindeyiz. Her ne kadar halay başı ve davulcu bu davranışın kökensel anlamını bilmiyor olsalar da bu danslarla yeni evlenen çift için iyi bir gelecek, bol rızık, neslin devamı, kötü ruhları kovma gibi sebeplerle Tanrı ve diğer ruhlarla bağlantı kuran bir kam gibi davranıyor sayılabilirler. Tek bir vücut gibi hareket eden halay başı ve davulcu, başlangıçta tek bir kişide yani kamda toplanan görevi yapmaktadırlar. Eski Türk kamlarının tek başlarına üstlendikleri bir görev, tarihi süreç içinde gelişen iş bölümü neticesinde ayrılarak farklı alanlarda ustalaşmış iki kişinin iş birliğine dönüşmüş olmalıdır.
- Halay başı ve Abdallar, “kaba” oyunu boyunca düğün meydanını dans ederek dolaşırlar. Davulcular halay başının etrafını çevreler ve bir an olsun yanından uzaklaşmazlar. Davulun kam/şamanın kozmik âlemde seyahat aracı olduğunu düşünürsek halay başının ve davulcuların düğün meydanında kozmik bir yolculuk yaptıkları izlenimi uyanmaktadır.
- Halaylar, halay başının kontrolünde saat yönünün tersinde (güneş yönüne) dairesel hareket eder. Halay başı ve davulcular bazen davulun üzerine çıkarak oynarlar. Bu hareket, Altay kamlarının tören sırasında keçe üzerinde göğe kaldırılışına ve dairevî turlar (güneş yönünde) atırılışına benzer. Türk ve Moğol halklarında eski çağlardan günümüze tören ve merasimlerde törensel daireler çizmek yaygın bir gelenektir.
- Halay başının ve davulcuların birlikte oynadıkları bu oyuna düğüne katılanlar sadece para saçmak ve silah sıkmak maksadıyla katılabilirler. Halay başına saçılan paralar Abdallara bahşiş olarak verilir. Bu uygulama bize kansız kurbanı hatırlatmaktadır. Düğüne katılanların halay başının üzerinde silah sıkmaları ise sanki kam/şamanlar kötü ruhlarla mücadele ederken ona silah (demir) ve sesle yardımda buluma amacını taşıyor olabilir.

Şunu belirtmek isterim ki Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi yakın bir zamana kadar Gaziantep ve çevresinde ay ve güneş tutulmalarında kötü ruhları kovmak için silah sıkılmakta, davullar çalınmaktaydı.

- Düğünün ilk oyunu olan "kaba" başlamadan önce bir kadın tarafından mangal içinde getirilen ateş ve dumanla halay başı ve halay "alaz"lanır (Video 1). Bu durum ateşin koruyucu bir iye olarak Anadolu'da yaşadığının bir delilidir. Yeni evlenen çiftlerin kötülüklerden arındırılması için yapılan bir ritüel olduğu açıktır. Eski Türkler, yeni evlenecek çiftler için evin kutlu olması, ocağın kutlu ateşinin sönmemesi, neslin çoğalması, hayvanların çok ve bereketli olması için ateşe saçı saçıp ayinler düzenlerlerdi.
- Mevlevî sema ve Alevî-Bektaşîlerin semahları Kamlık/Şamanlık kökenli olduğu bilinen bir gerçektir. Herhangi bir tarıkata mensup olmayan Anadolu Türklerinin halayları ve halay başının dansları da kam/şaman danslarının günümüze yansımaları olduğu kanaatindeyiz.
- Kam/şaman davullarında el ele tutuşan insan figürleriyle halaylarda el ele tutuşan insanlar Türk kolektivizm ruhunu yansıtmaktadır.
- Kam/şamanların yönettiği alp adaylarının ilk av törenleri ile Anadolu'da askere gidecek delikanlılar için yapılan halaylar eşliğinde uğurlama törenleri arasında bazı benzerlikler vardır. İlk avda başarılı olan yeni yetme toplumunda statü kazanarak alp olur ve evlenme hakkı kazanır. Anadolu'da askerliğini yapmayan genç tam bir erkek sayılmadığı için kız verilmez ve askerliğini yapması istenir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız kam/şaman halay ilişkisi ile ilgili benzerlikler çoğaltılabilir. Bu benzerlikler Türk kültürünün devamlığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca kültürün sadece söz ve yazıyla aktarılmadığı oyunun (eylemin) de önemli bir eğitim ve kültür aktarıcısı olduğu açıktır. Modern eğitimin bugün kullandığı oyunlaştırarak eğitim anlayışını Türkler çok eski dönemlerden beri uyguladığı görülmektedir. Bu durumu yine en güzel Dede Korkut Kitabında Korkut Ata dile getirir. "*Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy*"da Kazan oğlu Uruz'un alplık alamayışını dile getirmesi üzerine Uruz "*hüneri oğul atadan mı görür öğrenür, johsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen meni alup kafir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem didi.*"

SONUÇ

Milletleri birleştiren, diğer milletlerden ayıran unsur kültürdür. Kültür nesilden nesile aktarılır ve yeni üyeler tarafından benimsenirse varlığını sürdürebilir. Kültür unsurları söz, yazı ve drama (oyun) ile yayılır ve aktarılır. Oyun, kültürün yayılmasında ve aktarılmasında en az söz ve yazı kadar etkilidir. Günümüz sinema, tiyatro ve internet teknolojilerinin en büyük özelliği görsele ve oyuna dayanmasıdır. Gelişmiş milletler kendi kültürlerini bugün oyun ve oyun etrafında oluşan sanat dallarıyla diğer milletlere dayatmaktadır.

Oldukça işlevsel olan oyunun kültürden önce oluştuğunu iddia eden Huizinga, oyunun kültürlerden çıkmadığını, rastlantı sonucu oluşmadığını aksine kültürlerin doğuşunda en önemli etkenlerden biri olduğunu iddia eder. Huizinga'ya göre dil, mit ve ritüelin kaynağı oyundur; hukuk ve düzen, ticaret ve kâr, zanaat ve sanat, bilgelik ve bilim gibi medeni yaşamın kökeninde mit ve ritüel vardır ve bunların hepsi oyundan çıkmıştır. Türklerin en eski din adamları ve oyuncularını olan kam/şamanlarla Anadolu düğünlerinin en önemli figürlerinden biri olan halay başları arasında bazı köken ortaklığı olduğu kanaatindeyiz.

Türkler gibi sözlü kültür geleneği kuvvetli olan milletlerde oyun, sözle birlikte en önemli kültür aktarıcısıdır. Milletlerin tarih boyunca yaşadıkları maceralar bunun neticesinde oluşan duygu ve düşünceler hem oyuna hem de söze yansımıştır. Oyunlarda çok eski dönemde yaşamış insan topluluklarının yaşam ve inanç izlerini bulmak mümkündür.

Türk yaşamında binlerce yıldır sosyal dayanışmanın en önemli fonksiyonu olan toylar, değişik amaç ve şekillerde kutlanan törenlerdir. Yılda bir düzenlenen han toyları, hacet için düzenlenen toylar, ilk av dönüşü toylar, askere uğurlama toyları, düğün toyları, zafer toyları, akın toyları ve ölü toyları gibi yemeli, içmeli, konaklamalı ve bahşişli toylar Türk sosyal dayanışmasının en güzel örneklerindedir. Anadolu'da hâlâ düğün ve cenazelerde uzaktan gelenler toy sahipleri ve komşuları tarafından yatılı olarak ağırlanır.

Düğünlere katılımcıların çok olması düğün sahiplerinin arzuladıkları ve övünç vesilesi olarak addettikleri bir unsurdur. Bu gelenek hiç şüphesiz Oğuz kavminin asırlar boyunca sürdürerek getirdiği bir gelenektir. "Verme", "dağıtmak", "paylaşmak" üzerine kurulmuş bir nizam olan Türk töresi, ilk ecdat Oğuz'dan beri bu düsturu korumuştur.

Anadolu sahasında halaylara hem kadınlar hem erkekler hem de çocuklar katılabilmekte ve toplumu oluşturan fertler el ele tutuşma fırsatı bulmaktadır. Halaylarda aynı safta bir daire etrafında zengin fakir, güzel çirkin el ele veya kol kola girmektedir. Bu da Türk toplumunda sınıf farkının olmadığını, sınıfsız toplum ruhunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahur, Ş. (2001). *İran'da Yaşayan Kaşkayların Sosyo-Kültürel Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul: İnkılâp.
- And, M. (2007). *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Konya: Kömen Yayınları.
- Arık, D. (2005). *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1975). *100 Türk Halk Oyunu*, İstanbul, 1975
- Bang, W.-G. R. Arat (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin.
- Cemil, D. (1975). *Türk Halk Oyunları*, İstanbul: İş Bankası.
- Coşkun E. A. (1998). *Alevî-Bektaşî Törenleri ve Semahları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Çelepi M. S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy Denizli Örneği*, Konya: Kömen.
- Duvarcı, A. (1990). "Halk Hekimliğinde Ocaklar", *Milli Folklor*, S. 7. s. 34-38.
- Duymaz, A. (2020a). "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı ve Türk Paylaşım Modeli", *Koca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken, s. 343-367.
- Duymaz, A. (2020b). "Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitimi ve Geçiş Törenleri", *Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken, s. 263-276.
- Duymaz, A. (2020c). "Dede Korkut Kitabı'nda "Hüner" ve "Erdem" Kavramları Üzerine", *Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken, s. 277-288.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (Çev. İsmet Birkan), İstanbul: İmge.
- Eren, H. (1999). *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro.
- Eroğlu, T. (1995). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Halk Oyunları ve Halayların İncelenmesi*, Ankara: Kılıçaslan.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı.

- Gan, L. (2000). *Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar*, (Çev. Eyüp Sarıtaş). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. IV, s. 361–374.
- Gazimihal, M. R. (1991). *Türk Halk Oyunları Kataloğu*, Ankara:Kültür Bakanlığı.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalıcı.
- Huuzinga, J. (2020). *Homo Ludens Oyununun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Artı
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaağaç, M. (2013). *Malatya'da Geçiş Dönemleri*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Karaaslan, M. (2010). *Kaşgay Türklerinde Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm*, Van: Yüzyüncü Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Karataş, C. (1998). *Son Göçebe Baraklar Tarih, Yaşam, Folklor*, İstanbul: Bumerang.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *DivanüLûgat-it-Türk* (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaşgarlı Mahmud (2014). *DîvânuLugâti't-Türk* (Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun&Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köprülü, F. (1989). *"Türk Edebiyatının Menşesi, Ozan, Bahşi"*, *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul: Ötüken.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2016). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Konya: Kömen.
- Potapov, L.P (2012). *Altay Şamanizmi*, (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen.
- Roux, J. P. (1999) *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul: Kabalıcı.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul: Kabalıcı.
- Sarısözen, M. (1975). "Halk Rakslarımızda Halaylar", *Türk Folklor Araştırmaları*, S.312. s.7371-7373.
- Şahin, H. İ (2013). "Türkmenistan'da Şamanlık / Kamlık Geleneğinin Günümüze Yansımaları: "Şaman Od" ve "Küştepti", *TÜRÜK*, S. 1, s. 183-197.
- Tecer, A. K. (1958). "XV. Yüzyıla Ait Oyun – Raks Hakkında Mühim Bir Eser I-VI", *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 106, s. 1695-1696.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun.
- Uzunkaya, E. (2005). *Halay Türü Oyunların Özellikleri, Dağılımı ve Hareket Yapılarının Özellikleri*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanatta Yeterlilik Tezi.
- Yoloğlu, G. (2000). "Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm", (Aktaran: AljiraTopalova). *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999, Elâzığ)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, s. 391-399.
- Ziya Gökalp (2016). *Millî Tetebbûlar "Millî Tetebbûlar Mecmuası" Yazıları*, (Hazırlayan: Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken.
- Ziya Gökalp (2018). *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazırlayan: Ali Duymaz) İstanbul: Ötüken.

İnternet Kaynakları

Video 1: <https://www.youtube.com/watch?v=5FdMeFxW0ak&t=575s> 10.01.2020

Video 2: <https://www.youtube.com/watch?v=DPLzvac-XUA&t=211s> 10.01.2020

<https://www.zdergisi.istanbul/makale/saman-kozmogonisinde-at-305#images-3> 22.02.2020